A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE I.

BERETTYÓÚJFALU, 1976

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

I.

BERETTYÓÚJFALU, 1976

Szerkesztette
Módy György közreműködésével

HÉTHY ZOLTÁN

A kötet lektora

OROSZ ISTVÁN

A rajzokat a szerzők,
Dienes Ö. István és Vadász János,
a fényképeket a szerzők,
F. Molnár Erzsébet és Zoltai Károly
készítették.

DÉRI MÚZEUM
6154/77
KÖNYVTÁR

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ
Írta: Ökrös Ferenc 5

REGÉSZET, ÓKORTUDOMÁNY – ARCHEOLOGIE, ALTERTUMSWISSENSCHAFT

M. Nepper Ibolya: Kelta temető Körösszegapáti határában 7
Cimetière celtique près de Körösszegapáti 33
Balla Lajos: Dacia az utolsó Antoninusok idején (161–192) 35
La Dacie sous les derniers Antonins (161–192) 48
Módy György–Kozák Károly: A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás (1972–1975) 49
Die archeologische Forschung und die Wiederhertellung bei der Kirchenruinen von Herpály (1972–1975) 102

TÖRTÉNELEM – GESCHICHTE

Nyakas Miklós: A bihari részek református egyházi javainak összeírása 1809-ből . . 105
Die Registrierung der reformierten Kirche der Biharer Gebiete aus dem Jahre 1809 123

Dankó Imre: Életmódbeli változások a dél-bihari síkság parasztságának felszabadulás utáni életében 125
Veränderungen in der Lebensweise des Bauerntums der Südbiharer Ebene nach 1945 201

NÉPRAJZ – VOLKSKUNDE

Molnár Gyula: Egy észak-bihari falu hagyományos juhtartása 203
Die traditionelle Schafzucht eines Dorfes im Nord-Bihar 264
Varga Gyula: A legeltető állattartás kutatásának néhány kérdése (Uradalmi vándorpásztorkodás) 275
Einige Fragen der Weidenviehzucht (Wandernde Hirte bei Grundbesitzern) . . 267
Sándor Mihályné: Egy régi berettyóújfalusi ház történetéről 277
Über die Geschichte eines alten Hauses in Berettyóújfalu 284
Korompaine Szalacsi Rácz Mária: A bihari házikenyér 285
Das Biharer Hausbrot 300
Máté László: Berekböszörményi népi konyha a XIX. század második felében 301
Die Volksküche von Berekböszörmény am Ende des 19. Jahrhunderts 310
Jakab László: Berekböszörmény földrajzi nevei 311
Die Ortsnamen von Berekböszörmény 319

MŰVÉSZETTÖRTÉNET – KUNSTGESCHICHTE

Sz. Kürti Katalin: Bényi Árpád művészete 321
Die Kunst von Árpád Bényi 332

IRODALOMTÖRTÉNET

Bakó Endre: Nadányi Zoltán levelesládájából 333
Aus dem Briefkasten von Zoltán Nadányi 347

MUZEOLÓGIA – MUSEOLOGIE

Dankó Imre: A Bihari Múzeum története 349
Die Geschichte des Biharer-Museums 355
Bellon Tibor: Beszélgetés a „templomnyi időt megért ház" lakójával 357
Ein Gespräch mit dem Bewohner eines uralten Hauses 361
Héthy Zoltán: Jelentés a Bihari Múzeum 1974–1975. évi működéséről 363

ELŐSZÓ

Bihari Múzeum! Felszólít, hív a bihari táj, a bihari ember múltjának és jelenének mélyebb megismerésére. A megismerésre, mely feltárja tájegységünk paraszti társadalmának a néhéz élettel és a természettel folytatott küzdelmét, a műveltségében meglévő humanitást, mély emberiességet. Tudományos igénnyel kutatja ezt, ezen a területen, melyet a múltban „sötét Bihar"-ként emlegettek. A sötétség, a sár, a szegénység, az ínség él még nagyapáink, apáink emlékében. A ma embere számára ez már történelmi múlt, melyet a megváltozott társadalmi viszonyok között szebbé, emberibbé, világosabbá, gazdagabbá építettek és építenek a jelen és a jövő munkásai. A tárgyi és írásos emlékek, a hagyományok felkutatása, rendszerezése, megismerése szolgáltatja a teljesebb nemzeti önismeretet. Ezek társadalmi-gazdasági, történeti okainak bemutatása végig vezet azon az úton, mely tanít parasztságunk tiszteletére, szeretetére, a ma eredményeinek megbecsülésére.

Múzeum! „Emléktár"! – Szabó Pál: „Szülőföldem Biharország" c. művében így ír róla: „Múzeum? Vagy valami, valaki más? Senki nem törődött az ilyesmivel. Talán nem is törődhetett, hiszen mi lett volna, ha mindent elrendeztek volna, ami a földből előkerült? Ki tudja, hány évezred törekvése, verejtéke, kínja temetődött el itt ilyenformán mindörökre? Az emberek önmaguk esze szerint találgatták, mi lehet ez, mikor lehetett ez, milyen emberé lehetett ez, volt találgatás bezzeg."

Sok évnek kellett eltelni ahhoz, hogy megannyi próbálkozás után végre megvalósuljon a Szabó Pál által is hiányolt Bihari Múzeum, mely az oly sok értéket hordozó és adó bihari táj, a bihari ember múzeuma lett. A múzeum lehetőséget ad az emlékek elrendezésére. Társadalmi igényt elégít ki, szolgálja közművelődésünk előrehaladását, fejlődését.

A múzeum gyűjtő és feldolgozó tevékenységének eredményeit kiállítások és publikációk reprezentálják. Az évkönyvsorozat, a múzeumban folyó munka bemutatásán túl arra is vállalkozik, hogy tudományosan ismertesse a bihari táj többezer éves múltját, a felszabadulásunk óta eltelt időszak fejlődését, eredményeinket. A múzeum évkönyvei szerepet játszanak majd a Berettyó és a Sebes-Körösök környékének, a bihari tájnak tudományos kutatásában, a terület lakóinak tudatformálásában, a szűkebb haza szeretetének növelésében, a magyar nép hagyományainak ápolásában.

Berettyóújfalu, 1975. november

Ökrös Ferenc
MSZMP
berettyóújfalui Járási Bizottság
első titkára

M. Nepper Ibolya

Kelta temető Körösszegapáti határában

A Mezősas–Körösszegapáti kövesút 218. számú kilométer kövétől 200 méterre délkeletre fekvő kiemelkedő domb a múlt század vége óta alkalmi homokbánya. 1971. év tavaszán megindult a gépesített homokkitermelés, melynek során embercsontok, edények, fémdarabok kerültek elő. Szükségessé vált az azonnali leletmentés, ha a temetőből még épen maradt sírokat akartunk megmenteni.[1]

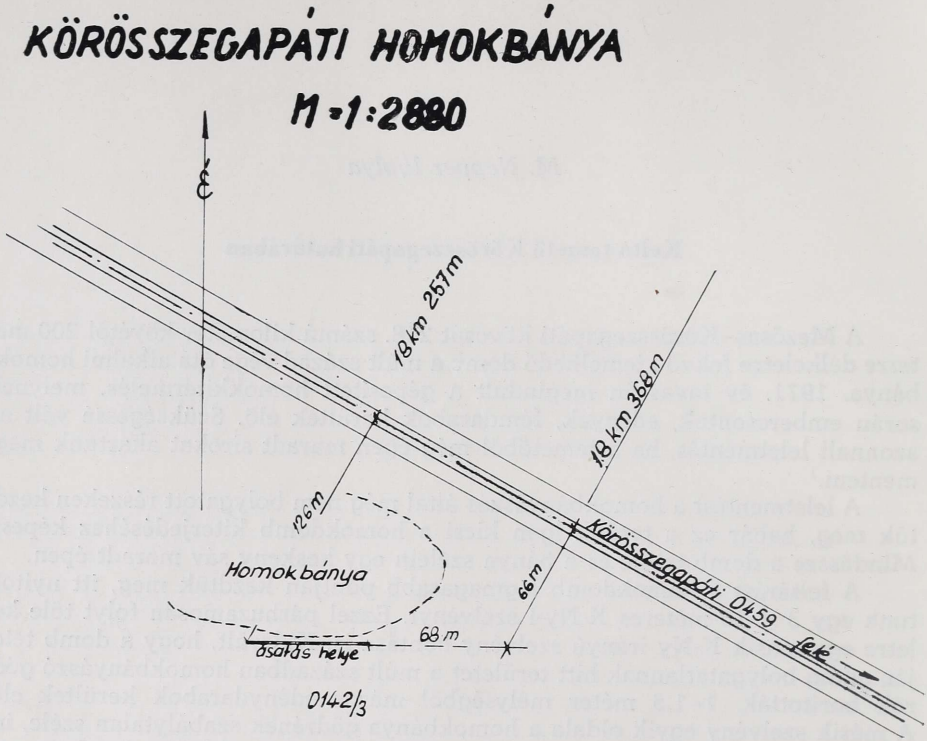
A leletmentést a homokbányászás által még nem bolygatott részeken kezdtük meg, habár ez a terület igen kicsi a homokdomb kiterjedéséhez képest. Mindössze a domb teteje és a bánya szélein egy keskeny sáv maradt épen.

A feltárást a homokdomb legmagasabb pontján kezdtük meg, itt nyitottunk egy 3 × 10 méteres K-Ny-i szelvényt. Ezzel párhuzamosan folyt tőle keletre egy másik K-Ny irányú szelvény bontása is. Kiderült, hogy a domb tetején addig bolygatatlannak hitt területet a múlt században homokbányászó gödrök borították. 1–1,5 méter mélységből mázas edénydarabok kerültek elő. A másik szelvény egyik oldala a homokbánya gödrének szabálytalan széle, innen is csak rézkori és gávai cserepek kerültek ki. A homokbánya északnyugati oldalán a bánya leszakadozott falában két sír foltja rajzolódott ki. Az omlásveszély miatt csak oldalról tudtunk rábontani a sírra (1. kép). A sír gödrének keresztmetszete kör alakú, mélysége a felszíntől 160 centiméter.Az előkerült sír hamvasztásos ritusú. Az előkerült leletanyag a következő:

1. sír:

1. Igen rossz iszapolású, magasra felhúzott hasú, gyűrűstalpú, hurkás peremű tál. Töredékes. M = 9 cm, f. á. = 6 cm, sz. á. = 29 cm, ltsz. 72. 84. 1.
2. Enyhén kihajló peremű, lágyan profilált gömbölyű hasú csonkakúpos felsőrészű kis bögre, az edényen egy csíkban körbefutó kiemelkedő és bemélyített téglalap alakú plasztikus díszítéssel. M = 7,7 cm, f. á. = 5 cm, sz. á. = 7 cm, ltsz. 72.84.2. (2. kép)
3. Magasra húzott hasú enyhén kihajló duzzadt peremű barnásszürke korongolt tál. M = 10,5 cm, f. á. = 8,8 cm, sz. á. = 27,8 cm, ltsz. 72.84.3.
4. Gombos vasfibula, töredékes ltsz. 72.84.4.

1 Az 1971. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. No. 25. (Budapest, 1972) 11

KÖRÖSSZEGAPÁTI HOMOKBÁNYA
M=1:2880
18km 257m
18km 368m
126m
Homokbánya
68m
66m
Körösszegapáti 0459
felé
ásatás helye
0142/3

1. rajz

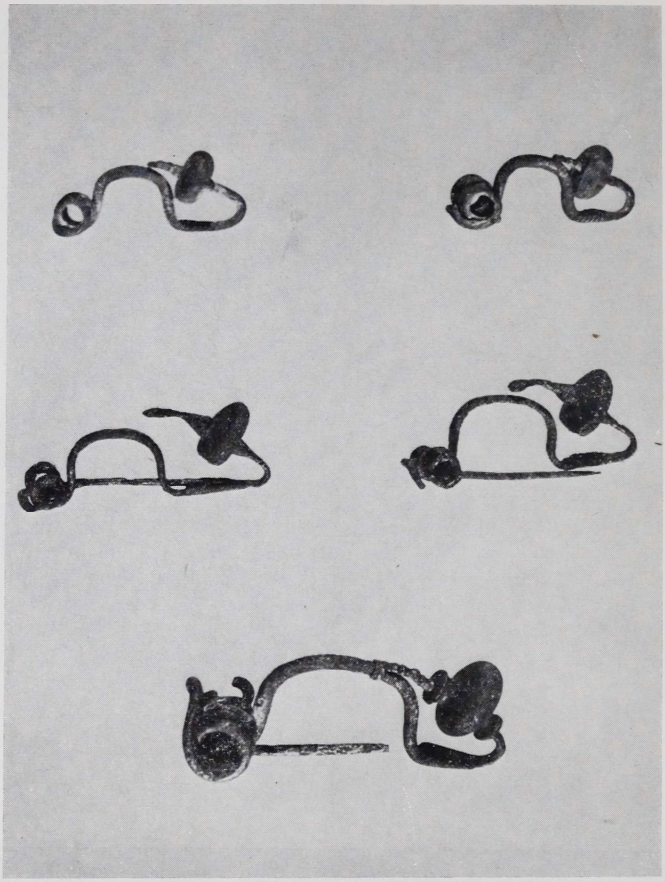
1. kép

2. kép

3 kép

4. kép

A következő sír 3,4 méterre nyugatra van az előzőtől 1,6 méter mélyen. A sírgödör formáját nem lehet megállapítani A következő leletek kerültek elő belőle:

2. sír:

1. Urna. Korongon készült, homokszínű, omphaloszos fenekű, kihajló peremű nagy gömbölyű hasú urna. Pereme alatt és a vállán kiugró bordadísz. M = 34,5 cm, f. á. = 11 cm, sz. á. = 17 cm, ltsz. 72.84.5. (3. kép)

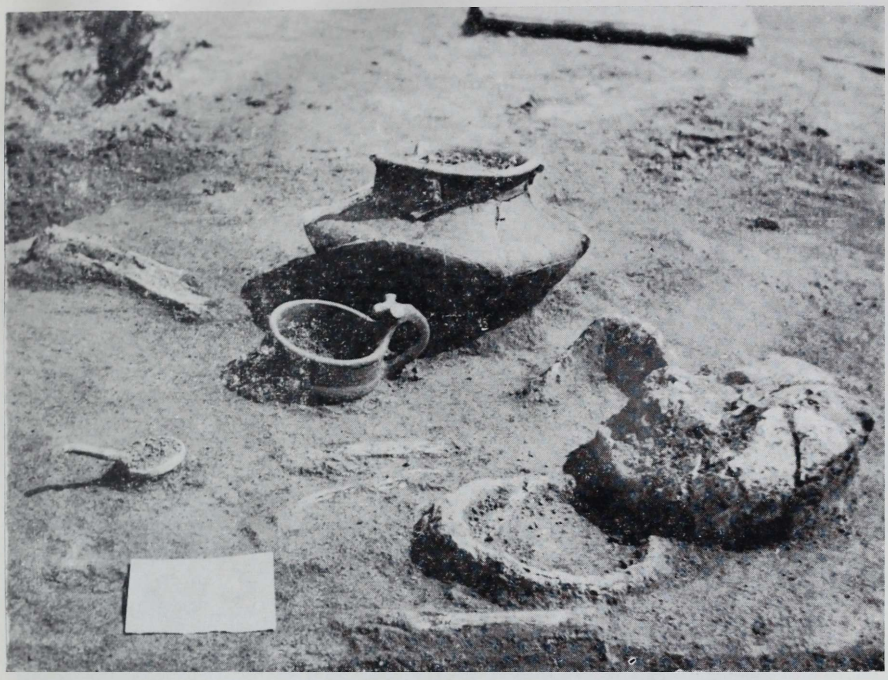
2. Urna. Grafitszürke, nyomotthasú élesen profilált kihajló peremű kis urna. M = 10,5 cm, f. á. = 6 cm, sz. á. = 13 cm, ltsz. 72.84.6.

3. Nyereghátú rovátkolással díszített egygombos bronzfibulák. (2 db) h = 3,2 cm, ltsz. 72.84.7. (4. kép)

4. Vasfibula. Nagyméretű, gombos vasfibula; ltsz. 72.83.8.

5. Edénytöredékek. Világosbarna, vékonyfalú rosszul iszapolt tál töredékei; ltsz. 72.84.9.

A 3. sír távolabb esik a két hamvasztásos rítusútól. A sírgödör foltja nem vált el a talajban, a csontváz hossza nem mérhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű férfiváz. Igen rossz megtartású. A váll magasságában job oldalon egy kis urna, mellette kis

5. kép

füles csupor, alatta és mellette állatcsont. A csontváz feje alatt vastorques, a váz mellett bronz lapos karperec. (5. kép). Mellékletei:

1. Magasra húzott hasú, élesen profilált kihajló peremű, homokszínű korongolt edény. M = 15 cm, f. á. = 7,8 cm, sz. á. = 14,7 cm, ltsz. 72.94.10.

2. Csésze. Homokszínű, gyűrűstalpú, korongon készült egyenesoldalú legömbölyített peremű kis csésze. Téglalap keresztmetszetű szalagfüle magasra felhúzva, a perem fölé. A fület az edénybe néző bikafej díszíti. M = 4,5 cm, f. á. = 5 cm, sz. á.= 8,8 cm, ltsz. 72.84.11. (6—7. kép)

3. Üreges vascsőből készített torques. Zárószerkezete: a vascső egyik vége egy muff után elkeskenyedik s ez belecsúszott a másik csőbe. Átm = 14,8 cm, a cső vastagsága = 2,4 cm, ltsz. 72.84.12.

4. Bronzkarperec. Elkeskenyedő egymásra futó kissé hegyesedő végű lapos bronzkarperec; átm. = 5 cm, ltsz. 72.84.13. (8. kép)

4. sír. Táj: D-É 60.

Háton fekvő nyújtott váz. A lábak térdtől lefelé bolygatottak. Fej kissé jobbra billent. Bal kar csuklóján öntött bronz babos karperec. Mellkastájon egy vasfibula. (9. kép).

1. Megmunkált kő. Szabálytalan alakú, megmunkálás vagy koptatás nyomait viselő kődarab. h = 10 cm, sz = 3 cm, m = 3 cm, ltsz. 72.84.14.

2. Koptató. Vas koptató töredékes; ltsz. 72.84.15.

3. Bronzkarperec. Babos bronzkarperec; átm. = 6,6 × 5,1 cm, ltsz. 72.84.16. (8. kép)

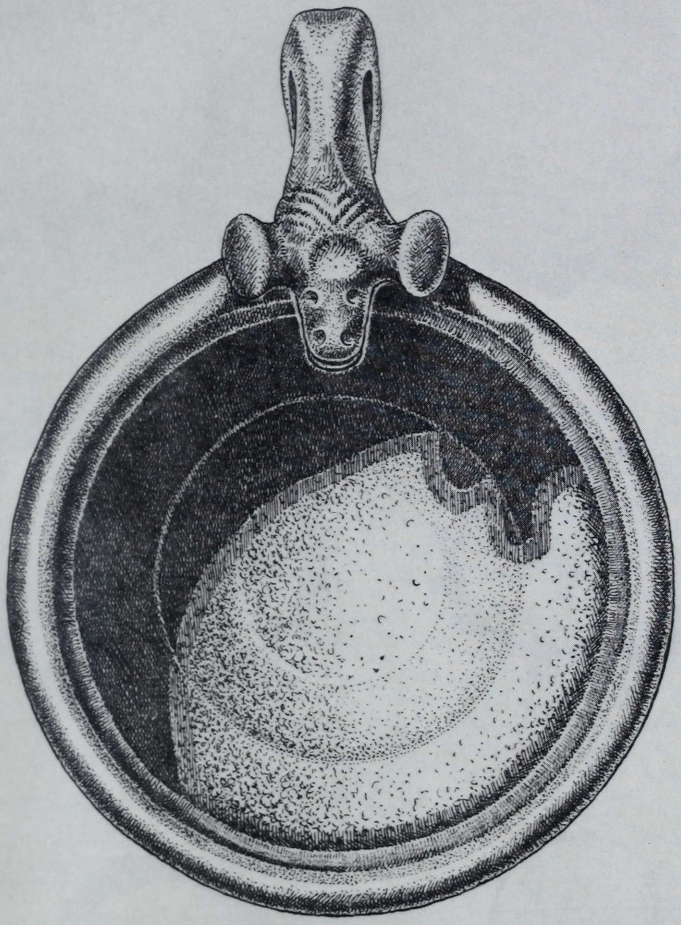
4. Nagyméretű bronzfibula; h = 5,6 cm, ltsz. 72.84.17.

5. Kisméretű, töredékes, gombos bronzfibula; ltsz. 72.84.18.

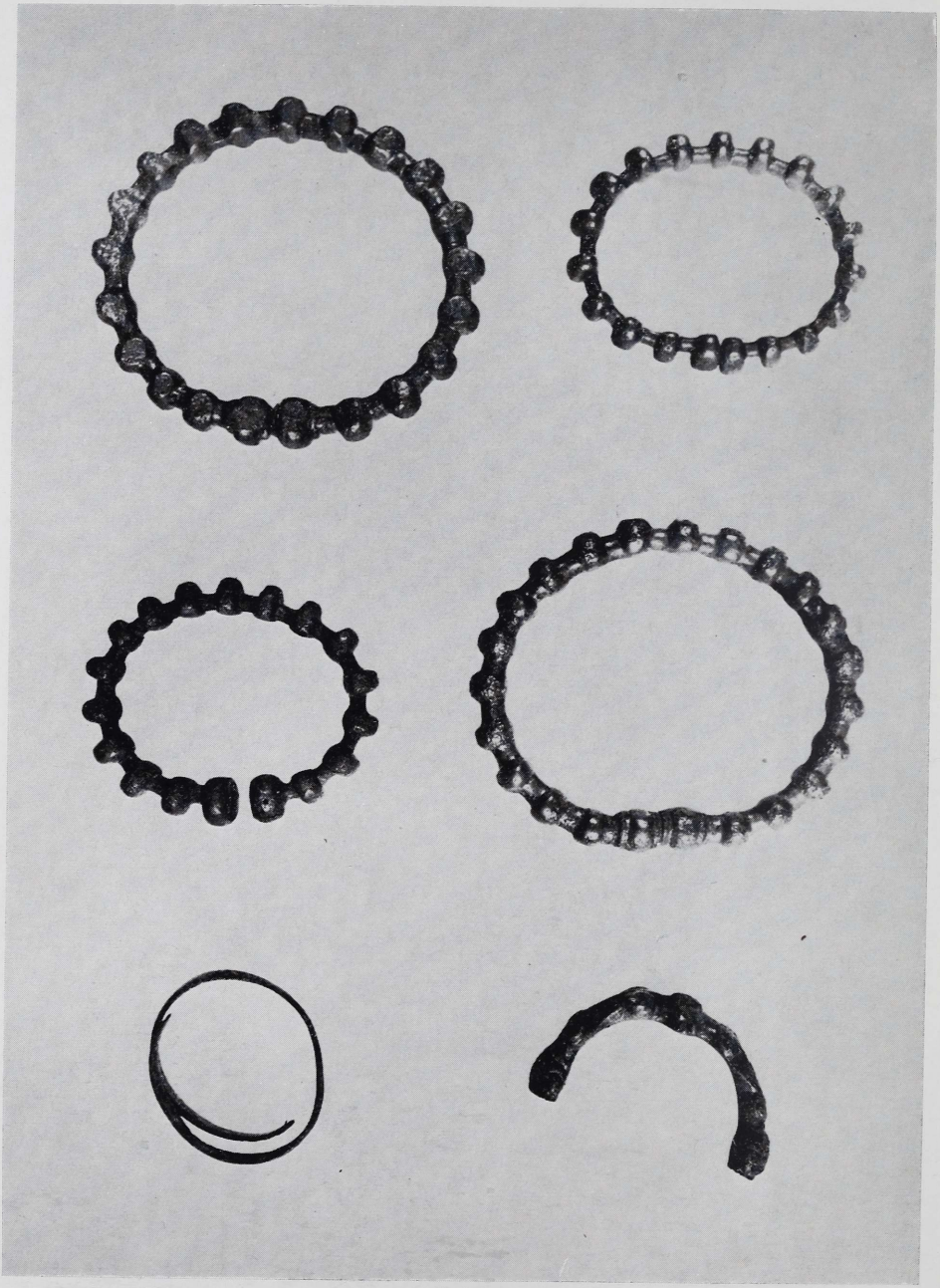
6. Vastorques töredékes, szövetmaradványokkal; ltsz. 72.84.19.

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

7. Vasfibula töredékei; ltsz. 72.84.20.
8. Kelta umbo vasalása, töredékes; ltsz. 72.84.21.
9. Korongolt grafitszürke vékonyfalú edény darabjai; ltsz. 72.84.22.
10. Homokszínű, kihajló peremű korongolt urna töredékei; ltsz. 72.84.23.

5. sír. Táj: É-D 29.

A csontváz igen rossz megtartású. Koponya és a mellkasi rész hiányzik. A váz helyzete nyújtott. (10. kép) Mellékanyaga:

1. Korongolt homokszínű urna töredéke, hasán három félkörívből álló bebökődött dísszel; ltsz. 72.84.24.

6. sír. (11. kép)

1. Gombos vasfibula; ltsz. 72.84.25.

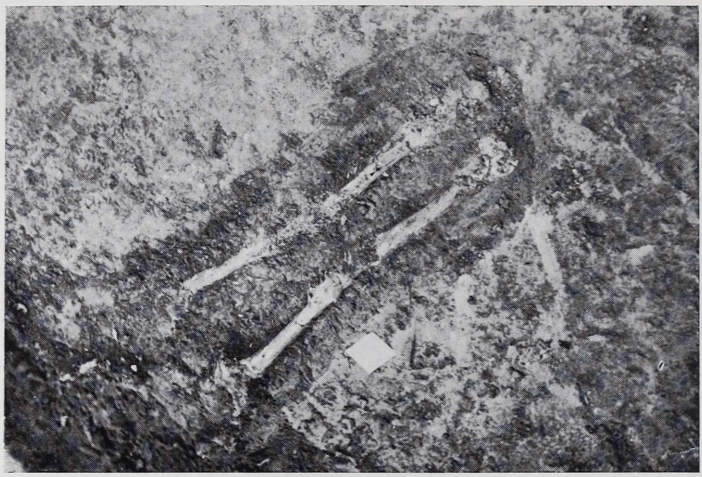
7. sír. Táj: É-D 32.

1. Korongolt grafitszürke edény töredkékei; ltsz. 72.84.26.
2. Gomboslábú töredékes vasfibula; h = 7,5 cm, ltsz. 72.84.27.

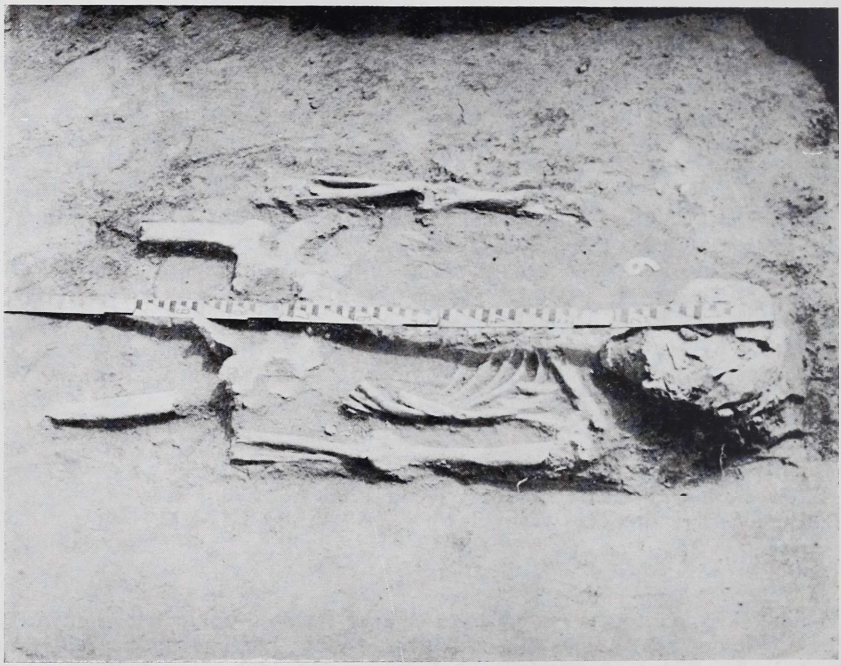
8. sír. Táj: D-É. 32.

Háton fekvő nyújtott, a mellkasi részen meglehetősen bolygatott csontváz. Jobb oldalon a kulcscsont táján egy gomboslábú bronzfibula, középen egy nagyméretű vasfibula, bal alkar helyén öntött bronz babos karperec, jobb lábon kettő darab, üreges lábperec, a bal lábon egy darab. A has tájékán a bal oldalon 1 vaslándzsa. (12. kép)

1. Umbo vasalásának darabja.
2. Gomboslábú bronzfibulák. 2 db, ltsz. 72.84.29.
3. Öntött babos bronzkarperec; átm. = 7 × 5,5 cm, ltsz. 72.84.30.
4. Igen töredékes vasfibula; ltsz. 72.84.31. (13. kép)
5. Bronzlemezből készült babos karperec, töredékes; ltsz. 72.84.32. (13. kép)
6. Vasdarab ltsz. 72.84.33.
7. Szürke korongolt edény töredéke bepecsételt díszítéssel; ltsz. 72.84.34. (14. kép)

10. kép

11. kép

9. sír. Táj: É-D 36.

Igen rossz megtartású, feldúltnak látszó sír. Hasi részen kis fazék, jobb oldalán a térd körül közepes nagyságú urna, fejnél egy ép vaskés (?).

1. Homokszínű, korongolt, vékonyfalú, rosszul iszapolt edény alsó része; f. á. = 6,8 cm, mérhető magasság: 8 cm; ltsz. 72.84.35.

2. Kisméretű korongon készült, magasra felhúzott hasú duzzadt peremű homokszínű tál; m = 5,5 cm, sz. á. =14,5 cm, ltsz. 72.84.36.

12. kép

3. Vasból készült borotva (?), nyél része letörött; h = 11,5 cm, sz = 1,1—2,1 cm, ltsz. 72.84.37.
4. Közepesen iszapolt, vastagfalú, korongolatlan házikerámia; ltsz. 72.84.38.

10. sír, csontvázas rítusú.

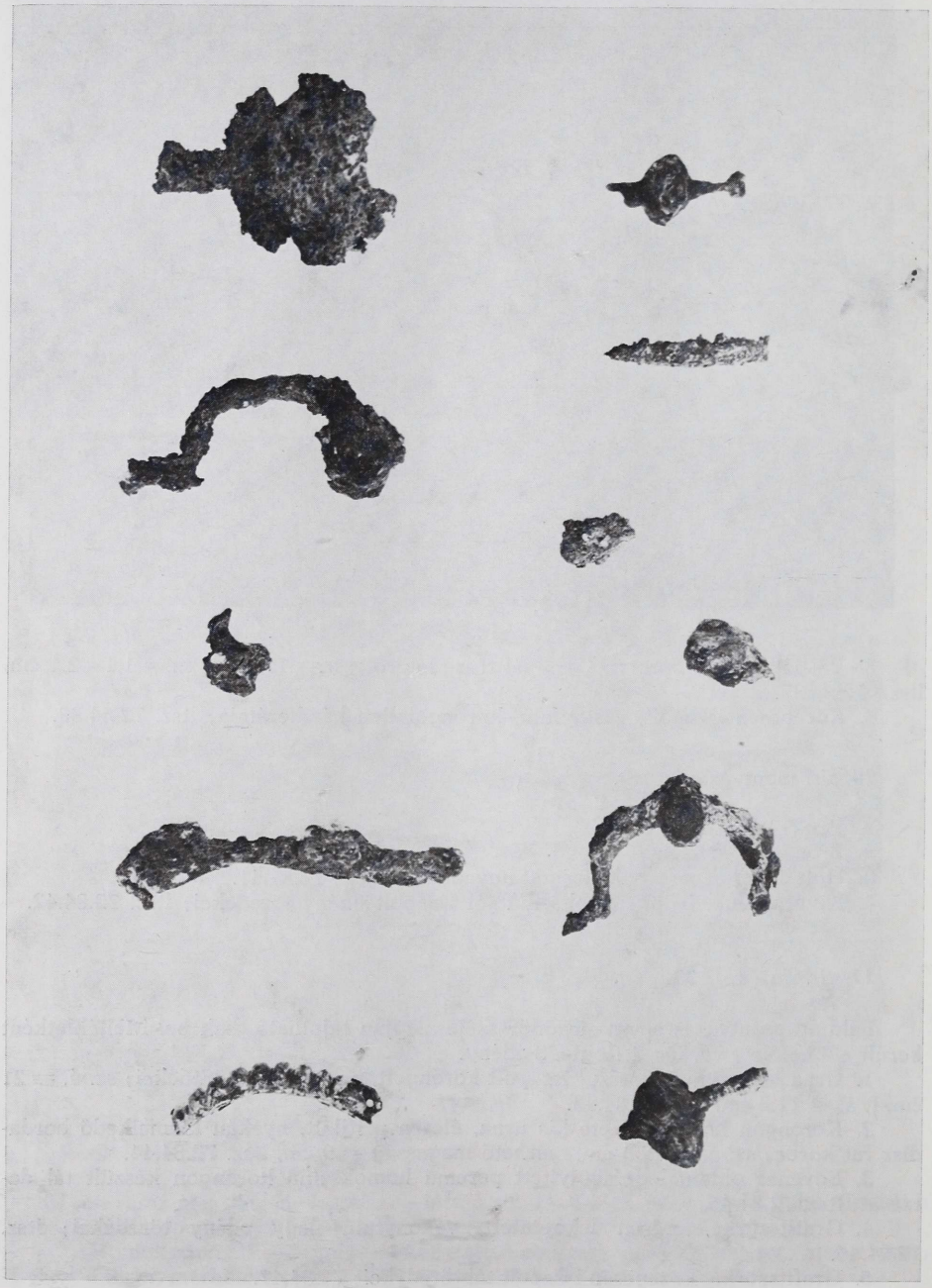
1. Urna; ltsz. 72.84.39.
2. Bronz; ltsz. 72.84.40.
3. Hólyagos karperecbe beleégett agyagdarab; ltsz. 72.84.41.
4. Kívül fekete, belül homokszínű jól iszapolt edény töredékei; ltsz. 72.84.42.

11. sír. Táj: É-D 33.

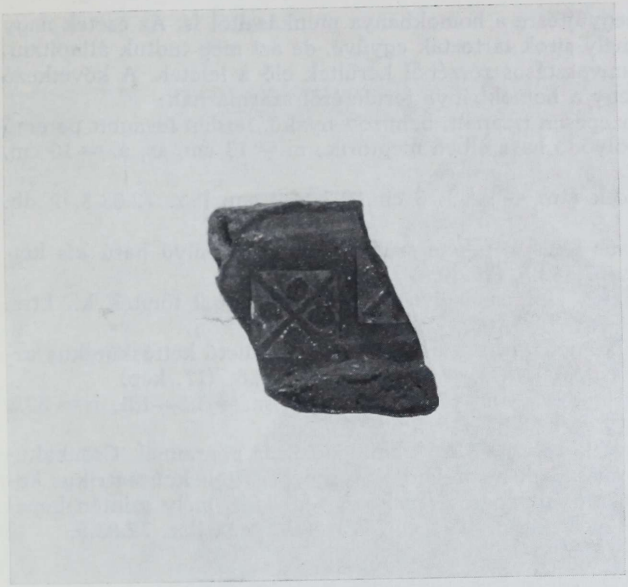
Feldúlt, csontvázas sír, a sírgödör széle alapján tájolható csak be. Mellékletként került elő belőle 1 vaskés, 1 fibula, 3 edény.

1. Urna vékonyfalú, rosszul iszapolt korongolt, nagy edény töredékei; sz. á. = 21 cm, f. á. = 11,3 cm, ltsz. 72.84.43.
2. Korongon készült fekete kis urna, élesen prifilált, nyakán kiemelkedő bordadísz fut körbe; sz. á. = 12,3 cm, mérhető magasság = 9 cm, ltsz. 72.84.44.
3. Egyenes oldalú legömbölyített peremű homokszínű korongon készült tál darabjai; ltsz. 72.84.45.
4. Grafitszürke, erősen lekoptatott, vékonyfalú nagy edény töredékei; ltsz. 72.84.46.
5. Grafitszürke, közepesen iszapolt tál töredékei; 72.84.47.
6. Gombos vasfibula, töredékes; ltsz. 72.84.48.
7. Nagyméretű vasfibula töredékei; ltsz. 72.84.49.

DÉRI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

13. kép

14. kép

15. kép

Igen sok anyag került begyűjtésre a homokbánya munkásaitól is. Az esetek nagy többségében ha azt nem is, mely sírok tartoztak együvé, de azt meg tudtuk állapitani, a temető csontvázas vagy hamvasztásos részéből kerültek elő a leletek. A következő leletekről csak azt tudjuk, hogy a homokbánya területéről származnak:

1. Barnásvörös szinű, közepesen iszapolt, behúzott nyakú, ferdén levágott peremű fazék. Hordószerűen kigömbölyödő hasa élben megtörik; m = 13 cm, sz. á. = 10 cm, f. á. = 7,5 cm, ltsz. 72.83.2.

2. Bronz babos karperecek átm. = 9,5 × 8 cm, 9,2 × 8 cm, ltsz. 72.83.3. 2 db. (8. kép)

3. Rosszul iszapolt, gyűrűs fenekű, fekete szürke foltos gömbölyű hasú kis kétfülű edényke. f. á. = 5 cm, ltsz. 72.83.5. (16. kép)

4. Bronz karperec töredéke. Üreges, melynek üregét agyaggal tömték ki. Ltsz. 72.83.4.

5. Vékonyfalú, finoman iszapolt grafitszürke fényezett felületű kettőskónikus urna, szőlőfürtös bepecsételt díszítéssel. f. á. = 9 cm, ltsz. 72.83.6. (17. kép)

6. Hosszú nyélcsöves vaslándzsák; h = 29,5 cm, penge sz. = 3,5—1,5; h = 32,3 cm, penge sz. = 3—1,6 (2 db) ltsz. 72.83.7. (18. kép)

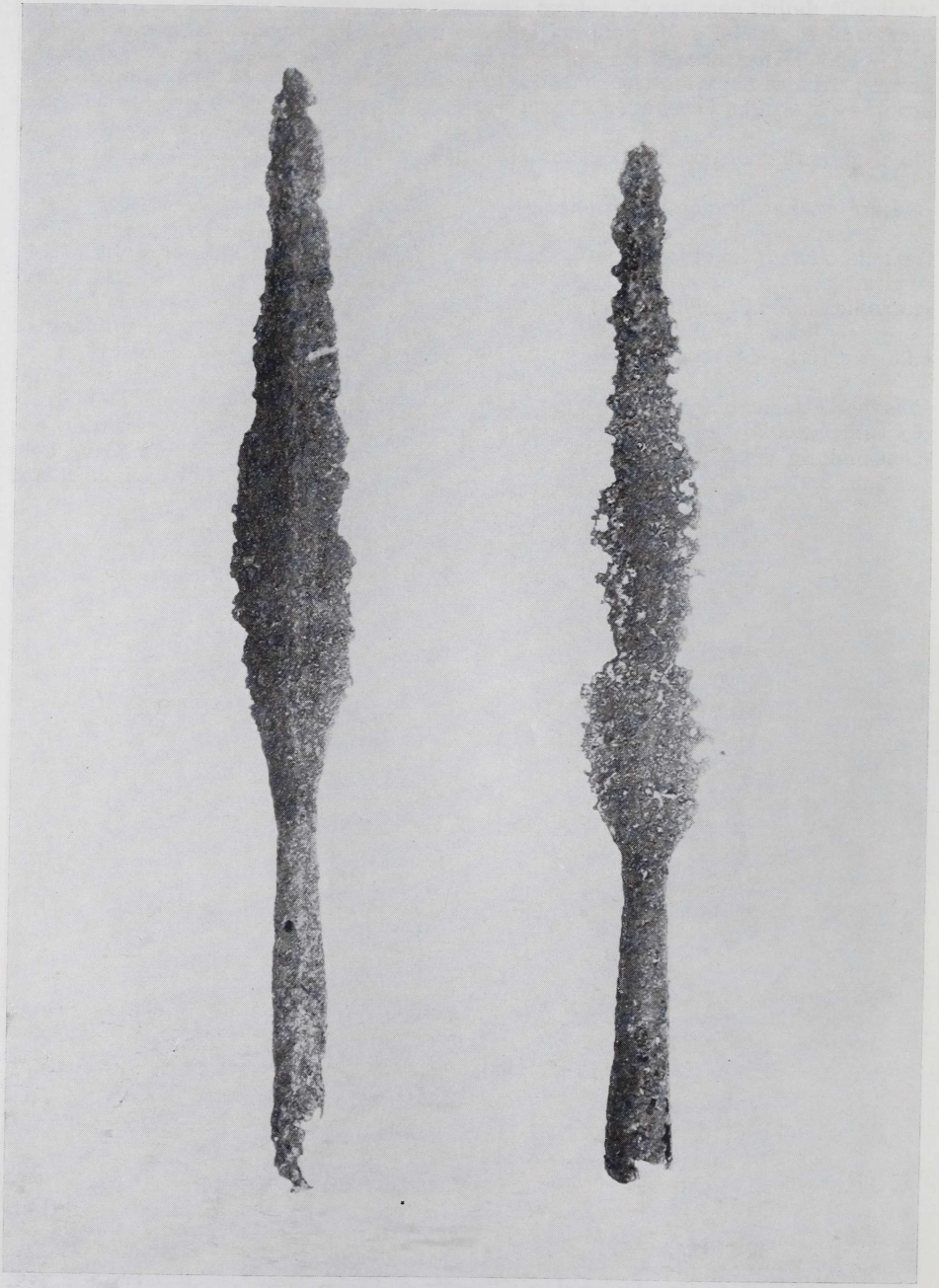
7. Grafitszürke, korongolt kis urna. Alig kihajló duzzadt peremmel. Csonkakúpos vállrészén a háromszög csúcsainak megfelelő helyen bepecsételt koncentrikus közepű körök díszítik. Hordóhasa omphaloszos fenékben végződik, mely szintén bepecsételt díszítésű. M = 16,5—17 cm, sz. á. = 11 cm, f. á. = 9,5 cm, ltsz. 72.83.8.

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

8. Erősen kihajló peremű jól iszapolt, karcsú nyakú korsó. Nyakán két bordadísz, hasán bepecsételt szőlőfürt dísz fut körbe. M = 20,5 cm, sz. á. = 11,6 cm, f. á. = 8 cm, ltsz. 72.83.9. (19. kép)

9. Gömbölyű hasú, ívelt nyakú, kihajló duzzadt peremű nagy urna. Nyakát a hasrésztől kiemelkedő borda választja el. M = 35 cm, sz. á. = 22 cm, f. á. = 14 cm, ltsz. 72.83.10.

10. Behúzott peremű, korongolatlan grafitszürke tál. Legnagyobb szélességnél 4 kissé lelógó hegyesedő bütyök. M = 7,8 cm, sz. á. = 23 cm, f. á. = 9 cm, ltsz. 72.83.11. (20. kép)

A csontvázas temetőrészből kerültek elő az alábbi leletek:

1. Lágyan profilált homokszínű tál. Talpa omphaloszos. Pereme kissé duzzadt. Két párhuzamosan bekarcolt körbefutó vonal díszíti. M = 7,3 cm, sz. á. = 14,7 cm, f. á. = 6,3 cm, ltsz. 72.83.1. (21. kép)

2. Világosszürke, kihajló peremű, hengeresnyakú, kissé nyomotthasú gyűrűs talpon álló kancsó, peremből kiinduló füllel. Fül és a perem találkozásánál lapos, maszkszerű emberfej. Az edényen sűrű fenyőág mintás díszítés, és élben megtörő cikkcakk díszítés található. A fül stilizált díszítése hajfonatot utánoz.[2] (22—23. kép)

Már a helyszínre érkezésünkkor látszott egy bolygatott sír foltja, melyből, edénydarabok és csontok látszottak ki. Mivel a homokdombon az ott megfordulók a szokásosnál és a kívántnál nagyobb érdeklődést tanúsítottak a homokbányászás folyamán előkerült leletek iránt, a szakadó eső ellenére felbontottuk a sírt. Belőle vaddisznócsontok kerültek felszínre. Embercsont egyáltalán nem is volt a sírban, így joggal feltételezhetjük, hogy vaddisznó temetkezést leltünk. A sír mellékletei:

1. Omphaloszos fenekű, tölcséres szájú, csonkakúpos nyakú edény. Csavart fülén bepecsételt koncentrikus körökkel díszítve. Az edény nyakán és a has felső harmadán szintén bepecsételt koncentrikus körökkel és egymással szembe fordított bepecsételt mintával és koncentrikus körökkel díszített. Nyakát a szájtól kiemelkedő borda, a hasat a nyaktól mély árok választja el. M = 29 cm, sz. á. = 13,5 cm, ltsz. 72.83.13. (24. kép)

2. Korongolt, vékonyfalú, jól iszapolt edények töredékei; ltsz. 72.83.14. (4 db)

A fent ismertetett általunk feltárt 11 sír leletanyaga és a szórványanyag csak töredéke az egykori temetőnek. Ez egymagában következtetések levonására csak komoly meggondolással és szűréssel adna lehetőséget. Az a tény azonban, hogy Körösszegapáti környéke – itt főként Románia határmenti területeire gondolunk – meglehetősen gazdag leletanyaggal rendelkezik a keltakor valamennyi korszakából – megkönnyíti helyzetünket, mert leletanyagunk szépen beilleszthető a földrajzi környezetbe.

Kerámia

Vegyük először vizsgálat alá temetőnk kerámiaanyagát. A szórványként számontartott, véleményünk szerint vaddisznósírból előkerült csavartfülű edény (24. kép), valamint az ugyancsak szórványként előkerült karcsú, formailag és kidolgozásában is tökéletes szőlőfürtös bepecsételéssel díszített váza (19. kép) nyak és szájkiképzése a fiatal La Téne korra jellemző.[3]

2 A leletegyüttes kiemelkedő szépségű darabjáról külön elemző tanulmány készül.

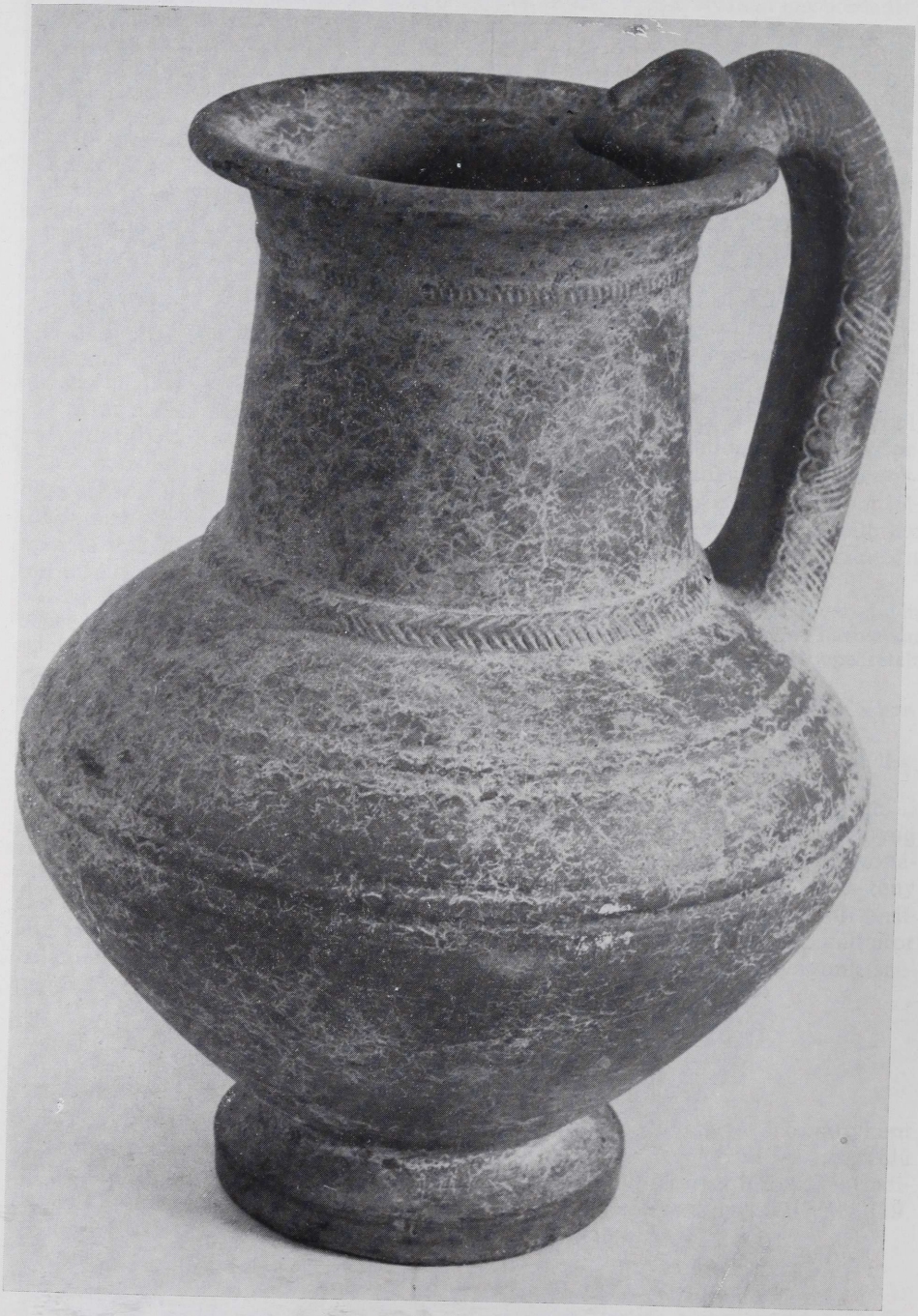
3 A nyak- és szájkiképzés formája korai v. ö. *Wozniak, Zenon:* Archeologické Rozhledy (továbbiakban AR) XXIII. évf. (1971) 507. Abb. 2. 10.

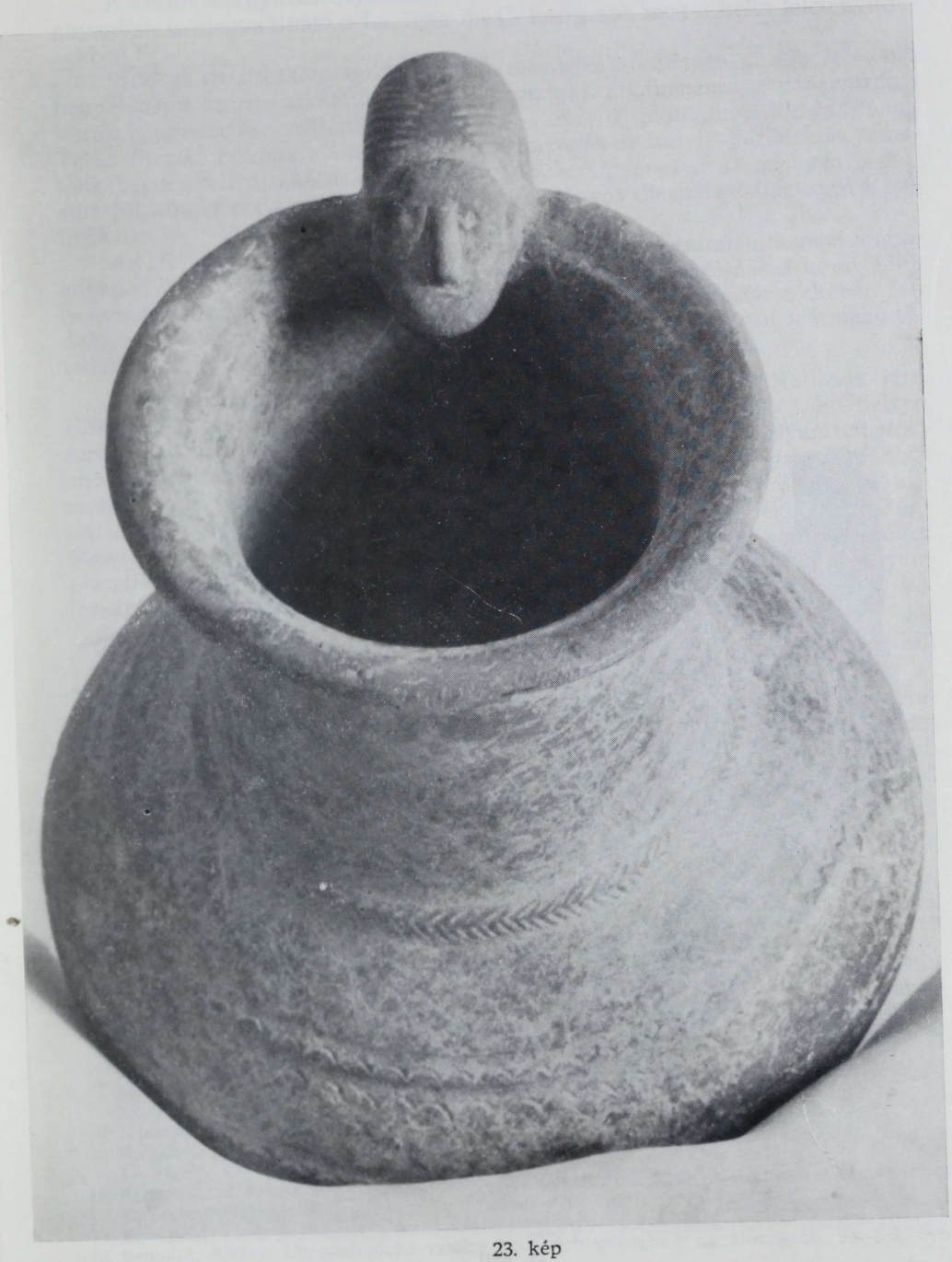
20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

A kettős körgyűrűs bepecsételésnek az a fajtája amely a körösszegapáti anyagban is megtalálható a La Téne B_2–C_1 korig van meg a kelta leletegyüttesekben.[4]

Érdekes díszítésként bukkan fel a csavartfülű edényen az egy pecsétlő benyomástól származó kettős „S" motívumának alkalmazása a koncentrikus körök bepecsételése mellett. (24. kép) Az „S" motívum előfordulásának Velka Mana,[5] Bökény,[6] Kosd[7] lelőhelyek anyagában van jó párhuzama temetőnk bepecsételt díszítésű kerámia anyagának. Ugyanezen az edényen a csavart fül alkalmazása szintén a kevésbé szokványos díszítésmódok sorába tartozik.

Az „S" motívum jóllehet megtalálható nemcsak a kerámián, hanem a fémanyagon is. Továbbélése nem vitatható,esetünkben, a díszítésnek a korai kelta ornamentikához való tartozást kell kiemelni.[8] A F. Schwappach cikkében feldolgozott anyagból hozzánk te/ületileg legközelebbi a Bökönyről származó töredék.

A 3. sír bikafejes csészéje (6–7. kép) szkíta,[9] illetve Hallstatt kori előképekre[10] vezethető vissza. A magyarországi kelta anyagban több helyen fordul elő, s feltételez egy szkíta–kelta együttélést is. Vannak olyan temetők, ahol bizonytíható a szkítákra való rátelepedés. Ez különösen a sírkerámiákból mutatható ki igen jellemzően.[11] Érdekes és meglehetősen ritkán előforduló díszítés, amely felbukkan a 8. csontvázas sírból előkerült töredéken. (14. kép) Meandrikus mintába bepecsételt négyzet, melynek szemközti sarkait átlósan plasztikusan kiemelkedő egyenlőszárú kereszt foglalja el, s az így négy egyenlőszárú háromszögre osztott mezőbe kidomborodó köröket pecsételtek be.

A bepecsételésnek ez a fajtája magyarországi anyagban analógia nélkül áll. A szlovákiai Velka Manan feltárt temető 47. csontvázas sírjából ismertet Benadik egy karperecet, melynek díszítőmotívuma megegyezik az edénytöredékünkön található bepecsételt díszítéssel.[12] A szerző szerint Velka Mana öregebb sírjai – a fémanyag vizsgálata alapján – LT B2-vel (325–250) kezdődnek. A Körösszegapátiban lelt temető esetében is ez látszik valószínűnek.

4 *Drda, Petr:* Příspěvek k datování Laténských sídlištních objektů s mladšími keramickými příměsemi AR XXVI. évf. (1974) 5., 6. ábrák. – Az analógia lelőhelye Lužice, kora LT B2–C1.

5 *Benadik Blažej:* Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei. Slovenská Archeológia (továbbiakban SA) XI-2. évf (1963) 377. Abb. 8.

6 *Hunyadi Ilona:* Die Kelten im Karpatenbecken. Tafelband. Diss. Pann. Ser. II. No. 18. (Budapest, 1942) LXXVI. T. 8a. – Schwappach, Frank: Frühkeltisches Ornament zwischen Marne, Rhein und Moldau, Bonner Jahrbücher, Band 173. (1973) 53 köv.

7 *Márton Lajos:* A korai La Téne kultúra Magyarországon. AH XI. (Budapest, 1933) XX. t. 3.

8 *Schwappach* i. m.

9 *Hunyadi Ilona:* Kelták a Kárpátmedencében. Szövegkötet. Diss. Pann. Ser. II. No. 18. 52.

10 Krieger und Salzherren. Hallstattkultur im Ostalpenraum. – A Römisch–Germanisches Zentralmuseum kiállítási katalógusa. (Mainz, -970) Taf. 9. és 40.

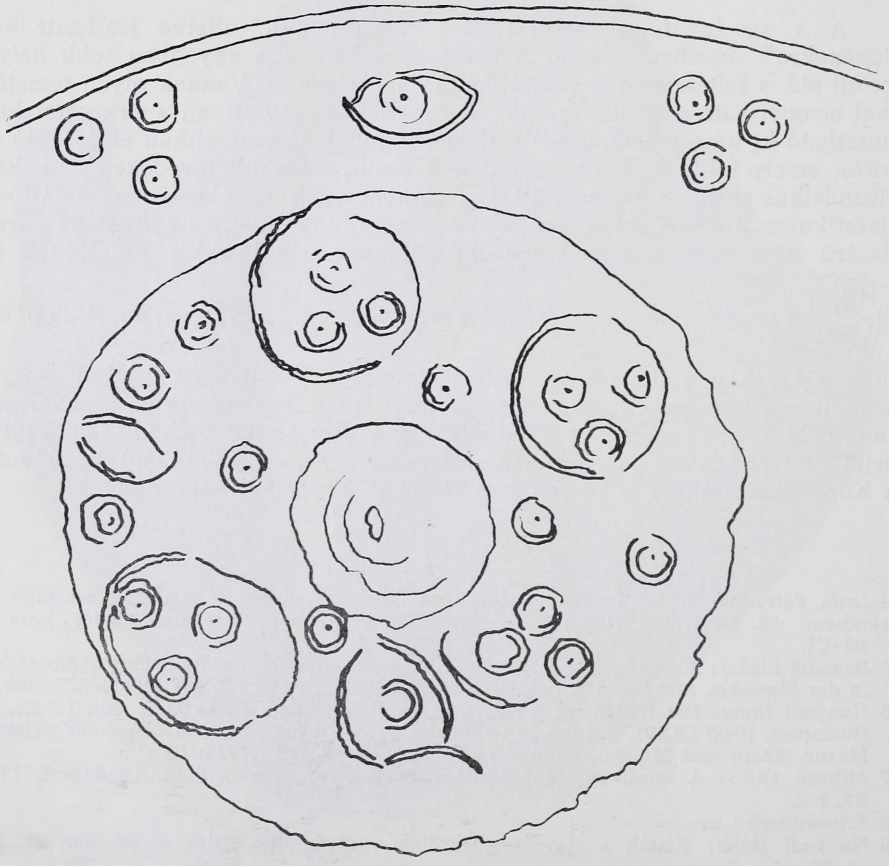
11 Erre példa az Ártánd-Róth tanyai kelta temető. Feldolgozás alatt.

12 *Benadik, Blažej:* Chronologicke vztahy keltských pohrebisk na Slovensku. SA X-2. évf. (1962) 369. Obr. 11. 7.

Van még egy különlegesen pecsételt forma kerámiaanyagunkban. Itt nemcsak a has felső harmada van díszítve bepecsételt koncentrikus körökkel, hanem a kis csupor feneke is. A bepecsételt koncentrikus körök hármas csoportokba vannak komponálva s feltűnik ugyanaz a szem(?) ábrázolás az edény hasi részén és a fenekén is. Véleményünk szerint kultikus jelentősége lehetett ennek az edénynek ugyanúgy, mint a maszkos füles korsónak. (2. rajz)

Előfordul még a szőlőfürtszerűen bepecsételt díszítés is.[13]

A kelta kerámiaanyagban nem szokványos a 16. képen látható kerámiaforma. Analógiája Liptovská Mara leletanyagában található meg,[14] bár nem tökéletes a hasonlóság csak megközelítő.

2. rajz

13 *Benadik* i.m . lásd 5. jegyzet alatt: 363. Abb. 6. 4.

14. *Benadik Blažej:* Obraz doby Laténskej na Slovensku. SA XIX-2. évf. (1971) 485. Obr. 14. 1.

Fémanyag

I. Fibulák

Nyereghátú, visszahajtott lábú gombos végű fibulák (4. kép), távolabbi analógiái több szlavóniai lelőhelyen megtalálhatók. Zimnicea, Mokrin, Kupinovó, Novi Banovci, Dalj[15] lelőhelyekről kerültek elő hasonló darabok, valamint Hradisko[16] szlovákiai lelőhelyről. A romániai Érmihályfalváról,[17] Magyarszerdahelyről,[18], Kósdról ismerünk még analógiát. Ilyen a kustánfalvi lelet egyik darabja is.[19] Stare Hradisko fibulaanyaga La Téne B–D időhatár között mozog.

Gomboslábú vasfibulára van analógia a szlovákiai Velka Manaról[20], melynek datálása időszámításunk előtti III. század.

II. Karkötők (8. kép)

Öntött bronz dudoros karpereceinknek analógiáját megtalálhatjuk a szlovákiai leletanyagokban,[21] Seica Mica leletanyagában. Ugyancsak megtalálható ez a típus a körtvélyesi anyagban, valamint a Márton által közölt korai laténe leletegyüttesben.[23]

Csavart díszű öntött bronz karperec ismeretes a csomafai anyagból is.[24] Csuklós záródású karkötőre analógia a Kakasdon[25] lelt anyagban található, valamint a Márton által közölt Récse lelőhelyről származó darabban.[26]

III. Torques

A 3. csontvávas rítusú sírból előkerült üreges vascsőből készült nyakperecünk analógiáját eddig publikált anyagban nem találtuk.

IV. Vaslándzsák (18. kép)

A szórványként előkerült lándzsáink analógiáját a kupinovói anyagban találhatjuk meg.[27]

15 *Nives Majnarić–Pandžic:* Keltsko–Latenska kultura u Slavoniji i Srijemu. Acta Musei Cibalensis 2. (Vinkovci, 1970)
16 *Meduna Jiří:* Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. Germania 48. évf. (1970) Taf. 13. 1.
17 *Hunyadi* i. m. Táblakötet. LXXI. t. 19. Ugyanez a fibula közölve *Zirra, Vlad:* Beiträge zur Kenntnis des keltischen Laténe in Rumänien. Dacia XV. évf. (1971) 197. Abb. 15. 6.
18 *Hunyadi* i. m. Táblakötet XIV. t. 4.
19 *Hunyadi* i. m. Szövegkötet. XXXII. t. 1. kép. 8.
20 *Benedik* i. m. SA X-2. évf. (1962) 357. Obr. 6. 4 és 8b.
21 *Benedik* i. m. SA XIV-2. évf. (1971) 477. Obr. 4. 10, 11, 13 és Obr. 7. 1,2.
22 *Crisan, Ion Horațiu:* Descoperiri celtice de la Cluj, Peţelca şi Seica Micã. Acta Musei Napocensis X. évf. (1973) 63. IV. 1, 2, 3.
23 *Márton* i. m. t. 1., 2.
24 *Zirra* i. m. 190. Abb. 8. 11, 15. és Abb. 13. 2. – Csavart díszű karperechez párhuzam *Benadik* i. m. XIX-2. évf. (1971) 481. Obr. 8.
25 *Hunyadi* i. m. Táblakötet. XXX. t. 4.
26 *Márton* i. m. XIII. t. 4.
27 *Nives–Majranić–Pandžc* i. m. XIV. 13. és XV. 9.

A temető leletanyagának elemzése után el kell mondjuk, hogy igen sok hasznos analógiát nyújtott a földrajzilag a bihari területekhez csatlakozó szinte a magyar–román határra tapadó lelőhelyek Csomaköz, Köröstarján, Érmihályfalva, Szaniszló, Szalacs gazdag La Téne B–C leletanyaga.[28] Temetőnk, töredékes, bár a leletanyag – főként a kerámia – nagy forma- és díszítésmódbeli gazdagságot mutat. Történeti következtetések levonására csak nagy körültekintéssel nyílott lehetőség. Mindezek után, annak ellenére, hogy egyes kutatók szerint a birituális temetkezési szokás csak a III. századtól terjedt el, temetőnk korát La Téne B–C korinak tartjuk. Így véleményünk szerint a Körösszegapáti temető és más újabb ásatások anyagának ismeretében véglegesen módosítani lesz szükséges azokat a feltevéseket, melyek szerint a Tiszántúlon – így a mi kutatott területünkön is – a kelták csak a La Téne C korszakban települtek meg.

28 Lásd *Zirra* i. m. táblái.

Ibolya M. Nepper

CIMETIÈRE CELTIQUE PRÈS DE KÖRÖSSZEGAPÁTI

Depuis la fin du siècle dernier, la colline gui s 'èlève à 200 mètres au sud-est de laborne kilomètrique N° 218 de la route de Körösszegapáti – Mezősas, est occasionnellement expoloitée comme carrière de sable. Depuis le printemps de 1871, il s 'y pratique un système d 'exploitation mécanique, ce qui explique que, dès la découverte des premières trouvailles archéologiques, on ait été obligé de procéder à des fouilles de récupération, dans l' idée qu 'il ne restait plus qu 'un petit nombre de tombes intactes à sauver. Si cette hypothèse s 'est trouvée confirmée par la suite, on n 'en a pas moins réussi à mettre à jour un nombre relativement élevè de trouvailles.

Â l' extrĕmité sud du cimetière jadis très étendu et qui se trouvait encore intact, sur un terrain par ailleurs réduit, de fossès de recherches ont pu ĕtre creusès à l' endroit mème où, dans ce cimetière birituel, le secteur des quelettes touchait à celui des mort incinérés. Sur 11 tombes mises à jour, deux appartenaient à ce dernier secteur. Celles-ci ot été découvertes sur la partie oriantale de la colline. On a pu observer que l' une de ces tombes avait un profil en forme de poires. Dans les deux tombes, on a retrouvé du matériel métallique: dans la première, une fibule en fer à boutons, dans la seconde, des fibules en bronze à un seul bouton, ornées de rainures, ainsi qu 'une fibule en fer (ill. 4). Le matériel de poterie est plus riche. Est particulièrement beau un petit pot retrouvé dans la première tombe (ill. 2). Toujours sur la partie orientale de la colline, on a mis à jour une fosse de sanglier dont le mobilier mérite une attention toute particulière: un récipient à col tronconique, à orifice en forme d' entonnoir, à fond d' omphalos, dont l' anse en torsade est ornée de cercles concentriques scellés. Le même gendre d' ornement est repris sur le col et la panse du récipient (ill. 24).

Comme nous l' avons dit, parmi les trouvailles du cimetière, il y en a beaucoup qui sont isolées. Il est particulièrement regrettable que cela soit également valable dans le cas d' un vase particulièrement beau, entièrement intact. De couleur gris clair, à rebords bombé, à col cylindrique et à pied annulaire, il a été retrouvé dans le secteur des squelettes. L' anse se rattache au rebords où on voit une représentation de tĕte humaine pareille à un masque. Sur la panse, on trouve un ornement en zébrure qui représente d' épaisses branches de pin. L' anse reproduit une tresse de cheveux stylisée. (ill. 22–23).

Malgré l' abondance des trouvailles, notre cimetière reste fragmentaire et les conclusions historiques qu 'on peut en tirer exigent de nous une approche très prudente. Bien que, selon certains spécialistes, la coutume birituelle se fût répandue seulement à partir du IIIe siècle, l' anilyse du matériel métallique et céramique nous permet le situer le cimetière à l' âge de La Tène B2–C. Aussi estimons-nous que, dans la mesure où on connaîtra le matériel des fouilles effectusées à Körösszegapáti et ailleurs, on sera amenè à rectifier les hypothèses selon lesquelles les Celtes ne se seraient établis dans la région de Tiszántúl – et sur le territoire dont il s' agit ici – qu à l' âge de La Tène C.

Balla Lajos

Dacia az utolsó Antoninusok idején (161-192)

A Marcus Aurelius és Lucius Verus hatalomra kerülésétől Commodus meggyilkolásáig eltelt több mint három évtized az egész dunai térség, így Dacia történetében is rendkívül fontos időszakot, mintegy fordulópontot jelentett. A markomann háborúk eseményei vetettek véget a korábbi évtizedek fellendülésének, Commodus uralkodásának zavaros tizenkét éve pedig polgárháborúkhoz vezetett, amelyek a dunai tartományok utolsó nagy – „Severus-kori" – virágzását hozták.[1]

Úgy tűnik, hogy a korábbi Dacia-kutatás ezt a korszakot nem tanulmányozta jelentőségéhez mérten,[2] ami nem utolsó sorban abban leli magyarázatát, hogy az aldunai provincia történetéről még nem készült rendszeres összefoglalás.[3]

Dacia jelentőségét a birodalmi kormányzat számára, s egyszersmind a tartomány romanizmusának jellegét a közép- és aldunai tartományok határvédelmének keretei között elfoglalt helye, szerepe adta meg, bár nem indokolt alábecsülni a dáciai provinciák gazdasági fontosságát sem.[4] Különösen nem olyan nehéz időszakokban, mint a szóbanforgó kor.

1. A nagy germán és szarmata háborúk[5]

Dacia határain már Antonius Pius uralkodása végén sem lehetett megnyugtató a katonai helyzet: azok a háborús események, amelyeket a kutatás M. Statius Priscus Dacia Superior-i helytartósága idejére helyez (?156–158),

1 Ld. *Balla L.*, DMÉ 1969–70, 89–. *Id.*, ACUD 6 (1970) 61–. további irodalommal.
2 Ld. *C. Daicoviciu*, Siebenbürgen im Altertum. (Bukarest, 1943) 91–. *M. Macrea*, Istoria Romînieni I. (Bucureşti, 1960) 451–. *Id.* Viaţa în Dacia romană. (Bucureşti, 1969) 60–78.
3 Ld. *Balla L.*, Tanulmányok Dacia római provincia történetéből. s. a.
4 *Balla L.*, DMÉ 1969–70, 90–. 101–.
5 Összefoglalóan: *V. Christescu*, Istoria militară a Daciei romane (Bucureşti, 1937) 71–. *D. Tudor*, Răcoale şi atacuri „barbare" in Dacia romană. (Bucureşti, 1957) 31.– 41.– *M. Macrea*, i. m. – a nagy háborúk történetéhez alapvető: *W. Zwikker*, Studien zur Markussäule I. (Amsterdam, 1941); *Alföldi A.*, Budapest Története I. Budapest az ókorban (Bp., 1942) 191–. *A. Mócsy*, Pannonia. PWRE Suppl., 9 (1962) 555–. *Id.*, Pannonia provincia története. (Bp. 1972) 110–. *A. Birley*, Marcus Aurelius. (London, 1966) Chap. VII–IX. Ld. még: *G. Barta*, ACUD 2 (1966) 81–. Ld. még: *A. Mócsy:* Pannonia and Upper Moesia (London, 1974) 183.– *Id.*, Pannonia a késői császárkorban. (Bp. 1974) 7–.

feltehetőleg a későbbi nagy népmozgalmak előjátékának tekinthetők.[6] Feltehető továbbá, hogy a külső fenyegetéssel egy időben bizonyos nyugtalanság lett úrrá a tartományi lakosság körében is (ld. lentebb). Feltehető, hogy a nehézségek P. Furius Saturninus leg. Aug. pr. pr. provinciae Dacia Superioris szolgálata idején (159–161 162) sem szűntek meg[6a] Dacia térségében valószínűleg már Antoninus Pius uralkodása végén és az új császári éra kezdetén olyan események zajlottak le, amelyek előrevetették a későbbi nagy háborúk árnyékát. Nincs okunk azt hinni, hogy a római kormányzat a veszély bizonyos jelenségeit nem mérte fel időben.

162 körül a dunai hadseregek válogatott alakulatait és különítményeit a már korábban kialakult gyakorlat szerint Keletre vezényelték a 161-ben kirobbant parthus háborúba.[7] Dacia hadserege szintén adott csapatokat Lucius Verus hadjáratához.[8] Az elvezénylések erősen meggyengítették a határvédelmet, s a nehézségeket fokozta a háború elhúzódása.

Amíg a dunai csapatok Kis-Ázsiában és Mezopotámiában harcoltak a dunai határok teljes hosszában, de elsősorban Pannonia Superior és Dacia előterében – Dacia északi határain – egy rendkívül súlyos háborúval fenyegető népmozgalom bontakozott ki a II. század első felében és közepén megkezdődött gót vándorlás hatására.[9]

SHA vita Marci 12, 13. *Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum, quod diu eorum, qui aderant, arte suspensum est, ut finito iam orientali bello Marcomannicum agi posset.* 14. *et cum famis tempore populo insinuasset de bello, fratre post quinquennium reverso in senatu egit, ambos necessario dicens bello Germanico imperatores.* – Ha a *fames* azonos a SHA vita Marci 8, 4. alatt említet éhínséggel – ami valószínűnek látszik –, úgy nyilvánvaló, hogy Marcus már 161-ben vagy 161 162-ben számolt egy északi háború lehetőségével[10] (ld. fentebb).

Dacia ellenségeit a kutatásban nem egyszer tanulmányozták, főként az auktorforrások közlései alapján.[11] Közülük a legveszélyesebbek a vandálok[12] voltak, valamint az általuk mozgásba hozott „szabad dákok" és kosztobókok (Costoboci)[13]. Ezek a népek a tartomány északi határait veszélyeztették. A Pius-kori népmozgalmakat általában a „szabad dákok" rovására írják. De rövidesen ellenségesen léptek fel a magyar földi szarmaták, a jazygok is, akiknek régi sérelmük volt, hogy Dacia megszervezése végképp megfosztotta őket testvérnépükkel, a roxolánokkal való kapcsolattól.[14] Daciára ezekben az években va-

6 *Balla L.*, Arch. Ért. 92 (1965) 145–. *Id.*, ACUD 1 (1965) 44–. Ld. még *R. Syme*, JRS 52 (1962) 92–. *I. Molnár–J. Winkler*, AMN 2 (1965) 269–. *D. Protase–A. Zrínyi*, AMN 4 (1967) 461–. Nincs kizárva azonban, hogy a 150-es években záródó dáciai éremkincsek később, a germán–szarmata háborúk idején kerültek földbe, v. ö. *A. Mócsy*, Pannonia. i. m. 555.

6a Itt és a következőkben ld. a tanulmány végén a „Prosopographiai függelék" adatait és irodalmát.

7 *E. Ritterling*, PWRE 12 (1925) 1296–. *A. Birley.*, i. m. 165.

8 *Balla L.*, DMÉ 1968, 128.

9 Ld. az 5. jegyzet irodalmát és *L. Schmidt*, Die Ostgermanen.[2] (Münchtn, 1969) 196–. 102. etc. *Id.*, Westgermanen.[2] (München, 1970) 162–.

10 *B. Angyal K.*, ACUD 7 (1971) 77–.

11 *W. Zwikker*, i. m. 14–24. *V. Christescu*, i. m. 72–.

12 V. ö. *L. Schmidt*, Die Ostgermanen.[2] 103–.

13 *M. Macrea*, Apulum VII, 1. (1968) 182–184. *N. Gostar*, Cercetări Istorice. (Iași, 1970) 109–.

14 *Balla L.*, ACUD 5 (1969) 111–. *Id.*, DMÉ 1972, (Debrecen, 1974) 149–.

lószínűleg nagyobb nyomás nehezedett, mint Pannoniára.[15] Feltételezhető, hogy az események mozgatói a 150-es évek végétől, a 160-as évek elejétől a germán vandálok voltak, akik mint az újonnan érkezett népek legerősebb csoportja, szállásterületet kerestek maguknak a Kárpát-medence északkeleti területein.[16]

A nagy háborúk kezdete a SHA idézett közlése alapján 162/166-ra tehető a dunai határok teljes hosszában, feltehetőleg Dacia térségében is. Más kérdés, hogy mikorra datáljuk a harcok teljes erővel való kirobbanását, 166/167-re vagy korábbra? Abban Mócsynak igaza van, hogy az *ars eorum qui aderant* alatt a határtartományok helytartóinak tárgyalásai értendők, amelyeket a követésekkel fellépő barbárok vezetőivel folytattak (v. ö. Dio 71, 3, 1. SHA vita Marci, 14, 1.)[17] főként időnyerés céljából, hogy a háborút Keleten befejezhessék, s az elvezényelt dunai csapatok visszatérhessenek állomáshelyeikre. Az ily módon kialakult sajátos helyzetnek – *bellum suspensum* – azonban valószínűleg még a parthus hadjárat lezárását megelőzően végeszakadt, legalábbis abban az értelemben, hogy a barbárok egyre fenyegetőbben léptek fel, a kisebb betörések, összecsapások a határokon egyre gyakoribbak lettek.[18] Amikor aztán nyilvánvalóvá vált, hogy a római kormányzat nem teljesíti a határokon álló népek követeléseit – általában 166/167-ben, a csapatok visszatérését követően –, a védelmet és földet *(receptio)* kérő népek nagy csoportjai nyílt ellenségekké váltak (v. ö. SHA vita Marci, 14, 1.)

165 167-ben Marcus és a Keletről 166 2. felében visszatért Lucius Verus a fenyegető háborús veszély elhárítására valamint az ennek kapcsán és a 166/167-ben az expedíciós csapatokkal behurcolt pusztító párvány miatt megrendült itáliai és tartományi közhangulat helyreállítása végett több fontos katonai, politikai, vallási etc. intézkedést foganatosított.[19] Lehetséges, hogy már ekkor – 166/167-ben –, az érintett intézkedésekkel összefüggésben, azok keretei között sor került Dacia közigazgatásának, hadseregének és határvédelmi rendszerének újabb átszervezésére.[20] De nem zárható ki egy valamivel későbbi időpont – 168 169 – lehetősége sem.[21] Felvethető, hogy az átszervezés (a *tres Daciae* kialakítása) több intézkedés következménye volt.[22] A részletek és a közelebbi időpont tisztázatlansága ellenére világos, hogy a kétlegios – consularis rangú –, „újraegyesített" Dacia kialakításának hátterében nagyszabású stratégiai elképzelés állott, amelyet a 160-as években teljesen megváltozott katonai helyzet, a térség különös, sokirányú fenyegetettsége indokolt.[23] Az ellen-

15 V. ö. *Nagy T.*, Budapest Története I. (Bp. 1973) 98.
16 V. ö. *L. Schmidt*, i. m. 103–.
17 *A. Mócsy*, ACUD 7 (1971) 65–. *Id.*, Pannonia provincia története. (Bp. 1972) 110–112.
18 *A. Mócsy*, Pannonia. i. m. 555–. *Balla L.*, Arch. Ért. 92 (1965) 146–.
19 SHA vita Marci 8, 13–14.; 12, 14.; 13, 1–. v. ö. 21, 8. etc. *A. Birley*, i. m. 194–205. *B. Angyal K.*, i. m.
20 Ld. *Balla L.*, DMÉ 1968, 131–. 135–. további irodalommal.
21 Vö. *A. Stein*, Die Reichsbeamten von Dazien. DissPann I. 12. (Bp. 1944) 37–. *J. Fitz*, Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior. (Weimar, 1966) 19–. 48. 57.
22 *C. Daicoviciu–H. Daicoviciu*, Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy: Cambridge 1967. (Oxford, 1971) 343–., AMN 4 (1967) 73–.
23 A tres Daciae tartományai (D. Apulensis, Porolissensis, Malvensis) belső határainak még részben tisztázatlan kérdéseit itt csak érintjük. *D. Porolissensis* kiterjedése nagyjában változatlan maradt, azzal az eltéréssel, hogy Potaissa körzete a legio V Mac.-val valószínűleg D. Apulensis része lett. *D. Apulensis* Erdély központi területeit, a Bánát délnyugati (korábban Dacia Superiorhoz tartozó) körzetét, valamint feltehetőleg Olténiát foglalta magába. *D. Malvensist* tévesen helyezték korábban a Bánátba ill. Olténiába. Hadtörténeti meggondolások alapján a tartományt leginkább Erdély keleti részében ke-

séges fenyegetés fő irányát – észak – jelzi, hogy a tres Daciae második legioja – a legio V Macedonica – Potaissaban kapott táborhelyet,[24] s az Apulumban álló legio XIII gemina-val együtt a *legatus Augusti pr. pr. trium Daciarum* közvetlen alárendeltségében tartozott. *Dacia Porolissensis* és a most létrehozott *Dacia Malvensis* és auxiliaris hadseregeik továbbra is bizonyos önállóságot élveztek a consularis helytartónak alárendelt *quasi praesidialis procuratorok* parancsnoksága alatt. A helytartó állandó állomáshelye Apulum volt, helyettese a *procurator provinciae Daciae Apulensis.*[25] Végeredményben Dacia Marcus-kori szervezete a térség traianusi és hadrianusi közigazgatása sajátos szintézisének tekinthető, amely a katonai helyzet alakulásának megfelelően szerencsésen egyesítette a centralizáció és decentralizáció vonásait.

Töredékes forrásaink a nagy háborúk eseményeinek csak igen vázlatos és feltevésszerű áttekintését teszik lehetővé. A rendelkezésünkre álló adatok Dacia markomann háborúk kori történetének önálló periodizálását nem engedik meg, következésképpen megállapításainkat a háborúkról kialakult általános kép keretei közé kell lehetőség szerint illesztenünk.[26]

a) A háborúk kirobbanására utaló első adatok Dacia területén: a 165-ben záródó Barbura-i éremkincs[27] és a 167. II. 9-re datált verespataki viaszostábla CIL III p. 925. No. I.).[28] Az előbbi földbekerülése esetleg a jazygok Maros-menti fenyegetésével hozható összefüggésbe – a 160-as évek közepe táján,[29] de talán még inkább számításba vehetők azok az események, amelyek az Erdélyi Érchegység aranybányakörzetének lakosságát 166/167-ben mozgásba hozták. Ez utóbbiakra utal a collegium Iovis Cerneni határozata, amely a társulás feloszlását mondja ki, mivel az eredetileg 54 tagot számláló collegiumból mindössze 17 személy maradt Alburnus maior-ban (Verespatak-Roşia Montanâ). – Ezek – a feltehetően jórészt kisázsiai eredetű – bányászok 166-ban ill. 166 2. felében hagyhatták el a bányavidéket. Bár – a korábbi felfogással szemben – a bányavidéket ért barbár támadásra nem gondolhatunk, a bányászok távozásának hátterében egyik fő kiváltó okként nem állhatott más, mint a háborús fenyegetés[30] (ld. lentebb). Fel kell tételeznünk, hogy a határok biztonságának megrendülése kapcsán az amúgy is nehéz sorsú bányavidék lakossága körében már 166 167 fordulója körül fokozatosan pánikhangulat lett úrrá. A bányakörzet népessége joggal tarthatott újabb, 167 tavaszán és nyarán várható támadásoktól is (v. ö. SHA vita Marci, 13, 1. *tantus autem timor belli Marcomannici [fuit]* – Itáliára ill. Rómára vonatkoztatva).[31] – Adatunk van arra, hogy 166-ban az apulumi legio XIII gemina-ba soroztak (CIL III 1172). – Talán 166 167-re tehető Dacia közigazgatásának újabb átszervezése (ld. fentebb), amely nem

reshetjük kb. a Maros és az Olt alsó szakasza között. Ezt a gondolatot más kiindulással már korábban felvetette *Mócsy A.* (szíves szóbeli közlés alapján). Minderről részletesen: *Balla L.*, Tanulmányok ... (3. jegyzet)

24 *E. Ritterling*, i. m. 1578–. *Balla L.*, Arch. Ért. 92 (1965) 147.

25 Az adatokat a procuratorok megbízatásának jellegéhez ld. *A. Stein*-nél, Dazien, 76–83., kül. 61–64. 71. 81. (D. Apulensis); 83–86. kül. 63–. (D. Porolissensis); 86–87. (D. Malvensis, D. 9009: praesidem prov. Daciae Malvensis). – Hasonló következtetésre jutott *Mócsy A.* is.

26 Ld. fentebb: 5. jegyzet, kül. *A. Mócsy*, Pannonia. 555–.

27 *R. Noll*, Arch. Aust. 14 (1954) 57. no. 3. A lelőhelyhez: TIR Aquincum–Sarmizegetusa–Sirmium, L 34 Budapest. (Bp., 1968) 34. s. v.

28 V. ö. *Alföldi A.*, i. m. 192. (5. j.)

29 V. ö. *A. Mócsy*, ACUD 7 (1971) 63–. *Sarmatia* korai megszervezésének lehetőségéről.

30 *Balla L.*, Arch. Ért. 92 (1965) 147. Vö. még *L. Balla*, Oikumene 1. (Bp. 1976) 192.

31 V. ö. *B. Angyal K.*, i. m. 77–.

értelmezhető másként, mint a rendkívüli ellenséges fenyegetéssel szembeni védelmi intézkedés. Dacia hadseregét egy újabb legioval, valamint több segédcsapattal és vexillatioval erősítették meg.[32] Más kérdés, hogy a dáciai térség átalakított védelmi rendszere sem volt képes kezdetben felfogni a túlerejű ellenség nyomását.[33]

b) 167-ben és 168-ban Dacia súlyos háborús válságot élt át: a vandálok, „szabad dákok", jazygok és más népek támadásai úgy tűnik, teljesen felborították a tartomány védelmét. (SHA vita Marci, 14, 1.),[34] amelyre északon, keleten és nyugaton egyaránt rendkívül erős nyomás nehezedett. Ekkor kerülhetett földbe Dacia északekleti határán a tibodi (Tibodu) éremkincs, amely 167-ben zárul,[35] s 167. május 29. után rejtették el az ampulemi bányakörzetben, Alburnus maior térségében a viaszostáblákat (v. ö. CIL III p. 925–959., kül. p. 949. no. XXI.). Ez utóbbiak elrejtését a kutatás egyértelműen egy nagyarányú barbár betöréssel hozza összefügésbe,[36] azonban ez a feltevés csak annyiban állhat meg, hogy a bányakörzetben 167/168 körül lezajlott események hátterében egyik fontos tényezőként kétségkívül Dacia kritikusra fordult katonai helyzete állott – közvetlen támadással Alburnus maior körzetében – a bányavidék földrajzi helyzeténél fogva – aligha számolhatunk. Fentebb kimutattuk, hogy a lakosság elszivárgása ill. menekülése Alburnus maior-ban már 166/167-ben megkezdődött, 167/168-ban pedig tömeges méreteket ölthetett. A kormányzat, amelynek szüksége volt a munkaerőre, minden bizonnyal igyekezett a telepeslakosság távozását megakadályozni. A kialakult feszült helyzetben a bányavidék népessége körében zavargások robbantak ki, s ezek kapcsán rejtették el a viaszostáblákat.[37] Dacia helyzetére jellemző, hogy a tartomány központi területein is pánikhangulat uralkodott. A tartomány telepes lakossága nyilván el akarta hagyni a provinciát, mert attól tartott, hogy a kormányzat, mint 118-ban, ismét Dacia feladását tervezi.[38] 167-ben a barbárok minden valószínűség szerint több irányból is mélyen behatoltak a tartomány területére. Dacia léte 167/168-ban valóban veszélyben forgott.

A közép- és aldunai tartományok 167 folyamán katasztrofális helyzetbe kerültek, ennek következménye volt Marcus és Lucius Verus már 166/167-ben szükségesnek tartott szemleútja a dunai térségben 168-ban.[39]

SHA vita Marci, 14, 6. *denique transcensis Alpibus longius processerunt composueruntque omnia, quae ad munimen Italiae atque Illyrici pertinebant.* V. ö. vita Veri 9, 10. *composito autem bello in Pannonia . . .*

168-ban Marcus Aurelius Pannoniában tartózkodott, Lucius Verus pedig – amint azt A. Birley fejtegetései nyomán másutt kimutattuk – törzskarával az aldunai tartományok, a két Moesia és Dacia védelmét szervezte újjá.[40] Jóllehet a császárok beavatkozása sikeres volt (v. ö. SHA vita Marci, 14, 1.)' Da-

32 *Balla L.*, DMÉ 1968, 128–. – CIL III 7625 a leg. X Fretensis különítményére utal.
33 Hasonló sorsra jutott a 168-ban megszervezett *praetentura Italiae et Alpium* (D. 8977) 170-ben vagy 171-ben, v. ö. *A. Birley*, i. m. 324–.
34 V. ö. *Alföldi*, i. m. 192. 221., 220. jegyzet. – A victoalokra: *L. Schmidt*, Die Ostgermanen.[2] 102–. – Eusebius Werke. Die Chronik des Hieronymus. Ed. R. Helm. (Berlin, 1956) p. 205. *Romani contra Germanos Marcomannos Quados Sarmatas Dacos dimicant.* a. 168.
35 *R. Noll*, i. m. 58. no. 8. A lelőhelyhez: TIR Romula–Durostorum–Tomis, L 35 Bucarest. (Bucarest, 1969) 71. s. v.
36 Ld. pl. . *D. Tudor*, i. m. 34. *A. Birley*, *i.* m. 205.
37 Ld. lentebb és *L. Balla*, *Oikumene* 1. (Bp. 1976) 192.
38 V. ö. Eutropius VIII 6, 2. Cassius Dio 68, 13, 6. Ld. *L. Balla*, i. m. 189–.
39 *A. Birley*, i. m. 211–. *G. Barta*, ACUD 7 (1971) 67–.
40 *Balla L.*, DMÉ 1968, 137.

ciában az év tavaszán vagy nyarán még súlyos harcok dúltak, s ugyanekkor veszélyben forgott a szomszédos Moesia Superior határa is. Felső-Moesiát és vele Dacia délnyugati határait ebben az időben erősen támadták a jagyzok. Lucius Verus előbb Moesia Superior helytartóját váltotta fel a kor egyik legtehetségesebb fiatal tábornokával, M. Claudius Frontoval, majd Dáciába ment.[41] A tartomány védelme 168-ban összeomlott, a helytartó (Sex. Calpurnius Agricola?) elesett, vagy meghalt a járvány következtében, a császár Dacia Apulensis-t M. Cl. Fronto parancsnoksága alá rendelte. Fronto különleges helytartói megbízatása 168-ban jelzi a katonai helyzet rendkívüli feszültségét Dacia és Moesia Superior térségében. A másik két dáciai tartomány – D. Porolissensis és Malvensis – egyedül harcolt. Frontonak 168-ban 3 vagy 4 legioval sikerült tisztáznia a rábízott frontok helyzetét.

c) 169-ben és 170-ben ismét fellángoltak a harcok Dacia határain: a fő ellenség a vandálok voltak. 169-ben a tres Dacia helytartója M. Cl. Fronto, ekkortájt került Daciába rendkívüli procuratori megbízatással P. Helvius Pertinax, Dacia Malvensis procuratora pedig a pannóniai harcokban kitűnt M. Macrinius Vindex (iunior) lett, a gárdaparancsnok fia. E kiváló katonák jelenléte mutatja, milyen fontos szerepet játszott ekkor Dácia Marcus hadászati elképzeléseiben. 169-ben már Tib. Cl. Pompeianus irányította a hadműveleteket Marcus oldalán. Ha megáll, hogy a császár nagyarányú offenzívát tervezett 170 körül, úgy az is valószínű, hogy a római ellentámadás egyik fő bázisa – Pannonia mellett – Dacia volt. 169/170-ben vagy 170-ben Moesia Superior helytartója elesett a jazygokkal vívott harcokban,[42] de az is lehet, hogy stratégiai meggondolásokból rendelték ekkor Felső-Moesia hadseregét a dáciai helytartó parancsnoksága alá. Bizonyos, hogy a tres Daciae hadserege Fronto alatt a germánokkal és a jazygokkal egyaránt kemény harcokat vívott, kezdetben sikeresen, később azonban a helytartó maga is elesett az egyik ütközetben.[42a] Valószínűleg az ekkor lejátszódott események kapcsán váltotta le Marcus P. Helvius Pertinax-ot. Daciát ismét végveszély fenyegette, a fővárost, Sarmizegetusát két irányból is megközelítette az ellenség (CIL III 7969-D. 371), valószínűleg a szarmaták.[42b]

170 171-ben Noricum és Pannonia Superior térségében a nagy erőkkel támadó markomannok és quadok szintén áttörték a határvédelmet és egészen Észak-Itáliáig nyomultak.[43]

170-ben Daciában – talán egy császári expedíciós hadsereg közbelépése kapcsán – némileg helyreállt a rend; tudomásunk van róla, hogy a legio V Macedonica állományából ez évben elbocsátották a kiszolgált katonákat (CIL III 7505-D. 2311) – Sex. Cornelius Clemens helytartósága alatt. Mégis Clemensnek csak nehéz harcokban és sok diplomáciai ügyességgel sikerült megvédeni Dacia északi területeit a vandáloktól.[44] 171 körül a vandáloktól felbolygatott *Costoboci* mélyen benyomultak a Balkánra, ez a támadás azonban közvetlenül aligha érinthette Daciát.[45] 171/172-ben, feltehetően 171 végétől a tartomány biztonsága fokozatosan megszilárdult; a római hadvezetés a dunai határokon általában kezébe ragadta a kezdeményezést. Erre az időre sikerült felszámolni

41 V. ö. *G. Barta*, ACUD 2 (1966) 85. Anm. 22. *G. Ferenczi–I. Ferenczi*, Sargetia VII. (1970) 59–.
42 *A. Birley*, i. m. 224–.
42a *A. Birley*, i. m. 219–. 224–.
42b Ld. újabban: *H. Daicovicin–I. Piso*, AMN 12 (1975) 159–.
43 *A. Birley*, i. m. 222–. 324–. *Balla L.*, i. m. 138.
44 *A. Birley*, i. m. 231–.
45 *A. Birley*, i. m. 225–.

a nagy markomann–quad betörés következményeit, s amint Cassius Dio kivonatos közléseiből kitűnik, a diplomácia eszközei Dacia védelmében is egyre fontosabb szerephez jutottak (Dio 71, 11, 1. 4.; 12, 1–2.).[46]

d) A 172-ben megindult újabb római offenzíva idején ill. 172–175-ben Dacia helyzetéről rendkívül keveset tudunk. Talán a Cassius Dio id. közléseiben leírtak részben erre az időszakra tehetők (Tarbos-epizód, barbárok betelepítése Dacia területére), 71, 11, 1. 71, 11. 4.)[47] A vandálokkal folytatott harcok és tárgyalások is elhúzódhattak 172-ig (Dio 71, 12, 1–2.)[48] Másfelől Dio alapján arra is következtetni lehet, hogy a katonai győzelmek jelentősen megnövelték Róma tekintélyét Dacia térségében is; a kliensi rendszert részben sikerült helyreállítani; egyes támadó barbár népeket (Tarbos) a római kormányzat szövetségesei kényszerítettek visszafordulásra. Nehezen boldogultak a rómaiak a szarmata jagyzokkal 173 végétől, s csak 175-ben sikerült békére kényszeríteni őket.[49] Úgy tűnik, ezekben az években a háború súlypontjai a pannoniai határokra, valamint talán Moesia inferior előterére estek.[50] Feliratainк alapján azonban C. Arrius Antoninus és L. Aemilius Carus dáciai helytartóságát (c. 172 és 177 között) sem tarthatjuk a nyugalom időszakának. Mindenesetre 175-ben a súlyosabb harcok Dacia határain is lezárultak.

e) 177 178 körül, amikor a harcok ismét fellángoltak a dunai határokon, Daciában olyan kiváló katonák teljesítettek szolgálatot, mint P. Helvius Pertinax, consularis III Daciarum és M. Valerius Maximianus procurator provinciae Daciae Porolissensis. Jelenlétük arra enged következtetni, hogy a katonai helyzet 178-ban nemcsak a két Pannoniában,[51] de Dacia térségében is ismét komolyra fordult. Daciára talán a legveszélyesebbek a jazygok lehettek, akiket 179-ben Marcus csak úgy tudott megbékíteni, hogy megengedte nekik: a helytartó engedélyével esetenként kapcsolatot létesíthetnek Dacián keresztül aldunai testvérnépükkel, a roxolánokkal (Dio 71, 19, 2.).[52] 178 és 180 tavasza közötti harcokra utalhat az Olt (Alutus) felső szakasza mentén a cohors III Gallorum felirata.[53] A legtöbb nehézséget azonban ezúttal is a Pannonia északi előterében élő népek, elsősorban a quadok és a markomannok okozták, akiket csak 180-ban – Marcus halála után – sikerült végérvényesen leverni.[54] A nagy háborúk Dácia északi határai előterében Commodus *expeditio Burica*-jával zárultak.[55] Ezekben a harcokban a dáciai hadsereg is részt vett; ekkor – 180-ban – vezényelte M. Val. Mazimianus (akit 178 körül felvettek a szenátori rendbe, s 178–180-ig a pannoniai leg. I és II Aduitrix élén állt) a potaissai legio V Macedoniá-t, majd a legio I Italica-t. Az utóbbi csapattest ekkortájt szintén Dacia hadseregének hadrendjében állhatott.[56] A *Buri* és néhány, velük szövetséges más nép („szabad dákok"?) legyőzésével (Dio 72, 3, 1–3.) a sokat szenvedett Dacia északi határain is helyreállt a béke: a barbárok kiszolgáltatták a tartományokból szerzett foglyokat, túszokat adtak, s Dacia határait 40 stadiumon

46 *A. Birley*, i. m. 232.
47 V. ö. *A. Mócsy*, Pannonia. 558.
48 Sex. Cornelius Clemens 170 és 172 között volt Dacia helytartója.
49 *A Mócsy*, Pannonia. 559–. *A. Birley*, i. m. 251.
50 *A. Birley*, i. m. 233–251. *A. Mócsy*, Pannonia. 558–. *N. Gostar*, Hommages à Marcel Renard II. (Bruxelles, 1969) 290–.
51 *A. Mócsy*, i. m. 559. *A. Birley*, i. m. 272–.
52 *A. Mócsy*, i. m. 559–.
53 Dacia 7–8, 1937–1940 (1941) 315. Hévíz (Hoghiz).
54 *A. Mócsy*, i. m. 561.
55 *L. Schmidt*, i. m. 104. *G. Alföldy*, Historia 20 (1971) 102–.
56 *Balla L.*, DMÉ 1968, 141.

(7,5 km) belül nem közelíthették meg.[57] A kliensi rendszert Dacia térségében is sikerült újjászervezni, a rómaiak azonban további *recepcio*-kra kényszerültek. Ekkor telepített C. Vettius Sabinianus helytartó (Pertinax utóda, valószínűleg 180 tavaszától, az expeditio secunda Germanica idejétől) 12 000 „szabad dákot" a tartomány területére (Dio 72, 3, 3.). Jóllehet Dacia és a környező barbár népek viszonyában most ismét egyensúlyi helyzet alakult ki, a tartomány biztonsága ezután sem alakult megnyugtatóan.

2. A Commodus-kori népmozgalmak[58]

A Dacia térségében feltételezhető és részben kimutatható háborús nyugtalanság fő oka alighanem az volt, hogy a gótok által elindított népmozgalom a Kárpátoktól keletre, valamint a Kárpát-medence északkeleti területein továbbra is mozgásba hozta vagy legalábbis mozgásban tartotta a népeket.[59] E népmozgalom arányaira utal az Ukrajna és Moldavia területén előkerült, Commodus alatt záródó éremkincsek feltűnően nagy száma.[60] A Moldaviából ismert éremkincsek, amelyek többsége 180 és 190 közé datálható B. Mitrea szerint, Dacia közvetlen fenyegetettségéről tanúskodnak.

Cassius Dio (72, 8, 1.) és a SHA Commodi 13, 5. közlései szerint a rómaiak sikeres harcokat vívtak Dacia „felett" vagy Dacián „túl" ill. legyőzték a („szabad") dákokat.[61] A „szabad dákok' 'ellen vívott háborút, amely legalább részben még a Marcus-háborúk kapcsán kialakult helyzettel hozható összefüggésbe, leginkább a 180-as évek 1. felére datálhatjuk.[62]

A kutatás ezidőtájt feltételez egy jazyg háborút is,[63] ennek dáciai vonatkozásait azonban teljesen tisztázatlannak kell tartanunk.[64] Lehetséges, hogy a jazyg fenyegetésre utal M. Val. Maximianus újabb dáciai legioparancsnoksága 181/182 körül, ezúttal a legio XIII gemina élén, s talán egy Commodusnak állított felirat Bucium-ból (Orăştioara de Sus – Alsó–Városvíz).[65]

C. Caerellius Sabinus leg. leg. XIII geminae – 182/185 ÷ feliratai csak áttételesen utalhatnak hadi eseményekre, ill. a legio részvételére harci cselekményekben.

Commudus győzelmét ünnepli egy erősen sérült ampelumi kőemlék felirata (Victoriae Commodi . . . CIL III 7841-1333).

57 V. ö. *J. Klose,* Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. (Breslau, 1934) 90–.

58 Összefoglalóan: *D. Tudor,* i. m. 41–. *J. Fitz,* Acta Arch. Hung. 14 (1962) 83–. *F. Grosso,* La lotta politica al tempo di Commodo. (Torino, 1964) 516–.

59 *J. Fitz,* i. m. 84.

60 *B. Mitrea,* Dacia NS 1 (1957) 229–. *C. Petolescu,* Apulum VII. 1. (1968) 451–.

61 V. ö. *M. Macrea,* Apulum VII. 1. (1968) 184–.

62 *F. Grosso,* i. m. 518–.

63 *F. Grosso,* i. m. 516–.: 180/183.

64 Legfeljebb kisebb összeütközésekre gondolhatunk, tekintve, hogy a békekötés a jazygokat kielégitette. Dacia és Sarmatia jó kapcsolataira is jellemző a római importáruk számának felszökkenése jazyg földön, *Gábler D.* Arch. Ért. 95 (1968) 211–. kül. 239.

65 *N. Gostar,* AMN 6 (1969) 493–.

3. *A „belső" történet kérdéseihez*

A nagy germán–szarmata háborúk másfél évtizede Dacia életében is rendkívül súlyos megpróbáltatást jelentett: a tartomány belső körzetei nem egyszer hadszíntérré váltak, a gazdasági életben oly fontos szerepet játszó bányaművelés komoly nehézségekkel küzdött (munkaerőhiány), a városi élet vérkeringése erősen lecsökkent.[66] Feltételezhető, hogy a lakosság számottevő része elmenekült vagy elpusztult.[67]

A feliratok tanúsága szerint az újjáépítés, a viszonyok normalizálódása Commodus uralkodása idején csak vontatottan haladt előre.[68] A kormányzat intézkedései elégtelennek bizonyultak, az ellenséges fenyegetés nem szűnt meg, mindez arra vezetett, hogy a korábban sem jelentéktelen társadalmi feszültségek a nyílt összeütközésig éleződtek.[69]

SHA vita Commodi 13, 5. . . . *in Germania et in Dacia imperium recusantibus provincialibus*; . . . – Szükséges itt megjegyezni, hogy míg a dáciai disordini interni (Grosso) csak e helyen nyernek említést forrásainkban, a Germaniara való utalás kétségkívül a Maternus-féle *bellum desertorum*-ot (SHA vita Commodi 16, 2.) takarja.[70] A két mozgalom között tehát nem kevés hasonlóság tételezhető fel, bár a dáciai méreteiben nyilván elmaradt a germániai mögött. Valószínű, hogy a Commodus-kori *recusatio*, amely talán a 180-as évek 1. felére vagy közepére datálható, áttételesen kapcsolatba hozható azzal a belső népmozgalommal, amelyre az ampelumi bányakörzetben 167 körül elrejtett viaszostáblák adatai, az elrejtés ténye, feltételezhető háttere enged következtetni (ld. fentebb). Úgy tűnik, Daciában már korábban is sor került hasonló megmozdulásokra, így 117/119-ben, valamint talán 156/158-ban. A Traianustól megfigyelhető belső nyugtalansággal hozhatjuk összefüggésbe a Dierna és Drobeta térségében, valamint az aranybányák vidékén előkerült *latro*-feliratokat.[71] Leginkább a zárt csoportokban Daciába telepített lakosság elégedetlensége magyarázhatja, hogy Commodus alatt kimutathatóan két dáciai municípium is elnyerte a colonia iuris Italici statust: Napoca és Apulum.[72] A ius Italicum adományozásával járó előnyök nyilván a telepes lakosság helyhezkötését kívánták szolgálni, amint hogy az sem lehet véletlen, hogy Daciában összesen öt ilyen privilegiummal rendelkező városközösségről tudunk.[73] Röviden összefoglalva: Dacia túlnyomó részben idegen telepesekből kialakított városi lakossága és bányaművelő népessége (v. ö. Eutropius VIII 6, 2.) a nehéz körülmények és a megújuló ellenséges fenyegetés kapcsán (ez utóbbiak már Hadrianus uralkodása kezdetén felvetették a tartomány feladásának lehetőségét; Eutropius i. m., a II. század folyamán több alkalommal is változtatni akart helyzetén, részben nyílt megmozdulásokkal, részben a tartomány elhagyásával, egy sajátos *anakhorészisz*-szel, amit a tartományi kormányzat természetesen igyekezett meg-

66 Ld. *Balla*, DMÉ 1969–70, 91–.
67 V. ö. *Alföldi A.*, i. m. 201. 205. *A. Mócsy*, Pannonia. 562.
68 V. ö. *D. Tudor*, Latomus 23 (1964) 271–.
69 Ld. *F. Grosso*, i. m. 521. *Balla L.*, i. m. 93.
70 V. ö. *G. Alföldy*, BJ 171 (1971) 367–.
71 CIL III 8009 (1559) Slatina, 1579 Mehadia, 8021 (1585) Zăgaia, v. ö. *D. Tudor*, SCIV 4 (1953) 583–. (hibás történeti komemntárral); CIL III 1266 v. ö. *N. Gostar*, Analele Ştiinţifice ale Univ. „Al. I. Cuza" din Laşi. (NS) Sect. III. 4 (1958) 36–. Abrud. – V. ö. *A. Mócsy*, Acta Ant. Hung. 16 (1968) 351–.
72 *Balla L.*, i. m. 93.
73 V. ö. *N. Gostar*, Anuarul Institutului de Istorie si Arhelogice „A. D. Xenopol" 6 (1969) 127–. – Dig. 50, 15, 1, 8–10. (Ulpianus) – *Visky K.*, AntTan 10 (1963) 191–.

akadályozni. E megmozdulások két, talán legjellemzőbb példáját ismerhetjük fel a verespataki bányászok elszivárgásában és felkelésében, majd a nagy háborúkat követően a *recusantes provinciales* Commodus-kori mozgalmában.[74]

4. Összefoglalás

Dacia jelentőségét a római kormányzat számára, egyszersmind a térség romanizációjának jellegét a tartomány katonai fontossága adta meg. Dacia katonai súlya a II. század 2. felében ugrásszerűen megnőtt, ez tükröződik a provincia közigazgatásának újabb átszervezésében, hadseregének megerősítésében. Ettől kezdve, az egyre erősödő északi és keleti irányú fenyegetéssel szemben a *tres Daciae* valóban a közép- és aldunai tartományok előretolt védőbástyájának szerepét játszotta – egészen 271-ig. Így indokolt a feltevés: a dáciai hadseregek politikai öntudata alaposan megnőtt Marcus és Commodus uralkodása alatt. De közrejátszott itt a belső viszonyok rendezetlensége, az urbanizáció lassú előrehaladása, a polgári lakosság fokozódó elégedetlensége is. Mindez előkészítette a talajt a 193. év tavaszán bekövetkezett eseményekhez, amikor a tres Daciae hadserege meglepő gyorsasággal és egyértelműen sorakozott fel Septimius Severus oldalán Q. Aur. Polus Terentianus helytartó irányításával. A dáciai hadsereg ill. különítményei a későbbiekben is kiemelkedő szerephez jutottak Severus hadjárataiban, s nem véletlen, hogy a tartomány virágkora éppen a Severusok uralkodásának évtizedeire tehető.

74 Ld. *L. Balla*, Oikumene 1. (Bp. 1976) 185–.

PROSOPOGRAPHIAI FÜGGELÉK

A) Szenátori rangú helytartók

Dacia Superior

P. Furius Saturnius – *161*, 159–161/162 – cos. suff. 161/162
Stein, Dazien, 35–. *R. Syme*, JRS 43 (1953) 166. *I. Piso*, AMN 9 (1972) 463–.

P. Calpurius Proculus – ?161/162–?166/167
Stein, Dazien, 36. *R. Syme*, i. m. 166. *G. Alföldy*, Die Legionslegaton der römischen Rheinarmeen. Epigr. Studien 3. (Köln–Graz, 1967) 42. no. 54.

Tres Daciae

Sex. Calpurnius Agricola – cos. suff. 158/159 – ?166/167–?168
Stein, Dazien, 41 (tévesen).*R. Syme*, i. m. 166–. *Balla L.*, DMÉ 1968, 131–.

M. Claudius Ti. f. Quir. Fronto – cos. suff. 165/166 – leg. Augg. pr. pr. Moesiae super. [et] Daciae Apule(n)sis simul 168, leg. Aug. pr. pr. privincia [rum] Daciar(um) 169–?170 vel 169/170, leg. Aug. pr. pr. provinciarum Daciarum et [Moesiae] super. simul ?170 vel 169/170.
Stein, Dazien 388. *R. Syme*, i. m. 165–. *Balla L.*, DMÉ 1968. 135–.

Sex. Cornelius Sex. f. Pal. Clemens – *170*, ?170–?172
Stein, Dazien, 44. *A. Birley*, Marcus Aurelius, 225. 232.

C. Arrius . . . Quir. Antonius – cos. suff. ?170/173–?172/175
Stein, Dazien, 46–. D. Magie, Roman Rule in Asia Minor. (Princeton, 1950) 1531: not. 4. 1585. 1954. *F. Grosso*, La lotta politia al tempo di Commodo. (Torino, 1964) 682.

L. Aemilius Carus – ?172/177
Stein, Dazien, 44—. *R. Syme*, i. m. 167. *G. Alföldy*, Legionslegaten, 29–. no. 37.

P. Helvius Pertinax – cos. suff. ?175 – ?178–?180
Stein, Dazien, 48. PIR^2 H no. 73. *F. Gosso*. i. m. 684–. *A. Birley*, Marcus Aurelius, 283–. *Id.*, Septimius Severus. (London, 1971) 113. *Balla L.*, DMÉ 1968. 137–.

C. Vettius C. f. Volt. Sabinianus Iulius Hospes – cos suff. ?175 – *180*, 180–?182/183
Stein, Dazien, 48–. *F. Grosso*, i. m. 473. 512. *Balla L.*, DMÉ 1968, 142. *G. Winkler*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 36 (1970) 70–.

L. Vespronius Candidus – cos. suff. ?176/178 – ?182/183–?184/185
Stein, Dazien, 51–. *B. E. Thomasson*, Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diokletian II. (Lund, 1960) 90–. *F. Grosso*, i. m. 512.

Ignoti – ?184/185–.

Q. Aurelius Polus Terentianus – *193*, ?191/192–?194/195
Stein, Dazien, 56. *F. Grosso*, i. m. 513–. *G. Alföldy*, BJ 168 (1968) 135. *A. R. Birley*, BJ 169 (1969) 267–. *Id.*, Septimius Severus, 135. 174. 338. *Balla L.*, DMÉ 1969–70, 93. *Id.* ACUD 6 (1970) 63 *Id.* ibid. 9 (1973) 99–. *Id.* DMÉ 1974, 200–.

* * *

G. Barbieri, L'Albo senatorio da Settimio Severo a Carino (193–284) (Roma,, 1952) no. 413., *F. Grosso*, i. m. 512. és *J. Fitz*, Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior. (Weimar, 1966) 27–. 49. 58. szerint *Pollienus*

Auspex (iunior) Commodus uralkodásának 2. felében a III Daciae helytartója volt. Ld. ezzel szemben *Stein, Dazien, 68. A. R. Birley,* Eipgr. Studien 4. (Köln–Graz, 1967) 80–. és kül. *G. Alföldy,* Fasti Hispanienses: Senatorische Reischsbeamten und Offiziere in den spanischen Provinzen des Römischen Reiches von Augustus bis Diokletian. (Wiesbaden, 1969) 53–. *Id.* BJ 168 (1968) 150.: *(Ti. Iul. ?) Pollienus Auspex (iunior)* valószínűleg Severus Alexander idején kormányozta Daciát. Ld. még *Balla L.,* DMÉ 1974., 205.

B) Procuratorok

1. Dacia Superior

T. Desticius T. f. Cla. Severus – c. 157/162
Stein, Dazien, 23–. *H.–G. Pflaum,* Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut–Empire romain I. (Paris, 1960) 403–. no. 167. *G. Winkler,* i. m. 66–. no. 14. *I. I. Russu,* Dacia NS 16 (1972) 194–. *L. Balla,* ACUD 9 (1973) 96. not. 11.

2. Procurator ad ducenum sestertiorum stipendium in Dacia

P. Helvius Pertinax – 169/170
Stein, Dazien, 90–. *H.–G. Pflaum,* CP I. 451–. no. 179. AE 1963, 52. *H.–G. Kolbe,* BJ 162 (1962) 407–. *A. Birley,* Marcus Aurelius, 219–. *J. Fitz,* Historia 15 (1966) 343–. *Balla L.,* DMÉ 1968, 137–. *Id.* ACUD 7 (1971) 73–. és hozzá *A. Birley,* Septimius Severus, 112.

3. Dacia Apulensis

P. Cominius P. f. Cl. Cemens – c. 170/180 vagy 176 körül
Stein, Dazien, 76–. *H.–G. Pflaum,* CP I. 501–. no. 184.
C. Sempronius Urbanus – 182 körül
Stein, Dazien, 77. *H.–G. Pflaum,* CP I. 542–. no. 200. *F. Grosso,* i. m. 515.
T. Claudius T. f. Papiria Xenophon – 183 körül
Stein, Dazien, 78–. H.–G. Pflaum, CP II. 590–. no. 222. *F. Grosso,* i. m. 516.

4. Dacia Porolissensis

L. Sempronius Ingenuus – *164 VI. 21.*
Stein, Dazien, 37. *H.–G. Pflaum,* CP I. 396–. no. 164. *M. Macrea,* Dacia NS 8 (1964) 151. – *I. I. Russu,* MCA 2 (1956) 708–. – AE 1957, 199. *G. Forni,* Athenaeum NS 36 (1958) 184–.
M. Valerius Maximianus – 178
H.–G. Pflaum, CP I. 476–. no. 181bis. *I. Berciu–Al. Popa,* SCIV 12 (1961) 93–
Balla L., DMÉ 1968, 140–.
C. (?) Valerius Catullinus – 192 körül
Stein, Dazien, 83–. *H.–G. Pflaum,* CP III. p. 1067.
Aelius Constans – 191/192
Stein, Dazien, 84. *H.–G. Pflaum,* CP III. p. 1067.
Felvethető, hogy a gyulai (Gilău) katonai diplomán 164. jún. 21-én említett *[A]urelius Atilianus praef. alae Silianae* (I. I. Russu, i. m. -AE 1957, 199) azonos a napocai feliratról ismert *C. Aurelius Atilianus proc. Aug.*-val, CIL III 852, akinek dáciai szolgálatát *Stein,* Dazien, 85–. és *H.–G. Pflaum,* CP II. 792–. no. 307. feltételesen Cara-

calla idejére datálta. Ha azonban a dáciai Atilianus nem zonos a Dig. 48, 19, 43. által említett Aurelius Atilianus-szal (Caracalla kora), s mert Q. Aur. Atilianus-szal, Arabia procuratorával az eltérő praenomen miatt aligha lehet azonos személy (másképp: *Pflaum*, i. m. no. 308), a dáciai procurator tisztségviselését lényegesen korábbra c. 178 192-re helyezhetjük.

C. Aurelius Atilianus – ?178/192

5. Dacia Malvensis

M. Macrinius Avitus M. f. Claud. Catonius Vindex – 169/170
Stein, Dazien 86–. *H.-G. Pflaum*, CP I. 510–. no. 188. *J. Fitz* Epigraphica 28 (1966) 50–. *A. Birley*, Marcus Aurelius, 219–. *Balla L.*, DMÉ 1968, 139–.

C) Legioparancsnokok

Legio V Macedonica

Calpurnius Iulianus – 169/170 körül?
Stein, Dazien, 92. *A. Birley*, Marcus Aurelius, 220. *J. Fitz*, Moesia Inferior, 23–.

M. Valerius Maximianus – 180
H.-G. Pflaum, Lybica 3 (1955) 135–. kül. 149–150. *Id.*, CP I. 476–. no. 181bis. *J. Fitz*, Acta Ant. Hung. 9 (1961) 167–. *I. Berciu–Al. Popa*, i. m. 93–. *F. Grosso*, i. m. 514. *Balla L.*, DMÉ 1968, 140–.

D. Clodius Albinus (?) – 183 körül
Stein, Dazien, 50–. *F. Grosso*, i. m. 514. *G. Alföldy*, Bonner Historia–Augusta–Colloquium 1966/67 (Bonn, 1968) 26. 37. *A. Birley*, Septimius Severus, 161. 179.

Legio XIII gemina

A. Iulius Pompilius A. f. Cornelia Piso etc. – 170 körül
Stein, Dazien, 93–. PIR^2 I no. 477. *A. Birley*, Marcus Aurelius, 242. 251.

M. Valerius Maximianus – 181/182
Ld. fentebb: CIL III 1122 (Apulum), *Stein*, Dazien, 55. 95. (tévesen)

C. Caerellius Sabinus – 182/185
Stein, Dazien, 51. 95. *F. Grosso*, 514. *I. I. Russu*, Apulum 5 (1965) 551–. *Id.* Dacia NS 16 (1972) 295–.

Ti. Manilius Fuscus – *191*, ?191–?193
Stein, Dazien, 52–. 95. *G. Alföldy*, BJ 168 (1968) 146. *A. Birley*, Septimius Severus, 180. 225. 281. 349. *F. Grosso*, i. m. 514. *Balla L.*, DMÉ 1974, 209 *ld.*, ACUD 9 (1973) 97., 101.

* * *

Szemben *Stein*, Dazien, 51. véleményével, mely szerint *C. Pescennius Niger* dáciai szolgálata nem bizonyítható Cassius Dio 72, 8, 1. közlése alapján. *F. Grosso*, i. m. 514. és *A. Birley*, Septimius Severus, 161. 179. szerint a későbbi uzurpátor 183 körül ill. L. Vespronius Candidus alatt feltehetően a legio XIII gemina-t vezényelte.

* * *

Fennáll a lehetősége, hogy *Tib. Claudius Ti. f. Quir. Claudianus* Commodus alatt került a szenátori rendbe s dáciai szolgálata még Commodus meggyilkolása előtt kezdődött. Ez esetben az egykori lovag ?191/192-től valószínűleg a legio XIII gemina-t vezényelte. *L. Balla*, ACUD 9 (1973) 97–. – A szenátor pályafutására ld. *G. Alföldy*, BJ 168 (1968) 139. *Id.* Bonner Historia–Augusta–Colloquium 1966/67 (Bonn, 1968) 37. *A. Birley*, Sept. Severus, 170. 189. 340. – A dáciai szolgálatra: *Stein*, Dazien, 91–. 95.

Lajos Balla

LA DACIE SOUS DERNIERS ANTONINS (161–192)

Les trois décennies qui se sont écoluées entre l'avènement au pouvoir de Marc Aurèle et de l'assassinat de Commode constituent, pour l'histoire de toute la région danubienne et, en particulier, pour celle de la Dacie, une période extrêmement importante et comme un tournant. Les événements des guerres marcomanes mirent fin à l'essor qui avait carastérislé la période précédente, et les douze années troubles du règne de Commode conduisirent aux guerres civiles des années 193–197, qui amenèrent à leur tour la dernière prospérité des provinces danubiennes, durant l' „époque des Sévères".

L'importance de la Dacie pour le gouvernement de l'Empire tout comme le caractère de la romanité de la province étarient déterminés par le rôle qu' elle jouait du point de vue de la défense frontalière dans la zone du Danube moyen et du Bas–Danube. Mais on ne devrait pas sous-estimer, pour autant, l'importance économique du territoire, surtout dans une période aussi chargée de difficultés militaires, politiques et économiques.

1. Les grandes guerres gremaniques et sarmates

C'est surtout au début et durant la première phase des grandes guerres (entre 167 et 171) que les frontières de la Dacie étaient exposées à une grave pression des ennemis. Vers 166 167, les difficultés contraignirent le gouvernement de réorganiser et de renforcer l'administration et le système de défense territoire (formation des *tres Daciae).* On peut mesurer la grandeur par le fait qu' en 168, l'empereur Lucius Vérus effectua un contrôle personnel de la défense frontalière des privinces du Bas–Danube et prit des mesures extraordinaires. – L'armée des *tres Daciae* joua un rôle important dans la dernière phase des guerres également *(expeditio secunda Germanica).*

2. Migration de peuples sous Commode

Entre 180 et 192, on peut démontrer des événements de guerre, avec plus ou moins de certitude, surtout devant les frontières septentrionales et orientales de la Dacie, événements que l'on peut mettre en rapport indirectement avec la migration des Goths.

3. Problèmes de l'histoire „interne"

Les dévastations des guerres germaniques et samates tout comme l'intertitude de la situation militaire sous Commode augmentèrent les tensions sociales parmi la population de la Dacie, dont une partie considérable y avait été récemment installée. D'importants groupes de la population voulurent probablement quitter la province, ce qui ne correspondait naturellement pas aux intérêts du gouvernement provincial. Les tablettes de cire cachées à Verespatak vers 167 doivent être vraisemblablement mises en rapport avec un mouvement populaire interne. On peut démonstrer aussi que les habitants de la région minière d'Ampelum commencèrent leur émigration du territoire dès le tournant des années 166 167. – Au début ou au milieu des années 180, la Dacie fut secouée par un soulèvement, dont l'importance peut être mesurée à celle du *bellum desertorum* de Maternus, en Germanie. On peut éventuellement rattacher à cet événement le statut de *colonia iuris Italici,* accordé à Napoca et â Apulum. C'est encore l'intertitude interne qui est reflétée, de manière directe ou indirecte, par les inscriptions „latro", découvertes á Abrud (région minière d'Ampelum) et aux environs de Dierna et de Drobeta et datées, avec certitude pour la plupart, du IIe siècle.

4. Conclusion

Les événements de l'époque de Marc Aurèle et de Commode ont déterminé dans une grande mesure le fait qu'ua printemps de 193, les armées de Dacie se mirent du côté de Septime Sévère et jouèrent un rôle important dans les guerres civiles des années 193–197.

Appendice prosopographique

A) Légats en rang de sénatuer. Dacie Supérierue. Tres Daciae. – B) Procurateurs. 1. Dacia superior. 2. Procurator ad ducena sestertiorum stipendium in Dacia. 3. Dacia Apulensis. 4. Dacia Porolissensis. 5. Dacia Malvensis. – C) Commandants de légions. Legio V Macedonica. Legio XIII gemina.

Módy György–Kozák Károly

A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás (1972-1975)

I.

A Csonkatoronyról szóló XIX. századi leírások, adatok

A Berettyóújfaluhoz tartozó Herpály pusztán álló Csonkatoronyról, illetve a hozzátartozó templomról az első hiteles értesülésünk a múlt század első éveiből való. A váradi püspökség és a székeskáptalan történetét feldolgozó 1806-ban megjelent munkájában *Kereszturi József Alajos* a következőket írja:

„Censerem tamen hanc ad Herpály, quae in conscriptione Dec. Pont. Herpáli nominatur, transferendam: nam in hoc loco et penes Berettyó-Ujfalu situati, olim fossa et aqua circumdato, ingentes duae turres, cum Ecclesiae et distinctae cuiusdam capellae ruderibus, actu visuntur . . .”

Tehát Herpályon a XIX. század elején még láthatók voltak nemcsak a *két hatalmas torony*, hanem a hozzátartozó *templomhajó* és *kápolna* falainak romjai is. Ugyancsak megtudjuk, hogy az épületmaradványok területét hajdan árok és víz vette körül.[1] Bár nem említi, de *Kereszturi* tudhatta, hogy ezt a romot a nép *Klastrom*-nak nevezi. Azt mindenesetre bizonyosan jól érezte, hogy a monumentális templomrom nem lehet a XVII. század hatvanas éveiben véglegesen elpusztult és elnéptelenedett Herpály falusi egyházának a maradványa.

Szinte magától értetődőnek vehetjük, hogy arra gondolt, itt valamilyen középkori apátság vagy prépostság kellett legyen. Viszont a rendelkezésre álló adatok között *herpályi* apátságra vagy praelatúrára nem talált adatokat. A XVIII. század végén a Királyi könyvekbe a váradi püspökség területére ugyanis négy apátság: a szentjobbi, bihari, gáborjáni, curu-i, valamint öt prépostság volt bejegyezve: a nagyváradi székeskáptalani nagy- és kisprépostság, a váradelőhegyi, az ábrányi és a monostorpályi. Így *Kereszturi* az okleveles említések között először *Pray György* által felfedezett nyírpályi prépostságot Herpályra helyezte. Sem *Pray*, sem ő nem tudták, hogy Nyírpályi a XIII–XIV. századi elnevezése a XV. század elejétől Monostoros Pályi, majd később csak Monostorpályi nevű Bihar megyei falunak.

Pray forrásadata azután *Kereszturi* téves értelmezésével jutott be a tudományos köztudatba. Így érthető, hogy *Fényes Elek* egyik alapvető földrajzi munkájában 1851-ben ezt írhatta a Herpály-puszta címszó alatt: *„Volt itt 1333-ban virágzó prépostsága a praemontsrati rendnek, aminthogy a szentegyház*

1 *Kereszturi József Alajos:* Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinum episcopatus et capitalis M. Varadiensis I–II. (Nagyvárad, 1806) I. 277.

omladozott falai máig is fennállnak."[2] *Fényes* könyvének megjelenése idején *Pray* és *Kereszturi* adata, illetve véleménye nyomán már a Királyi könyvekbe is bejegyezték – a megkövetelhető egyháztörténeti vizsgálódások nélkül – most már, mint valamikor kétségtelenül létezett prépostságokat, külön-külön a monostorpályit, a nyírpályit és a herpályit is. A nagyváradi rom. kat. egyházmegye 1855. évi évkönyvében is az állt, hogy a Szent Pálról elnevezett premontrei prépostság Herpályon volt. Erre az adatra hivatkozott *Osváth Pál* 1875-ben kiadott és széles körben elterjedt munkájában.

Osváth használt több olyan XV–XVI. századi okleveles adatot, melyek a falut váltakozva nevezik Érpályinak és Herpálynak. A település névadására vonatkozóan nemcsak azt a véleményét adta elő, hogy *„E hely a körülte terülő erek és Szent Páltól kölcsönözte Ér-pál nevét"*, hanem feljegyzett egy helyi hagyományt is. Eszerint a torony bejáratánál a homokkőből készült felső küszöbkövön HAER : PAUL felirat volt bevésve. A rövidítés feloldása haereditas Paulinorum lenne, azaz a pálos szerzetesek birtoka. A falu pedig úgy nyerte nevét, hogy a latinul nem értő magyarok a rövidítést összeolvasták Haerpaulnak, amiből azután Herpály lett. A valamikor állítólagosan meglevő feliratos kőről *Osváth* által feljegyzett szájhagyomány azután bekerült jóformán minden Herpályt említő írásba. Számunkra sokkal fontosabb az, hogy az ő idejében már csak *egy* toronynak a romja állott, de említi a körülötte levő *„mély sáncokat"*. Ez szerinte azt mutatja, hogy *„valaha e hely is erősség volt"*.[3]

Lássuk, mit tudunk arról, hogy hogyan pusztult el a herpályi templommaradvány annyira, hogy a múlt század közepe után már csak egy torony maradt meg. Herpály puszta a XIX. század első felében több földesúri családé volt, így a Marosy és Csanády családoké is. 1844-ben tagosítás során a herpályi pusztának az a része, ahol a romtemplom volt, a Tardy család birtokába került. A mély árkok a templommaradványok körül megvoltak s azok a Berettyó tavaszi áradásának egy részét levezették. 1842-ben még állott az északi toronynak mintegy 12 méter magas maradványa, ekkor lebontották és tégláit beépítették a berettyóújfalui református templom orgonaalapjába. A birtokos 1854-ben vízfestményt készíttetett a déli toronyról s ezután *„annak felső emeletét lehordatta, mert a falazat ledőlésétől lehetett tartani, annyira kifelé dőlt annak egyik oldala."* 1858 körül pedig a templomdombot körbevevő árkot behúzatta, feltöltette. E földmunka során egy kb. 20 kg súlyú harangdarabot találtak, erről a családi hagyomány annyit őrzött meg, hogy az egy az újabban öntött harangokénál keskenyebb és magasabb, feltehetően díszítetlen harang-

2 A két újkori Bihar megyei falu, Monostorpályi és Hosszúpályi egyetlen nagyhatárú kora Árpád-kori falu két részéből önállósult a XIII–XIV. század fordulóján. A falu XII. századi neve Pályi lehetett. Az első okleveles említésben – 1219 – Nyírpályinak „villa Pauli de Nyr." írták, de 1220-ban is csak egyszerűen Pályi – „villa Pauli". Az Ákosnemzetség bizonyosan X. századi birtoka, itt állott a nemzetség első monostora. A XIII. század végén három részbirtokra oszlott. A XIV. század második évtizedében már két falu – Majspályija és Ernefiaistvánpályija kerül elénk. Az utóbbinak a neve a század harmadik évtizedétől újra Nyírpályi, itt állt a monostor s ezt az önállósult falut hívták 1415-től Monostorpályinak. A másik falu 1404-től adatolhatóan Hosszúpályi néven szerepel. Lásd *Jakó Zsigmond:* Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. sz. (Budapest, 1940) 317–318. és *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. A–CS. (Budapest, 1963) *I.* 650–651. – *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára I–II. (Pest, 1851) I. 103–104.

3 *Osváth Pál:* Bihar vármegye sárréti járása leírása (Nagyvárad, 1875) 255–257.

ból való volt.[4] Bizonyosra vehetjük azt is, hogy az 1840-es évek után, de legkésőbb 1858 körül a templom hajójának és a kápolnának a század elején még látható fennálló romjai teljesen elenyésztek. Tégláikat elhordták, az alapokat feltételezhetően éppen a fentebb említett tereprendezés során földdel borították be.

Annyival inkább is sajnálatos, hogy a herpályi templomromnál nem folytattak komolyabb régészeti kutatást amíg még a falmaradványokból több megvolt, mert különben a magyar archeológia figyelme éppen 1854-ben fordult Herpály felé. Ekkor került ugyanis elő a Tardy-tanya közelében az európai hírű germán aranyozott ezüst pajzsdudor s később a régiségeket gyűjtő földbirtokos, Tardy Sándor kezdeményezésére a lelőhely közelében több kisebb dombot megástak, melyekből népvándorláskori és középkori leletek és embercsontok kerültek elő.[5]

Az egyháztörténeti irodalomban tovább terjedt a nyírpályi prépostságnak Herpállyal való azonosítása, annak ellenére, hogy *Rómer Flóris* és *Knauz Nándor* általában emeltek kifogást *Kereszturi* vélekedésével szemben a nagyváradi püspökség területére helyezett apátságok és prépostságok számát tekintve is. *Rupp Jakab* jelentős egyháztörténeti munkájának harmadik kötetében, mely 1876-ban jelent meg, továbbra is Herpályra teszi a nyírpályi, azaz monostorpályi premontrei praelatúrát.[6]

Bihar megyei kutató- és gyűjtőútja során 1878. szeptember 22-én felkereste a herpályi templomromot *Rómer Flóris,* a magyar régészettudomány egyik nagynevű megteremtője, Tardy Sándor meghívására. Útjára itt is elkísérte *Storno Ferenc* festőművész, aki néhány nappal korábban már kiment Herpályra és lerajzolta a Csonkatornyot. Mivel *Rómer* írta le először hitelesen a herpályi romot, szövegét teljes egészében idézzük.

„Feltűnő, hogy az egész szembeötlő torony téglából van felépítve, minden kőnek közvetítése nélkül, falszalagokkal és négyszögű fejű pillérekkel és osztopokkal.

Storno rajza (fig. I.) mutatja a még most is 13,30 méternyi toronyrészt, mely az észak-nyugati oldalon alulról felfelé oldalszalagokat tüntet fel, és pedig két összehúzódó esvetővel; a második osztálynál hármas gerenda lyukakat, fölebb kitört kerek nagy ablakot látunk, melyet kerekívű, a szalagokig nyúló téglapárkányzat koronáz meg. Kelet felé, ahol a templom hajdan állott, befejezett és az átmenetet engedő nagy kerek ív egyik oldala tűnik fel, melyből a toronyba is volt a régi bejárás. Az emeleten, mint Sz. Miklóson nagyobb űr következik, mely kerek ablakba végződik, a fölött volt a tető orma, aztán négy négyszögű gerenda helye, és megint egy be nem végzett ablak, mely fölött a párkánynak nincsen nyoma.

Ide számítandó II. azon félpillér mely kelet felé nézvén, a torony keleti oldalán látható; a III. ablak mutatja szemközt és oldalt azon téglapárkányzatok szerkezetét, melyek még mai napon is egészben megvannak. – fig. IV. mutatja a torony déli oldalát, régibb Herpályon lévő rajz szerint, melyet itten csak

4 *Némethy Gyula:* A herpályi-i Csonkatorony és a kiásott templomalapok. A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet 1903/909-iki Évkönyve. (Szerk. *Kiss Kolos Jenő,* Nagyvárad, 1909) 15, 18, 19, – *Némethy* a herpályi puszta akkori birtokosa, Tardy Sándor szóbeli közléseire hivatkozik.

5 *Tardy György:* Berettyóújfalu keletkezése, története, fejlődése (Berettyóújfalu, 1937) 16.

6 *Rupp Jakab:* Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre... I–III. (Pest, 1870–1876) III. 282.

azért közöljük, hogy a rajta, az egyik ablak alatt létezett díszítményt előadhassuk."

Sajnos *Storno* rajzainak hollétét mindeddig nem sikerült felderíteni. *Rómer* kéziratának őrzési helyén, az Országos Széchenyi Könyvtárban nincsenek. *Rómer* hivatkozása különben megerősíti azokat az adatokat, hogy a Tardy-családnál több egykorú rajz, vízfestmény és fénykép volt a toronyról. *Rómer* leírásából kitűnik, hogy bár a templomot a Berettyó áradásai miatt dombra építették – *„de csak azért nemcsak cinctura, hanem mély ér is veszi körül".* *Kereszturi* és *Rupp* vélekedését a nyírpályi, azaz monostorpályi premontrei prépostságnak Herpályra való helyezéséről megalapozatlannak és *„nagyon zavaros"*-nak tartja. Nem látja kézenfekvőnek Herpály falu nevének az *Osváth*-nál található Haer(editas) Paul(inorum) rövidítésből való magyarázatát sem. Ugyanakkor, hivatkozva egy korábbi egyházmegyei Schematismusra, mely szerint a herpályi templomot Remete Szent Pálnak ajánlották, felteszi azt, hogy a Herpály szó a nép nyelvén rövidült a Heremitae S. Pauli névből. Így szerinte a herpályi monostor kapcsolható a pálos rendhez.[7] *Rómer* tehát, bár *Kereszturi* és *Rupp* tévedését észrevette, az egyházmegyei sematizmus tévedése miatt maga sem volt következetes. Ugyanis – de csak a hagyomány szerint – Szent Pál a *nyírpályi* (monostorpályi) premontrei apátság védőszentje volt, és semmi bizonyítható kapcsolata nincs a herpályi ismeretlen rendű apátsággal vagy prépostsággal.

Osváth és *Rómer* egyaránt tévedtek a Herpály helynév eredetére vonatkozó magyarázatukban. Annál feltűnőbb ez, mert *Osváth,* mint említettük korábban is, ismert és felhasznált olyan XV–XVI. századi adatokat, melyek még akkor is Érpályinak nevezték településünket. A magyarázat pedig rendkívül egyszerű. A Berettyó Árpád-kori okleveleinkben többször előfordult *Ér* néven. A folyó nevét pedig nemcsak az eredetileg Érpályi-nak írt helynévben, hanem másutt is írták *Her*-nek. Így például egy 1274. évi oklevélben Bolcshida földet *(terra Bolchhyda) „iuxta fluvium Her"*, azaz mint az Ér folyó mellettit írják. (Lásd Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér* I–XI. Budae, 1829–1844. V/2. 227)

A herpályi Csonkatoronynak ugyancsak részletes leírását adja *Bunyitay Vince* a váradi püspökség történetéről írt forrásértékű nagy munkája 1883-ban megjelent második kötetében. Ő már a történeti valóságnak megfelelően elválasztja a nyírpályi, azaz monostorpályi, a hagyomány szerint Szent Pálnak ajánlott premontrei prépostságot Herpálytól. Ugyanakkor egyetért azokkal,, akik mint *Kereszturi* is, a herpályi romban nem a falu templomának maradványait látják, hanem egy kolostor egyházáét. Világosan meghatározza, hogy a Csonka-torony a „klastrom-dűlő"-ben állt, míg Herpály falu temploma attól keletre az Egyházsziget határrészén volt, maga a falu pedig az akkor is Teleknek nevezett helyen. Amint munkája harmadik kötetében Herpálynál írja: a falu templomának *„Széthullott tégláiban még most is meg-megakad a szántó-vető*

7 *Rómer Flóris* kéziratos bihari útinaplója az Országos Széchenyi Könyvtárban található Kézirattár Quart. Hung. 1413. 1. szám alatt. Tudománytörténeti bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátva közölte *Sz. Máthé Márta* Rómer Flóris bihari munkássága (A bihari útinapló) címen a Déri Múzeum Évkönyve 1974. évi kötetében (Szerk. *Dankó Imre, Módy György* és *Szendrei István* közreműk. Debrecen, 1975) 283–346. – A *Rómer* által említett Sz. Miklós = Belényesszentmiklós.

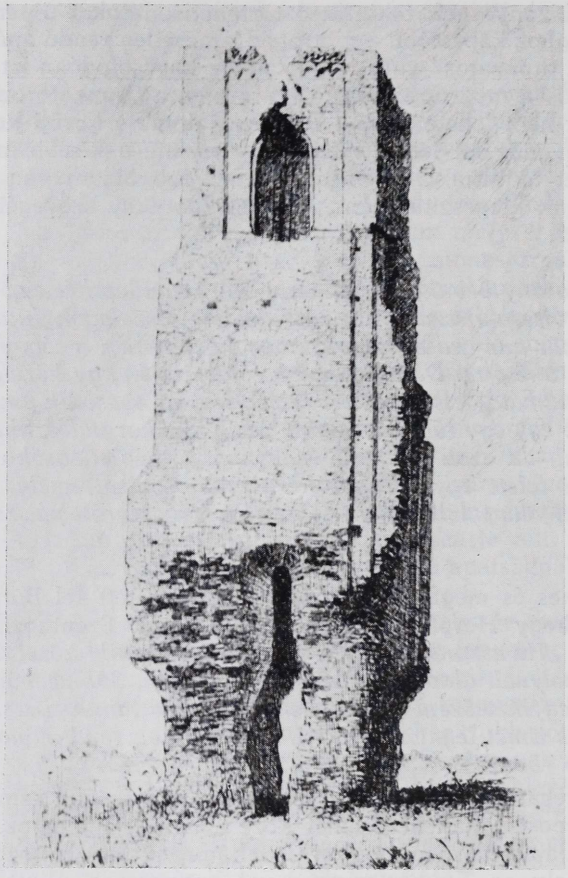
ekéje." Mivel bizonyosnak tekinthető történeti adatokat ő sem tudott a herpályi prépostsághoz kapcsolni, a romról az ismeretlen rendű apátságokról szóló fejezet élén, a „titokzatos" curu-i apátsághoz kapcsolódóan írt. Az ő idejében már csak az erősen megrongálódott déli torony, a Csonkatorony állt. Más falmaradványokat nem lehetett látni. A torony dombja körüli kettős ároknak a nyomait viszont még fel lehetett fedezni. Szerinte a kisebb árok egy kiásott kőkerítés helyét mutatja, a nagyobb és mélyebb bizonyosan vizesárok volt. *Römer* leírásának kiegészítéseként érdemes *Bunyitay* szövegét is teljes terjedelemben idézni:

„Maga a torony bevakolva sohasem volt, jelenleg két emelet magas, mindenik emelete vissza-visszaszökik; szögletein falszalagok futnak fel, melyek a földszinten már annyira vastagok, hogy közelítenek a támokhoz. Tégláinak mérete: 32. 16. 5–5 c'm. Déli oldalának földszintjén egy köríves, kajácsos, lőrésszerű ablak látható; első emelete áttöretlen, de második emeletének déli és nyugati oldalán egy-egy félköríves ablak van, egykor valószínűleg az elválasztó oszlopkákkal, de ezek ma már hiányzanak. Legjellegzőbb itt, a második emeleti ablakai felett egy tornyot körülfutó pártázat, mely, mint mellékelt rajza előtünteti, alant félköríves, fent négysoros törött-pálcza díszítménnyel van ékítve."

Igen érdekes és megfontolandó gondolatot vetett fel *Bunyitay*-ban azzal kapcsolatban, hogy Herpálytól északkeletre állott Szentkozmadamján nevű falu. Mint írja: *„Ha eszünkbe jut, hogy ez iker-név mily közel áll a Szent-Benedek-rendhez, melynek alapitója remetesége helyén, Subiacoban két monostort emelvén, ezek egyikét Szent-Kozma és Damján vértanúk tiszteletére szentelte: e megemlékezés ismét legalább sejteti, hogy milyen rend monostora állt a mai „Klastrom-dűlő"-ben?"*[8]

Bunyitay tehát véglegesen tisztázta, hogy a nyírpályi azaz monostorpályi premontrei prépostságnak nem lehet köze a herpályi romhoz. Ugyancsak vitathatatlanul állapította meg, hogy a Csonkatorony nem tartozott Herpály falu egyházához, mely az Egyház-sziget nevű határrészen állott. *Tardy Sándor* visszaemlékezéséből tudjuk, hogy *„... itten egy kápolna találtatott, rajza a 80-as években elküldetett a nemzeti múzeumba..."* Herpály falu templomának és kolostorának egészen pontos elhelyezkedését meg tudtuk állapítani két múlt századi térkép alapján. Herpály puszta 1815. évi térképén az *Egyház-Sziget* délnyugati részén ugyanis még bejelölték a falu már akkor elpusztult állapotban levő templomának helyét és a *Fehér Templom* elnevezést fel is tüntették mellette. Ettől a helytől nyugatra pedig megtaláljuk a *Klastrom* területét a telekkönyvi határvonal berajzolásával, mely nyugaton mutatja a vizesárok, illetve a Berettyó egy valamikori holt ágának a folyását. Egy 1842-ből származó térkép a Klastrom területét a korábbihoz képest egészen kis eltéréssel

8 *Bunyitay Vincze:* A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–III. (Nagyvárad, 1883–1884) II. 364–366. és III. 238–239. – Az Árpád-kori Nyírpályi és a későbbi Monostorospályi azonosságára lásd a nyírpályi premontrei prépostságról szóló részt: i. m. II. 409–411. és a Nyírpályiról írottakat: i. m III. 275. *Bunyitay* már ismerte és használta az ő korában még kiadatlan 1291–1294. között készült váradi püspöki jövedelemösszeírás és az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék adatait. Ezekben a nyírpályi pap mellett megtaláljuk az ottani monostor prépostját – félreérthetetlenül, praepositus de villa Nirpali' név alatt. Az itteni adatok tehát semmiképpen nem kapcsolhatók a Herpályra feltételezett monostorhoz.

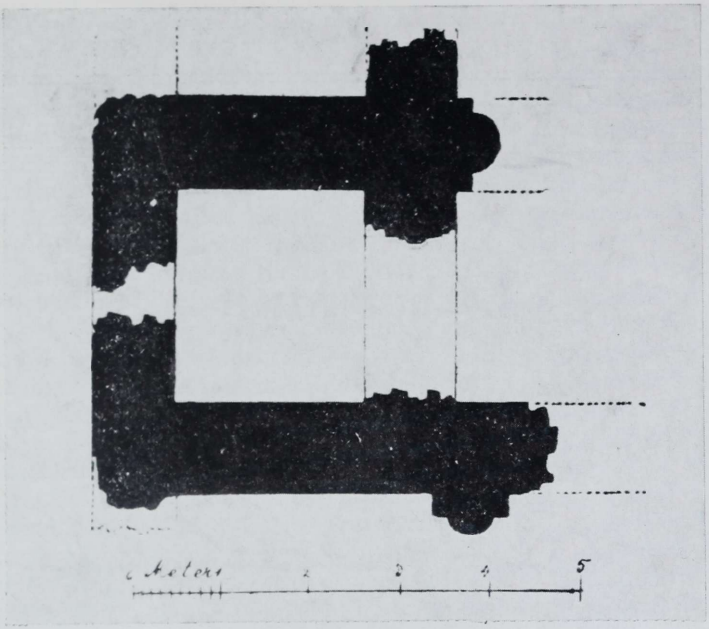

A Csonkatorony rajza Bunyitay-nál

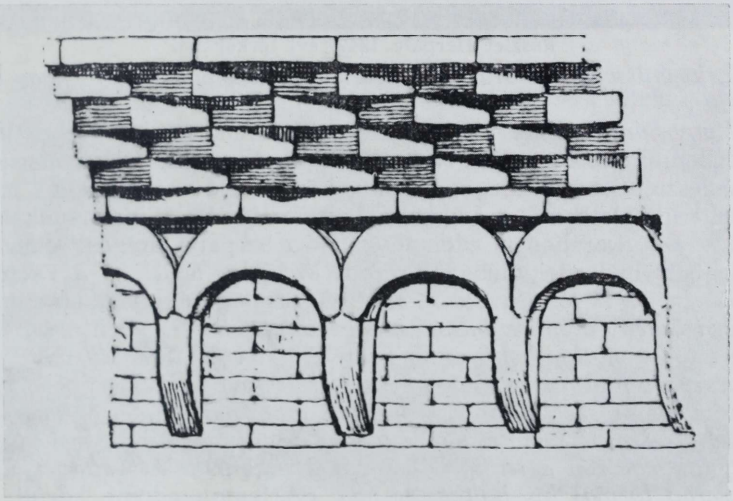
mutatja és megnevezés nélkül, de rajzilag ábrázolja a falusi templom helyét is.[9]

Bunyitainak a megelőző véleményekkel szembeni kritikai állásfoglalása ugyanakkor párosult azzal a bizonyossággal, hogy a Csonkatorony valóban legkésőbb a XII–XIII. századfordulójára datálható és feltehetően egy nemzetségi monostor maradványa. Úgy érezzük, *Bunyitai* kutatásai eredményeiben a legfontosabb az a következtetése, mely a monostor lassú pusztulására vonatkozik. Abból indult ki, hogy az 1332–1337. közötti pápai tizedjegyzékekben nem

9 *Tardy György* i. m. 5. – Herpály falu templomának, valamint a klastromnak a romjait „Rudera" néven, de rajzilag nem ábrázolva megtaláljuk a II. József-féle 1793. évi Magyarország katonai felvételének vonatkozó lapján: *Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjteménye.* Térképtár I. 1934. 128. 2. szám alatt. Fényképmásolat. – „Herpályi Pusztának Földképe... készittetett 1815ik Esztdben..." *Pusztai András* kéziratos térképe. *Hajdú-Bihar megyei Levéltár.* Térképtár. BmT. 37/a. sz. Közölve Hajdú-Bihari kéziratos térképek. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei, 1. (Szerk. *Komoróczy György*, Debrecen, 1972) 8. sz. melléklet, a 128–129. oldalak között. – „Herpályi puszta jelen állapotjának térképe 1842ben." *Tóth Sámuel* kéziratos térképe. Az eredeti a berettyóújfalui földhivatalban volt, a fotómásolat a Déri Múzeum Fényképtárában.

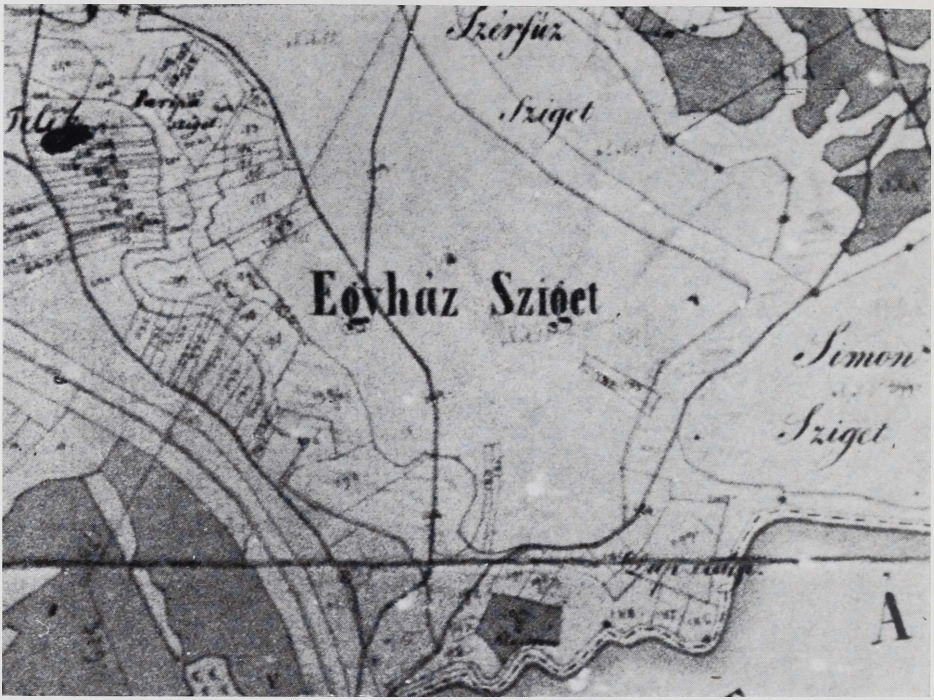

Az alaprajz Bunyitay-nál

A déli homlokzat díszítése Bunyitay-nál

szerepel sem *herpályi*, sem egyszerűen *pályi* apát vagy prépost. Ugyanakkor feltűnőnek tartja azt is, hogy a már a XIII. század második felében egy kisebb uradalom középpontjává vált Érpályi–Herpály XIV. század végétől ránk maradt adományozási, beiktatási és határjáró okleveleiben, bár *„... az egyes birtokok elősoroltatnak, monostorról sehol sincs említés"*. Ez azért is különös, mert a nagyobb nemzetségi birtokokon mindenütt találunk Árpád-kori monostorokat. Így szerinte – *„E hallgatás aligha azt jelenti, hogy a monostor, bár-*

Részlet Herpály 1842. évi térképéből

mi okból, ki volt véve az uradalmi kötelékből; hanem inkább, hogy 1373-ban puszta volt . . ."[10]

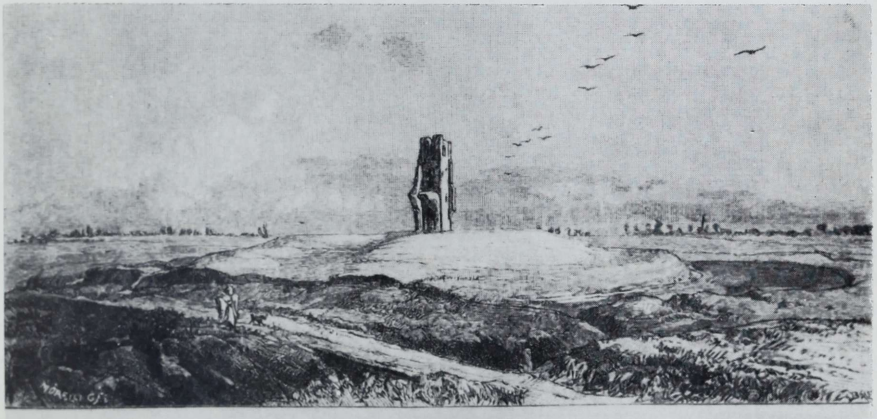
K. Nagy Sándor 1884-ben megjelent és az *Osváth* könyvéhez hasonlóan széles körben olvasott munkájában – bár *Bunyitay* eredményeit már ismerte – tovább terjesztette az állítólagos feliratos kőről szóló hagyományt a pálos szerzetesekkel kapcsolatban. Az Árpád-kori prépostság kései bizonyítékai közé sorolja, hogy az ő korában is adományozták a herpályi préposti címet, melyet akkor Bogisits budavári plébános viselt. Megadja *K. Nagy* a Csonkatorony leírását is: *„. . . 2 és fél öl széles, 7–8 öl magas . . . a város keleti szélén, szántóföld közepén egy dombon búsan, mogorván emelkedik. Déli oldalon 1 és fél öl magasan van egy kis boltíves keskeny ablak, mely a téglák kihullása miatt lenőtt egészen a földig s ott már félölnyi széles nyílást képez; a fal teteje felé öl magas s fél öl széles ablakok vannak a torony déli és nyugati oldalán, melyek felül oválisan mennek össze, de a felettük levő fal kiszakadván, a hézag felnyúlik egészen a tetőig, – – – e hézagok mellett jobbról balról 3-3 (görbe cserép forma) kis bolthajtás van.*" A templomdomb körüli árkot *K. Nagy* már nem említi. Láttuk korábban, hogy azt 1858 körül a földbirtokos behúzatta – *Bunyitay* szerint itt húzódott a kerítés – de a külső nagyobb vizesárok megvolt. Mint a szájhagyomány után írja: *„A török világban erősségül szolgált e kolostor, mit mutatnak a körülkerítő mély sáncok. Hogy mikor*

10 *Bunyitay* i. m. III. 239. Különösen is figyelemreméltó, hogy a herpályi uradalom birtoklásáért éveken át folyt perben 1425. július 5-én hozott országbírói ítélet, mely az uradalmat egyenlően osztja meg a Rozgonyiak, Pásztóiak és Tarköziek között, nem említi az apátságot, illetve annak kegyuraságát. Lásd: *Béketi Remig:* A pásztói apátság története. 1190–1702. (Budapest, 1898) 196–198. és u. o. Oklevéltár. XLIII., XLIV. és XLV. oklevelek a 303–311. oldalakon.

rontották le, nem tudjuk, – állítólag a nép rontotta le, mivel sok panasza volt a kolostor lakói ellen."[11]

A Csonkatorony az 1880-as években tovább omlott, pusztult, annak ellenére, hogy *Bunyitay* a tudományos körök, *K. Nagy* pedig a helyi olvasóközönség figyelmét újra ráirányították. A Debreceni Ellenőr c. újság 1888. július 24-i számában meg is jelent a hírek között egy névjelzés nélküli rövid közlemény „Pusztuló műemlék" címen. Ebből nemcsak az tűnik ki, hogy a torony már veszélyeztetett állapotba került, hanem az is, hogy Tardy Sándor erre felhívta az illetékesek figyelmét. Lefényképeztette a Csonkatornyot és egy-egy másolatot küldött a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egyletnek, a debreceni Ref. Kollégium múzeumának, Römer Flórisnak és br. Dőry József főispánnak.[12] Sajnos e fényképek ugyanúgy nem állhattak a kutatás rendelkezésére, mint a felbecsülhetetlen értékű 1854. évi akvarell és a Storno-féle rajz. A Csonkatorony és a templomdomb múlt század végi állapotát viszont jól mutatja *Kimnach László* feltehetően 1890-ben készült rajza. Ezen északnyugati irányból látjuk a romot, a domb körül szépen látszik a mély, legalább négy méter széles, vízzel teli árok.[13]

A múlt század végén már olyan rossz állapotba jutott a Csonkatorony, hogy a falak biztosító munkáinak ügye 1897-ben az Országos Műemléki Bizottsághoz került. Két év múlva Berettyóújfalu község előljárósága Tardy Sándor indítványára „ásatás" megkezdését határozta el. A Debreczeni Ellenőr 1899. október 3-i számában megjelent „Árpád-kori torony Biharvármegyében" című hírből megtudjuk, hogy *„Az ásását megkezdték s már eddig is több értékes tárgyat találtak. Így reá akadtak egy várépület romjaira, ami azt is mutatja, hogy azon a helyen, a Csonkatoronyhoz egészen hasonló épület volt."*[14]

A herpályi csonkatorony.

Kimnach rajza

11 *K. Nagy Sándor:* Bihar-ország. Útirajzok. I–III. Második javított és bővített kiadás. (Nagyvárad, 1884) I. 22–24. – *K. Nagy* ismerte és használta *Bunyitay* művét könyvének 1883-ban történt első kiadásához is.

12 Debreczeni Ellenőr 1888. VII. 24. 3.

13 Az osztrák–magyar monarchia írásban és képben. VII. Magyarország II. kötete. (Budapest, 1891) 397.

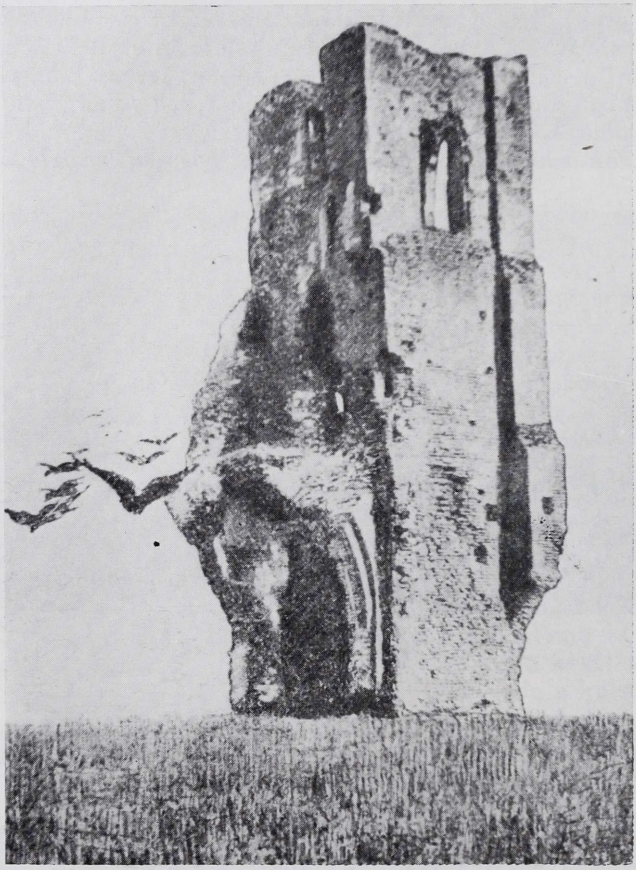
14 Debreczeni Ellenőr 1899. X. 3. 5.

Úgy gondoljuk, hogy a teljesen laikus fogalmazásból is kitűnik, hogy a földbirtokos által irányított „ásás" során az északi torony falazat-maradványaira akadtak rá, melyek akkor még nyilván nem voltak mélyen a felszín alatt. A kis közlemény hírül adja azt is, hogy Berettyóújfaluban mozgalmat indítottak, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága restauráltassa a Csonkatornyot. Az első amatőr ásatásról semmilyen dokumentum nem maradt fenn, a herpályi templomdombon előkerült régészeti leletek viszont Tardy Sándor magángyűjteményébe kerültek. Az északi torony napvilágra került téglasorait pedig bizonyosan újból betemették.

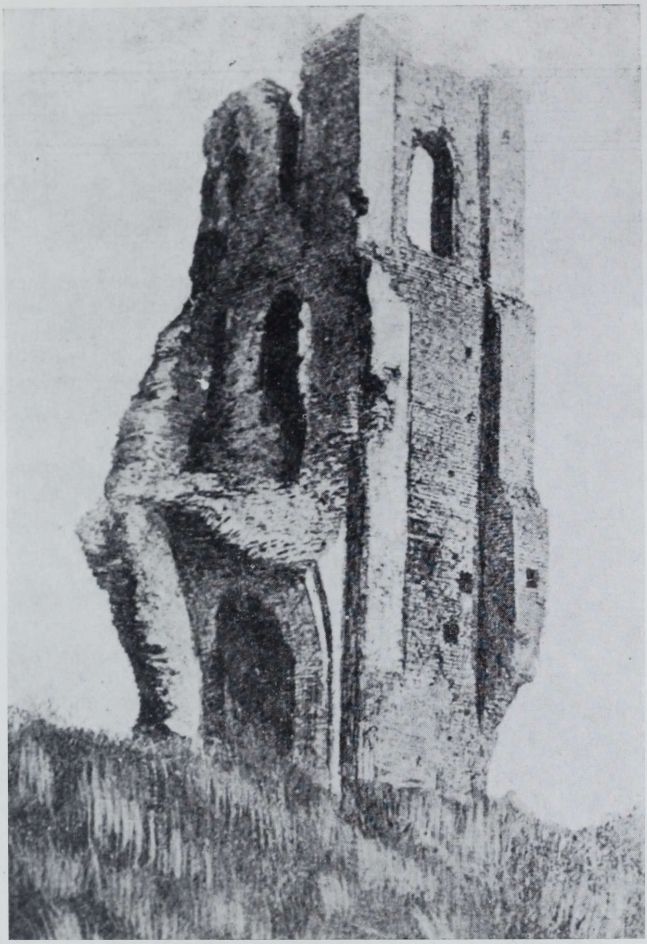
II.

A Csonkatoronynál 1901–1972 között végzett munkák

A herpályi romról Bihar vármegye 1901-ben megjelent monográfiájában csak néhány mondatot olvashatunk. A településeket ismertető, valamint az egyháztörténeti fejezetek szerzői *Bunyitay* és *K. Nagy* adatait ismételték. A kö-

A Csonkatorony 1890 körül

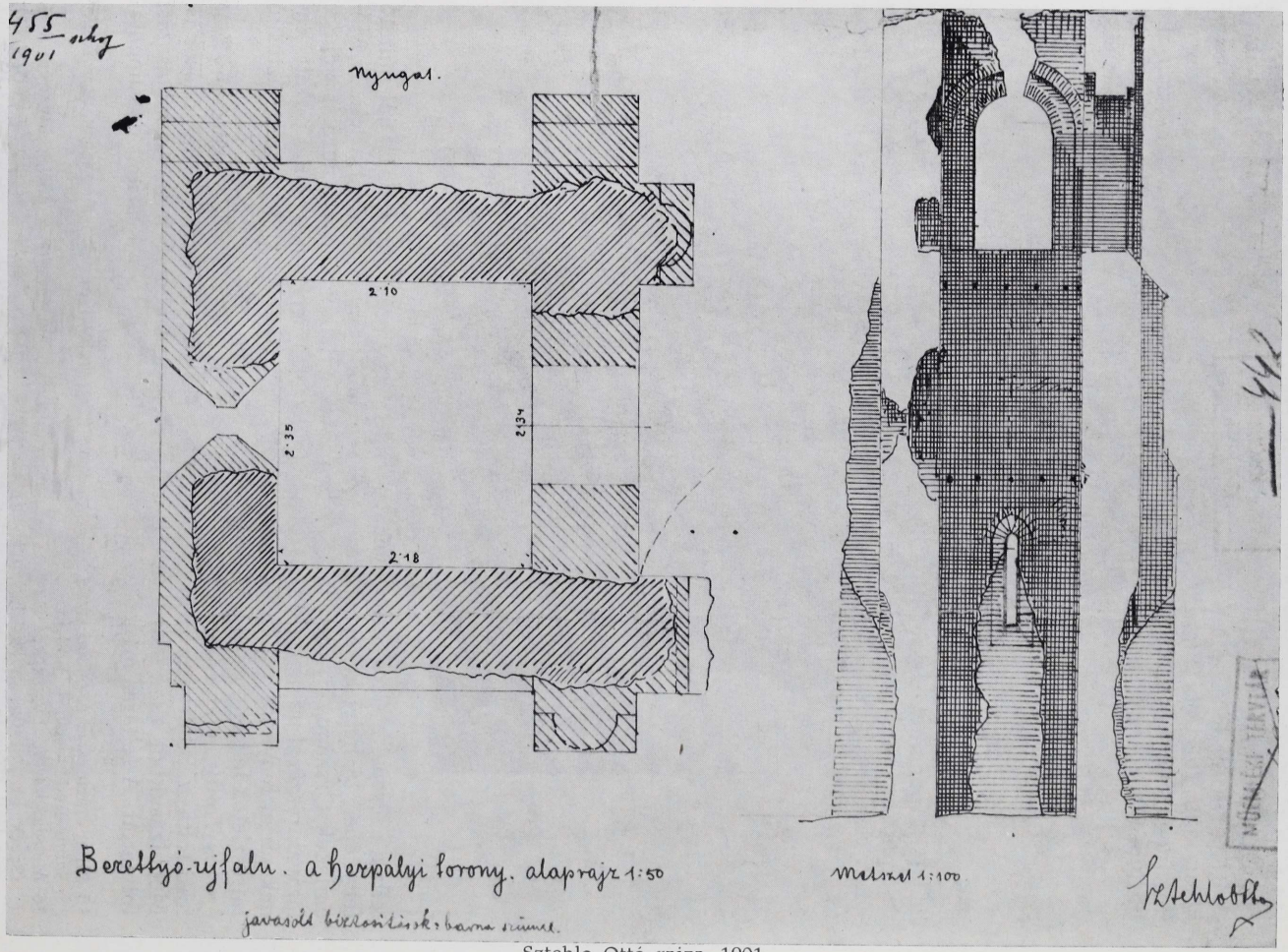
A Csonkatorony 1900 körül

tetben szerepel a Csonkatoronynak a múlt század végi pusztulását jól mutató fényképe.[15] A helyi kezdeményezésnek azonban komoly foganatja lett. A Műemlékek Országos Bizottsága 1897-ben már foglalkozott a restaurálás gondolatával, részéről ugyancsak 1901-ben Sztehló Ottó helyszíni szemlét tartott. Ennek során fényképfelvételek készültek és alaprajzi felvétel a javasolt biztosító falrészletek feltüntetésével.[16]

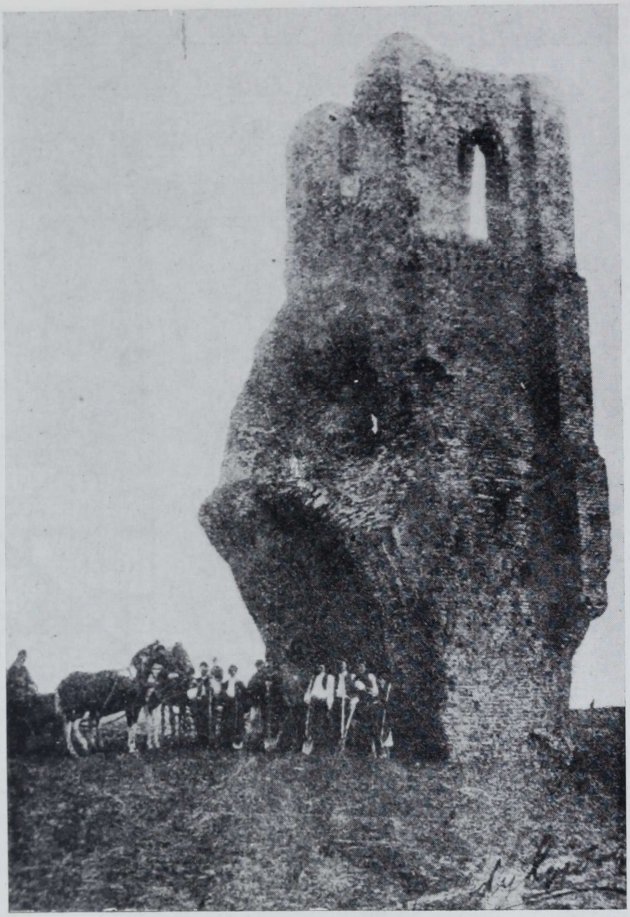
A Tardy Sándor által 1899 őszén végeztetett ásatás a Csonkatorony felé fordította a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet érdeklődését is. Megbízásukból *Zsák Adolf* 1902. november–decemberében tervszerű ásatást folytatott. A feltárás menetéről, az általa feltételezhetően készített dokumentá-

15 Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai.)Szerk. *Borovszky Samu,* Budapest, 1901) 52,465.

16 *Magyarország műemlékei I–IV.* A Műemlékek Országos Bizottságának kiadványai 1–4. (Szerk. br. *Forster Gyula,* Budapest, 1905–1915) I. 230., II. 210. – *Sztehlo* és *Bartha* rajzait lásd Országos Műemléki Felügyelőség Tervtára 455/1901. sz. és 441–442/1904. sz. alatt.

Sztehlo Ottó rajza, 1901

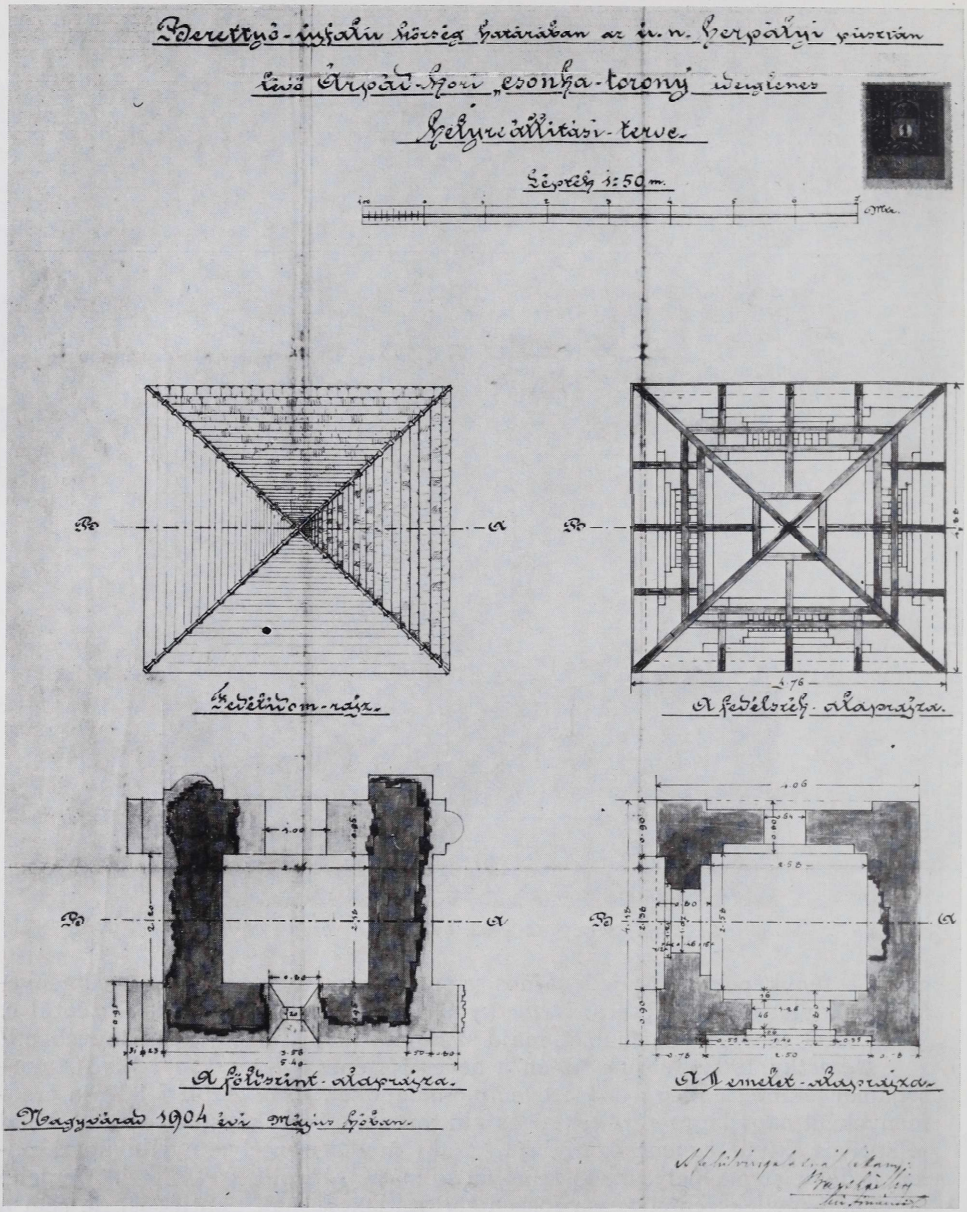
A Csonkatorony az 1902. évi ásatás résztvevőivel

cióról – fényképek, alaprajz – sajnos semmilyen adatunk nincs. Az eredményeket az Egylet akkori titkára, *Némethy Gyula* ismertette, előbb a Tiszántúl c. újság 1903. febr. 22-i számában, majd az Egylet 1903–1909. évi Évkönyvében.[17]

Némethy 1903. február 19-én a neves történész, *Karácsonyi János* társaságában tekintette meg a kiásott templomalapokat. *Zsák Adolf* feltárása eredményeként napvilágra kerültek az északi torony, az északi és déli főfal, a belül félköríves, kívül egyenes záródású északi mellékszentély, a délnyugati pillér, a délkeleten elhelyezkedő kápolna falmaradványainak részletei. Meglelte az északi mellékszentély és a főszentély csatlakozásnak pontját is, de sem a hajóban, sem a szentélyeknél tovább nem kutatott.

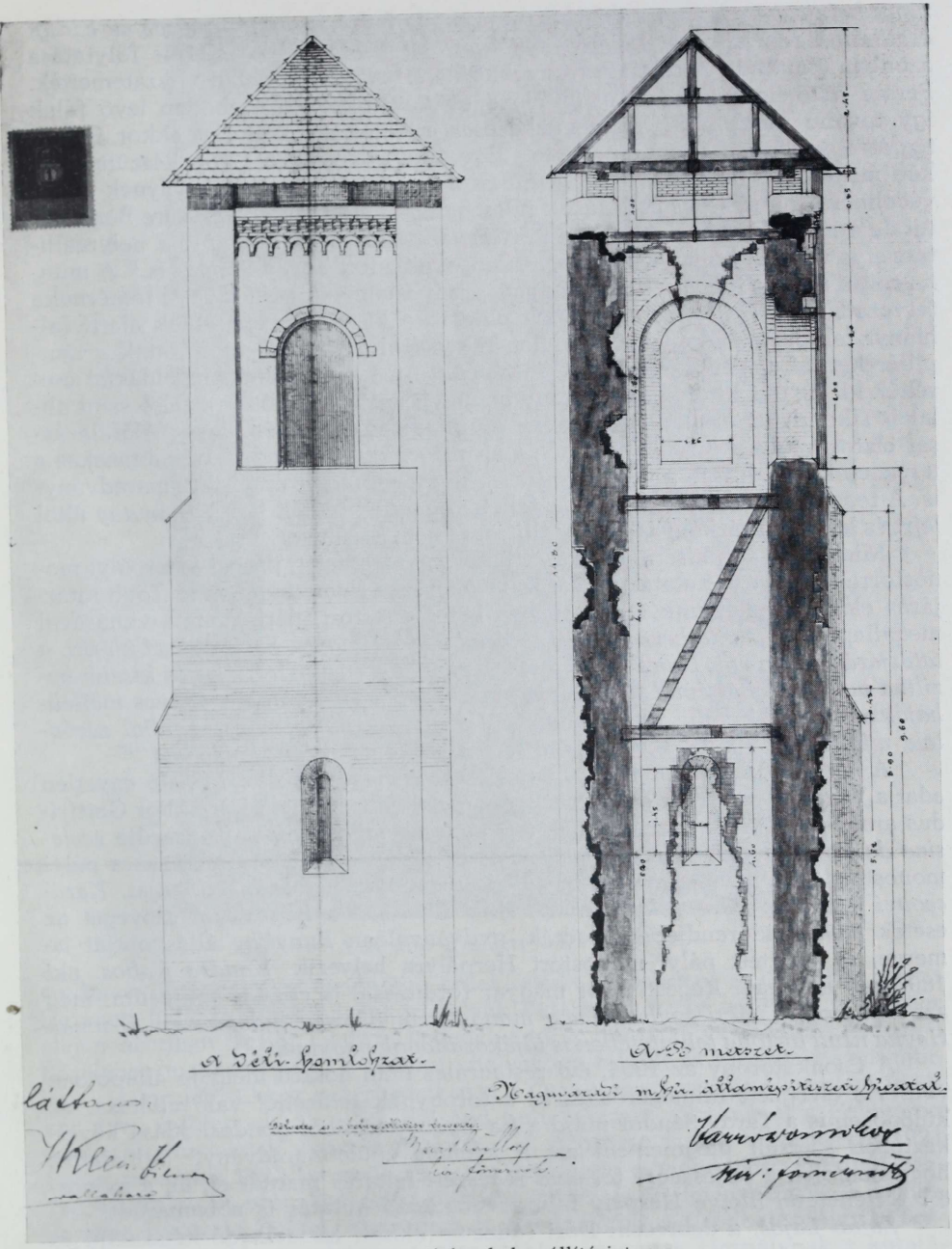
Némethy és *Karácsonyi* kérésére a földbirtokos 1903. február második felében részben felásatta a főszentély alapmaradványait is. *Némethy* március 3-án újból kiment Herpályra s megközelítő pontossággal felmérte a napvilágra került maradványokat. Eszerint a három hajó együttes szélessége 15,50 m – ezen

17 *Némethy* i. m. 15–20.

Bartha Móricz helyreállítási terve

belül a főhajóé 7,68 m – a főhajó hossza 31,93 m, a mellékhajók hossza 28 m. A fennálló déli torony oldalainak mérete 4,15 m, a nyugati oldalon pedig a támpillérekkel együtt 4,56 m. Mivel az északi torony feltárt részéről méretet nem ad, arra kell gondolnunk, hogy annak maradványait *Zsák* csak helyenként tárta fel. *Némethy* hangsúlyozza, hogy *„sem a hajók, sem a szentély ásatása*

Bartha Móricz helyreállítási terve

nincs befejezve s hogy a többi közt a szentély belső formájára nézve az eddigi ásatás minden kétséget kizáró felvilágosítást nem ad.'' A feltárás folytatása azonban elmaradt. A falmaradványokat 1903 tavaszán nyilván visszatemették. Persze feltételezhetjük, hogy az előző év novemberétől szabadon levő falak így tovább pusztultak. Viszaemlékezések szólnak arról, hogy ekkor is sok téglát elhordtak a Csonkatoronytól. Egy 1902. december 12-én készült fénykép megörökíti az ásatás résztvevőit és a romos déli tornyot, melynek állagvédelmére, a szükséges és javasolt falmegerősítő munkák elvégzésére Berettyóújfalu városa 1902-ben 1500 forintot szavazott meg. 1904 nyarán a helyreállítást el is végezték, melyhez anyagi támogatást adott Tardy Sándor is.[18] A munka során melyet *Bartha Móricz* a nagyváradi államépítészeti hivatal főmérnöke tervezett meg, a Csonkatorony déli oldalán a kis lőrésszerű ablak alatti falhiányt felfalazták. A nyugati oldalon rekonstrukcióval helyreállították a támpilléreket, az omladékos ablaknyílást pedig új, kettős ablak megoldással cserélték ki. Az északi oldalon a torony bejáratát, a karzatajtót és a felső szint ablakát sikerült az eredeti formájában kiegészíteni és megerősíteni. Aláfalazással biztosították a torony keleti oldalán még meglevő eredeti falindításokat s ugyancsak aláfalazták az északkeleti sarkon megmaradt eredeti falmaradványt is. A tornyot tetőzettel látták el és fekete cseréppel fedték be. A *Bunyitay* által leírt és lerajzolt párkányzat visszaállítására nem került sor.

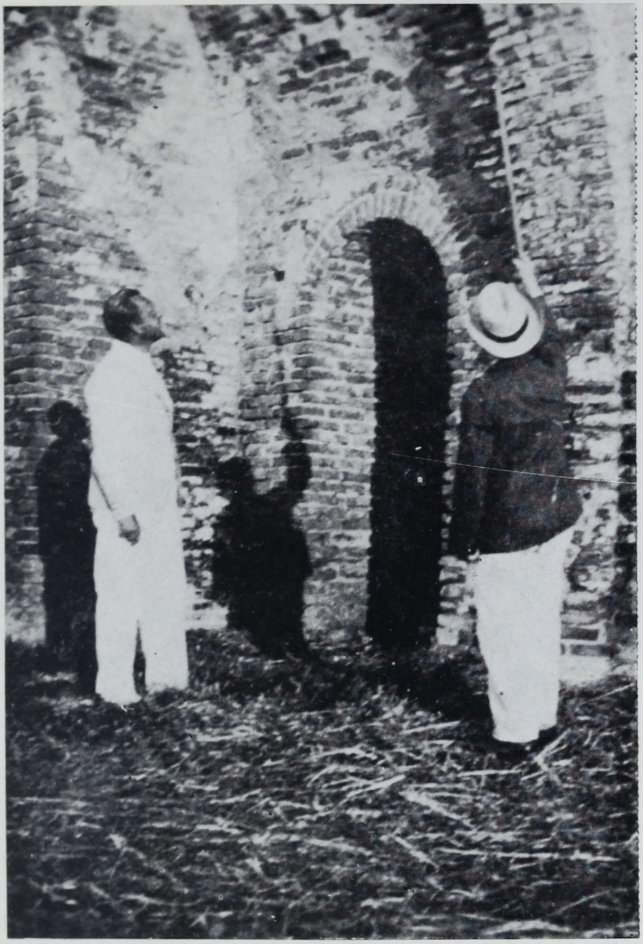
Mielőtt tovább kísérnénk a Csonkatorony történetét, illetve a herpályi monostorra vonatkozó kutatást, idézzük mégegyszer *Némethy Gyulát.* Több tatárjárás előtti templomunk, elsősorban a báthmonostori, párhuzamba vonásával megállapítja – *„... a herpályi XII. század végén, vagy a XIII. század elején, a tatárjárás előtt épült benczés-monostor ó-román stílusú három hajós kisebb bazilika volt, téglából épült nyers építmény, Rohbau, négy holdosztályos mellékhajókkal, melyek belül apsidiolban, kis apsisban, kívül egyenes fallal záródtak, míg közülük a főhajó apsisa, a szentély jelentékenyen kiszökött.''*[19]

A herpályi monostor tatárjárás előtti meglétére vonatkoztatható egyetlen adat a Váradi Regestrum egyik 1222. évi esetében ismerhető fel. Ekkor Gottfridus aradi prépost a nádorispánnak tett panaszt, mivel – *„... in praedio ecclesiae de Pauli,* nomine Heyka, occisus esset servus ecclesiae ...", azaz a pályi monostor Ajka nevű birtokán megölték a prépostság egyik szolgáját. *Karácsonyi János* és *Borovszky Sámuel,* akik 1903-ban a Regestrum szövegét az esetek eredeti időrendjében kiadták, nyilvánvalóan *Bunyitay* álláspontját ismerve, az említett pályi monostort Herpályra helyezik. *Kandra Kabos,* aki 1898-ban a Váradi Regestrumot magyar fordítással is ellátva közreadta, még azt írta, hogy *„pályi egyház- vagy monostorról nincsen tudomásunk s annak Heyka nevű birtoka tekintetében is tájékozatlanok vagyunk''.*[20]

A Csonkatorony az 1904. évi restaurálás után hosszú ideig jó állapotban volt. Az elvégzett falmegerősítések, a toronynak tetőzettel való ellátása, de különösen is a Tardy Sándor majd a fia György további gondoskodása következtében sikerült megmenteni ezt a jelentős épületmaradványt. Sajnálatos, hogy nemcsak a teljességre törekvő régészeti feltárás maradt el, de a monostor történetére, illetve Herpály falura vonatkozó kutatás is abbamaradt.

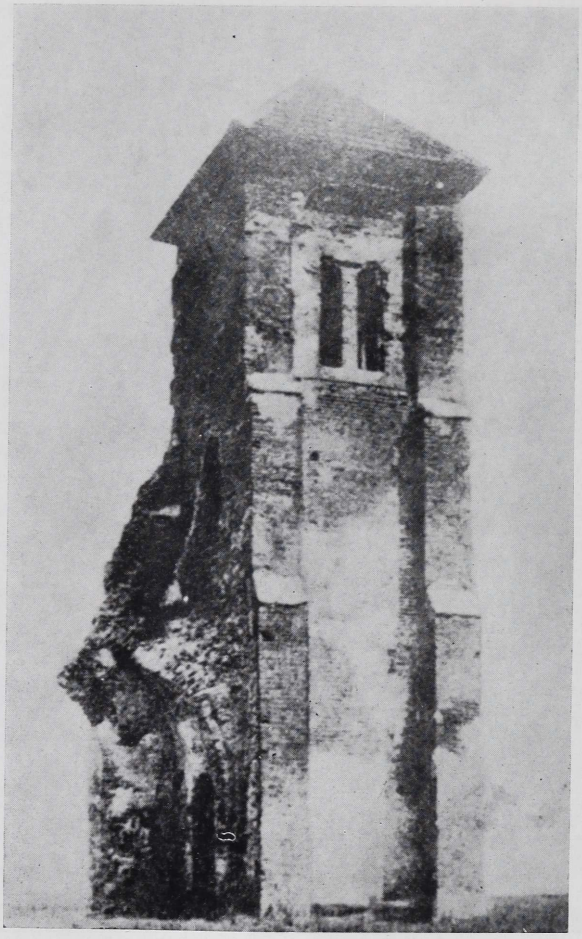
Zoltai Lajos, a debreceni Déri Múzeum akkori kiemelkedő képességű és

18 *Magyarország műemlékei.* i. m. I. 167, III. 228.
19 *Némethy* i. m. 18.
20 *Regestrum Varadiense ...* hasonmás kiadása *Karácsonyi János* és *Borovszky Sámuel* által. (Budapest, 1903.) 279–280. Nr. 303. (203.) – *A Váradi Regestrum,* értelmezi *Kandra Kabos.* (Budapest, 1898.) 320–323.

A bejárat a helyreállítás után

eredményű régésze és történésze érdeklődését elsősorban a Debrecen város történeti határán állott középkori falvak kutatása kötötte le. 1920. november elején azonban Tardy György engedélyével a herpályi pajzsdudor lelőhelye közelében megásott két kis halmot, melyekben feldúlt és kifosztott szarmatakori sírokat lelt. Ekkor ismerkedett meg a Csonkatoronnyal és a herpályi Földvár nevű ősteleppel. Az 1920. évi őszi terepbejárása alkalmával a Földváron talált felszíni leletek nyomán határozta el, hogy ott ásatást végez. Erre 1921 őszén, valamint 1922 tavaszán és őszén került sor s leletekben rendkívül gazdag neolitikus és bronzkori telep részbeni feltárását eredményezte. Ez a munka annyira lekötötte *Zoltait*, hogy nem is gondolhatott a Csonkatoronynál régészeti munkára. Mégis jelentősen vitte előbbre magának Herpálynak a kutatását, ugyanis már a Földváron végzett ásatás első szakasza után 1921 novemberében megírt egy alapos összefoglalást *Bunyitay* és *Némethy* adatai, valamint saját levéltári kutatásai alapján *„A herpályi Földvár és adatok Berettyóújfalu történetéhez"* címmel. Ebben nyomon követi Érpályi–Herpály falu kö-

A Csonkatorony az 1910-es években

zépkori történetét és a falu pusztulása után pedig felvázolja a herpályi puszta birtoklástörténetét a XIX. század közepéig. *Zoltai* 1921- és 1922-ben több rajzot, pasztellt és festményt készített a Csonkatoronyról, melynek akkor éppen javítás előtt állott a teteje. Egy nagy vihar ugyanis lehordta a cserepeket. Érdemesnek tartjuk még azt is megjegyezni, hogy *Zoltai* és az 1922. évi őszi ásatáson már részt vett *Sőregi János* látták a Csonkatoronytól északkeletre a herpályi falusi templomhelyen a felszínen heverő téglákat és összehányt embercsontokat.[21]

21 *Jelentés Debreczen* szabad királyi város *Múzeumának 1918–1919–1920-ik évi* működéséről és állapotáról. (Debrecen, 1921) 16–17. – *Jelentés DM 1921. évi* (Debrecen, 1922) 6. – *Jelentés DM 1922. és 1923. évi* (Debrecen, 1924) 6. – *Zoltai Lajos*: A herpályi Földvár. A debreczeni állami Déri Múzeum ásatása (kézirat). *Déri Múzeum Adattára.* Régészeti Gyűjtemény. – *Zoltai Lajos:* A herpályi Földvár és adatok Berettyóújfalu történetéhez (kézirat). *DMA* Rég. Gyűjt. – *Sőregi János:* Debrecen határának és környékének középkori fennálló épületromjai (kézirat). *Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjteménye.* I. 1966. 17. 55–56.

Nemák J. olajfestménye, 1920-as évek

Amennyire felbecsülhetetlen volt *Zoltai* eredményes munkája a herpályi Földváron, annyira fájlalhatjuk, hogy nem kezdett hozzá *Zsák Adolf* ásatásának befejezéséhez s a Csonkatorony dombja tervszerű megkutatásához. Bizonyosra vehetjük ugyanis, hogy *Zoltai*, aki kora színvonalát meghaladó ásató volt, de különösképpen is úttörője a komplex régészeti-történeti vizsgálódásnak, az 1920-as években még megelőzve a későbbi szakszerűtlen bolygatásokat, sok lényeges megfigyelést tehetett volna.

Ez annál inkább hangsúlyozandó, mert egy bő évtized múlva *Reszeghy Lajos* a Berettyóújfaluban elhelyezett Bihar vármegyei levéltár segédlevéltárosa, a megyei régészeti és történelmi egylet titkára, mint amatőr „régész" hozzáfogott a templomalapok feltárásához. Az általa végzett „feltáró munkáról" semmilyen dokumentum nem maradt fenn. *Reszeghy* kérni akarta *Sőregi János* régész, a Déri Múzeum akkori igazgatója segítségét, de az figyelmen kívül hagyta meghívását, mert nem akart közreműködni a Múzeumok Országos Felügyelőségének engedélye és tudta nélkül kezdeményezett működő akcióban. *Tardy György* – a herpályi puszta birtokosa – akkor az egylet elnöke, szintén megbánta a *Reszeghynek* nyújtott segítséget, aki még az egylettől kapott anyagi támogatás elszámolására sem volt hajlandó. Az 1972–1974-ben végzett kutatásunk során észlelt teljesen tervszerűtlenül elhelyezett „kutatógödrök" maradtak az 1934 nyarán végzett „ásatás" egyedüli bizonyítékai. Feltehető, hogy *Reszeghy*, aki a rendelkezésünkre álló adatok szerint a déli torony északnyugati-északkeleti környékét ásatta fel, bolygatásaival megsemmisített sok értékes következtetésre lehetőséget nyújtó rétegtani jelenséget a templom délnyugati részében. Szerencsére a délnyugati pillért nem találta meg.

A harmincas évek közepére a Csonkatorony cserép tetőzete szinte teljesen elpusztult. *Tardy György* hiába kérte a főispánt a 350 pengőbe kerülő munka elvégeztetésére és sajnálatosan a Műemlékek Országos Bizottsága sem válaszolt a levelére.[22]

Herpály és a templomrom történetének kutatása is abbamaradt *Zoltai* kéziratban maradt tanulmányával. Vizsgált kérdésünkkel kapcsolatban viszont említésre méltó, hogy 1930 őszén a monostorpályi református templom kertjében az északi fal mellett *Sőregi János* feltárta egy nyugati toronypáros, három hajós templomnak a maradványait: az északi torony, az északi főfal, a félköríves záródású északi mellékszentély és a félköríves záródású főszentély, az északi főfal keleti részéhez illeszkedő sekrestye, valamint a déli torony északnyugati sarkának az alapfalait. A XVIII. század első felében épült református templom a déli mellékhajóra és a déli toronyra épült rá.[23] A feltárt alapfalak téglái, a templom szerkezete és mérete egyaránt arra mutat, hogy ez nem egy falusi egyház volt, hanem minden valószínűség szerint az írott forrásokból korábban jól ismert, az Ákos-nem által a XII. században alapított nemzetségi monostor, a nyírpályi premontrei prépostság temploma. *Így a nyírpályi–herpályi monostorra vonatkozó adatok, illetve a herpályi rom összekapcsolása valóban véglegesen kiiktatható a kutatásból.*

A herpályi templomról, Herpály faluról a Berettyóújfaluval is foglalkozó kiadványok az 1930-as és 40-es években – köztük Bihar vármegye új monográfiája – lényegében a közismert és sokszor téves adatokat, véleményeket és a szájhagyományt idézték, kivonatolták. Jellemző, hogy az 1902 1903. évi ásatás eredményeit ismertető *Némethy Gyula*-féle beszámolót sem ismerték a szerzők.[24] A Csonkatorony tetőzete tovább pusztult, a műemlék állaga tovább romlott, amit mutat egy helyi fényképész 1940-ben készült felvétele.

Herpályról és a körülötte a XIII. század végére kialakult kis uradalomról az első rövid, de az okleveles forrásokra és a korábbi irodalomra épített összefoglalást *Jakó Zsigmond* adta 1940-ben megjelent, a török pusztítás előtti Bihar megye településtörténetét tárgyaló nagy jelentőségű könyvében. *Jakó* szerint a herpályi uradalom megteremtője esetleg éppen az a Miklós bán, akinek a kezén volt a XIII. század végén Herpály és Újfalu is. A herpályi templomrommal kapcsolatban körültekintően és óvatosan így nyilatkozik: *„Nagyon valószínű, hogy a templom a falut és az uradalmat bíró nemzetség monostorához tartozott . . . A monostor az alapító nemzetséggel együtt korán elpusztult, de az egykori összetartozás emlékeként továbbra is Herpály maradt a központ."*[25]

A Csonkatorony a II. világháború eseményei során 1944 őszén rendkívül

22 *Sőregi* i. m. (kézirat) 79–80. – *Reszeghy* 1934 őszén kutatott a herpályi templomdombon. A rendelkezésünkre álló adatokból nem tűnik ki pontosan, hogy a falmaradványokat hol hozta újból napvilágra. A hajó belsejében és a szentélyeknél mindenesetre nem találtuk meg az ő bolygatásainak nyomát. – *Reszeghy* a Csonkatorony környékén már 1932-ben végzett felszíni gyűjtést. Ebből ajándékozott a Déri Múzeumnak hét darab Árpád-kori edénytöredéket is, melyek között egészen korai párhuzamos vonal- és hullámvonalköteges díszítésű darabok is vannak. *DM Rég. Gyűjt.* Ltsz. IV. 1932. 68.

23 *Sőregi János:* Középkori templom alapjának feltárása a biharmegyei Monostorospályiban. *Jelentés DM 1930. évi.* (Debrecen, 1931) 80–83.

24 *Tardy György* i. m. – Bihar-vármegye. Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája XXV. (Szerk. *Nadányi Zoltán,* Budapest, 1938) – *Dr. Kiss Sándor:* Berettyóújfalu és környéke. Magyar Útikönyvek 2. szám. (Budapest, 1940).

25 *Jakó* i. m. 73–75. és 258–59. – A herpályi uradalomhoz tartoztak a tatárjárás korában Anda(háza), Újfalu, Szentkozmadamján, Kengyel és Szentdemeter falvak.

1937. évi fénykép

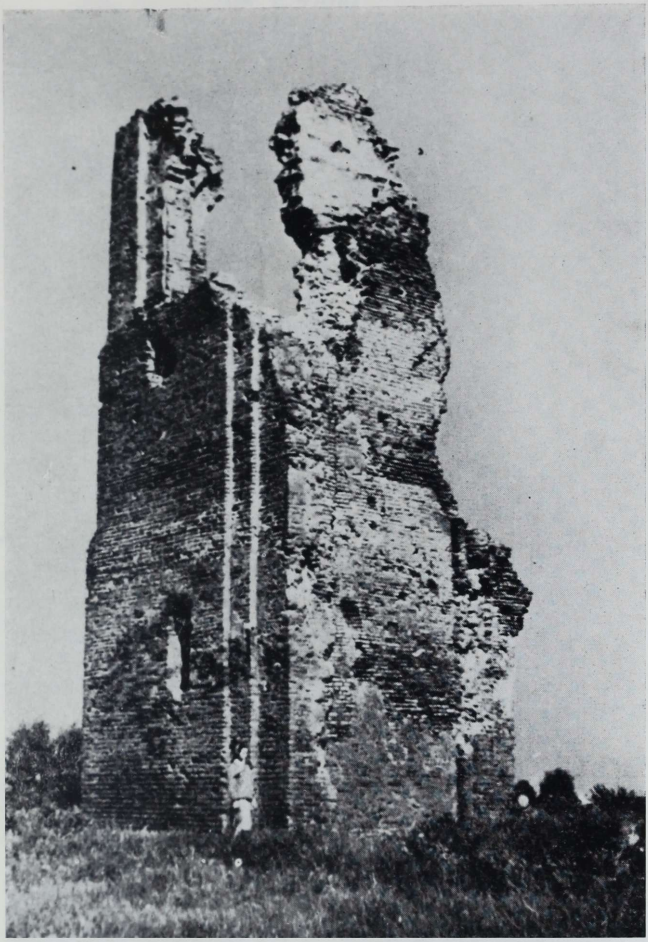
súlyosan megsérült. Páncélos és tűzérségi belövések elpusztították az 1904-ben kialakított tetőrészt, a torony emeletének egész északi, szinte teljes nyugati falát, valamint a délkeleti sarokrészt. Komoly rongálás történt a bejáraton és az északnyugati támpilléren is. A falmaradványok mint egy tű foka, úgy meredtek az égnek. A templomrom területe azután sokáig egyfajta „senki földje" volt, mindenesetre a végpusztulás előtt álló Csonkatorony megmentésére figyelmet nem fordítottak.

Ilyen körülmények között került sor 1950 nyarán a Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti tanszéke és a Déri Múzeum közös, kisebb ásatására a templomdombon. A kutatási engedélyt *Járdányi-Paulovits István* egyetemi tanár kapta, az ásatás helyszíni irányítását tanszékének intézeti tanára *Kádár Zoltán* és a Déri Múzeum igazgatója *Balogh István* végezték. Ennek során megvizsgálták a Csonkatorony dombját, terepbejárást tartottak az azzal szomszédos Egyházszigeten és Paripaszigeten. Jelentésük szerint mindenütt találtak középkori edénytöredékeket, az Egyházszigeten téglatöredékeket is és

1940. évi fénykép

ugyanitt egy neolitikus telep maradványait. A tényleges régészeti kutatás a templomot körülvevő belső *„nem egészen szabályos, négyszögű, kívül árokkal ellátott sánc"* vizsgálatára korlátozódott. Az ásatási jelentés szerint ezt a sáncot és árkot nyugati, déli és északi oldalain átvágták és ezekről metszetrajzokat készítettek. Ezek azonban nem találhatók sem a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában, sem a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. A kutatók szerint a sánc az agyagos talaj felhasználásával készült a keleti oldalon úgy, hogy csak levágták a természetes lejtőt, a többi oldalon pedig az árokból kitermelt földből döngölték fel. Az árokkal övezett sánc készítése az ásatók szerint időben megelőzte a templom építését, s esetleg honfoglaláskori. Az ásatási dokumentáció hiányában viszont nem értékelhetjük a jelentésnek azt a részét sem, hogy egy női sírt a sánc készítésével vágtak át és hogy a kutatóárkoknak a „sáncon" belüli területre eső részében *„két középkori törmelékréteg"* mutatkozott. Ugyancsak ellentmondásos a sánc honfoglaláskori építésével írottakkal az a megjegyzés, hogy a két réteg szintje alatt *„középkori téglasírt"* találtak. A kutatók úgy vélik, hogy a belső – elsősorban északon és délen mesterségesen kialakított – *„négyszögű sáncolaton kívül nagy területet egy másik sáncszerű-*

A II. világháború pusztítása utáni állapot

ség foglal be''.[26] A szűkszavú jelentésből mindenesetre kitűnik, hogy az 1950

26 *Járdányi Paulovits István* 1950. július 12-én kelt jelentése a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában 428. B. VI. 1950. sz. alatt. A jelentés nem szól a felszínen vagy még inkább a kutatóárkokból előkerülhetett leletekről, csak annyit, hogy a sánc és árok „... noha a leletek igen szűkszavúan beszélnek, igen valószínűnek látszik, hogy az Árpádkornál, sőt talán a honfoglalásál is régibb eredetű". – A Déri Múzeum Régészeti Gyűjteményében az ásatás anyagából csak évek múlva lett beleltározva 4 db fejes vasszeg, 1 számszerij nyílkulcs(?) és 2 db ismeretlen rendeltetésű vas- illetve bronz-töredék, mind XIV–XVI. századinak jelölve (ltsz. IV. 57. 6. 1–7.). Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy mi lett a sorsa a nyilvánvalóan nagy mennyiségben előkerülhetett kerámiának, hiszen 1972-ben a *felszínen* is találtunk Árpád-kori cseréptöredékeket. – Az 1944–1961. között a megyében végzett régészeti kutatások összefoglaló kataszterébe sajnálatosan kettős hiba is becsúszott Herpálynál: először a Csonkatorony dombja, ahol az 1950. évi kutatás történt, *Herpályi domb* név alatt egybe lett olvasztva a herpályi Földvárral, ahol *Korek József* és *Patay Pál* 1955-ben végeztek hitelesítő ásatást; másodszor az 1950. évi kutatásról szóló mondat fogalmazása tévesen azt sugallja, hogy *„feltárás során* megállapítást nyert" a templom háromhajós, kéttornyos volta. Lásd *Kralovánszky Alán:* Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944–1961. (Leletkataszter). Déri Múzeum Évkönyve 1962–1964. (Szerk. *Béres András,* Debrecen, 1965) 35–36.

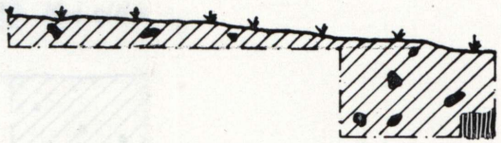
1950. évi fénykép

nyarán folytatott kutatás nem terjedt ki a földben levő alapfalak megkeresésére s a „sáncnak" nyugati oldalon történt átvágására húzott kutatóárok keleti irányban nem húzódott be a hajóba. *Balogh István* közlése szerint a sáncátvágáson kívül egy nagy nyugat-keleti irányú kutatóárkot húztak a déli torony és az északi torony általuk feltételezett helye közötti távolság közepére mérve, ennek a keleti végében került elő a „két középkori törmelékréteg", melyekben égési nyomok voltak. Ebben találtak egy IV. Béla denárt.[27] A Csonkatoronytól észak-nyugati irányba eső területet viszont jelentősen megbolygatták a múlt század közepén, amikor az északi tornyot lebontották, 1899-ben a Tardy-féle kutatás és 1934 nyarán is a Reszeghy „ásatása" során. Véleményünk szerint 1950 nyarán a kutatók ezeket az összeforgatott, már másodlagos helyzetbe került téglatörmelékes rétegeket találták meg.

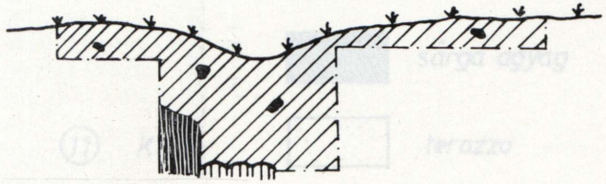
Az 1950. évi kutatás ugyan a tudományos érdeklődést újból a herpályi romra irányította, de az épületmaradvány megmentésével semmilyen szerv

27 Ezúton mondok köszönetet *Balogh István* szíves szóbeli közléséért.

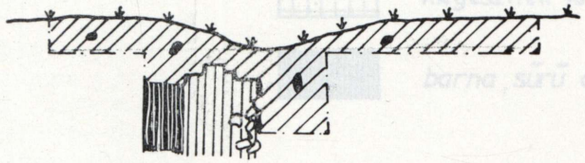
① „Torony" szelvény D-i oldala
1972. 08. 23.

② „Torony" szelvény K-i metszete
1972. 08. 23.

③ 2sz. metszettől 1m-re NY-ra
1972. 08. 23.

laza, téglatörmelékes

szürke, sűrű, bemosódott

agyagos, téglatörmelékkel

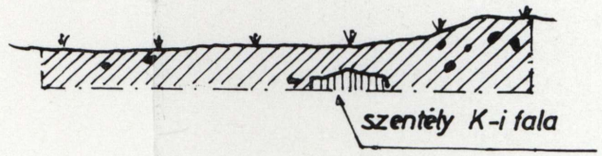
bolygatatlan

feltárt falak

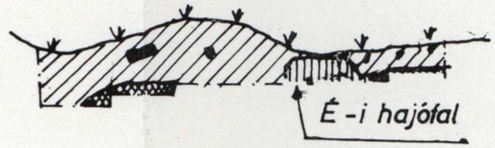
barna, sűrű, agyagos

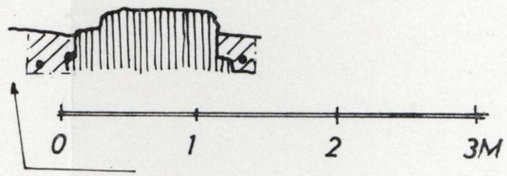
⑤ 1. árok É-i fala
1972. 08. 29.

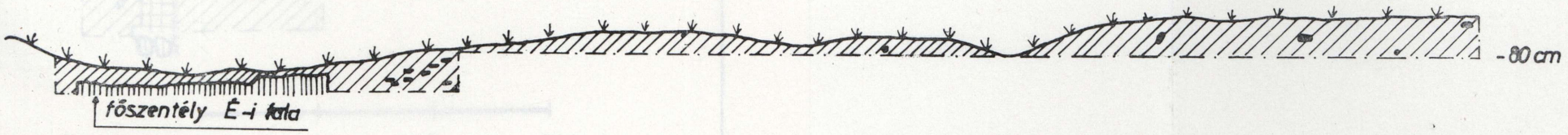
⑦ É-i mellékszentély előtt
1972. 09. 01.

⑥ DNY-i pillér K-ről
1972. 08. 29.

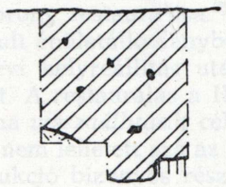

④ Alapvonalnál felvett K-NY-i irányú metszet
1972. 08. 29.

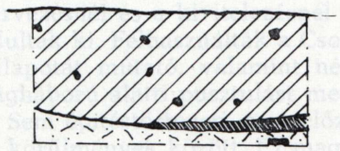

D-i pillér vonalában középtájon ásott szelvény
1973. 07. 25.

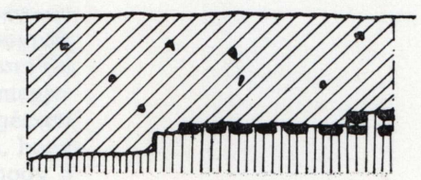
(8) K-i oldal

(9) É-i oldal

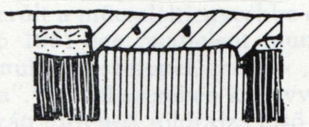
(10) D-i oldal

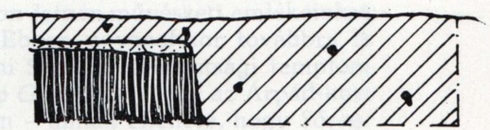
ÉNY-i pillér D-i oldala mellett (árkok)
1973. 10. 05.

ÉK-i pillér előtti szelvény
NY-i metszete
1974. 05. 21.

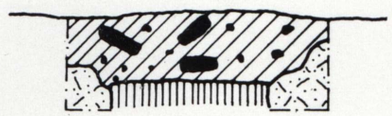
(11) K-i oldal

(12) É-i oldal

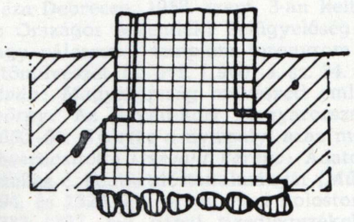
(17)

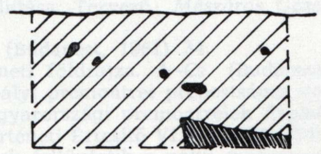

Diadalív É-i pillére előtti szelvény
1974. 05. 06-7.

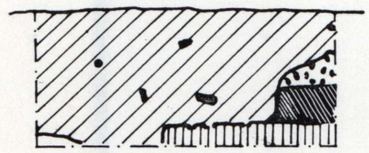
(13) K-i oldal

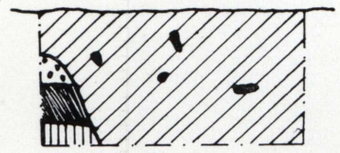
(14) D-i oldal

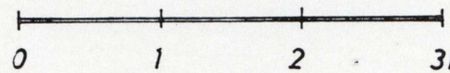

(15) NY-i oldal

(16) É-i oldal

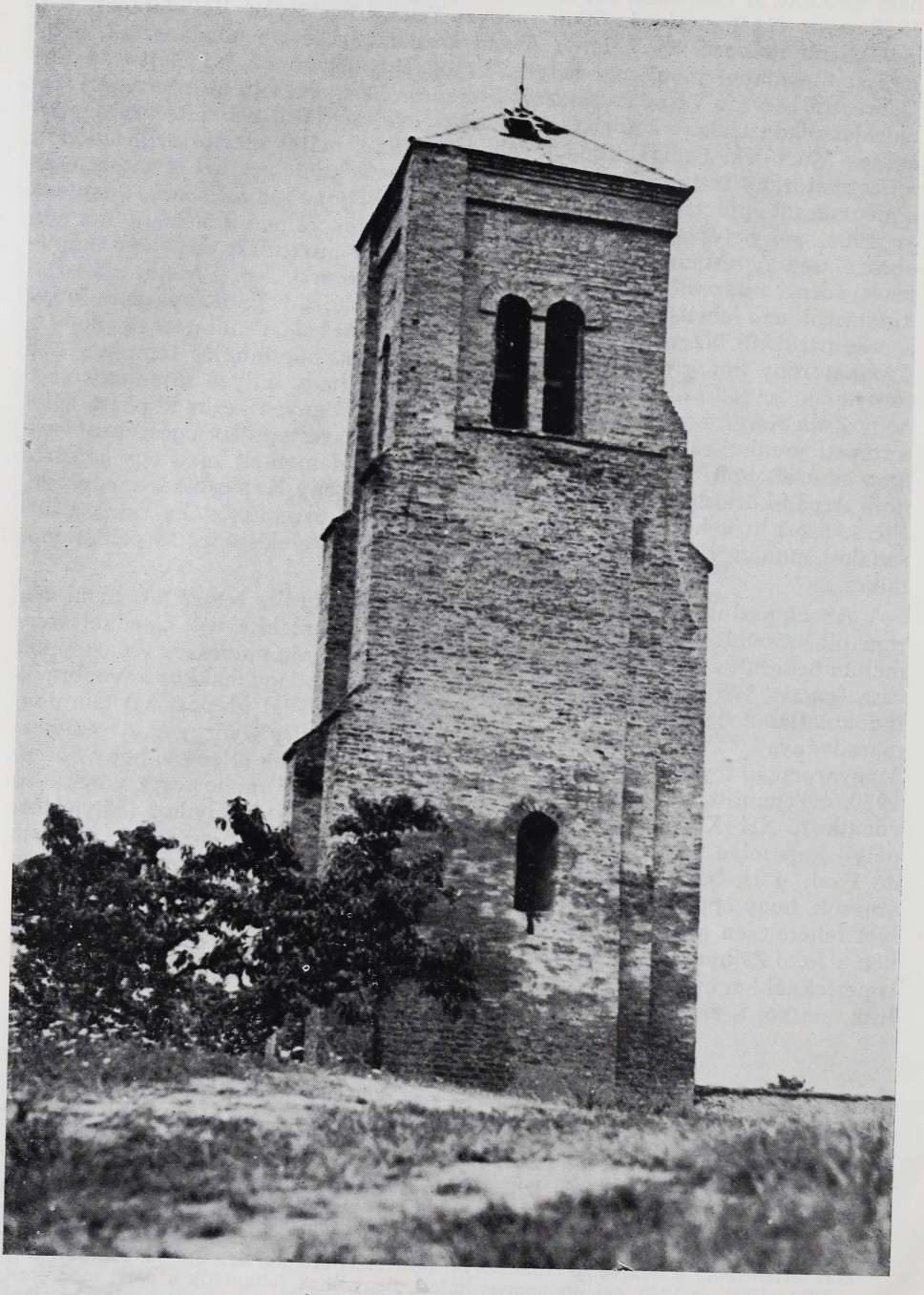
nem törődött. A Csonaktorony már-már a teljes pusztulásra volt ítélve, amikor 1958. nyár végén a Hajdú-Bihar megyei Tanács Építőipari Vállalatának műemlékbarát dolgozói *dr. Leténvi Árpád* kezdeményezésére elhatározták, hogy jórészt társadalmi munkával helyreállítják. Ugyanazon év ősz elején az ÉM Debreceni Tervező Vállalata részéről *Mészáros Géza* elkészítette a tervezett restaurálás-rekonstrukció műleírását és költségvetését. Miután a tervet az Országos Műemléki Felügyelőség jóváhagyta, 1959. május elején megkezdődött a Csonkatorony restaurálása.[28] A tervezésnél és a kivitelezésnél természetesen a megmaradt épületállományból indultak ki. Felhasználták a Csonkatoronynak az 1904. évi helyreállítás utáni állapotát mutató, valamint néhány korábbi ábrázolását. A restaurálás a II. világháború alatti pusztulást megelőző megjelenési forma *visszaállítását* célozta. Sem építéstörténeti, sem előzetes régészeti kutatásról nem lehetett szó az adott körülmények között. Ez magyarázza, hogy a rekonstrukció bizonyos részleteknél nem egyértelműen mutatott rá, hogy a Csonkatorony egy elpusztult nyugati toronypáros, háromhajós templom déli tornyának fennálló maradványa. Már említettük, hogy milyen sajnálatos volt, hogy *Zsák Adolf* ásatási eredménye a közismert, könnyen kézbe kapható helytörténeti munkákba nem került be. Az 1959. évi restaurálás egészében véve igen sikerült volt. A biztos és közeli pusztulástól mentett meg egy jelentős kora Árpád-kori objektumot a műemlékekben szegény Hajdú-Bihar megyében. Illesse ezért itt is köszönet a kezdeményezőket és közreműködőket, akik a társadalmi munka vállalásával a műemlékügy iránti felelősségre is példát mutattak.

Az elpusztult részek rekonstrukciójával restaurált, tetőzettel, belül három pihenőszinttel ellátott, így megtekinthető műemlékké vált Csonkatorony méltán bekerült a műemlékjegyzékbe és *Genthon István* művészeti emlékeinket összefoglaló 1961-ben megjelent munkájába. Ebben ugyanakkor továbbra is indokolatlanul úgy szerepel, mint – „a hajdani Szt. Pál prépostsági templom maradványa".[29] Ezzel szemben két évvel később *Györffy György* az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza első kötetében – annak ellenére, hogy *Sőregi* 1930. évi monostorpályi ásatását nem ismeri – a pályi monostorra vonatkozó vonatkozó XII–XIV. századi adatokat kivétel nélkül Nyírpályihoz (Monostorpályi) kapcsolva. Még a Váradi Regestrumban 1222. évben szereplő „ecclesia de Pauli"-t is, bár véleményét óvatosan fogalmazta meg.[30] Továbbra is úgy érezzük, hogy éppen az *egyetlen eddig* ismert adat ez az 1222. évi említés, melyet feltételesen a *herpályi* monostorhoz kapcsolhatunk, így vélekedésünk ebben a *Jakó Zsigmondéval* egyezik. Magára Herpály falura *Györffy* az előzőleg ismerteknél két évtizeddel korábbi adatot hoz: „villa Herpauli"-t 1273-ban említik, amikor a váradi püspök a falu dézsmáját a káptalannak engedte át.

28 *Mészáros Géza* Debrecen, 1958. szept. 3-án kelt dokumentációját lásd 54 09–175 1 törzsszámmal az Országos Műemléki Felügyelőség Tervtárában 512. szám alatt. Lásd még Herpályi vagy pálosrendi templom toronyrom helyreállítása. Tervező: *Mészáros Géza.* Magyar Építőművészet. IX. évf. (1960) 4. sz. 34.

29 *Genthon István:* Magyarország művészeti emlékei. 2. (Budapest, 1961) 34.

30 *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. A–Cs. (Budapest, 1963) 625., 650–51. *Györffy* a nyírpályi azaz monostorpályi premontrei prépostságra vonatkozóan hasznosította *Oszvald Ferenc:* Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez c. adatközlő tanulmányát (Művészettörténeti Értesítő VI. évf. 231–254). – 1234., 1294. és 1320. évi premontrei kolostorjegyzékek feltüntetik a pályi monostort, mely az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékekben *nyírpályi* prépostságként szerepel.

Az 1959. évi restaurálás után

III.

1972–1975. évi régészeti kutatás és műemléki helyreállítás

A korábbi kutatások és bolygatások által árkokkal és gördökkel megbontott, gazzal benőtt és a torony bejárati szintjétől 80–120 cm-rel magasabb rendezetlen terület vette körül a dombtetőn álló tornyot munkánk megkezdésekor. A torony északi falától 7 méterre északra felvett kelet-nyugati irányú alapvonalhoz mértük ki első kutatóárkainkat és tereprendezési szelvényeinket.

1972. évi munka

Ez év feladatának a torony körüli terület rendezését és a templom maradványainak megkeresését, főbb méreteinek meghatározását tekintettük. Az augusztus 22.–szeptember 1. között elvégzett munkával a kitűzött célt teljes mértékben megvalósítottuk, és a jelentős méretű templomra vonatkozó főbb adatok birtokába jutottunk.[31]

A főszentély és az északi mellékszentély feltárása

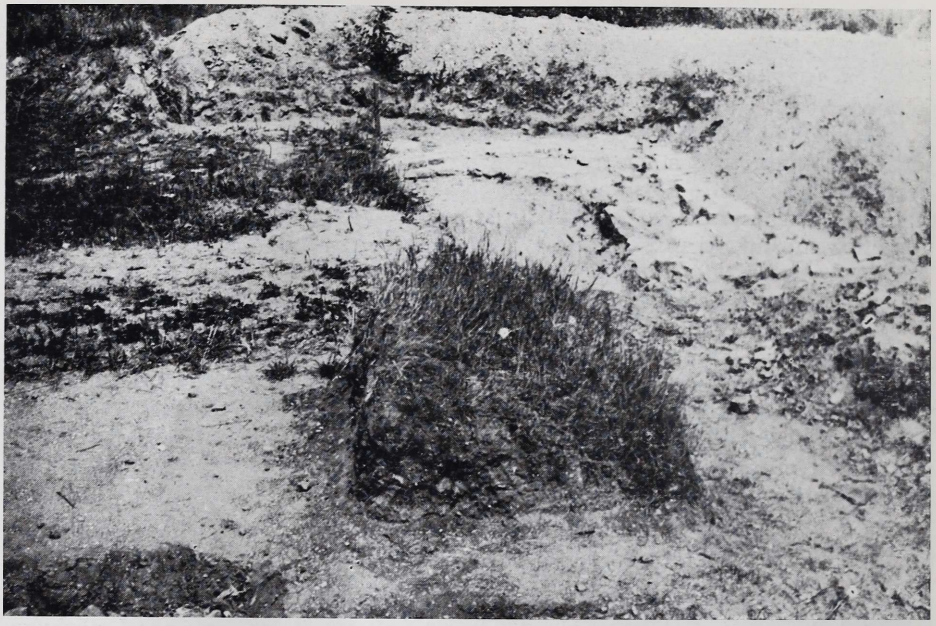
A kelet-nyugati irányú alapvonaltól 1 méterre délre, egy azzal párhuzamos, 2 m széles kutatóárkot jelöltünk ki a torony nyugati falának vonalától 24 méterre kelet felé. Az árok hossza 7 m volt. Az árok mélyítése során, annak keleti felében egy észak-déli irányú, 120–125 cm széles kőfal maradványa került elő. E falnak tulajdonképpen csak az alsó kősorát találtuk meg, amely arra utal, hogy azt tervszerűen kibontották és az építőanyagot máshol használták fel. Az árkot északi irányba bővítve, megtaláltuk e fal további részét is, amely a kutatóárokban előkerült részre merőleges helyzetű, kelet-nyugati irányú. E részletből eléggé világosan láttuk, hogy a templom egyenesen záródó főszentélyének északkeleti része került elő. Ez a későbbiek során egyértelműen be is igazolódott, amikor a kutatóárkot mindkét irányba, észak és dél felé tovább bővítettük.

A kutatóárok nyugati végében egy keskeny sávban elszíneződés, délnyugati sarkában pedig „falmaradvány" bizonytalan részlete mutatkozott.

Északi mellékszentély

Az 1. számú, fent említett kutatóárkot északi irányban szelvénnyé bővítettük, miután azon a részen további falmaradványok mutatkoztak. A főszentély északi falára merőleges helyzetben előkerült az északi mellékszentély kívülről egyenesen záródó keleti fala. Ez a falmaradvány magasabb szinten került elő, mint a főszentély alapozása, s téglából épült falának egykor felszín feletti ré-

31 Az 1972-ben kezdődött kutatást a Megyei Műemléki Albizottság, Berettyóújfalu nagyközség Tanácsa és Hajdú-Bihar megyei Tanács építési osztálya kezdeményezte. Az ásatás és helyreállítás költségeit példamutatóan túlnyomó részben a helyi tanács vállalta, támogatást nyújtott az Országos Műemléki Felügyelőség is. Az ásatást a szerzők irányították. Jelentésüket lásd a Magyar Nemzeti Múzeum és a Déri Múzeum Adattáraiban.

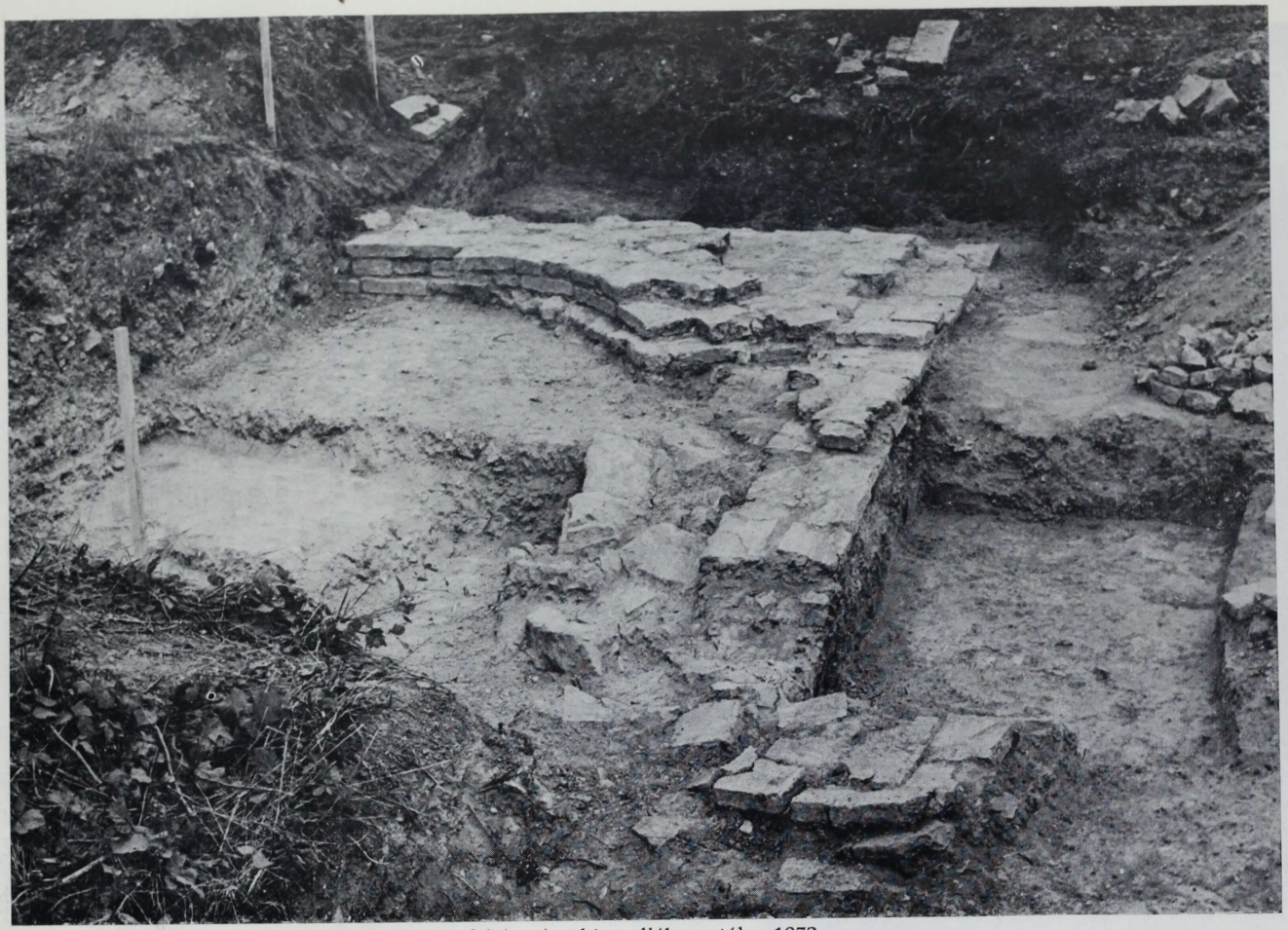
Az északi mellékszentély kutatása, 1972

széből is megmaradt egy részlet. A főszentély és az északi mellékszentély csatlakozási pontja közelében mutatkozott a legnagyobb mértékű bolygatás.

Az északi mellékszentély belülről félkörívesen záródott, amelynek északi része épségben került elő. Az alapozás feletti íves téglasorok, valamint az északi hajófal külső oldalán előkerült, kiugró kis padka egyértelműen jelezték a külső és belső járószinteket. Ezt lényegében – az erős bolygatottság dacára – megerőstette az e részen ásott árok és szelvény falaiban mutatkozó rétegződés is. A középkori járószintre vonatkozó megfigyelések alapján jelöltük ki a hajó déli felében a nagy tereprendezési szelvényt, 30–40 cm-rel magasabban maradva az eredeti padlóvonalnál.

A tereprendezés során 60–90 cm-t süllyesztve a szintet a kikerülő bolygatott földet a hajó déli, majd később északi fala fölé hordtuk, s ezt gyeptéglával lefedtük. Ezzel az ideiglenesnek szánt megoldással részben a még fel nem tárt falak védelméhez kívántunk hozzájárulni, részben pedig érzékeltetni kívántuk a templom „terét".

A ma is álló déli tornyon mutatkozó csekély részletek és az irodalmi adatok alapján tudtuk, hogy a kb. 15 méter széles templom háromhajós volt. A hajó déli felében elvégzett tereprendezés után megkezdtük a pillérek, vagy oszlopok feltárását. A toronyhoz közelebb eső kis szelvényben hamarosan előkerül a keresett pillér, a szentély felé esőben azonban csak mélyebb szinten találtunk egy falmaradványt, amelynek teljes feltárására azonban már ebben az évben nem került sor. A torony közelében előkerült pillér lent nyolcszögletű volt, felül szabálytalan köralakot mutatott. A torony keleti és északi falán féloszlopok vannak. Ez arra utal, hogy az előkerült pillér felső részének azokhoz hasonlónak kellett lenni.

A feltart északi mellékszentély, 1972

Az északi mellékszentély és a főszentély, 1972

Az északi torony feltárása

A kelet-nyugati irányú alapvonal nyugati végének északi oldalán került sor az 1842-ben lebontott torony alapfalainak feltárására. A torony falait is teljesen bolygatott, téglatörmelékkel és töredékkel vegyes réteg fedte, mint a hajó területét. A torony délkeleti sarkától déli irányba folytatódott egy 1 m széles téglafal, amelynek keleti oldalánál egy falpillér alapozása került elő. Ez világosan bizonyította az északi, még fel nem tárt pillérsor egykori létét. A lebontott torony maradványainak nyugati oldalán – a sarkoknál – a támpillérek alapjai mutatkoznak. Az előkerült maradványokat felmérés és fényképezés után visszatemettük.

Itt jegyezzük meg, hogy a gazzal benőtt gidres-gödrös terep 30 cm vastagságú rétegének lehordása után a szentélyek, az északi torony szelvényeiből, de különösen a hajó szintjének süllyesztésekor nagyon sok edénytöredék került

Az északi mellékszentély részlete, 1972

elő. Ezek között előfordult a bolygatásokkal másodlagos helyzetbe jutott jellegzetes IX–XIII. századi kerámia ugyanúgy mint XVI–XVII. századi mázas edények töredéke. Ebben a rétegben találtunk kovácsolt vasszegeket, egy középkori késpengét és egy késnyelet.

1973. évi feltárás

Ez évben július 18-án kezdtük meg a feltárási és tereprendezési munkákat. A munka két hetes megszakítással szeptember 21-ig tartott. Az utolsó hetekben megkezdődött az előkerült részletek állagmegóvása.[32] A munka a gazzal benőtt terület kitisztításával és a hajó északi részének szintsüllyesztésével kezdődött. Ezután ismét, most már teljes egészében feltártuk az északi torony maradványait és megvizsgáltuk a déli torony támpilléreinek alapozását.[33]

A hajó pilléreinek feltárása

A hajó északi felében ez évben végzett szintsüllyesztés során előkerült az északnyugati és az északkeleti pillér maradványa. A két pillér között feltételezett pillért azonban e szinten nem találtuk meg. Lejjebb hatolva, előkerült egy 1 méter széles téglafal, amelyre később, kötőanyag nélkül, pillérszerűen

32 Az állagmegóvási munkákat a helyi Költségvetési Üzem végezte el *dr. Leténvi Árpád* a Hajdú-Bihar megyei Tanács építésügyi osztálya h. vezetőjének műszaki irányítása alapján.

33 Az ásatási jelentést lásd MNM és a Déri Múzeum Adattára.

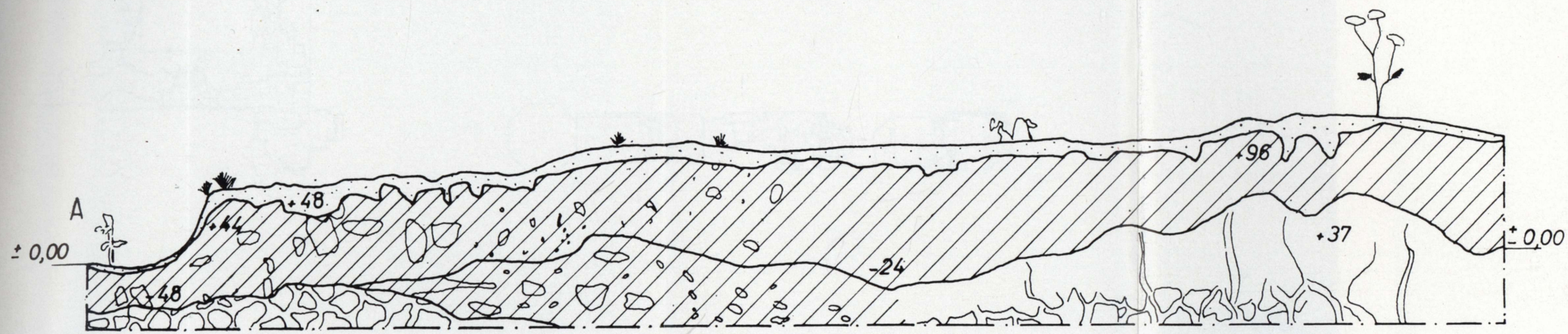
Az északi torony alapjai, 1972

elhelyezett téglákat raktak. A megtalált két északi pillér azonban különböző formát mutatott. A feltárt torony maradványához közelebb eső északnyugati pillér alul nyolcszögletes, felül pedig kör alaprajzú volt. A szentélyhez közel esőt viszont íves idomtéglákból rakták – kő alapra –, s az egykor négykaréjos volt. A feltáráskor már csak a déli és a nyugati karéj részletét találtuk meg, amelyek alapján kiszerkeszthettük annak teljes keresztmetszetét.

Az északkeleti pillérnek megfelelő délkeleti pillér helyén ásott kutatógödörben egy 110 cm széles téglafalat találtunk, amelyet e helyen északi irányba megszélesítettek. E szélesítésnél követ használtak fel az építkezéshez. Ez a szélesítés véleményünk szerint az ott emelt pillér alapozásaként épült. Hasonló megoldással találkoztunk a déli középső pillér maradványainak keresésére ásott kutatógödörben is. Ezeknek a megfigyeléseknek alapján mondhatjuk, hogy a templomot egykor három-három pillér osztotta három hajóra.

Az előkerült pillérmaradványok, s az álló déli torony faoszlopainak vizsgálatából azt a következtetést vontuk le, hogy a kelet felé eső két-két pillér a padlószinttől kezdődően négykaréjos volt. A két nyugati pillér viszont a padló felett nyolcszögletű, feljebb kör keresztmetszetű, s csak a felett, a déli torony kelet felé néző faoszlopának lábazatáról leolvasható magasságban vált négykaréjossá.[34] E következtetés alapján végeztük el a nyugati, illetve az északkeleti pillér helyreállítását.

34 Bár a déli tornyot többször is javították, helyenként kiegészítették – a faoszlop lábazatán is mutatkoznak javítások – a lábazat magasságát, illetve a faoszlop hengeres részének indítását hitelesnek fogadhatjuk el a nyugati pillérláb megfelelő részleteinek figyelembe vételével.

⑱ **Sekrestye melletti kutatóárok É-D-i metszete**

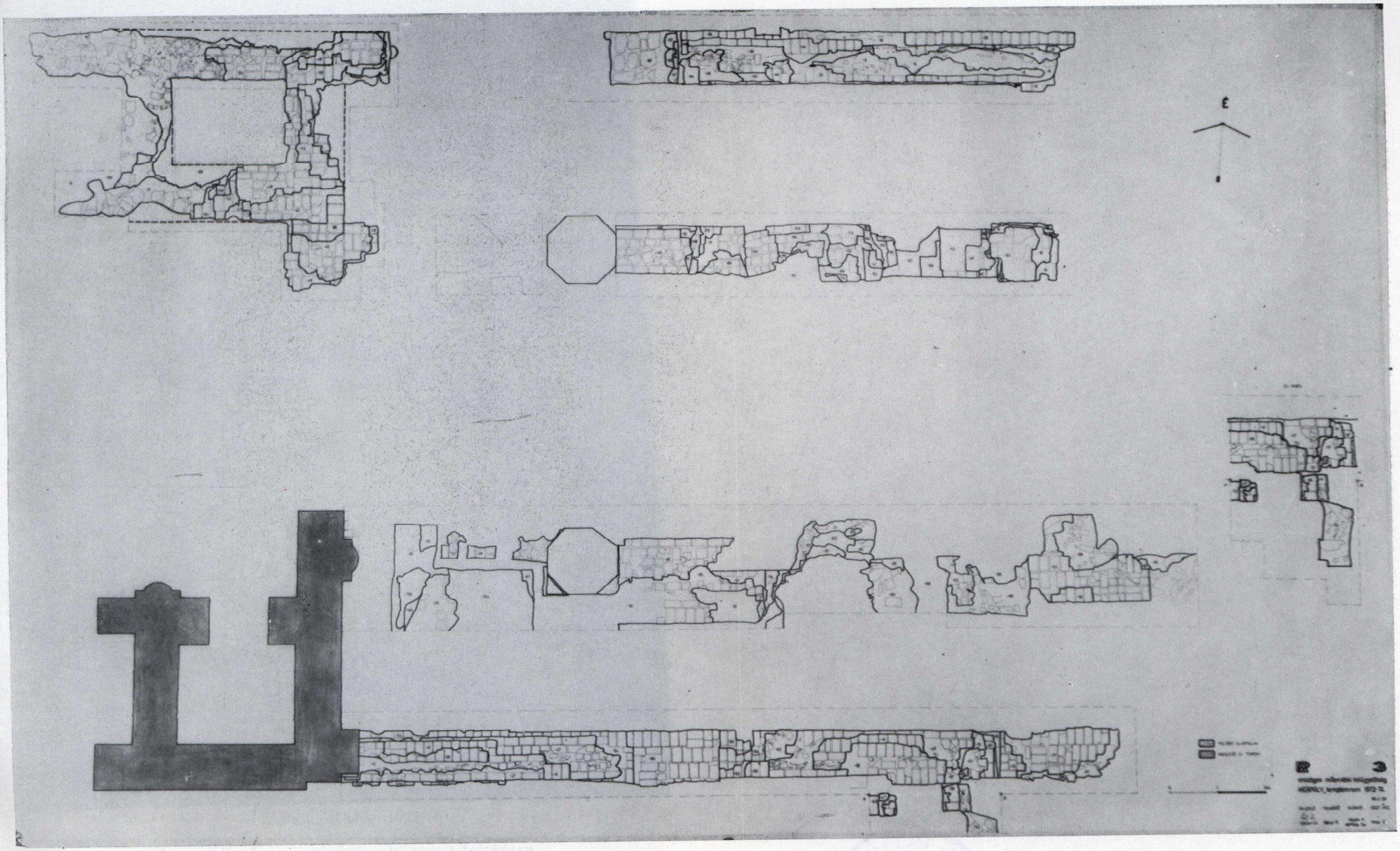
humusz

laza, törmelékes

sűrű, agyagos

0 1 2M

0 1 2m

É

É

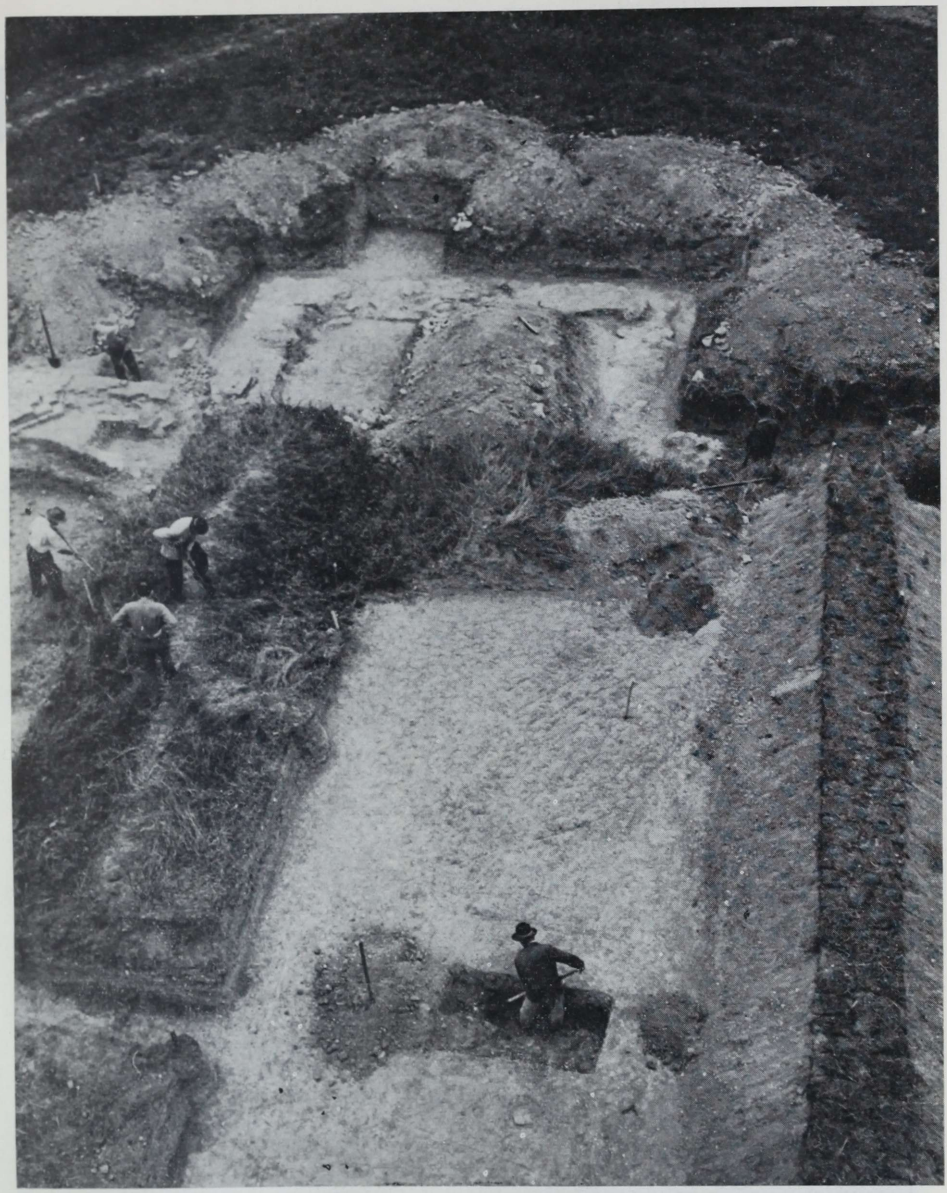
alapvonal

1. árok

Álló falak, D-i torony

Feltárt és bemutatott falak

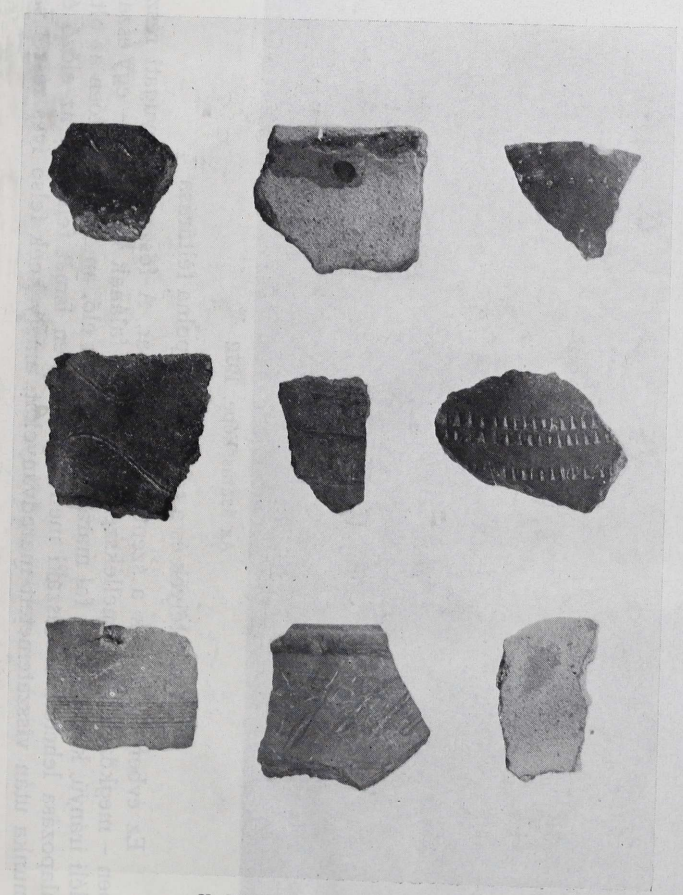
0 1 2 3m

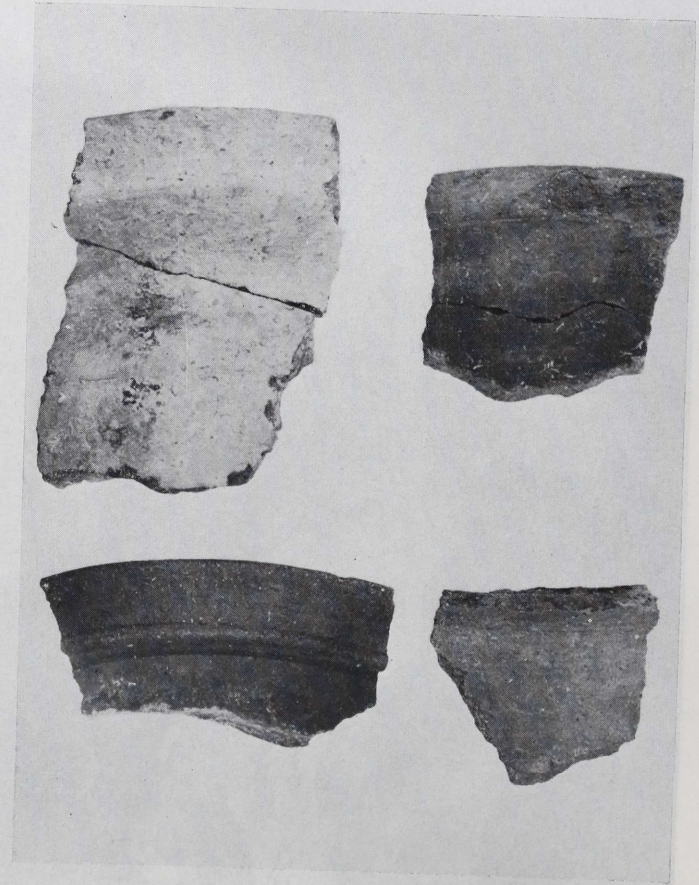
Az ásatás képe, 1972

A szentélyek és a sekrestye-kápolna feltárása

Ez évben folytattuk a szentélyek feltárását. A főszentély nyugati részében – megközelítőleg a mellékszentélyek keleti falának vonalában – egy észak-déli irányú, kőből rakott fal maradványa került elő, amely feltehetően az oltár alapozása lehetett. Az északi mellékszentélyben ismét feltártuk az előző évi munka után visszatemetett maradványokat, amelyeknek felső íves részét saj-

X–XII. századi kerámia, 1972

XIII. századi kerámia, 1972

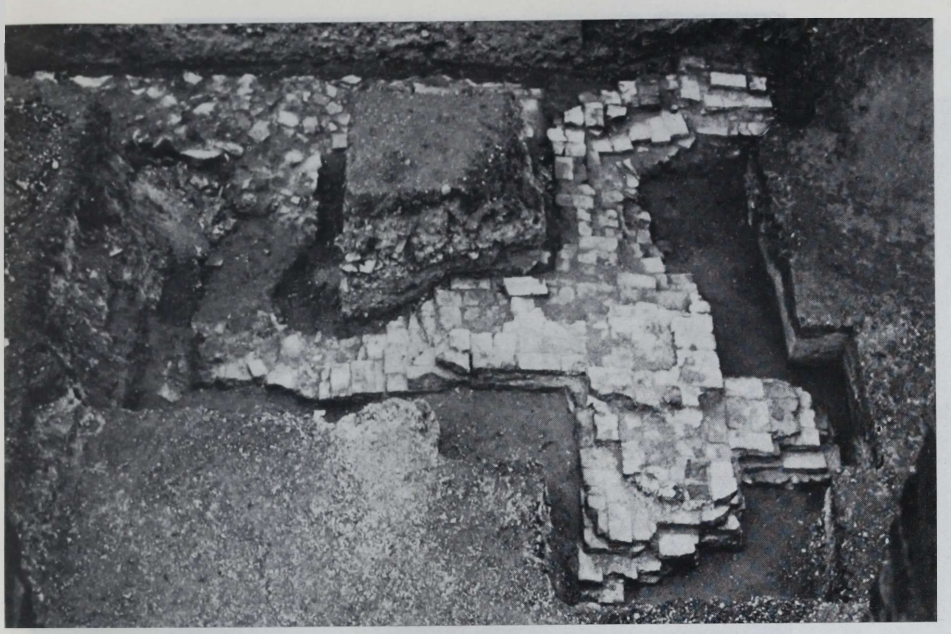
Kutatás a hajóban, a délnyugati pillér maradványa, 1972

A délnyugati pillér, 1972

A terep képe a munka elkezdésekor, 1973

Az északi torony teljesen feltárt alapjai, 1973

nos elbontották, így annak helyreállítását az elmúlt évi felmérések alapján végeztük el. A szentély déli felében egy nagy beásást bontottunk ki, s feltártuk egy nyugat-keleti irányú kő-alapfal maradványát, amely megközelítőleg a főszentély északi falának és az északi pilléreknek vonalában helyezkedik el.

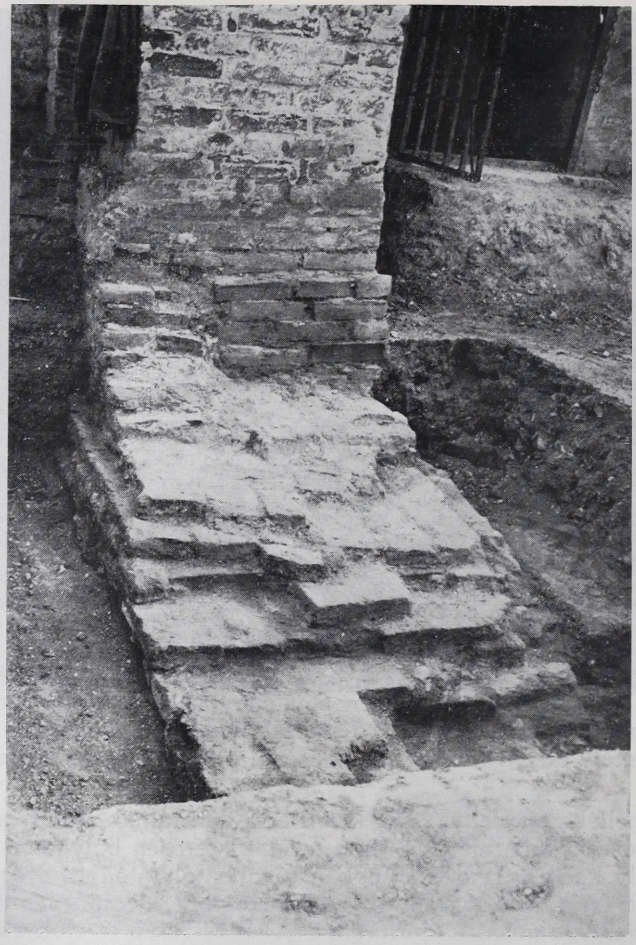
A déli mellékszentélynek csak keleti és a déli falnak ahhoz csatlakozó részét, kő alapozását találtuk meg. Ez a terület is erősen bolygatott volt. A déli mellékszentély keleti fala déli irányban tovább folytatódott, s egy sekrestye-kápolna keleti falát képezte. Ez a sekrestye-kápolna jelentős méretű volt s déli, valamint nyugati falának, alapozásának jelentős része is előkerült a kutatás során.[35]

Az északi és déli pillérsorok szelvényeiből és a hajó szintjének második (60–90 cm mélység) süllyesztése során kis mennyiségű IX–XIII. századi edénytöredék, kovácsolt vasszegek, egy sarkantyú és több sarkantyútöredék került elő. A kerámia nagy része véleményünk szerint az apátsági templom dombján az épület emelése előtti IX–XI. századi kis település bizonyítéka.

Az 1973-as év helyreállítási és állagmegóvási munkái

A helyreállítási és állagmegóvási munkát a Berettyóújfalui Költségvetési Üzem *dr. Letényi Árpád* építész, a HBM Tanács építésügyi osztályának h. vezetője és a szerzők szakmai konzultációjával végezte. Sor került a szentélyek-

35 A sekrestye-kápolna keleti és nyugati falának folytatását nem találtuk meg déli irányba, ahol nagy beásásokat figyeltünk meg.

A déli torony északi falpillérjének alapzata, 1973

nek, az ahhoz csatlakozó hajófalak indításának, a főoltárnak és a sekrestyekápolna maradványainak felfalazására.[36]

Az 1974. évi feltárási és helyreállítási munka

Május 6–29. és augusztus 6–szeptember 11. közötti munkánk döntő változást és eredményeket hozott a herpályi templomrom végső megjelenése tekintetében. A kutatási feladatok mellett – északi toronymaradvány végső kibontása, hajófalak feltárása, déli kapuépítmény tisztázása – a templomon kívüli terület rendezésére is sor került. E munkát is a Költségvetési Üzem által rendelkezésünkre bocsátott erőgépekkel végeztük el.

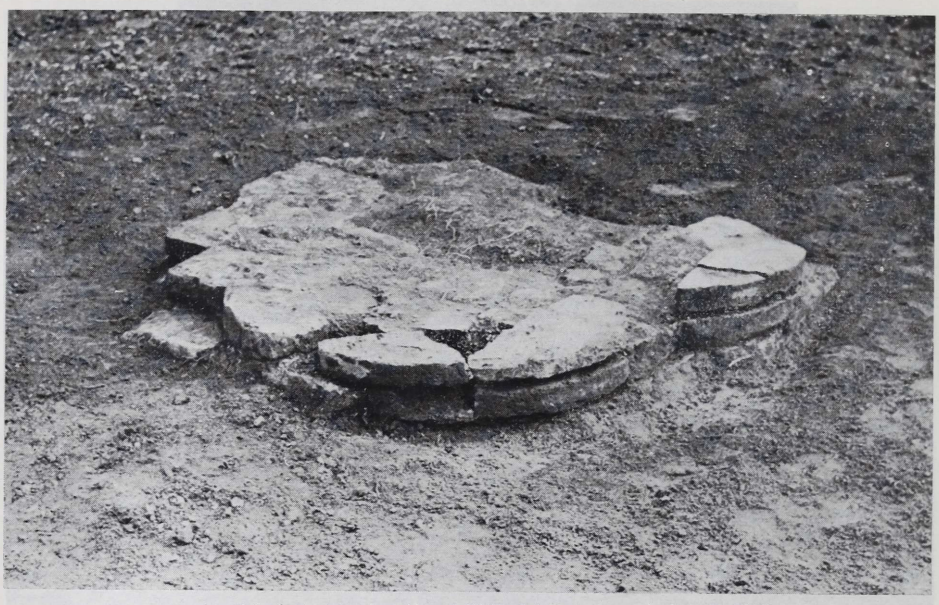
36 A déli mellékszentély belső záródását az északi alapján félköríves formában állítottuk helyre. Az északi mellékszentély déli felét is eltüntette egy nagy beásás, de északi része egyértelműen bizonyította, hogy az eredetileg félköríves volt.

Az északi pillérsor feltárása, 1973

A feltárt északnyugati pillér, 1973

Az északkeleti négykaréjos pillér feltárt maradványa, 1973

A hajóban végzett feltárás és helyreállítás

A hajóban újabb 15–25 cm-rel süllyesztettük a szintet. E munka során a délnyugati pillér körül feltárásra került a hajó téglapadlójának egy részlete, valamint a pillér alapozását, lábazatát képező, a nyolcszögtől eltérő alaprajzot mutató falazat. Ez alatt megtaláltuk a már több helyen feltárt, 100–110 cm széles téglafalat is. A pillér és a déli toronynak azzal szemben levő faloszlopa közti szűk területen mélyebbre hatoltunk, hogy e falazatnak és a toronynak viszonyát egyértelműen meghatározhassuk. Ez azonban nem sikerült egy korábbi, nagyméretű beásás, gödör miatt.

Az északi pillérsorban ugyancsak elvégeztük a helyreállításhoz szükséges kutatást. A feltárt nyugati és keleti pillérmaradványok alatt megtaláltuk a már említett téglafalat, amely a déli oldalon nem fut egészen pontosan a pillérek alatt. Az északi és déli pillérsor alatti illetve melletti téglafal maradvány funkciójára egyértelmű választ nem adhatunk. Lehetséges, hogy a pillérek alapozására készült s ez esetben a déli oldalon rossz volt a kitűzés. Sokkal valószínűbb, hogy ezek az alapfalak egy korábbi templomhoz tartoztak. Az északi hajófal feltárásakor felszínre kerültek az északkeleti és a középső északi pillérrel „szemben" elhelyezkedő falpillérek maradványai, amelyek egyértelműen utaltak a mellékhajók egykori boltozatára. A déli hajófal belső oldalán nem találtuk meg ezeket a részeket, de az itt említettek alapján a helyreállításkor azokat is jelöltük.

Az északkeleti pillérnél az alapozás a hajó fala irányában szélesebb mint az alatta levő téglafal, hasonlóan a déli sor keleti és középső pilléreinek kutatásánál tett megfigyeléshez, részletekhez. A keleti pillér kő alapozásának kibontása és letisztítása után megkezdtük a négykaréjos pillér helyreállítását az elmúlt évben készített felmérés, fényképfelvételek és a közben eredeti helyekről elmozdított idomtéglák lenyomatai alapján. Az így felfalazott négykaréjos

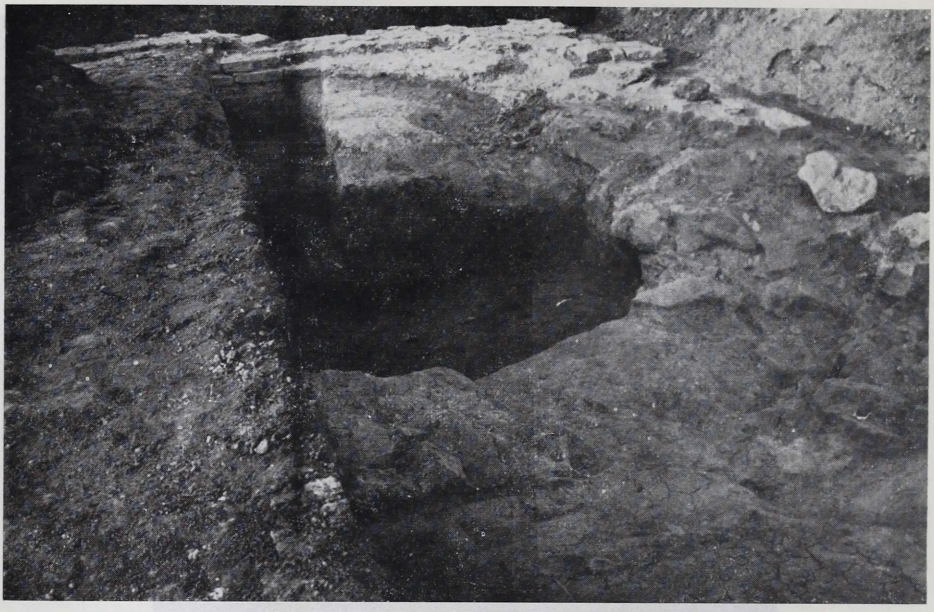

A déli főfal alapjai, a téglapadló maradványával, 1974

pillér alapján állítottuk helyre, adtuk meg végleges formáját a szentélyek közti és a hajó falához csatlakozó falpilléreknek.

A fenti munkával együtt végeztük el ez évben az északi és a déli hajófal teljes feltárását és helyreállítását is. Utóbbival kapcsolatban nagy gondot okozott a korábbi helyreállítások során végzett felfalazásoknak és a most elvégzendő munkának összehangolása. A korábbi helyreállításokat nem előzte meg sem régészeti, sem építéstörténeti kutatás, s így a falsíkok, támpillérek és falrészletek helyreállítása nem követte minden esetben az eredeti állapotot, megoldást. Így a déli torony délkeleti sarkán támpillérszerűen felfalazott hajófal részlete is több vonatkozásban megtévesztő, s az eredeti megoldástól eltérő volt. A most előkerült eredeti falsíkok egyértelműen kijelölték a most végzett helyreállítás esetében követendő megoldást.[37]

37 A támpillérszerűen korábban felfalazott déli hajófal belső síkja nem egyezett a most feltárt falmaradvány vonalával. Mi most ezt a hosszan ellenőrizhető falsíkot állítottuk helyre, s így a falszögletben egy kis „falpillér" képződött. Hasonlóan alakítottuk ki a hajó északnyugati belső szögletét.

Kutatószelvény az északi mellékszentélynél, 1974

A hajó feltárási munkáival együtt végeztük a sekrestye-kápolnánál még hátralevő feltárást is. Itt még a hiányzó északnyugati sarok és a déli hajófal csatlakozási pontját és a hajóba vezető egykori ajtónyílás helyét kellett kijelölnünk a valószínűség alapján. A területet átszelő két észak-déli irányú kutatóárokban nem jelentkeztek déli irányba tovább vezető falnyomok. Az árkok metszetei nagy bolygatottságot, sok beásást bizonyítottak.[38]

A déli hajófalnak középső, a sekrestye-kápolnához közel eső szakaszán egy kapu csekély maradványai mutatkoztak. A déli hajófalnak e részen való „egyenletes" pusztulása és egy kívülről ahhoz csatlakozó észak-déli irányú kis falmaradvány együttesen egy déli kapu egykori megléteként értékelhető. A feltételezett déli kapu másik, nyugati oldalán nem került elő a másik, hasonló falmaradvány, amelyet a kapu bélletét magába záró fal alapozásának tarthatunk.

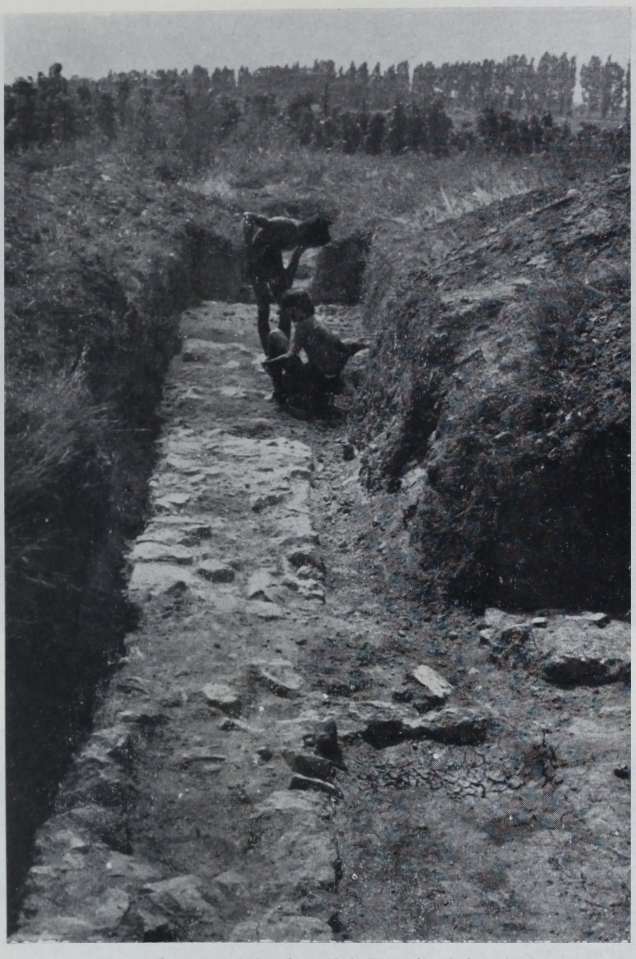
A templomon kívül végzett feltárás

A templom maradványait övező terület géppel, majd kézi erővel történt rendezésével összehangoltan feltárási munkát is végeztünk a hajón és szentélyeken kívül eső, de azokhoz csatlakozó területen.

A még 1972-ben kimért 1. alapárkunk vonalát meghosszabbítva a főszentélytől keletre kitűztünk egy kutatóárkot, melyben a templom kerítésfalának maradványait feltételeztük megtalálni. 170 cm mélységben is csak a magasabb rétegek törmelékes feltöltését találtuk.

Az északi torony maradványainak kibontásakor sor került az északi hajófal ahhoz csatlakozó részének feltárására is. Ezen a helyen egy igen mély be-

38 Lásd a 35. jegyzet.

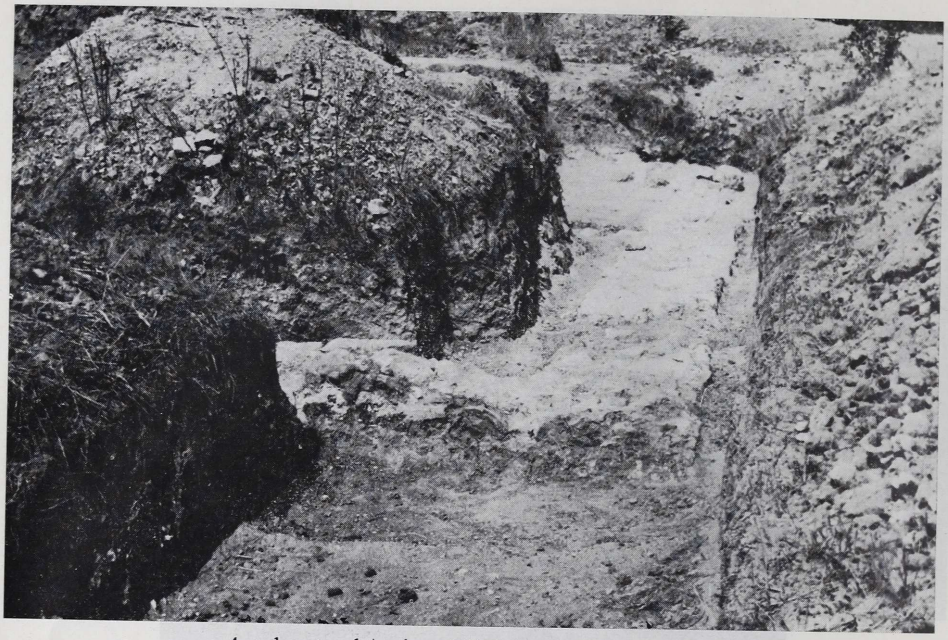
A sekrestye-kápolna feltárt alapjai, 1974

ásás elpusztította még az alapfal alsó sorát is. A beásás miatt északi irányba egy 4 × 2 m-es szelvényt jelöltünk ki a hajófal mellett. A szelvényben sírok maradványai mutatkoztak.[39]

Az északi torony nyugati oldalán előkerültek az arra merőleges helyzetű támpillérek alapjai. Ezek lényegesen hosszabbak voltak mint a déli torony sarkain állók. E különbség okának tisztázása végett a déli torony nyugati támpilléreihez csatlakozó kis szelvényekkel megvizsgáltuk azoknak alapozását. A támpillérek alatt nyugati irányba kinyúló alapozást találtunk. Ezektől a szelvényektől nyugatra – egy vonalban – ugyancsak négy szelvényt jelöltünk ki és mélyítettünk 1,40 méter mélységig. Ezekben a szelvényekben is beásásokat és bolygatott sírmaradványokat figyelhettünk meg.

A déli torony délkeleti sarkánál ásott szelvényben egy déli irányba tartó fal maradványa került elő, amely rézsűsen, kávaszerűen zárul. A falmaradvány

39 A sírok feltárását a következő évek munkái közé soroltuk.

A sekrestye-kápolna déli falának alapjai, 1974

Helyreállítási munka az északi mellékszentélynél, 1973

A helyreállított részek és az 1974. évi feltárás képe

Az északnyugati pillér helyreállítása, 1974

Az északi pillérsor alatti fal, 1974

nyugati oldalán lefaragás látszik. Valószínűleg az 1959. évi helyreállítás során itt felállított nehézállvány egyik tartójának részére mélyítettek e helyen gödröt és vésték el a falat. E szelvény vonalában egy kelet-nyugati irányú kutatóárkot ástunk a fal további részének, illetve a másik kávának feltárására. A szelvénnyé bővített árokban azonban falmaradvány nem került elő, hanem egy téglából falazott sír felső szintjére akadtunk, amely kelet-nyugati tájolású volt.[40]

1975. évi helyreállítási munka

Ez évben az előző év kifagyásainak javítása mellett, kisebb kiegészítéseket végeztünk a torony és a déli főfal csatlakozásának érzékeltetésére, valamint az előcsarnok maradványának a torony északkeleti sarkától induló részleténél. A torony északi oldalának felső szintjén 1959-ben kialakított, az épí-

40 A sír bolygatott volt, fedkő azt nem zárta le. Keleti végénél falmaradvány, téglák kerültek elő másodlagos helyzetben.

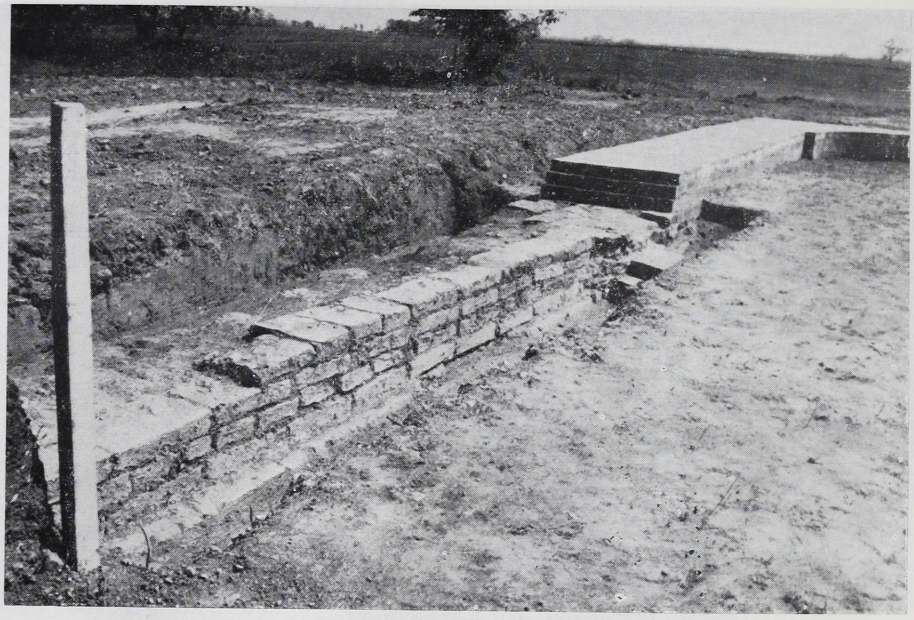
A déli bejárat, 1974

téstörténeti kutatás által nem indokolt „kazettákat" elfalaztuk. Bemutathatóvá tettük a déli pillérsor első két tagját, valamint az északi pillérsor középső tagját is kismértékű felfalazással.

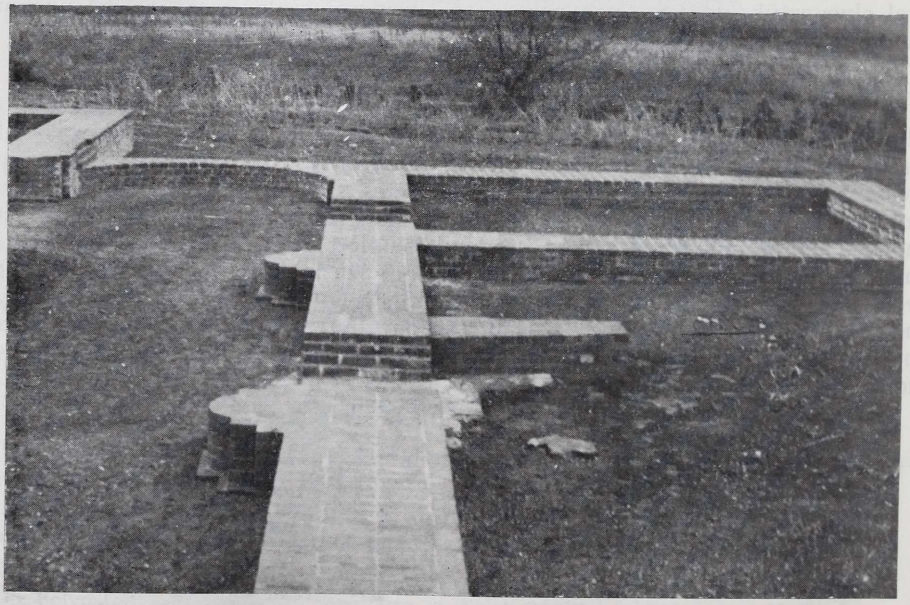
A templom körül az előző évben megkezdett talajszintsüllyesztést kézi erővel elvégeztük, de a véglegesnek szánt környezet kialakítását gép hiányában nem fejezhettük be.

***

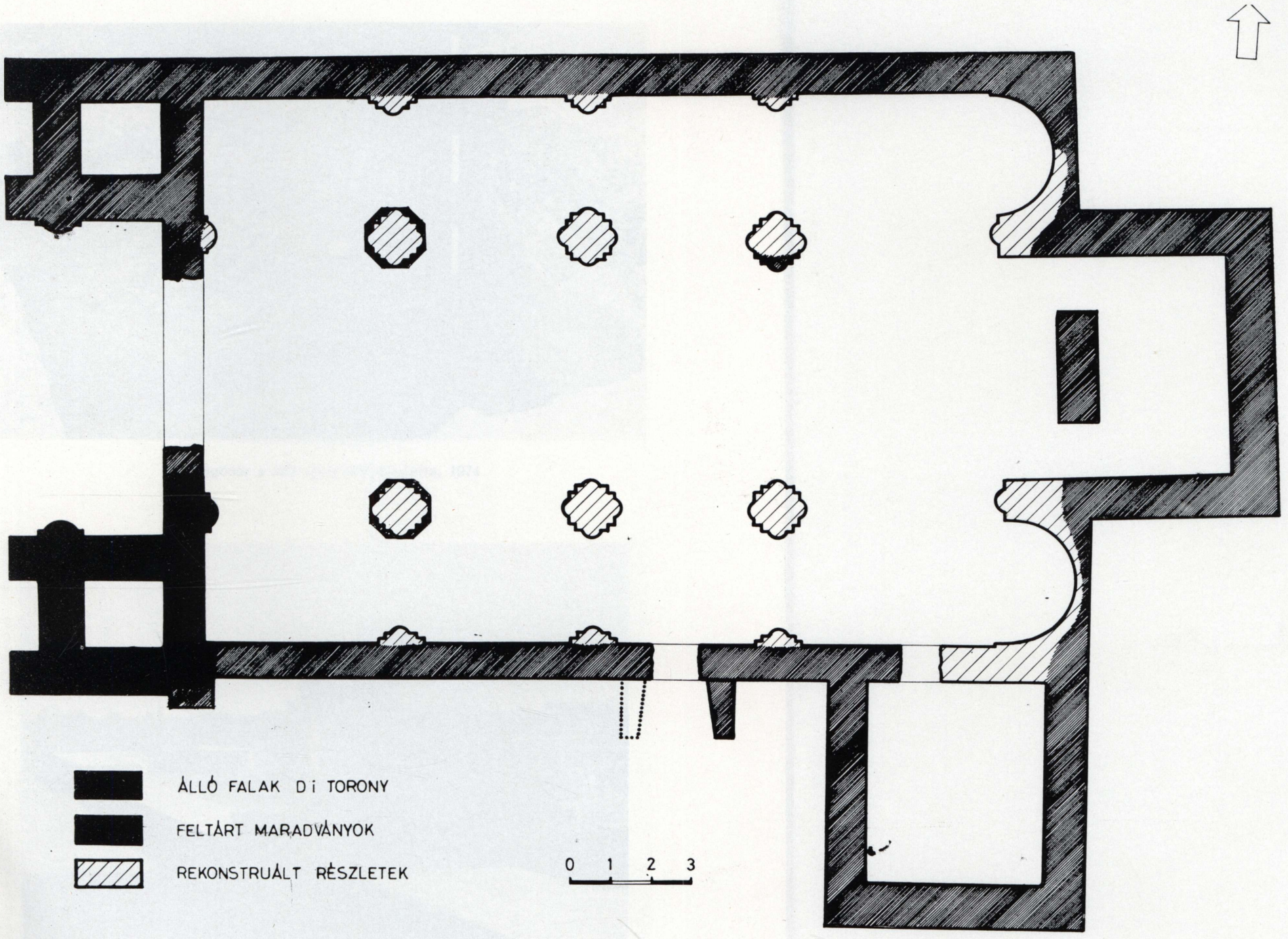
Az 1976. évben a déli toronytól délkeletre eső terület tereprendezése, a déli kapu környékének kutatása és a kolostor esetleges déli csatlakozásának felderítésére végzett munkánk során átlagosan 0,75–1,10 mélységben 28 nagyrészt bolygatott és többségükben téglakeretes sírt tártunk fel. A sírföldben mindenütt IX–XII. századi edénytöredék volt. Ez támogatja azt a feltevést, hogy a templomdombon a monostor építése előtt a XII. század elejéig kontinuus település volt. A bolygatatlan 6. sír női váza jobb kezének csontjai között egy II. Géza (1141–1162) denárt találtunk) Ez is arra mutat, hogy a herpályi nemzetségi monostort a XII. század közepe után építhették s a tatárjáráskor pusztult el. Teljesebb értékelést a temető többi részének feltárása és a kolostor fellelése után adhatunk.

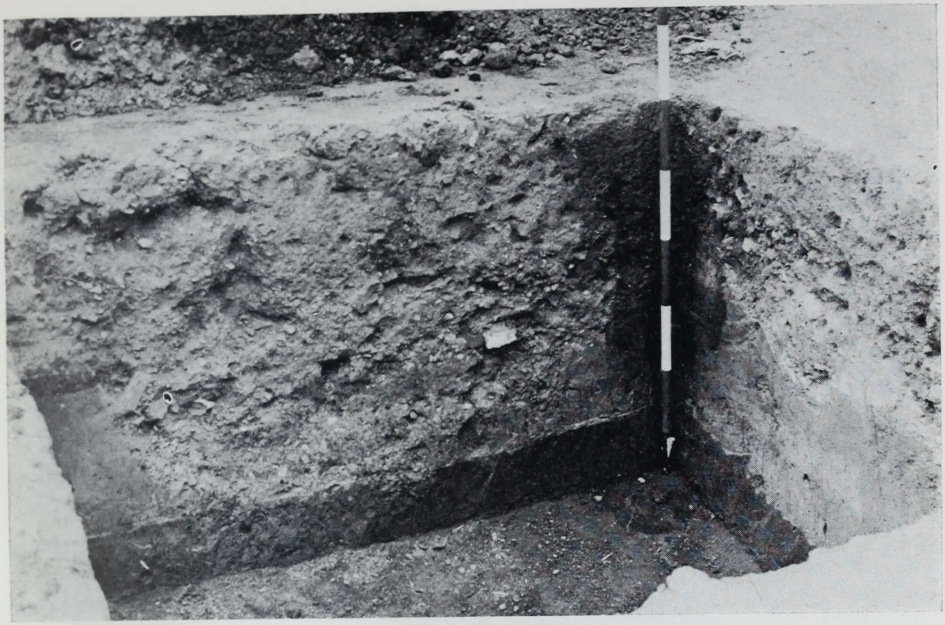

Az északi főfal feltárt alapjai, 1974

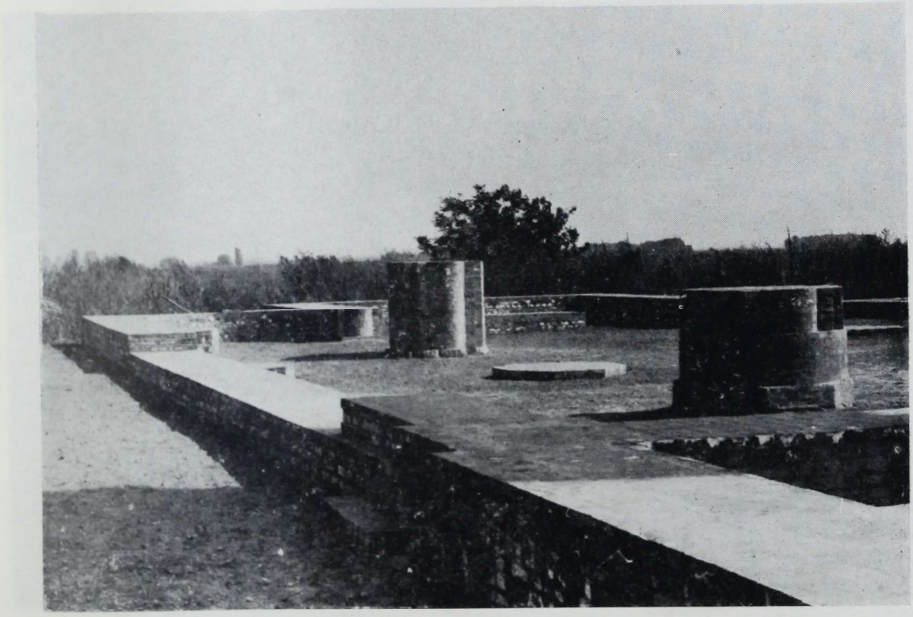

A helyreállított sekrestye-kápolna és bejárat a déli főfalon, 1974

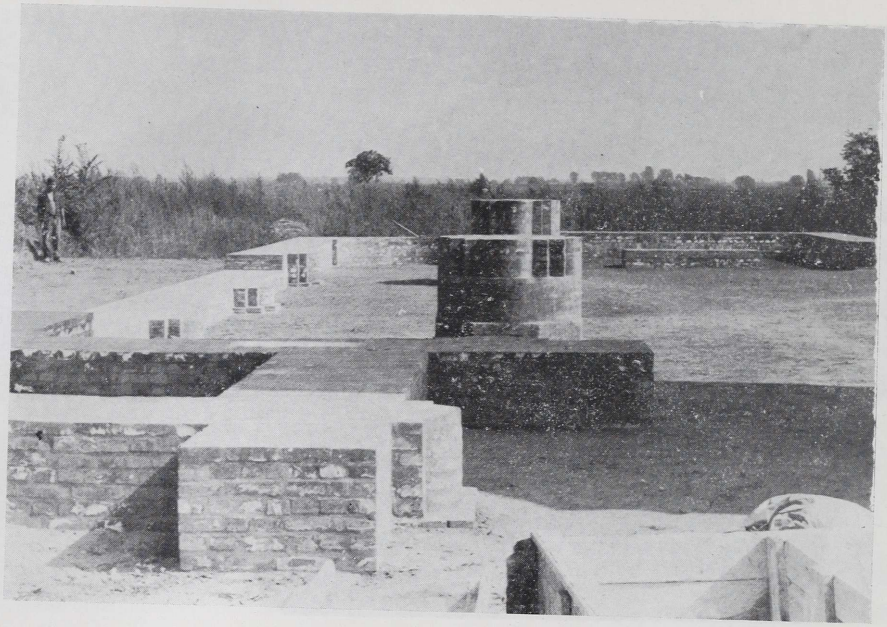

ÁLLÓ FALAK Di TORONY
FELTÁRT MARADVÁNYOK
REKONSTRUÁLT RÉSZLETEK
0 1 2 3

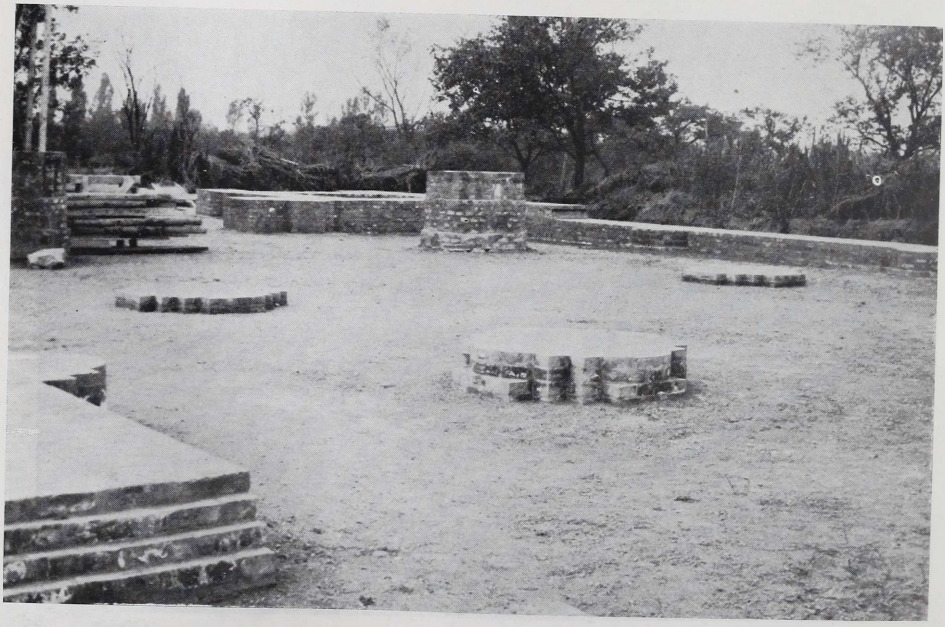
Kutatógödör a déli toronytól nyugatra, 1974

Az 1974. évi helyreállítás után

Az 1974. évi helyreállítás után

A hajó belsejének képe, 1975

A felállványzott déli torony, 1975

IV.
A herpályi templom maradványainak értékelése

Az elmúlt évben aránylag rövid ideig tartó tereprendezési és feltárási munkák elsődleges célja a torony körüli terület rendbetétele volt, amelyet azonban csak kisebb feltárás során gyűjtött adatok alapján tudtunk elvégezni. Az e munka során előkerült falmaradványok szükségessé tették az állagvédelmi munkákat, amelyek további adatgyűjtést tettek szükségessé. E kutatás, állagvédelmi és helyreállítási munka nyomán egy jelentős méretű templom maradványaival bővült a most már rendezett területen álló herpályi torony látványa. A jelentős templommaradvány méretei mellett több olyan részletet is őriz, amely alkalmas arra, hogy a feltárás befejezése előtt kísérletet tegyünk a herpályi templomrom egyes részleteinek értékelésére.

A templom mérete, alaprajzi elrendezése, a gondos, jó minőségű falazás, valamint műrészletei és a reprezentatív nyugati toronypár egyaránt arra utal,

hogy egy kolostor templomának maradványai váltak ismertté az elmúlt években végzett munka nyomán. A templomhoz tartozó kolostor épületeinek maradványai még nem kerültek elő. A déli mellékhajóhoz csatlakozó sekrestyekápolna, a hajó déli falában feltárt kapu, s az előtte levő kapuépítmény, valamint a déli torony délkeleti sarkánál feltárt, déli irányba tartó falmaradvány alapján feltételezzük, hogy a kolostor délről csatlakozott a templomhoz. Esetleges maradványainak feltárására a következő években kísérletet teszünk.

A templom alaprajzi elrendezése elsősorban a szentélyek alaprajza, valamint a nyugati toronypár arra mutat, hogy a templom építésének korát legkésőbb a XIII. század első felében keressük. Ebben az időben jelenik meg hazánkban kolostortemplomainknál az egyenes szentélyzáródás (Pannonhalma, Pásztó stb.) a bencés rend építkezéseinél.[41] Már valamivel korábban egyenes szentélyzáródású templomokat építenek hazánkban is a ciszterciek, de azoknak alaprajzi elrendezése egészen más (Cikó, Szentgotthárd, Zirc), kereszthajósok és torony nélküliek. E típus legépebben megmaradt emléke hazánkban a XIII. század első felében épített bélapátfalvai apátsági templom.[42]

A nyugati, az építtetők rangját, gazdagságát hirdető toronypár magyarországi megjelenése a XII–XIII. század fordulója tájára tehető. Nagyobb mértékben való elterjedésük időszaka a XIII. század első fele – Ákos(Acis), Bozók (Bzovik), Bény(Bina), Harina(Herina), Ják, Lébény, Ság(Sahy), Mórichida, Ócsa, Türje, Zsámbék stb. E típusnak, a nyugati toronypárnak hazánkba való behozatalát a premontreieknek tulajdonítja a legújabb kutatás. E méltóságteljes megjelenést biztosító toronypár építése a nyugati homlokzatot tette a templom főhomlokzatává, s így a korábban általánosnak mondható déli főkapu szerepét a nyugati, több esetben igen díszes főkapu vette át: Ják, Lébény, Ság(Sahy).[43] Az új megoldást hamar átvették a hazai bencések is, és elterjesztésükben jelentős szerep jutott nekik is. E folyamatba tartozik székesegyházaink nyugati toronypárjának építése – Esztergom, Gyulafehérvár, Kalocsa, Nyitra –, amely nem egy esetben még reprezentatívabb megjelenést biztosított – négytornyos – a már meglevő keleti toronypárral együtt – Eger, Pécs, Várad(?), Székesfehérvár.[44]

A négykaréjos pillér legközelebbi párhuzamait Gyulafehérvárott a székesegyházban, Lébényben és Ócsán, Pannonhalmán találjuk, de ezek minden esetben kőből épültek. Egyetlen olyan általánosan ismert példát említhetünk, ahol téglából épült templomban található hasonló négykaréjos pillér – keleti pillérpár –, ez Aracs.[45]

Az egyenes fő szentélyzáródással, a nyugati toronypárral és a négykaréjos pillérrel kapcsolatban felsorolt párhuzamok a bencés és a premontrei rend XIII. század elejére tehető építkezései közé tartoznak. Kivétel a gyulafehér-

41 *Kozák Károly:* Győr-Sopron megye középkori egyenesszentélyzáródású templomairól. Adatok az Árpád-kori építészet történetéhez. Arrabona VII. (Győr, 1965) 133–156. – *Valter Ilona:* Műemléki feltárások és helyreállítások Pásztón. Műemlékvédelem XIII. évf. (1969) 4. sz. 226–230.

42 *Gerevich Tibor:* Magyarország románkori emlékei (Budapest, 1938) 31. Itt történik említés a Zólyom és Bozók között található dobronyai (Dobra Niva) templomról is, amely ugyancsak egyenesen záródó fő- és félköríves mellékszentélyekkel épült.

43 *Kozák Károly:* A premontreiek építkezései Győr-Sopron megyében a XII–XIII. században. Arrabona XV. (Győr, 1973) 125–148.

44 *Fülep Lajos–Dercsényi Dezső–Zádor Anna:* A magyarországi művészetek története (Budapest, 1970) 27–38. – *Détshy Miklós–Kozák Károly:* Eger vára. Heves megye műemlékei. II. (Budapest, 1973) 77–159.

45 *Gerevich* i. m. 60–110.

vári székesegyház, amelynek esetében azonban a szomszédos váradi püspökség és a tárgyalt időszakban néhány francia származásúnak vélt püspök személyén keresztül feltételezhető a premontreiek első magyarországi prépostságával, Váradhegyfokkal való kapcsolat. Erre a kapcsolatra utal a gyulafehérvári székesegyház és az ócsai premontrei prépostsági templom között mutatkozó szerkezeti és formai egyezés, hasonlóság.[46]

A fentiek alapján a herpályi templom építésével kapcsolatban *elsősorban a bencések és a premontreiek* jöhetnek számításba. Herpály területe a középkorban a váradi egyházmegyéhez tartozott. A bencések az egyházmegyében több olyan kolostort említenek, amelynek ma már látható nyoma nincs, pontos helyét sem ismerik már. Még többi ilyen apátságot és prépostságot említenek az egyházmegyében más munkák, amelyeket egyik rendhez sem tudtak kötni.[47]

A herpályi Csonkatorony mellett feltárt templom maradványait 1974–1975-ben sikerült lényegében annyira kiegészíteni, hogy azok most már egyértelműen utalnak az egykor jelentős templom műrészleteire és méreteire. E munkával Hajdú-Bihar megye egy eddig ilyen formában nem ismert, új részletekkel bővített műemlékkel gazdagodott. A magányos toronyként ismert műemlék ma már egy háromhajós, nyugati toronypáros, feltehetően a XII–XIII. század fordulóján épült kolostortemplom legjobban megmaradt részletévé vált.

46 *Entz Géza:* A gyulafehérvári székesegyház. (Budapest, 1958) – *Gerevich* i. m. 64–74.
47 *Balics Lajos:* A római katholikus egyház története Magyarországban. (Budapest, 1890) II 2. 147–399.
– A közös tanulmány I–II. fejezete Mody György, a III–IV. fejezete Kozák Károly fogalmazása.

György Módy–Károly Kozák

DIE ARCHEOLOGISCHE FORSCHUNG UND DIE WIEDERHERRSTELLUNG BEI DEN KIRCHENRUINEN VON HERPÁLY (1972–1975)

Die ersten zwei Kapitel der Abhandlung geben eine forschungshistorische Zusammenfassung über das *Csonkatorony* (der verfallene Turm) von Herpály, das auf der zu Beretyóújfalu gehörenden Heide steht. Im Jahre 1806 waren noch die zwei *riesigen Türme* und die Wandruinen der zu ihnen gehörenden *Kapelle* und des *Kirchenschiffes* zu sehen. Auch schon damals wurde die Ruine von dem Volke *Klastrom* genannt. Die historischen und kirchenrechtlichen Bearbeitungen haben diese Kirchenruine beinahe durch ein Jahrhundert für die Prämonstratenpropstei von Nyirpályi (heute Monostorpályi) gehalten. Man hat das richtig festgestellt, dass das Csonkatorony nicht zu der Kirche des Dorfes Herpály gehörte, das in der Mitte des 17. Jahrhunderts endgültig untergang, sondern zu irgendeinem Kloster. Die Forschung hat aber klargemacht, dass der 12 Meter hohe Rest des nördlichen Paares von dem Csonkatorony 1842 abgebrochen wurde. Auch das „obere Geschoss" wurde von dem Südturm – das spätere Csonkatorony – abgerissen, man hatte nähmlich Angst, dass die Mauer niederfällt. Es ist auch sicher, dass die Ruinen der Kapelle und des Kirchenschiffes, die am Anfang des Jahrhunderts noch zu sehen waren um 1858 schon völlig verschwunden sind. Die erste authentische Beschreibung über das Csonkatorony gab *Flóris Rómer* im Herbst 1878, nach ihm *Vince Bunyitay* 1883. Bunyitay hat das klargemacht, dass die Prämonstratenpropstei von Nyirpályi mit den Ruinen von Herpály nichts zu tun hat. Er hat über die Propstei richtig festgestellt, dass sie spätestens um die Wende der 12–13. Jahrhunderten gebaut wurde und annehmlich ist sie Rest eines Gentilklosters. Da in dem päpstlichen Zehntgeldregister von 1332–37 die Abtei oder der Propst von Herpály nicht aufgezeichnet wurde – ist er der Meinung, dass das Kloster am Anfang des 14. Jahrhunderts zugrundegegangen war.

Das Csonkatorony bröckelte sich weiter in den 80–90-er Jahren des vorigen Jahrhunderts. Der Gutsherr entdeckte die Mauerreste des Nordturms im Herbst 1899 durch eine kleinere „Grabung", die aber wieder zugeworfen wurden. Durch örtliche Anregung begann die Denkmalschutzkommission 1901 zur Rettung des Denkmals eine Aktion. Im Winter 1902 vollbrachte *Adolf Zsák* am Kirchenhügel eine Grabung. Durch den Erfolg dieser Arbeit wurden die Mauerreste der südöstlich gelegenen Kapelle, der südwestliche Bogenpfeiler, das nördliche, von innen halbkreisförmige, von aussen aufrecht geschlossene Nebenchor, die nördliche und südliche Hauptmauern und der nördliche Turm zum Vorschein gebracht. Die Grabung wurde aber weder in dem Schiff, noch bei den Chören weitergeführt. Die aufgedeckten Teile wurden im Frühling 1903 zugeworfen. Im Sommer 1904 wurde der von Bunyitay beschriebene Zustand durch Untermauerung und Rekonstruktion mit Ausnahme des Gesimswerks der südlichen Seite wiederhergestellt. Der Turm bekam eine Bedachung und man hat innere Gänge ausgestaltet.

Ein Amateaur-Archeológe hat bedauerlicherweise im Sommer 1934 in der nordwestlich-nordöstlichen Umgebung des Csonkatorony Grabungen gemacht. Im Laufe der im Jahre 1972 begonnenen Forschung hat es sich erwiesen, dass er viele Schichtenerscheinungen, die zu wertvollen Folgerungen Möglichkeit bieten können hätten, vernichtete.

Das Csonkatorony hat im Herbst 1944 im Laufe der Kriegsereignisse grosse Schaden erlitten. Das Dachwerk ging völlig zugrunde, die Mauerreste ragten gegen den Himmel als Nadelöhren empor.

Im Herbst 1950 haben der Lehrstuhl für Kunstgeschichte der Universität Lajos Kossuth und das Déri-Museum von Debrecen kleinere Forschungsarbeiten am Kirchenhügel durchgeführt. Die Forschung erweiterte sich nicht auf die Aufsuchung der im Boden befindlichen Gründe. In dem Profil, das zur Durchstechung des Kirchenhügelwalls diente – der Meldung der Forscher nach – zeigten sich „zwei mittelalterliche Schuttlagen" und unter dieser Schicht „ein mittelalterliches Ziegelgrab."

Im Sommer 1959 haben sich die kunstdenkmäler liebenden Arbeiter des Bauindustrienunternehmens des Komitatsrates Hajdu-Bihar zur Rettung des schon beinahe zum völligen Untergang verurteilten Csonkatorony vereinigt. Die Restaurirung begrenzte sich nur zur Wiederherrstellung der Erscheinungsform des Csonkatorony vor den Kriegsjahren.

Das dritte Kapitel der Studie beschreibt ausfürlich die archeologischen Forschungen und die Wiederherrstellung des Sconkatorny zu einem Kunstdenkmal in den Jahren 1972–75.

Schon in dem ersten Jahr wurden das Hauptchor, das nördliche Nebenchor, der südwestliche Bogenpfeiler und die Grundstücke des Nordturmes zum Vorschein gebracht. Diese wurden nach der Aufmessung und der Photographierung zugeworfen. 1973 wurden der Rest des Nordturms, die südwestlichen, sowie die nordwestlichen und nordöstlichen Bogenpfeiler, das aufrecht geschlossene Hauptchor, das südliche Nebenchor und die Reste der dazu von Süden anschliessenden Sakristei-Kapelle und des Hauptaltargrundes völlig aufgedeckt. Das westliche Bogenpfeilerpaar war unten achteckig, oben kresförmig, das nordöstliche wurde aber auf Steingrund mit bogigen Profilziegeln ausgestattet und das war ehemals vierbogenrund. Der Aufdeckung folgte die Aufmauerung der Ingangsetzung der Choren und der daran anschliessenden Schiffmauer, sowie die der Reste der Sakristei-Kapelle und des Hauptaltars. 1974 hat man die endgültige Ausbrechung des nördlichen Turmrests, die Aufdeckung der Schiffmauer, die zur Wiederherrstellung benötigten Forschung in den Linie der südlichen und nördlichen Bogen vollgebracht. Unter der nördlichen Pfeilerreihe, beziehungsweise an die südliche Pfeilerreihe anschliessend hat man den Rest einer Ziegelmauer von der Breite 110 cm gefunden. Auf die Funktion dieser kann man keine gebaue Antwort geben. Es kann möglich sein, dass sie zur Fundierung der Pfeiler gebaut wurde. In diesem Falle war die Absteckung an ded südlichen Seite falsch, aber diese Grundmauer hätten auch zu einem früheren Bauwerk gehören können. Nach der Aufdeckung der südlichen Schiffsmauer hat uns die Zusammenstimmung der früheren Aufmauerungen und der von uns errichteten Arbeit viele Sorgen bereitet, da die Widerherrstellung richtete sich früher nicht in jedem Falle nach dem ursprünglichen Zustand. In dem zur Sakristei-Kapelle näher fallenden Abschnitt der südlichen Schiffmauer hat man den geringen Rest eines Tores aufgedeckt. Im Laufe der Wiederherrstellungsarbeiten im Jahre 1974 wurden die Resten des Nordturmes, der Hauptmauer, sowie die der nordwestlichen, nordöstlichen und südwestlichen Pfeiler aufgemauert und man hat den erwähnten Südeingang schaubar gemacht. Anschliessend an die ausserhalb der Kirche durchgeführten Terrainregelung hat man auch Forschungen unternommen. Unter den Stützpfeilern der Türme hat man eine sich nach Westen erstreckende Fundierung gefunden. In den vier Profilen, die von diesen westlich gegraben wurden, wurde man auf Eingrabungen und auf aufgewühlten Grabenreste aufmerksam. Aufgewühlten Grabenreste sich auch ein Bisschen östlich von dem Nordturm zum Vorschein gekommen. In dem an der südöstlichen Ecke des Südturmes gegrabenen Profil wurde der Rest einer sich nach Süden hinziehenden Mauer aufgedeckt. In dem südlichen Teil dieses Profils hat man die Fortsetzung dieses Mauerrestes nicht gefunden, statt dessen hat man ein ost-westlich gelegenes, aus ausgewühltem Ziegel gemuaertes Grab aufgedeckt. Im Jahre 1975 hat man eine kleinere, ersetzende Mauerung gemacht. Auf dem oberen Horizont der nördlichen Seite des Turmes hat man die 1959 ausgestatteten, aber laut der bauhistorischen Forschung nicht begründeten „Kazetten" eingemauert. Mit einer kleineren Aufmauerung hat man die ersten zwie Glieder der südlichen Pfeilerreihe und den nördlichen, mittleren Pfeiler schaustellbar gemacht.

Das vierte Kapitel der Studie stellt im Laufe der Wertung der Kirchenreste von Herpály fest, dass sie die Reste einer Klosterkirche seien. Das bezeugen die Ausmasse, die Crundrissform, die sorgfältige, gute Mauerung und das reprezentative westliche Turmpaar. Dieses letzte und in erster Linie der Grundriss der Chore setzt die Bauzeit der Kirche spätestens in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts. Aufgrund der heimatlichen Paralellen kommen in Beziehung mit der Architektenlösung der Kirche von Herpály in erster Linie die Benedikter und die Prämonstratenser in Rechnung.

Nyakas Miklós

A bihari részek református egyházi javainak összeírása 1809-ből

Az alább közlendő összeírást a Tiszántúli Református Egyházkerület (superintendentia) rendeletére készítették az egyházkerülethez tartozó egyházmegyék, illetve parochiák. Az összeírás nyilvánvaló célja volt tájékozódni az egyes parochiák, illetve a refomátus iskolák felszereltsége, vagyoni állapota és jövedelmezősége felől. E nyilvánvalóan gyakorlati célból született összeírás számos becses történeti, kultúrtörténeti, művészettörténeti, néprajzi és nyelvészeti adalékot őrzött meg számunkra, olyan információkat, amelyeket esetleg más forrásból nem tudnánk, vagy csak hiányosan tudnánk rekonstruálni.

Melyek az összeírásból levonható legfontosabb tanulságok? A templomok építése esetén világosan kiderül, hogy a templom és a torony építése általában két ütemben történt. A községek nagyobbik hányadában a templomokat a közelmúltban (az összeírás időpontjához viszonyítva) építették, vagy átépítették. E tény nyilvánvalóan összefüggésben állott II. József türelmi rendeletével. Lehetne magyarázni a tornyok későbbi építését azzal is, hogy azt eleinte a türelmi rendelet sem tette lehetővé, s ebben nyilvánvalóan sok igazság van. Az alapvető okot mégis abban látom, hogy községeink nem voltak anyagilag elég erősek a templom és a torony egyszerre történő felépítéséhez. Okány esetében világosan kiderül, hogy a szükséges pénzt építés közben teremtették elő. 1799-től 1803-ig felhúzták a templom falát és a tetejét. Az építést 1809-ben folytatták a belső kiképzéssel és a torony építésével. A szükséges összeget a következő módon szerezték meg: a földesúrtól e célra kaptak két év időtartamra 15 köblös földet, ezen kívü szántóföldeket és kaszálókat árendáltak, s a jövedelmet a templom befejezésére fordították. Néhány esetben falusi templomainkon már feltűnnek a toronyórák is. Rendkívül érdekes a harangok leírása, ezeket nagyrészt a XVIII. század folyamán készíttették, rendszerint budai harangöntő mesterekkel. Egészen archaikus templom képe tárul elénk Körösszakál esetében, jól lehet a templom maga egészen új építmény. Ennek ellenére a fából, sárból épült nádtetős, sövénykerítéses templom és a fából készült torony az elmúlt század alföldi építészeti hagyományainak továbbélését jelenti.

Ugyancsak sok tanulsággal szolgálhat a parochiák felszerelésének vizsgálata, a templomi kegytárgyak szemrevétele. Ez utóbbiak részletes elemzése számos történeti, művelődéstörténeti és művészettörténeti adalékot nyújthat. Feltűnő a textíliák nagy száma, s aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy ezek egy része háziipari termék volt. A kálvinista vallásosságra jellemzően szép számmal találhatunk egyének által ajándékozott tárgyakat, részint textíliákat, részint kannákat, tányérokat stb. E tárgyak olykor fontos helytörténeti forrásértékkel is rendelkeznek; Zsáka esetében például megtudjuk azt, hogy a zsákai vár porkolábja, Garabuczi Mátyás, és a vár egyik tizedese, Török Gáspár

a helybeli református egyház számára 1636-ban egy ezüst tányért ajándékozott. Annál is inkább becses ez az adalék, mert a zsákai vár történetéről mindmáig rendkívül keveset tudunk. E község esetében egyébként a templomi tárgyaknak rendkívül szép felsorolását kapjuk.

Ugyancsak becses forrás a parochiák leírása. Világosan kell látnunk azt, hogy e korban a falusi prédikátorok egyben gazdálkodtak is. Ha úgy tetszik, a parochiákat felfoghatjuk úgy is, mint jómódú paraszti portákat. Általában mindenütt ott láthatjuk a granáriumot (magtárat), néhol a templomtoronyban, vagy a régi templom „portikussá"-ban (Ártánd), de inkább a parochia udvarán. Megtaláljuk az istállókat – rendszerint földből vert, vagy vályogfalú, nádtetős épületek – a pincéket, a különféle ólakat és az elmaradhatatlan kertet. Megtudjuk azt is, hogy a prédikátor milyen területet használhat a határban. A terület nagysága községeként változó, abban viszont megegyeznek, hogy kivételek nélkül dézsma- és adómentesek. A határbeli tartozékok leírása szintén sok tanulságot rejteget. Mindenekelőtt kiderül a falu határhasználata! Falvaink kivétel nélkül két vagy három nyomásban gazdálkodnak, némi meglepetést jelent a kétnyomásos falvak viszonylag nagy száma. Becsesek a felbukkanó határnevek is (pl. Zsombokos, Árokszeg, Büdösér Bojt esetében).

A kor református tanítási gyakorlatának megfelelően falvainkban legalább két iskolával találkozunk – a fiú és a leány iskolával. Nagyobb helyeken felbukkan az ún. „praeceptorális ház" is, amely a segédtanító iskolája volt s gyakorlatilag a fiúk második iskoláját jelentette. Az iskolák általában vertfalú vagy vályogfalú nádtetős épületek voltak sok esetben kőből rakott kéménnyel. Rendszerint három helyiségből állottak; egy szobából és konyhából – ahol a tanító lakott – és a „classisból", ahol a gyermekek tanulhattak. Néhol megadják a tanterem berendezését is, így Zsadányban a fiúk iskolájában van például három hosszú tölgyfa asztal a megfelelő székekkel. Az iskolákhoz szintén megfelelő határbeli tartozékok járultak, a fiúkéhoz több, a lányokéhoz kevesebb, de mindkettő lényegesen kisebb volt, mint a parochia földje. E földeket természetesen a tanítók használták.

A forráspublikációt illetően a következő megjegyzéseim vannak. A szöveget általában betűhíven tettem közé, kivételt jelentett a nyilvánvaló elírás, az értelemzavaró ékezethiány vagy felesleg. Elhagytam a bevezető fejszöveget, amely semmitmondó és csak a terjedelmet növelte volna. Ez alól csak egyetlen esetben tettem kivételt Komádi esetében, ugyanis itt a község magát „Hajdú Komádinak" nevezi. Félreérthetetlen jele ez a bihari volt hajdútelepek hajdútudatának továbbéléséhez, s szoros összefüggésben áll a hajdúszabadság visszaszerzésére indított nagy pörrel.

Az összeírások bekötve megtalálhatók a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában.

Sajnos e fontos dokumentumokat a beküldés után nem köthették be rögtön, ugyanis egész sor bihari község összeírása hiányzik. Ezek nyilván elkallódtak! A kötetben található összeírások egyébként felölelik az egész történeti Bihar vármegyét, válogatásunk alapvető szempontja az volt, hogy Magyarország mai területére eső községeket mutassuk be.

Ártánd[1]

1° Vagyon egy téglából 1803dik Esztendőben kezdődött fél épületben lévő Templomunk hozzá ragasztott, és három Bétsi öllnyi magossagra fel is vitt, ugyan tsak téglából kezdett Tornyunk, jó böv tágosságu helyen kerités nélkül.

b) Vagyon egy 1778dik Eszendőben épült fa tornyunk a' Templom mellett; a mellyben vagyon egy három Másas 1793dik Esztendőben öntetett harang.

c) Vagyon ugyan a Templomhoz a' régi Templom Portikussa, melly Granariumnak hagyódott, a fundamentuma tégla, azon fejül pedig égetetlen tégla.

II° Vagyon a Prédikatori Parochialis Ház a' Templommal szinte által ellenben jó tágos udvaron egy fedel alatt három szobák készitetve, ugy mint egy nagyobb, más kissebb tanuló és Cseléd szobák. Ezen szobákban vagynak mint az Ekklésia tulajdonai, egy festetlen Asztal, két hosszú fekete festekű Szék, és két dió szín festekű fogas, az Ekklesia 1804dik esztendőben szerzett diófa szín festékű ládája, az Úr Asztalához való keszületekkel és három ón kannákkal, egy ezüst pohárral, egy kis ezüst tányérral és két ón tányérokkal edjütt.

A Parochiális Ház Udvarán vagyon egy földből vert Istálló náddal meg kötve a' teteje, egy 1804dik esztendőben keszült tégla pintze, mellynek feliben epitetett egy égetetlen téglából való kamra.

A Parochialis Ház tartoznak egy nagyobb dohánynak vagy egyebbnek, más kissebb veteményes kertek, mellyek mind öszve, mint egy, egy vékás földet tésznek.

III.° A Rectori Parochiális ház a' Templom szomszédságában nap Nyugotról, az Oskola Mester lakó szobájával, az együtt tanuló fiú es Leány Gyermekek Classisokkal, és mellette levő kamrával egy fedel alatt földből 1808 Esztendőben verve, utánna valo két vékás kertel edjütt, elegendő bövségü Udvaron bé kerítve.

IV.° Az Ekklésia fundusa ezekből áll.

1.° Vagyon a felső fordulóban egy darabotska mintegy 1 köblös és 2 Vékás Szánto földje.

2.° Vagyon az alsó fordulóban egy darab 4 köblös ugyan tsak szántó földje.

V. A Prédikatori Parochiális földek

a) Vagyon az felső fordulóban 13 – Hold Szántó földje
b) Ugyan azon fordulóban 15 – Tizenöt ember vágó kaszálló
c) Az Alsó fordulóban ugyan 13 – Tizenhárom Hold szántó föld és
d) Ugyan azon fordulóban 15 – tizenöt ember vago keszállo.

VI.° A Rectori Parochialis Földek

α Vagyon a felső forduloban 6 1 2 – hat és fél Hold szántó földje
β Ugyan azon forduloban 6 – hat ember vágo kaszálloja
A also fordulóban vagyon 6 1 2 – hat és fél Hold szánto földje es
γ Ugyan azon fordulóban 6 – Hat ember vágo kaszálloja

Mind az Ekklesiai, mind a' Prédikatori es Oskola Mesteri Parochialis földek pedig minden dezma nelkül biratnak

Hogy ezek igy légyenek nevünk alá irásával és Ekklésiánk szokott petséttyével is bizonyityuk. Sig. Ártánd die 6ta Marty 1809

Prédikátor Bóri György

Fő Biró Nagy Mihály
több Eskütt Tarsaimmal
Curator V Nagy János
Másik Ferentzi Györ István
Öreg Molnár István
Öreg Molnár András
és több Presbyterek.

Berekböszörmény[2]

1° Vagyon egy régi téglából épült 12 öl hosszúságú, 4 1/2 öl szélességű Templom, melly régi omladozásaiból 1718ba renováltatott; vagyon hozzá ragasztva egy 1784be épült tégla Torony, abban vagyon 1738ba öntetett két Harang, melynek egyike 223 font, a' másika 169. Vagyon a, Toronyba egy fertályos óra, Templomi Torony tégla kerítéssel van körül véve.

2° A Parochián vagyon egy fedél alatt félig kőből félig vájogból épült Ház, ez alatt vagyon egy 5 ölnyi hosszúságú, és 3 öl szélességű kő pintze. Ez áll 3 szobából, egy Konyhából és egy Kamarából; a' Szobákba van egy hoszszú asztal, két könyves Théca 4 fa szék. Az Úr Asztalára tartozó edényekkel s Ruhákkal tele Láda, melyben vagyon 6 ón Kanna, két kisded ezüst aranyozott pohár, egy ezüst forma, és egy ón tányér, egy néhány abroszok és Kendők, Úr Asztalához tartozók.

A Parochián vagyon egy Kő Granarium, és egy Istálló, egy veteményes és Szénás Kert.

A Parochiahoz tartozó beneficumok

A Meltosagos Földes Uraságtól három calcaturában ki méretett egy Sessio Szántó föld és ahoz való Kaszálló, mellyektül ez ideig Dézma nem kívántatott.

3° A Fiú Oskolánál vagyon egy fedél alatt egy szoba, Konyha, és az Oskola. A szobában van egy nyoszoja két karszék, egy Théca és egy asztal, ugyan azon az Udvaron van egy vájogból való más épület, mellyben az apróbb fiú gyermekek tanulnak, van egy veteményes Kert is.

A Fiú oskolához tartozó beneficiumok

Az uraságtól harom Calcaturában 7 és 2 4 Köblös Szántó föld, és ahoz való Kaszálló, melly Dézma nélkül használtatik.

4° A Leányok Oskolájánál vagyon egy vájogból készült Ház, egy Konyha, és egy Oskola. Az udvaron van egy vájogból készült Istálló, Szénás és Veteményes Kert. Ehez tartozó beneficiumok. A Földes Uraság adott 7 és 2 4 Köblös szántó földet három calcaturában, és ahoz való Kaszállót, mely Dézma nélkül használtatik.

Végezetre az Ekklésiának semmi különösebb Fundusa s beneficiuma nincs, hanem 1798ik Esztendőig, míg a határ a Méltóságos Földes Uraság által fel nem mérettetett, minden Esztendőben vólt mint egy 10 köblös földje, mellyet Dézma nélkül usuált, az felmérés ólta ezen beneficium casalt.

Hogy ezek így légyenek nevünk alá írásával s Várasunk Petsétjével bizonyítjuk. BBöszörményben Martiusnak 9kén 1809ik Esztendőben.

Fekete Mihály Prédikátor

a Szent Ekklésia Előljárói
közönségesen
Horváth András
fő Bíró
Moreb Ferentz
Curator
Fel jegyeztettek Aszalai István Notarius által

Bojt[3]

1° Vagyon egy Templom Téglából, melly 1773dik Esztendőben épitetett.

2c A Templom végében egy Torony téglából 1776dik Esztendőben épittetett.

3° A Toronyban Két harang a' melly 1749dik Esztendőben Buda Városában öntetetett. Az egyik Két Mázsás ezzel az inscriptioval:

Poss. Mich. Antoni Chenter in Offen Anno 1749. A másik harang 75 fontos hasonló inscriptioval. Anno 1748.

4° A Templom deszkával van bé kerítve

5° Egy Czin Kanna, mellyet 1718dik Esztendőben akkori Curator Csete György készíttetett az Ekklésia költségéből.

6° Egy Czin Kanna, mellyet Tolvaj István 1752dik Esztendőben ajándékozott a' Bojti Reformata Szent Ekklésiának.

7° Egy Czin Kanna ezzel az iscriptioval: Bojti Ekklésia 1766

8° Egy czüst Kanna belől meg aranyozva, mellyet 1796dik Esztendőben Varga Ferentz eő Kegyelme a' Bojti Reformata Szent Ekklésia számára a maga költségén csináltatott.

9° Két ezüst aranyozott pohár, mellyeket Varga Ferentz eő Kegyelme maga pénzén készíttetett, egyiket 1788dik, másikat 1791dik Esztendőben Debreczenyi Ötvös Egei Jósef által.

10° Egy ezüst Tányér, mellyet a' Bojti Ekklésia maga készíttetett 1780dik Esztendőben, Varga Ferentz eő Kegyelme pedig meg aranyoztatta.

11° Egy keresztelő czin Kanna, alatta lévő czin tállal együtt.

12° Két fejér abrosz, az egyik fejér csipkével, a másik kötéssel

13° Egy fejér keszkenő arany csipkével.

14° Egy fejér mosolim keszkenő.

15° Egy fejér keszkenő veres sejemmel, és arany virágokkal ki varva a' Szegeletei.

16° Két Keszkenő zöld sejemmel, és arannyal ki varva a' Szegeletei.

17° Egy nagy fejér mosolim Keszkenő a' Szegeletei arannyal ki varva, a' közepi ezzel az arany varrással: Isten ditsőségére a' Bojti Szent Ekklézsiában az öreg Csete Györgyné Asszony adta 1745dik Esztendőben.

18° Egy záros láda, mellyben a specifikált eszközök tartattnak.

19° Parochiális Ház egy fedél alatt 3 szoba, egy kamara, alatta egy tégla pintze, egy vájog istálló, Udvar és veteményes kis kert.

20° Fiú gyermekek oskolája 1809dik Esztendőben rész szerént téglából, rész szerént vájogból épittetett. Van benne két szoba, és egy Classis, Udvara és veteményes kertye.

21° Leány gyermekek oskolája 1768dik Esztendőben épittetett vájogból, áll egy szobából és egy Classisból.

22° Van még egy füzesse az Ekklésiának, melly 50 Esztendőktől fogva birtokában vagyon az Ekklésiának, mellyre idővel a' Leányok Oskoláját a' Szent Ekklésia által tenni szándékozik.

23° *Szántó földjei vagynak az Ekklésiának*

	Köblös	Vékás
Zsombokosba	1	1/2
Árokszegbe	4	2
Büdös érnél	3	2
Summa	9	4 1/2

24° Tiszteletes Prédikátor Úrnak, ennek előtte 33 Esztendőkkel egy integra Sessio a' Szántó földekbül Conventiojában ki adódott három járásba. Minthogy már egynéhány Esztendőktől ólta az idő Szárazságra fordult, mind a szántó földek, mind a Kaszállók, minden Esztendőben szaporíttattak, mellyeknek szaporodását Tekintetes Beleznay Lajos Úr, ezen Helységnek örökös Földes Ura, mindenkor békességes birtokokban a' Belső Személyeknek meg hagyott.

25° Az Oskola Rectornak, és Leányok Tanítójának a' két részre 1/2 Sessio ennek előtte 33 Esztendőkkel ki hagyodott.

26° Dézmát sem az Ekklésia földjából sem a Belső Személyekéből soha sem Földes Uraságnak, sem Királynak nem adtak. Hogy ezek itt legyenek nevünk alá írásával az Ekklésiánk szokott pecsétjével, bizonyítjuk Bojton 13dik Apr. 1809

Beleznay Lajos m. k.
Curator
Percze István m. k.
Egyházi Nótárius

Vátzi Sándor
Predikátor m. k.

Csökmő[4]

1ör Egy kőből épült Templom kő Toronnyal együtt, a Fundamentuma letétetett 1794. Esztendőben Tavasszal, fel épült és felszentelődött 1802ik Esztendőben Advent 1sö Napjánn.

2or A Toronyba vagyon két harang nagyobb és kissebb, a nagyobbik hozódott Budáról 1758ik Esztendőben s nyom két mását. A kissebbik Debreczenből 1793ik Esztendőben Tavasszal, nyom egy mását.

3or Van egy vájogból épült Parochialis Ház három szobára, nád tetővel, épült 1775ik Esztendőben.

4er Van egy Fiú Oskola Ház Vályogból két szobára nád tetővel, építtetett 1775ik Esztendőben.

5ör Egy Leány Oskola Ház két Szobára nád tetővel, épült Vájogból 1798. Esztendőben.

6or A Parochiális Ház után van három fertály szántó föld és kilencz köblös Kaszálló.

7er A fiú Oskola Ház után van két fertály szántó föld és hat köblös Kaszálló.

8or A Leány Oskola Ház után van egy fertály szántó föld és három köblös Kaszálló.

9er A Parochiális Ház után van még egy darab szőllő föld szőllő nélkül az úgy nevezett Vén Kertbe.

10er Van négy Kanna, három Czin egyike pedig Ón, egy Czin Tányér, Pohár Aranyból a Debreczeni formára, egy pedig rézből. Van egy karmasin színű abrosz hasonló színű arany és selyem rojtal. Egy fehér sáhos vékony, és két sima fehér vékony nagy keszkenők, s egy zöld selyemmel kivarrott patyolat kissebb Keszkenő, egy kenyér szeldelő kés.

11er Van a Templomba egy kék festékű Asztal, rajta van egy Keresztelő Pohár és egy Czin Tányér.

12ör Van egy nagyobb rámás tarka festékű és egy kisebb sima kék festékű Láda, s egy kék persely.

Melly Ingó s Ingatlan Jószágok előttünk és általunk inventáltatván, hogy sem többnek sem kevesebbnek sem találtattak, ezennel Helységünk és Szent Ekklésiánk szokott Petsétjeivel erőssítvén bizonyítjuk. Költ Csökmőn September 15én 809.

Kiadta Nagy József
Nótárius
Sulyok István m. k.
Cs. Prédikátor

J. Tóth Mihály fő Bíró
Nagy György T. Bíró
Jenei Bálint Curator
s a több Előljárók

Darvas[5]

1ször A Templom és Torony Téglából építtetett mind a kettő edgyütt 1793dik Esztendőbe Néhai Bóldogult Olasz Dávid Compossesor Úr Curatorsága alatt, tökéletesen számolván az Ekklésia költségeiről. A Templom kerítése fél vékás.

2szor A' Toronyba az óra fel tétettetett, mely ezen 1809dikbe készült.

3szor Az Úr asztalára való eszközök két Ón Kanna, két Ón Tányér, egy Ón pohár, egy fekete tafota terítő, egy ón tál, és egy ón pohár keresztelésre való, az Úr Asztalára ismét egy virágos és két gyólts terítők, egy gyólts keszkenő, egy asztal. Vagyon két Harang az edgyik 1712be önttetett Néhai Olasz Katalin Darvasi Birtokos Asszony költségén, a másik az Darvasi Ekklésia költségével.

4szer Az 1809dik Esztendőben ajándékozott Tekintetes Nemzetes Vitézlő Olasz Jósef Úr mint Földes Uraságunk, és Tekintetes Nemes Bihar Vármegye edgyik Nagy Érdemű Szólga Birája Kedves Hitvessével el felejthetetlen Emlékezetű Superintendens Néhai Tekintetes és feő Tiszteletű Szilágyi Sámuel Úr unokájával Tekintetes Nemzetes Vincze Ester Asszonnyal, egy ezüst Tányért és egy ezüst Poharat, a' mellyeket 250 Rhénes forintokba készítettek.

5ször A Prédikátor Úr Haza áll három szobából kő kéményre, az udvara deszka keritéssel van, az Háza alatt kő pincze vagyon. Az udvarában Granárium, Istálló és apró marháknak való vállyokból, a' Szobákba az Ekklésiának vagyon két asztala, két Loczája, két ládája, Persely. Az udvar tágassága az veteményes kertel edgyütt másfél vékás.

Vagyon az egész Határon tizenkét Köblös és 3½ vékás szántó földgye, Kaszálló pedig az Tekintetes Földes Urak által adódik, hol több, hol kevesebb, mivel a Határ kicsiny; de mindenkor kap négy szekér szénára valót.

6szor A Rectornak különös szobája van a' Classistól, vállyog Istállója, Gránáriuma vállyogból, két sertvés ól deszkából, az udvara a veteményes kertyével egy köböl magot foglalna magába. Az egész Határon Hét Köblös és két vékás szántó földgye van, Kaszállója adódik 2 szekér szénára való.

7szer A Belső személyektől Dézmát semmiből, és soha nem vettek az Tekintetes földes Uraságok.

8szor Az Ekklésiának vagyon egy száraz malma Mólnár Házzal minden taksa vagy beneficiumtól nyóltz köblös Szántó földel dézma nélkül az Tekintetes földes Uraságoktól immunitálva. Hogy ezek igy légyenek Nevünk alá irásával és Helységünk szokott Petsétyével is bizonyittyuk. Költ Darvason Mártius 13dik napján 1809dik Esztendőben

Curator Nemes Ifjabb Olasz Jóseff
Esküttek, Nemes Szabó András, Szabó Mihály,
Varga István és a Szent Ekklésia előljárói
mindnyájan.
Nagy István Nótárius

Máté János Predikátor

Furta[6]

1ször Vagyon egy téglából épült Templom mely az 1771ik Esztendőben építtetett.

2szor Egy téglából épült Torony Zsendely tetővel, épült 1788ik esztendőben.

3sor Harang kettő, az első 160 fontos 1743ba a második 50 fontos 1721be Budán öntettetett.

4er A Templomban az Úri Szent Asztalhoz két tzin kanna, és egy ezüst Pohár, melyen D. I. mettszés láttzik, Asztali 2 Abroszok és 3 kendők vagynak.

5or Tiszteletes Úrnak van egy vájogból készült háza két szobára, és egy kamarára nád tetővel. Pintze Téglából Istálló vájogból, és egy veteményes kertye.

6or Rector Úrnak van egy vájogból készült háza két szobára nád tetővel, egy kis kamara veteményes kertye.

7er A Tanitónak egy vájogból épült háza egy szobára, és egy veteményes kertye.

8or Tiszteletes Úrnak van mind a két fordulóba edjütt ősz és tavasz Földje 12 köblös, s kaszállója mind öszve nyóltz ember vágó

9er Rectornak, mind a két fordulóba öszvességgel 3 köblös ősz és tavasz Földje, és 4 ember vágó kaszállója.

10er A Tanitónak mind a két fordulóba öszvességgel 2 köblös Földje és két ember vágó rétje.

Hogy ezek így legyenek nevünk alá írásával s Eklésiánk szokott Petsétjével is bizonyítjuk. Költ Furtán die 7ª Aprilis 809.

Szentesi György, a Furtai Reformata
Eklésiába 44dik Esztendőbe szólgáló
Predikátor

Szilágyi János Fő bíró
Tanátsommal
Vámos Mihály Eklésia Curatora

Hencida[7]

1° Van egy téglából épült Templom, építtetett 1789dik Esztendőben, a teteje sindely, van benne katedra, egyik oldalon kar, és tisztességes székek.

2° Van a' Templomhoz hozá ragasztva egy téglából épült Torony, építtetett 1803dik esztendőben, van benne 2 harang, a nagyobbik valami 4 és ½ ötödfél más forma nagyságú, öntődött 1733dik esztendőben, felyül ezek a betük vannak rá öntve:

„Gonss: Michi Antoni Zekhenter in Offen", alól illyen Inscriptio van „A Sz. Háromság egy Istennek tiszteletére öntette a' Henczidai Reformata Sz. Ekklésia". A kissebbik Harang valami másfél más ez az írás van rajta „Curavit Communitás 1760". – A Torony ajjába van egy téglából épült Granárium készült 1808dik esztendőben.

3° Van Parochiális Ház a' Templom mellett: a Parochiális udvaron vannak ezek az épületek. Van 3 szoba ketteje épitetett 1808dik esztendőben vájogból, az utza felől van egy kis szoba, a melly Tanuló Ház, azon van egy kő kémény, azután van egy nagyobb szoba, azután a pitvar, azon van egy kő kémény, azután van a cseléd szoba, ez épült 1755dik esztendő tájján, a fala van sövényből ágasokra, az után van egy téglából épült kamara, készült 1790dik esztendőben, ez alatt van egy kis pincze téglából. A szobákban lévő Ekklésia Joszága, egy Asztal, egy fa szék, egy téka a mellybe könyv tartodik, egy láda a' melly az Ekklesia Curatora keze alatt van.

Az udvaron van egy vájogból épült Istálló ahoz van ragasztva szekér szín, – az udvar közepén van egy kőből kirakott kút, egy kamara, a mellybe a Predikator gabonaja tartodik, van sertés ól kettő, egy jó tengeri góré, az udvar egésszen sövény kerítésbe van.

4° A' Fiú gyermekek Oskolája van a' Templommal által ellenbe, az udvara sövény keritésbe van, van benn egy szoba a' hol az Oskola Rector lakik, van egy pitvarra másik szoba a hol a gyermekek tanitódnak, mindenik szobának a fala vert földből van, épitődött 1760dik esztendő tájján. Van benne az Ekklésiáé egy asztal és egy nyoszoja.

5° A Leány gyermekeknek oskolája van a Rectorális Ház mellett, ennek az udvara is sövénnyel van felkerítve, van rajta egy ház a hol lakik a' Tanító, egy pitvarra van egy másik szoba a hol a Leány Gyermekek tanitódnak.

6° A Parochiális Házhoz tartoznak a Határon im e következendő szántó földek, és kaszállók. A' Predikátornak van három fordulóba szántó földje mindenik fordulóba van 8 – nyoltz köblös és 2 vékás, a szántó földhöz tartozó kaszállója van 13 köblös, ennek bonificatiojára adódott a Bagjos oldalon ismét valami 5 embervágó kaszálló.

7° Rectoralis Ház után van 3 forduloba, mindenik forduloba 4 –négy köblös egy vékás szántó föld, hová tartozó kaszálló 6 és ½ köblös.

8° Leányok Tanítója háza utánn van, mindenik fordulóba 2 – két köblös szántó földje és 3 köblös kaszállója.

10° A' Fellyebb említett Parochialis, Rectoralis, Leányok Tanitoja Házához tartozó földek és kaszállók, jól lehet az 1803dik esztendőbeli a Lakosok közt való határ fel osztásnak alkalmatosságával más hellyekre jutottak, mint az előtt voltak, de a quantitása azoknak a' földeknek annyi volt az 1803dik esztendő előtt való időkben is,

vagy annyi földeknek birtokában voltak az említett Ekklesiai személyek az előtt való esztendőkben is, a' mennyi quantitásu földek sub numero 6° 7° 8° ki vannak téve a' mint erre a mostani Ekklésiánkban élő emberek közzül a' legöregebbek emlékezhetnek, ezeknek a földeknek birtokába való lételeket, ezeknek a személyeknek, maga boldog emlékezetű Beöthy János Úr, mint Henczidai Határnak törvényes Földes Ura, meg is erősítette, még pedig az akkori föld fel osztásakor ott adatta ki, a'hol az Ekklésia Elől Járói jónak ítélték.

11° Ezen szántó földekért Kaszállókért a' Földes Uraság sem Terrágiumot sem Robotot, soha semmi szín vagy praetextus alatt ad Hominum memoriam, sem az Ekklesiától, sem a' Lakosoktól, sem a' Communitástól nem kívánt, most sem kíván, sem dezmát annak terméséből soha sem adtunk, most sem adunk.

12° Magának az úgy nevezett Ekklésiának jövedelme az a 10 vagy 12 köböl búza, a'mely sub nomine Pap bér szedődik a' Hellységben a gazdáktól, ebből ki fizetődvén a Belső személyek marad 10 vagy 12 köböl az Ekklésiának. Pénz is szedődik a' Helységben, ebből is kifizetődvén a Belső személyek marad az Ekklésiának valami 20 vagy 22 Váltó forintja.

13 A Parajta nevű szőllős kertbe van fél kapás alja szőllője, 12 sorból álló, ezt a Prédikátor használja, minden dezma nélkül.

14° A' Sakramentumokhoz tartozó Klenodiomotskái im é következendők

1° Vagyon öt Kanna czinből, az egyik nagyobb mintegy 3 itzés, mely 3 lábonn áll, és egy oroszlán forma mindenik lába, a' hárma kissebbik otska mint egy két két és fél itzések. A kisebbik otska mint egy másfél itzés.

2° Vagyon két pohár ezüstből, a nagyobbikon illyen írás van, Henczidai Ref: Sz. Ekklesia számára N. Nagy János Úr maga költségén vette A. D. 1766. – A kissebbik talpas arannyal futatva, minden Inscriptio nélkül.

3. Vagyon ón tányér 3, az első ovalis figurájú, melynek belső kerületin illyen írás van N. Török György Uram Henczidai Ekklésiának 1736. A második ennél nagyobb ujj, vetetett az Ekklésia költségén 1785. A 3dik otska a mellynek az alján illyen írás van „Henczidai Ekklesiáé".

4° Vagyon abrosz kettő az egyik közép szerű nagyságú, négy szegeletű kotzkára van szűve.

A másik apró kotzkájú.

5° Vagyon keszkenő nyoltz

Az *első Vékony* patyolat széles arany csipkével; a közepén van aranyból ki varva egy Pelikány madár 3 fiával és a Pelikány körül illyen Inscriptio van varva, a Henczidai Rfta Szent Ekklésiának egyik tagja N. N. Nagy János Uram a maga költségével készítette 1774

A *második* az elsőnél vékonyabb patyolat keskeny arany csipkével, és a négy szegeletén aranyos virágokkal meg varva; melynek közepén aranyos betűkkel e' vagyon varva, Baranyai Gál Istvánné Asszonyom készítette a Henczidai Rfta Ekklésiának számára 1755.

A *harmadik* Vékony patyolat, aranyos sinorral csipkésen bé szegve, a négy szegeletén és négy oldalán aranyos virágokból ki varva.

A *negyedik* vékony patyolat közönséges szegéssel, a négy szegeletén, és a négy oldalán fejér sellyemmel, arannyal elegyes tulipántokkal ki varva.

Az *ötödik* vékony patyolat, mind a négy oldala veres, zöld, fejér, kék, fekete selyemmel és néhol arannyal ki varva.

A *hatodik* vékony patyolat széles fejér csipkével körül szegve, nyoltz hellyett a szegelett az oldala feketés arany varrással.

A *hetedik* fejér gyolts, kék selyem virágokkal ki varva.

A *nyoltzadik* fejér Patyolat nagy keszkenő fejér selyem virágokkal ki varva.

6° Vagyon egy Keresztelő Kanatska czinből és ahhoz való nagy czin tál, mellyben a Kanna szokott allani és e szokott tartatni a' Templomban lévő Asztalon, az a'hoz való kék hernátz mátériával bé terítve.

15. Mind a Templomot, mind a Tornyot, minden egyébb épületeket a Henczidai Reformata Ekklésia maga költségénn épitette.

Hogy ezek így légyenek s nevünk alá írásával Ekklésiánk és Helységünk szokott petséttyével bizonyítjuk.

Költ Henczidán 16dik Április. 1809dik esztendőben

a' Henczidai Reformata Ekklésiának mostani
rendes Prédikátora Onodi Sz. István és az
Ekklésián(ak) s Hellységnek Elől Járói
Óldal János x Hellység mostani fő bírája
Vados István x Ekklésia mostani Curatora
Garaji János x
Barta András x
öreg Tot István x
Antal István x
öreg Pap János keze x

Kismarja[8]

1. Vagyon egy téglából 1804be épült Templom és bádogos Torony, két Harangal, mellyek öntődtek 1616ba, renoválódtak, a nagyobbik 1741be, a kisebb 1766ba.

a) A Templombeli asztali készületek 5 czin Kanna b. 2 arannyal borított pohár c. czin tál a poharak alá d. egy aranyos tányér e. egy selyem, egy gyólts abrosz g. 6 varrott keszkenő h. egy felső selyem aranyba szegett boríték i. egy kendő k. alsó szőnyeg keresztelő tál és kanna.

Az Ekklésiának van egy járásba 8, másik járásba 5, harmadik járásba egy köblös földje, mind öszve 14. Van 6 ember vágó kaszállója.

2. A Parochiális Ház, mely épült 1767be áll 3 szobából, konyhából, Kamarából, Ház alatt való pinczéből. Az Udvaron van Sütő Ház, sertés és vájog apró marha óll, Istálló, Háznál való kis Kert, excidendálódik esztendőnként utánna a Városéból 4 köblös föld. Van utánna egy nyilas káposzta föld.

3. A három Oskola

a. A' Rectorális Ház, mely épült 1760ba áll egy szobából a' melybe van 2 asztal 3 karszék és két hosszú lótza; egy nyoszoja; egy konyhából és egy Classisból. Az Udvaron van pintze van utánna 1/2 nyilas káposzta föld. Excindálódik utánna a Városéból 2 köblös föld.

b. A' Praecoptoriális Ház, mely épült 1760, mely áll egy szobából, melybe van egy asztal, egy konyhából és egy Classisból.

Boldog emlékezetű Fejedelem Botskai István Hazáját szabadságba hejheztetvén a' Határbeli Dézmát a K. Marjai Prédikátornak Rectornak és Oskola Alumnusának adta által, 1606, melynek ususába is vóltak 1726ig: De ekkor az akkori Váradi Püspök által megfosztatván, a helyett az említtett személyeknek adódott a Szombati vámja.

c. A Leányok Tanítója Háza, mely épült 1806 áll egy szobából, melybe van egy asztal, hosszú szék, Classisból és konyhából. Az Udvaránn van Kamara, alattvaló pintzével, sertés és tyúk óll, kis kert. Van utánna 1/2 nyilas káposzta föld. Excindálódik utánna a Városéból esztendőnként két köblös föld.

Hogy ezek így légyenek, nevünk alá írásával, és Városunk szokott petsétjével is bizonyítjuk.

Imre Jósef m. k.
Predikátor
és a több Presbyterialis személyek
(olvashatatlan aláírás)

Komádi[9]

Mi alább írtak a' Hajdú Komádi Ref. Ekklésiának Külső és Belső Előljárói, A' Fő Tiszteletű Superintendentia Rendeléséhez képest elő akarván adni hogy mitsoda ingó és ingatlan javai légyenek Ekklésiánknak, mint tulajdonai, azt a következő pontokban kívántuk előadni.

I. Vagyon eggy egésszen téglából, 1779dik esztendőben tökéletesen felépült Templomunk, eggy ahoz 1795dik esztendőben ragasztott téglából készült Toronnyal együtt, deszka kerítéssel környyülvétetve. A Templomhoz tartoznak.

1. Eggy Teveszőr Szőnyeggel bévonatott kerek asztal.
2. Az Úr asztalához való készületek nevezetesen
   a. 5 czin kanna
   b. Eggy bádogból készült és arany füsttel béboríttatott pohár
   c. Eggy czin Tál, a' Szent kenyér alá való és eggy czin tányér, a' melly a Szent kenyérnek széllyel hordozására való.
   d. Két Abrosz az Asztal béterítésére, melly kenderből készíttetett.
   e. Három rész szerént arannyal, rész szerént pedig selyemmel kivarrott keszkenől a' mellyek a Szent edények betakarására valók.

A Toronyhoz tartoznak

1. Két harangok, a' mellyek közzül a nagyobbik 6 mázsás ilyen felyül való írással: *In honorem S. S Trinitatis Reform. Ecclesia Komádi fieri Curavit propriis sumptibus 1771.* A kissebbik harang valami harmadfél mázsás illyen felyül írással: *A' Komádi Ecclésia a' maga költségén renoválta An: D. 1715.*
2. Eggy fertályos toronybeli óra.

II. Vagynak három Parochiális Házaink, a' Három Belső Személlyek számára.

1. A Prédikátori ház, egésszen téglából építve, a'mellynek a pitvaron kívül négy szobái lévén, eggyik lakó és elég tágas szoba, a másik egy kissebb tanuló szoba; a' harmadik túl a pitvaron eggy elég tágas cseléd ház, a negyedik pedig eggy kisseb szoba, kamarának van fordítva.

Ehez tartoznak

a. Két tisztességes festett asztalok és két tisztességes karszékek.
b. A' házzal által ellenben eggy egésszen téglából épült gabonás ház rész szerént a prédikátor, rész szerént az Ekklésia számára, a'melly alatt eggy jó tágas téglából rakatott pincze is van, mintegy három öl hosszúságú a' Prédikátor számára.
c. Eggy deszka sertés ól sertést hizlalni.
d. Eggy kissebb veteményes kert.
e. Eggy rongyos istálló és marha ól a'mellyet újítani készülünk.

2. A' rectori ház egésszen téglából épülve, mellynek a' pitvaron kívül két szobái lévén eggyikben maga a' Rector lakik, másikban pedig tanítványait oktatja. Ehez tartoznak

a. Egy deszka asztal a Rector szobájában
b. A' tanuló gyermekek szobájában

(Az összeírásból itt egy lap elkallódott, nem került bekötésre.)

β. Eggy bizonyos kaszálló a'mellyet a' belső emberek számára szoktak lekaszáltatni.

IV. Vagynak 9 darab szarvas marháink a'mellyek között vagynak

1. Eggy borjas tehenek
2. Két meddő tehenek
3. Két harmadfű üsző tinók
4. Eggy harmadfű Bika süldő
5. Három rugott borjú.

Hogy az eddig előszámlált javai légyenek megnevezett Ekklésiánknak, azt eggyező akarattal bizonyítjuk Komádiban a' fent írt napon és Esztendőben. (1809 jún. 10.)

Az Ekklésiának Külső és Belső Előljárói Nevezetesen

Prédikátor Tarczali György m. k.
Fő Bíró és Presbyter Ceglédi János m. k.
Presbyter Soos István m. k.
Kurator Kóti Mihály m. k.

Nagykereki[10]

1. Vagyon kerités nélkül egy Téglából való Templomunk, melly 1791dikben építtetett; ebben vagyon egy asztal kék posztóval bé húzva, rajta egy bádog Tál, és egy kisded Czin Kanna, mellyet bé fedez egy zöld selyem aranyos Kendő.

2. Vagyon egy fa tornyunk, tégla fundamentumon; ebben két Harang Tekintetes Hodossy János Úr és felesége Tekintetes Kósa Magyari Judith Asszony ajándéki 1752ben.

3. Vagyon egy vájogból épült kő kéményes Parochiális Házunk; melly áll egy Tanuló Házból két lakó Szobából, egy Kamarából. A Szobabéliek ezek: Két asztal, két hosszú Szék, négy kisded szék, egy Théka. Ide tartozik két Persely, és két Láda, melly Ládáknak edjikében áll az Arvák, másikban pedig az Ekklésia pénzetskéje. – A Parochiális Háznak udvarán vagyon egy Pincze, Istálló, apró marha és sertés ólak, és egy kis Kert. – A Parochiális Házhoz vagyon szántó föld két darabban, és két fordulóban, egy hellyen tíz,máshellyen nyóltz – 8 Köblös, dézma nélkül; és Kaszálló két fordulóban egy hellyen 20, más hellyen is 20 ember vágó. – Vagyon másfél vékás Kender föld is.

4. Vagyon két földből vert Oskolánk, egy egy Classissal és egy egy lakó Szobával, s kis Kerttel edjütt. – A Fiúk Oskolájához tartozik: 8 Köblös szántó föld két fordulóban, dézma nélkül; és 7 – hét ember vágó Kaszálló két fordulóban; ismét másfél vékás Kender föld.

A' Leányok Oskolájához tartozik: egy Köblös Szántó föld, dézma nélkül, és egy ember vágó fű, ismét másfél vékás Kender föld.

5. Az Ekklésiának vagyon, négy ember vágó kaszállója. Szántó földje most nincs; hanem a Tekintetes Földes Uraságok szoktak adni tettzések szerént, most többet, majd kevesebbet. – Marhája vagyon 6 darab. – Az Perselybeli adakozással edjütt mintegy 200 – kétszáz Rforintotskája.

6. Az Úr aztalához való készületei ezek: Két ezüst aranyozott pohár, 1631dik Esztendőtől fogva. Egy ezüst aranyos Tányér 1617től fogva. 5 Kanna, 4 fejér abrosz, 2 aranyos virágú kendő, és egy kék Kamuka ezüst rojtal.

Hogy ezek így légyenek nevünk alá írásával, és Eklésiánk szokott petséttyével is bizonyítjuk. Signat NKereki die 8a Apr. 1809.

Mosonyi Sámuel
NKereki Prédikátor m. k.

Presbyterialis személyek:
Jakabb András
Szabó Márton
B. Tóth Mihály
B. Tóth János
Nagy Ferencz
Nagy Sándor Kurator

Okány[11]

1β Vagyon egy, téglából 1799-benn fundáltatott, és azt követő négy esztendőkbenn, fel rakatott Templomunk, t: i: azokban az esztendőkben, tsak a kő fala és teteje rakódott fel. Most pedig 1809ben már a Kőmíves hozzá fogván további építéséhez 1850 Rs (Rhénes) forintokért, készít két kő kart Tornyot, és a Templomnak több meg kívántató részeit, mind valami az ő munkáját illeti. Vagyon egy régi Harangunk is, minden esztendő szám nélkül nyóltzvan fontos.

2° Parochiális házunk három szobára, Tanuló ház, nagy ház Cseléd ház. Vagyon utánna két fertály föld, két fertály Kaszálló is, mellyek két Calcaturára osztatván, egyik esztendőben a szántó föld Ugar a Kaszálló nyomás, egy egy esztendőben használtatnak miden Dézma nélkül.

3° Két Oskolánk Fijú és Leány Oskolák mind egyik utánn egy egy fertály föld egy egy Kaszálló. Ezek is a második punctum szerént használtatnak, minden Dézma nélkül.

4° Az Ekklésiának, nints semmi közönséges, vagy különös fundusa, hanem Tekéntetes, Nemes, Nemzetes Vitézlő Szlávy György Úr, mint Helységünk Nagy érdemű Örökös Földes Ura s hív Pátronusa különös szívességből indíttatván, Instantiánkra, valami 15 köblös földet két esztendőre, méltóztatott által engedni *ad Usum* minden dézma nélkül, hogy használlyuk, a Templom építésére fordítván azonn földnek termését. A mellynek jövedelméből, és más magunk Árendás földjeinknek, valami Kaszállók sarjújának köz haszonra, az az e végre lett fordításából (:mellyet adott volt el a Communitás a Csabai Gazdáknak ezer Rs forintokért:) építtyük már most Isten Segedelméből, az Eő felsége Ditsőségére a Templomot.

Hogy ezek így légyenek, nevünk alá írásával, s Eklésiánk Petséttyével is bizonyíttyuk. Kőlt Okányban die 5ª Mártii 1809.

Haragos János
feő Bíró több Esküdtt
Társaimmal

Curator Kintses Istvánnal
Nagy Márton
Prédikátor

Ki adta az Helység Nótáriusa Tóth István m. p.

Szakálli[12]

Vagyon egy Fából, sárból épült Templomunk, Teteje Náddal kötött. Nap kelet felől való végibe ugyan fából tsinált Torony, amely készült 1802. esztendőben, ebben vagyon egy Harang is, amely 1807. esztendőben öntetett. Sövényel jó tágas hellyel körül kerítve. –

Vagyon Parochiális Ház a Templomtul messzire a Prédikátor részire való, melyhez tartozik egy Kert, mintegy három Vékás földnyi. – Szántó föld két fordullóra 14 – tizen négy köből alá való. – Hét napi vágó Kaszálló minden esztendőben. – Vagyon Oskola is a melynél vagyon egy kert, három vékás forma nagyságú. Szántó föld két fordulóra 7 – Hét köblös föld., 4 – Négy ember vágó fű. – Ami pedig az Ekklésia Beneficiumát illeti semmi sints (több) 4 – négy ember vágó Rétnél. – Hogy ezek így legyenek Nevünk alá írásával Helységünk szokott Petsétyével is bizonyítyuk.

Szakálba, 10. N. Böjtmás havába 1809.

Dandé Mihály
Prédikátor
Györfi István Curator
Györfi János
Gyenge János
Gyenge András

Ugra[13]

1. Vagyon 1772^{dik} ben épült Kő Templom kerítés nélkül, melyhez ragasztva vagyon, húsz ölnyi magasságú Torony melynek kő rakása 12 öl, teteje pedig 8 öl, mely 1800^{dik} ban készíttetett el.

2. Ugyan azon Toronyba vagynak két Harangok, mellyek közzül a nagyobb öntodött 1728^{dik}ban, olvastatnak rajta ezen betűk: K. Ugrai Harang Makai István Bíróságában hozattatott Kiss Péter és Notárius Czeglédi Gergely által. A kisebb öntődött 1806^{dik}ban, mellyen ezen betük olvastatnak: Az Ugrai Reformata Sz. Ekklésia öntette.

3. A' Templom Udvarának Déli részén vagyon a' fiúk-Oskolája, mely Lakó Szoba, Pitvar, Classis, és romladozásban lévő Kamarából áll.

4. Vagyon utánna két köblös föld, mellyet az oskola-mester használ, azon kívül egy darabocska kender-föld.

5. A' Templomnak Északi-része felől vagyon a' Leányok oskolája újjonan épült Ház, áll classisból, Pitvarból, Lakó Szobából, és egy kis kamarácskából.

6. Vagyon utánna egy Köblös föld, mellyet a' Leányok-Tanítója használ.

7. Vagyon Parochiális Ház, a' Templomnak Nap-keletre lévő része felől, mely áll Lakó-Szoba, Pitvar, Cseléd-Ház, Kamarából, mellyek mind romladozásba vagynak.

8. A Parochiális Ház után. négy Köblös-föld vagyon, mellyet a' Predikátor használ, és egy kis darabocska kender föld.

Hogy ezek így légyenek, nevünk alá-írásával Ekklésiánk Petséttyével erősíttyük. Költ Ugrán Mártiusnak 13dikán 1809.

Ezek igazságát bizonyítja
Prédikátor Váradi Jósef m. k.

Agárdi Mihály Hejség Bírája és Presbytere
Kiss István Ekklésia Curatora
Kiss Mihály Törvény-Bíró és Presbyter
Balla Mihály Presbyter
Bondár István Presbiter

Váncsod[14]

1ör Vagyon egy Templom téglából 1805be épült, hozzá ragasztva hat vagy hét esztendőkkel készittetett Kő Torony, benne két Harang, a' Vántsodi Ekklésia öntette mind a kettőt 1769dik Esztendőben Kötegyáni Erdődi Mihály által.

2or Az Úr asztalához való készületek Három ón kanna, két pohár, egyik aranynyal borított, másik ezüst, arany virágos. Az elsőn egy szám 1649. az utolsón 1687. Négy ón Tál, Abroszok Sellyem egy, négy fejér patyolat arany virágosok. Hét sáhos abrosz s más takaró kendők.

3szor Egy újj kő kéménnyel lévő Parochiális Ház, benne két tisztességes szoba, egy könyv tartó téka, és egy Nagy Láda. Ott egy most épülendő kő Granárium a végibe Tanuló Ház, s alatt két kő pincze, két sertés Ól deszkából, s jó Nagyságú Udvari kert.

4szer A Parochia szomszédságába egy régi fiú Oskola, Sertés Ól Udvari kis kert.

5ször A' Templom mellett egy Leány Oskola, a Tanítónak egy régi szobája, és egy mostanában kő kéménnyel épült Classis.

6szor Két fordulóba az Ekklésiának Szántó földje egyik fordulóba a' Hellység kertye mellett 6 köblös, másik fordulóba a' Kis Keres mellett 3 köblös 2 vékás.

7szer A Prédikátornak egyik fordulóba a görbe nevű földbe 7 köblös. A másik fordulóba a Kódus háton egyik darab 5 köblös 2 vékás, másik az Ekklésiáé mellett 1 köblös két vékás. Az epres kert mellett 1 vékás kender föld. Az erdő alatt 1 köblös két vékás. A Bagjoson 2 köblös szántó föld. Kaszálló a Bagjoson 6 ember vágó sóványos. A Köles szigetbe 18 ember vágó jó féle Kaszálló.

8szor Az Oskola Mesternek két fordulón három három Köblös szántó földje. Tavasz föld 1 köblös Kaszálló mindenik fordulóba három három ember vágó.

9szer A Leányok Tanítójának minden fordulóba hat hat vékás, a Bagjoson Tavaszi 1 Köblös szántó föld. Kaszálló minden fordulóba egy egy ember vágó. Hogy ezen Szántó és Kaszálló földeknek az Ekklésia mindenkor Dézma adás nélkül való vóltak bizonyíttyuk nevünk alá írásával s Hellységünk szokott petséttyével.

Költ Vántsodon Martius 29-én 1809.

Hogy ez az expositio igaz, bizonyítom:

Nagy Sebestyén, a vántsodi
Ekklésiának mostani Prédikátora m. k
Vajda István
Curator

Zsadány[15]

1° Van egy Téglából épült Templomunk, és Tornyunk, mely készült 1797^{be}. A Toronyba vagyon két Harang, az egyik három Mázsás 1782^{ben} készítődött, a' másik egy Mázsás és 50 Fontos, öntődött 1728^{ban}.

2° Parochiális Ház Vájogból az Uczára két Szoba, Konyha kőkéményre, Cseléd Ház, Kamara egy fedél alatt. – Ennek az Udvarán vagyon egy kis pincze, az óldala Téglából. Vagyon egy Vájog Istálló, egy Granárium Deszkából. – A Telekjén van kis kert, Szérüs Kert, mindöszve az egész Telek tészen 189 quadrát ölet. – Vagyon a Szobákba három fenyő fa Asztal, egy nagy fenyő fa Láda, a melyben az Úr Asztalához meg kívántatók tartatnak. Továbbá a két fordulóra mindöszve a' Kender földekkel együtt vagyon 12 Köblös és 113 quadrát öl Szántó föld, azon kívül kilenc Szekeres Kaszálló. Melyet a Hely-béli tiszteletesek Dézma nélkül használtak Ember emlékezetetől fogva.

3^{or} Vagyon egy Rector Ház Vájogból, melyben magának az uczára egy Szoba, azután Konyha Kő Kéményre, azután ugyan azon fedél alatt fiú oskola Ház vagyon. Annak a végibe egy kis Veteményes Kert, az Udvaron Vájog Kamora. Mindöszve az egész Telekje 142.– quadrát-öl.– A Rector Szobában vagyon egy fenyő fa asztal, az Oskolába három hosszú Tölgy fa asztal s mellé meg kívántató Székek. Szántó fölgye vagyon a' kender földekkel együtt 7. Köblös, Kaszálló négy Szekeres Dézma nélkül.

4° Leanyok Oskolája. Melyben a' Tanítónak az uczára egy Szoba, azután Konyha Kő Kéményre, azután a Leányok Oskolája vájogból egy fedél alatt. Vagyon az oskolába három fenyő fa Asztal, hozzá való székekkel. – Az egész Udvara tészen 92 Quadrát ölet. Szántó fölgye vagyon a' Kender földekkel együtt a' Két fordulóra, három köblös és 229 Quadrát öl, két Szekeres Kaszálló Dézma nélkül.

5° Az Ekklésiának vagyon a Két fordulóra 20 Köblös és 239 Quadrát öl Szántó földje és Két tehene.

Hogy ezek így légyenek Nevünk alá írásával s Pecséteinkkel bizonyítyuk.– Költ Zsadányban Martiusnak 10^{dikén} 809ben

Bor István m. k. a'
Szent Ekklésiának Prédikátora

Fő Bíró Szabó János
Törvény Bíró Német János
Curator Tar János
és az egész Tanács
Nótarius Nagy József

Zsáka[16]

I. Vagyon egy Téglából 1783 esztendőben épült Templomunk Toronnyal eggyütt. A Toronyban vagynak két Harangok.

1. A' nagyobbik Harangon ez az írás, vagy inkább metszés olvastatik: In Ofen Steinstoch Cos. Mich. Sáka 1760.

2. A kissebbik Harangon illyen öntés láttszik: Isten ditsőségére öntette a' Sákai Refor. Sz. Eklésia maga költségén. 1757. Venite, gustate, quam bonus est Jehova. Fudit Michael Erdődi.

A Templomhoz való eszközök. Egy Asztal

Az Úr Asztalának ékességei.

1. Keresztelő Ón Tál, a' mellyen illyen mettzés vagyon: A. 1769. Sákai R. Eklésiáé. Egy meszszelyes fedeles ón Kannátskával együtt.
2. Egy ittzés fedeles Ón Kanna, illyen mettzéssel: A Sákai Eklésiához csináltatták ez Keresztelő Kannát. Ao 1670 15 Jan. Felül: Simon Gáspár, E. Bogdán Miklós Uraimék
3. Hasonló egy ittzés fedeles Ón Kanna, a' fenekén ez a mettzés: Sáka 1723.
4. Két ittzés Ón fedeles Kanna, a fenekén illyen mettzéssel: T. Zilai Dániel Úr: Atta Sákai Eklésiának 1770.
5. Két ittzés Ón fedeles Kanna, semmi mettzés nints rajta.
6. Egy on Tányér, mellyen ily mettzés olvastatik: Özvegy Tisz, Zilahi Jánosné adta Sákai Eklésiának Ao 1763.
7. Egy ezüst arannyal ki pallérozott Pohár ily mettzéssel: Sákai Eklésiához való. N. I. 1612.
8. Egy ezüst Tányér, ily mettzéssel: Sákai: Porkoláb: Garabvczi Máttiás: Török: Gáspár: Szákai: Tizedes: cináltatták: Isten Tisztességére: Anno 1636.
9. Egy zöld mázos 7 ittzés tserép Kanta, ily írással: A Zsákai R. Sz. Eklésia számára készült Kanta. 1794. die 29. Maii.
10. Pulpitus, ahoz valo virgat készíttette Bogdán Judith 1762.

Abroszok

1. Egy Tükörös Sáhos Abrosz.
2. Egy varrott: a' szélein illyen varrás olvastatik: B. Veselényi Kata készítette Úr Asztalára. Ao 1765.
3. Egy gyolts veres selyemmel varrot keszkenő virágokkal, illyen varrással: B. Veselényi Kata készítette Úr Asztalára 1775.
4. Ehez hasonló ily varrással: B. Veselényi Kata készítette Úr Asztalára 1775.
5. Egy gyólts arannyal és ezüstel varrot keszkenő a' szélein körül illyen varrás olvastatik: Ata N: Szőts Mihály, N. Boros Sára az Sákai Sz. Ek: 1735.
6. Két egyforma gyólts Keszkenők Veres selyemmel és arannyal varrott virágos.
7. Egy fejér Muselin, kék, veres, sárga gránnát szín selyemmel ki varrott keszkenő.
8. Egy fejér, zöld selyemmel és arannyal varrot Patyolat keszkenő.
9. Sárga virágos selyem keszkenő

IV. Kaszálló Réttye vagyon az Eklésiának 17 ember vágó.

Hogy ezek így légyenek, Nevünk alá írásával s Helységünk szokott petséttyével is bizonyíttyuk.

Sákán 14 Martii. 1809.

Katona Mihály m. k.
Prédikátor
Szántó Ferenc m. k.
Curator
Sárvári János Presbyter
Tétsi Mihály Presbyter
Boji György Presbyter m. k.

JEGYZETEK

1 Legrégebbről ismert községeink egyike. 1075-ben a garamszentbenedeki apátságé volt, szolgáltatónépek lakták. 1500 körül a Ártándiaké. A XVIII. században már több köznemesi család osztozkodik rajta, a XIX. században pedig a Hodossyak, a Szunyoghok, a Menszárosok, a Csanádyak, a Veérek, a Försterek és a Tihanyiak mondhatnak részbirtokot magukénak. Tiszta református közösség, a XIX. század derekán 783 lakossal. V. ö. *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország története és földrajza I. (Bp. 1966) 595.; Bihar vármegye és Nagyvárad (Szerk. *Borovszky Samu* h. én.) 41–42.; *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára (Pest, 1851) I. 53.

2 Neve után ítélve az ún. „böszörmények" alapították. A körösszegi vár tartozéka volt, szerepel a pápai tizedlajstromban is. 1692-ben is lakott hely! Armálista közösség, mezővárosi jogállással. Túlnyomórészt református hely 1851-ben 3200 lakossal. Földesura gróf Csáky Antal. V. ö. *Györffy* i. m. 606.; Bihar vármegye ... i. m. 50.; *Fényes* i. m. I. 166.; *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében 1692 (Bp. 1943) 125.

3 Neve magyar személynévből származik, első említése 1208-ban történik. 1552-ben már hat földesúrnak volt itt részbirtoka. 1692-ben is lakott hely. Vizsgált korszakunkban birtokosok itt a Lányiak, a Beleznayak, a Dobozyak, a Bagosyak, a Sughiak, a Nagyok. Színtiszta református közösség, 1851-ben 1059 lakossal. V. ö. *Györffy* i. m. 604. *Mezősi* i. m. 125. és 268.; *Bihar vármegye* i. m. 58.; *Fényes* i. m. I. 148.

4 Első említése 1219-ben történt. A XIII. század végén a jelentősebb települések közé tartozik. Földesura a nagyváradi káptalan, ennek ellenére tiszta református közösség maradt. A XIX. század közepén 2084 lakója volt. Földje mint a sárréti községeké általában – ingoványos, vizes, nádas, gyékényes. V. ö. *Györffy* i. m. 505. (Békés vármegyénél!); *Mezősi* i. m.; *Fényes* i. m. I. 227.; *Módy György:* A mai Hajdú-Bihar megye területe XIII. századi településtörténetének vázlata. DMÉ 1968. (Debrecen, 1970) 200.

5 Neve nem szerepel az 1692-es összeírásban, tehát lakatlan. A XVIII–XIX. században köznemesi családok birtokolják, így a Molnárok, a Baranyiak, a Barbolák, az Olaszok. Magyar–román község. A XIX. század derekán 516 református és 412 görögkeleti élt itt. A református templom mellett görögkeleti temploma is állott. V. ö. *Mezősi* i. m.; *Fényes* i. m. I. 243.

6 Nem szerepel az 1692-es összeírásban. Földesura a nagyváradi káptalan kisprépostja, de megmaradt nagyobb részt református községnek. A XIX. század derekán 1250 református mellett 250 katolikus élt itt. V. ö. *Mezősi* i. m.; *Fényes* i. m. II. 25/26.

7 Hencida társadalmi szempontból Bihar vármegye egyik legérdekesebb községe, jórészt armálista nemesek lakták. Első említése 1342-ben történt, 1552-ben a 39 telekkel összeírt községet négyen birtokolták. 1692-ben is lakott hely, sőt Esztár két háztartását is itt írták össze. Földesurai a Beöthy, a Zsigmond, a Miklóssy és a Jezernicky családok. Döntően református közösség, 1851-ben 1650 református lakos mellett 50 r. kat. és 35 g. kat. lakos élt itt. V. ö. *Mezősi* i. m. 125. és 267. *Fényes* i. m. II. 99–100.

8 Neve 1291-ben bukkan elő, a XVI. században a Bocskai család birtoka. Bocskai István a községet széles körű kiváltságokkal ruházta fel, s ezt gyakorlatilag sikerült 1848-ig megőrizni. Színtiszta református közösség, 1851-ben 2083 lakossal. V. ö. *Fényes* i. m. III. 68. és *Varga Gyula:* Kismarja. Egy szabad paraszt közösség a feudalizmus bomlásának korszakában. (Különlenyomat. H. n. é. n.)

9 1291-ben szerepel először. A XVII. században hajdúváros, 1692-ben puszta, négy családját Derecskén írták össze. A XVIII. században az Eszterháziak derecskei uradalmához tartozott. Részt vett a hajdúszabadság visszaszerzésére irányuló perben, nem véletlen tehát, hogy itt is „Hajdú Komádi"-nak mondják a községet. Színtiszta református közösség, 1851-ben 2700 lakossal. V. ö. *Györffy* i. m. 635.; *Mezősi* i. m. 125.; *Fényes* i. m. II. 236. és *Szendrey István:* A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. (Debrecen, é. n. 1958)

10 A papai tizedjegyzékben szerepel először. A XVI. században a Bocskaiaké, várának szerepe ismeretes Bocskai István szabadságharcából. A XVIII. századtól számos köznemesi család birtokol itt. Színtiszta református közösség, 1851-ben 1330 lakossal. V. ö. *Bihar vármegye* i. m. 122.; *Fényes* i. m. II. 203.

11 1220-ban tűnik fel először, a tatárjárás alatt elpusztult, de az 1330-as években már újra lakott hely. Földesurai a Szlávy, Uray, a Noszlopy és Gorove családok. Református közösség, 1851-ben 1496 lakossal. V. ö. *Györffy* i. m. 647.; *Bihar vármegye* i. m. 129.; *Fényes* i. m. III. 159.

12 Körösszakál 1284-ben bukkan elénk, s a következő században is egyházas hely. 1692-es összeírásban nem szerepel. A XVIII. században a Nadányi és a Stachó család tulajdona, később a birtokosok száma szaporodik. Összeírásunkban az egyetlen község, ahol a reformátusok kisebbségben voltak. 1851-ben 574 görögkeleti román mellett csak 142 reformátust találunk. Ez egyben magyarázata is a parochia feltűnő szegénységének. V. ö. *Györffy* i. m. 663.; *Bihar vármegye* i. m. 144.; *Fényes* i. m. IV. 53. és *Mezősi* i. m.

13 Biharugra. Neve személynévből ered, 1214-ben monostoros hely. 1552-ben Monostorosugra néven írták össze 5 telekkel. Nem szerepel az 1692-es összeírásban, tehát puszta. Földesura a Bölönyi család. Református közösség 1851-ben 1537 református lakossal. V. ö. *Györffy* i. m. 679.; *Mezősi* i. m. 180.; *Bihar vármegye* i. m. 159. és *Fényes* i. m. IV. 229–230.

14 Váncsod neve 1213-ban bukkan fel, s szerepel a pápai tizedjegyzékben is. 1692-ben puszta. A XVIII. században köznemesi családok birtokolják, s a birtokosok száma a XIX. század derekán 200 körül mozog. Jelentősebb résszel rendelkeznek a Farkas, Csapó, Tóth, Zsidai, Fodor, Fónyad és a Kis családok. Az úrbériség elenyésző (11 6/8 telek), a határ nagyrésze majorsági birtok. Döntően református közösség, 1851-ben 1600 református lakossal. A többi felekezethez tartozók száma elenyésző. V. ö. *Györffy* i. m. 681.; *Mezősi* i. m.; *Fényes* i. m. IV. 261–262.

15 1249-ben tűnik fel, s szerepel a pápai tizedjegyzékben is. 1692-ben puszta, de nemsokára benépesült, s az Eszterháziak birtokába került. Szerződéses hely, majorsági birtok nincsen. Tisztán református közösség, 1851-ben 1699 lakossal. V. ö. *Györffy* i. m. 691–692. *Fényes* i. m. IV. 332.

16 Neve 1322-ben bukkan fel, s szerepel az 1552-es összeírásban is. Ekkor említik először a zsákai várat is. Összeírásunkból megtudtuk a vár 1636. évi porkolábjának a nevét is: Garabuci Mátyás. Az erősséget 1711-ben lerombolták. Földesurai a Rhédei grófok. Református jellegű közösség jelentékeny görögkeleti román kisebbséggel. 1851-ben 1425 református mellett 553 görögkeletit találtunk. Református temploma mellett görögkeleti is állott. V. ö. *Györffy* i. m. 692.; *Csorba Csaba:* Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. DMÉ 1972. (Debrecen, 1974.) 223. és *Fényes* i. m. IV. 333.

Miklós Nyakas

DIE REGISTRIERUNG DER REFORMIERTEN KIRCHE DER BIHARER GEBIETE AUS DEM JAHRE 1809

Der Verfasser publiziert auf Grund der im Archiv des reformierten Kirchendistriktes von dem Gebiet jenseits der Theiss befindlichen Registrierungen die Quellen, die sich auf die kirchliche Lage der Gemeinden in dem Biharer Teil des heutigen Komitates Hajdu-Bihar beziehen. In der Einleitung weist er auf die Gesichtspunkte hin, die die Registrierungen besonders wertvoll machen, ja sie tragen wertvolle Angaben zu den historischen, etnographischen, kulturhistorischen und lingvistischen Forschungen bei.

In der Feststellung der Bauperioden der reformierten Kirchen ist die Registrierung eine unentbehrliche Quelle. Die wichtigste Bemerkung ist, dass der Bau der Kirche und des Turmes im allgemeinen in zwei Etappan geschah. Es ist mit den begrenzten finanziellen Möglichkeiten der betreffenden Dörfer zu erklären. Die Aufzählung der Kirchengeräte ist eine ausserordentlich werte Quelle und über seinen kulturhistorischen Wert hinaus bietet sie zahlreiche Angaben auch für die lokalgeschichtliche Forschung. Benennenswert ist die Tatsache, dass die Biharer-Kirchen ihre Glocken in dem 18. Jahrhundert durch die Pester Glockengiesser machen liessen. Es ist auch interessant, dass die Turmuhren schon zu dieser Zeit an den Dorfkirchen erschienen.

Auf Grund der Registrierungen steht ganz klar vor uns die reformierte Parochie auch als wirtschaftliche Einheit. Die Dorfprediger wirtschafteten und so waren ihre Pforten den reicheren Bäuern ähnlich.

Die Registrierung ist eine wichtige Quelle auch auf dem Gebiet des Bildungswesens, ja die Schulen wurden durch die Kirche finanziert. Dem Praxis der reformierten Kirche entsprechend finden wir zwei Schultyepen, die Knabenschule und die Mädchenschule. Die Gebäuden sind einfach, mit Wellerwand und schilfbedeckt. In der Schule wohnte der Lehrer. Die Schule hatte auch Parzellen in der Feldmark, wie die Parochie, sie waren aber kleiner.

Es erhöht der Wert der Registrierung, dass die Bevölkerung des von uns untersuchten Gebietes reformiert war.

Dankó Imre

Életmódbeli változások a dél-bihari sikság parasztságának felszabadulás utáni életében*

A délbihari síkság falvai az elsők között szabadultak fel hazánk települései közül. A Vörös Hadsereg és a nyomukban jövő román csapategységek 1944. október 5–6-án foglalták el a területet. Ellenállásba sehol sem ütköztek, a német csapatok és a magyar fasiszták jó előre elhagyták vidékünket. A németekkel és a magyar fasisztákkal együtt elmenekültek a nagybirtokosok, a nagybérlők, az ispánok, gazdatisztek, szolgabírák, jegyzők – a nép ellenségei; mindazok, akiknek félniök lehetett a nép haragjától. A lakosság örömmel várta a felszabadítókat, kifosztottsága és sok baja ellenére is boldogan köszöntötte a bennük megtestesült békét. A szovjet és a román csapatok megjelenése a lakosság számára elsősorabn a béke megszületését jelentette. Azt akkor igen kevesen vették észre, hogy másról, többről is van szó, hogy kezükbe vehetik sorsuk irányítását, hogy valóra válthatják évszázados álmaikat, hogy új korszak köszöntött rájuk. *A Szabad Föld* című parasztújság tíz év múlva, a felszabadulás 10 éves jubileumára pályázatot hirdetett a felszabadulás községenkénti paraszti leírására. A nagyon széles körű pályázatra a délbihari síkság falaiból, tanyáiból mintegy kétszázan pályáztak. Sajnos, egyik innen származó pályamunkát sem vették fel abban a gyűjteménybe, amit a legjobbnak ítélt pályamunkákból állítottak össze.[1] Így azután csak a pályázat kéziratairа vagyunk utalva.[2] Ezek a kéziratok igen beszédesek, nagyon kifejező módon, majd egyértelműen arról szóltak tív év távlatából is, hogy a felszabadulás jelentősége 1944–45-ben igen kevesekben tudatosult. Alig néhányan látták még a lehetőségeket, még kevesebben a feladatokat.

Minthogy számottevő háborús kár községeinkben nem keletkezett, az újjáépítés nem jelentett különösebb feladatot területünkön. Központi kérdés volt viszont, a hadigazdálkodás, majd pedig a visszavonuló német csapatok kártételei, fosztogatásai okozta károk eltüntetése, a hadifoglyok hazahozatala és a volt trianoni határ visszaállítása. Ez az utóbbi akkor nagyban veszélyeztette a közellátás érdekeit. Területünk lakossága iparcikkeit, az élelmiszerek jelentős részét is a kevésbé kifosztott Erdélyből, illetőleg a peremterületekről, Nagyvá-

* A szerző 1966-ban készített kandidátusi disszertációjának egy fejezete. A dolgozat változatlanul kerül közlésre.

1 Falunk tíz éve. Darvas József előszavával. Összeállította a Szabad Föld Szerkesztősége Bp. Szikra, 1956. Egyebekben a földreformra vonatkozóan lásd a Földreform 1945. Bp. 1965. c. kiadvány több adatát. A részeredményeket megyénkénti megoszlásban összegezi és ismerteti. A sarkadi járás községei közül egyénileg csak Geszttel (289. p.), Mezőgyánnal (uo.), Okánnyal (uo.) és Sarkaddal (377. p.) foglalkozik. A tanulmány- és dokumentumkötet összegezéseiből is megállapíthatólag Bihar megye egyike volt hazánk azon területeinek, ahol a földreform valóban új világot teremtett.

2 A Szabad Föld 1955. évi „Falunk tíz éve" című pályázatának résztvevői. (Bp. 1965.) 16–25.

radról, Aradról szerezte be. Erre lehetőséget az adott, hogy a határok nyitottak voltak. Különös fontossággal bírt a só, amit szekerekkel hoztak Várad–Dés felől ezekben az időkben a vállalkozó emberek. Nagy gondot okozott a közigazgatás helyreállítása is. A régi vezetők általában elmenekültek. A helybenmaradt hivatalnokok pedig egyrészt féltek, másrészt velük szemben is bizalmatlanok voltak és ezért nem lehetett rájuk számítani. Mégis – és ez mutatja a felszabadulás valóságos tartalmának fel nem ismerését – az újra szerveződő közigazgatás nagyobbára ezekre, az itthon maradt hivatalnokokra támaszkodott. A falu népe nehezen ébredt megváltozott helyzete tudatára. Természetesen kivételek is voltak, mégpedig nem is elszigeteltek és szűk körre szorítkozók, mint például Biharugra esetében. Itt várták a felszabadulást, megfelelően értékelték és tüstént megragadták a lehetőségeket, hogy életüket jobbá, szebbé tegyék. Ez *Szabó Pál* és barátainak az érdeme, aki kiemelkedve a falu parasztságából, továbbra is benne maradt a faluban, tanítva, nevelve, előkészítve őket az elkövetkezendő nagy fordulatok és a feladatok megoldására. Nem véletlen, hogy itt, Ugrán, és például nem Geszten, a *Tisza*-birtokok központjában, bontakozott ki előbb a földosztás igénye.

1945 tavasza a kibontakozás ideje volt, gyors erjedés indult meg mindenütt. Pezsgő élet lett úrrá az egész vidéken. Lassú tudatosulási folyamat bontakozott ki. Egyrészt a sorra alakult Nemzeti Bizottságok, a különféle, de főleg a kommunista pártszervezetek, a különböző tömegszervezetek, de főleg a szakszervezetek és talán utolsósorban a mindezek mellé lassan-lassan felsorakozó közigazgatás nagyarányú felvilágosító és szervező munkát végeztek.[3] 1945 tavaszán már mindenütt elsöprő erővel jelentkezett a földosztás igénye, sőt emellett a központi igény, követelés mellett számos más, apró, sokszor csak szegényparasztság érdekeiért. Nem engedték magukat befolyásoltatni és bátran hogy az igények megfogalmazói, a követelések valóraváltói a parasztság legtájékozottabb, legtöbbször a régebbi mozgalmakban részt vett, sok esetben kommunista tagjai voltak. Különösen megmutatkozott ez a parasztság ekkori legforradalmibb szervezetében, a községi földigénylő bizottságokban. A földigénylő bizottságok szilárdan megállták helyüket, következetesen harcoltak a szegényparasztság érdekeiért. Nem engedték magukat befolyásoltatni és bátran nyúltak egyes földterületek igénybevételénél politikai indokokhoz. Örömmel vették a debreceni egyetem diákjainak eszmei és szakmai segítségét a földosztáshoz, amelynek kapcsán 1946 tavaszán, erről a korábban jellegzetes nagybirtokos területről eltűnt a nagybirtok.

A délbihari síkság falvainak földigénylő bizottságai a földosztásnál nagyon körültekintően jártak el. Elsősorban a földnélküli parasztokat, tehát a volt cselédeket juttatván földhöz, következetesen figyelembevették a családlétszámot. Figyelembevették azt is, aki éppen hadifogságban volt. Kulturális célokra is megfelelő földterületeket bitzosítottak, az iskoláknak gyakorlóteret, a tisztviselőknek, például tanítóknak, kisebb-nagyobb földterületeket juttattak. Rendezték az egyházak földbirtokügyét is, s ahol szükség volt, juttattak is földet. Bármily radikális, körültekintő is volt azonban a délbihari síkság falvainak földreformja, éppen ebből a sokoldalú gondoskodásból kivehetően a múlt szemléletében gyökerezett és nem mélyreható gazdasági-társadalmi átalakulás számára csinálták meg a földreformot. A kisbirtokos parasztság eszmei

3 *Maday Pál:* Békés megye városainak és községeinek története. (Békéscsaba, 1960) Az egyes községek ismertetésénél.

képe lebegett a földosztóbizottságok előtt, úgy, ahogy azt a földért való évszázados küzdelem, az előzőekben már fölvázolt földéhség kialakította.

A földosztás követelésének kapcsán kell kitérnünk vidékünk egyik jelentős, előremutató eseményére, amelyben területünk parasztságának viszonylagos fejlettsége mutatkozott meg. Már ekkor, 1944–45-ben, voltak olyanok, akik túllátták a földosztáson és eleve, közbeiktatott fokozatok nélkül, a fejlettebb mezőgazdasági forma oldalára állva, Sarkadon megteremtették az ország első mezőgazdasági termelőszövetkezetét.

A mai sarkadi *Lenin* Termelőszövetkezet 1945. augusztus 10-én alakult 66 családdal, 275 kat. hold földön. (Bár egy, az alábbiakban közölt okmány ezt a dátumot jóval előbbre teszi.) A tagok előzőleg mindannyian uradalmi cselédek voltak. A földosztás során az *Almássy*-birtoknak a *Magyar Föld Részvénytársaság* által bérelt területén, a feketeéri major körül, ez a 66 család egy táblába mérette ki a földjét. Pontrendszert vezettek be, a termelvények 50%-át a munkával megszerzett pontok, a fennmaradó 50%-ot pedig a bevitt föld arányában osztották szét. Ebből, ahogy már akkor sokan megállapították, az következett, hogy egyesek munka nélkül is jövedelemhez jutottak. Ez a rendszer 1949-ig volt a társulásban érvényben. Ekkor alakultak át harmadik típusú szövetkezeti formára.[4]

Ismeretes ennek a szövetkezésnek az első jegyzőkönyve és alapszabálya is. Tekintve, hogy mind az alakulási jegyzőkönyv, mindpedig az azt követő alapszabály igen fontos a korabeli viszonyok megismerése szempontjából, az egészet közöljük.

I.

Sarkadi Földmunkás-Szövetkezet.
1/1945.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett Sarkadon 1945. év IV. hó 23-án a Mezőgazdasági iskolában.

Tárgy: Földmunkás-Szövetkezet alakulógyűlése és vezetőségének megválasztása.

Jelen vannak: Az érdekelt felek.

Boros Gergely üdvözli a jelenlévőket és ismerteti a Földmunkás Szövetkezet célkitűzéseit, majd levezeti a választást, mely a következőképpen történt:

Vigh Imre – volt gazdasági segédtiszt – egyhangúlag, *Csausz Gábor, B. Erdős Sándor, Szegedi János, Köteles Ferenc, Paksi Károly, Kiss Sándor, Nagy Károly, Szabó Imre, Leel-Őssy János, Soproni István, Kubik István* legtöbb szótöbbséggel lettek megválasztva a Földmunkás-Szövetkezet vezetőinek.

Az újonnan megválasztott vezetőség megköszöni a választóknak a beléjük helyezett bizalmat, s ígéretet tesznek, hogy a jövőben is minden igyekezetükkel a Földmunkás-Szövetkezet és a munkásság érdekeinek megvédéséért fognak dolgozni.

Több tárgy nem lévén, a gyűlést bezártuk.

Boros Gergely s. k.
Nagy Sándor s. k.
hitelesítették.

Csausz Gábor s. k.
jegyző

4 *Forgács István:* A sarkadi Lenin Tsz 15 éve. Békés megyei Népújság V. (1960). 247–250. száma. A szerző a szövetkezet akkori elnöke volt. Vö.: *P. J.:* Látogatás a sarkadi Lenin Tsz-ben. Békés megyei Népújság. 1957. szept. 27.

II.

A „Sarkadi Földmunkás Termelőszövetkezet" alapszabályai

1. fejezet

A szövetkezet célja, cége, székhelye, hirdetményei és tartalma.

1. §. A szövetkezet célja: általában Sarkad és vidékén mezőgazdasággal és mezőgazdasági termeléssel foglalkozó tagjait közös üzletvezetés mellett belterjesebb gazdálkodással, a kölcsönösség alapján jobb megélhetéshez juttatni. Továbbá tagjai szociális és kulturális színvonalának emelése. A szövetkezet önállóan, vagy másokkal együtt résztvehet mezőgazdasági, vagy mezőgazdasággal szorosabb kapcsolatba hozható kereskedelmi, ipari, vagy közlekedési vállalat, különösképpen szövetkezetek alapításában, ilyenek átalakításában és fenntartásában.

2. §. A szövetkezet az 1875. XXXVII. t. c. és ezzel kapcsolatos jogszabályok alapján alakul és működését az említett jogszabályok, valamint jelen alapszabályok értelmében folytathatja.

3. §. A szövetkezet cége: „Sarkadi Földműves Termelőszövetkezet." A szövetkezet cége akép jegyeztetik, hogy az igazgatóság két tagja az előnyomott, vagy előírt cégszöveget sajátkezűleg aláírják. A szövetkezet hirdetményei kidobolás útján lesznek közzétéve.

4. §. A szövetkezet székhelye: Sarkad, Feketeér-major. Működése kiterjed Feketeér-major területére.

5. §. A szövetkezet tartalma: határozatlan idő.

2. fejezet.

6. §. A szövetkezet tagja csak olyan egyén lehet, aki Sarkad vidékén lakik. Kiskorú, vagy gondnokság alatt álló egyén, csak törvényes képviselőjének írásbeli beleegyezésével léphet a szövetkezet tagjai közé. A szövetkezet tagja jogi személy is lehet. Nyerészkedési vágyból elkövetett bűntett, vagy vétség miatt jogerősen elítélt, valamint csőd, vagy kényszeregyezség alatt álló személyek, továbbá, akik uzsorás ügyleteket folytatnak, a szövetkezet tagjai nem lehetnek.

7. §. A szövetkezet megalakulása alkalmával a tagok belépése a szövetkezet alapszabály-tervezetének sajátkezű aláírásával történik. A megalakulás után a tag belépése két tanú előtt sajátkezű aláírással, vagy kézjeggyel írásbeli nyilatkozattal történik, amelyben a belépni szándékozó egyben elismeri, hogy a szövetkezet alapszabályait és vagyoni helyzetét ismeri. A belépés elfogadását harminc nap alatt közölni kell a taggal az igazgatóságnak. Ellenesetben a tag nincs kötve nyilatkozatához. A belépő az igazgatóság elfogadó határozatának közlésével válik szövetkezeti taggá.

8. §. Jelen termelőszövetkezetbe a tagok földjüket és munkaerejüket adják. A tagok osztalékban való részesülése a szövetkezetbe beadott földterületük és befektetett munkájuk arányában történik. A tagok munkája munkaegységben van megállapítva. Nehéz munka: tíz, közepes munka: hét, könnyű munka: öt munkaegység. A földterület és egy munkaegység viszonyát a közgyűlés állapítja meg. Egy katasztrális hold föld egy üzletrész, ezután az első évben egy métermázsa búza maximált árának 50%-a fizetendő mint tagjárulék. Ez az üzletrészre vonatkoztatott járulék biztosítja a szövetkezet induló tőkéjét. Tehát egy 4 kat. holdas szövetkezeti tag 4 üzletrész tulajdonosa és az első üzletévben 4 q búza maximális értékének 50%-át köteles befizetni. E járulékdíj befizetési módját és idejét az igazgatóság állapítja meg. A járulék összegét évközben csökkenteni nem lehet, felemelése lehetséges a közgyűlés határozatával. A hátralékban maradt járulékfizetőnek igazgatósági határozattal késedelmi kamat felszámítható.

9. §. A tag a szövetkezet kötelezettségeiért csupán a földje (üzletrésze) után fi-

zetett járulékösszeg erejéig felelős. Az üzletrészek a tag tulajdonát képezik és a szövetkezettel szemben biztosítékul le nem köthetők.

10. §. A tagság megszűnik a tag elhalálozása, kilépése, vagy kizárása által. Kilépés csak az üzletév végére szólhat (szeptember 1.). Felmondást az üzletév vége előtt hat héttel írásban kell kérni. Mivel egyetlen tag kilépése is akadályokat gördít a táblásművelésben, tag csak úgy válhat ki, ha azt a szövetkezeti tagok 75%-a közgyűlésen jóváhagyja. A kivált tag a kilépés pillanatától kezdve nem élvezi a szövetkezet által nyújtott előnyöket. A kilépő tagnak az üzletrészén kívül joga van az azévi zárszámadás szerint ráeső osztalékra. Kizárható a tag, ha tagtársaival, igazgatósággal szemben összeférhetetlenséget tanúsít, a szövetkezet érdeke ellen izgat, vagy cselekszik, avagy aki tékozló, iszákos, vagy munkakerülő életmódot folytat.

11. §. Kizárás csak akkor érvényes, ha az igazgatóság 3/4 szótöbbségéhez a felügyelőbizottság is hozzájárul.

12. §. A tagoknak joga van: a szövetkezet mindazon juttatásaira, amelyeket az alapszabály a tagok részére biztosít. Az évi nyereségből ráeső osztalékra. Ezeken kívül megilleti tanácskozási, szavazati, cselekvő és szenvedő választási, valamint indítványozási jog a közgyűlésen.

13. §. A szövetkezet hitelezőinek követelései a tagoktól csak a szövetkezet vagyonára nyitott csőd esetén és csakis a csődeljárással kapcsolatban lehetséges.

14. §. A szövetkezetből kivált tag, vagy örököse a bentmaradt tagokkal egyenlően felelős, ha annak az üzletévnek befejezésétől számított egy éven belül, amelyben a tag a szövetkezetből kivált, a szövetkezet ellen csőd nyittatott. Az, hogy a szövetkezet tartozása a tag kiválása előtt, vagy utána keletkezett, különbséget nem tesz. A tagkiválást, vagy kizárást a taggal írásban kell közölni. A tagkiválás is, mint minden, a szövetkezetben beállott változás, a cégbírósággal közlendő.

3. fejezet.

15. §. A szövetkezet üzletkörét nem tagokra nem terjesztheti ki, de a gazdaságosság céljából állatok, gépek, termények adás-vételét nem tagokra is kiterjesztheti. Saját kezelésben tartott gépeivel ellenszolgáltatás ellenében nem tagoknak is dolgozhat, de csak tagjai teljes igénykielégítése után.

4. fejezet

A szövetkezet szervezete.

16. §. A szövetkezet szervezete hármas: a) közgyűlés, b) igazgatóság, c) felügyelőbizottság.

a) Közgyűlés.

17. §. A közgyűlés rendes, vagy rendkívüli lehet. A közgyűlést a tagok alkotják. Közgyűlések a szövetkezet székhelyén tartandók. A közgyűlés elnöke az igazgatóság által választott elnök. A jegyzőt és két jegyzőkönyvhitelesítőt az elnök jelöli ki.

18. §. A közgyűlést rendszerint az igazgatóság hívja össze. Az évi rendes közgyűlés az üzletév lezártát követő hat hónapon belül hivandó egybe, mely az előző közgyűlés napirendjére kitűzött tárgyak felett dönt, tekintet nélkül az ott megjelent tagok számára.

20. §. A közgyűlés hatásköre:

a) Az igazgatóság jelentése az évi üzleteredményről, felmentés adása az igazgatóságnak és felügyelőbizottságnak.

b) A tiszta jövedelem felosztása, esetleges veszteségek fedezése.
c) Az igazgatóság és felügyelőbizottság tagjainak megválasztása és díjazásának megállapítása.
d) Ingatlanok megszerzése és eladása.
e) A szövetkezet felszámolása iránti határozat hozatala.
f) Alapszabály-módosítás, járulék felemelése.
g) Bárminemű indítvány hozatala.

b) Igazgatóság

21. §. Az igazgatóság legalább 3 és legfeljebb 12 tagból állhat. A közgyűlés választja háromévi időtartamra. A kilépett igazgatósági tagok újra választhatók. Az igazgatósági tagoknak javadalmazása az évi t. h. 10%-át nem haladhatja meg.

22. §. Az igazgatósági ülés határozatképes, ha arra a tagokat idejében meghívták és az elnökkel együtt legalább három igazgatósági tag megjelent.

23. §. Az igazgatóság intézi:
a) Képviseli a szövetkezetet.
b) A szövetkezeti alkalmazottakat kinevezi, elbocsátja és ellenőrzi.
c) Tagok felvételében dönt, kilépésben, kizárásban határoz.
d) A szövetkezeti termelést és értékesítést irányítja, szövetkezet vagyona felett őrködik.
e) Az alapszabályok betartása felett őrködik és ezért felelősséggel tartozik. Az igazgatósági tagok ellen felelősségük alapján indítható keresetek 3 év alatt évülnek el azon naptól fogva, amelyen az igazgatóságtól kiváltak.

c) Felügyelőbizottság.

24. §. A felügyelőbizottság legalább 3 és legfeljebb 9 tagból áll, akiket a közgyűlés választ meg. A felügyelőbizottság megbízatása egy év. A felügyelőbizottsági tagok közül 1 elnök választandó, ezt a bizottság maga választja. Az igazgatósági tagok és felügyelőbizottsági tagok egymással sem felmenő, sem lemenő ágban első ízig rokonságban, vagy sógorságban nem lehetnek. A felügyelőbizottság ellenőrzi a szövetkezeti könyvelést, az igazgatóság működését. Negyedévenként kötelezve is van a szövetkezeti könyvelés átvizsgálására. Bármelyik tag résztvehet az igazgatóság ülésén, de azon nem szavazhat. Hitelengedélyezéshez a tagok részére a bizottság jóváhagyása szükséges.

5. fejezet.

A mérleg összeállítása és a felszámolás.

25. §. A mérleg felállításánál KT-ben és az ezzel kapcsolatos jogszabályokban foglalt rendelkezések az irányadók. Az üzleti év szeptember 1-én kezdődik és az azt követő naptári év szeptember 30-án végződik. A közgyűlés elé terjesztett mérleg felállításáért az igazgatóság és felügyelőbizottság tagjai egyetemlegesen felelősek.

26. §. Az évi mérleg szerint mutatkozó tiszta hozam 10%-a tartalékalapra fordítandó.

27. §. A tiszta nyereségnek a tartalékalapra fordított 10%-a, továbbá az igazgatóság javadalmazása után meg fennmaradó összeg az üzletrészek és munkaegység arányában osztatnak szét a tagok közt.

28. §. A mérleg szerint mutatkozó esetleges veszteséget elsősorban a tartalékalapból kell fedezni.

29. §. Ha a közgyűlésen az összes szövetkezeti tagok 75%-a kívánja, a szövetkezetet fel kell számolni.

30. §. Mindarra nézve is, amikre a jelen alapszabály intézkedést nem tartalmaz, az 1875. tc. és ezzel kapcsolatos jogszabályban foglaltak az irányadók.

Jelen alapszabályok az 1945. évi augusztus hó 19. napján Sarkadon az „Újteleki Elemi Iskola termében" megtartott alakuló közgyűlésén megállapíttattak és jóváhagyattak.

Közgyűlési elnök.

Hitelesítők.

Közgyűlési jkvvezető.

Ezen alapszabályt alulírottak kötelezően elfogadjuk.
Sarkad, 1945. év augusztus hó 19. napján."[5]

Az előzőekben ismertetett adatokban, a közölt jegyzőkönyv és alapszabály adatai között ellentmondás van. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt a sajnálatos körülményt, hogy nemcsak a korai, úgynevezett „vad" csoportoknak, termelési társulásoknak a dokumentumanyaga nagyon szegényes, hanem a későbbiek során, a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása idején (1948–50), létesült termelőszövetkezeteké is az. Az események rögzítésével, a dokumentumanyag megőrzésével senkisem törődött és így a termelőszövetkezetek története majd annyiféle, ahányan elmondják. Az ellentmondások a legtöbb esetben azonban nem lényegesek, mert javareszt dátumbeli, statisztikai eltérésekből állnak. – Hasonlóképpen sok ellentmondást tartalmaz az előzőekkel szemben az az 1947-ben készített hivatalos feljegyzés is, amit a földművelésügyi miniszter kért a sarkadi földművesszövetkezet működéséről. Ezt a lényeges dokumentumot az *Agrártörténeti Szemlében* is közzé tették, több más hasonlóval egyetemben. Ebből a feljegyzésből (amelyet különben az alábbiakban teljes egészében közlünk) az eddigieknél sokkal több tudható meg a sarkadi földművesszövetkezet termelőszövetkezeti csoportjának gazdálkodásáról. Maga a feljegyzés címe is erről beszél és az egész dokumentum kevésbé érinti a szervezeti kérdéseket.

Feljegyzés a sarkadi földművesszövetkezet működéséről és gazdálkodásáról.

A szövetkezet 1945. szeptember 3-án alakult meg 784 taggal. Egy-egy juttatott tagra 3—4 kat. hold szántóföld esik.

A szövetkezet üzemi központja nagy vagyont vett át. A tagok vagyonillendősége összesen — 263.550.– Ft.

A szövetkezet üzemi központja által kezelt vagyonból egy-egy tagra eső átlagos részillendőség összege 336.– Ft.

A szövetkezet gazdasági és vállalati tevékenysége vegyes termelési rendszerre épült. Gazdálkodását hármas irány jellemzi. Ennek megfelelően működési köre is a következő három csoportra osztható:

1. A szövetkezet különböző üzemeket tart fenn, gazdasági tevékenységének kiszélesítésére;

2. a szövetkezet 80 tagból álló őstermelő csoportja 300 kat. hold szántóföldön termelési közösségben kollektíve gazdálkodik;

3. A szövetkezet az egyénileg gazdálkodó tagjai számára a gépállomás útján talajművelési munkákat végez, illetve a tagoknak gépeket kölcsönöz ki.

A szövetkezet munkaköreinek részletezése.

ad 1. A szövetkezet üzemi központjához a következő üzemek tartoznak:

5 *Maday Pál* közlésében: A Sarkadi Földmunkás Termelőszövetkezet első jegyzőkönyve és alapszabálya (1945) Körös Népe V. Békéscsaba, 1965. 159–164. Az eredeti jegyzőkönyv Boros Gergely, sarkadi lakos tulajdonában van.

I. Gépállomás és annak műhelyei:

a) traktorműhely, alkalmazottai: 2 motorszerelő, 2 vasesztergályos, 3 segédmunkás,

b) gépműhely: 1 főgépész, 11 gépész és segéd,

c) kovács és bognárműhely: 2 mester, 3 segéd,

d) asztalosműhely: 2 segéd,

e) szíjgyártóműhely: 1 segéd,

villanytelep,

g) olajtelep (lerakat): Shell-Kőolajlerakat szerződéses alapon, 1 kezelő,

i) terményfelvásárló-telep: MOSZK üzem, 1 raktárkezelő.

A szövetkezet gépállomása egyben a földművesszövetkezetek megyei gépállomása is. Így elsősorban a megye területén levő földművesszövetkezetek gépeit javítja meg.

A gépállomás személyzete: részben a tagok soraiból kerül ki (akik régebben a felosztott nagybirtok ipari alkalmazottai voltak), részben pedig alkalmazottak. A gépállomás mindkét csoportba tartozó dolgozója a kollektív szerződésben előírt javadalmazást (órabér) kapja.

A traktorműhely a megye földművesszövetkezeteinek traktorait javítja és hozza üzemképes állapotba. Jelenleg is három traktor áll javítás alatt (generáljavítással).

A gépműhely, kovács- és bognárműhely elsősorban a szövetkezeti tagok termelési eszközeit javítja meg: vetőgépeket, ekéket, boronákat, szekereket stb helyez üzemképes állapotba. Ezenkívül a volt nagyüzemi gépek egy részét (péld. vetőgépeket) kisüzemi gépekké alakítja át.

Adatok földművesszövetkezetek és táblás csoportok gazdálkodásához.

Az asztalosműhely a juttatott tagoknak építendő családi házaihoz az asztalosmunkát végzi.

A szíjgyártó üzem is elsősorban a tagoknak dolgozik.

A gépállomás a szövetkezet tagjainak 10%-al olcsóbban dolgozik. Ezzel szemben visszatérítést nem ad. A gépállomás tiszta hozadékát anyagvásárlásra fordítják. A gépállomás gazdag anyagraktárral rendelkezik.

A gépállomás vállalati forgalmára jellemző, hogy 1947. január 1-től október 31-ig:

brutto bevétele volt	203 373 Ft
brutto kiadása volt	172 971 Ft
tiszta hozadéka:	30 402 Ft

A szövetkezet olajtelepe mint Shell-Kőolajlerakat működik szerződéses alapon. Jutalékrendszere a következő:

a) olajának eladásáért 20%-ot kap,

b) a fehéráruk eladásáért 5%-ot kap,

Az olajtelep brutto forgalma volt 1947. január 1-től október 31-ig 248 817 Ft. Erre az időre a szövetkezet a Shell-cégtől (adók és munkabérek levonása után) jutalékként tisztán kapott 17 921 Ft-ot. Tehát az olajtelep is jövedelmező üzem.

A szövetkezet terményfelvásárló telepe mint a MOSZK üzeme szerepel. Forgalma az 1947. évben 92 581 Ft volt. Minden métermázsa felvásárolt gabona után a szövetkezet 2 Ft jutalékot kap a MOSZK-tól.

II. Rizstelep.

109 kat. holdas rizstelep a szövetkezet osztatlan vagyona.

A szövetkezetnek a rizstelep eredményesen működő és jövedelmező üzeme. Az 1947. évben holdankénti átlagtermése 22 q, összes termése pedig 762 q volt. E hántolatlan rizsmennyiség értéke á 350 forintjával 266 700 Ft.

A szövetkezet rizstelepét a tagokkal munkáltatja meg, akiknek ezért a vidéken szokásos napszámbért fizetett. Az 1947. évben a szövetkezet 500 tagot foglalkoztatott napszámban, akiknek ilyen címen összesen kifizetett 24 048 Ft-ot. A rizstelepen dolgozó tagoknak a napszámán kívül még 10 dkg rizst is adott természetben. Aratás és hordás címén a tagoknak természetben juttatott rizsmennyiség 106 q. Ennek értéke 37 100 Ft. Összesen 61 148 Ft. Az 500 tag 61 000 Ft-ot keresett munkabér címén a szövetkezeti rizstelepen. Egy-egy dolgozó tagra átlag 122 Ft jutott rizstelepi munkabér címén.

2. Sarkadi Földművesszövetkezet Feketeéri őstermelő csoportjának termelési közössége:

Az őstermelő csoport 80 tagja 300 kat. hold földjén táblásművelésű rendszerű termelési közösséget folytat a tagok által megállapított vetésterv szerint.

A kollektív termelési közösség úgy alakul, hogy a tagok 3–7 kat. holdas juttatott földjüket beadják közös művelésre.

Beadott földjére a tag vetéstervet készít. Például, ha 3 hold földet adott közös művelésre, akkor vetésterve lehet a következő: 1 kh. búza, 1 kh. cukorrépa, 0,5 kh. kukorica, 0,5 kh. árpa. Ennek megfelelően összegezik a tagok vetéstervében lévő búza-, répa stb. területét, és a táblásművelésben annyi búzát, répát stb. vetnek, amennyit a tagok összessége megjelölt.

A közös táblásművelésben a termelési tevékenységet 3 tagú Intézőbizottság irányítja, akiket az őstermelőcsoport tagjai minden évben újraválasztanak.

A kollektív őstermelő-csoport nyerstermékének (bruttó termésének) 2%-át az Intézőbizottság kezelési költség címén levonja, és ebből tartalékalapot létesítenek. E tartalékalapból ezideig 4 db igásállatot, szekeret, eszközöket vásároltak. Továbbá a Magyar Fogaskerékgyártól ajándékba kaptak egy Cormick traktort. A traktor és az igásállatok termelési közösségben dolgoznak. Ugyanitt dolgozik a szövetkezetnek juttatott szántógép-garnitúra is. Ez elismerésre méltó, mert a többi szövetkezetben a szántógépek kihasználatlanul rozsdásodnak.

A szövetkezet üzemi központja az őstermelő csoportnak a hiányzó talajművelő és egyéb gépeket is rendelkezésére bocsátja.

A tagok őstermelői közösségben kétféle munkát végeznek, mégpedig: 1. közös munkát, 2. egyéni munkát.

1. A közösen végzett munkák: a) szántás, b) vetés, c) hordás, d) cséplés, e) trágyázás.

2. Egyéni munkák: a) növényápolás (kapálás vagy acatolás), b) aratás, c) répánál: egyelés, kapálás, szedés.

Minden tag egyéni munkára akkora területet kap és olyan növényféleségből, mint azt a vetésterve mutatja.

Termés szétosztás.

Aratás után kifizetik a cséplési költségeket, a géphasználati díjakat, továbbá beszolgáltatják a termés 2%-át kezelés címén. A fennmaradó termésmennyiséget vetésterületük arányában szétosztják. Minden tag a terményrészesedése fölött egyénileg rendelkezik.

ad 3. Az egyénileg gazdálkodó mintegy 600 tagnak a szövetkezet gépeket ad használatra, így pl. a vetőgépet holdankint 4 Ft-ért kölcsönzik ki. E tagoknak is a szövetkezet 5 db traktora szánt. A tagok piacra szánt termelvényeiket a szövetkezet terményfelvásárló telepén keresztül értékesíthetnék. A tagoknak jelentékeny része azonban nem mutat hűséget a szövetkezete iránt, mert magánkereskedőknek adja el termelvényeinek jó részét.

A szövetkezetnek egyik legnagyobb problémája, hogy az egyénileg gazdálkodó tagjait is valamilyen formában bekapcsolhassa a szövetkezeti gazdálkodásba és a szövetkezet mozgalmi életének cselekvő tagjaivá nevelje őket.

A szövetkezet vezetősége tudatában van annak, hogy e téren még nagyarányú

nevelési munkát kell végeznie, de a szövetkezet igazgatóságában és ügyvezetésében megvan a készség és a rátermettség arra, hogy hosszú munkával a tagokat szövetkezeti emberekké nevelje.

Végeredményben megállapítható, hogy a szövetkezet életébe és gazdálkodásába szervesen csak az őstermelő csoport 80 tagja, továbbá a gépállomásnak mintegy 20 tagja kapcsolódik be. Az egyénileg gazdálkodó 600 tag csak alkalmilag veszi igénybe a szövetkezeti gazdálkodás nyújtotta szolgáltatásokat (géphasználat formájában és terménybeszolgáltatás esetén), de egyébként a tagoknak ez a része még kevésbé értékeli a szövetkezeti gazdálkodás nyújtotta előnyöket.

Budapest, 1947. december 9-én.

Olvashatatlan aláírás s. k.
gazdasági szakoktatási igazgató[6]

A fentiekben idézett feljegyzésből bennünket főleg a II. rész 2. pontja érdekel, amely a sarkadi földművesszövetkezet *Feketeéri őstermelő csoportjának termelési közösségéről* szól. Ahogy a közölt feljegyzésből láthatjuk, ebben az esetben még nem a mai értelemben vett szövetkezetről volt szó, hanem egy kezdeti termelői társulásról, amely nagyon jó alapot készített elő a későbbi fejlődés számára. Ugyanakkor láthatjuk azt a fejlődést is belőle, amit a szövetkezet az alakuló közgyűléstől, az alapszabálytól a feljegyzésig mutatott. Valóban előmozdította a tagok jólétét, számottevő szövetkezeti vagyont hozott létre belőle. Működése során eszmei vonatkozásban is fejlődött. Amíg az alapszabály egy polgári, a részvagyon alapján álló szövetkezetet állított elénk, addig a feljegyzés már ezen a szemléleten túlmutató állapotot, gazdálkodási módszert ábrázolt. Az alapszabály a még kapitalista körülmények között működő szövetkezet formáját mutatta meg, a feljegyzés viszont a minden téren átalakuló, a szocialista termelési viszonyok felé haladó időszak szövetkezetének életéről számolt be.

Mindenesetre azt a fontos lépést, hogy tudniillik 80 család cselédből lett újgazda társasgazdálkodásba fogott, a kommunisták készítették elő. A helyi pártszervezet, illetőleg későbbiekben a szövetkezet párttagsága és alapszervezete irányította a társasgazdálkodás menetét. A sarkadi szövetkezet érthetően széles körű érdeklődést váltott ki, rövid idő alatt széles irodalma támadt, sokan és sokat írtak róla, általában példaképen emlegették.[7]

Az az idő azonban, amikor a sarkadi kezdeményezést általános példának vehették volna, ekkor még nem jött el. A földosztással előbb a parasztság évszázados földéhségét kellett kielégíteni. Ezenkívül volt a földosztásnak egy másik, lélektani jelentősége is. Nevezetesen az, hogy a parasztság csak a földosztás tényének tudomásulvételével hitte el, hogy ura lett saját sorsának, hogy felszabadult, hogy övé is a hatalom, hogy egy új társadalom lényeges, alkotó tagjává vált. Ugy ez a felismerés a későbbi fejlődés szempontjából mennyire fontos volt, azt az mutatja, hogy a délbihari síkság parasztságának egy része mennyire érthetetlenül, milyen félénken állt szembe a földosztás valóságával. Szinte nem akarták elhinni, hogy hozzányúlhatnak a földhöz, hogy dolgozhatnak rajta, hogy az övék. Sokakon félelem vett erőt, és a már kimért földet visszaadták, vagy otthagyták műveletlenül, mert nem voltak képesek elhinni, hogy az mostmár az övék. Több ilyen eset fordult elő Geszten, Sarkadkeresztúron és Sarkadon. Természetesen a reakció kihasználta ezt a félénkséget, tájékozatlanságot. A „régi világ" visszatértével és a majd akkor elkövetkező megtorlással rémítgette a különben is aggodalmaskodó parasztokat. A félelmet indokoltnak mutatta a

6 *Szakács Sándor:* Adatok az etyeki, sarkadi, felsőszelestei, vasszilvágyi földművesszövetkezetek és táblás csoportok gazdálkodásának kezdeteihez. Agrártörténeti Szemle V. évf. (1963) 548–550.

7 *Ifj Veres Péter:* A sarkadi példa. Valóság 1948. február. 103–107., *Kesztyűs Lajos:* A sarkadi földművesszövetkezet. Valóság, 1948. 709–713. és *Erdélyi Tibor:* Háromszáz holdon gazdálkodik és másfél millió forint forgalmat ért el a sarkadi földművesszövetkezet. Szövetkezés 1947. 50–51. sz.

reakció néhány kisebb jelentőségű földvisszaszerzési akciója is. Ezeknek az akcióknak azonban hasznuk is volt. Sok esetben erősítették, növelték vagy éppen megteremtették az akkor kapott földjüket féltve őrző és harciassá vált parasztok. A támadások bátrakká tették az újgazdákat és kiszorították őket addigi elzárkózottságukból, a közélet porondjára léptek.

A földosztás területünk parasztságát differenciáltsága miatt nem egyformán érintette, tehát nem is egyformán foglaltak vele szemben állást. A nagygazdákat nem érintette a földreform, mert volt földjük. Tekintélyes részük a nagybirtok ellenében helyeselte a földreformot, azok a nagygazdák viszont, akiknek birtokát, illetőleg birtokának egy részét a földreform céljaira a földigénylő bizottságok kisajátították, ellenséges indulattal nézték a történteket. Az ilyenek igyekeztek azokat is befolyásolni, akik kisebb birtokkal rendelkeztek és ezért mentesek maradtak a kisajátítástól, a középparasztokat. Idegesítőleg hatott a nagygazdákra és a jelentősebb földbirtokkal rendelkező középparasztokra az akkori idők több, a földreformon túlmutató jelszava (Azé a föld, aki megműveli!), a szovjet szövetkezeti rendszer propagálása, a tervgazdálkodás szükségességének egyre erőteljesebb hangoztatása. Mindezekre hivatkozva a nagygazdák messzemenő következtetéseket vontak le és különböző rémhíreket terjesztettek. Már ekkor elterjedt például a csajka-rendszerrel való ijesztgetés. Ennek az volt a lényege, hogy az egyöntetűség, a magántulajdon megszüntetése odavezet, hogy közös konyhákon étkezik majd mindenki, egy csajkából, mint egyetlen vagyontárgyból. A falvakban a politikai hatalom kezdetben megmaradt a nagygazdák kezében. Felfelé igyekeztek kapcsolatokat kiépíteni, illetőleg a meglevőket felhasználni; lefelé pedig szövetségeseket kerestek. A középparasztokat tartották a legalkalmasabbaknak a szövetségre. Most is, mint a múltban is, a középparasztságot igyekeztek felhasználni a szegényparasztok és a mezőgazdasági munkásság ellenében. Erre a politikai szövetségre a nagygazdáknak igen nagy szüksége volt, mert hamarosan éles harc indult a termelési eszközökért, felszerelésért, állatokért, gépekért. A Nemzeti Bizottságokon keresztül falvainkban elég sokáig, többé-kevésbé, érvényesültek a nagygazdák törekvései. Csak a Nemzeti Bizottságok átalakulása, folyamatos tisztulása után szorultak háttérbe. Falvainkban a nagygazdák és a szegényparasztok harcában fontos tényező volt a munkaerő kérdése is, az egész küzdelem pedig a demokrácia és a reakció harca volt. Tekintve, hogy a földreform az egész országra, benne területünkre is, rendkívül rossz gazdasági körülmények között köszöntött be, a földhöz juttatottaknak igen nehéz volt a helyzetük. A földhöz juttatottak kedvezőtlen körülményeinek sok hátránya volt a termelésre nézve is és végülis a paraszti osztályharc élesedéséhez vezetett. A nagygazdák ugyanis inkább el voltak látva haszonállatokkal, mezőgazdasági felszerelésekkel, a háború minden pusztítása ellenére is, mint a középparasztok vagy különösen a szegényparasztság, a volt cselédség. Hogy a földreform által kapott földjeiket megművelhessék, szükségük volt jószágokra, felszerelésekre. A nagygazdák azonban vonakodtak segítséget adni a parasztság többi rétegének. Sok helyen hatósági beavatkozás vált szükségessé, és több kényszerintézkedés született. Több esetben pedig még a ledolgozás súlyos formái is előbukkantak.

A középparasztok a földosztást birtokállományuk növelésére szerették volna felhasználni. Birtokuk nagyságától függően a földosztás pártjára, illetve ellenségei közé álltak. Azok a középparasztok, akiknek nagy családjuk volt, vagy egyéb szempont miatt ki lehetett egészíteni a birtokát, azok a nagygazdák ellenére beszéltek, helyeselték a földreformot. Akik viszont csak annyi földdel rendelkeztek, hogy nem volt lehetséges a „kipótlása", legjobb esetben közömbösen szemlélték az eseményeket. De inkább féltették, amijük volt és közömbösségükben ott lappangott a sajnálkozás afölött, hogy nem kaptak. Az ilyen középparasztok közül többen, minthogy nem voltak képesek helyesen megítélni helyzetüket, a nagygazdák földreform ellenes pártjához szegődtek. Ez a találkozás, szövetkezés ezért is szoros gazdasági kapcsolatban állott a nagygazdákkal. Középparasztok nagyrésze ugyanis rá volt utalva a nagygazdák segítségére. Ezek látták el őket régebben is különböző jellegű segítségekkel, ezek adtak kölcsön állatokat, eszközöket; ez érthető is, hiszen a középparasztoknál látták legjobban biztosítva állataikat, felszereléseiket, nem úgy, mint a szegényparasztságnál.

A nagygazdák tehát most is a középparasztokat támogatták, ha egyáltalán támogattak valakit és nem azokat, akik elsősorban rászorultak volna. Támogatásukat mindjobban politikai meggondolás befolyásolta.

A kis- és törpebirtokosok földjeit a földosztás növelte. Olyan nagyságúra egészítette ki őket, amennyiből már meg lehetett élni. Ezért azután a kis- és törpebirtokosok a földreform lelkes hívei voltak.

De még ennél a rétegnél is többet kapott a földreformtól a földnélküli parasztság. A földnélküli parasztság közel sem volt egységes, mert beletartoztak a kisbérlők, akiknek volt valamelyest önálló gazdasági gyakorlatuk és a cselédek, akiknek volt ugyan mezőgazdasági gyakorlatuk, de sohasem voltak önállóak és mindig csak egy bizonyos részmunkát végeztek. Végezetül idetartoztak a napszámosok és egyéb alkalmi munkások is, akiknek még a cselédeknél is kevesebb, csak bizonyos részekre szorítkozó gazdasági gyakorlatuk volt. Mindemellett ez a réteg kapott legtöbbet a földreformtól. Ez az ellentmondás mind gazdasági, mind társadalmi téren meghozta a maga eredményét. Gazdasági téren úgy, hogy a középparasztok (természetesen a nagygazdák is), sőt kis- és törpebirtokosok egyrésze is, a birtokukban levő termelési tapasztalatok és némi felszerelés révén bizonyos „pályaelőnnyel indultak" – ahogy ezt Katona Imre mondta – a termelésben.[8] Társadalmi vonatkozásban pedig úgy, hogy a földművestársadalom két nagy táborra oszlott, a régi és az újgazdák táborára. A két tábor között sok ellentét merült fel. A gazdaságiak mellett – amelyek főleg a felszereletlenségből és a szakmai gyakorlat hiányából, illetőleg az ezekből kialakult előnyből táplálkozott – lélektaniak is akadtak. A régi gazdák lenézték az újgazdákat, munkájukat nemcsak ócsárolták, hanem igyekeztek akadályozni is. Mint érdemtelen, hozzá nem értőktől, sajnálták tőlük a kapott földet. Azt mondták róluk, hogy az újgazdák „kapták", minden különösebb érdem, rászolgáltság nélkül a földet, nem úgy, mint ők, ha kaptak, akik előzőleg is termeltek, most is termelnek, akiknek szakmai gyakorlatuk van és tapasztalatokkal rendelkeznek.

Az újgazdák ebben a gazdasági és társadalmi feszültségben védelemre szorultak. Előbb az *UFOSZ*, majd pedig az ellentétek csökkenésével, illetőleg a társadalmi fejlődés előrehaladásával a *DÉFOSZ* volt az a szervezet, amely az újgazdák érdekeit védelmezte.

A két szervezet nevének elemzéséből is nyomon követhető az a gazdasági, társadalmi fejlődés, amit parasztságunk e két szervezet működése latti időben megtett. Az *UFOSZ* – az Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége – 1946 és 1948 között működött. Ahogy nevéből is kitűnik, az újgazdák érdekvédelmi szervezete volt, olyanoké, akiknek a földreform előtt nem volt birtokuk, akiket a földosztás juttatott földhöz. Természetesen feladatát szélesebb körben is megfogalmazta, általában védte a földreformot, az adott, kiosztott földeket, birtokosát. 1948 végén beolvadt a *DÉFOSZ*-ba. A Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségébe, mely már a szegény- és középparasztság, tehát a tényleges mezőgazdasági munkát folytató parasztság, egységes érdekvédelmi szervezete volt. A mezőgazdasági munkásság szervezeti élete, illetve a szervezet nevének alakulása a továbbiakban is híven tükrözte parasztságunk gazdasági és társadalmi fejlődését. A *DÉFOSZ* 1952-ben megszűnt és beolvadt a *MEDOSZ*-ba, a Mezőgazdasági- és Erdészeti Dolgozók Szakszervezetébe, mint minden előzőnél általánosabb, a földtulajdonhoz való új viszonyt leginkább kifejező szervezetbe. Kifejezi a *MEDOSZ* neve azt a nagyfokú integrációs folyamatot is, amin keresztül a parasztság a mezőgazdasági munkásság általános kategóriájával egyesült.

A felszabadulás visszaállította az 1941 előtti országhatárokat. Területünk tíz települése ismét Bihar vármegye kebelében, az újra alakult nagyszalonta–cséffai járás keretében folytatta további életét, 1951-ig. Ekkor a sok évszázados hagyomány, az ethnikai elkülönülés figyelmen kívül hagyásával Csonka-Bihar megyét megszüntették, kettéosztották. Északi, nagyobb része, az akkor alakított Hajdú-Bihar; déli, kisebb része pedig sarkadi járás néven, Békés megyéhez került. Tíz településünk lakosságá-

8 *Katona Imre:* Parasztságunk életének átalakulása. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 37–38. Gyula, 1962. 11–12.

nak ezutáni élete ebben a közigazgatási keretben folyt le és terebélyesedett ki. Ennek a „keretnek" a hangsúlyozása azért jelentőségteli, mert területünk népe életében soha ennyire nem érvénysült a szervezés, a szervezet, mint az utolsó 10–15 évben. Az új megyebeosztásnak természetesen voltak ellenzői is. Nagyon jellemzően sokan azt mondogatták a sarkadi járás falvaiban, hogy „mindig a sarkon, tehát a félreeső helyen éltünk, most aztán különösen így lesz. Ezután se törődnek velünk, maradunk a szélen, elhanyagolva, mint eddig is voltunk. Miért is törődne velünk Békéscsaba, idegenek vagyunk a számára, se rokonai, se ismerősei nem vagyunk."

Már ilyen, „békésmegyei", keretek között indult meg a termelőszövetkezetek szervezése is. A földosztás után nemsokára kiderült, hogy a földosztás nem oldotta oldhatja meg a parasztság, a mezőgazdasági termelés kérdéseit. Attól eltekintve, hogy a földreform a gazdasági körülményeit nézve a legrosszabbkor következett be, tovább növelte a fejlesztésre alkalmatlan, elaprózódó kisbirtokot. A kisbirtok alapvető funkciója az önellátás biztosítása s ezt jól el is látta, de alkalmatlan a nagyarányú árutermelésre, amire viszont az iparosítás, az általános munkamegosztás továbbvitele szempontjából elengedhetetlenül szükség volt. A kisbirtok a további mezőgazdasági, egyben általános gazdasági és ezen keresztül társadalmi fejlődés akadályává lett és elérkezett az idő, hogy a mezőgazdasági termelés mennyiségi tényezői minőségi tényezőkké alakuljanak át, ahogy azt *Erdei Ferenc* megfogalmazta: „A szövetkezetek alakulása szorosan összefügg a termelési viszonyok fejlődésével és ezen keresztül a termelés színvonalának emelkedésével."[9] A termelési viszonyok fejlődése, a termelő erők színvonalának emelkedése új mezőgazdasági termelési formát kívánt. Ezt a parasztság egyrésze, legtöbben közülük jól gazdálkodó, tájékozódott középparasztok, be is látta. Közülük a kezdeményezőbb kedvűek különféle társulásokkal, szövetkezésekkel igyekeztek is elősegíteni a fejlődést. Ezek azonban elszigetelt, igen sokféle, vegyes vállalkozások voltak és általában nem annyira a termeléssel, mint inkább beszerzéssel és értékesítéssel foglalkoztak.[10] Ezen szövetkezések közül legáltalánosabb volt az az országos szervezés révén egységes és a későbbiekben maradandó formát kapott sokoldalú paraszti fogyasztási szövetkezet, amely legtöbb helyen átvette a volt Hangya Szövetkezet boltját, telepét és ipari áruval látta el a falut, illetőleg bizonyos mezőgazdasági termékeket felvásárolt és értékesített is. Ezeket a szövetkezeteket legtöbb helyen földmívesszövetkezeteknek hívták. Így Okányban és Sarkadon is, ahol közülük területünkön a legerősebbek működtek. Kis átalakulással ez a név maradt meg aztán az országos szervezés után is. A földmívesszövetkezetek felvásárló- és üzlethálózata minden községünkben megtalálható. A sarkadi járás területén több önálló földművesszövetkezet működik: a sarkadi, a kötegyáni, az okányi, a geszti, a zsadányi stb. Mindezek a sarkadi járási földművesszövetkezet keretében működnek és látják el területünk kereskedelmét.

A különféle földmívesszövetkezetek egyike-másika a közös mezőgazdasági munkát, gazdálkodást is szorgalmazta. Ilyen eredetű volt a már ismertetett sarkadi vállalkozás is.[11] Azonban a közös gazdálkodás, a nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása nem földmívesszövetkezeti feladat volt, és nem is ilyen munka eredményeként jött létre.

A különféle szövetkezetek egymással sokszor ellentétes tevékenysége éppen arra mutatott rá, hogy a termelési és elosztási kérdéseket általánosan és központilag kell rendezni. Erre volt szükség, mert nemcsak helyi jellegű bajok voltak. Általános baj volt például, hogy mezőgazdaságunk nagymértékben lemaradt az ipar fejlődése mögött. Ugyanakkor, amikor az ipar egyre több munkaerőt kívánt, a kisbirtokok sok embert kötöttek le. A kisbirtok lehetetlenné tette a mezőgazdaság gépesítését és számos új, korszerű agrotechnikai eljárás alkalmazását, valamint egyes, csak nagyban, jelentős beruházással, nagykiterjedésű területen közös munkával termelhető növények (például

9 *Erdei Ferenc:* Mezőgazdaság és szövetkezet (Bp. 1959) 15.

10 *Erdei Ferenc–Pataky Ernő:* Termelői szervezetek a magyar mezőgazdaság fejlődésében I. Agrártörténeti Szemle. (1957) 165–182., 437., 442–443. Vö. *Thaly Tibor:* A közös gazdálkodás formái a magyar mezőgazdaság történetében. Borsodi Szemle (1958) 28.

11 *Forgács I.* i. m.

rizs) termesztését. Mindezekből adódóan mezőgazdaságunk 1946–49-ben drágán termelt és minőségileg sem megfelelő szinten. Bár a beszolgáltatási rendszer úgy-ahogy biztosította a szükségletek fedezését, a mezőgazdasági termékek elosztásával, illetőleg értékesítésével is számos baj volt. Mindez nemhogy eltűntette volna a falu és város közti különbséget, hanem méginkább növelte. Ezek felismeréséből származott a párt és kormány azon elhatározása, hogy a magyar mezőgazdaságot átszervezi nagyüzemi formára.

A felszabadulás óta meglevő állami gazdaságok már addig is nagyüzemi gazdálkodást folytattak és a nagyüzemi mezőgazdaság propagálói voltak. Területünkön is több állami gazdaság működött. Geszten a Békés megyei Állatforgalmi Vállalat célgazdasága működött. Zsadányban a Zsadányi Állami Gazdaság (Orosi pusztán) 2230 kat. földterületen gazdálkodott; egy része, 756 kat. hold, átnyúlt Geszt határába. Állami gazdaságként szerepelt a Biharugrai Állami Halgazdaság, 2170 kat. hold területével, mely Geszt és Zsadány határába is átnyúlt. 1949–1950 között Újszalontán is volt állami gazdaság, mégpedig elég nagy területtel. 2150 kat. hold területének egyrésze áthúzódott a mezőgyáni határba is. 1959-ben a termelőszövetkezeti mozgalom új korszakának indulásakor ez az állami gazdaság feloszlott és földje az újszalontai *Béke,* illetőleg a méhkeréki *Balcescu* mezőgazdasági szövetkezet területévé vált. Bármily jól működtek is ezek az állami gazdaságok, nem voltak képesek megoldani a parasztság, illetőleg a mezőgazdasági termelés kérdéseit. Az állami gazdaságokban rendes havi, illetve heti fizetésért dolgozó mezőgazdasági munkások dolgoztak, termeltek. Tehát tulajdoni kapcsolatban nem állottak a földdel, a felszereléssel. Elvileg érdektelenek voltak a termelésben, nem ők terveztek, irányítottak. Termelési eredményeik, jó vagy rossz munkájuk csak a külön-munkabérek, jutalmak, prémiumok formájában kapott személyes, de nem tulajdoni viszonyt. A parasztok földjeiből azonban nem lehetett, de nem is lett volna szabad állami gazdaságokat alakítani. Nem lehetett, mert az állam teherbíró-képessége nem volt határtalan. A paraszti birtokok átvételével nem tudott volna megfelelő mezőgazdasági beruházásokat eszközölni, a népgazdaság más területeiről kellett volna pénzt, energiát elvonni. De nem is lett volna szabad, mert ebben a parasztság a föld elvételét látta volna és értelmetlenné vált volna számára az egész földreform, a parasztság évszázados földéhségének kielégítése. Az anyagiakon kívül ezért is szükséges volt, hogy a parasztság tevőlegesen részt vegyen az új mezőgazdasági forma, termelési rend kialakításában. A termelőszövetkezeti forma biztosította leginkább a parasztság érdekeltségét a mezőgazdasági termelésben. Így érezhette csak a magáénak, a saját ügyének és alakíthatta át a szükségletnek megfelelően. Különben a nagyüzemi gazdálkodás kialakítását idegen ügynek, érdekei ellen tett lépésnek tekintette volna. Ez a vád és ez a védekezés még így is felmerült, hatott, hát még akkor, ha 1948–49-ben vagy esetlegesen még előbb minden földet állami gazdasággá alakítottak volna. A mezőgazdaság, a parasztság útja a szövetkezés volt. *Garamvölgyi Károly* erről a kérdésről azt írta, hogy: „A paraszti termelés nagyüzemesítésének, szocialista társadalmasításának főformája, főmódszere mind az elmélet, mind pedig a szocialista építés nemzeközi tapasztalata, továbbá a gyakorlat politikai, közgazdasági meggondolásai alapján a szövetkezés. Az új termelési rendszerre történő áttérés a dolgozó parasztság számára is viszonylag e módon a legegyszerűbb és legkönnyebb."[12]

Már ekkor, a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszán egyre több dolgozó parasztban tudatosult az, hogy a szövetkezés a fejlődés egyedüli útja, mert ez áll összhangban az általános gazdasági és társadalmi fejlődéssel. *Erdei Ferenc* ezt úgy fogalmazta meg, hogy „határozottan felismerhetjük a jelenkori agrárfejlődésnek azt a tendenciáját, hogy a termelőerők jellegének történetileg bekövetkezett megváltozása elkerülhetetlenül és belátható időben maga után vonja a termelési viszonyok jellegének megfelelő átalakulását".[13] Ezzel kapcsolatosan arra a kérdésre is válaszolt *Erdei Ferenc,* hogy fennmarad-e, illetőleg fennmaradhat-e az egyéni gazdaság, vagy

12 *Dr. Garamvölgyi Károly:* Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása (Bp. 1965) 6.
13 *Erdei:* i. m. 346.

sem. Idézzük a kérdésre adott feleletét: „Azt kell felelnünk, hogy nagyobb távlatban semmiesetre sem, de belátható távlatban is mind szűkebb területre szorul vissza és korábbi uralkodó szerepét korszakunkban veszti el."[14] Hiába volt azonban sokak felismerése helyes, a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása lassan indult meg és sok akadállyal kellett megküzdenie.

Egyéb fontos előfeltételként említjük meg a gépállomások szervezését. A gépállomások eredetileg az állami gazdaságok, és az iga-, valamint géphiánnyal küzdő újgazdák szükségleteinek kielégítésre létesültek. A termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásban, a szövetkezetek, illetőleg a legkezdetlegesebb társulások munkáinak elvégzése a gépállomások nélkül elképzelhetetlen lett volna. Területünkön mindössze két gépállomás létesült, de mindkettő az átlagosaknál nagyobb volt. A sarkadi gépállomás Sarkadon kívül Kötegyánban, Okányban, Sarkadkeresztúron, Méhkeréken és Újszalontán látta el a munkákat. A nagygyantéi, de mezőgyáni néven is ismert gépállomás pedig, Zsadányban, Biharugrán, Geszten, Körösnagyharsányban dolgozott, Nagygyantén és Mezőgyánon kívül.

A gépállomások állami beruházásokból jöttek létre. Ez a beruházás volt egyik közvetett fajtája a termelőszövetkezetek állami támogatásának. A másik fajta állami támogatás a közvetlen segítségadás volt. Hitelek formájában az állam biztosította az alakuló szövetkezetek részére azokat a szükséges összegeket, amelyekkel működésüket megkezdhették. Ezek a hitelek különböző nagyságúak voltak, sok esetben csak az alakuláskor, a belépéskor a tagok által bevitt állatok és mezőgazdasági felszerelések ellenértékének fedezésére szolgáltak. A szövetkezetek, amennyiben csak lehetett, óvakodtak a kölcsönöktől. Ezért – kezdetben legalább is – jelentőseb beruházásokat nem is végeztek. Az állami kölcsönöket később, a közös gazdálkodás nehézségeinek előbukkanásakor vették nagyobb mennyiségben igénybe. Az ekkor felvett hiteleket az esetek többségében beruházásokra fordították, bár több esetben a munkaegység kiegészítésére is felhasználták őket.

A termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozását 1948 őszétől számítjuk. Ekkor indult meg országosan a termelőszövetkezetek szervezése. Ebben a nagy és nehézségekkel teli munkában a falusi pártszervezetek funkcionáriusai és néhány tájékozott paraszt jártak az élen. A szervezési munka nem volt könnyű. Igen sok előítéletet kellett leküzdeni, voltaképpen új paraszti lendületet kellett formálni. Nagyon helyesen állapítja meg *Tóth Benedek*, hogy „négyezer termelőszövetkezetünk nemcsak az egyre korszerűbb, egyre inkább gépesített termelés színtere, hanem az új, közösségi ember formálásának a műhelye is".[15] Érdekes volt az első vád, amivel a termelőszövetkezet szervezőit illették a parasztok. Azt mondták róluk, hogy azért csinálnak termelőszövetkezetet, mert őmaguk nem szeretnek dolgozni. De nemcsak nem szeretnek, hanem nem is tudnak dolgozni, nem értenek a földhöz, mert soha nem volt földjük, a legjobb esetben csak mások utasításai szerint, mások földjén csináltak ezt, vagy azt. Ebben a vélekedésben két szempont a figyelemreméltó. Az egyik a parasztság évszázados földéhségével van összefüggésben és azt mutatja, hogy aki éjt-napot nem tett össze, aki látástól-vakulásig nem dolgozott azért, hogy mindenről lemondva egy kis földet szerezzen, az egyszerűen nem volt a parasztság szemében dolgos ember, azt mondták róla, hogy nem szeret dolgozni. A másik szempont, amire ezzel az első vádaskodással kapcsolatban rá kell mutatnunk, az az ellentét, ami a termelőszövetkezeten belül is a régi és az újgazdák között megvolt. Ehhez a vélekedéshez tartozik az első termelőszövetkezeti tagok csúfneve is: „továbbszolgáló cselédek", (a tszcs, azaz a termelőszövetkezeti csoport rövidítéséből).

Mindebből megállapíthatjuk, hogy a régi paraszti élet alapját a földhöz való viszony jelentette. A birtokolt föld nagysága jelentette a társadalmi megbecsülést is és ez alakította ki a család tagjai között is a viszonyt. *Tóth Benedek* szavaival élve „A földért gürcöltek, hízelegtek, gyűlölködtek, pereskedtek, olykor szülőt, testvért is

14 *Erdei* i. m. 347.
15 *Tóth Benedek:* Új falu, új emberek. Társadalmi Szemle 17. évf. (1962) 12. 45.

megtagadtak."[16] A termelőszövetkezetek kialakulásával ez a helyzet alapjában változott meg. Nem a föld szabta meg tovább a paraszti élet törvényeit, mert a föld magántulajdona megszűnt. Nem volt tovább miért agyondolgoznia magát a parasztnak, nem volt miért gürcölnie, hízelegnie, gyűlölködnie, és megtagadni családtagjait. A jelenlegi parasztársadalomban még nem alakult ki teljes egészében az az új értékmérő, amely a földbirtokot, a földvagyont helyettesítené. *Tóth Benedek* a munkát jelöli meg ilyen értékmérőnek, és azt mondja, hogy a munka mint értékmérő, szívósan tör utat magának a mai paraszti életben. Egy dolog biztos, az, hogy a paraszti társadalom, a falu nagyon nagy változáson megy át napjainkban. Ennek a hatalmas változásnak számtalan jelét láthatjuk, tapasztalhatjuk, de magát a változást mérni, megfogni ma még elég nehéz dolog, mert ez a változás végsősoron az új közösségi ember kiformálódásában mutatkozik meg. Ez a viszony, bár ember és emberként, sőt szövetkezet és szövetkezetként, s mi több, falu és faluként is más és más, mégis sok általános, mindenütt érvényes vonással, jelenséggel is rendelkezik. Ilyen fontos, általánosnak vehető és legjelentősebb változás a dolgozó parasztságnak a földhöz való viszonyban bekövetkezett változása.

Még ma sem mondhatjuk el, hogy ez a változás mindenütt, minden termelőszövetkezetben, minden termelőszövetkezeti tagnál már végbement, tudatosult. Hát még mennyire nem ment át a köztudatba és az egyéni tudatba annak idején, a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásakor! Nem csoda, ha a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása nem ment könnyen. Területünkön is sok nehézséggel találták a szervezők magukat szemben. Furcsa ellentmondásként a volt uradalmi cselédség, az újgazdák húzódtak leginkább a szövetkezetbe lépéstől, annak ellenére, hogy Sarkadon ők alakították meg az országos például emlegetett, első termelőszövetkezetet.[17] Minden községünkben megindult ugyan a szervezkedés, és Biharugra kivételével mindenütt alakult is termelőszövetkezeti csoport, sőt szövetkezet is, de általában kis területtel és csupán abból a néhány emberből, akik különben is mindenben résztvettek, a felszabadulás óta a falusi közélet erjesztői voltak. Az első szövetkezeti tagoknak a falusi közvélemény azt is felhánytorgatta, hogy nyugtalanok, hogy minden lében-kanál-emberek, akiknek semmi se jó.

Mint tudjuk, háromféle mezőgazdasági termelőszövetkezet volt. Az első típusú szövetkezés neve termelőszövetkezeti csoport (TSZCS) volt. Ez csak a legfontosabb talajmunkák együttes elvégzését tette lehetővé, közös táblában és vetésforgóban. A második típus, amelyből területünkön egyetlen egy sem alakult ki, de országosan is a legkevesebb létesült, az egyénileg betakarított termékek átlagelosztását és az esetleges üzemágak, vagy az egész növénytermesztés közös szövetkezeti üzemban való megszervezését biztosította. Ennek a szövetkezeti formának volt egy változata, az úgynevezett szakcsoport, amelynek keretében egy bizonyos termelési ágra szövetkeztek. A harmadik típus, a voltaképpeni termelőszövetkezet, a minden tekintetben közös gazdálkodást jelentette, a föld, a mezőgazdasági felszerelés, állatállomány igénybevételével, központi irányítással, munkaegységekben való elszámolással, illetőleg jövedelemelosztással.[18] Az első típus, a termelőszövetkezeti csoport elég népszerű volt. A harmadik típus választásánál sok esetben megmutatkozott a paraszttársadalom előzetes differenciáltsága, és a parasztság általános földéhsége. A régi birtokos parasztok azért is húzódoztak a szövetkezettől, mert a volt földnélküliek nagyrésze rokonszenvezett vele.

A termelőszövetkezetek egy bizonyos mintaszabály alapján szerveződtek és fejtették ki tevékenységüket.[19] Azonban ez a mintaszabály csak keret volt a termelőszö-

16 Uo.
17 *Kesztyűs* i. m.
18 *Erdei* i. m. 230–232.
19 Egyetlen mintaalapszabály-kiadványt ismerünk: A termelőszövetkezeti csoport mintaalapszabálya. Kiadta a Termelőszövetkezeti Tanács Titkársága. Bp. 1955. A mintaalapszabályt a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa a Termelőszövetkezeti Tanács és a földművelésügyi miniszter előterjesztésére 1068/1955. (VII. 28.) számú határozatával hagyták jóvá és erősítették meg.

vetkezetek alapszabályai részére, még olyan esetekben is, ha szó szerint átvették. A közgyűlés rendkívül széles jogköre ugyanis olyan változtatásokat hajthatott végre az alapszabályon, illetőleg olyan, az alapszabály intézkedéseivel ellentétes döntéseket is hozhatott, amilyeneket éppen akart. De ettől függetlenül is a szervezés időszakában és a termelőszövetkezetek megerősödésének idején, általánosságban nem nagyon vették figyelembe sem a mintaalapszabályt, sem pedig a kérdéses termelőszövetkezet alapszabályát. Ebből természetesen megint több baj származott, amelyek végül is megnehezítették a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozását és megerősítését. Mégis fontosak ezek az alapszabályok, mert nagy vonásokban minden, a termelőszövetkezeti életteI kapcsolatos kérdést tisztáztak. Ezért nem felesleges, ha több, területünkön működő termelőszövetkezet alapszabályának összevetéséből megállapítjuk, hogy milyen is volt az a termelőszövetkezeti keret, amelybe területünk parasztsága, mint új életformába beilleszkedett.

Termelőszövetkezeti tag lehetett minden 18-ik életévét betöltött, a mezőgazdasági munkát foglalkozásként végző nő, vagy férfi, ha az alapszabályt magára nézve kötelezőnek elismerte és az úgynevezett belépési nyilatkozatot aláírta. Rajtuk, mint a mezőgazdasági munkát foglalkozásként űzőkön kívül, tagjai lehettek a termelőszövetkezeteknek mezőgazdasági szakemberek és olyan iparosok is, akiknek mestersége szorosan összefügg a mezőgazdasági munkával (kovács, szíjgyártó, bognár, molnár stb.). A termelőszövetkezetbe való felvételre nemcsak a családfő, hanem a családtagok is jelentkezhettek. A családtagok felvétel esetén a családfőkkel mindenben azonos értékű tagjai lehettek a szövetkezetnek. Az alapszabályok minden esetben hangsúlyozták az önkéntességet. Az önkéntesség elvének megsértéséből rengeteg kár származott a szövetkezetekre. Azzal pedig, hogy a szövetkezetbe belépett családtagokat a családfővel egyenrangúnak vették, nagyarányú és mélyreható társadalmi változást segítettek elő.

Kétféle tagot különböztettek meg: a rendes és pártoló tagokat.

A termelőszövetkezeti élet, a tagság a belépési nyilatkozat aláírásától, illetőleg az azt jóváhagyó közgyűlési határozattól kezdődően számított. A felvétel az egyik leglényegesebb mozzanata volt a termelőszövetkezetek szervezésének, a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakoztatásának. A belépővel szemben nem lehetett követelményeket támasztani, sempedig közöttük különbséget tenni. Bizonyos kikötéseket sem lehetett, mint például próbaidő, alkalmazni. A termelőszövetkezeti tag sem élhetett a szövetkezettel szemben követelésekkel, például nem határozhatta meg, hogy a szövetkezeteken belül milyen munkát fog majd végezni.

A fölvétel nem volt időponthoz, vagy az év valamelyik szakához kötve. Felvételre bármikor lehetett jelentkezni.

A kiskorúak felvételét illetően a 16. életév betöltése volt mérvadó. A 16. életévét betöltött gyermek szülője beleegyezésével fölvehető volt ugyan, de 16 éven alul még szülői engedéllyel sem vették fel a gyermekeket, csak szükség esetén vehettek részt a termelőszövetkezet munkájában.

A felvételt kérő belépési nyilatkozatot volt köteles kitölteni, sajátkezüleg. De a lényeges mozzanat az aláírás volt. A mindennapi szóhasználatban a belépést az aláírással azonosították és azt mondták, hogy aláírtunk ennek, vagy annak a szövetkezetkezetnek, nem pedig, hogy beléptünk ebbe, vagy abba a szövetkezetbe. A belépési nyilatkozatot két tanú is köteles volt aláírni. A belépési nyilatkozat szövege azt jelentette ki, hogy a jelentkező a termelőszövetkezetbe önkéntes elhatározásból lép be és kéri felvételét a közgyűléstől. Az alapszabályt ismeri és azt magára nézve kötelezőnek ismeri el. A belépési nyilatkozatban be kellett jelenteni, hogy mennyi földet ad be a termelőszövetkezetbe és hogy azokat a földeket előzően milyen művelési ágak szerint használta. Hasonlóképpen fel kellett sorolni a belépési nyilatkozatban a belépőnek mindazokat a mezőgazdasági eszközöket is, amelyeket köteles volt átadni a termelőszövetkezeteknek. A belépési nyilatkozat fontos része volt az arról való rendelkezés, hogy a beadásra köteles mezőgazdasági eszközöket és állatokat mindaddig nem adhatta el a felvételre jelentkező, amíg azok elfogadása felől a közgyűlés nem intézkedett.

Ezekre a vagyontárgyakra a belépési nyilatkozat aláírása után hitelt sem lehetett felvenni és szerződéseket sem lehetett velük kapcsolatosan kötni.

Ha egy családból többen kérték felvételüket, akkor is egy belépési nyilatkozatot töltöttek ki. Ilyen esetben azonban minden egyes felvételre jelentkezőnek alá kellett írnia a belépési nyilatkozatot és külön-külön két-két tanúval kellett a belépési szándékot igazolni.

A tagfelvétel a termelőszövetkezeti közgyűlés hatáskörébe tartozott. A közgyűlésről jegyzőkönyvet vezettek és ebben a jegyzőkönyvben a felvételek vagy elutasítások időpontját meg kellett örökíteni. Ez azért volt fontos, mert a termelőszövetkezeti tagság nem a belépési nyilatkozat aláírásának időpontjától, hanem a közgyűlés határozatának időpontjától számított. A két dátum között pedig hosszabb idő is eltelhetett. Az ebből származó esetleges viták és hátrányok elkerülése végett a közgyűlésnek joga volt a felvételre jelentkezőt a belépési nyilatkozat kitöltésének napjával felvenni a termelőszövetkezeti tagok sorába, azonban a közgyűlésnek ezen döntését a jegyzőkönyvben fel kellett tüntetni. A közgyűlés tagfelvételi határozata ellen fellebbezni nem lehetett, mivel a tagfelvétel a termelőszövetkezeti közgyűlés hatáskörébe tartozott.

A termelőszövetkezet vezetőségének kötelessége volt a közgyűlésről készült jegyzőkönyvek alapján a tagokról nyilvántartást vezetni.

A pártoló tagok azok sorából kerültek ki, akik nem mezőgazdasági munkát végeztek, de a termelőszövetkezetnek különböző segítséget tudtak szakképzettségük, foglalkozásuk következtében nyújtani. Pártoló tag nyugdíjas is lehetett; viszont nem lehetett pártoló tagnak felvenni munkaképtelen, kiöregedett mezőgazdasági dolgozót. Nem lehetett pártoló tag összeférhetetlenségi indokból sem, aki a hivatali beosztásánál fogva illetékes volt a termelőszövetkezet ügyeinek intézésére. A pártoló tag a termelőszövetkezeti közgyűléseken csak tanácskozási joggal vehetett részt, de szavazati joggal nem rendelkezett és semmiféle tisztségre sem volt megválasztható. Ha a pártoló tag a termelőszövetkezet elnökének hozzájárulásával a termelőszövetkezetben valamilyen munkát végzett, azért számára fizetés járt. Ilyen körülmények között természetesen a termelőszövetkezet pártoló tag után nem fizetett társadalombiztosítási járulékot és a pártoló tagokra nem terjedt ki a termelőszövetkezeti tagokra vonatkozó nyugdíj- és társadalombiztosítási jog sem. A rendes tagokhoz hasonlóan a termelőszövetkezetek vezetőségeinek a pártoló tagokról is nyilvántartást kellett vezetni. Amennyiben a pártoló tagnak földje és termelőeszközei voltak, a termelőszövetkezetnek való leadási kötelezettség azokra is vonatkozott. A pártoló tag is jogosult volt háztáji földre, de csak abban az esetben, ha földet vitt be a termelőszövetkezetbe. Amennyiben mezőgazdasági felszerelést is adott át a termelőszövetkezetnek, azért térítést kapott. A pártoló tagság viszont a pártoló tag írásbeli bejelentésével, illetőleg, a másik oldalról, a közgyűlés határozatával bármikor megszüntethető volt.

A termelőszövetkezeti tagság megszűnésének három fajtája volt: a kilépés, a rendkívüli kilépés és az átlépés. Kilépni a termelőszövetkezetből a belépéstől számított három évig nem volt lehetséges. A kilépési szándékot a gazdasági év vége előtt legalább 6 hónappal írásban be kellett jelentenie a kilépni szándékozónak, a termelőszövetkezet vezetőségéhez. A kilépés ügyében is a termelőszövetkezeti közgyűlés döntött. A közgyűlés elutasító határozata ellen azonban a járási tanács végrehajtó bizottságához lehetett fellebbezni. Amennyiben a termelőszövetkezeti tag a közgyűlés határozata ellenére, vagy annak szándékát be sem jelentve önkényesen kilépett, a kilépésével keletkezett kárt köteles volt a termelőszövetkezetnek megtéríteni. A kilépő tagoknak a földjét nem lehetett azonnal, csak a gazdasági év végeztével kiadni. Természetesen az eredetileg beadott földet sem lehetett a legtöbb esetben visszaadni a kilépőnek, hanem a bevitt földdel értékre és nagyságra nézve megegyező, valamint azonos művelési ágú földet kellett néki kiadni. A rosszul működő szövetkezetek egész sorából 1950–53-ban megindultak a kilépések. A tagok azonban nem ismerve az alapszabályokat kellően, ezekkel a rendelkezésekkel mit sem törődve, akartak kilépni. A szövetkezetek viszont ragaszkodtak a szabályokhoz, aminek sok esetben az lett az eredménye, hogy a tagok visszamaradtak ugyan, de felé se néztek a szövetkezetnek. Romlott a munkafegyelem, a terméshozam, a termelés csökkent.

Rendkívüli kilépés is volt. Ezt akkor kérhette a termelőszövetkezeti tag, ha valamilyen elfogadható családi vagy társadalmi oka (házasságkötés más helyen, tanácsi vagy pártmegbízás stb.) volt rá. Efajta kilépési kérelmeket a termelőszövetkezeti közgyűlés az év bármelyik időpontjában elfogadhatott. Rendkívüli kilépéskor a földkiadás esetében azt a körülményt kellett mérlegelni, hogy a kilépő a következőkben az esetlegesen visszakapott földjét meg tudja-e művelni, vagy sem. Ha például úgynevezett „kiemelés" történt a taggal, azaz tanácsi vagy pártmegbízást, munkakört kapott, a földjét nem kellett kiadni, mert annak megművelését, karbantartását különben sem tudta volna elvégezni. Ilyen esetekben a föld továbbra is a termelőszövetkezet tulajdonában maradt, azonban nem bevitt formában, hanem bérleti viszony alapján. Azaz, a volt tag nem földjáradékot, hanem haszonbért kapott érte. Ilyen módon a rendkívüli kilépéssel a termelőszövetkezet kötelékéből távozott tag továbbra is kapcsolatban maradt a termelőszövetkezettel.

Az átlépés – mert az is lehetséges volt – voltaképpen azonos volt a rendkívüli kilépéssel. A más termelőszövetkezetből való átlépés esetében a bevitt föld sorsa volt az érdekes. Amennyiben lehetséges volt, az átlépő bevitt földjét át kellett adni a másik termelőszövetkezetnek, amelybe a tag belépett. Ha ez lehetetlen volt, akkor az átlépő továbbra is kapta a földjáradékot attól a termelőszövetkezettől, amelyikbe eredetileg belépett és amelyikbe a földjét annak idején beadta. A föld átadási lehetetlensége esetén az eredeti termelőszövetkezet közös használatában maradt és a tag az új szövetkezetbe föld nélkül lépett be.

Alapos indok esetén lehetséges volt a tagság időszakos szüneteltetésére is. (Például katonai szolgálat, hosszabb külföldi út stb.) Ilyen esetben a tagot mentesítették a termelőszövetkezeti kötelezettségek teljesítése alól. Az időszakos szüneteltetés okának megszünte után 15 napon belül azonban jelentkeznie kellett a termelőszövetkezeti tagnak a vezetőségnél és be kellett jelentenie munkába állását. Ha ezt elmulasztotta, önként kilépőnek minősítették.

A termelőszövetkezeti tagság halál esetén is megszűnt. Az elhalálozott termelőszövetkezeti tag jogai a törvényes örökösre vagy örökösökre szálltak.

Érdekesen alakult az örökösödés kérdése termelőszövetkezeti jogviszony esetén. A termelőszövetkezeti tag halála esetén a termelőszövetkezet közös használatába adott föld ugyanúgy örökölhető volt, mint más vagyontárgy. Ebben az esetben is az érvényben levő öröklési jog volt az irányadó, azonban figyelembe kellett venni a termelőszövetkezet és az örökösök érdekeit. Ugyanis, ha az örökös ugyanannak a termelőszövetkezetnek volt a tagja, amelyikhez az elhalálozott tag tartozott, amelyikbe annak idején földjét beadta, az örökséget úgy kellett tekinteni, mintha az örökös vitte volna be a termelőszövetkezetbe. Vagyis az örökös ugyanabba a jogi helyzetbe került, amelyben az örökhagyó volt. Ellenben, ha az örökös nem annak a termelőszövetkezetnek tagja volt, amelyhez az örökhagyó tartozott, akkor a földörökséget annak a termelőszövetkezetnek kellett adni, amelyikhez az örökös tartozott. Ha a föld átadása nem volt lehetséges, akkor a föld az eredeti termelőszövetkezetben maradt és az örökös földjáradékot kapott utána. Olyan esetekben, amikor az örökös egyéni gazdálkodást folytatott, kérésére az örökölt földet a rendkívüli kilépés szabályai szerint ki kellett adnia a termelőszövetkezetnek. Ebben az esetben nagyon fontos volt a kérés megtétele, mert ha az örökös nem kérte az öröklött föld kiadását, az továbbra is a termelőszövetkezetben maradt és érte a termelőszövetkezet az örökösnek haszonbért fizetett. Másképpen jártak el olyan esetekben, amikor az örökös nem mezőgazdasági munkával foglalkozó volt. Minthogy az örökös nem tudta megművelni a földet, ezért az a termelőszövetkezet kezelésében maradt, mégpedig haszonbérlet formájában. Az örkös és a termelőszövetkezet ilyen esetekben határidő nélküli haszonbérleti szerződést kötött.

A termelőszövetkezeten belül érvényesült a túlélő házastárs haszonélvezeti joga is. Ha a haszonélvezetre jogosult személy termelőszövetkezeti tag volt, akkor földjáradék, ha pedig nem volt termelőszövetkezeti tag, akkor haszonbér illette meg.

Ha a földet nem örökölte senki, vagy az örökösök a hagyatékot visszautasították, akkor azt az állam örökölte és a termelőszövetkezet ingyenes, végleges használatában maradt.

Természetesen a termelőszövetkezeti tag után való öröklés esetében is meg kellett fizetni az örökösödési illetékeket, mert a föld tulajdonjogát az örökös ebben az esetben is megszerezte.

A termelőszövetkezeti tagságot meg is lehetett szüntetni. A termelőszövetkezet vezetőségének javaslata alapján a közgyűlés ki is zárhatott tagokat a termelőszövetkezetből. A közgyűlés kétharmados szótöbbséggel hozhatta meg kizárási határozatát, abban az esetben, ha a tag az állam és a társadalmi rend ellen olyan súlyosan vétett, hogy három évet meghaladó szabadságvesztésre ítélték jogerősen; ha a termelőszövetkezeti munkafegyelmet ismételten és súlyosan megsértette; ha a termelőszövetkezetnek szándékosan vagy gondatlanságból jelentős anyagi kárt okozott; ha többszöri figyelmeztetés ellenére is a megengedettnél nagyobb háztáji gazdálkodást folytatott; ha a termelőszövetkezet vezetőségének engedélye nélkül más munkát vállalt és azt többszöri felhívás ellenére sem hagyta abba.

A kizárásnak több következménye is volt. A kizárt taggal nem a kizáráskor, hanem az év végén kellett elszámolni. Külön kellett dönteni arról, hogy a jutalomból is kizárják-e vagy sem. A kizárt tagnak kiadták a földjét is, azonban a kiadás időpontját a közgyűlés határozta meg, de semmi esetre sem korábban, mint a belépéstől számított három év után. A kizárt tagnak a termelőszövetkezet, amíg a földjét ki nem adta, haszonbért fizetett. A kizárt tagtól a háztáji földet megvonták.

A termelőszövetkezeti tag széleskörű szövetkezeti joggal rendelkezett. Mindenekelőtt, minden olyan ügy kivételével, amelyben sajátmaga érdekelt volt, a közgyűlésen szavazati joggal rendelkezett. Mindenféle termelőszövetkezeti tisztségre választható volt.

A termelőszövetkezet biztosította a termelőszövetkezeti tagnak a munkához való jogát. A tag kérhette, hogy neki inkább megfelelő munkakörben dolgoztassák, oda osszák be. Egészségi viszonyaira való tekintettel könnyebb munkára is kérhette magát. A vezetőségnek kötelessége volt a tagok ilyen irányú kérelmeit a lehetőség határain belül teljesíteni.

A termelőszövetkezeti élet alapja a tagok közös munkája volt. A közös munkában való részvétel alapján részesedett a tag a közös jövedelemből. Köteles volt a rábízott munkát időben, legjobb tudása szerint elvégezni. Kötelessége volt a vezetőség által megállapított munkarendet betartani. Kötelessége volt bizonyos számú, az alapszabályban meghatározott kötelező munkaegységszámot teljesíteni. Ez a férfiaknál évi 120, a nőknél pedig 80 munkaegység volt. A munkaegységek meghatározására külön munkaegység-összeállítás, illetőleg munkaegységkönyv készült, amelyben minden mezőgazdasági munkát a különböző talajféleségek szerint való nehézségi fok szerint, munkaegység-elszámolásba soroltak. A munkaegységre indokolt esetben a termelőszövetkezetek előleget fizethettek.

A termelőszövetkezeti tagokat társadalombiztosításban részesítették. Ennek keretében betegellátásban (orvosi kezelésben, szakorvosi ellátásban, 15%-os térítés melletti gyógyszerellátásban, kórházi ápolásban), anyasági segélyben (amennyiben a szülő nő termelőszövetkezeti tag volt), csecsemőkelengyében, családi pótlékban, balesetbiztosításban (amennyiben a baleset üzemi, munkavégzés közben történt), kártalanítási segélyben, baleseti járadékban, baleseti rokkantsági nyugdíjban részesült. A termelőszövetkezeti tagság nyugdíjban is részesült, éspedig a férfiak a 65, a nők pedig a 60 életévük betöltése után 315,– Ft törzsnyugdíjban részesültek. Ehhez 1957. január 1. után minden nyugdíjévvel 1% pótlék járt. Rokkantsági nyugdíjban is részesülhettek a termelőszövetkezet tagjai, a rokkantság mérvétől függően. Öregségi járadékot a férfiak 70, a nők 65 év után kaptak, ha földjüket annak idején mezőgazdasági felszerelésükkel és állataikkal együtt beadták a termelőszövetkezetbe; ha külön nyugdíjra nem voltak jogosultak; ha az öregségi járadék kapását megelőző három évben földműveléssel foglalkoztak, illetőleg mezőgazdasági jellegű ipari tevékenységet folytattak. Munkaképtelenségi járadékra is jogosult volt a termelőszövetkezeti tag, aki 100%-os munkaképtelen volt. A termelőszövetkezet családtagjainak is ugyanezek a társadalombiztosítási szolgáltatások jártak, a társadalombiztosítási szabályok idevonatkozó rendelkezései szerint.

A termelőszövetkezeti tagot a termelőszövetkezeti közös használatba beadott földterület után járadék illette meg. Amennyiben a termelőszövetkezeti ag házastársával közös földet adott be a termelőszövetkezetbe, úgy a földjáradék a házastársat is megillette. Abban az esetben, ha a házastárs megélhetése függött a bevitt föld után élvezett jövedelemtől, választania lehetett a között, hogy a termelőszövetkezet a földjáradékot fizesse-e neki, vagy haszonbért. Ugyanez a választás illette meg azokat az idős dolgozó parasztokat is, akik ugyan földjüket átadták használatra a termelőszövetkezetnek, de korukra való tekintettel már nem léptek be a termelőszövetkezetbe. A földjáradék nagysága a bevitt föld kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után 5–10 kg búza állami felvásárlási áron számított forintértéke volt. A tényleges értéket a megadott határok között a termelőszövetkezeti közgyűlés állapította meg. A kataszteri tiszta jövedelem viszont katasztrális holdanként 16 aranykoronánál nem lehetett több.

A földjáradék megállapításánál korlátozást jelentett az a rendelkezés, hogy földjáradék címén a kiosztásra kerülő jövedelemnek a földjáradékos földekre eső hányadának csak 25%-a adható ki. Ha a közgyűlés által megállapított összeg ennél több volt, akkor a földjáradék összegét arányosan csökkenteni kellett, mégpedig úgy, hogy a csökkenés egyformán érintsen minden földjáradékost. Korlátozták a földjáradékban részesülhető földnagyságot is. Eszerint legfeljebb 25 kat. hold tiszta föld után fizethetett a termelőszövetkezet földjáradékot. A földjáradékot a termelőszövetkezetek pénzben fizették, bár a közgyűlés határozata alapján öregek vagy egyébként rászorulók esetében terményben is kiadhatták. A földjáradékból földadót nem lehetett levonni.

A termelőszövetkezet közös használatába beadott gyümölcsös és szőlő után magasabb földjáradékot kellett fizetni. Ezen az általánosan magasabban megállapított földjáradékon belül a gyümölcsös, illetőleg szőlő minőségi osztálya és állapota szerint magasabb, illetőleg alacsonyabb földjáradékot állapítottak meg.

A termelőszövetkezetekbe bevitt termelőeszközök után a tag, házastársa és családtagjai, térítést kaptak. A felvételét kérő tag köteles volt a termelőmunka szempontjából minden lényeges eszközét beadásra felajánlani, azonban a termelőeszközök átvételéről a közgyűlés határozott, és természetesen csak a használható felszerelést, termelőeszközöket vette át. Beadás szempontjából termelőeszköznek minősültek az igásállatok és a háztáji gazdaság mértékét meghaladó haszonállatok is. Be kellett ezeken kívül adni a bevitt földterülethez szükséges vetőmagot is. Amennyiben az állatok beadása takarmányozási időszakban történt, úgy a beadott állatok részére az új termésig szükséges takarmányt is be kellett adni a termelőszövetkezetnek. Ezekkel az intézkedésekkel a termelőszövetkezet zavartalan működését kívánták biztosítani.

A termelőszövetkezetekbe bevitt termelőeszközöket egy, a termelőszövetkezet elnökéből, a termelőszövetkezet ellenőrző bizottságának egy-két tagjából és a bevitelre kötelezett tagból álló bizottság értékelte. A bizottság esetenként a járási tanács mezőgazdasági osztályának és a Magyar Nemzeti Banknak szakemberrel való közreműködését is kérte. A bevitt eszközökről jegyzőkönyv, azaz leltár készült, a bevitt eszközök értékének feltüntetésével. Az átvételkor jegyzőkönyvileg rögzítették azt is, hogy a leadott termelőeszközök milyen részletezéssel kerülnek kifizetésre. A termelőeszközök térítési összegéből a szövetkezeti alaphoz való hozzájárulás összegét levonták. A bevitt takarmány vetőmag után azonban a teljes értéket kellett megtéríteni, ezekből az összegekből a szövetkezeti alap javára nem vontak le semmit.

A bevitt gyümölcsös után a telepítési költségeket is megtérítették, a gyümölcsös korától függően.

A termelőszövetkezeti tagság lényeges jövedelmi forrása volt a háztáji gazdaság. A háztáji gazdaság a termelőszövetkezeti tagság és családja kisegítő jellegű gazdasága. Az volt a célja, hogy elősegítse a tagoknak a közös gazdálkodási rendbe való beépülését, termelvényeivel fedezze a termelőszövetkezeti tag és családja háztartási szükségleteit és kisebb mérvű piaci értékesítéssel kiegészítő jövedelmet nyújtson a termelőszövetkezeti tagok részére.

Minden önálló háztartással rendelkező szövetkezeti tag jogosult háztáji gazdaságra, azonban az egy családban élő több termelőszövetkezeti tag csak egy háztáji

gazdaságot kaphatott. Amennyiben a későbbiek során a közös háztartásban élő termelőszövetkezeti családtag kiválik és önálló háztartást, vagy méginkább önálló családot alapít, ezzel háztáji gazdaságra jogosultságot szerzett. Háztáji gazdaságra jogosultak az öreg, munkaképtelen termelőszövetkezeti tagok is, akár termelőszövetkezeti tag a házastársa, akár nem, illetőleg termelőszövetkezeti tag ugyan, de külön háztáji gazdasággal nem rendelkezik.

A háztáji gazdaság terjedelme 800 négyszögöltől 1 kat. holdig terjedhetett, amelyből szőlő vagy gyümölcsös 4–600 négyszögölet foglalhatott el. A kijelölt szőlőterület azonban nem haladhatja meg annak a szőlőterületnek a nagyságát, amellyel a tag belépett a termelőszövetkezetbe. A háztáji földbe beleszámított a házkörüli veteményeskert, a gyümölcsös vagy szőlő és a be nem épített házhely is. Nem számított viszont be a háztáji földbe a beépített háztelek, a hozzátartozó udvar, a hozzátartozó legfeljebb 300 négyszögöl nagyságú gazdasági udvar. A megadott határok között a háztáji földek nagyságáról a közgyűlés döntött. A közgyűlés döntésénél figyelembe vette a tag családi és szociális körülményeit. Általában a háztáji földek nagyságával kapcsolatosan sok nézeteltérés támadt és sok esetben helytelen gyakorlat alakult ki a termelőszövetkezetekben.

Belépésnél lehetséges volt a termelőszövetkezeti tagoknak háztáji föld részére földterületeket visszatartani. Azonban csak olyan esetekben, ha ez a visszatartás a termelőszövetkezet érdekeit nem veszélyeztette.

A termelőszövetkezeti tagság a beadási kötelezettség alá nem eső ingatlanaival és a közgyűlés jóváhagyásával visszatartott háztáji területével szabadon rendelkezhetett. A háztáji föld átmenet a szabadrendelkezésű személyi tulajdon és a termelőszövetkezeti közös vagyon között. A termelőszövetkezeti tag a szövetkezettől kapott háztáji földjét nem a saját nevében, hanem a termelőszövetkezet jogán birtokolja, azonban használati joga kizárólagosan őt illeti meg. Ez abban is megnyilvánult, hogy saját belátása szerint művelhette és terményeivel szabadon rendelkezhetett, a gazdálkodással kapcsolatos terhek is rávonatkoztak. Ezért fizetett a termelőszövetkezeti tag a háztáji föld után föld- és általános jövedelmi adót. A háztáji föld nagyságának megállapítása után a föld kijelölése következett. A háztáji földeket a termelőszövetkezet közös gazdálkodásban levő földjeitől el kellett különíteni. A háztáji föld használatával kapcsolatosan nagy érdeklődésre tartott számot az a kérdés, hogy megilleti-e háztáji föld az olyan termelőszövetkezeti tagot, aki a termelőszövetkezettel szembeni kötelezettségeit nem teljesíti, rendszeresen nem dolgozik és a kötelező munkaegységminimumot nem érte el. Általában az a nézet alakult ki, hogy az ilyen tagokat is megilleti a háztáji föld használata, azonban csak a minimálisnak megállapított 800 négyszögölig terjedő mennyiségben. Esetenként lehetséges volt, hogy a háztáji gazdaságban a földön kívül más vagyontárgyak is megmaradtak a termelőszövetkezeti tag használatában. Eredetileg, a termelőszövetkezeti mozgalom korai szakaszában, ezeket a vagyontárgyakat nagyon szűk körben állapították meg. A 31/1962. sz. Kormányrendelet azonban átmenetileg felfüggesztette a háztáji gazdaságban tartható szarvasmarha és sertésállamány korlátozását. Eredetileg azonban csak a beépített telek, az udvar, a telken levő épületek, a termelőszövetkezeti közgyűlés által beadni nem kötelezett mezőgazdasági eszközök és kéziszerszámok, valamint egy tehén, egy-két növendékmarha, egy-két anyakoca malacaival és évente legfeljebb 3–4 hízósertés, 5 juh vagy kecske, korlátlan számú baromfi, házinyúl- és méhcsalád tartozhatott csak a háztáji gazdaság keretébe. A termelőszövetkezeti tag csak egy háztáji gazdaságot tarthatott fenn, s amennyiben a belépés után nagyobb mennyiségű vagyontárgyat, például állatot szerzett, be kellett adnia, fel kellett ajánlania a termelőszövetkezetnek. A termelőszövetkezet a háztáji gazdaság szaporulatának értékesítésénél elővásárlási jogot kapott.

Az előzőekben vázolt termelőszövetkezeti élet meghatározott szervezeti keretben folyt le. A termelőszövetkezet szervezete a következő nagy egységekből állt: közgyűlésből, vezetőségből, ellenőrző bizottságból, fegyelmi bizottságból, szociális és kulturális és a szükségletnek megfelelően egyéb bizottságokból.

A közgyűlés a termelőszövetkezetnek legfontosabb szerve. A közgyűlésnek minden termelőszövetkezeti tag részese. Minden olyan esetben össze kell hívni, amikor

azt a közös gazdálkodás érdeke megkívánja, vagy a tagság 10% -a, de legalább 5 tagja, valaminta szövetkezet ellenőrző bizottsága kéri. A közgyűlés összehívását a járási tanács is kérheti. A közgyűlés összehívása a vezetőség feladata. A közgyűlés hatáskörébe tartozik az alapszabály megállapítása és esetleges módosítása; döntés a tagok felvételéről, a kilépésekről és a kizárásokról; a földjáradék mértékének megállapításáról, a háztáji gazdaság nagyságának meghatározásáról és helyének kijelöléséről. A közgyűlés választja meg a termelőszövetkezet elnökét, a vezetőséget, a ellenőrző bizottság tagjait, illetve visszahívja azokat, ha nem megfelelően dolgoztak. A közgyűlés vitatta meg és fogadta el a szövetkezet termelési tervét, költségvetését és zárszámadását. A közgyűlés határozott a jövedelem felosztásáról és az esetleges veszteség viselése felől. A közgyűlés emelte érvényre a fontosabb szerződéseket, a termelőszövetkezetek egyesülését. Illetékes volt minden, a tagsági viszonnyal kapcsolatban felmerült vita esetében ha a tagság kétharmadrésze jelen volt. A határozatokat általában szótöbbséggel hozták, néhány ügyhöz azonban minősített szótöbbség volt szükséges. Azonos számú szavazat esetén az elnök szavazata volt a döntő. Amennyiben az összehívott közgyűlés a megjelentek száma miatt határozatképtelen volt, úgy azonos napirenddel, 30 napon belül összehívott újabb közgyűlés a megjelentek számától függetlenül határozatképes volt. A minősített szótöbbség azt jelentette, hogy a közgyűlésen jelen kellett lennie a tagság legalább kétharmad részének és a minősített szótöbbséghez szükség volt a jelenlevő tagok kétharmadának szavazata. Ilyen minősített szótöbbséges határozatra volt szükség a tagok kizárásánál, a szövetkezeti alapszabály módosításánál, a termelőszövetkezet más termelőszövetkezettel való egyesülésénél, a vezetőség és az ellenőrző bizottság, illetőleg azok egyes tagjainak visszahívásánál. A szavazásoknál az a gyakorlat alakult ki, hogy a tagok egyszerű kézfelnyújtással szavaztak.

Az olyan nagylétszámú termelőszövetkezetek esetében, ahol a közgyűlés határozatképességét nehéz volt biztosítani, küldöttgyűlést szerveztek. A küldöttgyűlés tagjait a közgyűlés a munkaszervezeti egységek jelöltjei közül egy év időtartamra választotta. A küldöttgyűlés választott tagjainak száma azonban a termelőszövetkezeti tagok létszáma 15% -ánál kevesebb nem lehetett. A küldött közgyűlésen a termelőszövetkezetek bármely tagja tanácskozási vagy javaslattételi joggal bármikor résztvehetett.

Két közgyűlés között a termelőszövetkezet ügyeit a vezetőség intézte. A vezetőség létszáma a termelőszövetkezet nagyságától függött, de legalább 3 tagból állt. Ennek elnökét és tagjait a közgyűlés négy évre választotta.

A termelőszövetkezet elnöke képviselte a termelőszövetkezetet minden ügyben és minden fórumon. Irányította a közgyűlés által jóváhagyott termelési terv és költségvetés alapján az alapszabály figyelembevételével a termelőszövetkezet gazdálkodását és ügyvitelét.

A termelőszövetkezeti javadalmazási rendszer a szocialista társadalmi rend azon elvére épült, hogy mindenki végzett munkája alapján részesüljön a termelt javakból. A termelőszövetkezetekben ezt a célt szolgálta a munkaegység, ami egyaránt eszköze volt az elvégzett munka mennyiségi és minőségi mérésének, és a jövedelem elosztásának. A munkaegységben való elszámolás lehetőséget nyújtott arra, hogy a legkülönbözőbb munkahelyeken a legkülönbözőbbféle munkákat végző termelőszövetkezeti tagok arányosan, végzett munkájuknak megfelelően részesedjenek a javakból. Kétféle munkaegységrendszer alakult ki. Az egyik az úgynevezett „hagyományos", amelynek keretében a teljesítmény után írták jóvá a munkaegységet, a tagok munkaegységkönyveiben. A másik rendszer az „eredményességi munkaegység" használata volt, amely a megtermelt termékek vagy az értékesített áruk mennyisége alapján végzett jóváírást.

A munkaegységben való elszámolás mellett az anyagi érdekeltség fokozása céljából a termelőszövetkezetek prémiumot is adtak. Alkalmi munkák teljesítésére pedig célprémium fizetését is rendszeresítették. A munkaegységben való elszámolás, különösen, ha mereven alkalmazták, nem minden esetben bizonyult alkalmasnak az eredményesebb termelés szempontjából. Ezért a termelőszövetkezeti mozgalom második, ellenforradalom utáni korszakában, a pénzbeli fizetést is bevezették. A pénzbeli mun-

kadíjazás csak a megfelelő tartalékokkal rendelkező és jól gazdálkodó szövetkezetek esetében volt lehetséges. Munkaegységelőlegeket is folyósítottak, amiknek összegét azután az év végi részesedés összegéből levonták.

A termelőszövetkezetek bevételeiből és a megtermelt termékekből a szövetkezeteknek biztosítaniok kellett a kötelezettségek teljesítését, tartalékolásokat a termelőszövetkezet további működéséhez, a földjáradékokat, a szociális és kulturális juttatások kielégítésére szolgáló összegeket. Csak az ezután megmaradó jövedelmet osztották ki a tagság között.

A termelőszövetkezeti alapszabályok lehetővé tették a termelőszövetkezeti tagok részére a szövetkezet segítségét különböző munkaterületeken, a közgyűlés által megállapított térítés ellenében (fuvar, különböző műhelyek szolgáltatásai stb.).

A termelőszövetkezetek biztosították az állami társadalombiztosítás keretében a tagság egészségügyi és szociális ellátását. Sőt az állami társadalombiztosítás keretén túl, önerejükből is juttattak például szülési, betegségi segélyeket, végeztek betegszállításokat, nyújtottak nyugdíjsegélyt idős tagok részére és hozzájárultak a tagok temetési költségeihez. Bölcsődéket, idény napközi otthonokat létesítettek. A különböző juttatások (háztáji bemunkálása, tüzelőanyag beszerzése, stb.) fedezésére külön szociális alapot létesítettek. A szociális alapra a természetbeni és pénzbeni részesedés legalább 2%-át kellett befizetni, illetve tartalékolni. A termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása, a magyar mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után a termelőszövetkezeti tagok önsegélyező csoportokat is létesítettek. Ezek az önsegélyező csoportok a megyei biztosítási szervekkel összhangban szülési, házassági, temetkezési, baleseti segélyt fizettek, illetőleg üdültetési költségeket, tanulmányi kiadásokat stb. fedeztek vagy egészítettek ki. Ezek az önsegélyező csoportok magasabb szinten való szerveződés esetén is külön alapszabályokkal működtek.

Minthogy a nagyüzemi mezőgazdaságban a munkák javarészét különböző gépek végzik, megnőtt a baleseti veszély is. Már csak ezért is, de a munkavédelem általános szempontjainak is megfelelően a termelőszövetkezetekben megszervezték a balesetelhárítást és a munkavédelmet.

A termelőszövetkezeteknek igen nagy kulturális feladataik is voltak. Az egyre több szakértelmet kívánó mezőgazdasági munkák elvégzésére a szövetkezetek igyekeztek tagjaikat alkalmassá tenni. Ennek érdekében sok tanfolyamot, iskolát indítottak. A kulturált életforma kialakítására pedig vagy a területileg illetékes művelődési otthonnal kötöttek szerződéseket, vagy pedig, nagyobb és gazdagabb termelőszövetkezet esetében, saját kultúrotthont létesítettek. Ezek a kultúrotthonok szerencsésen egyesítették magukban a művelődési ház és a klub szerepét. A legtöbb termelőszövetkezeti művelődési ház-klub a korábbi olvasóegyletek helyiségeiben működött, annak megmaradt felszerelését vette át. Ezenkívül minden termelőszövetkezet igyekezett saját kebelén belül könyvtárat létesíteni, kultúrcsoportot létrehozni, illetőleg, ha ezeknek a kifejlesztésére nem volt módja, akkor a községi könyvtárak és művelődési csoportot támogatni.

A termelőszövetkezetek életében különleges fontossággal bírt a társadalmi tulajdon védelme. Hiszen a magánbirtoklás helyébe a közös birtoklás; az enyém fogalma helyébe a mienk fogalma lépett. A társadalmi tulajdon hűséges kezelésén, gondozásán, a termelőszövetkezetek egész élete állt vagy bukott. Ezért érthető, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi tulajdon védelmére külön bizottság, az ellenőrző bizottság létesült. Az ellenőrző bizottság legalább három tagból állt, akiket három évre választott a közgyűlés. A bizottság kötelessége volt a termelőszövetkezet működésével kapcsolatos minden ügyet megvizsgálni. Munkájukat senki sem akadályozhatta, sőt mindenkinek kötelessége volt azt elősegíteni. Bizonyos szakkérdések felülvizsgálatára az ellenőrző bizottságoknak joguk volt szakértők segítségét igénybevenni, a járási tanács mezőgazdasági osztályán, illetőleg a Magyar Nemzeti Bank járási fiókján keresztül. Az ellenőrző bizottság elmarasztalása esetén figyelmeztetni volt köteles az elnököt is, ha tevékenysége alapszabály, illetőleg jogszabályellenes, a termelőszövetkezetnek kárt okozó volt. Ha a figyelmeztetés eredménytelen maradt volna, úgy az ellenőrző bizottság köteles volt a szövetkezeti közgyűlést összehívni. Az ellenőrző bizottság jelentő-

ségét az mutatja leginkább, hogy jóváhagyása nélkül a közgyűlések nem hozhattak határozatokat a gazdálkodási mérleg megállapításáról, a jövedelemfelhasználásról és nem fogadhatták el a zárszámadást sem. Az ellenőrző bizottság nem alkalomszerűen végezte munkáját, hanem munkaterv szerint, állandóan, bár feladata természetéből adódóan állandóan operatív jellegű munkákat is végzett. Módszerei közé tartozott a könyvelés ellenőrzése, s a bizonylatok felülvizsgálása, a raktári készletek ellenőrzése, rovancsolás, kihallgatások és szembesítések lefolytatása. Az ellenőrző bizottság tevékenysége végeredményben minden termelőszövetkezetben odairányult, hogy a tagok, beleértve az elnököt is, felelőssége fokozódjék a társadalmi tulajdon, a szövetkezeti munka iránt. Az ellenőrző bizotságok a hibákat elkövetőkkel szemben úgynevezett társadalmi rendszabályokat is alkalmaztak, illetőleg a közgyűléssel és a vezetőséggel alkalmaztattak. A társadalmi rendszabályoknak több fajtája alakult ki. A legegyszerűbb volt a meggyőzés, azután a szóbeli figyelmeztetés következett. Ennél súlyosabb volt a nyilvános figyelmeztetés, amit a rosszul végzett munka kijavításának, illetőleg az el nem végzett munka pótlásának az elrendelése követett.

A társadalmi tulajdon védelme, a munkafegyelem megszilárdítása, a szövetkezeti demokrácia kialakítása megkövetelte, hogy a szándékosan hibákat elkövetőkkel, a mulasztókkal és visszaesőkkel szemben fegyelmi eljárást folytassanak le. A fegyelmi eljárást a vezetőség rendelhette el, de olykor a közgyűlés is. A fegyelmi eljárást a vétség tudomásrajutásától számított 30 nap alatt lehetett megindítani, azonban csak az elkövetéstől számított egy éven belül. A fegyelmi eljárást két hónap alatt be kellett fejezni. Amennyiben az ügyben büntető-eljárás indult, a fegyelmi eljárást a jogerős ítélet meghozataláig fel kellett függeszteni. A fegyelmi eljárás lényege a fegyelmi vizsgálat volt. A fegyelmi vizsgálatot és a fegyelmi eljárást is a termelőszövetkezet e célra létesített szerve, a fegyelmi bizottság végezte. Ennek is három tagja volt, a bizottságban az érdekeltek nem vehettek részt. A fegyelmi büntetésnek a következő fajtái alakultak ki: szóbeli feddés, írásbeli megrovás, munkaegység-levonás, kedvezmények megvonása, alacsonyabb munkakörbe vagy más munkahelyre való beosztás, vezetői tisztségből való elmozdítás, a háztáji földterület csökkentése, kizárás a termelőszövetkezetből. A fegyelmi bizottság próbaidőre fel is függeszthette a fegyelmi határozat végrehajtását. A vádlott pedig 15 napon belül fellebbezhetett a közgyűléshez. A közgyűlés fegyelmi határozata ellen is lehetett fellebbezni, mégpedig 30 napon belül a járási tanács végrehajtó bizottságához.

A termelőszövetkezeti tagoknak kártérítési felelőssége volt, ha vétkes, felelőtlen magatartás vagy hanyag munkavégzés, esetleg szándékosság miatt a termelőszövetkezetnek kára származott. A kártérítés a kár teljes mértékben való megtérítéséig is terjedhetett. A kártérítés mértékének megállapításánál figyelembe kellett venni a tag vagyoni- és szociális helyzetét és a szövetkezet felelősségét is. Amíg a tagok a termelőszövetkezetnek tartoztak kártérítéssel, addig a termelőszövetkezet is kártérítési kötelezettséggel tartozott tagjainak, de külső személynek is az esetleg okozott károkért.

Mindezek a szabályok csak keretét és mintegy summázását jelentették a termelőszövetkezetekként külön-külön kialakított és megfogalmazott alapszabályoknak és joggyakorlatnak, aminek alapján termelőszövetkezeteink alakultak és működtek.

A zsadányi *Búzakalász Termelőszövetkezet* az elsők között alakult 1948-ban. Hamarosan utána egy másik is létesült a községben, 1949-ben, a *Dózsa Termelőszövetkezet*. Mindkét szövetkezet erősnek bizonyult; ma is fennáll. Különben Zsadányban 1949-ben még két másik szövetkezet is alakult, a *Kossuth* és a *Vörös Csillag*. Az előbbinek *ifj. Farkas Sándor*, az utóbbinak pedig *id. Nyéki Ferenc* volt a szervezője, elnöke. Geszten 1949-ben *Táncsics* néven alakult termelőszövetkezet. *Erdei Ferenc* szervezte, ő is lett az elnöke. Okányban hasonlóképpen, 1949-ben létesült termelőszövetkezet. Ennek *Alkotmány* volt a neve, elnöke pedig *Mártha Gergely* volt. Mezőgyánban 1949-ben két termelőszövetkezet is indult, a *Lenin Termelőszövetkezetet Vári József* szervezte, ő is volt az elnöke. Az *Új Barázdát* pedig *Diószegi Mihály* alakította. Sarkadkeresztúron ugyanekkor *Kónya Károly* vezetésével a *Kossuth Termelőszövetkezet*, Kötegyánban pedig *Borbély Ferenc* szervező munkája nyomán a *Béke Termelőszövetkezet*. Sarkadon, a híres kezdeményezés mellé, 1949-ben alakult a *Dózsa*,

majd gyors egymásutánban a *Haladás*, a *Petőfi* és a *Kossuth Termelőszövetkezet*. Ugyanekkor *Új Barázda* néven termelőszövetkezeti csoport is létesült Sarkadon. Méhkeréken csak 1950-ben létesült szövetkezet *Rákosi* néven. Ekkor alakult a harsányi *Kossuth Termelőszövetkezet* is. Újszalontán és Biharugrán csak 1952-ben sikerült termelőszövetkezetet alakítani. Ahhoz, hogy Újszalontán termelőszövetkezet alakulhasson, az ottani állami gazdaságnak meg kellett szünnie, tehát nem társadalmi jellegű okok hátráltatták a termelőszövetkezet megalakulását, hanem a földhiány. Ekkor alakult Újszalontán a *Béke Termelőszövetkezet, Mihucz György* vezetésével. Biharugrán nagy ellenállást kellett leküzdeni és *Előre* néven *Veres János* alakított szövetkezetet. Mindezek a szövetkezetek abban hasonlítottak egymáshoz, hogy kicsik voltak, felszerelésük nem volt és a tagságnak a kellő szakmai gyakorlata is hiányzott. Általában mégis eredményesen dolgoztak és elért eredményeik, sikereik nagyban hozzájárultak a termelőszövetkezeti mozgalom népszerűsítéséhez. Az adott helyzetben a fejlődés következő állomása az volt, hogy a meglevő szövetkezetek földterülete újabb tagok belépésével, földterületek beadásával növekedjék. Hasonlóképpen szükséges volt az állatállomány, az eszközkészlet és a taglétszám emelése is. Másrészt új termelőszövetkezetek alakításával újabb területeket kellett bevonni a nagyüzemi mezőgazdaságba. Újabb termelőszövetkezeteknek ugyan nem feltétlenül kellett volna alakulniok, mert a meglevők megerősítése, gyarapítása a kívánt célt szolgálta volna. Azonban sok belépésnél személyi ellentétek is érvényesültek, sőt olykor-olykor osztályszempontok is szerepet játszottak. Minthogy a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása, a nagyüzemi mezőgazdaság általánossá tétele volt a lényeg, ezekre a személyi ellentétekre, illetve osztályszempontokra is figyelemmel voltak és szívesen engedélyezték új termelőszövetkezetek alakítását is. Igen sokszor lehetett hallani, hogy abba a bizonyos termelőszövetkezetbe azért nem lép be valaki, mert az az elnök aki; vagy azért nem lép be, mert ott van a haragosa is. Új termelőszövetkezetek alakulásánál osztályszempontként jelentkezett az, hogy a volt középparasztok külön, „saját" szövetkezetet alapítottak, elkülönülve a volt földnélküliektől, sőt a törpe- és kisbirtokosoktól is. Elkülönülésüket szakmai okokkal is alátámasztották, mondván, hogy a volt cselédek megfelelő szakmai ismeretek, gyakorlat nélkül rosszul gazdálkodnak és így lerontják a jól dolgozó, jobb eredményeket elérő, több-kevesebb szakmai ismerettel, gyakorlattal rendelkező, volt középparasztok jövedelmét is. Ilyen és ehhez hasonló ellenvetések között folyt 1948–50 között a termelőszövetkezetek szervezése. 1950–51-re a mozgalom első szervezetei megerősödtek, az ellenvetések ritkábbak lettek és megszelídültek, a közvéleménybe a termelőszövetkezet beilleszkedett, elfoglalta az őt megillető helyet. Ekkor látták elérkezettnek az időt arra, hogy a nagyüzemi mezőgazdaságot kizárólagosá tegyék, hogy a magyar mezőgazdaságot átszervezzék nagyüzemi formára. Ennek az elhatározásnak a jegyében 1950-től kezdődően a meglevő termelőszövetkezetekbe tömegesen léptették be az újabb tagokat és a régi szövetkezetek mellé újabbak is alakultak. Zsadányban például 1950-ben *Petőfi* néven, (elnök: *Nagy Gábor)* 1951-ben pedig Kötegyánban *Uj Világ* néven termelőszövetkezeti csoport alakult (elnök: *Kelemen Mihály).* 1951-ben pedig Okányban *Zója* néven alakult termelőszövetkezeti csoport (elnök: *B. Nagy János).* A termelőszövetkezetek fejlesztésének egyik módja volt az is, hogy a termelőszövetkezeti csoportokból termelőszövetkezeteket alakítottak, illetőleg, a meglevő szövetkezeteket egyesítették. Így alakult a kötegyáni *Új Világ Termelőszövetkezeti Csoport* 1952-ben elnöke, *Kelemen Mihály* vezetésével szövetkezetté, *Kossuth* néven; valamint az okányi *Zója* 1952-ben. Illetőleg így egyesült 1950-ben a mezőgyáni *Lenin* és az *Új Barázda Szövetkezet* és folytatta működését *Lenin Termelőszövetkezet* néven. Elnöke *Vári József* lett, az egyesülés előtti *Lenin Termelőszövetkezet* vezetője. Hasonlóképpen 1951-ben egyesült a zsadányi *Kossuth* és *Vörös Csillag Termelőszövetkezet* is és *Előre Termelőszövetkezet* néven működött tovább, *Blága József* elnök vezetésével. Új szövetkezetek is alakultak. Éspedig Zsadányban 1952-ben az *Új Barázda* (elnök: *id. Fábián Imre),* Kötegyánban 1953-ban a *Rákóczi Termelőszövetkezet* (elnök: *Fazekas Gergely),* 1955-ben a kötegyáni *Kossuth* és *Rákóczi Termelőszövetkezetek* egyesültek és *Kossuth Termelőszövetkezet* néven működtek tovább. Az új szövetkezet elnöke *Kelemen Mihály* lett.

A termelőszövetkezeti mozgalom hibái már ezekben a kezdeti termelőszövetkezetekben is megmutatkoztak. Igen sok hibát maga a szervezés hozott létre. Nagy volt a sietség, túlságosan erős volt az agitációs munka, s mindennek eredményeként sokan nem meggyőződésből léptek be a szövetkezetekbe. A szervezés lázában, a meglevő szövetkezetek megerősítésével nem igen törődtek. Sokakat elidegenített a szövetkezetekből az, hogy nem törődtek vele, kéréseit nem hallgatták meg, nem adtak nekik megfelelő munkakört, feladatokat. A vezetés gyermekcipőben járt, egyáltalán nem volt differenciált s ebből kifolyólag sokan kedvüket vesztették és otthagyták a szövetkezetet. Ez a lépés sok esetben a földtől való szabadulás, megszabadulás igényével történt. Legjobban mutatja azt a döntő változást, amit az előzőleg általános földéhséggel jellemzett parasztság, illetőleg a parasztság egy része a földtől való megszabadulásig megtett. Negatív oldalát nem nézve most ennek a folyamatnak, csak azt jegyezzük meg, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti hibái, nehézségei így is elősegítették a paraszti társadalom átrétegződését. De sorolhatjuk tovább a kezdeti bajokat. Nem érvényesült például kellően a szövetkezeti demokrácia sem. A közgyűlés csak formális fórum volt a legtöbb esetben. Az elnök és a vezetőség döntött minden kérdésben. Az első vezetők között sok nem volt alkalmas tisztségének betöltésére. Mindezek ellenszenvet keltettek a tagságban, a hivatalnokok, a vezetők és rajtuk keresztül a szövetkezet, sőt az egész szövetkezeti mozgalom irányába is. Ez könnyen megtörténhetett, mert a nem odavaló vezetők saját elképzeléseiket, tetteiket a termelőszövetkezet ,sőt a termelőszövetkezeti mozgalom hivatalos álláspontjaként népszerűsítették, valósították meg. Ha hozzávesszük mindehhez még azt, hogy a termelőszövetkezetek rendkívül rossz gazdasági körülmények között kezdték meg működésüket, megérthetjük, hogy ez az időszak minden hiányossága ellenére valóban hősi korszak volt.

Tekintve, hogy a legelső szövetkezeteket zömében szegényparasztok alakították, a szövetkezetek is szegények voltak. A kevéssel azelőtt földet kapott újgazdák még nem tudtak berendezkedni a gazdálkodásra. Tehát a földön kívül nem tudtak semmi mást se bevinni a szövetkezetbe. Az alakuló szövetkezeteknek hiányoztak a legszükségesebb állataik és felszerelésük, de ha éppen lett volna egy-egy szövetkezetnek megfelelő számú állata, sem lett volna jó, mert nem tudták volna hova tenni. Teljességgel hiányoztak az istállók, a raktárak és az egyéb gazdasági épületek. Ebből a hiányosságból, amin az a pár eset sem segített, hogy egy-egy szövetkezet felhasznált valamilyen elhagyott majort, már a szövetkezet indulásánál nagy veszteség származott. A szövetkezetekbe leadott állatok tekintélyes részét megfelelő hely hiányában el kellett adni, a megmaradtakat pedig élelem és a megkívánt gondozás hiányában nagyfokú minőségi romlást szenvedtek. Nagy hiba volt ilyen körülmények között mereven ragaszkodni az állatok leadásához, de akkor ez a termelőszövetkezetek alakulásával kapcsolatos elsőrendű elvi kérdés volt.

Ha hozzávesszük még, hogy ezen hiányosságok, hibák az egyre élesedő paraszti osztályharc között terhelték a fiatal szövetkezeteket, nem csodálkozhatunk rajta, hogy sokaknak elment a kedve tőle. Nagyban befolyásolta a szövetkezeti kedv megfogyatkozását és sokban elősegítette a tagság elvándorlását a szövetkezetekből a felvázolt hibák és hiányosságok keresetbeli realizálódása. A munkaegység-elszámolás, illetőleg fizetési forma kizárólagossága ugyanolyan mereven alkalmazott elvi követelménye volt ezekben az időkben a termelőszövetkezeti mozgalomnak, mint az állatok leadása belépéskor. A munkaegység-elszámolás, illetőleg fizetési forma erőltetése nem vált a termelőszövetkezeti mozgalom előnyére. A munkaegységben való elszámolás ugyanis eleve feltételezett egy jó, minden tagjában a munkához egyformán jól értő és jól viszonyuló kollektívát. Az ekkor érvényben levő munkaegységek a kezdetiekhez, a sarkadi 1945. évihez viszonyítva, rendkívül differenciálódtak: egyéni, helyenként változó formákat nem tűrtek, országosan azonosak voltak, kötelező erejűek. Mint mondtuk, a munkaegységben való elszámolást ideális viszonyok között képzelték el, mert különben a gyengébben dolgozók, a járatlanabbak vagy a munkával nem törődők miatt az eredményesen dolgozók is károsodtak. Emellett az évenként csak egyszer való jövedelemhez-jutás nagy bizonytalanságot is eredményezett. A termelőszövet-

kezeti gazdálkodásban a merev munkaegységbeni elszámolás mellett a parasztság inkább kiszolgáltatottnak érezte magát, mind a természetnek, mind a társadalomnak, mint a magán kisbirtoklás idején. A természeti kiszolgáltatottságba úgy ahogy, belenyugodtak, de a társadalmiakba nem. A termelőszövetkezeti parasztságot ezekben az időkben egyébként is a felzaklatott idegállapot, a lázas útkeresés és az elégedetlenség jellemezte. Különösen nehéz volt a fiatalság megtartása a munkaegységgel való elszámolással. Tamásiban, az ország egyik jelentős termelőszövetkezetében, az *Új Életben* például azt mondták, hogy a tagság összetételével magyarázható, hogy a rendszeres fizetés becsesebb a terményrészesedésnél. A szövetkezetben ugyanis sok a fiatal. A fiatalság megtartása a termelőszövetkezetben aligha sikerült volna pénzjövedelem biztosítása nélkül.[20] A kezdeti munkaegységben való elszámolás mellé ezért 1950-ben premizálást vezettek be, majd pedig 1957-ben a teljes pénzbeli elszámolásra tértek át. Az elszámolás darabbérben történt, teljesítmény szerint, a helyileg megállapított normák alapján. Így a „szövetkezeti gazdák" fixfizetést kaptak. A kereset 80%-át havonta, 20%-át viszont évenként folyósították. A terményrészesedést eltörölték, terményszükségletüket a tamási gazdák megvették pénzért a termelőszövetkezettől. Ez a probléma közelebb is felmerült. A Békés megyei kondorosi *Dolgozók Termelőszövetkezet* 1963. január 1-ével „felettes szerveik javaslatára, tagságukkal történt előzetes tárgyalások után, közgyűlésük határozata értelmében, a földművelésügyi miniszter engedélyével a hagyományos munkaegységben történő jövedelemelosztás rendszeréről a készpénzben történő elszámolási és jövedelemelosztási rendszerre tért át."[21] Területünk termelőszövetkezeteire még nagyobb hatással volt a híres füzesgyarmati *Vörös Csillag Termelőszövetkezetben* végbement erjedés. Ennek során „bebizonyosodott, hogy a pénzesített javadalmazás jól bevált. Ennek lényege az, hogy a pénzesített javadalamzás jól bevált, a termelőszövetkezeti tagok a különböző munkaterületeken elvégzett, meghatározott mennyiségű és minőségű munka után az e munkák után járó termelőszövetkezeti munkadíjak 75%-át havonta, készpénzben mindig megkapják."[22] A füzesgyarmati szövetkezeti gazdák is a közgyűlés által megszabott áron a szövetkezettől megvásárolhatták a kenyérgabonát, a cukrot, a szalmaféléket stb. Addig azonban, amíg a pénzbeli elszámolás elterjedt, sok mindenen kellett a termelőszövetkezeteknek átesniök. Nagyon nagy nehézséget jelentett például a nagyüzemi gazdálkodás mibenlétének megismerése, elsajátítása és gyakorlata is. A nagyüzemi gazdálkodás magasfokú szakértelmet, szervezői készséget és egy szakképzett vezetőréteget kívánt. Pusztán ennek a ténynek az elismerése is nagy nehézségek árán sikerült. A termelőszövetkezeti tagság „egyenlősdi" szemlélete, szinte lehetetlenné tette, hogy vezetők nőjjenek ki a közösségből. A szükség szerint meglevő vezetők irányába pedig bizalmatlanok voltak és feleslegesnek érezték őket. Különösen vonatkozott ez a mezőgazdászokra, agronómusokra, akiktől pedig a nagyüzemi mezőgazdálkodás lényege, az új munkaszervezet kialakítása, az új munkaeszközök alkalmazása, az új termelési eljárások bevezetése, egyáltalán az egész gazdaság termelési funkciója függött. Őszintén elismerték azt, amit a körmendi *Vörös Csillag Termelőszövetkezettel* kapcsolatosan a Vas megyei Pártbizottság így fogalmazott meg: „Nem fenékig tejfel a mezőgazdák dolga, aki a lehető legtöbbet szeretné a tagsággal együtt a földből kihozni."[23] Az agronómus, a szakképzett mezőgazdász hiánya, mindaddig, amíg a szövetkezetek alakulófélben voltak, területük csak párszáz hold volt, nem mutatkozott meg. De mihelyt a valóságos nagyüzemi mezőgazdaság előfeltételei, többek között a nagy földterület, a többféle, sokhelyen elhelyezett üzemegység, különböző üzemágak kifejlesztése megtörtént, illetőleg megindult, nem lehetett nélkülözni a szakképzett mezőgazdákat. A zsámbéki termelőszövetkezeti vezetőképző iskola tapasztalatai közé tartozott, hogy „míg a

20 *Kovács Imre:* Érdemes volt (Bp. 1962) 102–103.
21 A kondorosi „Dolgozók" mezőgazdasági termelőszövetkezet jövedelemelosztásának munkadíjtételei (Gyula, 1964) 3.
22 A füzesgyarmati Vörös Csillag Termelőszövetkezet pénzesített jövedelemelosztásának munkadíjfeltételei. (Gyula, 1963) 5.
23 *Kerék László:* Tízéves a körmendi Vörös Csillag Tsz. (Szombathely, év n.) 24

szövetkezetek földterülete kicsi volt, addig a (vezető, elnök stb.) vezetésnél élettapasztalatával, munkában szerzett gyakorlati tudással is könnyen boldogult. A fejlődés azonban egyre többet követelt a vezetőktől s ennek csak az ismeretek bővítésével lehetett eleget tenni.[24]

A termelőszövetkezeti tagság a vezetés színvonalának emelését, az ebben az irányban tett lépéseket, gyanakodva, sőt gyűlölködve fogadta. Erőszakkal lehetett csak agronómusokat alkalmaztatni a termelőszövetkezetekben. A tagság általában minden külső megkülönböztető mozzanatra élesen reagált, így például a szövetkezetek vezetőit elnevezte „aktatáskások"-nak. Ebben az elnevezésben összpontosult a tagság megvetése és egykori osztályhelyzetéből ittmaradt szemlélete is. Az „aktatáskás"-ok sajnos, sok esetben valóságos aktatáskásoknak, azaz olyan vezetőknek bizonyultak, akiket nemcsak az aktatáska viselése, hordása választott el a termelőszövetkezeti tagságtól, hanem sokminden más is. A vezetésben érvényesülési lehetőséget láttak és magával a lényeggel, a nagyüzemi mezőgazdaság kialakításával és ezen belül a tagság átnevelésével alig törődtek. Mindezek nyomán a termelőszövetkezetek első évei nehézségekkel voltak tele. A termelőmunka nagy zökkenőkkel folyt ugyan, a terméseredmények megfeleltek volna általánosságban, de a szervezés hiánya, a közös munkához való viszony alacsony színvonala mind a termelőmunkán, mind annak eredményein megmutatkoztak. A szomszédos Gáborján községben mindezt 1960-ban, a termelőszövetkezetek új korszaka indulásakor el is ismerték. Azt mondták, hogy Gáborjánban azelőtt is volt termelőszövetkezet, „de meglehetősen gyengén működött, semmiesetre sem gazdálkodott olyan színvonalon, hogy az iparkodó, szorgalmas és tehetséges gáborjáni egyéni gazdák számára vonzó példát nyújtott volna."[25] 1953-ban az úgynevezett *Nagy Imre*-féle program után, és méginkább közvetlenül az 1956-os ellenforradalom előtt, mindezek hatására a parasztok egymásután léptek ki a szövetkezetekből, sőt a szövetkezetek egymásután bomlottak fel, területünkön is. Feloszlott a geszti Táncsics, a mezőgyáni Lenin, a zsadányi Előre, Újbarázda, Petőfi, a biharugrai Előre stb. A sok feloszlott szövetkezet mellett azonban számos megmaradtat, az idők viharát is kiállott szövetkezetet is találtunk. Ezekben a szövetkezetekben jó volt a vezetés, egészségesebb volt a munkaszervezés, jobban érvényesült a szövetkezeti demokrácia, és inkább megtalálták számításaikat a tagok, mint más szövetkezetekben, mindezek eredményeként megmaradtak, ellen tudtak állni a több oldalról jelentkező bomlasztó tevékenységeknek.

Az 1956-os ellenforradalom után új korszak kezdődött a termelőszövetkezeti mozgalomban. Nemcsak az országos szerveknek, hanem a helyi vezetésnek is volt ereje belátni és kiküszöbölni a hibákat. Az 1959 decemberében hozott Központi Bizottsági határozat rendet teremtett a termelőszövetkezetek kérdéseiben és kijelölte a továbbhaladás útját. A határozat abból indult ki, hogy a hibák és hiányosságok dacára a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének meg vannak a feltételei. Az átszervezést elsősorban politikai, mozgalmi feladatnak kell tekinteni és a mozgalom fejlesztését a szövetkezetek megszilárdításával együtt kell végrehajtani. Hangsúlyozta a határozat, hogy az átszervezést a megerősödő munkás-paraszt szövetség keretében nem a parasztság ellenére, hanem velük haladva kell megvalósítani. A határozat nyomán számos gyakorlati intézkedés született és egy nagylendületű, általános szervezési munka indult meg. A szervezési munka ezúttal lényegesen könnyebb volt, mint 1948–50-ben, mert közben nagyot változott a gazdasági és a társadalmi élet. Ennek a változásnak a hatására a termelőszövetkezeteket odahagyott parasztok is belátták, hogy jobb a közös gazdálkodás, mint az egyéni. Sajátmagukon tapasztalták, hogy a termelőszövetkezetek elhagyása, felbomlasztása sajátmaguknak is károkat jelentett. Igen sok tanulságot vontak le a közben eltelt időben. Ezek a tanulságok rádöbbentették őket, hogy lépésük mit sem változtatott az alapvető tényeken, elsősorban azon, hogy a mezőgazdaság is fejlődött s hogy egyetlen járható útja a nagyüzemi gazdálkodás. Ahogy ez a felismerés terjedt, úgy alakultak újabb és újabb szövetkezetek. Még 1957-ben alakult

24 Egy évtized a zsámbéki tsz vezetőképző iskoláján. (Bp. 1961) 16.
25 Gáborján parasztsága eredményesen indult el az új úton. (Debrecen, 1960.) 1.

a zsadányi *Szabadság Termelőszövetkezet* (elnök: *id. Kiss Gábor),* 1958-ban Mezőgyánban *Szabad Föld* néven alakult termelőszövetkezet, (elnök: *Szőke Sándor*). A szövetkezetek zöme azonban 1959-ben létesült. Geszten például ebben az évben három szövetkezet is alakult, mégpedig az *Előre* (elnök: *Brányik Sándor),* a *Béke* (elnök: *Erdei Ferenc),* az *Aranykalász* (elnök: *Propsz Béla*). Okányban pedig négy szövetkezet alakult; a *Petőfi* (elnök: *Fazekas Béla*), a *Búzakalász* (elnök: *Fekete János*), a *Béke* (elnök: *Király Károly*), és a *Magvető* (elnök: *Kereki Lajos*), Sarkadkeresztúron is két szövetkezet létesült, a *Béke* (elnök: *Cs. Nagy Sándor*) és a *Rákóczi* (elnök: *Kiss Sándor)* 1960-ban a „fölfejlődés" tovább folytatódott, és Kötegyánban *Új Élet* néven alakult egy újabb szövetkezet a meglevők mellé (elnök: *Borsós Géza*), Sarkadkeresztúron pedig az *Új Barázda* (elnök: *Kónya Géza*) és a *Búzakalász* (elnök: *Fábián Lajos*). Biharugrán ezúttal is később létesült szövetkezet, mint másutt. 1960-ban a *Felszabadult Föld Termelőszövetkezet* Biharugra parasztságát a nagyüzemi gazdálkodás útjára vitte (elnök: *Pinczés Bálint).*

A szövetkezetek fejlesztése terén 1960-ban ismét előtérbe lépett a szövetkezetek egyesítése. A nagy területekkel rendelkező szövetkezetek eredményesebb termelőmunkát tudnak végezni, mert inkább tudnak gépesíteni, mint a kis termelőszövetkezetek. A meglevő gépeket jobban ki tudják használni, és inkább képesek lépést tartani a haladó mezőgazdasággal, új agronómiai eljárásokat alkalmazni. 1961-ben a geszti termelőszövetkezetek *Egyetértés* néven egyesültek (elnök: *B. Tárnok János*). Ugyanekkor az okányi szövetkezetek is az *Alkotmány Termelőszövetkezet* kivételével *Petőfi* néven egyesültek (elnök: *Fazekas Béla*). Mezőgyánban az egyesülés két részletben történt. Még 1960-ban egyesült az *Új Élet* és a *Szabad Föld,* 1961-ben pedig a *Rákóczi* és a *Szabad Föld Termelőszövetkezetek* is egyesültek, *Magyar–Bolgár Barátság Mezőgazdasági Temelőszövetkezet* néven, (elnök: *Biró István*). 1960-ban a sarkadkeresztúriak is megkezdték az egyesültést. Először a *Kossuth* és a *Béke* egyesültek, *Egyetértés* néven (elnök: *Cs. Nagy Sándor).* 1961-ben folytatták az egyesülést, a *Rákóczi,* az *Új Barázda,* a *Búzakalász Szövetkezetek Hunyadi Termelőszövetkezet* néven egyesültek (elnök: *Kónya Géza*). Az egyesülést legkorábban Kötegyánban kezdték el. Itt már 1958-ban egyesült két termelőszövetkezet, a *Kossuth* és a *Béke, Vörös Csillag* néven (elnök: *Kelemen Mihály*). Kötegyánban azután 1961-ben az újonnan alakult szövetkezetek is egyesültek, mégpedig a *Március 15.,* az *Aranykalász* és az *Új Élet, Táncsics Termelőszövetkezet* néven (elnök: *Hajdú Imre).* Az 1960–61. évi fejlődés azt eredményezte, hogy területünk minden községe gyors egymásutánban termelőszövetkezeti község lett. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy minden föld, a földterület $100^0/_0$-a nagyüzemi gazdálkodás alá került, hanem azt, hogy a földterület döntő többsége társadalmi tulajdonba ment át, termelőszövetkezeti föld lett. (A földterületek $75^0/_0$-ának kellett szövetkezethez tartoznia ahhoz, hogy a község termelőszövetkezeti község lehessen). A megmaradt egy-két egyéni gazda a továbbiakban már nem tudta befolyásolni a község gazdálkodását. A szövetkezetek, területünk parasztsága sok harc, igen nagy küzdelmek árán jutottak el idáig. Igen széles körű felvilágosító munkára volt szükség ahhoz, hogy községeinkben a nagyüzemi mezőgazdaság uralkodó termelési formává válhatott. A szervezők tudatában voltak ennek és sohasem mondtak le arról az igényükről, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság uralkodó formává való tételéhez egyrészt az egész község összefogására van szükség, másrészt pedig, hogy nemcsak arról volt itt szó, hogy a parasztok földjeiket beadják a termelőszövetkezetbe, hanem méginkább arról, hogy a parasztok egész életmódja átalakuljon, felfogása a közösségi ember felfogásává alakuljon át. A közeli nagyrábéi termelőszövetkezeti szervezők ezt meg is fogalmazták, területünkre is érvényes módon. Azt mondták, hogy „rendkívül bonyolult és sokágú folyamatnak vagyunk a tanúi, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a menetét, eredményeit vizsgáljuk. Nemcsak azt tartjuk számon, hogy hány tagja van a szövetkezetnek, hanem azt is, hogy hány lélekszám tartozik a nagycsaládhoz, hogyan élnek a fiatalok, milyenek a lakásviszonyok, családi életük. A szövetkezet immár nemcsak egy nagy közös gazdaság, ahol együttesen dolgoznak az emberek a magasabb terméseredményekért, a jobb boldogulásuk érdekében, hanem az egész falu életének döntő tényezője is lett. Ha például beteg valaki, a szö-

vetkezet révén nyer kedvezményes orvosi ellátást. Micsoda óriási különbség ez a múlttal szemben, de már ebben az egy mozzanatban is sok más új fut össze: ha a beteget a járási székhelyre kórházba kell szállítani, kihez forduljon máshoz a falu lakója, a termelőszövetkezet tagja, mint a szövetkezethez, minthogy másnak nincs se fogatja, se más járműve."[26]

Nagyon megkönnyítette a termelőszövetkezetek szervezését az, ha a belépni szándékozók ismerték kötelességeiket, tudták jogaikat. Ennek általánosítása nem volt könnyű feladat. Ezért 1962-ben a *Békés megyei Tanács V. B. mezőgazdasági osztálya* egy önálló termelőszövetkezeti kézikönyvet is adott ki a tagság részére.[27] Ebben a kiadványban mindent tudtára adtak a szerkesztők a termelőszövetkezeti tagoknak, amivel tájékozatlanságuk eloszlatható volt a termelőszövetkezet dolgaiban. A kézikönyv szerzői úgy vélték, hogy az „eddigi eredmények fokozását mozdítaná elő, ha a tagok az őket érintő ügyekben kellőképpen tudnának eligazodni. Jelenleg ugyanis – mondja a kézikönyv bevezetése – még bizonyos tájékozatlanság tapasztalható e téren, ami a tagokkal való beszélgetésekből, valamint a különböző szervekhez küldött levelekből is kitűnik."[28] 1963-ban járásszerte megszilárdultak a szövetkezetek. Bár erős szövetkezetek mellett gyengék is voltak, mégis elmondható, hogy megszilárdultak, hogy ma már elválaszthatatlanul hozzátartoznak a délbihari síkság falvainak életéhez. A következőkben a gyenge termelőszövetkezetek megerősítése a cél. Ez, ahogy *Erdei Ferenc* és *Fekete Ferenc* megállapították, nemcsak politikai szükségességen alapszik, hanem – a mezőgazdaság termelő erőinek, és a termelőszövetkezetek gazdálkodásának jelenlegi fejlettségi fokán – az esetek jelentős részében a ráfordítások hatékony felhasználását is jelentik.[29]

Nagyon helyesen látja *Tóth Benedek*, hogy bár a földreform is sokat változtatott parasztságunk életén, amikor megszabadult a társadalmi elesettség állapotából, és mint alkotó tagja vehetett részt a nemzetgazdaság, valamint a haladó társadalom építésében, mégis az igazi változást nem a földreform és következményei, hanem a szövetkezeti mozgalom kiteljesedése, mezőgazdaságunk szocialista átalakítása eredményezte. Míg a falusi társadalom belső törvényei, a régi különbségek, a földreform után is fennmaradtak, sőt hozzájuk újabb különbözőségek sorakoztak fel, addig a földhöz való új viszony egyszerre új helyzetet teremtett.[30] Parasztságunk életmódjának átalakulásában egyetlen más intézménynek, folyamatnak sincsen akkora szerepe, mint a termelőszövetkezeti mozgalomnak. A következőkben azokról az életmódbeli változásokról, a délbihari síkság parasztsága életének átalakulásáról fogunk szólni, amelyek a nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés eredményeként jöttek létre, alakultak ki.

A termelőszövetkezeti élet hozta sok életmódbeli változás közül első helyen a szervezeti életet kell megemlíteni. Ha voltak is előzőleg parasztságunknak különböző, esetlegesen a termelést is elősegítő szervezetei, azok korántsem voltak annyira átfogóak, mint a termelőszövetkezet. A termelőszövetkezetbe, mint keretbe, teljes egészében, minden mozzanatával együtt beletartozik a paraszti élet és éppen ez az egyetemleges szervezeti forma az új. Ezért alapvető változás a termelőszövetkezeti szervezet a paraszti életben. A szervezeti élet jelentkezett legelőször már a belépésnél, illetőleg a termelőszövetkezetek alakításánál. Egy-egy termelőszövetkezet létrehozását sohanem egy ember kezdeményezte önmagában, hanem többen-kevesebben és csak a szervezés adminisztratív részét végezte közülük egy kimagasló, a társai bizalmát élvező ember. A termelőszövetkezetek alakítása sohasem történt a párt- és tanácsi szervek tudta, illetőleg beleegyezése nélkül. Egyedüli kivétel talán az általános szövetke-

26 Az egész község összefogása a nagyrábéi sikerek alapja. (Debrecen, 1960) 2–3.
27 A termelőszövetkezeti tagok kézikönyve. Összeállította *dr. Prázsa János* és *Nagy Gábor* (Békéscsaba, 1962) 115. – Összefoglaló jellegű leírásainkat ebből a kiadványból vettük.
28. uo. 3–4.
29 *Erdei Ferenc–Fekete Ferenc:* A gyenge tsz-ek megerősítésének problémáiról. Társadalmi Szemle 19. évf. (1964) 45.
30 *Tóth* i. m. 46.

zés előtt létesült néhány társulás, az úgynevezett „vad" szövetkezetek lehettek. Ilyenekről azonban, a sarkadi szövetkezet kivételével, területünkről nincs tudomásunk. A szervezés első lépése az volt, hogy a közös gazdálkodásnak megfelelő hangulatot teremtettek a községekben. Ennek több módja volt. Az első és a legáltalánosabb az volt, hogy a tanács- és pártszervezetek gyűléseket hívtak össze, amelyeken ismertették a közös gazdálkodás előnyeit, távlatait. Végeredményben ugyanilyen természetű volt az a másik forma, amikor úgynevezett csoportgyűléseken, utcagyűléseken fejtettek ki agitációt. Ezeken a gyűléseken az előadók általában nem helybeliek voltak, hanem a járási tanácsi, illetőleg pártszervezetek kiküldöttei.

Még mindig a szervezés hangulatkeltő, közvéleményalakító részéhez tartozott az a módszer is, hogy az egyéni gazdákat meghívták, elvitték látogatóba a közeli termelőszövetkezetekbe. Ilyen, az egyéni gazdák által gyakran látogatott termelőszövetkezet volt a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet.* A sarkadi *Lenin*-ben már a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásakor sok látnivaló, tanulnivaló volt, hiszen ez a szövetkezet 1949–50-ben már nagy szövetkezeti múltra tekintett vissza és sok tapasztalattal rendelkezett. Ezeket a látogatásokat főleg vasárnapokra szervezték, amikor az egyéni gazdák jobban ráértek. Az egykorú sajtó több ilyen látogatásról is beszámolt, egy különösen jólsikerültről pedig *Bertalan Ferenc* egy hosszabb cikket is írt a *Békés megyei Népújságban.*[31] Azonban Sarkadon sem volt könnyű a szervezés munkája, arra is szükség volt, hogy a sarkadiak látogassanak el a környék valamelyik virágzó termelőszövetkezetébe. 1956 elején Sarkad még nem volt termelőszövetkezeti község, a nem messze fekvő Elek viszont már régebben az volt, és az eleki termelőszövetkezetek nem is akárhogy működtek. A sarkadiak tehát Elekre látogattak el és nézték meg a látnivalókat. Az erről a látogatásról szóló beszámoló megállapította, hogy Eleken a községi vezetők elsőnek léptek be a termelőszövetkezetekbe, és példájukkal nagyban hatottak a lakosságra. Ennek is köszönhető, hogy Elek termelőszövetkezeti község lett. Sarkad viszont, ahol a vezetők vonakodtak belépni a termelőszövetkezetekbe, lemaradt.[32] A vezetők példaadásával külön is kell foglalkoznunk. Ahol a vezetőség nem állt saját példájával is a termelőszövetkezet ügye mellé, ott nagyon nehezen indult meg a szervezkedés és ha meg is indult, nehezen vezetett eredményre. Ugyanez volt a helyzet az olyan termelőszövetkezetekben is, amelyekben a vezetők nem álltak hivatásuk magaslatán. Így volt ez a zsadányi *Petőfi Termelőszövetkezetben* is. Ez a szövetkezet 1949-ben alakult 30, jobbára agrárproletár családból. A kis szövetkezet jól dolgozott és vonzó lett a zsadányi parasztok számára, elannyira, hogy 1952-ben több középparaszt is belépett. Ekkor azonban törés következett a termelőszövetkezet életében, mert a vezetők nem voltak megfelelőek. Inkább a kocsmában lehetett őket megtalálni, mint a termelőszövetkezetben, a tagok pedig szívesebben dolgoztak a megengedettnél jóval nagyobb háztáji parcellákon, mint a közösben. Évi 200–300 000 Ft-os mérleghiány volt és ez mind a termelőszövetkezti tagok zsebére és az egész termelőszövetkezeti mozgalom számlájára ment. 1953-ban a vezetőség gyengesége, a termelőszövetkezet zilált anyagi viszonyai miatt igen sokan kiléptek a szövetkezetből. A bukás szélén álló szövetkezetet az mentette meg, hogy a tagság *Leel-Őssi Sándort,* a sarkadi tanács dolgozóját választotta meg elnöknek. Az új elnök mezőgazdasági szakember volt, tudása és ügybuzgalma alapján gyorsan nagy tekintélyre tett szert a termelőszövetkezetben és ennek alapján sikerült a munkafegyelmet megszilárdítania és a gazdaságos termelést biztosítani. Az 1956-os évet már nyereséggel zárták (először a termelőszövetkezet történetében).[33] Hasonló volt a helyzet a sarkadi *Dózsa Termelőszövetkezetnél* is. Mind a vezetőség, mind pedig a tagság belátták, hogy nem tudnak úrrá lenni a problémákon. Ezért 1959 áprilisában *Nagy Imre* elnök vezetésével azt kérték a járási pártbizottságtól, hogy segítse a termelőszövetkezetet

31 *Bertalan Ferenc:* Jól sikerült a tsz-látogatás Sarkadon. Békés megyei Népújság 1958. ápr. 20.

32 A sarkadiak okultak az elekiek tanácsaiból. Viharsarok Népe, 1956. ápr. 7.

33 A zsadányi Petőfi „történelme". Viharsarok Népe, 1956. szept. 18. Vö.: A Petőfiben uralkodó előzetes fegyelmezetlenségről szóló cikk: Viharsarok Népe, 1955. nov. 15.

abban, hogy *Varga Sándort,* a járási Hazafias Népfront titkárát választhassák meg elnökünknek. *Varga Sándorban* a termelőszövetkezet tagsága a jó szervezőt becsülte és értékelte. Nem is csalódtak *Vargában.* Első dolga volt, hogy szakembereket keresett és vett maga mellé a szövetkezet ügyeinek intézésére. A szakszerű vezetés, a munkafegyelem megszilárdítása itt is jó, sikeres munkát eredményezett. A sarkadi *Dózsa Termelőszövetkezet* hamarosan a járás legjobb termelőszövetkezetei közé küzdötte fel magát.[34]

Leginkább elmérgesedett a helyzet Méhkeréken, ahol a korábban summás parasztság sehogysem tudott megbarátkozni a közös gazdálkodás gondolatával. Bizonyos kezdeti szervezés után 1955 végén jutott el a község arra a szintre, hogy termelőszövetkezeti községgé válhatott. 1956 elején *Új Élet* néven új termelőszövetkezet alakult. Eleinte csak öt tag lépett belé. Ugyanakkor az első típusú *Bocskai Termelőszövetkezeti Csoportba* 27 család 99 holdat vitt be. A szervező munka állandóan folyt és nagy izgalomban várta az egész falu, hogy mi lesz a szövetkezetből. Az volt a nagy kérdés, hogy az *Új Életből,* ahogy akkor mondták, a „kolhozból" lesz-e valami. A termelőszövetkezeti csoporttal szemben így nevezték a fejlettebb szövetkezeti formát. Az *Új Életet Martin László* szervezte, de édesapja és öccse se követte. Nehéz is lett volna megválniok gazdaságuktól, hiszen nekik volt a faluban a legjobb lovasfogatuk. Az erőteljes szervező munka során később azonban *Márk Lászlónál* ők is „beiratkoztak" és így megtört a jég Méhkeréken. Legalábbis így adta hírül március 6-án a *Viharsarok Népe* című megyei lap. Azonban ez csak látszólagos volt. A termelőszövetkezeti csoport, de a szövetkezet sem gazdálkodott jól. A falu szegénysége miatt kevéssel indulhattak neki a szövetkezetek a nagyüzemi gazdálkodásnak. A szervezés során is több hiba történt. Az önkéntesség elve nem egy esetben nem érvényesült és általánosságban is nagy volt a sietség. A felszín alatt tovább izzott a parázs és az év második felében valóságos népmozgalom bontakozott ki a termelőszövetkezeti mozgalom ellenében. Különösen felszította a kedélyeket a termelőszövetkezeti gazdálkodás alapját képező tagosítás. Először beadványban követelték a lakosok, hogy adják vissza a közös gazdaságoknak juttatott legelőket, majd pedig tettlegességhez is folyamodtak. Augusztusban, amikor a tagosítás előkészületei folytak, a járási pártbizottság egyik titkárát, valamint két másik munkatársát, a Sarkadi Cukorgyár kiküldöttét és a szolgálatot teljesítő három rendőrt, a község egyik termelőszövetkezeti elnökét és elnökhelyettesét, valamint a Megyei Földnyilvántartó Hivatal dolgozóit, és a községi tanács elnökét az utcán közrefogták, először szidalmazták, majd pedig a mindjobban növekvő néptömeg ütlegelni kezdte. Csak a járási székhelyről nagy sietséggel kihívott rendőrség és néhány józanabb méhkereki gazda beavatkozása tudott rendet teremteni. A méhkereki megmozdulás kezdeményezőit és résztvevőit azután letartóztatták és szeptemberben bíróság elé állították. A kezdeményezéssel vádolt *Radics Györgyné* elsőrendű vádlottat a megyei bíróság 8 hónapi fegyházra, *Jóva Jánosnét, Ruzsa Mihályt, Rokszin Demetert* 5-5 hónapi börtönbüntetésre, *Márk Lászlónét, Kozma Tivadart, Martin Györgynét* és *Kova Lászlónét* 1–4 hónapig terjedő elzárásra és 4–800 Ft pénzbüntetésre ítélte.

A termelőszövetkezetek szervezeti életét a mintalapszabály, illetve az annak alapján készített szövetkezeti szabályzat rendezte volna. Ezek az alapszabályok helyesen körvonalazták a termelőszövetkezetek szerepét, jól állapították meg a szervezeti felépítést és jó alapjai lehettek volna minden vonatkozásban a termelőszövetkezeti munkának, ha következetesen betartották volna őket. Igen sokakat tartott vissza a termelőszövetkezetektől az, hogy az alapszabályokat sorozatosan áthágták, semmibe vették. De nemcsak a belépők felé volt rossz hatással az alapszabályok be nem tartása, hanem a szövetkezeteken belül is igen nagy bajokat támasztott. Így például a kötegyáni *Kossuth Termelőszövetkezetben* nem a mintaalapszabály alapján dolgozták ki saját alapszabályukat és gazdálkodtak. Az 1951-ben alakult termelőszövetkezetben, az alapszabály semmibevevéséből, a szervezeti formák elhanyagolásából széthúzás

34 *Balkus Imre:* Jó úton halad a sarkadi Dózsa Tsz vezetősége. Békés megyei Népújság 1959. jún. 25.

származott. Két pártra szakadt a termelőszövetkezet, az egyik a fiatal elnök, *Kelemen Mihály* körül tömörült, a másik részt *Jánki Mihály* vezette. *Jánki* a szövetkezet tagságának egy részét jól hangzó követelésekkel állította maga mellé. Többek között azt követelte, hogy egy holdnál nagyobb háztájit adjanak a tagoknak. A széthúzás, klikkezés ellenére ez a termelőszövetkezet viszonylag sértetlenül vészelte át a nehéz időket. Ennek az volt az oka, hogy a tagok még így is megtalálták számításukat, hiszen a munkaegység minden évben 30 forint körül mozgott. *Kelemen Mihály* elnök a termelőszövetkezeten belüli nézeteltéréseket nem hallgatta el, hanem minden esetben, a közgyűléseken és egyéb fórumokon is újra és újra a tagság és a termelőszövetkezetek felettes hatóságai elé tárta. Ennek köszönhető, hogy az alapszabály be nem tartása, a széthúzás dacára is az ellenforradalom idején csak tízen léptek ki a szövetkezetből.[35]

A termelőszövetkezeti szervezésnek egyik igen jól bevált módszere az volt, hogy a már működő termelőszövetkezetek nagy alkalmaira, leginkább a zárszámadó közgyűlésre meghívták az egyéni gazdákat is. Itt, a zárszámadó közgyűlés vitáiban, amelyben az egyéni gazdák is résztvehettek, sokakban érlelődött meg esetenként a belépés gondolata. Így például az okányi *Új Élet Termelőszövetkezet* 1955. december 22-én tartott zárszámadó közgyűlésére is meghívták az egyéni gazdákat. Közülük húszan kérték felvételüket a szövetkezetbe.[36]

A termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásának, a termelőszöevtkezetek szervezésének egyik módja volt a népnevelők házi agitációja. Ez abból állt, hogy a közeli és távoli ipari üzemek munkásai, általában öntudatos emberek, külön e célra kiképzést nyertek. Pártaktívák szabadidejükben – rendszerint vasár- és ünnepnapokon – kiutaztak egy-egy faluba és ott a helyi tanácsi és pártszervek irányításával, beosztása alapján házaikban látogatták meg a parasztokat. Elbeszélgettek velük és igyekeztek meggyőzni őket a nagyüzemi mezőgazdaság előnyeiről. Ennek a módszernek volt patronálási jellege is, olyan esetekben, amikor egy-egy nagyüzem vállalt patronálást egy falu fölött. Ilyenkor a népművelői kiszállást általában összekötötték bizonyos ipari munkák elvégzésével a faluban. Például Geszten a telefon- és távbeszélési gépek gyára népművelői résztvettek a falu villamosításában, elvégezték az iskolák, a tanácsháza villamosítását és más közérdekű munkákat is csináltak. A termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése viszonylatában ennek a módszernek nem volt olyan nagy jelentősége, mint amilyent vártak tőle. Ugyanis a parasztok eleve húzódoztak attól, hogy ne parasztok, hanem munkások, tehát a sajátos paraszti problémákban benne nem élő emberek adjanak nekik tanácsot, irányítsák őket. Abból, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése idején a szövetkezetek egyrészében a vezetést nem parasztemberekre, hanem munkásokra, vagy a mozgalmi életben kitűnt egyéb foglalkozásúakra bízták, különben is sok baj származott. Az így keletkezett bajok forrása az volt, hogy az ilyen vezetők zöme lenézte a parasztságot, elmaradottnak tartotta és parancsolgatni kezdett neki. Minthogy azonban a mezőgazdasági munkákban a paraszti társadalomban járatlanok, tájékozatlanok voltak, a parancsok többségükben visszájukra sültek el; feleslegesek vagy végrehajthatatlanok voltak és így további ellenszenv alapjául szolgáltak. Az ilyen vezetőknek kellett hivatalos köriratokban és felhívásokban a tudtukra adni, hogy már lehet, hogy már kell például aratni, vagy hogy ennek vagy annak a mezőgazdasági munkának már itt van az ideje.

A szakszerűtlen vezetés különösen nagy visszatartó erőt váltott ki a parasztságban. Ez nem is csoda, mert például Geszten 1954-ben probléma volt a trágyázás. A termelőszövetkezet megalakulása óta nem trágyázták itt a földet. Ilyen körülmények között természetes, hogy a földjeiket rendszeresen trágyázó egyéniek jobb terméseredményeket értek el, jövedelmük is több volt.[37] Hasonló volt a helyzet Körös-

35 *Szín Béla:* Újra a mintaalapszabály útján a kötegyáni Kossuth Tsz. Békés megyei Népújság 1957. okt. 29.
36 Testvéri segítség. Viharsarok Népe 1955. dec. 27.
37 *Sólyom Sándor:* Geszt készül az őszi mezőgazdasági munkák elvégzésére. Viharsarok Népe 1954. szept. 5. és 18.

nagyharsányban is, ahol annak ellenére, hogy jól működő termelőszövetkezet volt a községben, a termelőszövetkezet szervezés nagyon nehezen ment. Az egyéniek ebben a községben meg voltak elégedve magukkal, helyzetükkel s ahogy kijelentették, „többre nem vágynak". Amint aztán a későbbiekben kiderült, a visszatartó erő itt is szervezési hibákon alapult.[38]

A magasabb szervezeti formába való átlépés is sok esetben visszahatást szült. Sarkad termelőszövetkezeti csoportjai zömében 1955-re megért a helyzet arra, hogy a termelőszövetkezeti csoportokból termelőszövetkezetekké alakuljanak. A termelőszövetkezeti csoportok tagságának többsége azonban „konzervatívnak mutatkozott és nem volt hajlandó a magasabb szintű szervezeti formába átlépni. Ezért a kistelki termelőszövetkezeti csoportból hat család kilépett és önálló szövetkezetet alapított a hozzájuk csatlakozott tizenkét kívülálló bevonásával *(Béke Termelőszövetkezet;* 18 család, 26 tag, 169 kat. hold föld), ugyanígy alakult a helyzet az ugyancsak sarkadi *Győzelem Termelőszövetkezeti Csoportban.* Itt a tagok számvetést csináltak és 1955. október 19-én a termelőszövetkezeti csoport 13 családja 16 taggal kimondta, hogy önálló szövetkezetet alakít. A 16 alapító taghoz azonnal csatlakoztak még tízen. A többi sarkadi termelőszövetkezeti csoportban is ehhez hasonlóan alakult a helyzet; nagy volt a mozgás. *A Haladás* harmadik típusú szövetkezetté, a *Rákóczi* is szövetkezetté és az *Új Barázda* is szövetkezetté alakult, de a *Kurucz,* a *Meggyesi,* az *Új Világ* és az *Új Március* termelőszövetkezeti csoportok megszűntek. Érdekes fejlődési vonala volt Zsadányban a *Búzakalász Termelőszövetkezetnek;* ez eredetileg szövetkezetként működött. Az ellenforradalom alatt termelőszövetkezeti csoporttá fejlődött vissza és 1958-ban 34 taggal visszaalakult termelőszövetkezetté.

Érdekesen alakult Biharugrán a termelőszövetkezet szervezése. Sokáig úgy látszott, hogy itt, ebben a faluban megállt a fejlődés kereke.[39] Pedig a múlt rendszerben a község lakosainak 70%-a nincstelen, földnélküli paraszt volt. Ahogy már volt is róla szó, azonkívül itt bontakozott ki legerőteljesebben egy sajátos agráproletár mozgalom, amelyre a faluból származó *Szabó Pálnak* és baráti körének a működése erőteljesen rányomta a bélyegét. 1955-ben a község vezetői arról panaszkodtak, hogy a régebbi lelkes agrárproletárok, sőt kommunisták is, visszahúzódtak. Ebből kifolyólag schogyse ment a termelőszövetkezeti szervezőmunka. Az egykorú sajtó úgy vélekedett, hogy a személyhez szóló agitációt ebben az esetben és ebben a faluban a gyűlések nem pótolhatják. Amikor nagy keservesen létre is jött a szövetkezet, a községben megmaradt a szövetkezet ellenes hangulat és az egyéniek maradt parasztság termelési versenyt kezdett a szövetkezettel. Jellemzően 1959-ben arról cikkezett a *Békés Megyei Népújság,* hogy meddig bírják a versenyt a biharugraiak.[40] A versenyt elég jól bírták az egyéniek, de azért csak megtört ebben a faluban is a jég. 1960. január 9-én 65 tag 300 hold földön, *D. Kiss András* vezetésével megalakította a *Kossuth Termelőszövetkezetet.*[41]

Fontos volt az úgynevezett „kulcsemberek" állásfoglalása. Minden faluban akadt több-kevesebb nagytekintélyű, példamutató gazda, akinek a szavára, példájára hallgatott a falu népe. A termelőszövetkezeti szervezők érthetően ezeknek az embereknek a megnyerését tűzték ki elsőrendű feladatukul. Ilyen ember volt Biharugrán *Makra Géza* nyolc és félholdas gazda is. 1960. január 11-én őt is sikerült beléptetni a január 9-én megalakult *Kossuth Termelőszövetkezetbe.* Nem egyedül, hanem ötödmagával lépett a közös gazdálkodás útjára.[42] Ezután már könnyebben ment a dolog, s abban a községben, amelynek lakói magukról is azt beszélték, hogy az egész járásban az a hír járta róla, hogy utolsó lesz a termelőszövetkezeti útra lépő járásbeli községek közül, gyorsan megváltozott a helyzet. Most szinte egyöntetűleg léptek a nagyüzemi útra, pár nap alatt 612 belépő 3300 holddal Biharugrát szövetkezeti köz-

38. *V. T.:* Körösnagyharsányi jegyzetek. Békés megyei Népújság 1958. szept. 21.
39 *Csepkó E.:* Biharugrán megállt a fejlődés kereke. Viharsarok Népe 1955. aug. 14.
40 *Balkus Imre:* Bírják-e a versenyt a biharugrai emberek? Békés megyei Népújság 1959. szept. 30.
41 Megalakult a Kossuth Tsz Biharugrán. Békés megyei Népújság 1960. jan. 10.
42 *Dupsi Károly:* Biharugrán is új élet fakad. Békés megyei Népújság 1960. jan. 15.

séggé tette.[43] Érdekes megfigyelés volt és az ugraiak összetartozását mutatja, hogy a belépők nem válogattak a termelőszövetkezetekben, nem kötötték ki, hogy melyik tsz-be lépnek be, mintahogy az más esetekben, helyeken általános volt. Az a hangulat alakult ki és ezt hangoztatták faluszerte, hogy „ne aprózzák szét a területet, egy vagy két termelőszövetkezet legyen az egész falu". Legtöbben azonban csak egyetlen termelőszövetkezet létesítését kívánták.

Az úgynevezett „kulcsembernek" nem feltétlenül kellett földdel rendelkeznie, középparasztnak lennie. *Beregszászi László* kötegyáni gazda például, akinek a belépésére fölfigyeltek Kötegyánban, szegényparaszt volt. Húsz évig cselédeskedett, majd pedig kubikolt. Minden munkát megragadott, hogy előrehaladjon, érvényesüljön. Kötegyánból Elekre járt kukoricát törni, szárat vágni. Világlátott, tapasztalt ember volt, ezen a réven szerzett tekintélyt magának a faluban. Ezért volt nagy hatással a többi kötegyáni gazdára, amikor belépett a termelőszövetkezetbe. Belépésekor elmondta, hogy meggyőződött a szövetkezeti gazdálkodás előnyéről és tudja, hogy ez a jövő útja. Fájlalva említette, hogy a határ jelentős részén az egyéni gazdák fejőstehenekkel művelik a földet, mert nincs igaerejük. Ez a helyzet pedig nem állhat fönn, mind a jószágnak, mind a földnek rossz ez a megoldás, csak a szövetkezeti gazdálkodás segíthet.[44]

Viszonylag keveset segített a termelőszövetkezetek szervezésében az a módszer, hogy egyéni gazdákat és termelőszövetkezeti tagokat tanulmányútra vittek a *Szovjetunióba.* A Szovjetunióban járt gazdák és szövetkezeti tagok sok szépet láttak ugyan, megismerték a nagyüzemi gazdálkodás távlatait, azonban általában annak hangoztatásával tértek vissza, hogy ott mások a viszonyok, mint nálunk, tehát a termelőszövetkezeti mozgalom, illetőleg nagyüzemi mezőgazdaságnak is mások a lehetőségei. Pedig minden községből több dolgozó parasztott vittek ki tanulmányútra, állami, illetőleg járási vagy megyi segítséggel. Több alkalommal a Szovjet–Magyar Baráti Társaság és egyéb társadalmi szervek támogatásával is.

Nagyon sok nehézséget okozott a termelőszövetkezetekben a nagyüzemi mezőgazdaság módszereinek, munkaszervezetének elterjesztése, vagy ahogy Zsadányban mondták, az ottani *Dózsa Termelőszövetkezettel* kapcsolatosan, a nagyüzemi gazdálkodás ÁBC-jével. A zsadányi *Dózsában* is meg kellett tanulni ugyanúgy, mint a terület többi termelőszövetkezetében, a nagyüzemi mezőgazdálkodás ABC-jét. A zsadányi *Dózsát* 1958-ban 12-en alapították, azóta gyarapodott, építkezett. Azonban a sok előmenetel ellenére is sok volt a hiba a kétéves termelőszövetkezetben 1960-ban. Október 8-án a *Békés megyei Népújság* beázott keresztekről írt és fájlalta a sok veszendőbe ment munkát. A közös, termelőszövetkezeti munkára vonatkozóan pedig azt a tanulságot vonta le, hogy minden munkát idejében kell befejezni.[45] Érdekesen alakult a termelőszövetkezeti élet kibontakozása Méhkeréken, ahol előzőleg, 1956-ban, mint ahogy arról már az előzőekben szó esett, a hibák nagy népmozgalmat váltottak ki. Az ellenforradalom az *Új Élet Termelőszövetkezetet* felbomlasztotta, a méhkerékiek visszazökkentek előző, szegényes, kilátástalan életükbe. Ekkor is, mint a felszabadulás előtt, sokan elmentek a faluból, mert nem volt munkaalkalom. A méhkerékiek helyzetével a megye közvéleménye is foglalkozott s a megyei sajtó *Több törődést Méhkerékkel!* címen cikkezett is a község problémáiról.[46] Kevéssel ezután megindult a termelőszövetkezet felújtiása. *Martin László* vezetésével 1959-ben megalakult a *Balcescu Termelőszövetkezet.* Szegényes körülmények között indult meg ez a szövetkezet. Kevés volt például az állatuk, mindössze 154 szarvasmarhát, 70 kocát adtak be 6000 hold szántóföldde. De még ez a kevés állat is sok volt a termelőszövetkezetnek, mert istálló hiányában nem tudták elhelyezni őket. Pedig az állattenyésztéstől sokat várt a méhkeréki parasztság, hiszen az itteni földek minősége ál-

43 Biharugra is szövetkezeti község lett Békés megyei Népújság 1960. jan. 22.
44 *Dupsi Károly:* Az út Kötegyánban is felfelé vezet. Békés megyei Népújság 1958. nov. 14.
45 *Cserei Pál:* A zsadányi Dózsában is el kell sajátítani a nagyüzemi gazdálkodás ÁBC-jét. Békés megyei Népújság 1960. okt. 8.
46 *Huszár Rezső:* Több törődést Méhkerékkel! Békés megyei Népújság 1957. dec. 18.

talában rossz volt. Különösen jelentős volt juhászatuk, 1960 őszén 1740 darab juhuk volt, azonban többet is tartottak volna, de minthogy nem lehetett anyajuhokat vásárolniuk, csak a szaporulattal tudták növelni az állományt.[47] A *Balcescu Termelőszövetkezet* rossz körülményei ellenére is fokozatosan fejlődött és 1963-ban egész sereg méhkeréki problémát oldott meg. Ezek közül a problémák közül leglényegesebb volt az előzőekben igen nagyméretű idegenben való mezőgazdasági munkavállalás felszámolása.

A termelőszövetkezeti mozgalom szervezésében legnagyobb eredménnyel a jövő képének reális megrajzolása járt. A dél-bihari síkság falvainak parasztsága reálisan számítani kezdett és számításai alapján meggyőződött a termelőszövetkezet hasznáról, a nagyüzemi mezőgazdaság előnyeiről. Ez a meggyőződés léptette be 1958–59-ben a tagok zömét a szövetkezetekbe. Így volt ez a kötegyáni *Kossuth Termelőszövetkezet* esetében is, ahol 1958 nyarán a termelőszövetkezeti szervezés egyik legfontosabb módszere az volt, hogy a belépni szándékozóknak megmutatták azt a fejlődést, amin a szövetkezet 1951-től, alakulása óta átment és megismertették velük azokat a terveket, amelyeknek alapján két év alatt, tehát 1960-ra a kötegyáni *Kossuth Termelőszövetkezet* virágzó gazdasággá fejlődött.[48] Elmondták az érdeklődők a belépni szándékozóknak, hogy 1951 őszén 14-en kezdték 208 holdon a közös gazdálkodást. Ma pedig, 1958-ban, átvészelve az ellenforradalmat, 74-en vannak a szövetkezetben. Van teherautójuk, darálójuk, asztalos- és cipészműhelyük, gyümölcsösük, kertészetük, méhészetük, rizstelepük és halastavuk. Szemmelláthatóan gyarapodik a szövetkezet és nemcsak a „közös", hanem a tagok is gazdagodnak. Vonzó, hogy a szövetkezetben havonta 10 forint előleget adnak munkaegységenként. Annak idején, amikor alakultak, a termelőszövetkezeti szervezést a fiatal *Kelemen Mihály* vette kezébe. Ő lett az elnök is, pedig csak akkor jött haza a katonaságtól. Elmondták aztán a belépni szándékozóknak, hogy a jövőben úgy akarnak eleget tenni a sokféle követelménynek, és akarják az egyre növekvő igényeket kielégíteni, hogy kiterjedt állattenyésztésbe fognak. Ez különösen tetszet az állattenyésztésben mindig kitűnt kötegyániaknak. Tervbevették, hogy fajtiszta jószágokat fognak nevelni. Tervbevették a nagyüzemi hizlalást s ahogy akkor mondták, „szalagszerűen fognak majd hizlalni". Alapnak, indulásnak be is szereztek 10 darab fehér anyakocát. Különben amikor minderről szó volt, a kötegyáni *Kossuth Termelőszövetkezetnek* mindössze 8 lova, 417 juha, 260 pulykája és 37 szarvasmarhája volt.[49]

A termelőszövetkezeti szervezőmunkának két nagy alkalma volt, az egyik volt a belépés, amit általánosan „aláírásnak" is neveztek. A termelőszövetkezeteket szervező agitációs munka általában nem állt meg ennél a mozzanatnál. Jó ideig még, hosszasan kellett foglalkozni a már belépett, aláírt, de különben tájékozatlan tagokkal. Különösen a nagyobb termelőszövetkezetekben, mint például a sarkadi *Leninben,* vagy a zsadányi *Petőfiben,* az újonnan belépők tájékoztatására, ügyes-bajos dolgainak intézésére kértek fel egy régebbi, a termelőszövetkezet ügyeiben jártas tagot. A termelőszövetkezeti szervezőmunka másik kiemelkedő eseménye az volt, amikor egy-egy község *termelőszövetkezeti községgé lett,* azaz a dolgozó parasztság legalább 75%-a a nagyüzemi mezőgazdaság útjára lépett. Ezt a nagy pillanatot a dél-bihari síkság falvaiban mindenütt illően megünnepelték. A termelőszövetkezetek megvendégelték az újonnan belépőket, akiknek a belépésével a község termelőszövetkezeti községgé vált. Ezeken a társasvacsorákon minden termelőszövetkezetben megjelent egy, vagy esetleg több járási vagy megyei vezető is. Rövid beszédben méltatták a nagy eseményt, ismertették az illető termelőszövetkezet munkáját és a tagságot további eredményes munkára buzdították. A sajtó pedig esetenként megemlékezett erről a nagy eseményről, mint például 1960. január 13-án Sarkad és Kötegyán esetében is.[50]

47 A méhkeréki Balcescu Tsz. Békés megyei Népújság 1960. okt. 29.
48 *Pallag J. Róbert:* Két év múlva virágzó gazdaság lesz a kötegyáni Kossuth Tsz. Békés megyei Népújság 1958. júl. 23.
49 Uo.
50 Tsz-község lett Sarkad és Kötegyán. Békés megyei Népújság 1960. jan. 13.

A termelőszövetkezeti életformának egy lényegtelen, de azért sokat eláruló részlete volt a termelőszövetkezet *névadása.* Ennek a látszólag jelentéktelen ügynek sok esetben igen nagy visszhangja támadt a szövetkezetekben és esetenként a választott név sokat elárult az egész szövetkezet életéből, munkájából. Sok alakuló közgyűlésen szóvátették a tagok, mintegy követelő formában, hogy a termelőszövetkezetnek pedig ők maguk kívánnak nevet adni. A névadások zöméből megállapíthattuk, hogy általában húzódoztak a politikai jellegű nevektől és inkább a mezőgazdasággal, vagy az egyes munkafolyamatokkal kapcsolatba hozható nevekhez ragaszkodtak, mint például *Új Barázda, Aranykalász, Búzakalász.* Nagy népszerűsége volt a jelszószerű termelőszövetkezeti neveknek is, mint például *Előre, Új Élet* stb. Nagyon nagy pártja volt a termelőszövetkezetekben a helységgel kapcsolatos történelmi nagyságoknak, íróknak, művészeknek. Így adtak nevet *Bocskairól, Petőfiről, Dózsáról, Kossuthról* stb. A mozgalmi életből vett nevek csak a legkimagaslóbb egyéniségekre vonatkoztak, mint például *Lenin, Rákosi.* Külön érdekessége területünk termelőszövetkezeti névadásának a mezőgyáni *Magyar–Bolgár Barátság Termelőszövetkezet* és a méhkeréki *Balcescu Termelőszövetkezet* neve. Ez utóbbi névadásnál minden bizonnyal központi sugalmazásra döntöttek és azzal indokolták a névválasztást, hogy Méhkerék, ez a román lakosságú falu ezzel a névadással emlékezzék meg a magyar–román kapcsolatok nagy alakjáról, hirdetve ezzel is a két nép egymásrautaltságát, barátságát.

A termelőszövetkezetek elnevezése sok esetben élénk vitát váltott ki. A termelőszövetkezetek tagsága ezen a téren önálló akart lenni; a sugalmazást, irányítást nehezen tűrte el. Igen lényeges szempont volt a belépésnél, hogy melyik szövetkezetbe lépjenek be, a *Petőfibe*-e, vagy a *Vörös Csillagba;* a *Kossuthba*-e, vagy a *Rákócziba?* A szövetkezet neve jelképes erejénél fogva elkötelező jellegűnek hatott a tagságra, ezért húzódoztak a politikai tartalmú nevektől. Természetesen a névadásnak is volt osztálytartalma. A középparasztok legtöbb esetben „semleges" nevet választottak, míg az egykori cselédek, vagy szegényparasztok nyíltan vállaltak határozott politikai programot is jelentő nevet: Lenin, Rákosi, Magyar–Bolgár Barátság Termelőszövetkezet.

A termelőszövetkezetek szervezeti életében igen nagy jelentőségű esemény a zárszámadó közgyűlés. Ezt a nagy eseményt rendszeresen hetekig tartó felkészülés előzte meg. Ennek során leltározó bizottságok alakultak és sorra értékelték a termelőszövetkezet ingó és ingatalan vagyonát, a termelőszövetkezet irodái leltárokat és zárlatokat készítettek, a pénztár pedig igyekezett minden kötelezettségét kifizetni, hogy azután a különböző adatok összesítésével kiszámíthassák a munkaegység értékét. A zárszámadó közgyűléseket igen különböző időszakokban szokták a termelőszövetkezetek megtartani. Többségük általában későn, sokszor a naptári év lejártával tartotta csak meg. Nem így a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet,* ahol 1958-ban is, november 14-én meg megtartották a zárszámadó közgyűlést. Nevezetes zárszámadó közgyűlése volt ez ennek a híres, jól gazdálkodó termelőszövetkezetnek, mert az 1957/1958. gazdasági évben pótolták az ellenforradalom alatt keletkezett 380 000 Ft-os vagyonhiányukat. A munkaegység mégis 38 Ft 53 filér volt. Ebből az összegből csak 21 forintot kapnak a tagok munkaegységenként pénzben, a hiányzó részt természetbeniekkel, terményekkel fizették ki. A zárszámadó közgyűléseken mindig kialakult a tagság bizonyos ranglistája is a munkaegység-teljesítés szerint. Ebben az esetben a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet legtöbbet* teljesített tagja, a 67 éves *Vadi Ferenc,* sőregondozó volt. Egész jövedelme a háztáji hozama nélkül 31 325 Ft volt.[51]

Egyes zárszámadó közgyűlések külön is kiemelkednek, mint például ugyanennek, a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezetnek* az 1960. január 30-án tartott zárszámadó közgyűlése, amelyen megünnepelték a termelőszövetkezet fennállásának 15 éves évfordulóját is. *Forgács István* elnök megemlékezett a termelőszövetkezet történetéről, elmondta, hogy a szövetkezet területe 4000 hold fölé emelkedett és hogy 1959-ben is 7,5 millió forintot termeltek. A munkaegység összege 41 Ft 50 fillérre nőtt. Visszatekintve az elmúlt gazdasági évre, ismertette a fizetett szabadságolás rendszerét. A

51 Zárszámadás a sarkadi Lenin Tsz-ben. Békés megyei Népújság 1958. nov. 15.

termelőszövetkezet olyan anyagi körülmények közé jutott, hogy az évente teljesített munkaegység után 6 nap fizetett szabadságot tudott adni és ehhez a 6 nap szabadsághoz a szövetkezetben eltöltött évek után évenként egy-egy nap pótszabadságot is tudnak toldani. Ezt az ünnepi zárszámadó közgyűlést nem is a saját székházukban tartották, hanem a községi *József Attila Művelődési Házban.*[52] A zárszámadó közgyűléseket rendszerint ünnepélyes keretek között tartották, közös vacsorával kötötték össze. Ezekben a közös vacsorákban tovább élt a régebbi olvasókörök, 48-as függetlenségi körök ünnepi gyakorlata. Így volt ez 1960. január 26-án Kötegyánban is, a *Vörös Csillag Termelőszövetkezet* zárszámadása után. Ebben a termelőszövetkezetben 35 forint volt akkor a munkaegység értéke. Egy átlagosan dolgozó tag évi jövedelme pedig 13 330 Ft volt a „közösből". Ehhez jött még a háztáji jövedelme és a szociális juttatás, valamint a földjáradék. A földjáradék aranykoronánként 20 forint volt, átlagosan egy kat. holdért 215 forint járadékot fizettek. Ezt a zárszámadó közgyűlést abból a szempontból is jó megemlítenünk, mert szép példája volt annak, hogy a zárszámadó közgyűlésen jelen voltak azok az egyéni parasztok is, akik előzőleg már a termelőszövetkezetbe felvételüket kérték. Egyúttal a közgyűlés a felvételi kérelmeket is megtárgyalta. A kötegyáni *Vörös Csillag Termelőszövetkezet* ezen zárszámadó közgyűlésén 283 felvételi kérelemről döntöttek. Kevés kivétellel minden egyes felvételt kérő egyéni gazda is jelen volt. A felvételüket kérő egyéni gazdák összesen 2600 hold földet vittek be a szövetkezetbe. A munkaeredmények elbírálása a termelőszövetkezetek munkaszervezeti egységeiként, azaz brigádokként történt. 1959-ben a kötegyáni *Vörös Csillag Termelőszövetkezetben* még csak hét brigád működött mindössze. A tagok brigádokba való szervezése később lett általánossá.[53]

Az alakulás tényét általában nagyon hangsúlyozták a termelőszövetkezetek. A fiatal szövetkezetek is szívesen állítottak különböző emlékeket alakulásuknak, korai történetüknek. Így például az 1949-ben létesült sarkadi *Dózsa Termelőszövetkezet* is. Itt az a 33 család, amely 400 kat. holdon szövetkezeti gazdálkodásba kezdett, gondolt a jövővel és a magtárépület falán bronztáblát helyezett el ebből az alkalomból.[54]

A termelőszövetkezetek életét azonban nem a kiemelkedő alkalmak, hanem a termelés kell, hogy jellemezze. Tagadhatatlan, hogy mint kevéssé ismert, új úton a járás, ez sem ment könnyen. Különösen sok baj és nehézség jelentkezett a termelőszövetkezeti mozgalom első korszakában. Az akkori szervezési hibák erősen kihatottak a termelésre, de önmagában a termelésben is voltak hiányosságok. Legnagyobb baj abból származott, hogy a tagok nem érezték magukénak a termelőszövetkezeteket és ennek megfelelően nem is dolgoztak benne megfelelő módon. Nagyon sokan otthagyták a földet és ha csak lehetőség kínálkozott, elhagyták a falut is. De ha odahaza is maradtak, igyekeztek más munkákkal jövedelemre szert tenni, megélhetésüket biztosítani. Minthogy nem alakult ki még a közösségi embertípus, a munkához való új viszony, de hiányzott a nagyüzemi gazdálkodás ismerete, gyakorlata is, azonkívül nagyon is erősen hatottak azok a szubjektív tényezők, amelyek a termelőszövetkezeti mozgalommal kapcsolatosan parasztságunkban érvényesültek. Sajnos, csak nagyon kevesekről lehetett elmondani azt, amit a riporter az okányi *Dózsa Termelőszövetkezetről* címnek választott, „Közös akarattal, a méhek szorgalmával!"[55] Nagyon sok esetben hiányzott az akarat, méginkább a közös akarat és a szorgalommal is nagyon nagy bajok voltak. A legnagyobb dologidőben, bizonyos halaszthatatlan munkák elvégzésére nagy szervező munkával össze-összefogták ugyan a termelőszövetkezeti csoportok, szövetkezetek tagságát, ez azonban nem volt általános. Mint ahogy egyedi jelenségnek kell felfognunk azt is, hogy 1956. május 6-án vasárnap „csaknem háromszázan dolgoztak a sarkadi *Új Barázda Termelőszövetkezeti Csoport* földjein.[56]

52 Békés megyei Népújság 1960. jan. 31. Ary (Róza).
53 Uo. 1960. jan. 28.
54 *Pallag János:* Riporterszemmel a sarkadi Dózsa Tsz-ben. Békés megyei Népújság 1957. júl. 28.
55. 19 megye 19 termelőszövetkezet. Bp. 1960. 99–104.
56. Viharsarok Népe 1956. máj. 8.

A termelőszövetkezetek a tervgazdálkodásban részükre megszabott módon igyekeztek gazdálkodni. A földfejlesztés időszakában azonban soklehetőség kínálkozott az egyéni ötletek érvényesülésére, a kísérletezésekre. Ezért termelőszövetkezeteink egész sorában találunk valamiféle új termelési módot vagy eljárást. Így például a sarkadi *Dózsa Termelőszövetkezet* 1955-ben rizs termelésébe fogott. Átlagosan 18–20 mázsát termletek.[57] A sarkadkeresztúri *Egyetértés Termelőszövetkezetben* pedig, 1960-ban 20 holdon kertészetet rendeztek be. A kertészet egyrésze száraz, másik része öntözéses volt. Azoknál a növényeknél, amelyek legjobban kívánták a vizet, szórófejes öntözést alkalmaztak. Elérték, hogy tavasztól őszig alig hatan-heten dolgoztak csak a kertészetben. Ennek ellenére a termelőszövektezetnek jó jövedelme volt a cecei paprikából, a paradicsomból és a káposztából; 9–10 kilós káposztafejek is akadtak.[58] A sarkadkeresztúri *Kossuth Termelőszövetkezetben* 1957-ben kezdtek el rizst termeszteni. 20 holdon vetettek. Minthogy igen jól fizetett, 1958-ra 54 holdon irányoztak elő rizsvetést.[59] Ez a termelőszövetkezet különben régebben is híres volt arról, hogy csendes, belső fejlődéssel, kevés propagandával, de annál több jól munkával szép eredményeket ért el. Minthogy több termést vártak, többször kapáltak. Így a cukorrépa holdja 30–35 mázsát adott. Hogy a kapásnövények megkapják a kellő ápolást, a kapásnövények területét felosztották és egyénenként kiosztották a tagoknak. Így sikerült elérniök, hogy 1954-ben négyzetesen vetettek el. Természetes, hogy mindezt csak akkor tudták megcsinálni, ha a családtagokat is beszervezték a munkába s azok rendszeresen kijártak dolgozni.[60] A mezőgyáni *Lenin Termelőszövetkezet* pedig abban járt elöl, hogy az elsők között használt műtrágyát földjein. 100 mázsa pétisót és 100 mázsa szuperfoszfátot használtak fel 1955-ben úgy, hogy hatalmas trágyakészletüket is kihordták a földekre.[61] 1952-ben a mezőgyáni *Lenin Termelőszövetkezetben* négyzetesen vetették az árpát s ezáltal sikerült 13 mázsa 80 kg holdankénti átlagtermést biztosítaniok, míg a rendes sorvetéssel holdanként csak 6–7 métermázsát kaptak. Az eredmény láttán a termelőszövetkezet jövő évi minden búzáját és őszi árpáját négyzetesen vetették el.[62] De ezeknél a próbálkozásoknál sokkal fontosabb kezdeményezések voltak azok –, amelyek tényleg új módszert alkalmaztak és mindjárt nagy területen vagy általánosan alkalmazták. Ilyen volt például a búzának keresztsoros vetése, amit 1953-ban a sarkadi *Dózsa Termelőszövetkezet* általánosan bevezetett. Ennek a szovjet módszernek az alkalmazása révén holdanként 2–3 mázsával nagyobb termést nyertek.[63] Ebben a termelőszövetkezetben különben is sok volt az újítás. Nem véletlen, hogy 1953 november közepén ebben a termelőszövetkezetben tartottak állatetetési bemutatót. Ennek a bemutatónak az volt az eszmei mondanivalója, hogy a silózás nem szükségmegoldás, hanem a modern nagyüzemi állattartás alapja. A silózást propagálta ez a bemutató igen jó eredménnyel, mind a termelőszövetkezetek, mind pedig az egyéni gazdák, illetve a háztáji gazdaságok viszonylatában.[64] Nagy újság volt, valóságos szenzáció *Újszalontán* az első rizsaratás, 1954 szeptemberében. A rizsvetést, az árasztás miatt töltésekkel vették körül, és ezen belül is töltésekkel kisebb területekre osztották, egy-egy ilyen kisebb, osztott részt „kalitkának" neveztek el. Az egész kalitka 2565 négyszögölös volt mindössze és több kis „kalitká"-ra oszlott.[65] Nagy erővel fogtak hozzá a naprafogó termesztéséhez is. A sarkadi *Kossuth Termelőszövetkezet* igyekezett a szedéssel is. A fejeket már szeptember második hetében leszedték a tagok és eltet-

57 Uo. 1955. okt. 9.
58 Békés megyei Népújság 1960. okt. 4.
59 Uo. 1958. ápr. 4.
60 *Medve Mária:* Többször kapálnak, nagyobb termést várnak a sarkadkeresztúri Kossuth Tsz-ben. Viharsarok Népe 1954. jún. 2.
61 Uo. 1955. szept. 18.
62 Uo. 1953. jan. 13.
63 Uo. 1953. okt. 3.
64 Átteleltetési bemutató a sarkadi „Dózsa" termelőszövetkezetben. Viharsarok Népe 1953. nov. 18.
65 *M. M.:* Rizsaratás Újszalontán. Viharsarok Népe 1954. szept. 11.

ték téli munkára, amikoris majd kicsépelték. Holdanként 8 q átlagtermésük volt ekkor (1955).[66] Föltámadtak a régebbi termelési ágak is, mint például Sarkadon a *Dózsa Termelőszövetkezetben* a dohánytermesztés. A dohánytermesztésnek az is nagy előnye volt, hogy az asszonyoknak a dohánysimítás és -fűzés jól jövedelmező munkaalkalmat biztosított a termelőszövetkezeten belül.[67] Ugyancsak a sarkadi *Dózsa Termelőszövetkezet* kezdeményezett nagyüzemi vöröshagyma-termesztést is. 1956 márciusának végén 60 asszonnyal kezdték meg a 10 holdat kitevő vöröshagymaföldön a dughagymák ültetését.[68] Felelevenítették a szarvasmarha-hizlalást is. Ennek mestere a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet* lett. 1959-ben már 400 szarvasmarhát hizlaltak.[69] Ugyancsak felelevenedett a nádkitermelés is. Mindenütt megkezdték a nád kitermelését, ahol még volt. A legtöbb, magától értetődően a Biharugrai *Állami Halgazdaság* területén akadt. 1960-ban 300 000 Ft bevételük volt nádból. Eleinte 50 000 kéve nádat gondoltak kitermelni, s annyira bíztak becslésükben, hogy „talpon" is eladták. 1960-ban azonban maguk vágták le és nagyon jól jártak vele, mert 50 000 kéve helyett 100 000 kévét vágtak le. Belföldi és külföldi értékesítésre a helyszínen nádpallókat készítettek belőle és úgy szállították vagy adták el.[70] Minden termelőszövetkezetnek igen nagy gondot okozott a tagok téli foglalkoztatása. Nagyon hamar az a furcsa helyzet állott elő, hogy nagy munkák idején nem volt elegendő tag és a legkülönbözőbb kisegítő módszerekhez kellett folyamodni, míg télen nem tudtak a tagoknak munkát adni és ez ismét visszatetszést szült. A gondos termelőszövetkezetek foglalkoztak ezzel a kérdéssel, így a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet* is, amely nagy területen fűzfavesszőt termelt. A fűzfavesszőt téli foglalkoztatással a tagok feldolgozták kasoknak, kosaraknak. 1958-ban a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet* füzesterülete 22 kat. hold nagyságú volt.[71]

A termelőszövetkezetekben fellépő munkaerőhiánnyal is magyarázható az a nagy érdeklődés, ami területünk termelőszövetkezeteiben a gépek, illetőleg az új nagyüzemi eljárások iránt támadt. Nagyon fontos lett egyszerre például minden helységben, de főleg a járás székhelyén, Sarkadon, a baromfikeltető állomás. 1958 végén külön meg kellett nyugtatni a járás termelőszövetkezeteit, hogy igenis, minden halogatás ellenére csak lesz baromfikeltető állomás Sarkadon.[72] Lett is, és nagy jelentősége volt, mind az egyéni gazdák szempontjából, mind pedig a szövetkezeteknek. Messze a vidéken a sarkadi baromfikeltető állomásról szerezték be szükségletüket. A termelőszövetkezetek maguk is igyekeztek mindenféle gépeket beszerezni. Azonban erre különösen a termelőszövetkezeti mozgalom kezdetén nem volt lehetőség. A különböző gépek az állami mezőgazdasági gépállomások tulajdonában voltak. Később azonban mód és lehetőség kínálkozott gépek beszerzésére. A gépesítés terén termelőszövetkezeteink különösen járművek tekintetében haladtak előre. Az ökrösfogat teljes, a lófogat majdnem teljes kiküszöbölésével szinte kizárólagosan a gépi fuvarozásra, szállításra tértek át. Ez az átállás nem ment könnyen. A sarkadi járás parasztsága, különösen a kötegyániak, de mindenütt másutt is, nagyon szerette a lovait. Minden gazda igyekezett jófajta, szép testű, nagy teherbírású lovakat tenyészteni, tartani. A lovakat minden más állatnál gondosabban tartották, ápolták, sőt ha csak lehetett, ki is kímélték. Minden gazda büszke volt a lovaira, és mindent elkövetett, hogy büszkeségének alapja is legyen. Ez a lószeretet igen erősen megnyilatkozott már akkor, amikor a termelőszövetkezetekbe való belépéskor a lovakat le kellett adni a termelőszövetkezeteknek. Sokan azzal érveltek a termelőszövetkezetbe való belő belépés ellen, hogy meg kell válni lovaiktól és ráadásul még a termelőszövetkezetekben nem is látták biztosítva lovaik megfelelő gondozását. Igen sokan abban bízva,

66 Uo. 1955. szept. 18.
67 Dohányfűzés Sarkadon. Viharsarok Népe 1955. okt. 7.
68 Uo. 1956. márc. 30.
69 Békés megyei Népújság 1958. nov. 29.
70 Uo. 1960. okt. 29.
71 Uo. 1958. aug. 3.
72 *Dupsi Károly:* Lesz-e baromfikeltető állomás Sarkadon? Békés megyei Népújság 1958. nov. 21.

hogy ha lovaik megmaradnak és minden egyebük a termelőszövetkezeté is lesz, meg fognak élni, mert fuvarozni fognak. Ez valóban egy darabig – mindaddig, míg közlekedésünk a háborús károkat ki nem heverte és a gépesített közlekedés nagyobb arányokat nem öltött – be is vált. Akkor azonban, amikor a gépi közlekedés lehetőségei megteremtődtek, a lóval való fuvarozás egyre alábbhagyott. Kiderült, hogy a lónál sokkal hasznosabb állat a szarvasmarha és jobban jár az, aki nem a lovához, hanem a szarvasmarhájához ragaszkodik inkább.

A termelőszövetkezeti szervezés módszereihez tartozott az is, hogy a belépni szándékozókat elvitték a gépállomásra és ott megmutatták nekik a gépállomást, a gépeket. Egy-egy kevésbé ismert gépről elmagyarázták a látogatóknak, hogy mire való, nagyjából hogyan kell kezelni és hogy hány ember munkáját végzi el. Amennyiben a termelőszövetkezetnek magának volt néhány gépe, úgy azokat is megmutogatták a belépni szándékozóknak. Ezek között a gépek között tekintélyes számot tettek ki a különféle traktorok, amelyeket univerzális kihasználással mindenre, többek között teherhúzásra is felhasználtak. A termelőszövetkezeti vagy méginkább a nagyüzemi mezőgazdasági szaknyelvben kialakult egy szó, ami az olyan traktort jelölte, ami terhet húzott: vontató. A termelőszövetkezetek életében egyetlen gépfajtának nem jutott akkora szerep, mint a vontatóknak. Sokoldalú felhasználással ez az a mindenes gép, amellyel sokfajta mezőgazdasági munkát végeztek és végeznek, amellett, hogy ellátják velük az egész teherhordást, fuvarozást.

Annak ellenére, hogy területünk parasztsága a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása előtt is ismerte a traktort és más mezőgazdasági gépeket is, mégis eleinte idegenkedett a gépektől. Egyrészt bennük élt az a félelem, hogy a gépek elterjedésével nem lesz rájuk szükség. Másrészt a gépek ellenében féltették jószágaikat; ökreiket, illetve lovaikat. Úgy érezték, hogy egy-egy pár ökörhöz, egy-egy lóhoz csak hozzá tudnak jutni, de egy traktor már olyan értéket képvisel, amit nem tudnak előteremteni.A gépesítés elterjedésében egyéni függetlenségük csökkenését látták és ezért is viszolyogtak tőle. Mindezen szempontok mellett a gépesítés ellen hangolta területünk parasztságát is az a körülmény, hogy nem értettek a gépek kezeléséhez. Tehát eleve kiszolgáltatottaknak érezték magukat azoknak, akik a gépekkel a különböző munkákat végezték. A gyakorta fellépő – különösen a kezdeti időszakra jellemzően – üzemanyag- és alkatrészhiány ugyancsak elriasztotta parasztságunkat a mezőgazdasági gépektől.

Különösen sok kifogás merült fel a kombájnok ellen. A kombájn nagyon sok ember munkáját tette feleslegessé, hiszen egymaga ugyanazon időben végezte el az aratás, a hordás és a cséplés nehéz munkáját. A kezdeti kombájntípusok meglehetősen gyenge konstrukciók voltak, gyorsan meghibásodtak és esetenkénti kijavításuk gyakran elhúzódott. Egy-egy ilyen meghibásodás elegendő volt ahhoz, hogy ne csak a kombájnról, hanem az egész mezőgazdasági gépesítésről meglegyen a falvak lakosságának elítélő véleménye. A kombájn meglehetősen magas tarlót hagyott, mert különben fésűjének fogai könnyen beleakadhattak volna a földbe. A parasztság a termelőszövetkezeti mozgalom korai időszakában, amikor a tüzelésben a szalma még nagy szerepet játszott, igen sajnálta ezt a tallónak maradt szalmamennyiséget és következetesen felrótta ezt a kombájnhasználatnak. Hasonló okokból, mert a kombájn fésűjének fogai nem tudnak egészen a földre simulni, nem tudnak vele megdőlt gabonát aratni. Itt továbbra is a kézi aratáshoz kellett folyamodni. Ezek az esetek, amelyek esős, viharos esztendőkben elég gyakoriak voltak, ugyancsak érvek voltak a parasztság kezében, a mezőgazdaság gépesítése, közelebbről a kombájn használata ellen.

Az első traktorosok és egyéb gépkezelők sem váltak általánosságban hasznára a mezőgazdaság gépesítése ügyének. Egy megfelelően át nem gondolt elhatározásból eredően volt időszak, amikor traktorosnak csak nőket akartak fölvenni és akartak kiképezni. A traktort vezető nő hovatovább jelképpé vált, a legkülönbözőbb munkák teljesítése terén is egyenjogúvá lett nő jelképével. Ezek a traktorvezetők eltekintve most attól, hogy gyors és nem mindenre kiterjedő képzésben részesültek, a falvak lakosságára tett benyomásaikkal nem szerezték meg a parasztság rokonszenvét. A

traktoroslányokat furcsa erkölcsi megítélés alá vonták és ez látszólag helyénvaló is volt, hiszen faluról falura vándorló életmódjuk sokkal szabadabb és minden ízében más volt, mint a faluban maradó lányoké. Mind az egyéni gazdák, mind pedig a termelőszövetkezeti tagok félteni kezdték lányaikat a traktortól és nem egy helyen csodálatos történetek szálltak szájról szájra a traktorokkal, traktoroslányokkal kapcsolatban. Ezek közül az egyik legjellemzőbb az volt, hogy a traktoroslányok már nem teljes értékű nők, mert „méheiket a traktorok régen lerázták".

Mindezek ellenére a mezőgazdaság gépesítése tovább folyt, és napjainkra általánossá vált. Lassan a mezőgazdasággal foglalkozó népesség számbeli csökkenésével az elvégzendő munkák minőségével kapcsolatosan megbarátkoztak a termelőszövetkezeti tagok a gépekkel és ma már gép és a termelőszövetkezet, gépi munka és parasztság egymástól elválaszthatatlan fogalmak.

Amennyire nagy újság volt annak idején, hogy *Simon László* egy darab 16 kalapácsos darálójával és egy azt üzemeltető fekvő traktorával lépett be az okányi *Dózsa Termelőszövetkezetbe*, annyira nem feltűnő ma, hogy az okányi *Dózsa Termelőszövetkezetben* egy sereg iparos dolgozik és a szövetkezet gépparkja is jelentős. Természetes, hogy a gépek kezelése s általában az új formák között, mesterségszerűen folytatott mezőgazdaság szakismereteket és a meglevőnél magasabb általános tájékozódást kívánt. Ezért azután minden községben és nagyobb termelőszövetkezetben külön is különféle tanfolyamok indultak. Eleinte a hagyományos formát választották inkább és sok helyen úgynevezett ezüstkalászos gazdatanfolyamok indultak. Természetesen az átalakult viszonyoknak megfelelő tartalommal, tananyaggal. 1956–57 körül főleg az ifjúság mutatott érdeklődést iránt uk. 1957-ből Okányból és Gesztről vannak idevonatkozó adatok.[73] Az okányi tanfolyam 1957. november 15-én indult és két tagozattal működött. 23 fő vett részt az állattenyészti szaktanfolyamon; 22 pedig az általános részen. Az ezüstkalászos tanfolyam 1958 március közepén fejeződött be.[74] A későbbiek során azt lehetett megfigyelni, hogy a hasonló tanfolyamok vonzóereje csökkent és a végzettséget biztosító, bizonyítványt adó, szervezett iskolai oktatás irányába nőtt meg az érdeklődés. De az általános kulturálódás miatt az is csökkent. 1958 után már kevésbé mutatkozott meg érdeklődés az általános tájékozottságot növelő tanfolyamok, és iskolatípusok iránt. Az iskolai rendszerű oktatásokban is a szakképzettséget növelő fajták kerültek előtérbe. Mint például Okányban is két évvel később, 1959-ben, 54-en jelentkeztek mezőgazdasági technikumba. Sokuknak hiányzott a 8 általános iskolája is. Az ilyeneknek előkészítő tanfolyamokat tartottak a helyi általános iskolában. Egyidejűleg megkezdődött a továbbképző iskola szervezetése is a faluban, a 8 általános osztályt kijártak, de tovább nem tanulók részére. Ez azonban problematikus iskolafajta volt és nem szolgálta az ifjúság helybenmaradását.[75]

A mezőgazdasági tulajdonviszonyokban bekövetkezett döntő változás területünk életében is nagymérvű termelési változásokat és társadalmi átalakulást eredményezett. A sarkadi járás szinte kizárólagosan mezőgazdasággal foglalkozó lakossága, társadalma egyrészt tovább integrálódott, másrészt bármily furcsán is hangzik is, differenciálódott. Továbbra is megmaradt ugyan mezőgazdasági jellegű területnek, ezen semmit sem változtatott az 1945–48 között lezajlott erőteljes belső vándorlás sem. Területünket ebben az időszakban több migrációs jelenség érintette. A második világháború végén Erdélyből és a volt Partiumból számosan menekültek területünkre. A sarkadi járás minden községében található legalább 10–15 család, akik 1945–48 között költöztek ide Erdélyből, illetőleg a peremterületekről, nagyrészt rokoni kapcsolatok révén. Ezek között a családok között több olyan, zömében értelmiségi család van, akik 1914 után költöztek Erdélybe. A második világháború utáni határok megmerevedése ezeket a családokat nagyon erősen érintette, nemcsak rokonaik, hanem ottmaradt vagyontárgyak miatt is. A földreform területükön kisméretű mig-

73 Békés megyei Népújság 1957. dec. 8.
74 Befejeződtek az okányi ezüstkalászos tanfolyamok. Békés megyei Népújság 1958. márc. 16.
75 Uo. 1959. aug. 22.

rációt eredményezett csak. Méhkerék kivételével minden község határa ki tudta elégíteni a földigényeket és így földigénylésért nem kellett innen nagyobb számban elmenni. A méhkerékiek sem mentek el jelentősebb számban, hanem a közeli állami gazdaságokban kerestek munkaalkalmat, megélhetési lehetőséget. Mégis eredményezett a földreform egy bizonyos innen elirányuló népmozgalmat, amennyiben, főleg Sarkadról, sokan települtek át a Dunántúlra és ott volt sváb házakban, földeken helyezkedtek el. Ezt az innen való kitelepülést különösebben nem szervezték, a Nemzeti Bizottságok hatáskörében bonyolódott le.[76] Ezek a migrációs jelenségek közel sem jártak az ország más területein észlelt hasonló jelenségekhez és egyáltalán nem veszélyeztették járásunk ethnikai képét, gazdálkodási, életmódbeli sajátosságait.

Az 1945–48 között lezajlott migrációs jelenségek közül nem hagyhatjuk említés nélkül azt a belső, a járás határain belül lezajlott népmozgalmat, ami főleg a földreformnak köszönhette létrejöttét. A földreform a kisbirtokos parasztságot erősítette meg és tekintettel arra, hogy kisbirtokokat létesített a községektől távoli, volt nagybirtok területeken is, elősegítette a tanyásodást, illetőleg néhány már előzőleg is meglevő major erőteljesebb fejlődését. Ez a majorfejlődés különösen megfigyelhető Kisnyék és Nagygyanté esetében. Mindkettő ma már valóságos faluként él, bár közigazgatásilag még nem önálló. A földreform adta migrációs jelenségek majort faluvá alakító ténykedését legbeszédesebben Nagygyanté fejlődésén mérhetjük le és mutathatjuk be.[77]

Nagygyanté a mezőgyáni *Tisza*-birtokok régi majorsági központja volt, középkori faluhelyen, illetőleg annak közelében, egy úthajlatnál keletkezett. Leglényegesebb épülete az úgynevezett „kiskastély" volt, amely 1887-ben épült, egy régebbi kuriális ház helyén. A nagygyantéi ispán lakott benne, két szoba volt benne fenntartva az esetenként ide is ellátogató uraságok részére. A másik igen fontos épület volt a kiskastély közvetlen szomszédságában, az útkanyarban épített emeletes magtárépület (1880). Emellett épült a majorsági tisztség lakóháza és az iskola, amit az út északi oldalán néhány cselédlakás vett körül. A nagygyantéi vasúti megállóhelytől a majorság magváig, a magtárig, régóta keskeny nyomtávú, lóvontatású gazdasági vasút vezetett. 1937-ben a major lakossága mindössze 49 fő volt. 1963-ban pedig 69 családban 305-en laktak itt. 1946 és 1963 között 52 új ház épült, a lakosok főleg Mezőgyánból, Okányból, Gesztről, Sarkadkereszturról és Kötegyánból verbuválódtak. Foglalkozásuk tekintetében pedig gépkezelők, betanított szakmunkások voltak az itteni gépállomáson. A nagygyantéi majorban létesített gépállomás és a környéken annak idején kiosztott uradalmi földek vonzották ide a lakosságot.

Azt a nagyfokú társadalmi változást, amin területünk lakossága az utóbbi 20 év alatt átment, legkifejezőbben átrétegződésnek nevezhetjük. Ez az átrétegződés közvetlen a felszabadulás után megindult, de 1949–1952 között erősödött meg és 1956–60 között érte el tetőfokát. Az átrétegződésnek erőteljes lökést adott a termelőszövetkezeti mozgalom, egyrészt azáltal, hogy a korábbi nagy létszámú, kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó és abból élő lakosság egy részét a mezőgazdaságban feleslegessé tette és az ipar felé irányította. Másrészt pedig azáltal szolgálta a termelőszövetkezeti mozgalom a társadalmi átrétegződést, hogy sokakkal megutáltatta a földet. Ez a megutálás több, sok mozzanatból tevődött össze. Szubjektív és lélektani gyökerei vannak az olyan okoknak, hogy nem tudták elviselni az irányítást általában, vagy csak egyes személyekre nézve. A tervszerű, nagyüzemi gazdálkodásban, többen az ilyenek közül, az egyéni szabadság és függetlenség erőteljes korlátozását látták. Sokan úgy érezték, hogy saját esetükben a termelőszövetkezet szervezése során nem érvényesült az önkéntesség elve és kényszer alatt cselekedtek, amikor beléptek. Igen sokakat a termelőszövetkezeti gazdálkodás kezdeti szakaszán sok esetben megmutatkozó alacsony jövedelmezőség kedvetlenített el. Nagyban hozzájárult

76 *Fehér András:* Nemzeti Bizottságok Bihar megyében. Acta Universitas Debreceniensis VII 1. (Debrecen, 1961) 187. és köv. lapjain.

77 *Szabó Pál:* Nagygyanté. Hazai kis tükör (Bp. 1961.) 214–221. Vö.: *Péter László* ismertetésével. Etn. LXXIII. évf. (19–62) 3. 496. – A cikkben több tárgyi tévedés is van.

ehhez a beadási kötelezettség is, amely a termelőszövetkezeti tagokat közvetve sújtotta. Sokan mások, különösen a volt középparasztok közül, azért hagyták oda a földet, mert nem látták biztosítottnak a termelőszövetkezet és ezen belül saját létüket, a hiányos szakértelem, az esetleges rossz vetés és a beruházások terhei miatt. A föld, a mezőgazdaság elhagyása különösen az ifjúság körében volt nagymérvű, mondhatni általános. Eennek öszönhető, hogy termelőszövetkezeteink tagsága elöregedett s ha éppen még munkaképes is, helyenként már ma is probléma és pár év múlva általánosan az lesz a tagság életkora.

A földet otthagyók túlnyomó többsége az iparban helyezkedett el. Tekintettel azonban arra, hogy területünkön jelentősebb ipari munkaalkalom mind a mai napig alig van és 60 km-es körzetben sincsen számottevő, az iparban elhelyezkedés a legtöbb esetben elköltözéssel járt együtt. Közeli ipari elhelyezkedés lehetőségének hiányában más vidékekhez viszonyítva, itt többen kerestek mezőgazdasági munkaalkalmat a környező állami gazdaságokban, mint másutt. 1945 és 1963 között Sarkadról 328 család illetve családtöredék (kb. 2500 fő) költözöttt el. Ezek közül csak 60% helyezkedett el az iparban, a fennmaradó 40% a szomszédos állami gazdaságokban keresett munkát. Sokan – noha az iparban helyezkedtek el – nem költöztek el a községből, hanem naponkénti bejárók Békéscsabára (89 fő), Gyulára (11 fő); hetenkénti hazajárók Budapestről 61-en, Békéscsabáról pedig tizennyolcan, Gyuláról 4-en, Debrecenből 5-en, távolabbi helyekről pedig még 11-en. Igen sokan vannak olyanok is, akik csak havonta jönnek haza (Budapestről 14-en, Békéscsabáról 9-en). Sarkadon nagy jelentőségű volt a társadalom átrétegződése szempontjából is a cukorgyár bővítése és 1953-ban a kendergyár létesítése. A kendergyár szerény kezdeményezésekből indult s mint gyárat, 1954. január 16-án avatták fel.[78] A kendergyár Sarkad és a járás még mindig jelentős kendertermelését hivatott feldologzni. – A kendergyár felállítása visszahatott a kendertermesztésre s ennek tudható be, hogy 1959-ben már 60 000 q kendert vett át az évi begyűjtés időszakában.[79] A termelés növekedése és a gyár nagyobb kapacitása érdekes problémákat is vetett fel. A *Dél-magyarországi Rostkikészítő Vállalat* sarkadi kendergyárában 1959-ben a *Textilipari Kutató Intézet* munkatársai a kender áztatásának tanulmányozásához fogtak. Ugyanis a gyárban a Fekete-Körös vizével áztatták a kendert, ami czáltal nehezebbé vált és rosszabbul ázott át, mint másutt. Ki kellett tehát deríteni, hogy mi ennek az oka. A kutatások arra a megállapításra vezettek, hogy magas humusztartalma miatt kevésbé alkalmas a Fekete-Körös vize a kenderáztatásra, mint más víz.[80] A cukorgyár fejlesztése pedig abból állt, hogy 1959-ben itt szerelték fel az országban legnagyobb és legkorszerűbb J–4 típusú diffúziós cukorényező berendezést, amellyel naponta 75–80 vagon cukorrépát lehetett feldolgozni.[81] Az viszont megint igaz, hogy a nagy kapacitású gépek alkalmazása visszahatott a termelésre is és elősegítette a gyár idényjellegét.

Kötegyánból a tárgyalt időszakban 58 család és családtöredék (mintegy 600 fő) költözött el; 70%-uk az iparban helyezekedett el. Mégpedig tekintélyes részük Székesfehérvárott. Ide egy korán odatelepült kötegyáni ember hívta az ismerőseit dolgozni. A Székesfehérvárra áttelepült kötegyániak zöme rokona is egymásnak és így indult meg az odatelepülés. 1963-ban 55 fő dolgozott távol a községtől, főleg Budapesten, igen sokan Ácson (ide is rokoni kapcsolatok révén kerütlek), valamint Gyulán és Békéscsabán. Sarkadkereszturon is hasonló volt a helyzet. Innen a felszabadulás óta 64 család (kb. 400 fő) költözött el, és 250 fő dolgozik távol a községtől; éspedig Budapesten 120 fő, a Megyei Útfenntartó Vállalatnál különböző munkahelyeken 30 fő, a sarkadi gépállomáson 10 fő, a nagygyantéi gépállomáson 10 fő, a Nagyszentjánosi Állami Gazdaságban 35 fő. Okányból 129 család (mintegy 1000 fő) költözött el végleg. Emellett 1963-ban 278 fő dolgozott távolt a községtől, éspedig Budapesten,

78 Viharsarok Népe 1954. jan. 19. Vö.: *Podina Péter:* Első ötéves tervünk egyik büszkesége: A sarkadi kendergyár. Békés megyei Népújság 1957. okt. 22.
79 Békés megyei Népújság 1959. szept. 26.
80 A kenderáztatás kutatása Sarkadon. Békés megyei Népújság 1959. jún. 17.
81 Uo. 1959. szept. 19.

Lábatlanban s csak mintegy 10%-uk a közeli állami gazdaságokban. A Lábatlanban dolgozó okányiakat egy vállalkozó szellemű, elsőnek odavetődött, okányi ember szervezte meg és vitte el oda munkára.

Mezőgyán esetében sem különb a helyzet, mert 71 család (kb. 510 fő) költözött el a községből és 1963-ban 65 fő dolgozott távol a községtől. Ez utóbbiak főleg Budapesten helyezkedtek el, mégpedig zömében a különböző építőipari vállaaltoknál. Gesztről aránylag kicsi volt az elvándorlás, mindössze 27 család (mintegy 200 fő) távozott a községből. Alacsony a másutt dolgozók létszáma is. Mindössze tízen járnak fel Budapestre különböző munkákra és további 12 fő jár a Dunántúlra kubikolni. Ebben a községben maradt meg leginkább a korábbról ismert kubikos foglalkozás, életforma. Zsadányban viszont nagy az elvándoroltak száma, körülbelül 150 család és családtöredék (mintegy 1100 fő) hagyta el az elmúlt 20 év alatt a községet. 1963-ban 45 fő dolgozott a községtől távoli munkahelyeken, mintegy 20-an Budapesten, 25-en pedig a környező állami gazdaságokban, gépállomásokon. Biharugráról is hasonló arányú volt az elvándorlás. A felszabadulás óta eltelt 20 év óta 98 család hagyta el a községet és költözött főleg Budapestre. 20 fő körül mozgott 1963-ban azoknak a száma, akik távol dolgoztak a községtől és hetente vagy havonta jártak haza. Érdekes, hogy szinte kivétel nélkül valamennyien Budapesten kerestek és találtak munkát maguknak. Újszalontán más volt a helyzet. Innen vándoroltak el aránylag legtöbben. A kérdéses időszakban 19 család és családtöredék költözött el; mintegy 250 fő. Az eljáró dolgozók száma is alacsony, mindössze 7 fő. Ezek közül hárman a vizesfási gépállomáson, hárman Budapesten a gyorsvasút építkezésnél, egy fő pedig a töviskesi gépállomáson dolgozik. Méhkerékre vonatkozóan sajnos, nem állnak rendelkezésünkre hasonló biztos adatok, pedig ez a község ebből a szempontból érdekesebb, mint a többi. A község nagyszámú agrárproletár lakossága már a felszabadulás előtt is nagymértékben idegenben vállalt munkát, summás volt. *Ary Róza* erről a problémáról 1960-ban egy nagyon figyelemreméltó cikket írt. Már a címe is sokat mondó volt: *„Sutbadobta a vándortarisznyát 700 méhkeréki dolgozó paraszt..."*[82] Elmondta a szerző, hogy kora tavasztól késő őszig megyénk minden táján találkozhattunk az állami gazdaságokban méhkerékiekkel. Valósággal harcoltak értük, mert mindenütt jó munkásokként ismerték őket. „A régi paraszti világ szerint dolgoztak", nem nézték, hogy hány órát dolgoznak, hanem az volt a lényeg, hogy a „piroshasú meglegyen". Mindig vándormunkások voltak, megszokták tehát az irányított munkát, régen is uradalmakban dolgoztak, munka alatt istállókban, pajtákban aludtak. A család ez alatt odahaza volt és próbált a családfő kerestetéből megélni. Rendkívül roszszak voltak az egészségügyi körülményeik, sok volt közöttük a TBC-s. A földosztás után változás állt be ugyan a község életében, de nem kaptak elég földet, és nem kapott minden rászoruló. Nem oszthattak, mert a határ annyi hold volt, ahány ház. Fejlődött ugyan a község, mert kapott köves utat, villanyt, új iskolát, tanácsházát, artézi kutat, de a földosztás önmagában nem oldotta meg problémáikat. Továbbra is távol keresték kenyerüket, csak jóval különb körülmények között, mint régebben. Munkásszállásokon éltek a munkák ideje alatt, rendesen és rendszeresen táplálkoztak, nem hajtották magukat agyon, mint régen. Közben otthon is változások történtek. Lassacskán levetették a saját szövésű vászonruhákat, melyek leghosszabb ideig itt maradtak meg, felújították a házakat, igen sok zsúpfedél helyére cserép került, új, modern bútorok kerültek a házakba, sok rádiókészülék talált gazdára a községben és az iskolázás területén is döntően más ma már a helyzet. Ma tanulnak a méhkeréki gyerekek. A felnőttek pedig városias ruhákban járnak. Hiába változott azonban a helyzet odahaza, életmódjukban, és vált jobbá; a döntő változás még váratott magára és csak a termelőszövetkezet fejlődésével köszöntött rájuk. 1956 előtt a faluban működött rossz termelőszövetkezet elidegenítette magától az embereket, a tagokat. De az 1959-ben alakult *Nicolae Balcescu Termelőszövetkezet* 38 tagja rendkívül szorgalmával, a szaktanácsok megfogadásával kimagasló eredményeket ért el s 10 hónap

82 *Ary Róza:* Sutba dobta a vándortarisznyát 700 méhkeréki dolgozó paraszt... Békés megyei Népújság 1960. jan. 23.

alatt átlagos keresetük 16–17 000 Ft volt. Ez hihetetlenül vonzó volt a méhkerékiekre nézve és a különben is megunt, igen sok hátránnyal bíró vándorlással felhagytak. 1959 őszén földet kértek az államtól, hogy azon gazdálkodva vándorlásukat megszüntethessék. A Balcescu Termelőszövetkezet 1959 őszén az állami tartalékföldekből jelentős mennyiségű földet kapott és így területe az akkor újonnan belépők földjeivel együtt 6000 holdra nőtt, taglétszáma pedig 730 lett. A méhkerékiek megtalálták a termelőszövetkezetben a számításukat, nem járnak tovább vándormunkásként a különböző gazdaságokba, hanem maradnak a faluban. Gyarapodásuk a falu külső képén is meglátszik, erről azonban később, a következő fejezetben lesz szó.

Az átrétegződés teljes felmérése szempontjából nem szabad figyelmen kívül hagyni a termelőszövetkezeten belüli, illetőleg az egyes falvakon belül végbement átrétegződést sem. A megmaradó parasztság sem a régi értelemben vett parasztság ma már, egyrészt, mert a mezőgazdaság nagymértékben gépesített és ezáltal a hagyományos paraszti munkaeszközök és munkamódok kiszorultak a használatból. A mezőgazdaság gépesítése révén a mezőgazdaság is iparszerű szakmunkává vált, illetőleg válik. A mezőgazdaságon belül kialakult egy ipari réteg, a különféle gépkezelők, műhelyekben és brigádokban (például építőbrigád) dolgozók köréből és egy mezőgazdasági értelmiségi réteg, amelyet a termelőszövetkezetek vezetői (vezetőség, elnök. irodisták, brigádvezetők, agronómusok, raktárosok stb) alkotnak. A szakmaként folytatandó mezőgazdasági munkák irányába mutat az a tendencia is, hogy a szoros értelemben vett mezőgazdasági munka is mindinkább szakosodik, ipari jellegűvé válik. Ennek a folyamatnak a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok munkaszervezése is kedvez. A termelőszövetkezeteken belül nemcsak bizonyos üzemegységek alakultak ki, hanem az üzemegységen belül is egy-egy munkaág, munkafázis elvégzésére külön szerveződtek munkacsoportok, brigádok. Termelőszövetkezeti vonatkozásban ilyen nagy, tovább bontott üzemegységek a növénytermesztés, az állattenyésztés és a kisegítő foglalkozások üzemegységei. A növénytermesztés további megoszlásaként talajművelésről, növényápolásról, valamint betakarításról beszélünk. Az állattenyésztésnél állatgondozás mellett az állat hasznának megfelelően van tejgazdaság, hizlalás; illetőleg az állatfajtáknak megfelelően tehenészet, hizlalda vagy külterjes sertéstartás, azaz csürhe, juhászat, illetve baromfitartás. Mindenfajta állattartásnál külön foglalkozási ágként jelentkezik a szaporítás és vele kapcsolatosan a fiatal állatok gondozása (borjúnevelés, baromfikeltetés, fialtatás). A kisegítő jellegű munkáknál leglényegesebb a teherhordás megszervezése a gazdaság igényeinek megfelelően. A ló vagy kevésbé ökörvonatású járműveket és általában a rájuk épülő munkakört fogatolásnak nevezik, az itt foglalkoztatott emberek neve pedig általánosan hajtó vagy fogatos lett. A lovak, általában az állatok kiiktatásával igen elterjedt a gépi teherhordás, üzemi nyelven a vontatás. Ez mindenütt vontatókkal történik. A vontatás mellett a legjelentősebb kisegítő termelőszövetkezeti üzemág az építés, az építőmunka, amit ugyancsak brigádszervezetben fejtenek ki (építőbrigádok). Ezekben a brigádokban néhány mesterember mellett (kőműves, ács, asztalos stb.) részt vesznek a nem tanult ipari elemek, termelőszövetkezeti tagok is, például a vályogvetők, tapasztók, kubikosok stb. Az egyes termelőszövetkezetekben működő ipari műhelyek legtöbbje az építő brigádok keretében dolgozik. Legnagyobb önállósága van a kovácsműhelyeknek, amelyek a mezőgazdasági eszközkészítés és -javítás terén is fejtenek ki tevékenységet. A termelőszövetkezet gépesítettségi fokától, illetőleg termelési specializálódásától függően más és más műhelyek is lehetnek nagy jelentőségűek a szövetkezet életében. Mint például a gépjavító-szerelőműhely egy gépekkel jól ellátott szövetkezet esetében, vagy jelentősebb kertészkedés, az itt eléggé elterjedt hajtatásos kertészkedés mellett az asztalosmunka, az asztalosműhely. A legutóbbi öt évben számottevően emelkedett a termelőszövetkezeti öntözéses területek nagysága. Az öntözéses gazdálkodás nagy számú felszerelést kíván. A termelőszövetkezetek ezeket a szerelékeket sajátmaguk készítik és szerelik fel. Az öntözéses gazdálkodásnál nélkülözhetelen szivattyúberendezést, illetve annak motorját is maguk kezelik. A sarkadi járás termelőszövetkezetei közül a legjobb építőbrigádja a sarkadi *Lenin* és az okányi *Alkotmány Termelőszövetkezetnek* van. Kovácsműhelye és darálója pedig a kötegyáni *Vörös Csillagnak*

híres. A darálókról szólva, azokat a termelőszövetkezetek kisegítő üzemei közé kell sorolni. Szinte minden nagyobb termelőszövetkezetnek van és nemcsak a termelőszövetkezet számára darálnak, hanem a tagoknak egyénileg is, de a tagokon kívül a lakosság nem termelőszövetkezeti részének is végeznek bérmunkát. A darálók és néhány szeszfőzde (Geszt) mellé téli foglalkoztató jelleggel esetenként több kisegítő üzem is járul, mint például a cirokseprőkötő-műhely Sarkadkereszturon. Jelentőségét tekintve, nem lehet a kisegítő üzemek közé venni a raktárakat és nem lehet kisegítő jellegű munkaként értékelni a raktározást. A nagyüzemi mezőgazdálkodás minden formájában igen nagy jelentőségű a terményraktározás, de általánosságban maga a raktározás is, ami nemcsak a terményre, hanem a munkaeszközökre, tárolóeszközökre, például zsákokra stb. vonatkozik. Raktározás tekintetében területünk minden termelőszövetkezete igen nehéz helyzetben volt még olyan esetben is, mint a sarkadi *Lenin* és az okányi *Alkotmány*, ahol régen meglevő uradalmi magtárakat vettek át. Raktárak hiányában hosszú éveken át szükséges volt, legalább bizonyos ideig, az úgynevezett nyílt színi raktározást eltűrni. A raktározásnak ez az igen sok kárt okozó formája méltóan hatott vissza akadályozólag a termelőszövetkezeti szervező munkára, és a termelőszövetkezetek megerősödésére. Mindezekben az üzemekben és műhelyekben brigádszervezetekben folyik az üzemszerűen szervezett és ipari jelleggű munka. Bizonyos ellentmondás volt tapasztalható kezdettől fogva az ezen ipari jellegű munkát végző brigádtagok bérezése és a termelőszövetkezeti tagokra vonatkozó általános, mezőgazdasági jellegű bérezési mód között. Az ilyen munkaköri megoszlás és ezeken belül is a munkának a lehetőségig való szétválasztása révén a paraszti munka egyetemlegessége felbomlott és az a paraszti fejlődés, hogy mindinkább egy bizonyos résztása mármunka elvégzése a feladata. Az egész gazdaság működésének figyelemmel kísérése, a különböző munkafolyamatok és munkafázisok összhangba hozása és egységben való látása már nem feladata többé a parasztnak, ezt a mezőgazdasági szakember, az agronómus, illetve közgazdász végzi el, rá csak egy bizonyos terv szerinti feladat elvégzése hárul.

Ennek a munkaszervezésnek és munkamódszernek megfelelően alakult át maga a munkaszervezet is. A korábbi családi munkaszervezet felbomlott még olyan esetekben is, amikor apa és fiú ugyanazon munkahelyen és munkakörben együtt dolgozik, mert más keretek között végzik munkájukat, mint előzőleg. Ez többek között abban is megmutatkozik, hogy munkájuk egyenlő értékű, nem az apa irányít, hanem a szervezet megfelelő egysége, illetőleg vezetője. Családi összekerülésük csak véletlen műve, esetleges. Egyik sincs tekintettel a másik munkájára szervezetileg, legfeljebb szubjektív módon.

A munkaszervezet átalakulásának egyik érdekes és feltétlenül jellemző vonása a nők bevonása a termelőszövetkezeti, illetve nagyüzemi mezőgazdasági munkába. Ez a termelőszövetkezetek kezdeti időszakában meglehetősen nagy problémát okozott, dacára annak, hogy az előző állapotban, a családi munkaszervezet keretében, magától értetődően a nők is részt vettek a termelőmunkában. De éppen a családi munkaszervezet felbomlása és a mezőgazdasági munka üzemszerű szervezése következtében a nők kimaradtak a termelőmunkából, visszahúzódtak. Hosszú magyarázkodás és meggyőzés eredménye volt, hogy a nők újból elfoglalták helyüket a termelőszövetkezeteken belül a termelőmunkában.[83] Még így is sok gátló körülmény van, és ahogy Vértes község esetében megfogalmazták, az általánosítható is. A nők a vértesi meglátás szerint csak akkor tudnak zavartalanul résztvenni a termelőszövetkezet munkájában, munkájukra csak akkor lehet biztosan számítani, ha a szövetkezet segít megoldani sokféle, sajátos gondjaikat. Segít abban, hogy családi dolgaik, háziasszonyi kötelességeik sérelme nélkül résztvehessenek a közös munkában. Ebből a célból járásunk területén is több kezdeményezés történt. Például az újonnan alakult termelőszövetkezetekben az asszonyok részére találkozókat rendeztek és ezeken megbeszélték azokat a feladatokat, amelyek megoldása elősegítette volna a nők termelőszö-

83 Nők a termelőszövetkezetekben (Bp. 1960)
84 Egy homoki falu felemelkedése (Vértes) (Debrecen, 1960) 15.

vetkezeti munkáját.1959. augusztus 9-én Okányban, augusztus 10-én pedig Kötegyánban rendeztek ilyen találkozót.[85] Ezeken a megbeszéléseken elhatározták, hogy a termelőszövetkezetek keretében üzemi konyhákat szerveznek, hogy ezáltal a nők házimunkáját csökkentsék. Ilyen meggondolások alapján létesült üzemi konyha a sarkadi *Lenin*, a kötegyáni *Vörös Csillag*, s az okányi *Alkotmány Termelőszövetkezetben*, állandó jelleggel. Idény-üzemi konyhák pedig több kisebb termelőszövetkezetben is létesültek. Az állami gazdaságok és gépállomások mindegyikén működik üzemi konyha, amelyek ugyancsak nagyban hozzájárulnak a nők családon belüli tehermentesítéséhez. Különösen Nagygyantén és Sarkadon találunk sok olyan családot, ahol a férfi állami gazdasági vagy gépállomási dolgozó, az asszony viszont termelőszövetkezeti tag és valamelyik termelőszövetkezetben dolgozik. Ottani munkáját azonban csak úgy tudja zavartalanul ellátni, ha a férje a munkahelyén ebédet kap. Érdekes itt kitérni arra a szempontra, hogy az állami gazdaságokba és gépállomásokba azért nem mennek területünk asszonyai dolgozni, mert azt eredetileg is üzemszerűen szervezett, ipari jellegű munkának tekintették, aholvá éppen ezért férjeik sem engedték őket dolgozni. Míg a termelőszövetkezeti munkát a hagyományos paraszti munkának nézték, ahol az asszony is megtalálhatja a maga helyét.

Azonban nemcsak a férj ellátása okozott gondot és nehézséget, akadályozó körülményt a nők termelőszövetkezeti munkája előtt, hanem a gyerekek és az esetlegesen egyéb családtagok ellátása is. A gyerekek ellátása számára minden községben napközi otthonok létesültek, az óvodák és általános iskolák mellett. A nyári időszakokban pedig még igény-napközik is, amelyek az ilyenkor használton kívül levő tantermeket vették igénybe. Ma ott tartunk, hogy minden helységben zsúfoltak a napközik és férőhely hiánnyal küzdenek, pedig induláskor igen nagyfokú elutasításban részesültek. A terület parasztasszonyai szívós tartózkodást mutattak a napközi otthonokkal szemben. Tartózkodásuk méginkább megmutatkozott a bölcsödék irányában. Ez még ma is meglehetősen nagyfokú s ez érthető is, ha arra gondolunk, hogy járásunk bölcsődéi a sokoldalú és állandó erőfeszítések dacára is zsúfoltak és felszerelés tekintetében sok kívánnivalót hagynak maguk mögött.

A gyerekek mellett az asszonyok termelőszövetkezeti munkáját az úgynevezett „egyéb családtagok" kategóriába tartozó öregek is megnehezítették. Az öregek szervezett ellátása mindezideig nem biztosított és továbbra is több-kevesebb gondot jelent. Egyben azonban általánosítható a helyzet, az öregek, különösen a beteg öregek, ellátása mindenütt az asszonyok feladata ma is. Járásunk területén három szociális otthon működik ugyan, ezekben azonban csak a gondviselőkkel nem rendelkező, teljesen magukra hagyott, javarészt magatehetetlen öregek kaptak helyet és nyernek gondozást. Különben is a szociális otthonok minden ellátottságuk ellenére népszerűtlen intézmények, amelyek nemcsak a gondozásra szoruló öregek, hanem a családtagok körében is általánosan mellőzöttek. A családi élet ma is szoros egységet képez, amelybe ma már nemcsak anyagilag, hanem inkább már érzelmileg tartoznak bele az öregek is. A szociális otthonban való elhelyezés pedig a családi egység méltatlan, a falu közvéleménye által elítélt megbontását jelenti még ma is.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy már előzőleg is, a termelőszövetkezeti mozgalom erősödése előtti időszakban, a szociális gondoskodás kezdeti szakaszában is, nem dolgoztak nők a termelőszövetkezetekben. Éppen ellenkezőleg. Nagyon sok példát tudunk felhozni az ellenkezőjére, főleg az egyedül álló nők köréből. Közülük is ki kell emelnünk *Szamos Zsuszannát*, a sarkadi *Alkotmány Termelőszövetkezet* tagját, akiről 1954-ben azt írta a megyei lap, hogy három év óta minden évben túlteljesítette a 300 munkaegységet és 1954-ben 389 munkaegysége volt. S annak ellenére, hogy mint könyvelő dolgozott a termelőszövetkezetben, rendszeresen résztvett a növényápolási munkák elvégzésében.[86]

A társadalmi változásokhoz, illetőleg az átrétegeződéshez tartozik végső soron a cigányság kérdése is. Mennyiben változtatott a termelőszövetkezeti mozgalom, a

85 Békés megyei Népújság 1959. aug. 2.
86 Viharsarok Népe 1954. dec. 25.

nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés a cigányok életén, hogyan illeszkedtek bele az átalakuló társadalomba, illetőleg a megváltozott termelési viszonyokba? Elmondhatjuk, hogy egyre több cigány választ állandó munkát s még a társadalmi fejlődés alacsony fokán álló sarkadi cigányok között is akad ma már földműveléssel foglalkozó is. A sarkadi cigányok között különösen kedvelt a kertészkedés. Érdekes termelési formáció az, hogy a sarkadi cigányok a házaikhoz tartozó 3–400 négyszögöles kertjeikben, 1950–54 táján, közelebbről ismeretlen indítékból fokhagymát kezdtek termeszteni. Azóta igen nagy mértékben elterjedt közöttük, s ma már nem csak sarkadi, hanem mondhatni járási viszonylatban is a fokhagymatermesztés a cigányok monopóliumává vált. A fokhagymát dugványozásos módszerrel termesztették.[87] Természetesen a fejlődésel ellentétes hangok is hallatszanak a cigányok körében. Geszten például öreg *Rostás Sándor* úgy vélekedett, hogy a cigányok korcsosodnak, mert „gazdálkodnak", a cigány ugyanis nem dolgozik, – mondta *Rostás,* a munka a magyarosodással jár együtt. Már a vályogvetés is korcsosodást mutató, elmagyarosodást jelentő foglalkozások közé számít az öreg szerint.[88] A termelőszövetkezeti munka különösen távol áll tőlük. A munkaegységben való bérezés, az évenkénti egyszeri elszámolás különösen sújtotta a cigányságot, s szinte lehetetlenné tette, hogy a termelőszövetkezetek tagjai lehessenek s ott rendszeres munkát folytassanak. A cigányoknak ugyanis általában nincsen „kitartásuk", azaz egy gazdasági évig elegendő élelmiszerük, pénzük, amelyre építve dolgozni tudnának. „Máról-holnapra élünk, mint a madár", mondják általában amikor a termelőszövetkezetben munkát keresnek, napszámbérben való elszámolást, tehát naponkénti fizetést, vagy legalább heti bérezést, de legengedékenyebb esetben is havi elszámolást, havi bérezést kértek. Sokszor lehetett hallani, hogy „mit érünk mi a sok terménnyel", hiszen „nincs is hova tenni". Ha némelyik kitartó, szívós cigány kapott is terményt a munkaegységben való elszámolás alapján, azt azonnal eladta, részben tárolási lehetőségek hiányában, részben pedig azért, mert a pénzt tekintik egyedüli vagyontárgynak. A pénznek egyedüli vagyontárgyként való tekintésében biztonsági szempontok is szerepet játszanak. A pénz alig tartható számon, kis helyen, dugva is elfér, utána adót nem kell fizetni, a szomszédok nem látják, nem tartják számon. Mindezekből kifolyólag járásunk cigánysága, amennyiben mezőgazdasági munkát vállalt és beilleszkedett a nagyüzemi mezőgazdaságba, kirívóan nagy arányban az állami gazdaságokban helyezkedett el. Meg kell itt említenünk azt is, hogy a termelőszövetkezetek tagsága sem nézte minden esetben jó szemmel a termelőszövetkezetekbe felvételre jelentkező cigányokat, és felvételüket igen sok esetben meg is akadályozta. Erre különösen Sarkadról, Sarkadkeresztúrról és Okányról lehetne példákat felhozni. 1960 óta azonban, amióta a fentiekben ismertetett gátló körülmények egyre inkább kiküszöbölődtek és az ellentétek elsimultak, területünk cigányságának beilleszkedése is nagyobb mérveket öltött.

A termelőszövetkezetekben folyó mezőgazdasági munka üzemszerűvé és ipari jellegűvé való válásának különben számos szervezetbeli jele is van. Ezek közé tartozik például a szakcsoportok létesítése is, ami azt jelenti, hogy több termelőszövetkezet azonos termelési ágak, bizonyos termelési feladatok jobb ellátására együttes tevékenységet fejt ki. Ezek a szakcsoportok igen sokoldalúan szerveződtek. Első előfordulásuk a termelőszövetkezeti mozgalom kiteljesedése előtti időkre esik. Kezdetleges céltársulások voltak ezek. De létrejöhettek a termelőszövetkezeteken belül is úgy, hogy a termelőszövetkezeteken kívüliekre is vonatkozhattak. Járásunkban különösen népszerűek voltak a tejszövetkezetek. 1958-ban Okányban és Körösnagyharsányban, valamint Kötegyánban alakultak tejszövetkezetek, amelyekben a termelőszövetkezeteken kívül a megmaradt egyéni gazdák közül is néhányan részt vettek illetőleg a háztáji gazdaságok tejét is forgalmazták.[89] 1958-ban 46 taggal Sarkadon *Harcos* néven sertéstenyésztő szakcsoport alakult és kizárólagosan fehér hússertést

87 Fokhagymatermesztő cigányok Sarkadon. Békés megyei Népújság 1958. ápr. 23.
88 *Varga Tibor:* Egy óra a geszti cigánysoron. Békés megyei Népújság 1957. szept. 1.
89 Békés megyei Népújság 1958. dec. 10.

tenyésztettek.[90] Mezőgyánban viszont a földművesszövetkezet kezdeményezett méhészeti szakcsoportot és a tagok részére a téli hónapokban (1957) szaktanfolyamot is rendezett.[91] Előre mutató volt 1956-ban egy érdekes mezőgyáni kezdeményezés: a géphasználati társulás. Ez bizonyos fokig előkészítője volt a termelőszövetkezeti mozgalom nagyobb arányú kibontakozásának, amennyiben 23 dolgozó paraszt összefüggő táblán megalakította az első mezőgyáni géphasználati társulási csoportot. Biharugrán, Geszten és Sarkadkeresztúron nem járt eredménnyel ilyenek szervezése. Egyedül Kötegyánban folyt még eredményes szervezés Mezőgyán mellett a járásban ezen a területen.[92] Ennek a szakcsoport jellegű társulási formának a termelőszövetkezeti mozgalom kiteljesedésének időszakában is van folytatása. A háztáji gazdaságokat igen sok esetben közös géphasználattal, géphasználati társulás formájában művelik meg a termelőszövetkezeti tagok. Különösen elterjedt ez a háztáji művelési forma Kötegyánban és Okányban.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás kizárólagossága mellett a háztáji gazdaságokra alapulva a baromfitartásban van legnagyobb szerepe a szakcsoportoknak. Általánosan elismert és a termelőszövetkezeti tagokban is tudatosult, hogy a baromfitartásban a közös mellett igen jelentős szerepe van a háztáji gazdaságnak, a tanyai, az udvaros baromfitartásnak. Érdemes a termelőszövetkezeti tagoknak baromfival foglalkozni, mert jelentős egyéni jövedelmet biztosít, ráadásul úgy, hogy a családok olyan tagjai számára jelent kereső foglalkozást, akik csökkent munkaképességűek, vagy más okok miatt nem tudnak teljes értékű munkaerőként részt venni az egyéb munkákban. (Idősebb férfiak, nők, nagyobb gyerekek stb.)[93]

A mezőgazdaság belső iparosodásával járó életmódbeli változások leglényegesebbike tehát a munkás életmód terjedése a parasztság között. Ez a változás nyomon követhető a mezőgazdasági munkát végző, tehát parasztnak maradt termelőszövetkezeti tagoknál is. Számos jel árulkodik arról, hogy a régi paraszti vagy éppen mezőgazdasági munkás (cseléd) életmóddal szemben a haladottabb ipari munkásság életmódjának megfelelő igényekkel lépnek fel. Általános követeléssé lett például az 1950-es években a sarkadi járás termelőszövetkezeteiben is az úgynevezett „nyolc-órázás". Ez alatt a követelés alatt azt kell érteni, hogy a termelőszövetkezeti tagság az ipari munkásság régi követelésének megfelelő napi 8 órában akart csak dolgozni. Mind a termelőszövetkezetek vezetői, mind pedig a magasabb irányító szervek ellenálltak ennek a kívánságnak és indoklásukban a mezőgazdasági munka sajátosságaira, nem utolsó sorban nagymértékű idényjellegére hivatkoztak. Évről-évre visszatérő probléma ez, amely mindenfajta felvilágosító- és meggyőző munka ellenére újból és újból felvetődik. A kötegyáni *Táncsics Termelőszövetkezet* nem egy közgyűlésén viharos viták folytak erről a kérdésről, de a sarkadi *Dózsában* és az okányi *Alkotmányban* is ez volt a helyzet.

A nyolc-órázás mellett árulkodó jelként jelentkezik egyre erőteljesebb formában a termelőszövetkezeti tagok kizárólag pénzzel való fizetésének igénye is. A méhkereki *Balcescu* és a sarkadkeresztúri *Egyetértés* Termelőszövetkezetben úgy fogalmazták meg ezt a követelést, hogy a régi paraszti, mezőgazdasági munkás múlttal való szakítást a fejlődést és a változást éppen a tisztán pénzbeli fizetés jelenti. Mert, úgymond, a cselédsorban is kommenció járta, valamenyi pénz és termény, meg ruha. A terményben való fizetés jellegzetesen mezőgazdasági fizetési forma, míg a pénzfizetés az árutermelésre beállított nagyüzemi ipari munkásságra jellemző. Ugyancsak fontos jel a munkás életforma terjedésére a szakosodás igénye. Ez vonatkozik néhány esetben egy-egy termelőszövetkezet egészére is, de általánosabb formában termelőszövetkezeti tagok szakosodási vágyaiban nyilvánul meg. Egyre többen és többen vannak olyan termelőszövetkezeti tagok, akik kizárólagosan egyetlen munkafázis, körül-

90 Uo. 1958. júl. 22.
91 Uo. 1957. dec. 22.
92 *Dandé András:* A jó tömegkapcsolat hatása – géphasználati társulás alakult Mezőgyánban. Viharsarok Népe 1956. szept. 19.
93 A nagyüzemi baromfitartás tudnivalói (Debrecen, 1961) 1.

határolt munkaegység, feladatkör ellátására törekednek és lemondanak a mezőgazdasági üzem egészének gondjairól. Az ilyen fajta szakosodás nagyon beszédesen nyilatkozott meg a közelmúltban, amikor területünk legnagyobb termelőszövetkezetei mezőgazdasági tanulókat szerződtettek, az ipari tanulókhoz hasonló módon. A termelőszövetkezeteinkhez elszegődött mezőgazdasági tanulók bizonyos szakokra szerződtek, mint például növényápolásra, juhászatra stb.

A munkás életforma terjedése az életmód változásaiban is megmutatkozott. A munkás életforma irányába változó paraszti életmódot a termelés változásából vezetjük le. A sarkadi járás parasztságának nagy része a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása előtt is kisebb-nagyobb méretben árutermelést folytatott már. Azonban nem szervezett formában, és az értékesítést is saját maga végezte. Mindemellett termelő tevékenységének tekintélyes részét az önállátás képezte. Ezzel szemben a nagyüzemi mezőgazdaság kizárólag árutermelést végez, az önellátásra való majd teljes figyelem nélkül. Kiegészíti ezt a termelési mechanizmust a szervezett értékesítés is. A régebbi termelési formában a paraszt csak termelt, de a termelés és a társadalmi körülmények korlátai miatt csak igen szűk körben fogyasztott. A parasztság a múltban jellegzetesen nem fogyasztó réteg volt. Ezzel szemben jelenleg egy nagyszabású, szervezett árutermelés részmunkása és jelentős fogyasztóréteg. Abban, hogy a nem fogyasztó parasztság fogyasztó réteg lett, a termelési körülmények és a termelőeszközök birtoklásában beállott változások tükröződnek. A mindennapok nyelvén ezt a jelenséget úgy fogalmazzák meg, hogy a mai parasztság, minthogy nem tud földet venni és a házépítés, házvásárlás, valamint a háztáji gazdaság területén is korlátozott, jövedelmét olyan beszerzésekre használja fel, amire régebben nem is gondolt, sőt az esetek többségében nem is ismerte.

Ennek a fogyasztásnak kapcsán alakult át példának okáért nagyon rövid időn belül területünk parasztságának ruházkodása. Mint már az előzőekből kiderült, számottevő népviselet területünkön nem volt ugyan, de kialakult egy hagyományosnak vehető paraszti ruházkodás. Ennek a ruházkodásnak egyes darabjait például Méhkeréken a legutóbbi időkig maguk készítették a lakosok. Ma már saját készítésű anyagból senki sem készít ruhát saját magának és családtagjának még Méhkeréken sem. Kizárólagossá vált a gyári textilanyagok s ezen túl igen nagy mértékben megnőtt mind a női, mind a férfi készruha használata. A ruházkodás terén meglehetősen éles szakadás figyelhető meg a mai 50 év körüliek és idősebbek, valamint az ezeknél fiatalabbak között. Az 50 év körüli és ennél idősebb férfiak és nők egyaránt hordják a régi, hagyományosnak vett paraszti ruházatot. Már csak takarékossági szempontból is, mert hiszen ha már megcsináltatták, el kell nyűni. A fiatalok viszont nem adtak és nemadnak erre semmit, hanem az újabb és újabb divatnak megfelelően, úgynevezett „városi ruhában" járnak. A ruházkodás terén szembeszökő változás a munkaruha megjelenése. A parasztság régebben a munkaruha fogalmát nem ismerte, ha csak a férfiaknál is használatos kék elölkötőt nem minősítjük annak. Munka közben általában a régi, elkopott ruháikat használták. Ma viszont külön munkaruhájuk van a termelőszövetkezeti tagoknak. A munkaruha ugyancsak boltból, készen vett darab és semmi egyéni, különleges sincsen rajta. Munkaruhaként terjedt el, de viseleti darabbá vált a gumicsizma mind a férfiaknál, mind a nőknél. A gumicsizmaviselést a még most is rendkívül nagy sár tette ilyen gyorsan általánossá. A férfiak munkaruhája télen a vattázott nadrágból és kabátból álló „bufajka". Mindenütt orosz eredetűnek tartják, az első darabokat a Vörös Hadsereg katonáitól kapták 1944–45-ben. Jó ideig nálunk nem készítették ezt a nagyon jól bevált ruhát, csak 1950 körül lehetett kapni. Adatközlőink emlékezései alapján meg lehet állapítani, hogy viselése a gépállomásokról terjedt el, ahol a dolgozók munkaruhaként kapták. Általánosan bufajkának hívják, de Mezőgyánban oroszka néven is ismeretes. Hasonlóan, az overall is a gépállomásokról terjedt el. Ma már igen széles körben viselik és óverá-nak nevezik. Terjedőben vannak a különféle egész- és félköpenyek is munkaruhaként, de ezek gyakorisága meg se közelíti az előzőekét. Természetesen az overallt is, és a bufajkát is a fiatalabbak hordják csak; általában 45–50 éves korig, mert az öregebbek kitartanak a régi ruhadarabok mellett.

A közelmúltban elterjedt viharkabátról is meg kell emlékeznünk. A hosszú gumírozott csuklyás, öves viharkabátokat eleinte a területet járó agronómusok, brigádvezetők, tanácsi- és pártszervezeti funkcionáriusok hordták. Kiegészítő felszerelési tárgy volt náluk a vállszíjjal ellátott, vállra akasztva hordott aktatáska, majd pedig az ezt felváltó, ugyancsak vállon hordott bőr válltáska. Mindkettőben iratokat, füzeteket hordtak magukkal, de sokszor ennivalót is. A viharkabát az 1950-es évek végére általánosan elterjedt, ma már a termelőszövetkezeti juhászok, pásztorok illetményruhaként, munkaruhaként kapják. Nagyszerűen pótolja a szűrt, sőt a bundát is, mert nem csak eső ellen nyújt védelmet, hanem a gumírozás miatt meleg is. Gyakori hogy a télikabát fölé is felhúzzák.

A férfi fejviselet is jelentős változásokon ment át napjainkban. A sok gép, a gyorsabb járművek (kerékpár, motorkerékpár, vontató stb.) megkövetelték, hogy a kalapnál a fejhez szorosabban tapadó, nehezebben lejövő fejfedőt használjanak. Ezenkívül a kalap nem is illik az overallhoz, bufajkához, viharkabáthoz, gumicsizmához. Kétféle fejfedő terjedt el, nagyjából egyforma gyakorisággal: a micisapka és a svájci sapka. Ez utóbbi a legényeknél a micisapka pedig az idősebbeknél.

A nőknél kevésbé lehet konkretizálni a ruházatbeli változást. Általánosságban elterjedtek a városi, a boltból vett, a divattal lépést tartó, legtöbbször készen vett ruhadarabok. A női ruházkodással kapcsolatosan meg kell említenünk, hogy az 50 éven felüli nők ruházata egyöntetűbben régi, mint a férfiaknál. Ez a ragaszkodás a régi ruhához, színekhez, anyagokhoz, a felszabadulás után, egészen az 50-es évek közepéig, több visszásságot is eredményezett. Például ebben az időben igen ritkán készítettek sötét, különösen fekete ruhaanyagot. Az idősebb nők tehát megfelelő ruhaanyag nélkül maradtak, vagy élénkszínű ruhában voltak kénytelenek járni. Messze vidéket bejártak fekete, illetőleg sötét ruhaanyag után. Volt olyan magán-kiskereskedő, aki szinte kizárólag sötét ruhaanyaggal kereskedett.

A női viselet alakulásánál még csak azt kell megemlítenünk, hogy a régebben általános kisbunda teljesen eltűnik, a nagykendő pedig csak a legidősebbeknél maradt meg. A téli kendő (nagykendő) használata igen leszűkült, általánossá vált a kabát, a télikabát viselete. Sok esetben csak félkabátról van szó. Gyakran lehet látni olyan termelőszövetkezeti asszonyt, aki a rövid kabát alá kötött, keményített kötényt nyel jár-kel az utcán. A rövid kabát elterjedését használatával magyarázzák, jól lehet benne hajolni, könnyebb benne a mozgás, mint az egész kabátban.

Részben az egészségügyi propaganda hatására, részben pedig sokoldalúsága miatt a legutóbbi időben igen terjed a sarkadi járás lányai, asszonyai között a mackó (tréning ruha) viselete. A két részt nem egyforma gyakorisággal viselik, a nadrágot inkább, a felső részt kevésbé. Az a szokás, hogy megveszik az egész mackót, a nadrágot használni kezdi az asszony, a felső részt pedig elteszi a gyermek részére, arra az időre, amikor majd belenő és viselheti. Ha olyan korú leány vagy fiú van a háznál, aki már viselheti, akkor az kapja és hordja. A használt mackók színe szinte kizárólagosan sötétkék, néhány bordót nem számítva. Leginkább az őszi mezei munkák alatt hordják; répaásásnál, tengeritörésnél, szárvágásnál. Természetesen télen az utcán is. A Pestről hazahozott néhány élénk színű csiricsárést nem szeretik és nem is viselik. A rikító színekben – általánosan, nemcsak a mackó esetében – komolytalanságot, felelőtlenséget látnak, és viselőjét elítélik, megszólják. Akárcsak a divat néhány itt is előfordult túlzását (tupírozás) a stréci (strici, és nem huligán!) viseletet. A Pestről olykor-olykor hazalátogatókon látható szélsőséges viseleti darabok, hajviselet stb. nyílt tanújelei annak, hogy az illető elszakadt a falujától, hogy már csak megszokásból, vagy valamilyen kényszerítő körülmény hatására jár haza, s hogy a falu közössége is kivetette magából, elítéli, nem vállalja vele a közösséget. Ennek ellenére a faluból munkára eljáró fiatal fiúk hazajövetelükkor valóságos divatbemutatót rendeznek. Viseletük általában szélsőségesen újszerű, rikító, s ha az idősebbeket meg is botránkoztatják, az itthoni ifjúságra nagy hatással vannak.

A gyerek-viselet kizárólagosan bolti ruhákból áll. A paraszti fogyasztás központjában sok esetben a gyerek igényeinek kielégítése áll. Mindenütt igyekeznek szépen járatni a gyereket, szebben, mint mások. Ebből a versenynek vehető gye-

rekruháztatásból néhány általánosítást vonhatunk le. Az első az, hogy ma már az iskolákban egyetlen mezitlábas gyerek sem fordul elő, még a cigányok is cipőt húznak. A második pedig az, hogy a gyerekruhákról eltűnt a foltozás. Az elszakadt, vagy elkopott ruhát felhasználják, eldobják inkább és újat vesznek. Az a vélemény alakult ki, hogy a foltozás nem éri meg a ráfordított időt különösen a gyerekruhánál, mert úgyis hamar kinövik, tehát hosszasabban nem is viselik. A kinőtt, egyébként még jó gyerekruhát se igen teszik el a kisebb gyerek részére, mert akkorára már más kell – mondják. Külön kell még szólnunk a fiatalok, a változás szempontjából jelentősek ünneplő ruháiról. Nőknél ezen a téren semmi említenivaló nincsen. Ünneplő ruháik az új ruhákból kerülnek ki.A férfiaknál más a helyzet. A csizma és a hozzávaló fekete csizmanadrág, télen rövid kabát, viselete erősen csökken. Ma már csak a 40 év körüli férfiak hordják. Jellemző viselési mód a nyakkendő nélküli fehér ing is. A fiatalabb férfiak azonban már városi öltözetet hordanak, pantallót viselnek és cipőben járnak, nyakkendőt kötnek. A téli félkabátot náluk is felváltotta az egész kabát, sok esetben bőrből, vagy újabban műbőrből. Az ünneplő viseletből a csizma általában kiszorulóban van. Erre az is lehetőséget nyújt, hogy a falvak mindegyikében legalább az utcák egyik oldalán már beton, aszfaltjárda van.

A parasztság fogyasztóvá válása különösen kitűnt falvaink villamosítása után. Ez különböző időpontokban történt. Sarkad jóval megelőzte a járás községeit, már 1920-ban volt villanya. Ellenben a többi község nagyon lemaradt, sokkal később kapott villanyáramot; Sarkadkeresztúr, Okány, Zsadány 1951-ben, Kötegyán, Méhkerék, Mezőgyán, Geszt 1952-ben, Biharugra, Körösnagyharsány 1961-ben. A villanyvilágítás általánossá lett, minden községben szinte minden házba bevezették az áramot. A petróleumlámpák kikerültek az istállókba, a kamrába, kivéve a tisztaszobák nagy, díszes, úgynevezett körégős lámpáit, amelyeket átalakítottak villanyvilágításúra. Így oldották meg a csillár kérdését. A világítás mellett a rádió elterjedésében volt még nagy szerepe a villanynak. Ugrásszerűen emelkedett a rádiótulajdonosok száma. Nyári napokon hangosak az utcák a rádióktól, mert igen elterjedt szokás, hogy a rádiót, hangszóróval kifelé a szoba ablakába teszik, és amellett tesznek-vesznek a tornácon, a kertben, vagy üldögélnek kint estefelé a kapu előtt a lócán. A villamosítás révén terjednek erőteljesen a különféle háztartási gépek is, a legutóbbi időben. Területünkön legjobban a mosógép terjed, mert a többi háztartási gépre, előfeltételek hiányában, kevésbé van szükség (parkettkefélőgép stb.). A világításon, rádión, mosógépen túl, nagy jelentősége van a villanyeregiának a gazdasági életben is. Termelőszövetkezeteinket is villamosították az említett időszakban és ennek kapcsán több villany hajtotta kisgépet szereztek be, használnak. Itt azonban még csak a kezdetek kezdetén vagyunk, a villanyenergia jobb üzemi kihasználása a jövő feladata. Különösen az öntözéses gazdálkodás kiszélesítése terén vannak lehetőségei sok más mellett.

Visszatérve az itteni társadalom átrétegeződéséhez, ott is a családszervezet átalakulásához, néhány szót fordítunk a lányok-asszonyok megváltozott életére. Véleményünk szerint a családon belül a legnagyobb változáson a lányok-asszonyok élete ment át és megy át még ma is, napjainkban. Területünkön régen a lányok házasságukig a családban maradtak. Legfeljebb, ha a kötelező hat elemi osztályt kijárták, de tovább nem iskolázták őket. Anyjuk mellett korán megtanulták mindazt, amire asszony korukban szükségük lehetett. Nemzedékek hosszú sora alatt ez a tudás elég volt a nők számára, hiszen nem változott a környezetükben semmi. Férjeik a faluból kerültek ki, gyermekkoruk óta ismerték egymást. Ritkábban a szomszédos faluba vitték őket asszonynak, ugyan olyan körülmények közé. *Bertalan Ágnes* igen szépen leírta ezt az életmódot biharugrai, de területünk minden helységére általánosítható viszonylatban.[94] Az asszony életmód nem volt könnyű. *Bertalan Ágnes* azt mondta róla: „az asszony, mint a család és a ház rabszolgája" élte le életét, állandó munka, gond, törődés között. Munkája igen szétágazó volt szövés-fonástól kezdve, betegápoláson, kisebb házjavításokon, meszelésen, gyermeknevelésen át alig feltüntethető messzeségekig terjedt. *Szabó Pál* nagyszerű regényében az asszonyt, az itteni

94 *Bertalan* i. m.

asszonyt, úgy ábrázolta, mint férje mindenben hű, egyenértékű, segítő- munkatársát. Ha kellett vályogot vetett, ha kellett a kezdetleges öntöző berendezést hajtotta, mint *Piros Góz* esetében.[95]

Ma a megváltozott gazdasági körülmények nem csak lehetővé teszik, hanem meg is követelik, hogy a lányok iskolázottak legyenek és ha csak lehet, ne csak a kötelező nyolc általánost végezzék el. Nehézkesen indult meg, de nagy méreteket öltött a lányok középfokú iskoláztatása különböző közeli, de néha távoli helyeken is. Az új sarkadi gimnázium a járás falvaiból nyeri tanulóit, igen sok a bejáró leánytanulója. A mezőgyániak Gyulán kollégisták, a kötegyániak közül is többen. A méhkerékiek ugyancsak Gyulán tanulnak az ottani román gimnáziumban. De távolabbi iskolákat, főleg szakiskolákat, technikumokat is felkeresnek ma már. Több sarkadi lány tanul Szegeden, Debrecenben, Békéscsabán és Pesten. A lányokat természetesen még ma is féltik és nehezen engedik ki a családból, de az iskola ezen a téren kivételnek számít. Az ipari tanulóság már nehezebben megy a lányok között. Az ipari pályáktól távol állóknak tartják a lányokat, elsősorban értelmiségi pályákra szánják őket. Azonkívül erkölcsi aggályok is vannak szép számmal, több esettel példálóznak faluszerte, és arra a helyzetre is hivatkoznak, hogy a szakmát tanult lányok nem jönnek vissza a faluba többé, végleg elhagyják a családot; szinte kizárólag távoli, nem ismert helyek fiai veszik őket feleségül. A lányok egyetemi, illetve főiskolai tanulása elé még több aggodalom emel akadályt. A középiskola elvégzésével állásba akarják juttatni a lányt, hogy ellentétben a régi viszonyokkal, keresse ki vagy legalább is egészítse ki a stafirungját. A szülők mindent elkövetnek, hogy lányaik helybeli, ismert fiúk vegyék feleségül. Azonban ilyen esetek egyre ritkábbak lesznek, mert a fiúk viszont szinte kivétel nélkül elmennek hazulról, a faluból. Igen sokan középiskolákban tanulnak, de nagy számmal ipari tanulóskodnak és még többen, amikor már csak lehet, segédmunkáskodnak nagyvárosok különböző munkahelyein. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyerekkorukban hazulról, a faluból elkerült fiúk a legritkább esetben jönnek haza, természetesen feleségeiket sem innen választják, családot nem itt alapítanak. Vakációkra, szabadságra haza-hazajőve sem az itthon maradt lányokkal foglalkoznak, hanem a hozzájuk hasonló hazajöttekkel. Azt mondják, azért, mert azok műveltebbek, jobban lehet velük beszélgetni, nincsenek annyira a családhoz, a felbomlóban levő, de esetenként igen erős hagyományokhoz, falusi felfogáshoz kötve, mint az itthonmaradtak. A családban maradt lányok nem kapósak, a karácsonyi, szilveszteri, húsvéti bálokban sokszor táncosok nélkül maradnak, vagy be kell érniük a számukra sem annyira értékes itthonmaradt kevés fiú társaságával. Egy-egy ilyen bálon mutatkozik meg leginkább, hogy a falu fiatalsága menyire két részre szakadt: az itthonmaradottakra és a hazajárókra. A hazajárók csak addig járnak haza, amíg az itthoni segítséget nem nélkülözhetik. Mihelyst elhelyezkednek, önálló életet kezdenek, megritkulnak a hazajárások és végül el is maradnak. Az elmaradás oka általában a nősülés, vagy férjhezmenés. Ez sokszor még olyan esetekben is, amikor lehetőség volna azonos munkahely révén, nem falubelivel történik. Az egyik adatközlőnk megjegyezte, hogy régen csak a katonaidő alatt formálódott házasságok vitték el az itt születettek egy részét, ma pedig minden. A katona-házasságok eseteiben is csak némelyik eset jelentette azt, hogy a fiú elköltözött, általánosabb volt, hogy a menyecske jött ide.

A helybenmaradt és az elment (hazajáró) fiatalság között igen nagy műveltségbeli különbség van. Emezek világot látottak, tapasztaltak, általában a szaktudásukon kívül is tájékozottak. Falvainknál nagyobb helyeken, szinte minden esetben városban, az esetek többségében nagy városban élnek, azon fejlett társadalmi és kulturális körülmények között, ami itt még nem valósult meg. Ennek következtében lenézik a falusi társadalmi, műveltségi viszonyokat, nem vállalják őket. A fiatalok faluról való menekülése közérthető bizonyítéka annak, hogy új életünk egyik legszebb célkitűzése: a falu és a város közti különbségek felszámolása, még nem valósult meg.

95 *Szabó Pál:* Lakodalom, keresztelő, bölcső.

Mindezek ellenére egy mozzanat révén meg kell említenünk egy, a faluba visszahúzó tendenciát is. Az idegenbe szakadt legények első párválasztási kísérleteiket otthon, a faluban teszik meg. Ismert körülmények között, ismert, jó erkölcsű lányokat szeretnének feleségül venni. Furcsa, de így általános, hogy a városok szabadabb, a hagyományos erkölcsi normáknál kötetlenebb életet élő, azokba beilleszkedett lányoktól idegenkednek s csak akkor fordulnak feléjük komoly szándékokkal, amikor otthon, az otthonmaradottak között eredménytelenül tájékozódtak. Ezt a tájékozódást a fiúk igen sok esetben szüleik kívánságára is teszik, akik így is szeretnék biztosítani fiúk otthonmaradását.

A szülők otthontartó, visszahívó tendenciájával ellentétben, nagymértékben érvényesül egy ellenkező tendencia. Igen sok szülő egyenesen elküldi a gyermekét a faluból és minden segítséget megad a távozhatásához. A falusi élet nehézségeivel, a mai falusi élet ellentmondásaival példálózik, egyetlen vágya, hogy „urat" neveljen a fiából vagy lányából, és ennek elengedhetetlen feltételének tekinti, hogy elhagyja a falut. Az „úr" fogalma ebben az esetben a független, a pénzben fizetett, a technika vívmányait felhasználó embert fedi. Hogy ez a szemlélet kialakulhatott, abban nagy része van a túlzott központosításnak is. A falvakban semmit sem lehet eldönteni, nem nagykorú, legalább a járás kell hozzá, de valószínűleg az sem elég. Aki valami akar lenni, annak legalább a járási székhelyen kell tehát élnie.

Mindezek hatására gyökeresen megváltozott a sarkadi járás falvainak élete. *Rutty Péter Piros Gózról* írt nagyszerű riportjában összehasonlítást tett a múlt és a ma Biharugrája között.[96] Elmondta, hogy Ugra kubikus falu volt. 1945-ben majd mindenki földhöz jutott. 1952-ben hosszas előkészítés után szerveztek ugyan egy termelőszövetkezet, de az 1953-ban feloszlott. Végül is, újabb termelőszövetkezet alakulásával 1960 január 19-én termelőszövetkezeti falu lett a falu. Lakóinak 87%-a egyetlen szövetkezetbe tömörült; 3370 holdon megalakult az *Új Élet Termelőszövetkezet.* Meglátogatta *Rutty Péter Szabó Pál* regényalakját, *Piros Gózt (B. Nagy Sándor)* is. Bizony ő maga is, meg a felesége is megöregedett, elnyűtt, akár a régi falu. Az új falu másmilyen. A változást az is jelzi, hogy házasságok jönnek létre parasztok és értelmiségiek között. Természetesen nemcsak Ugrán ilyen a helyzet, a változás. Nagyon is általános ez. Így van például Balmazújvároson is, másik nagy parasztírónk, *Veres Péter* falujában. *Nádasdi Péter* azt mondta Újvárosról és ez a sarkadi járás falvaira is érvényes, hogy a falu „jobb módú" és „szegény" negyede közötti régi, szembeötlő különbség eltűnőben van. A „gazda"-udvarokról már nem járnak ki a szekerek, a sok állatra méretezett istállókban tűzrevaló és lim-lom áll, hiszen a kevés számú háztáji állatnak a kisebb ól, istálló is megfelel, sőt jobb. A kertek viszont megnőttek, a nagy udvarokat felássák és beültetik gyümölcsfákkal. Elől pedig virágoskerteket alakítanak ki. Aki csak teheti, régi, terjedelmes tornácos házát modern sátortetősre alakítja át. Most, hogy földet nem érdemes venni, arra törekszenek, hogy értékes, sokáig tartó téglaházuk legyen. A zsugorgató természetű „régimódi parasztok" így helyezik el a pénzüket. A fiatalabbakat, a mai embereket pedig az igény és persze a divat viszi bele az építkezésbe.[97]

Mindezek a társadalmi változások *Erdei Ferenc* szerint a következőkben foglalhatók össze: Legáltalánosabb jelenség az iparosodás-városiasodás, amely három részből tevődik össze. Sokan a városokba, illetőleg a nem mezőgazdasági foglalkozásokba áramlanak. De igen jelentős a mezőgazdaságon belül is az állandó és rendszeres munkát lekötő nagyüzemi, ipari jellegű munka, illetőleg munkahely. Végül az iparosodást-városiasodást szolgálja az a sokrétű város-falu közötti kapcsolat is, amik a munkábajárások, iskolázás, városi beszerzések stb. révén az utóbbi időben igen megszaporodtak. Igen fontos jelenség továbbá a mezőgazdasági népesség rétegződése. A régi, birtoknagyság szerinti rétegződést elsöpörte az idő. Helyette most van kialakulóban a szocialista termelési viszonyok helyi milyenségétől, valamint a szakmai tényezőtől függő új, amelynek kereteit a mezőgazdaságban is növekvő szocialista ter-

96 *Rutty Péter:* Piros Góz. Arcképek és történetek. (Bp, 1962) 27–32.
97 *Nádasdi Péter:* Szövetkezeti emberek (Bp., 1962) 72.

melési viszonyok határozták meg. A társadalmi változások jelentős tényezője a paraszti tudat átalakulása is, bár ez – *Erdei* szerint – lemaradt a gazdasági alapok és a társadalom fejlődése mögött. Ez megmutatkozik a földtulajdonhoz való további ragaszkodásban, a vagyongyűjtő törekvésekben és a paraszti munkamorál eltűnésében is (a korlátozatlan munkaidő, a mostoha munkafeltételek között is szorgalmas munka, a fizikai munka megbecsülése stb. már csak az öregekre jellemző). A fiatalokban egyre jobban erősödik a szakmai karrier, illetőleg a szakképzettség és ezzel járó speciális munkakör szerzésének vágya.[98] Mindez a társadalmi változás emberi közegben ment végbe, számtalan viszonyulásban, megnyilatkozási formában. Éppen ezért művészi eszközökkel jobban ábrázolható, mint bármiféle egyéb módon. A sok művészi feldolgozás közül bennünket egy közelebbről érint. *Szabó Pál* nemrégen megjelent regénye nagyszerűen mutatja be ezt az átalakulást, ennek emberi viszonyulásait. Az Új föld, *Szabó Pál* regénye, Biharugra életének legizgalmasabb korszakába viszi olvasóját. A negyvenes évek végére átrendeződött paraszti világ a színtere annak a hosszú, jobb életre törekvő küzdelemnek, amely az egész ország sok helyén a közös gazdálkodás megteremtéséhez és megszilárdulásához vezetett – írja a könyvről a bevezető összegezés. Az író áradó, színes világában emberi sorsok tömegét villantja fel e sok tévedéssel is járó küzdelem érzékeltetésére. Eleven alakjaival a falunak úgyszólván minden típusát szerepelteti. A gőgös nagygazdák, a nehezen ocsúdó béresek, a munkásmozgalom régi és új harcosai, a habozó kisiparosok, a konok újgazdák, az alkalmazkodó, jó szándékú értelmiségiek és a haszonleső munkakerülők, a céltudatosak és sunyi gyávák mindegyike akart valamit, s a sok egymást keresztező, vagy egymás ellenébe szegülő szándék és indulat kuszaságából a szervezett összefogás, az egyre erősödő közösség került ki győztesen. Úgy, ahogy arra az előzőekben számos példát is említettünk. Ezek a társadalmi változások területünket termelési struktúrájának tekintetében nem nagyon érintették. A sarkadi járás továbbra is megmaradt döntően mezőgazdasági területnek. Beletartozik abba a területbe, amely *Sárfalvi Béla* szerint az ország délnyugat-északkelet irányban való megosztása alapján Délkeleten megmaradt mezőgazdasági területnek és munkaerővel látja el az iparosodott északnyugati részt.[99] Jelentős munkaerőfeleslegünkről is megemlékezett,[100] és területünket a vontatottan iparosodó mezőgazdasági körzetek közé sorozta.[101] Még inkább találó *Márkus István* meghatározása. Az általa meghatározott „vegyes életformá-"nak vagyunk részesei. Az iparosodás, a különböző foglalkozásváltozások közelről sem egyszerre mentek és mennek végbe, a délbihari síkságon sem, mégcsak nem is családonként, hanem vegyes formában. Egy családon belül is több foglalkozást üzök találhatók. *Márkus* iparosodott jellegű családról, iparosodó jellegű családról és paraszti jellegű családról írt. Nálunk is igen vonzó a vegyes foglalkozású család állapota, mert évi jövedelme nagyobb, mint a tiszta paraszt családé. A vegyes családformát a műveltség, az alapiskolázottság hiánya konzerválja, illetve alakítja ki. *Márkus* a vegyes foglalkozású családok kialakulásában fontos tényezőnek tartja a kedvezőtlen lakásviszonyokat is. A családból eljáró ipari foglalkozásúak nagy része már régen kivált volna a családból, ha munkahelyén lakáshoz jutott volna.[102] Elmondhatjuk, hogy területünkre is igen jellemzőek megállapításai, a sarkadi járás lakosságának többsége napjainkban vegyes életformában él. Jól mutatják ezt az 1960. évi népszámlálás adatai is.[103]

98 *Erdei Ferenc:* A mezőgazdasági népesség gazdasági-társadalmi viszonyainak alakulása a felszabadulás után. In: Tanulmányok a mai faluról. i. m. 48–50. Vö.: *Gyula Varga:* Changes in the Social and Economie Status of Hungary's Peasantry. The New Hungarian Quarterly. Vol. VI. (1965) No. 20. 28–46.

99 *Sárfalvi Béla:* A társadalmi átrétegeződés és a mezőgazdasági munkaerőhelyzet területi alakulása. Földrajzi Értesítő XIV. évf. (1965) 243–254.

100 Uo. 249.

101 Uo. 253.

102 *Márkus István:* A vidéki „vegyes életforma" kérdéséhez. Valóság VII. évf. (1964) 12. 60–65.

103.

Község	A népesség száma	Ebből						A népesség	Ezen belül					
		mező-gazd.	ipar	közl.	ép. ipar	keresk.	egyéb		mező-gazd.	ipar	ép. ip.	közle-kedés	keresk.	egyéb népgazd. ágak
									százalékban %					
Biharugra	2 185	1 837	71	28	46	68	135	100,0	84,1	3,2	2,1	1,3	3,1	6,2
Geszt	1 486	991	99	17	93	124	162	100,0	66,7	6,7	6,3	1,1	8,3	10,9
Körösnagyharsány	1 418	1 155	40	21	33	50	119	100,0	81,5	2,8	2,3	1,5	3,5	8,4
Kötegyán	2 493	1 827	158	130	78	65	235	100,0	73,3	6,4	3,1	5,2	2,6	9,4
Mezőgyán	2 635	2 001	117	46	134	90	247	100,0	75,9	4,4	5,1	1,8	3,4	9,4
Méhkerék	2 460	2 044	69	44	42	71	190	100,0	83,1	2,8	1,7	1,8	2,9	7,7
Okány	4 953	3 300	397	253	316	179	508	100,0	66,6	8,0	6,4	5,1	3,6	10,3
Sarkad	12 332	5 430	3 017	466	711	582	2 126	100,0	44,0	24,5	5,8	3,8	4,7	17,2
Sarkadkeresztur	3 024	2 152	254	105	165	87	261	100,0	71,2	9,4	5,4	3,5	2,9	8,6
Ujszalonta	551	446	20	4	6	25	50	100,0	81,0	3,6	1,1	0,7	4,5	9,1
Zsadány	3 516	2 524	136	56	271	112	417	100,0	71,8	3,9	7,7	1,6	3,2	11,8
Összesen	37 053	23 707	1 895	1 170	1 895	1 453	4 450	100,0	64,0	11,8	5,1	3,2	3,9	12,00

Most pedig nézzük röviden az előzőekben vázolt gazdasági–társadalmi változások hatását a népéletben. A mezőgazdaság területén először is arról kell megemlékeznünk, hogy egy sereg új növényt kezdtek termelni. Több olyan is volt közöttük, amelyeket némelyik nagybirtok kísérletként, kismértékben már előzőleg is termelt. Ezek közé a növények közé tartozik mindenek előtt a rizs. Mint már szó volt róla, a felszabadulás előtt a sarkadi *Almássy* uradalomban termelték. De nem tudott általánossá válni, mert nagyüzemi mezőgazdasági termelési forma kell hozzá, és sok beruházás. A sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet* mellett igen jelentős rizstermelést folytat az okányi *Alkotmány*, a mezőgyáni *Magyar–Bolgár Barátság* és a sarkadkeresztúri *Egyetértés Termelőszövetkezet*. Néprajzi szempontból figyelmet érdemelnek azok a házilag készített vízzáró-szerkezetek, amiket a rizstáblák elárasztásánál, illetve leengedésénél használnak. Ugyancsak régebben is termelt növény a seprűcirok. Ezt nagyüzemi formában főleg Méhkerék és Sarkadkeresztúr termelőszövetkezetei termelik. Minden seprűcirkot termelő szövetkezetben seprőkötő üzem is létesült. A terméshozam növelése céljából, felsőbb utasításra – ahogy mondják – minden szövetkezet „célirányos" búzát vet vagy legalábbis egy bizonyos területen azt vetett. Leginkább elterjedt az olasz búza, vagy rozsda búza, ahogy színéről nevezték el errefelé. Sok helyen viszont inkább a szovjet bezosztája búzát vetik. Ezen intenzív búzafajták, dacára a nagy terméshozamnak, nem voltak kedvesek parasztjaink előtt. Gondosabb talajelőkészítést kívánnak, lisztjük néhány hagyományos ételféleséghez kevésbé alkalmas (rétes), de ami a leglényegesebb, igen alacsony a száruk, kombájnnal aratva alig adnak valami szalmát, ami pedig a termelőszövetkezeti mozgalom kezdetekor még a fűtés szempontjából is fontos volt. De nem adnak elegendő szalmát a jószág alá se, csökkentik a trágyatermelést, a földek jó előkészítését. Közvetve tehát a műtrágyázást segítette elő. Központi utasításra több ipari növény termesztésével is próbálkoztak. A kenaf, a gyapot, a gumipitypang sorra megbuktak s ma már csak a hagyományos ipari növényeket termelik; a napraforgót, a cukorrépát, a kendert és kisebb mértékben a lent. Igen megnőtt a tengeri vetésterülete, sok esetben a búza, rozs, árpa vetésterülete rovására. A termelőszövetkezetek a köztes növények termelése helyett a tengerinél és a búzánál is alkalmazták a keresztsoros vetést. Általánossá azonban nem lett, kezdettől fogva húzódoztak tőle. A tengerinél a keresztsoros vetés a kapálást, különösen az ekekapálást vagy más gépi művelést nehezítette, esetleg hiúsította meg, a búzánál pedig az aratás vált nehezebbé akár géppel csinálták, akár kézzel. Különösen nehéz volt az aratás olyan esetekben, az ilyen keresztsorosan vetett búzánál, ahol eső vagy szél megdöntötte a táblát. A tengerinél is törekedtek az intenzívebb termesztésre, de inkább a jarovizálás, illetőleg a hibrid tengeri termesztése terjedt el. A címerezés általánossá vált.

A földművelés minden fázisa kisebb-nagyobb mérvű gépesítésen ment át. A talajelőkészítés teljesen gépesített. Igen jelentős vívmány a mélyszántás bevezetése. Meglehetősen nehezen lehetett általánossá tenni. Egyrészt, mert nem voltak hozzá megfelelő ekék, gépek, mégkevésbé igás állatok, amikkel különben sem lehet eredményesen elvégezni ezt a nehéz munkát. A mélyszántás elterjesztése, általánossá tétele a gépállomások dicsősége. Mint már volt róla szó, területünkön két gépállomás működött. A nagygyantéi (mezőgyáni) különösen fontos munkát végzett, mert több községben dolgozott. 1958-ban az a hír is járta, hogy az egész országban Okányban szervezték meg a gépállomási munkagépek kihasználását az egyéni parcellákon.[104] A gépállomásoknak különben igen nagy szerepe volt a nagyüzemi mezőgazdaságok kialakításában is, dolgozóik valóságos propagátorai voltak a fejlettebb termelési formának. A nagygyantéi (mezőgyáni) traktorosokról egyesek azt írták, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság legjobb agitátorai. Geszten, Mezőgyánban, Okányban, Zsadányban, Körösnagyharsányban – azokban a falvakban, ahol dolgoztak, agitáltak is. Magyarázták és szervezett, ipari jellegű mezőgazdasági munkájukkal támasztották alá a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit, még az ugraiaknak is, akik – ahogy a cikk mondja – az ő

104 19 megye 19 termelőszövetkezet id. m. 104.

hatásukra alakítottak szövetkezetet és lettek termelőszövetkezeti községgé.[105] A gépállomásnál dolgozók azért is lehettek jó agitátorai a nagyüzemi gazdálkodásnak, mert kétszeresen voltak érdekeltek; először azért, mert egyszemélyben termelőszövetkezeti tagok is voltak, másodszor pedig azért, mert saját munkájukat a táblás, tehát nagyüzemileg művelt területen jobban és gyorsabban végezhették, mint az egyéni parcellákon.[106]

A gépesítés nem állt meg a gépállomások szintjén. Az egyes termelőszövetkezetek is mind nagyobb mértékben gépesítették önmagukat. Ez a folyamat azzal járt együt, hogy a szövetkezet kebelén belül is kialakult egy mezőgazdasági-gépész réteg. A termelőszövetkezetek saját gépesítése terén a sarkadi *Lenin* mellett szép eredményeket ért el a sarkadi *Kossuth* Termelőszövetkezet is.[107] A szövetkezetek saját gépesítése nem tette feleslegessé a gépállomásokat. Az egyre több géppel rendelkező szövetkezetek a kezdeti szakaszban a gépállomás javító szolgálatait vették igénybe. Később, majd minden szövetkezetben létesült önálló javítóműhely is. Azonban ezek csak a kisebb javítások elvégzésére valók. A gépállomások továbbra is megmaradtak a nagyobb, a jelentősebb javítások, pótlások elvégzésére. Ez a szerepük egyre inkább nő és jövőbeni feladatuk is ez lesz.

A hagyományos növénytermesztés mellett, mint változásról kell megemlékeznünk a kertészet terjedéséről.[108] Főleg gyulai példák nyomán a hajtatásos kertészkedés, különösen Sarkadon, igen elterjedt és egyre inkább terjed mind az egyéni, házkörüli és háztáji, mind pedig a szövetkezeti gazdálkodásban. A sarkadi Gyepes mente, a Kis-Körös pástja, mindkét oldalon, tele van „üvegekkel". A szövetkezetek közül pedig különösen a sarkadi *Kossuthot* kell ezen a téren megemlitenünk.

Az üveg helyett sok esetben nylonfóliát alkalmaznak. A keretre húzott nylont a szövetkezet aszonyai varrják össze erre a célra. Az olcsóbb, könyebb nylonnak hátrányai is vannak az üveggel szemben. A szél a keretet könnyen elfújja, ezért téglákkal a keretek négy-négy sarkát leszorítják. Azonkívül almot sem lehet a nylonra teregetni éjjelre, mint az üvegre, mert nincs meg a szükséges szilárdsága. Ezért nylonnál nem is almot használnak borításra, hanem gyékénytakarót. A takarókhoz szükséges gyékényt a rizsföldek és egyéb öntözéses területek csatornáinak oldalában növő gyékényből nyerik és a szövetkezetek asszonyai kötik meg téli időszakban.

A talajelőkészítés, a gépi megmunkálás, az öntözés és a kertészkedés kiegészítéseként kell megemlítenünk, mint jelentős változást, a műtrágyázás elterjedését. A műtrágyázás, akárcsak sok más újítás, nem volt kedves területünk parasztsága előtt. Mivel azonban nemcsak egyszerű újítás, szervetlen fejlődés eredménye, hanem egy sereg gazdálkodási változás objektív következménye és követelménye volt, kénytelenek voltak elismerni és alkalmazni. Mint már volt szó róla, nem állt rendelkezésre elegendő alomszalma az intenzív búzafajták termesztése miatt. A búza és a rozs vetésterülete különben is csökkent. De csökkent a trágyatermelő állatok száma is. Ezekért az okokért szükséges volt sok esetben műtrágyát használni. Alkalmazásába igen nehezen szoktak bele, sok műtrágya ment veszendőbe a földek szélén szétszórás, kellő alkalmazás nélkül. Műtrágya helyett a szövetkezetek inkább használták a zöldtrágyázást, azaz bizonyos vetések alászántását tavaszi vetés alá. A zöldtrágyázás azonban nagymértékben visszaszorulóban van, már csak akkor alkalmazzák, ha valamilyen természeti csapás következtében szükség van a vetés leszántására.

Az állattartás területén is jelentős változások történtek. Az állatok igázása a mi-

105 *Dupsi Károly:* Ünnepeltek a mezőgyáni traktorosok. Békés megyei Népújság 1960. jan. 20.

106 *V. D.:* A Mezőgyáni Gépállomás körzetében is érlelődik a szövetkezés gondolata. Békés megyei Népújság 1958. júl. 31.

107 Uo. 1960. okt. 29. – 200 000 Ft-ért egy DT-traktort és egy Super Zetort vásároltak. Már régebbről volt nekik egy K 25-ös Zetorjuk és egy román gyártmányú Utos traktorjuk.

108 Békés megye mezőgazdaságának fejlődése. Békéscsaba év n. 122–145. Vö.: A Körös vidéki mezőgazdasági napok előadásai (Békéscsaba, 1964) *Dr. Angeli Lambert:* A hajtatásos zöldségtermesztés. 132–142.

nimálisra csökkent. Ez viszont azzal járt, hogy a lovakat majd teljesen kikapcsolták a gazdasági életből. A fogatolás – bár még minden szövetkezetben van – nem jelentős tényező ma már a szövetkezetek életében. Csupán segítő jellege van és egyes, speciális esetekben veszik igénybe. A teherhordás gépesítéről már az előzőekben is volt szó. A belterjes, nagy jövedelmet biztosító állattartási formák kifejlődését nagymértékben gátolta a megfelelő épületek és egyéb felszerelések hiánya. Az istállózó tehéntartás, a hizlalda, de a juhászat is új, hatalmas beruházásokat kívánt s ezekre a szervezési gondokkal küzdő szövetkezetek csak megerősödésük után gondolhattak. Így az állattartásban a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában visszaesésről beszélhetünk mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban. A nagyüzemi állattartás feltételeinek megteremtése és folyamatos fejlesztése után lehet csak ezen a téren előrehaladásról beszélnünk. Pedig korán nyilvánvalóvá vált, hogy az állattartás jól jövedelmez és a szövetkezetek legerősebb gazdasági tényezői.

A nagyüzemi gazdálkodás egyes állatok tartásának kedvezett. Így például általánosan fellendülőben van a valamikor híres, de közben aláhanyatlott juhászat. Okány, Biharugra és Geszt szövetkezeteiben ma már nagyszámú nyájakat találunk. Geszten a szövetkezetnek 1963-ban 1200 juha volt, de a nem szövetkezeti juhászat is fejlődőben van. Geszten *Sólyom Mihálynak* 70 darabos nyája volt ebben az időben és a házaknál is lehetett találni 1–2 darabot. Sok esetben a szövetkezeti juhászat a korábbi nagybirtokos juhászattal függ össze. Mint például Okányban is. *Karácsonyi Mihály* okányi juhász *(Alkotmány Termelőszövetkezet)* most csak 400 juhot gondoz, de többre számít a jövőben. Egy beszélgetés során elmondta, hogy már az apja is juhász volt, az okányi *Schwarz*-uradalomban szolgált. Amikor az okányi *Rákóczi Termelőszövetkezeti Csoport,* amelynek ő is tagja volt, szövetkezetté alakult, a szövetkezet juhásza lett. Juh ugyan alig volt a szövetkezetben, de tavasszal összevásárolták a „szabad" birkákat, még nyírás előtt. Összesen 321 darabot, ebből 190 anya volt. Bizony szedett-vedett nyáj volt ez, de mégis ez lett az alapja a mostani, számában már megnőtt, de minőségében is javult nyájnak, juhászatnak. A juhászat jól fizet, kedvelik a szövetkezetben is. Már az első nyírásnál a kiadások fele megtérült.[109] Azonkívül nagy haszna a húshozam, amit ugyancsak jól kihasználnak a szövetkezetben. Lakodalom, közös vacsora (zárszámadáskor például) nem eshet meg birkavágás nélkül.

A juhászat mellett erőteljes fejlődésnek indult a sertéstenyésztés és hízlalás, mind a házkörüli, mind a közös gazdaságokban. A házkörüli gazdaságokban igen kifizető volt a hizlalás, nagyobb összegeket egyedül ebből szereztek parasztjaink. Általában szerződéses alapon hizlaltak. A nagyüzemi sertéstenyésztés területén a Zsadányi Állami Gazdaságot illette meg sokáig az elsőség. A megye egyik legjobb állami gazdasága, jó felszereléssel, gondos, lelkiismeretes munkával igen jó termelési eredményeket ért el sorozatosan. Három telepe van, a Tölgyfás I., ez a tenyésztelep; a Tölgyfás II. és a Brucella telep, a voltaképpeni központ. Itt van a hatalmas hizlalda is. 1953-ban 4000 sertésük volt, ebből 552 darabot törzsanyakocaként tartottak, közülük 64 előhasi volt. A Brucella telep jó munkáját brigádlakás, üzemi konyha, üzemi fürdő segítette elő. Érdekes rendszabály volt, hogy az itt dolgozók sertést nem tarthattak magángazdaságukban. Ellenben a gazdaság minden dolgozója részére egy 160 kg-on felüli sertést biztosított eladási áron.

Az átalakult állattartással kapcsolatosan még csak a legeltetés változásáról szeretnénk szólni. A régebbi legeltetési bizottságok vagy megszűntek és a legelőket egy-egy termelőszövetkezet vette át és gondoskodott a legeltetésről vagy pedig a legeltetési bizottságokat újjászervezték a végbement társadalmi–politikai viszonyoknak megfelelően. Az új bizottságok egy sereg újítást vezettek be, sok közülük nyomtalanul feledésbe ment, egy-kettő azonban, minthogy hasznos volt, megmaradt. Ezek közé tartozott az úgynevezett szakaszos legeltetési rend is, amit több faluban bevezettek. Most csak a méhkeréki szakaszos legeltetésre térünk ki. A falunak 660 hold legelője volt. 1955-ben a legeltetési bizottság ebből 55 holdat műtrágyával, 50-et pe-

109 *Varga Dezső:* A juhásznak jól megy dolga... Békés megyei Népújság 1953. okt. 5.

dig istállótrágyával szóratott be. A továbbiakban ezt a legelőjavítást rendszeresítette. Ehhez hasonló legelőjavítással máshol is találkoztunk. A szakaszos legeltetés lényege az volt, hogy kora tavasszal a legeltetési bizottság az egész legelőt 20 holdas parcellákra osztotta, hogy a gulya, a ménes és egyéb jószág ne járja, tapossa össze-vissza az egész legelőt és tegye tönkre a fűtermést. A szakaszok négy sarkát ki is karózták. A legeltetés meghatározott sorrendben, parcelláról-parcellára történt. 1955-ben 235 ló, illetve csikó, 280 tehén és üsző, 292 sertés, 800 birka és néhány egyéb jószág (pár kecske, néhány szamár és öszvér) volt kiverve a legelőre. Ezek a jószágok késő őszig megtalálták itt élelmüket. A legeltetési bizottság arról is gondoskodott, hogy a legelőről származólag telente is legyen az apaállatoknak fegfelelő szénája. Három-kút környékéről – a gulyaállásról – már kora nyáron lekaszáltatták a füvet erre a célra; 30–40 mázsa szénához jutottak innen. Az utak, vízelvezető csatornák, árkok szegélyeiről is levágatták a füvet, a szénának valót. A szakaszos legeltetés betartását egy-egy bizottsági taggal ellenőriztették. Arra is felügyeltek, hogy a pásztorok irtják-e a fű közül a gazt, vagy sem. A szakaszos legeltetéssel a méhkerékiek elérték, hogy minden időben volt állatjaiknak megfelelő mennyiségű és minőségű legelője, szénája.

A legeltetéssel kapcsolatban még megemlítjük, hogy egy-egy falun belül két gulya alakult ki. A szövetkezet gulyája mellett „háztáji" gulya is volt, külön pásztorokkal, egymástól elkülönítve. A „háztáji gulya" általában kevésszámú volt, ellenben a háztáji csürhe sok állatból állt. Az állatszámot növelte, hogy ezek a csürhék megszűntek kizárólag a sertések legeltetési csoportjai lenni. A „háztáji csürhékben" a sertéseken kívül kecskéket, birkákat is találunk. A pásztorok erről a kevert csürhéről meglehetősen elítélően nyilatkoztak (például Sarkadkereszturon), de ez mitsem változtatott a helyzeten, ami a magángazdaság átalakulásának egyenes következménye volt.

Területünk egyetlen halgazdasága régi. A felszabadulás óta jelentősen bővült és több kiegészítő üzemegységgel – mint például hizlalda – is gyarapodott. Jelenleg 1600 hold a biharugrai halgazdaság területe, 15 nagy tóból áll és egy-egy őszi nagyhalászat körülbelül 7000 q halat eredményez. 1959-ben a nyári halászat alatt 450 q-t fogtak ki és értékesítettek belföldi piacokon. Ez a halgazdaság valóságos nagyüzemmé fejlődött; 100 állandó munkása van, további fejlesztésnek néz elébe. A földrajzi adottságok igen jók, újabb tavakat lehet könnyűszerrel kialakítani.[110]

A halászat különben az ugrai halgazdaságon kívül is jelentős területünk életében, a mai körülmények között is. A Körösök és különböző ágaik, a csatornák, a víztárolók, az öntözött földek (különösen a rizsföldek) eléggé bővelkednek halban. A hivatásos halászat szövetkezeti keretek között folyik, a *Körösi Halászszövetkezet* tagjai halásszák a „nyilvános" vizeket. A halásszövetkezet munkája mellett azonban igen kiterjedt alkalmi jellegű halászat is folyik. A vizek megszaporodása magával hozta a halak megszaporodását is. Ezt pedig az alkalmi halászat növekedése követte. A rizsföldeken dolgozó termelőszövetkezeti tagok esténként hallal térnek haza, de a másutt dolgozók is kifogják a csatornából a halat, ha csak tehetik. Fellendülőben van a horgászat is, igen terjed a halételek, különösen a halászlé fogyasztása. Lassan felveszi a versenyt a birkapaprikással. A fejlettebb halfogási módok mellett felújulnak, terjednek a kezdetlegesek is. Sokan vasvillával „kiszúrják" a halat a vízből, vagy doronggal leütik az alacsony vízben. Az öntözést szolgáló csatornákban egy ősi halászati mód is felújul, terjed. A csatorna egy bizonyos szakaszát elrekesztik és onnan vagy leengedik a vizet és így kifogják a halat, vagy pedig nem eresztik le a vizet, hanem megtartják az elrekesztett részben és nőni, hízni hagyják a bennrekesztett halat. Akkor veszik ki aztán, amikor szükségük van rá.

Az ipari fejlődést már tárgyaltuk a társadalmi átalakulás kapcsán. Hátra van azonban még a szolgáltató jellegű ipar változásának a bemutatása. Mint említettük, a mezőgazdasággal szoros kapcsolatban álló iparosok (molnár, kovács) beléptek a termelőszövetkezetekbe. A termelőszövetkezetek fejlesztése során a mezőgazdaságtól kissé távolabb álló iparosok többségéből is termelőszövetkezeti tag lett (bognár,

110 Őszi nagyhalászat a Biharugrai Halgazdaságban. Békés megyei Népújság 1959. szept. 9.

ács, asztalos), sőt nem egy helyen a borbély is belépett. Falvainkban az ötvenes években kétféle szolgáltató ipar fejlődött ki. Az egyik fajta a termelőszövetkezeteken belül működött és elsőrendben a termelőszövetkezet munkáit látta el.[111] A másik rész pedig önálló, saját kisipari szövetkezetet alakított és azon belül fejtete ki tevékenységét. Önálló kisipari szövetkezet kevés helyen alakult, mert Sarkad kivételével egyetlen falunkban sem volt ehhez megfelelő számú és fajta iparos. A falvak iparosai vagy a sarkadi szövetkezetbe léptek tehát be, vagy pedig megmaradtak magán kisiparosoknak. A hatvanas évek elején Okányban, Biharugrán vegyesipari szövetkezetek alakultak. Az ezekbe belépőkkel erőteljesen fogyott a járás magánkisiparosainak a száma. A ruházkodás átalakulása következtében nagymértékben fogyott a szabók száma, a csizmadiáké nem kevésbé. Teljesen eltűntek a kereskedelem átszervezése következtében a mészárosok és a hentesek.

A kereskedelem a felszabadulás óta eltelt két évtized alatt ugyancsak nagy fejlődésen ment keresztül. A sarkadi járás területén a magánkereskedelem majd teljesen megszűnt. A kereskedelmet a földművesszövetkezetek vették át és tartják a kezükben. Az itteni földművesszövetkezetek erősebbek, szerteágazóbb tevékenységet kifejtők, mint általában másutt. A legerősebb földművesszövetkezet Sarkadon létesült, amelyről az első mezőgazdasági termelőszövetkezet létrehozása kapcsán már szóltunk. Kevésbé nagy, de ugyancsak erős, széles körű tevékenységet kifejtő földművesszövetkezetek alakultak még Kötegyánban, Okányban, Biharugrán, Mezőgyánban, Zsadányban is. Az itteni földművesszövetkezetek erősségére jellemző, hogy kizárólagosak, más jellegű kereskedelmi szervezet rajtuk kívül nem ismeretes a járásban. Néhány kiskereskedő megmaradt, főleg piaci árusok (kofák) Sarkadon. Ezek azonban semmiben sem befolyásolják a kifejlett szövetkezeti kereskedelmet.

Az ilyetén erősen összpontosított kereskedelemnek megvoltak a maga hátulütői is. A központi áruellátás sok esetben nem törődött a helyi igényekkel, sokszor áruhiány mutatkozott, vagy rosszul végzett munka következtében egész falvak rossz áruhoz jutottak.[112]

A földművesszövetkezetek szervezték meg és bonyolították le a felvásárlást is. Egyedül a Terményforgalmi Vállalat volt a vetélytársuk, ez a szemestermény felvásárlását intézte. Mind a földművesszövetkezeti kereskedelem, áruközvetítés, mind pedig a felvásárlás következtében az eladás, a korábbi kereskedelmi formák, jelentősége csökkent. Különösen vonatkozik ez a vásárokra, mert a piacok (egyedüli jelentős piac a sarkadi) esetében más a helyzet. A mindjobban előrehaladó munkamegosztás következtében – legalábbis átmenetileg – egyre nagyobb szükség van a piacokra, hogy a városok, de a falvak mindinkább szaporodó, közvetlenül nem termelő lakosságát ellássák élelmiszerrel. A vásárok jelentőségét nagyban csökkentette az a körülmény, hogy a kirakó részeken a földművesszövetkezetek árultak és ugyanazt az árut kínálták, amit a boltokban mindenütt meg lehetett venni. A vásár keresettsége arra a néhány kisiparosra, vándorkereskedőre korlátozódott, akik a gyárak által nem készített, de egyébként igen keresett árucikkekkel jelentek meg a vásárokon. Ezek közül már említettük a fekete, illetőleg sötét színű női ruhaanyagokat. Ezenkívül ilyen, kisiparosoknál kapható árucikk volt az öregek által annyira kedvelt posztócipő, aztán a papucs, valamint néhány használati tárgy, mint például a bicska is.

A vásárok állatvásári része, ha terjedelemben és számban csökkentve is, de megtartotta jelentőségét a házkörüli és háztáji gazdaságok miatt. A házilag nevelt jószágok egymásközti, kötetlen áron való adásának-vevésének ma is egyetlen alkalma a vá-

111 Uo. 1959. szept. 24.

112 A zsadányi sütőüzem rosszul dolgozik, sokszor összeégett és gyenge minőségű kenyeret adnak Zsadány, Geszt és Biharugra lakosságának. Vihararok Népe 1953. szept. 18. – Sarkadon a földművesszövetkezet vas- és mezőgazdasági szaküzletet nyitott, de kicsi az árukészlet. Uo. 1954. dec. 28. – A kötegyániak azt kérdezik, hogy miért nem lehet szenet és meszet kapni a helybeli földművesszövetkezet tüzéptelepén s miért kell mindezt egyénenként Sarkadról beszerezni? Békés megyei Népújság 1958. nov. 9.

sár. A hagyományos, területünkön kívül eső nagy vásárokon kívül (Gyula, Békés, Mezőtúr) néhány kisebb vásár is jelentőségre tett szert (Sarkad. Okány, Biharugra).

A földművesszövetkezeti szervezeteknek a kereskedelmi tevékenységen túl az átalakuló életben több fontos feladat is jutott osztályrészül. Először is társadalomfejlesztő hatásukról kell megemlékeznünk. Nemcsak összefogták a falvak értelmiségének egy bizonyos részét, hanem a parasztságból folyamatosan értelmiségieket neveltek ki (könyvelők, szervezők, felvásárlók, pénztárosok stb.). Falvanként egy nagy kiterjedésű szervezetet hoztak létre, amely a parasztság részére igen jó nevelő iskolának bizonyult. Tevékenységük révén terjedt el sok technikai újítás, ismeret a falvakban. Ebből a célból sok kezdeményezést is vállaltak, mint például árubemutatók rendezését. Ezek közül egyre különösen felfigyeltek járásszerte. Az okányi földművesszövetkezet 1959-ben vas-műszaki árubemutatót rendezett és ennek kapcsán egy egész sereg új mezőgazdasági és háztartási eszközt terjesztett el a községben és környékén.[113] Másképpen, közvetlenebbül is részese lett a földművesszövetkezet a kulturális előrehaladásnak. Sarkadon például a régi, mintegy ötven éves paraszt énekkar a földművesszövetkezet keretében tudott csak ismét talpraállni.[114] A sarkadi földművesszövetkezetnek gondja volt tarra is, hogy könyvesboltot nyisson a faluban. Ez volt a járás első könyvkereskedése, jelentőségét ez is elárulja.[115] Az énekkarhoz hasonlóan sok esetben a falu sportjának is a földművesszövetkezet a gazdája.

A közlekedés fejlődéséről már szintén volt szó az eddig elmondottak között is. Csak azok kiegészítésére és összefoglalására szorítkozhatunk ezúttal. Az állatok igázása igen lecsökkent, a gépi közlekedés pedig előtérbe került, majdnem kizárólagos lett. A nagyarányú gépi közlekedés megkívánta a régi utak átépítését, kijavítását. Területünkön az utak felújítása, korszerűsítése elég későn indult meg és csak most fejeződik be a Zsadány–Sarkadkeresztur közötti útszakasz aszfaltozásval. Ez az út, illetve ennek több része lett a járás főútvonala; Békéscsabát köti össze Gyulán keresztül Debrecennel. A legfontosabb távolsági autóbuszjárat is ezen közlekedik (Békéscsaba–Debrecen), különben az autóbuszok kiindulópontja Gyula lett. Innen indulnak a járás különböző helységeibe a távolsági buszok, illetve az innen induló járatokhoz csatlakoznak az egyes elágazásoknál (Sarkadkeresztur vasútállomásnál, Kötegyán vasútállomásnál, illetve a méhkeréki állomásnál) a mellékjáratok. A vasúti közlekedés nem fejlődött; helyette az autóbusz-közlekedés került előtérbe. Autóbusz hordja a postát is, a darabárus forgalmat is ez, illetőleg teherjáratok bonyolítják le. Az autóbusz-közlekedés hozta új színfolt a falvakban és az útelágazásoknál létesített autóbuszvárók.

Az autóbusz-közlekedés egyik sajátságos fajtája a termelőszövetkezeti és állami gazdasági autóbuszok munkáshordó útja. Reggel indulnak a falvakba és összeszedik a tagokat, hogy kiszállítsák a földekre, az üzemegységekbe. Este pedig visszahozzák őket, hosszas körutat téve meg a falvakban aszerint, hogy a hazaszállított tagok hol laknak. Ilyen munkásszállító autóbuszt először a sarkadi *Lenin Termelőszövetkezet* szerzett be, majd pedig az ugrai halgazdaság és a mezőgyáni (nagygyantéi) gépállomás.

Az egyéni közlekedés területén is nagy a fejlődés, igen jelentős az átalakulás. A gyalogközlekedés szinte teljesen megszűnt a falvak között. Leginkább még Mezőgyán és Nagygyanté között maradt fenn, nyilvánvalóan a közelség és a közigazgatás egysége miatt. Általánossá vált a kerékpár elannyira, hogy az idősebbek is állandóan használják. Nők, férfiak egyformán. Mondhatni azt is, hogy most már a taposó kerékpárok ideje lejárt, mert a faluban maradt fiatalság már nem vesz kerékpárt, hanem motort, motorkerékpárt vásárol, azzal jár. Igen sok a felújítva vásárolt motor és elég gyakoriak a különféle kismotorok is. Erőteljesen terjed a saját autóhasználat is. Egyelőre azonban csak a párt-, tanácsi és szövetkezeti vezetők körében

113 Békés megyei Népújság 1959. jún. 6.
114 Paraszt-dalárda Sarkadon. Uo. 1959. márc. 25.
115 Könyvesbolt nyílt Sarkadon. Viharsarok Népe 1954. szept. 17.

terjed és csak szórványosan, elszigetelt jelenségként, a termelőszövetkezeti tagok, gépállomási dolgozók között.

A teherhordásra, közlekedésre igazán érvényes vegyes társadalmi képből eredő idevonatkozó következtetés: vegyes a teherhordás, a közlekedés jelenlegi képe. Ha egyes ősi teherhordási, közlekedési formák, eszközök háttérbe is szorultak, egészen nem pusztultak ki. A házkörüli életben, a háztáji gazdaságban számos ősi, hagyományos közlekedési, teherhordási eszköz, mód továbbra is él, használatos, sőt az állatok igázásának csökkenése következtében még terjed is, mint például a tragacs használata. Átmeneti teherhordási formaként tárgyalhatjuk azt, amikor a taposó kerékpár vázán szállítanak terhet, leginkább zsákban valamilyen terményt. Terjedőfélben vannak bizonyos kiskocsik is, amiken asszonyok, gyerekek húzzák el az őrletni valót a darálókba, húzzák haza a közkutakról a vizet; egyszerre több kannával, edénynyel is.

A legjelentősebb változások művelődési téren történtek. Azért ítéljük ezeket legjelentősebbeknek, mert számtalan visszahatásukban az eddig ismertetett változások, a fejlődés kiindulópontjai, leglényegesebb tényezői voltak. Soha eddig még népünk történetében nem volt olyan nagy szerepe az iskolázásnak, az iskolánkívüli művelődésnek, mint a felszabadulás után, napjainkban. Az elért fejlődés megfelelő műmeltségbeli alapok nélkül el sem képzelhető, minden további haladás is csak az általános műveltségi szint emelésétől, s különböző szakoktatási eredmények konkretizálásától várható. A művelődésnek népünk mai életében betöltött rendkívül nagy szerepére elsőnek *Ortutay Gyula* hívta fel a figyelmet: Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában[116] c. tanulmányában. *Hoffmann Tamás* pedig megállapította, hogy az életmód a kultúra függvénye, a kettő kölcsönösen előfeltétele egymásnak.[117] A lét milyenségétől függ a tudat alakulása. A kulturált lét művelt, hatóképes tudatot formál.

Ebben az összefüggésben vizsgálva, rendkívül jelentős a sarkadi járás életében az általános iskola létrehozása. De még inkább az iskoláztatás társadalmi lehetőségének mindinkább való biztosítása; összefogás a lemorzsolódás ellen. Az iskola munkáját minden szerv igyekszik elősegíteni, az iskoláztatás széles körű társadalmi üggyé vált. Ez abban is megmutatkozott, hogy a szűk, sok esetben nem megfelelő iskolaépületek helyett jobb épületeket juttatnak az iskoláknak, illetőleg egy egész sereg uj iskolát építettek. A sok iskola, vagy legalább is tanteremépítés közül néhány figyelmet keltett a használatbavétellel kapcsolatos ünnepség vagy egyéb körülmény miatt. Így nagy, szinte az egész falut vendégül látó ebéd keretében avatták fel az új iskolát 1959. augusztus 23-án Biharugrán.[118] Ezt megelőzően Sarkadkeresztúron volt nagy ünnepség az új iskola felavatásánál. Itt az iskolához nevelői lakást is építettek, az iskola átadása után kevéssel a község új óvodája is elkészült.[119] Hogy mennyire az érdeklődés középpontjába került az iskola a sarkadi járásban is, azt az is mutatja, hogy a zsadányi iskola kétszázéves fennállását milyen nagyszabású, az egész községet, sőt járást megmozgató megemlékezéssel ünnepelték meg 1957. június 23-án.[120] Természetesen nehézségek is voltak, akadtak. Az anyagi természetűeken mindenben igyekezett segíteni a helyi pártszervezet, a tanács, a felsőbb szervek és nem utolsósorban a szülői munkaközösség, amely sok esetben közös munkával teremtett lehetőséget az oktatás számára. Az anyagi természetű bajok-gondok között külön fejezet illeti meg területünk tanyasi iskoláit, ahol a szükséges feltételek sokkal kevésbé voltak meg, mint a falvakban. Nemcsak az osztatlan oktatás okozott gondot, eredményezett alacsonyabb szintű tájékozottságot, hanem az épületek hiánya is. Bölcsi pusztán például jobb híjján az iskolát egy régi, rozzant kastélyban helyezték el. A majd-

116 *Ortutay* i. m. Ethn. LXXIII. évf. (1962) 497–511.
117 *Hoffmann Tamás:* Az életmód és a kultúra összefüggéséhez. Valóság 1960. 6. 38–45.
118 Békés megyei Népújság 1959. aug. 25.
119 Uo. 1957. szept. 24.
120 Uo. 1957. jún. 22.

nem rom épületben azonban nem lehetett tanítani, mert félő volt, hogy a mennyezet rájuk szakad.[121] A falujárók segítettek; kijavították a szükséges épületrészeket.

Az anyagi természetű bajoknál-gondoknál veszélyesebbeknek látszottak a társadalmiak. Az egész járás területén nagy volt a pedagógushiány. Senki sem jött szívesen a sarkadi járásba, az isten háta mögé tanítani. Az iskolák állandó nevelőhiánnyal küzdve tanítottak. A meglevő nevelők tekintélyes hányada is képesítés nélküli volt, de még így is előfordult az a helyzet, hogy egy különben jól megközelíthető község nagy iskolája nem tudta megkezdeni a tanévet pedagógushiány miatt.[122] A szülők hozzáállása sem azonnal mutatokozott meg, vélekedésük sem rögtön formálódott át. Az 50-es években még nagyon nagy volt minden faluban a lemorzsolódás, sok szülő kivette a gyerekét, hogy a házkörüli munkákban segítsen, vagy hogy másként növelje a család jövedelmét. A tankötelezettségnek csak fokozatosan, hosszas fejlődés után lehetett érvényt szerezni. A tankötelezettség tiszteletbentartását az is nagyban elősegítette, hogy fokozatosan minden munkahelyen megkövetelték a nyolc általánost. A tankötelezettség betartását nagyban lehetővé tette különben maga a termelőszövetkezeti mozgalom diadalrajutása is. A termelőszövetkezetben a gyerekek nem dolgozhattak, tehát ilyen okból nem lehetett és nem kellett őket kivonni a tanulásból. Azután a termelőszövetkezetek maguk is elősegítették az iskola munkáját közvetlen anyagi és társadalmi segítséggel is. Mindezek hatására a tanulás, a tudás, az iskolázottság megbecsülése alakult ki a közvéleményben. Még az idősebbek, a kevésbé iskolázottak körében is. Az egyik adatközlőm idevonatkozóan igen érdekesen nyilatkozott 1963 augusztusában. „Mindjárt kezdődik az iskola – mondta – a gyerekeknek nem lehet hasznát venni majd. Ma mind iskolába jár, ma mindnek kell iskolába járnia. Ma nem lehet meglenni iskola nélkül. Pedig még az se elég, hiszen látható, hogy az iskolából kikerült falusi gyerek nem tud eleget. Felsőbb iskolák kellenek már, meg több ügyesség. A falusi gyerek hátrányban van a városival szemben. Az innen származók csak alantas munkát kaphatnak, mert nem értenek a dolgokhoz. Nem elég az ma már, hogy a nevét le tudja írni valaki. A mi korunkban bizony nem járt mindenki iskolába. A kisfiúk-lányok már dolgoztak, ha mást nem, hát vigyáztak az állatra, libákra, tehénre. Az iskola legnagyobb haszna az, hogy nem kell sokat, meg nehezet dolgozni, aztán mégis élnek, sőt jobban megélnek, mint a régiek. Nemcsak a gépek miatt van ez, mert ott se dolgoznak annyit, mint régen, ahol nincsen gép. Nincsen már az erőre szükség. Vége van a régi virtuskodásnak is. Régen a legények abban tűntek ki, hogy melyik tud nagyobb súlyt felemelni; máma ilyesmi nincsen. Senki se erőlteti magát. A lányok is egészen másként vannak az iskola miatt. A gazdaasszonykodás nem is olyan nagy dolog, kiderült, sokkal többet, fontosabbat tanulnak ők is az iskolákban. A főzést-sütést igazán megtanulja mindenki, egy-két nap alatt. Nem is csinálnak belőle nagy kérdést. A régi világot az iskola tette tönkre. Egészen más világ már ez, el se igen tudunk igazodni benne. Ma többet tud egy első osztályos gyerek, mint a mi időnkben egy meglett ember. Az is csoda, hogy ma mindenki tudja a saját dolgait intézni. Régen ez se volt. Ahol már írni, beszélni kellett, oda vezető is kellett, a magunkfajta ember nem boldogult. Ma meg, megy mindenki, ír, beszél, csinálja a dolgát. Régen a rektorhoz, paphoz, jegyzőhöz jártunk, ha valami bajunk volt. Ennek is az iskola vetett véget."[123] Az általános iskola bevezetése, a tankötelezettség következetes érvényrejuttatása megszüntette a műveltségi monopóliumokat a sarkadi járás falvaiban is. Minimálisra csökkent az analfabetizmusa is. Ennek felszámolására minden községben széles körű társadalmi előkészítéssel külön tanfolyamokat rendeztek.

Az általános iskola elvégzésével azonban nem fejeződik be ma már a sarkadi járás fiataljainak a tanulása, képzése sem. Régen alig jutott el egy-két gyerek falvainkból a távoli középiskolákba, ma pedig számosan tanulnak tovább a legkülönfé-

121 Viharsarok Népe 1954. márc. 14.
122 Gyors segítséget kér a kötegyáni iskola. Békés megyei Népújság 1959. szept. 12.
123 *Dankó Imre:* Ethnológiai Adattár 22–27.

lébb középiskolákban.[124] A tanulási vágy hozta létre a járás első és egyben mindezideig egyetlen középiskoláját is, a sarkadi gimnáziumot.[125]

A tanyai tanulók oktatási hátrányainak felszámolására a legutóbbi időkben sorra alakulnak a falvakban a tanyasi kollégiumok. Ezekben – mint például az okányiban – az általános iskola felső tagozatába járó tanyasi gyerekeket gyűjtik egybe, hogy a jól felszerelt falusi iskolákban osztott és szakos oktatásban részesülhessenek.[126] A tanyasi kollégiumok ideiglenes jellegűek és a tanyák megszüntetésével ezek is megszűnnek. Gyakorlati hasznuk az, hogy a tanyasi gyerekeket is alkalmassá teszik középiskolai tanulmányok folytatására.

A középiskolát végzettek, illetve végzők száma soha nem látott mértékben megnőtt területünkön. De ugyanígy megnövekedett a főiskolát, egyetemet végzettek száma is.[127]

Minden községben szerveztek dolgozók általános iskoláját is, ezeknek is szépszámú tanítványuk akadt. A dolgozók általános iskolái az esti órákban tartották foglalkozásaikat. Nagyobbára már megszűntek, mert mára már mindenki, aki el akarta végezni az általános iskolát, elvégezhette. Újabb, a fiatalságból kikerülő, az általános iskola nyolc osztályát el nem végzettek pedig legalábbis elvben, nem létezhetnek.

A gazdasági-társadalmi változások egyik legbiztosabb mérője az a nyelvi változás, ami nagymértékben közvetlenül a kiterjedt iskolázás, társadalmi méretekben való tanulás eredménye. A nyelvi változásnak az a jellemzője, hogy a fiatalok és az idősebbek között nyelvi különbség jött létre, hogy a fiatalok nyelve erősen közelít a köznyelvhez, tudatosan is elhagyja a tájnyelvet, hogy a szövetkezeti élettel, a nagy-

124 1963-ban Biharugrán 23 rendes és 31 levelező középiskolai tanuló volt; Geszten 20, illetve 12; Körösnagyharsányon 12 és 16, Kötegyánban 27 rendes mellett 8 levelező volt; Mezőgyánban 36 és 32 volt a számuk; Méhkeréken 17 és 13; Okányban 73 és 14; Sarkadon 389 és 256; Sarkadkeresztúron 37 és 7; Újszalontán 7 és 6; Zsadányban pedig 45, illetve 26 fő. – Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint Biharugrán a 7 évesnél idősebb lakosság közül a középiskola 1–4 osztályát 19-en végezték el, 17-en pedig érettségit is szereztek. Ezen számok a többi községben így alakultak: Geszt: 20, 25, Körösnagyharsány: 17. 10; Kötegyán: 39, 34; Mezőgyán: 33, 28; Méhkerék: 21, 25; Okány: 41, 55; Sarkad: 246, 277; Sarkadkeresztúr: 39, 17; Újszalonta: 5, 9; Zsadány: 35, 26.

125 A sarkadi gimnázium 1954-ben nyílt meg, az úgynevezett Kiskastélyban nyert elhelyezést. 1963-ban 12 osztályban közel 350 tanulója volt. Új, modern épülete 1965-ben készült el.

126 Tanyasi kollégiumok vannak Sarkadon, Okányban és Kötegyánban.

127 Biharugrán 1963-ban 2 egyetemi-főiskolai hallgató volt és 9 levelező hallgató mellett (az 1960. évi népszámlálás adatai szerint) 10 fő szerzett egyetemi-főiskolai végzettséget a faluban. Geszten 4 nappali tagozatos mellett 5 levelezőhallgató volt 1963-ban, az 1960. évi népszámlálás szerint 10 fő szerzett a faluban egyetemi-főiskolai végzettséget. Körösnagyharsányban 1963-ban 2 nappali és 2 levelező-hallgató volt, az 1960. évi népszámlálás szerint 8 fő szerzett egyetemi-főiskolai végzettséget. Kötegyánban 1963-ban 6 nappali hallgató és 7 levelező volt, míg az 1960. évi népszámlálás szerint 11-en szereztek a községben egyetemi, illetve főiskolai végzettséget. Mezőgyánban 1963-ban nappali tagozaton tanuló egyetemi-főiskolai hallgató nem volt, ellenben 3-an levelező hallgatók voltak. Az 1960. évi népszámlálás szerint a faluban 11-en szereztek egyetemi-főiskolai végzettséget. Méhkeréken 1963-ban 4 nappali tagozatos mellett 7 levelező hallgató volt és az 1960. évi népszámlálás adatai szerint 13 fő szerzett egyetemi, illetőleg főiskolai végzettséget. Okányban 1963-ban 10 nappali tagozatos és 3 levelező egyetemi, illetve főiskolai hallgató volt. Az 1960. évi népszámlálás szerint 23-an szereztek a községben egyetemi, főiskolai végzettséget. Sarkadon 1963-ban 18 nappali tagozatos egyetemi, főiskolai hallgató mellett 31 levelező hallgató volt. Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint a községben 108 fő szerzett egyetemi vagy főiskolai végzettséget. Sarkadkeresztúron 1963-ban 3 nappali tagozatos és 8 levelező egyetemi, főiskolai hallgató volt. Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint 12-en szereztek a faluban egyetemi vagy főiskolai végzettséget. Újszalontán 1963-ban nappali tagozatos nem volt, 2 fő levelező hallgató volt csak. Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint 1 fő szerzett a faluban egyetemi végzettséget. Zsadányban 1963-ban 5-en voltak nappali tagozatos hallgatók, 1 fő pedig levelező hallgató volt. Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint a községben 20-an szereztek egyetemi-főiskolai végzettséget.

üzemi mezőgazdasággal kapcsolatosan egy szaknyelv van kialakulóban, mely arra mutat, hogy a földművelés, az állattenyésztés, egyszóval a mezőgazdasági munka is hovatovább tanult szakma, ipari jellegű tevékenység lesz.

A szervezett iskolai oktatáson kívül számtalan helyben és vidéken rendezett tanfolyam adott általános és szakmai jellegű tájékoztatást, képzést járásunk népének is. A tanfolyamok sok esetben egy-egy termelőszövetkezet vagy gépállomás, illetve állami gazdaság keretében indultak. Ha pedig nem így volt, különösen a más helyeken indult tanfolyamok esetében, akkor a szövetkezetek, gépállomások küldték rájuk tagjaikat, dolgozóikat. 1960-ban például a mezőgyáni gépállomás 15 dolgozóját a szabadszállási traktoros szakiskolára küldte, 32 a kétegyházi traktoros iskolán tanult, 27 pedig helyi képzést kapott.[128] A termelőszövetkezeteken belül növénytermesztési, növényápolási, illetve állatgondozói tanfolyamokat tartottak telente. A kötegyáni *Vörös Csillagban* rendszeresek az ilyen tanfolyamok, az előadók a helybeli agronómusokból, állatorvosból és a járási apparátus szakembereiből kerültek ki. Esetenként 20–25 termelőszövetkezeti tag vett részt ezeken a tanfolyamokon. Sok esetben két vagy több termelőszövetkezet összefogva hozott létre egy-egy tanfolyamot. Így biztosították a megfelelő számú hallgatóságot és előadókat. A tanfolyamok általános tapasztalata az, hogy a munkaszervezési kérdések foglalkoztatják elsősorban a termelőszövetkezeti parasztságot.

A tanfolyamok sok esetben nem a szövetkezeti székházban folytak, hanem az iskolában (Zsadány, Biharugra). De minden faluban az iskolában nincs is hely ezek számára az esti dolgozók iskolái mellett. Ilyen helyeken a művelődési házakban rendezték meg őket, ott tartották az előadásokat. A művelődési házak igen összetett, sokoldalú szerepet kaptak a falvak művelődési életében. Egy-két helyen régebbről is volt már kultúrház (például Leventeház Kötegyánban), de szervezett, általános formája, hálózata csak most, a felszabadulás után, a szocialista kultúrpolitikai célkitűzéseknek, a művelődéspolitikai irányelveknek megfelelően épült ki. Létesítésük több helyen sok akadályba ütközött, csak sok előítélet, akadékoskodás legyőzése után sikerült. Mint például Geszten is, ahol évekig tartó huza-vona után a *Tisza*-kastélyban rendezkedett be a kultúrotthon.[129]

Járásunk legtöbb kultúrháza átalakítás révén keletkezett. Biharugrán, Mezőgyánban, Kötegyánban, Sarkadkeresztúron régebbi, hasonló célokat szolgáló épületeket alakítottak át kultúrotthonokká 1953-ban.[130] A kultúrotthonok azonban nem minden esetben töltötték be hivatásukat, teljesítették maradéktalanul feladataikat. *Varga Tibor,* a járás kulturális életének élesszemű figyelője, 1957-ben egy terjedelmes cikkben egyenesen azt állította, hogy a sarkadi járásban hibák vannak a kultúrpolitikai munka terén.[131] Kötegyán, Méhkerék, Geszt és Zsadány kultúréletét azért mondta elfogadhatónak, mert ezen falvak kultúrotthonaiban élénk élet folyt. De a többi községben kultúrotthon hiányában nem történt semmi, pangott a kulturális élet. Sajnálattal állapította meg, hogy több községben nincsen pénz kultúrotthon építésre vagy kialakításra; a községek vezetői, a járás illetékes szervei nem fordítanak ezekre a helyekre és kérdésekre kellő figyelmet. Kevéssel *Varga* cikke után a járás területén döntő változás következett be a kultúrotthonok tekintetében. 1959-ben Sarkadon elkészült és felavatásra került a modern, kényelmes, jól felszerelt *József Attila Művelődési Otthon* (A *Közalkalmazottak Szakszervezetéé*).[132] Majd pedig kevéssel utána átadták hivatásának a járási kultúrotthont is. 1962-ben nyitották meg a modern, jól felszerelt körösnagyharsányi kultúrotthont. 1963-ban pedig a régi méhkeréki művelődési ház helyére is új, modern készült. Az iskolánkívüli művelődés számtalan for-

128 *Csepkó Eta:* A Mezőgyáni Gépállomáson nem pihennek a téli hónapokban sem. Békés megyei Népújság 1960. jan. 8.
129 A Tisza-kastély és miegymás. Uo. 1957. aug. 2.
130 Viharsarok Népe 1953. dec. 6.
131 *Varga Tibor:* A sarkadi járásban hibák vannak a kultúrpolitikai munka terén. Békés megyei Népújság 1957. okt. 17.
132 Művelődési otthont avattak Sarkadon. Békés megyei Népújság 1959. szept. 6.

mája a művelődési házakhoz kötötten jelentkezett. 1950-ig erőteljes öntevékeny művészeti mozgalom – színjátszás, tánccsoport stb. – volt majd minden községben. Ezután ez a művelődési forma hanyatlani kezdett. Egyrészt azáltal, hogy a faluban található szervezeteknek, intézményeknek megfelelően az addig egységes művelődési mozgalom felbomlott és a résztvevőik intézményeik keretében folytatták a munkát. Másrészt pedig úgy, hogy mind a részt vevők, mind pedig az érdeklődők száma erősen megcsappant. Ennek több oka is volt. Mindenekelőtt az, hogy az előbbi évekhez viszonyítva ekkorra már nagy tömegek vettek részt és azóta is vesznek részt a szervezett iskolai oktatás valamilyen formájában. Másik ok pedig az, hogy rendkívüli módon elterjedt a rádió, legújabban pedig a televízió. Kiépült közben a könyvtári hálózat is, ami ugyancsak csökkentette az öntevékeny művészeti munkát, nem is beszélve arról a sokoldalú szakmai – és ideológiai továbbképzésről, amibe a lakosság nagy része bekapcsolódott.[133] Feltétlenül meg kell említeni az okok között az újságolvasás erőteljes növekedését is.[134]

A kulturális élet fellendítésébe bekapcsolódtak az ifjúsági szervezetek is. Kezdetben a MADISZ, később az EPOSZ és a DISZ, legújabban pedig a KISZ fejt ki igen széles körű és eredményes kultúrmunkát. Az ifjúsági szervezet működése tekintetében az a tapasztalat érlelődött meg, hogy kis faluban elevenebb az élete, nagyobb az összetartás a fiatalok között, tehát többre képesek kulturális vonatkozásban is, mint nagyobb helyen.[135] Az ifjúsági szervezetek kulturális tevékenysége is leginkább a községi kultúrotthonokhoz kötötten fejlődött. Sok újdonságszámba menő kezdeményezésről is számot adhatunk, mint például Biharugra esetében, ahol 1954-ben – három évi szünetelés után – tánciskolát rendeztek. A tánctanfolyamra hatvannál többen jelentkeztek.[136] Természetesen nemcsak ez jelenti Biharugrán a kulturális

133 *Kukk Imre:* Jegyzet Méhkerék község életéről. Viharsarok Népe 1953. febr. 28.

134 1963-ban Biharugrán a következő újságkat olvasták: Népszabadság 160, Békés megyei Népújság 60, Népszava 20, Magyar Nemzet 10, Szabad Föld 220, Tanácsok Lapja 25, Rádióújság 110, Nők Lapja 130, Szovjet Kultúra 10, Népsport 10, Ország-Világ 15, Élet és Tudomány 15, Autó-Motor 10. Geszten: Népszabadság 53, Békés megyei Népújság 30, Magyar Nemzet 2, Szabad Föld 153, Élet és Tudomány 8, Ország-Világ 11, Nők Lapja 14, Népsport 7, Kötegyán: Népszabadság 120, Békés megyei Népújság 36, Szabad Föld 274, Népszava 15, Élet és Tudomány 16, Film-Színház-Muzsika 13, Képes Újság 67, Magyar Ifjúság 18, Nők Lapja 52, Rádióújság 144, Népsport 17, Ország-Világ 8, Tanácsok Lapja 2. Mezőgyán: Népszabadság 130, Békés megyei Népújság 70, Szabad Föld 200, Élet és Tudomány 28, Népszava 18, Ország-Világ 16, Rádióújság 52, Magyar Ifjúság 11, Népsport 5, Magyar Nemzet 5, Nők Lapja 28. Okány: Népszabadság 169, Népszava 11, Magyar Nemzet 7, Népsport 8, Békés megyei Népújság 94, Asszonyok 11, Autó-Motor 9, Család és Iskola 6, Élet és Tudomány 8, Figyelő 4, Film-Színház-Muzsika 2, Füles 1, Képes Újság 49, Magyar Ifjúság 10, Magyar Mezőgazdaság 11, Nők Lapja 103, Ország-Világ 14, Rádióújság 172, Szabad Föld 527, Szovjet Kultúra 5, Szovjetunió 2, Vöröskereszt 38, Tanácsok Lapja 33. Sarkad: Népszabadság 347, Békés megyei Népújság 216, Népszava 58, Magyar Nemzet 36, Szabad Föld 1052, Ország-Világ 110, Élet és Tudomány 240, Magyar Ifjúság 85, Nők Lapja 183, Képes Újság 32, Népsport 56, Tanácsok Lapja 72, Figyelő 21, Pajtás 44, Méhészet 12, Füles 7, Ludas Matyi 25, Autó-Motor 18. Sarkadkeresztúr: Népszabadság 110, Békés megyei Népújság 62, Népszava 16, Szabad Föld 325, Ludas Matyi 68, Pajtás 50, Füles 12, Kisdobos 18, Nők Lapja 73, Méhészet 2, Filmvilág 2, Népsport 15. Újszalonta: Népszabadság 58, Békés megyei Népújság 19, Szabad Föld 110, Nők Lapja 58, Ludas Matyi 30, Ország-Világ 15, Magyar Nemzet 11, Rádióújság 21, Magyar Vadász 2. Technika 3, Szovjet Hiradó 4, Magyar Ifjúság 11, Figyelő 1, Zsadány: Népszabadság 79, Békés megyei Népújság 36, Szabad Föld 416. Magyar Nemzet 17, Népszava 8, Figyelő 1, Nők Lapja 18, Ország-Világ 21, Pajtás 17, Kisdobos 6, Magyar Ifjúság 10, Élet és Tudomány 24, Tanácsok Lapja 12. – Véleményünk szerint a helyi postahivataloktól beszerzett adatok csak iránymutatók lehetnek. Sok utánjárás után sem tudtunk teljes és megbízható adatokat szerezni.

135 *B. Z.:* Mi újság Újszalontán a KISZ-alapszervezetben? Békés megyei Népújság 1958. dec. 6.

136 Viharsarok Népe 1954. dec. 23.

élet elevenségét, fellendülését, hanem sok más is. 1958-ban például 40 tagú énekkar alakult a községben, tánccsoport létesült és színjátszócsoporttal is kísérleteztek. Jellemzően az új formák, körülmények között is megmaradt ízlésre, *Szigligeti József* híres népszínművét, a Vén bakancsos és fia a huszárt mutatták be.[137] Biharugránál maradva, nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy a népszínműnél komolyabb, színvonalasabb kultúrtevékenység is folyt a községben. Nem véletlen, hogy éppen *Szabó Pál* nevéhez, munkásságához fűződően. 1958 januárjában irodalmi ankétot rendeztetett a falu kultúrháza. Az ankéton részt vett *Szabó Pál* is. A mozinak is használt kultúrterem zsúfolásig megtelt. *Szabó Pál* ezen az ankéton emlékezetes szavakat mondott: „bárhol járok is – mondotta – mindig ide jövök közétek pihenni; itt a legjobb együtt lenni, elbeszélgetni". Elmondta aztán még, hogy a felszabadulás előtti parasztmozgalom főfészke Ugra volt és a főispánok el akarták tüntetni a föld színéről.[138] *Szabó Pál* felszólalásával egy lényeges elvre, módszertani igazságra mutatott példát: a falvak népét legjobban saját élete, saját múltja érdekli. Ebből kifejtve lehet eleven művelődési életet teremteni, érdeklődést kelteni.

Az ugraihoz kapcsolódóan emlékezünk meg a járás könyvtárairól. A felszabadulás előtti falusi könyvtárak semmire se voltak jók. Sem szépirodalmi, sem szakmai vonatkozásban nem nyújtottak érdemlegest. Ezekről éppen *Szabó Pál* mondta meg egy cikkében a véleményét még 1946-ban.[139] A felszabadulás után közvetlenül sok próbálkozás történt, de általános, a minden községre kiterjedő, hálózati rendszerű könyvtári élet csak az ötvenes évek végére alakult ki, erősödött meg. A sarkadi járási könyvtár 1953 október 25-én nyílt meg.[140] Legfontosabb feladata a járási hálózat kiépítése volt. Hely- és pénzhiány miatt eléq nehéz dolog volt és nehézkesen haladt is előre. 1960-ra már minden falunkban működött a falusi népkönyvtár, általában értékes és megfelelő számú anyaggal. Ekkor, *Képíró Sándor*, a járási könyvtár vezetője, már elmondhatta, hogy az olvasás minden faluban fejlődik, a tanácsok szívesen adnak pénzt a könyvállomány gyarapítására.[141] Azt hisszük, hogy nem lesz közömbös ha az alábbiakban közreadjuk területünk falvaiban legnépszerűbb könyvek címeit. Adataink nem minden helyről vannak, de ismerjük az újszalontaiakat (Egri csillagok, Légy jó mindhalálig, Az anya, Aranyember, A tizenötéves kapitány), a kötegyániakat (Egri csillagok, Az anya, Mihajlik: Ordasok között, Erdély aranykora, Aranyember), sarkadkeresztúriakat (Aranyember, Egri csillagok, Pál utcai fiúk, Rózsa Sándor, Ignácz Rózsa: Toroczkói nász), az okányiakat (Mihajlik: Ordasok között, Kőszívű ember fiai, Egri csillagok, Aranyember, Új Zrinyiász), a mezőgyániakat (Győri: Viharvirág, Rab Ráby, Aranyember, 80 nap a világ körül, Az anya), a gesztieket (Mihajlik: Ordasok között, Fekete gyémántok, Aranyember, Noszty fiú esete Tóth Marival, Az anya), a zsadányiakat (Aranyember, Egri csillagok, Két választás Magyarországon, Úri muri, Pál utcai fiúk) és az ugraiakat (Móricz: Rokonok, Szabó Pál: Lakodalom, keresztelő, bölcső, Aranyember, Légy jó mindhalálig, Az anya). Amint láthatjuk, az olvasmányokat nagymértékben befolyásolta az iskola. Nemcsak úgy, hogy a könyvtárak olvasói nagy számban iskolai tanulók, hanem úgy is, hogy az iskolások által kivitt könyveket olvassák el odahaza a felnőttek is.

A címekből következtetve megállapíthajuk, hogy az érdeklődés kizárólagosan szépirodalmi jellegű. Szakkönyvek, politikai, ideológiai munkák olvasása eléggé szűkkörű és ritka. Pedig minden falusi könyvtár megfelelően el van velük látva. Az öregek, különösen a nők körében sokan olvassák a Bibliát, zsoltárokat. Általában azonban nem rendszeresen, hanem alkalomszerűen. A vallásos olvasmányok köre igen szűk, jóformán csak a Bibliára szorítkozik.

137 *Bertalan Ferenc:* Fejlődik a kulturális élet Biharugrán. Békés megyei Népújság 1958. ápr. 10.
138 *Bertalan Ferenc:* Irodalmi ankét Biharugrán Szabó Pál író részvételével. Békés megyei Népújság 1958. jan. 21.
139 *Szabó Pál:* Népnevelés Biharban. Új Szántás, 1947. 715–716.
140 Viharsarok Népe 1953. okt. 24.
141 Békés megyei Népújság 1960. jan. 9.

Bár a természettudományos világkép általánosabbá lett, a reális ismeretek nagyobb mértékben elterjedtek, a vallásos szemlélet háttérbe szorult, mégis jelentős tényező maradt járásunk népe életében. A végbement gazdasági és társadalmi változások hatására és nem utolsó sorban a sok oldalról kapott művelődési ráhatások következtében a vallásos érzés és élet is tovább realizálódott és a külsőségektől eltávolodott. A vallásosság tekintetében éles szakadás támadt az öregek és fiatalok között. Amazok ragaszkodnak hozzá, emezek elvetik, vagy ha nem is vetik el a maguk felvilágosultabb módján értelmezik és élik. A tudatos vallásosság általánosságban mindjobban háttérbe szorul.

Ellentmond ennek az állításnak a szekták terjeszkedése, illetőleg a református liberalizmussal meg nem elégedő, szigorúbb vallásosságot kívánó és biztosító felekezetek erősödése. Ez utóbbiak közé tartozik a baptista felekezet, amely Biharugrán 1951-ben épített új, modern templomot, 1963-ban pedig Sarkadkeresztúron. A szekták közül nyilvánosan egy sem terjed, hanem a heted napot váró adventista gyülekezeteken belül tömörülnek. Az adventistákat hívőknek, s minthogy a szombatot ünneplik, szombatosoknak is nevezik. Érdekes jelenség, hogy a szombatos dolgozókat magánalkalmazottakként általánosan nagyon keresik, szívesen alkalmazzák, mert vallási elveikből kiindulva rendkívül szorgalmasak, lelkiismeretes munkavégzők.

A vallásossághoz hasonló módon szintelenedik el az itteni, különben is szegényes hiedelemvilág. A szokások is átalakulnak. Némelyeket feleleventették és az öntevékeny művészeti élet részévé tették, mint például Méhkeréken a régi román házassági szokások egyikét, a lányszöktetést. A lányszöktetés szokása a sanyarú múltban dívott, amikor a lakosságot megosztották a vagyoni különbségek és sokan nem lehettek azé, akit szerettek. Egy másik, ugyancsak gazdasági oka is volt a lányszöktetés szokásának, nem kellett költséges lakodalmat rendezni. Most ezt a szertefoszlott szokást a kultúrcsoport elevenítette föl és játsza a kultúrotthon színpadán.[142] Geszten is sor került egy korábban következetesen megtartott szokás feleleventésére. 1955 őszén, hosszú szünetelés után, újra megrendezték a szüreti mulatságot. A kultúrotthont szőlővel, almával és egyéb gyümölccsel díszítették fel és a csőszöknek, szőlőőrző lányoknak öltözött lányok hajnalig táncoltak, feleleventve mulatság közben több hagyományos részletet.[143]

Biharugrán a zángózás megérte a felszabadulást, az új élet kialakulását. A termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában aktuális célok érdekében fel is használták.[144] De nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mint általában a rigmus (csasztuska) mozgalom sem. Ahhoz, hogy a rigmusozás aktív, politikai közvéleményt formáló tényező lehetett volna, a meglevőnél sokkal erősebb, szorosabb közösségi életre lett volna szükség. A zángó is – ugyanolyan okok következtében – már kihalófélben volt és kizárólag erkölcsi vonatkozásai voltak.

Amint az eddigiekből is láthattuk, az új kultúra megteremtése, általánosítása terén igen nagy feladat hárult a községi kultúrotthonokra. Azonban ezek minden igyekezetük ellenére sem tudtak minden esetben és minden helyen azzá válni, aminek szánták őket. Sok objektív ok mellett néhány szubjektív tényező is éreztette a hatását ezen a téren. A szubjektív tényezők közé kell soroznunk azokat az érzelmi, sokszor hiúsági okokat, amelyek a régi, időközben az esetek többségében lezüllött olvasóköröket, üzemi kezelésbe kívánta venni, és bennük létre akarta hozni a szövetkezetek saját kultúrotthonait. Ez a tendencia felaprózáshoz vezetett, megszüntette a valamelyest egységessé vált kultúréletet. De a termelőszövetkezeti kultúrotthonok sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket és 1960-ban a járás kulturális vezetői a termelőszövetkezeti klubok létesítését kezdték szorgalmazni. A klubokat a volt üzemi kultúrotthonokban, előzőleg olvasókörökben, rendezték be. Legtöbbjük igen kedvezőtlen körülmények között kezdte meg működését. A kezdeti figyelem is hamar ellanyhult irányukban és járásunk szövetkezetei az alábbi feltételek mellett

142 Méhkeréki leányszöktetés – színpadon. Uo. 1960. jan. 12.
143 Viharsarok Népe 1955. okt. 12.
144 *Kálmán Béla:* A zángó Biharugrán. Ethn. LXV. évf. (1954) 540.

élik klubjaikban a saját, a régi olvasókörökhöz hasonló közösségi kultúréletüket. Sarkad, a járási székhely van a legjobban ellátva ezen a téren is. A *Haladás Termelőszövetkezetnek* a Kossuth utcán van a klubja. Két helyiségből áll (4×6 m és 8×10 m nagyságúak), asztalok, székek, padok vannak benne. Felszereléséhez tartozik egy rádió és egy televízió készülék, valamint 3 sakk-készlet. A klubba 2 napilap(Népszabadság, Békés megyei Népújság) jár. Ugyanez a helyzet a *Kossuth Termelőszövetkezet* Szalontai utcai klubjával is. Ez is két helyiségből áll, a *Haladáséval azonos* méretben, a felszerelése is ugyanaz. A *Dózsa Termelőszövetkezet* Zsarói nagy utcai klubjában ugyancsak azonosak a körülmények. A *Lenin Termelőszövetkezet* Gyulai úti klubjának lemezjátszója is van. Minden klubnak gondnoka van, aki az épület rendbentartásáért, télen fűtéséért munkaegység-jóváírást kap. A sarkadi termelőszövetkezeti klubokból teljességgel hiányzik a biliárd, pedig általánosan igénylik őket. Hasonlóan nincsen kuglipálya sem, pedig ezt is sokan keresik, hiányolják. A járás községeiben szegényesebb a helyzet. Sarkadkeresztúron két termelőszövetkezeti klub van. A sarkadi *Vörös Csillag Termelőszövetkezetnek* itt is van egy klubja, minthogy területe egészen a falu alá nyúlik, és sok sarkadkeresztúri tagja van. Az itteni klubja is két helyiséges, televíziója és biliárdja van. Az *Egyetértés Termelőszövetkezet* klubja a legfelszereltebbek közé tartozik. Két helyiségében televízión kívül rádiója, ping-pong felszerelése is van. Míg az eddig ismertetett termelőszövetkezeti kluboknak vezetői, gondnokai voltak, addig már sem ennek, sem a következőknek nincsenek. Ez aztán meg is látszik rajtuk, voltaképpen nem is fejtenek ki semmiféle tevékenységet. Mezőgyánban a *Magyar–Bolgár Barátsági Termelőszövetkezet* klubjában dominó is van a lemezjátszó, televízió, a sakk és a rádió mellett. Hivatását még leginkább betölti a Zsadány-bölcsi pusztai *Búzakalász Termelőszövetkezeti* klub. Ez is két helyiségből áll, és eléggé jól felszerelt. A puszta (termelőszövetkezeti major, üzemegység) lakosságának egyetlen közösségi intézménye.

A klubok – pedig ez is egyik céljuk volt – nem tudták összefogni a szövetkezet ifjúságát, nem tudtak olyan művelődési, szórakozási körülményeket teremteni számukra, hogy vonzóvá tegyék a szövetkezetben, a faluban maradást. A termelőszövetkezeti klubok a községi (területi) kultúrotthonokkal együttesen lehettek volna hivatva a járás új élete új alkalmait kialakítani, felvirágoztatni. Az egyre halványuló naptári ünnepeket nekik kellett volna más alkalmakkal pótolni, vagy a meglevőket új tartalommal megtölteni. Ezekben a klubokban, kultúrotthonokban kellett volna kialakítani az újfajta családi ünepeket és ápolni a szövetkezet hagyományait. Ezzel szemben tevékenységük igen szűk körre korlátozódott. Az évenként megrendezett 1–2 bál mellett a zárszámadó közgyűlés és az azt követő közös vacsora lebonyolításán kívül tevékenységük csak a tanyázás, a beszélgetés szintjén maradt. A szövetkezeti klubok különben bármennyire egy-egy termelőszövetkezet irányítása alatt is álltak, a valóságban inkább területi intézmények voltak, amennyiben nem egy-egy termelőszövetkezet tagsága látogatja őket, hanem inkább a környék lakossága. A televízió átmeneti fellendülést hozott ugyan a klubok, kultúrotthonok életébe, de az egyéni televíziók erőteljes szaporodása már most is érezteti negatív hatását. Különösen a kezdeti időszakban, a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása és megerősödése idején – amikor a kultúrotthonokra, klubokra leginkább szükség lett volna – igen hátrányos volt, hogy számos esetben ezeket a helyiségeket raktárhiány miatt terménytárolásra használták.

A negatív tényezők ellenére is néhány izmosodó új szokásról is beszámolhatunk. Ezek némelyike szervezethez, intézményhez kötött, mint például a geszti általános iskola kezdeményezte ifjúsági országjáró kirándulás. 1955-ben a geszti általános iskola tanulói saját keresetükből (két mesejátékot adtak elő a kultúrotthonban a helybelieknek és két ízben a szomszédos községben, Zsadányban és Mezőgyánban) útrakeltek és meglátogatták Budapestet, felkeresték a Balatont.[145] Azóta az effajta kirándulások rendszeressé váltak és a geszti kezdeményezés után a járás más iskolái-

145 Viharsarok Népe 1955. máj. 15.

nál is találkozunk vele. Itt kell megemlítenünk, hogy nagyon divatba jöttek az utazások, méghozzá nem csak belföldön, hanem külföldön is.[146]

Szinte minden községben feleleven edett a régebbről ismert szüreti bál. Az előzőekben már volt szó a geszti szüreti mulatságról, ezúttal azt említjük meg, hogy kevéssel a geszti kezdeményezés után Mezőgyánban is megrendezték a szüreti mulatságot. A hagyományos felvonulás után a kultúrotthon szőlővel, almával díszített nagytermében táncoltak a fiatalok.[146] A szüreti mulatság az utóbbi időben kezd nagyobb jelentőségre is szert tenni, amennyiben a faluból elszármazott fiatalok közül többen hazajönnek erre az alkalomra. Az idegenben tanuló vagy dolgozó, de még időnként hazajáró fiatalok pedig teljes számban részt vesznek rajta. A szüreti mulatsággal rokon területeken történt egy kezdeményezés is Zsadányban, Fancsika pusztán 1956-ban. A DIVSZ február 25-én, egy szombat este, jelmezes farsangi mulatságot rendezett és a rendezvényt karnevál néven szerepeltette. Sok előkészület után, nehéz ellenállásokba ütközve tudta az ifjúság csak megrendezni ezt a bált. Vállalkozásukat siker koronázta, sikerült összehozni az ifjúságot, hazavárni, hazavinni az elmenteket és kellemesen eltölteni az estét, az éjszakát. A Fancsika-pusztai karnevál nem egyhamar merült feledésbe. Hosszú ideig beszéltek róla. A felnőttek általában elítélték, a fiatalok pedig lelkesedtek érte, még a megyei újság is szükségesnek látta megjegyezni, hogy „utólag megállapítható, hogy a karnevál újszerűségével várakozáson felüli tetszést váltott ki a részt vevő közönségből.[147] Erről a mulatságról a felnőttek majd teljes számmal hiányoztak, az idősebbek pedig egészen. Ennek újszerűségén egy másik oka az volt, hogy a karneválon csak tánczene volt és csak modern táncokat jártak. Még csak csárdást se táncoltak. Járásunk felnőtteinek egy tekintélyes része, az idősebbek pedig teljes számban azért is nem látogatják a különböző zenés összejöveteleket, bálokat, mert bennük háttérbe szorult az általuk kedvelt cigányzene és csak a modern táncokat járják. Ez a helyzet a lakodalmaknál is. Szemmel láthatóan két részre szakad a közönség és eléggé élesen elkülönül. Ezért sok esetben egy lakodalomra két zenekart is hívnak, egy tánczenekart és egy cigány vagy magyar bandát.

A naptári ünnepek közül legnagyobb jelentőségű mindmáig a karácsony. Tartalma lassan kezd ugyan megváltozni, de érdekes megjegyezni, hogy ekkor, egy évben legalább egyszer, az ünnep első napján mindenki igyekszik elmenni a templomba. Érdekes megemlíteni, hogy a karácsonyfa-állítás az utóbbi tíz évben erőteljesen elterjedt. Előzőleg csak az értelmiségnél volt található, most, nyilván a megváltozott gazdasági és társadalmi körülményekből kifolyólag, a parasztság között is terjed. A karácsonyfa-állítás terjedése összefüggésben van az egyke vagy kevés gyerekes családrendszer nagyfokú térhódításával is. Az egyetlen gyermeknek mindent megadnak, kényeztetik, különben akarják nevelni, mint amilyeneknek a szülők magukat, körülményeiket tudják. Református vidéken lévén, a nagypéntek megünneplése is jelentős. Ezen az egyetlen napon még böjtölnek is. A nagypénteki böjt majdnem általánosnak mondható, bár a fiatalságot ez sem érinti teljes egészében. A méhkeréki orthodox románság sok naptári ünnepe szinte teljes egészében elhalványodott, az egyházhoz kötötten is csak a családi ünnepeket tartják meg. Közülük legjelentősebb a halál utáni hatodik héten tartandó tisztulási mise a hozzátartozó szokásokkal (crestăte).

A húsvét megünneplése igen leegyszerűsödött és inkább a hozzá fűződő hagyományok miatt, mint saját magáért él még mindig. A húsvét másodnapi locsolkodás, lánylátogatás ugyan erőteljesen háttérbe szorult napjainkra, de változatlanul erre az ünnepre végzik a tavaszi nagytakarítást, külső-belső meszelést. Méhkeréken, az orthodox gyakorlatnak megfelelően, ez a legnagyobb ünnep, aminek számos külső megnyilvánulási formája is van. Méhkeréken legáltalánosabb a húsvétra való meszelés, itt még a kerítéseket is kimeszelik (vörösre), sőt a ház előtti fák törzseit is (fehérre).

A pünkösd viszont teljesen elvesztette jelentőségét, ünnep jellegét, második napját már nem is tartják számon.

146 Uo. 1955. okt. 16.
147 Karnevál Zsadány-Fancsikán. Uo. 1956. márc. 2.

A családi ünnepek közül legnagyobb a lakodalom. Bár terjed az egyházi házasságkötés elhagyása, ma még túlnyomó többségben egyházilag is kötik a házasságokat. A házasságkötésnek azonban ma már nem az egyházi része a jelentős, hanem a lakodalom, a házasságkötést követő mulatság. Ez részben a régi keretek között, hagyományos módon folyik le, részben azonban sok új vonással gazdagodott. Mindenek előtt arról kell szólnunk, hogy vagy rendeznek lakodalmat vagy nem. Ha igen,, akkor szinte túlzásokba eső, hét határra szóló mulatságot tartanak. Akár egyik akár másik fajtában, a megváltozott gazdasági, társadalmi viszonyok tükröződnek. A nagyobb műveltséghez jutottak, a régi, hagyományos, zárt paraszti világból kikerültek nem rendeznek lakodalmat, felesleges külsőségnek, maguktól távolállónak tartják. Amennyiben paraszti múltjukkal szándékosan szakítani is akarnak, le is nézik és ezért sem rendeznek lakodalmat. Más esetben viszont a lakosság növekvő jóléte mutatkozik meg bennük. Érdekes megfigyelés Méhkeréken, hogy manapság egymás után kötik dologidőben a házasságokat, nem úgy mint régen, amikor csak ősszel és tél végén csinálták. A manapság rendezett nagy lakodalmakra több száz vendéget hívnak. Ez összefügg egy új, egyre jobban terjedő szokással. Régen nem volt szokásban az ifjú pár megajándékozása, ma viszont igen. Minél több a vendég, annál több ajándékot kap az ifjú pár, annál könnyebben indulhatnak el saját életükbe. Az ajándékozás nem akármilyen dolgokból áll. Értékes, értékálló ajándékokat illik csak adni. Gyakori, hogy a szomszédok közösen vesznek ajándékot az ifjú párnak, mert a kiadásokat csak közösen bírják el. Divatba jött az örömszülőkkel előre megtárgyalni az ajándékokat, nehogy több egyforma ajándék szerepeljen, vagy nehogy olyan ajándékot vegyenek, amire az ifjú házasoknak nincsen szükségük. A nagy lakodalmak kiadásait is ötletes módon csökkentik. A vendégek az előre elküldött ajándékon kívül gyümölcsöt, csokoládét, tojást és legalább egy pár csirkét is visznek magukkal. Az új pár életalapozó vállalkozásává nőtte ki magát a menyasszonytánc. Rendkívül felszökött a menyasszonytánc ára, 1960-ban Méhkeréken *Cséfai Sándor* lakodalmán például 15 000 Ft-ot tett ki.[148]

A keresztelés és a temetés lényegesen kisebb jelentőségű családi ünnep. Ma már egyiket sem követi szűkebb vagy szélesebb körű családi ünnepség.

Nagyobb jelentőségre tettek azonban szert a névnapok. Ezek, sokszor túlzásokba is eső megünneplésében is a növekvő jólét tükröződik.

A társadalmi haladás megkívánja, a nagyüzemi gazdálkodás pedig lehetővé teszi, hogy a családi ünnepek új forma szerint, a társadalmi valóságnak megfelelően menjenek végbe. Ennek a folyamatnak nemcsak az a lényege, hogy az egyházi, a vallásos jelleget kiküszöböljék és a materialista világnézetnek megfelelően a társadalom összefüggéseibe helyezzék ezeket az alkalmakat is, hanem az is, hogy kihangsúlyozódjék a közösség szerepe az egyén életében, megmutatkozzék a társadalmi felelősségérzet.

A termelőszövetkezetek, az üzemekhez hasonlóan, több családi ünnepet kezdeményeztek járásunk területén is. Viszonylag nagy számban tartottak névadó ünnepségeket és lakodalmakat. A temetéseknél azonban lényegesen kisebb volt az előrehaladás. Mind a haldoklók (amennyiben nyilatkoztak idevonatkozóan), mind családtagjaik ragaszkodtak az egyházi temetéshez. Ilyen esetekben felemás gyakorlat alakult ki. Az egyházi temetésre a szövetkezet koszorút küldött, kiküldöttei nem egy esetben fekete szalagos zászlókkal megjelentek a temetésen és közülük egy, a sírnál, a behúzás előtt, pár szavas búcsúztatót mondott a szövetkezet nevében. Tehát egyházi és polgári temetés volt egyszerre.

A hagyományos családi ünnepek számát a szövetkezetek eggyel szaporították is. A bevonult ifjakat ünnepélyesen búcsúztatják, regrutabálok keretében. Előzőleg pedig vidám körülmények között gondoskodnak a fiatalság sorozáson való együttes megjelenéséről. Általánosan elterjedt, hogy a sorozásra elkíséri a fiatalokat a tanács

148 Tizenötezer forintos menyasszonytánc Méhkeréken. Békés megyei Népújság 1960. szept. 24.

végrehajtó bizottságának az elnöke és azoknak a szövetkezeteknek a vezetői, amelyikhez az ifjak, illetőleg szüleik tartoznak.

A szövetkezeteknek vagy más szervek rendezte családi ünnepségeknek nem alakult még ki a formája. Esetenként más és másként folynak le. Az utóbbi időben egyre nagyobb erőfeszítéseket tesznek a tanácsok területünkön is, hogy gazdái legyenek és intézményesen bonyolítsák a társadalmi családi ünnepségek alkalmait.

Az a vélemény és gyakorlat alakult ki, hogy a névadás kevésbé tanácsi feladat, inkább tartozik a munkahely hatáskörébe; a munkatársak közös ügye az új ember fogadása. Ez a vélekedés összefüggésben van azzal, hogy a lakodalmak tekintélyes részét is már a munkahely rendezte. Miután az anyakönyvvezetőségen elvégezték a hivatalos ügyeket a szülők a gyerekkel a szövetkezet székházába mennek. Itt már várja őket, az apa és az anya ismerősei, barátai, legközvetlenebb munkatársai és a szövetkezet vezetősége. A házaspárt, az asszonyt ölében a gyerekkel, középre ültetik, egy feldíszített asztal mellé, a többiek pedig állnak. A szövetkezet elnöke rövid beszédben gratulál a szülőknek, mind nekik, mind a gyereknek erőt, egészséget kíván. A szülőknek azért, hogy gyermeküket fel tudják nevelni, a gyermeknek pedig azért, hogy felnőhessen és átvehesse szülei munkáját, feladatait. Illő a beszédben az újszülött nevét is többször hangoztatni. A beszéd után az elnök átadja a szövetkezet ajándékát, ami rendszerint valamilyen gyerekbútor vagy felszerelés (gyerekkocsi, gyerekruha összeállítás stb.), legutóbb pedig több esetben takarékbetétkönyv volt, sőt egy esetben életbiztosítás is. A rövid ünnepséget aztán közös vacsora követi. Amíg az kezdetét nem veszi, a gyereket hazaviszik. A vacsorán a szülők és a névadó ünnepségen megjelentek vesznek részt. Egy-két esetben úgy is történt a dolog, hogy az anyakönyvvezetőt elhívták a termelőszövetkezetbe és ott, az ünnepség bevezetéseként írta be a gyereket az anyakönyvbe. Tekintve, hogy járásunk újszülöttei többségükben intézetben születnek és ott kerülnek anyakönyvezésre, ez a gyakorlat nem vált általánossá.

Minthogy a névadó ünnepségnek nem alakultak ki a végleges formái, az itt elhangzó beszédek is különbözőek. Közülük több nem foglalkozik a lényeggel, hogy tudniillik a szövetkezet társadalmi felelősséget vállal a gyermekért, növekedését, neveltetését figyelemmel kíséri, segíti, mint ahogy az a keresztszülő feladata az egyházi névadás, a keresztelő alkalmával.

A társadalmi névadás hagyományszegényedést jelent sok vonatkozásban. Kiküszöböli például a „keresztszülői" intézményt, illetőleg nem ad helyébe mást.

A névadásnál jobban elterjedt a társadalmi esküvő. Ezt ugyancsak különböző szervek rendezik, egységes gyakorlat ezen a téren sem alakult még ki. A munkahelyen kívül részt kért benne a közigazgatás mellett az ifjúsági szervezet, a KISZ is. A munkahelyen történő társadalmi esküvőket a munkahelyen, a KISZ-esküvőket a kultúrházakban, a tanácsiakat pedig az anyakönyvvezetői hivatalban tartják. A sarkadi járásban még egyetlen helyen sem létesítettek külön házasságkötő termet. Viszont az anyakönyvi hivatalokat (a tanácselnöki szobákat) erre az alkalomra igyekeztek feldíszíteni.

A tényleges házasságkötés minden esetben az anyakönyvvezetői hivatalban történik. A polgári házasságkötés után azonban nem templomba mennek, hanem vagy a munkahelyre, vagy a kultúrházba, a szerint, hogy hol tartják a lakodalmat. A társadalmi esküvők lényege a lakodalom, amelyet az ifjú pár köszöntése vezet be. A munkahely vezetője (eseteink többségében a termelőszövetkezet elnöke), vagy KISZ-esküvő esetén a KISZ-titkár köszönti az ifjú párt és boldogságot, hosszú életet kíván nekik. Majd átadja a társadalmi esküvőt rendező szerv ajándékát. Ez is, mint a többi ajándék értékes, az új pár életében számottevő dolog kell hogy legyen. A házasságkötések időpontját úgy intézik, hogy a felköszöntést nemsokára követhesse a vacsora, majd pedig a vigasság.

A társadalmi esküvők külsőségei ugyan olyanok, mint a régi egyházi esküvőké. A különbség csupán annyi, hogy a násznagyságot és az egyéb hagyományos tisztségeket nem minden esetben a fiatalok által választottak töltik be, hanem az esküvőt rendező szerv jelöli ki őket. Ebből általában nem szoktak nézetelétrések keletkezni.

A társadalmi családi ünnepségek hagyományalakító, elhagyó jellegének gyökereit abban kell keresnünk, hogy az ünnepeltek általánosságban passzív résztvevői ezeknek az ünnepségeknek. Mindent a rendező szervek intéznek, a saját gyereküknek, a saját házasságkötésüknek és a saját halottjuknak, egy szóval a saját ügyüknek tekintik az egészet, amibe kevéssé engednek beleszólni. Minthogy a felmerült költségeket a rendező szerv viseli, az érdekeltek általában nem is élnek különféle kikötésekkel.

A családi ünnepeken kívül a termelőszövetkezetek kialakítottak néhány szervezeti ünnepet is. Ezek közül a legjelentősebb a zárszámadás. Ez nemcsak itt, hanem az ország egész területén így van. A távoli Zalából tudjuk, hogy „a zárszámadás nagy esemény", díszes, rákészülős mozzanat a termelőszövetkezet életében.[149] Nálunk is évenként visszatérő jelentős alkalom. Az egész gazdasági évet összefoglaló jelentés megtétele után kezdetét veszi a közös vacsora, amit reggelig tartó mulatság követ. Némelyik zárszámadó közgyűlés különösen nagy jelentőségűvé válik az illető szövetkezet életében. Ilyenre már az előzőekben is hoztunk fel példát, most csak az 1958. évi kötegyáni *Béke* és *Kossuth Termelőszövetkezetek* közös zárszámadó gyűlését említjük meg. Az egész község ünnepe volt, a közgyűlést a kultúrotthonban tartották és a két szövetkezet egyesülése volt az eredménye. Nagy dinom-dánom volt, levágtak egy 3 mázsás bikát, 4 birkát. Ennek ellenére néhány öregebb termelőszövetkezeti tag nem oldódott fel, s ami ilyenkor nem szokás, kemény bírálattal illették a szövetkezet vezetőit.[150]

Az elmondottakban csak a kereteit tudtuk bemutatni a délbihari síkság parasztsága új életének. Rugalmas keretek ezek, alakuló, formálódó tartalommal van tele. A változás, a fejlődés tovább tart, népünk élete újabb és újabb formákat vesz fel a megszilárduló szocialista termelési viszonyoknak megfelelően.

149 Így élnek ők... (a zalai termelőszövetkezetek életéből) Zalaegerszeg, 1959. 33–34.
150 *Dupsi Károly:* Örömünnep Kötegyánban. Békés megyei Népújság 1958. dec. 22.

Imre Dankó

VERÄNDERUNGEN IN DER LEBENSWEISE DES BAUERNTUMS DER SÜDBIHARER EBENE NACH 1945.

Der vorliegende Aufsatz ist ein Teil der großsen zusammenfassenden Arbeit des Verfassers in der Veränderungsforschung. Er systematisiert die Veränderungen in der Lebensweise des Bauerntumts der Südbiharer Ebene (des früheren Sarkader Kreises). Das betreffende Gebiet wurde am 5–6. Októben 1944 ohne ernste, Schaden erzeugende Widerstand und Kampf befreit. Der Aufsatz gibt zuerst die historische Skizze der Zeit der Befreiung, und hebt dabei die Fakttoren hervor, die die Veränderung in der Lebensweise des dort lebenden Bauertums mit sich brachten. Dann spricht er über die Bauern selbst in allgemeinen.

Der Aufsatz weist die ungünstige Gundverteilung vor der Befreiung, auf die entscheidende Rolle der Großsgrundbesittzes, auf die Bewegung der sog. *Völkischen Schriftsteller* hin, die auch auf den Traditionen der agrarsizialistischen Bewegung zustange gekommen inst und gerande von hier, vom Schatten der Tisza'schen Güter um Geszt eine neitleuchtende Flamme geschlagen hat (Pál Szabó). Die Tiszas waren nämlich früner die Hauptrepräsentanten des österreichungarischen Politik gewensen. Der Verfasser betont den Jahrhunderte langan Landhunger der Bauern, der unmittelbar nach der Befreiung auch dadurch gesteigert wurde, dass man mit der landwirtschaftlichen Produktion hätte wieder anfangen müssen. Das erste und grundsätzliche, die Veränderung in der Lebensweise hervorrufende historische Ereignis war die Bodenreform (1945). Sie vermehrte die Zahl der Kleingrundbesitze. Sie war polisch unentbehrlich, von der Produktion her aber weniger begründet. Auf den Kleingütern waren das Produktionsniveau, die Produktionsweise, der Geratebestand und natürlich auch der Ertrag der in der Produktion unerfahrenen, auch die unbedingt nötigen Ausrüstung und Viehbestand entbehrenden Naeubauern nicht ausreichend, es bedeutete im Bezug auf ein früheres Niveau einen Rücktrtitt. Man trifft aber gerande hier, in Sarkad auch auf eine der vorigen entgegengesetzte, wirkliche Entwicklung und tatesächlicne Veränderung mit sich bringende Lösung. Is Sarkad wurden die Almássy'schen Güter schon vor der Befreiung von einer Aktiengeselleschaft, der *Magyar Föld* Rt gepachtet. Dieses Gut wurde dann bei der Bodenreform nicht verteilt, sondern schon am 23. Ápril 1945 entstand hier eine auch Produktionstätigkeit ausübende Bauerngonessenschaft (sie wurde später die im ganzen Land bekannte landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft „Lenin"). Die in Ungarn unter den ersten errichtete LPG und die sich dort intwickelte Pruduktionsordnung Wurden später Beispiele. Übrigens hat die nacht der Bodenreform entfaltete bäuerliche Grungverteilung durcndrungen. Die Ungünstigkeit der Lage Wurde aber bald klar, die Bodenreform hatte aber allerdings auch hier zwei positive Folgen. Eigerseits konntte man auf den Kleingütern leichter mit der landwirtschaftlichen Produktion afangen, als, auf den früheren Großsgütern, und das war danamals am wichtigsten. Anderseits wurden die Kleingauern langsam der grosen Einsicht zugeführt, dalss die nötige Entwicklung der landwirtschaftlichen Produkion mit der damaligen Grundbesitzstruktur nicht zu sichern war. Breite Schichten des Bauerntums des gelangten zur Anerkennung des Nutzens und der Notwendigkeit vom sozialistischen landwirtschaftlichen Großsbetrieb.

In dieser Anerkennung widerspiegelte sich die frühere und auch nach der Befreiung gebliebene Vielfältigkeit des Bauerntums. Die Großsbauern waren unfähig, die Notwendigkeit der Veränderung zu anerkennen, auch die Mehrheit der Mittelbauern hat sich mit dem Gedanken der Vereinigung nich abgefunden. Das führte zur Schärfung des bäuerlichen Klassenkampfs. Das Ergebnis war die Verbreitung des Genossenschaftswesens, viele wurden aber dadurch dem Boden, der Landwitschaft entfremdet. Es erfolgte eine kräftige Migration. Schon am Anfang, bei der Mechanisierung wurden zahlreiche in den Produktionsgenossenschatfen überflüssig. Viele davon haben weggezogen, andere wurden externe In-

dustriearbeiter. Ihre Zahl nahm mit der Entwicklug der LPG-s immer zu. Parallel mit dem (Genossenschaftswesen verwandelten sich die Eigentumsverhältnisse) Genossenschaftsfeld Hofland, eigener Garten), und die Produkionsverhältnisse (Mechanisierung, moderne Agrotechnik, Verwendung der Chemie und der Biologie, damit die Verteilung der landwirtschaftlichen Arbeit, die Auflösung ihrer früheren Einheit, ihre Verwandlung in eine Art Industrietätigkeit).

Die Entfaltung des Genossenschaftswesens hat auch in der Lebensweise zahlreiche Veränderungen hervorgerufen, vor allem in der individuellen Mentalität, im Verhalten den anderen gegenüber. Der frühere Individualismus wurde Kollektivismus abgelöst. Das Leben in der Gemeinschaft, sogar die Orientierung nur in der Gemeinschaft haben zahlreiche, unter den Bauer früher gar icht oder sehr spärlich erfahrene öffentliche Handlungen (Würden, aktive Teilnahme in den Oraganisationen, Fragen der Administration, usw.) entwickelt. Die Veränderung der Eigentumsverhältnisse hat ebenso mehrere Veränderungen in der Lebensweise mit sich gebracht. Die grölsste davon war, wie damals gesagt, daßs man vom Mein-Begriff auf den Gebrauch und die Übung des Unser-Begriffes überging. Diese Mentalität ist letzten Endes die Frage des Zurechtfindens in der Gemeinschaft. Die Mechanisierung der Arbeitsprozesse hat das Vieh überflüssig gemacht. bzw. die Viezucht hat eine ganz neune, industrielle Form gewonnen. Die Verwandlung der landwitschaftlichen Arbeit in eine industrielle Tätigkeit hat die traditionelle Arbeitsorganisation und Arbeitsteilung in der Familie aufgehoben, darin vorwiegend die Lage der Fraunen und der Jugend verändert. Scheinbar begann sich die Bauernfamilie aufzulösen, in der Wirklichkeit handelte es sich um eine Umgestaltung.

Die Auflösung der Arbeitsorganisation in der Familie, die Veränderung der Lage von den Frauen und Jugendlichen haben einerseits Möglichkeit, anderseits Sinn dem Lernen und Bilden gegeben. Das ist nicht nur an der quatititiven und qualitativen Entwicklung des Shulunterrichts, an der sehr vielseitigen Aneignung der Fachkenntnisse, sondern auch auf den andern, anschlielssenden Gebiete der Lebensweise zu sehen. Es haben sich die Kleidung, die Mahlzeiten (Handelsbrot, Einkauf und Zubereitung der Produkte), die Zerstreuung (Kulturhäuser, aber in erster Reihe Rundfunk, Fernsehen, Lesen), das Verhältnis zur Umgebung (die frühere Verschlossenheit ist weg, Reisen, Ausflüge, Erfahrungsaustausche, usw.) umgeformt. Das Bildungswesen versuchte, die Veränderung zu fördern, zu erleichtern (Prasse, Tschastschkabrigaden, Filme), im allgemeinen ist es aber hinter der materiellen, wirtschaftlichen Entwicklung zurückgeblieben.

Der Aufsatz spricht im allgemeinen über das Ganze der Veränderung. Die nächsten Teile behandeln die Veränderung in Einzelheiten (Siedlung, Architektur, Wohnungsinnern).

Molnár Gyula

Egy észak-bihari falu hagyományos juhtartása

A tanulmány középpontjában Konyár község hagyományos juhtartása áll. Ugyanis ez a helység a régi Sárrét, a tőle északra fekvő Nyírség és a Nagy Hortobágy gazdálkodási és állattartási hagyományaiból sokat megőrzött, vagy a maga sajátos helyzetének megfelelően átalakított. Ezekkel a tájegységekkel az elmúlt évszázadok folyamán igen szoros kapcsolatot tartott fenn, főként a kereskedelmi téren. Ma már ezek a sajátos vonások egyre inkább a feledés homályába merülnek, főleg a nagyüzemi gazdálkodás hatására. Bár itt még ma is lényegesen több az ősi forma, mint a környező községekben.[1]

A konyári adatok mellett felhasználtam néhányat a két szomszédos nagyközség, Derecske és Nagyléta irattári anyagából, mert ezek érdekesen egészítik ki ennek az ősi gazdálkodási ágnak emlékeit.

1. A juhtartás legrégibb emlékei és levéltári adatai

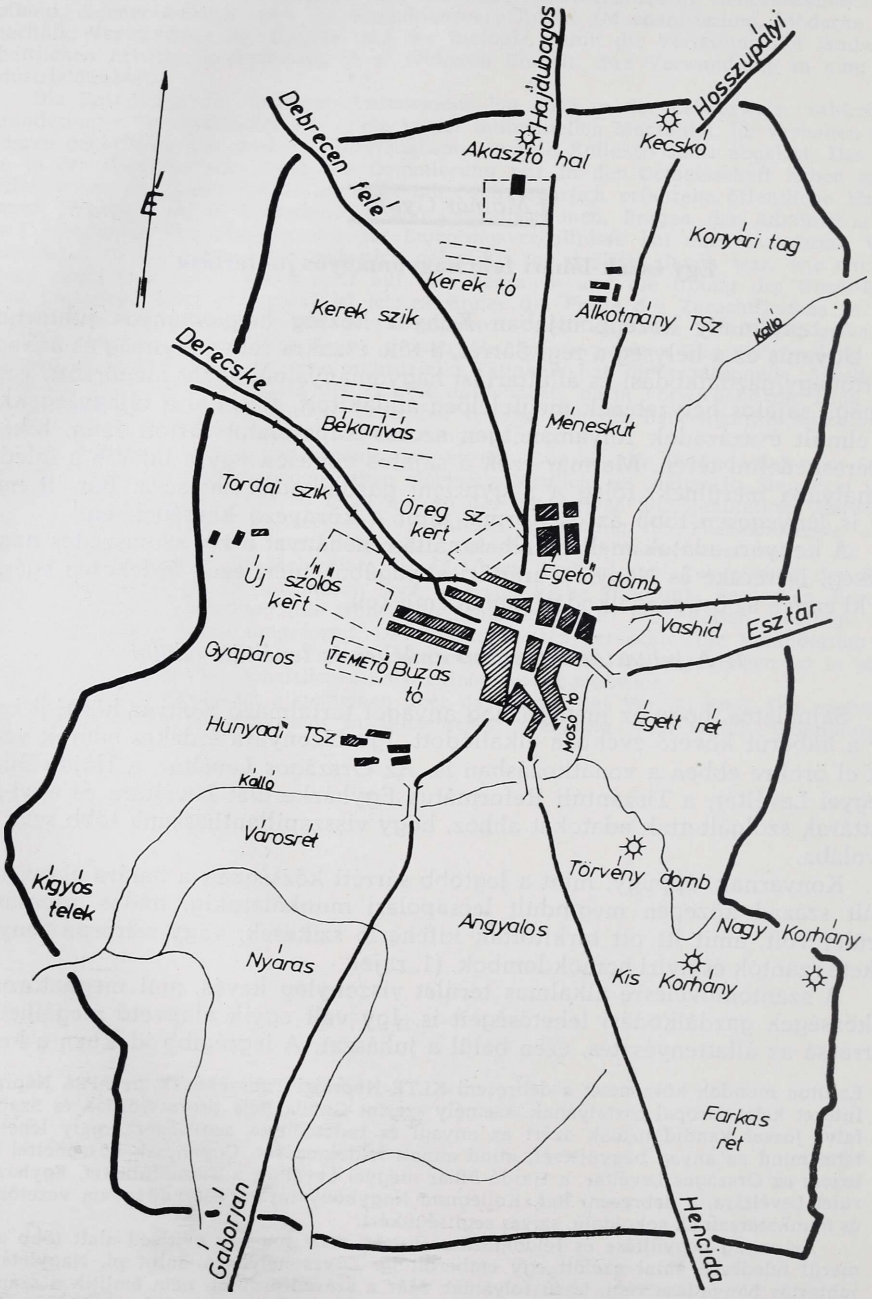
Sajnálatos, hogy az igen gazdag anyagot tartalmazó Konyár községi irattár a háborút követő években elkallódott. Így bizonyára érdekes adatok vesztek el örökre ebben a vonatkozásban is. Az Országos Levéltár, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára és egyházi irattárak szolgáltattak adatokat ahhoz, hogy visszapillanthassunk több száz év távolába.

Konyárnak, éppúgy, mint a legtöbb sárréti községnek a határa egészen a múlt század közepén megindult lecsapolási munkálatokig, nádas, mocsaras terület volt, amit itt ott tarkítottak kifehérlő szikesek, vagy zsírosan fénylő, fekete szántók és nyíri homokdombok. (1. rajz)

A szántóművelésre alkalmas terület viszonylag kevés, ami meghatározta a községek gazdálkodási lehetőségeit is. Így vált egyik alapvető megélhetési forrássá az állattenyésztés, ezen belül a juhászat. A legrégibb időkben a kecs-

1 Ez úton mondok köszönetet a debreceni KLTE Néprajzi Tanszékének, az MTA Néprajzi Intézet kelet-európai osztályának, személy szerint Gunda Béla professzornak és Szabadfalvi József kandidátusnak azért az anyagi és tudományos segítségért, mely lehetővé tette mind az anyag begyűjtését, mind annak feldolgozását. Ugyancsak köszönettel tartozom az Országos Levéltár, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, a debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtára, a Déri Múzeum vezetőinek és munkatársainak sokoldalú, szíves segítségükért.

Az anyag begyűjtése és feldolgozása sürgős, mert ma egy évitized alatt több adat merül feledésbe, mint azelőtt egy emberöltőig. Egyes helyeken, mint pl. Nagylétán a juhtartás hanyatlása régi, lassú folyamat. Már a századfordulón nem említik a számottevő juhtartó helyek közt. A földesúrnak, Fisch Ignácnak a gazdaságban van 800 fésűs merinói, de a falu lakosságának állományáról nem szól az ismertetés. (Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye. Szerk.: *Borovszky Samu* 324, 330.)

Hajdúbagos
Hosszúpályi
Debrecen felé
Akasztó hal
Kecskó
Kerek tó
Kerek szik
Konyári tag
Alkotmány TSz
Kálló
Derecske
Békarivás
Méneskút
Tordai szik
Öreg sz. kert
Új szőlős kert
Egető domb
Vashíd
Esztár
Gyapáros
TEMETŐ
Buzás tó
Mosó tó
Hunyadi TSz
Égett rét
Kálló
Városrét
Törvény domb
Kígyós telek
Angyalos
Nagy Korhány
Nyáras
Kis Korhány
Farkas rét
Gáborján
Hencida

1. rajz

ke- és juhnyájak közös legelőn éltek, bár ezen a vidéken a kecsketartás évszázadok óta jelentéktelen, de emlék maradt róla. A konyári–hajdúbagosi határ találkozásánál van egy dombos legelőrész, amit ma *Kecskó*, vagy *Kecskor* néven ismernek. Ezt említi a Kállay–Drágffy családok osztozkodási okirata 1489-ben: „. . . . pratum, seu fenile Kechkerethe vocatum . . .", vagyis: „Kecskerét nevű legelő, vagy rét . . ."[2] Ugyanezt a területet feltünteti az 1818-ban készült gazdasági térkép *Kecske Őr Lapossa* néven.[3]

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem adományaként jut jelentős terület, többek között Konyár is, Bocskai István birtokába s ebben megerősíti az 1579-ben kelt fejedelmi levél. A szomszédokkal folytatott perek őriztek meg bennünket is érdeklő adatokat. Ugyanis Székely Antal, hencidai szomszéd földesúr emberei uruk parancsára elhajtották az egyik konyári ember juhait. A vallomás szerint: „Konyárra mentünk és az juhokat által hajtónk az Kék Kállón."[4] Vagyis a juhlegelő már évszázadokkal ezelőtt is a falu alatt elfolyó Kálló parton volt, mint ma. Az 1620-ból való lelkészi díjlevél egyik tétele „egy vödör thuró", vagyis favederbe nyomkodott, sózott juhtúró volt, amit minden juhtartó helyen mai napig is készítenek, mint *erős túrót*, vagy *csípős túrót.*[5]

A török hódoltság utáni első összeírás szerint 1692-ben a konyári családok száma 15, az a jószágállomány, mely a nagy dúlások után megmaradt, viszonylag tekintélyes, ebből 91 darab a juhok száma az alábbi megoszlásban: Füredi János 10, Végh Mátyás 16, Elek Péter 30, Saja István 35. Az 1713. évi összeírásban 42 porta és 96 juh szerepel, tehát alig emelkedett, de már az 1728. évi szerint jelentősen szaporodott a juhtartók és az állomány mennyisége: Konyári István 75, Sárkány István 16, Füredi János 20, Nagy Márton 54, Bába Mihály 50, Major János 20, Keresztesi György 20, Kis Varga János 30, Pünkösdi János 20, Erdőháti János 80, Horváth István 20, Kocsis György 100; összesen 505 darab.[6] Valószínű, hogy már ekkor megalakultak a máig szereplő szabad gazdasági társulások, az ún. *juhgazdaságok*, melyek az egyéb pásztoroktól függetlenek voltak. Ugyanis a XVIII. századi jegyzőkönyvekben felsorolták a pásztorok évi kommencióit, melyet a község fizetett, de juhászokról szó sem esett. Pedig létezésükről hírt ad a konyári ref. egyház házassági anyakönyve, melynek 1763. október 7-i bejegyzése szerint: Magyi István fejős juhász házasságot kötött Konyári Erzsébettel.[7] Az egyes családok osztozkodási irataiban is gyakran szerepel a juhállomány: „. . . mikor elvette Saja Demeter Elek Andrásnét, volt ökre, de számát sem tudja, juhát *egy napit* tud."[8] Az egy *napi juh*, mint mennyiségi meghatározó egészen a legutóbbi időkig használatos volt gazdasági társulások, az ún. *juhgazdaságok*, melyek az egyéb pásztoroktól függelőjoga szerint naponta a közös nyájba kihajthatott. Tehát egyénenként változott a legelőjog arányában és a közös legelőterület nagysága szerint. Általában 25–30 darabot értettek alatta.[9] A rohamosan fejlődő juhgazdaságokból

2 Országos Levéltár (a továbbiakban OL) D1 56101.
3 OL, Eszterházy Levéltár S 16, No 344.
4 OL, Fasc. 13. No. 1. Rep. 95.
5 Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára. Egyházmegyei jegyzőkönyvek 1615-től.
6 *Mezősi Károly:* Bihar megye a török uralom megszűnése idejében. (Bp. 1943.) 73. Továbbá a sárréti járás összeírása 1713-ban. A Hajdú-Bihar megyei levéltár (továbbiakban HBmL.) Ö 3. 1713.
7 HBmL., a konyári tanács jegyzőkönyvei a XVIII. sz-ból. A/1–2, továbbá a konyári Ref. Egyház anyakönyvei 1756-tól. Konyár, egyházi irattár.
8 HBmL. V. 640/2.
9 Kovács Károly 68 éves konyári lakos, a Hunyadi Tsz háztáji juhászatának főgazdája adatközlései.

nemcsak a résztulajdonosok, hanem az uradalom is hasznot húzott. Ugyanis a Derecskén levő uradalmi központ már a XVIII. sz. közepétől kivetette és beszedte az ún. *dézsmabárányt*. A szabadságjogaitól megfosztott hajdútelepeket, számszerint 20-at, 1702-től az Eszterházy család bírta, előbb mint zálogbirtokot, 1745-től pedig mint királyi adományt. Ennek az uradalomnak volt központja Derecske.[10]

Derecskén 1775-ben már 5 juhgazdaság működött az alábbi megosztásban:

Juhgazdaság:	Gazdaszám:	Beadott dézsmabárány:
I.	17	222
II.	15	103
III.	17	179
IV.	22	151
V.	17	151
Összesen:		
5 gazdaság	88 gazda	806 juh

Ugyanitt, a következő évben már 6 gazdasággal indulnak, de a VI.-ba mindössze öt gazda tartozik, viszont az összes gazdalétszám 123.[11] A konyári juhgazdaságok is hasonló terheket viseltek, de itt a húsvétra beszolgáltatandó dézsmát *metszőbárány*oknak nevezték és évente pontosan feljegyezték, hogy kiknek a részére kell ezeket beszolgáltatni, az alábbi lista szerint:[12]

„Húsvétra el vitt Bárányok

Tripsó Mihály TTős Laport Úrnak
Kovács György sol 1. T. Adjtor Urk
Aranyi Péter aott 1. M Gróffnak Pályiban
Ács Ferenc sol 1 Borhozáskor megették
Erdőháti Gergely sol 1 Plébános Úrk
Erdőháti Mihály 1
Erdőháti István sol 1
Ádom István sol 1 Böszörményi Úrnak
Kiss András $^1/_2$
Erdőháti János $^1/_2$
if. Nagy István sol 1 Czermák Úrnak
öreg Nagy István sol 1 Újfalusi Kapitánynak
Ádom István 1 solvit
Csete Bálint
Csóka István sol 1. Deretskére
Varga Mihály $^1/_2$
Kurucz János 1 sol
Magyiné sol 1
Magyi Pista sol 1 septal 1
Magyi János sol 1 szolgabíró Úrnak
ö Vas András sol 1 Seminariumnak
if Dihenes István
Kis Pál

10 *Szendrey István:* Egy alföldi uradalom a török hódoltság után. Értekezések a történeti tudományok köréből 53. (Bp. 1968.) 123. A dézsmabárányt, mint az úrbérendezési idők után életbelépett szolgáltatást említi.
11 HBmL. V. 622/a. 13.
12 HBmL. V. 622/a. 78.

Füredi János sol 1 Innepi Legátusnak Húsvétban
Salya János sol 1 Dom Preceptornak
Konyári Mihály sol 1 Tiszteletes Úrnak
Kenyeres István 1 solvit
Szabó Sámuel sol 3 Préd. Diószeg
Berkesz Péter 1 sol Spényi kapitánynak."

A *metszőbárány*ok ekkori napi árából néhány adat: 88 darab bárány 100 dénár, kimérve 1 font bárányhús 6 dénár, 1 font tehénhús ára 8 dénár.[13] A konyári községi mészárszék bérletéhez tartozott az is, hogy „amikor tetszik, egy bárányt öl Bírák Uraimék számára". Már a következő árendátori szerződésben „egy metszeni való bárány" szerepel, mint árendátori tétel. A XIX. sz. elején bevezetett ún. váltóforint értéke meglehetősen csökkent, amit az 1847. évi városgazdai számadások mutatnak: „5 font bárányhús 1 váltóforint, 9 font pedig 1,48 vft".[14] Érdekes, hogy a szűcsipar a juhászattal foglalkozó falvakban nem fejlődött ki, mindössze Derecskén van jelentékeny hagyománya. A XVIII. századi összeírásokban is csak egy helyen, az 1728. évi konyáriban olvasható Szűcs István neve mellett a foglalkozása: „pellio". A népszerű kisbundákat, nagybundákat a vásárokon kirakodó szűcsöknél szerezték be.

2. *Juhlegelők, legelőjog*

Az északbihari községek jelentős részének határjellegét a régi Nagy-Sárrét földrajzi és természeti adottságai határozták meg. Vagyis aránylag kevés állandó jellegű szántó, több nádas, zsombékos, nyárra kiszáradó szikes terület. Egykor a Berettyó és a sok ágra szakadozó, kanyargó Kék Kálló a tavaszi áradáskor feltöltötte vizével, úgyannyira, hogy az utak eltűntek és csónakkal közlekedtek egyik faluból a másikba. Az 1713. évi összeírás a konyári határból a 30 család művelésében 322 köböl szántót, 217 kaszásnyi rétet tüntet fel. A birtokleírás szerint: „Ennek a birtoknak két mezőre osztott szántóföldje van. Jövedelmezősége elég jó, háromszori szántásban megad négyszeres magot. Legelője változatlanul meg van, mert szántóföldjeiből néhány évi használat után átfordít legeltetésre. A helység legelője így is elég szűk, de prédiumért (Fehértó) fizet évi árendát 50 forintot és 40 köböl terményt, ahol nyájai legelnek."[15]

A legelők alatt mindenkor a *számos állat*ok részére kiszakított területeket értették. A juhok része a falut határoló, ún. *járás,* vagyis ahol mindenféle jószág járt, továbbá azok a szikesek, ahol a fű apró maradt és csak a juhok tudták fellegelni. Viszont a gyapjúminőség éppen a szikes legelőkön volt a legjobb. Ezekről Kovács Károly 68. é. konyári lakos, a Hunyadi Mtsz háztáji juhgazdaságának *főgazdája* az alábbiakban ad ismertetést: „A juhlegelőket mindig a Legelőbizottság jelölte ki, de ezek általában azonos helyek maradtak. Itt körül a falu alatt, mert itt volt a leggyengébb a fű. Itt járta a liba és egyéb aprójószág . . . A Mosó-tói legelő 50 kat. hold, a Búzás-tó oldal 360, összesen mintegy 400 hold. Minden 10 birkára számítottak 1 kh legelőt. Az állandó jellegű legelők mellett voltak mások is. Amikor még a konyári határ nem volt tagosítva, 3 fordulóban voltak a földek. Ez 1912 előtt volt. Egy fordulóba egy-

13 HBmL. V. 604 4. Derecskei jegyzőkönyvek, ezen kívül a konyári városbírói számadások 1791/92-ről.
14 HBmL., a konyári városgazdai számadások 1847-ből.
15 OL. Eszterházy LTR. Fasc. P. No. 512. Rep. 33 a.

fajta növényt kellett vetni, búzát, tengerit, pillangóst. Ezek lekerülte után a juhokkal rá lehetett menni a földekre."

Ugyancsak a legelőkről tájékoztat Molnár Sándor, 85 éves konyári lakos, a szigeti juhgazdaság 16 éven át főgazdája: „A legelő a falu körül volt, a debreceni útnál, a pályi útnál, meg a *Hármas határ*nál (Konyár–Gáborján–Hencida határ találkozás pontja). A juhgazdaságok megegyeztek egymással, hogy melyik nyáj jár a Mosó-tónál, melyik megy a Búzás-tóhoz, vagy a Ménes kúthoz. Ahol a gulya járt, oda nem mehetett a juh. Mihály napig nem engedték a nagyjószág legelőjére, de szeptember 29 után megszabadult a mező a birkának is." Tőgyi Imre 78 éves konyári lakos az 1900-as évek elején kezdte, mint kisbojtár, azóta egyvégtében szolgált, mint számadójuhász. A század eleji állapotokat idézi: „A Mosó-tón túl, az Égett réten körüljártuk a falut. Amíg tagosítva nem volt, 6 fordulóban volt a határ: 1. Korhány, 2. Angyalos, 3. Városrét. Ezt a területet úgy nevezték: *odaátali föld.* Mivel túl volt a Kállón. – 4. Gyapáros, 5. Kerekszik, 6. Debreceni úti járás. Ez volt a *ház utáni föld.* Ha eljött az idő, a *főgazda,* Fekete Gábor bíró uram kihirdette, hogy ebből és ebből a járásból mindenki hazatakarítsík, mert a nagyjószág megszabadul. Az odaáltali föld nagyobb részt kaszáló volt. A gulyák mentek a tallóra, utána gulyalegelőre a juhászok."

A községi ménesek megszűntével jelentékeny legelőterületek szabadultak fel és így a juhgazdaságok is terjeszkedhettek. Az első világháború után a konyári határon már juhlegelő lett a *Tordai szik, Békaivás, Méneskút, Búzás tó,* melyek a mai napig részben a háztáji, részben a közös nyájak legelői.

Az adatközlők szerint a téli vetéseken nemcsak azért járatták a juhokat, mert így kevesebb volt a teleltetési költség, hanem, mert a fagy által fellazított földet *tömörítette* a nyáj, nem fagyott meg a vetés gyökere, a visszarágott szálak a tavasszal *bokrosan* nőttek és a sokféle gyomnövényt is kipusztították. Az állandó jellegű juhlegelők határvonalát egymástól 15–20 méter távolságban felhányt határdombokkal, *métá*kkal jelölték ki, főleg azért, hogy ezen belül ne járjanak sáros időben nagy jószággal, szekerekkel, nehogy összevágják, tönkretegyék a legelőt.

A gazdaságokba tömörült juhtartók a *legeltetési jog* szabályozta lehetőségek alapján hajthattak a közös legelőre.

A legeltetési és kaszálójogok kialakulása a hajdúkommunitások birtokhasználati gyakorlatára nyúlik vissza. Az ún. *bensőség* és ezt körülvevő kertek kivételével a határ egész területe nem magántulajdon, hanem közbirtok volt, melyet három évenként újraosztottak.[16] Az 1781. évi urbáriális jegyzőkönyv szerint: „Ezen határ ezelőtt három évvel el lévén osztva, kiki tudgya Lakosaink közül a maga Földgyét, mely is két Calcaturába vagyon osztva."[17]

A kiosztott szántó és a belső *fundus* után járt kaszáló rét és legelőjog. Az urbáriális jegyzőkönyvben feltüntetett 220 lakosból 84-nek nincs rétjoga. A többinél ilyen arányban oszlik meg:

6 köböl szántó után	2 kaszás rét,
8	3
12	4
16	5

16 Részleteiben feldolgozva *Molnár Gyula:* Konyár településtörténete és határhasználata. Néprajzi pályamunka 1967. Kézirat.

17 HBmL. Konyár urbáriuma.

Már ekkor is feltűnik a később még inkább gyakorlattá váló széttagolódás, mikor is adásvétellel, örökléssel az egyik birtok utáni legelőjog lecsökken, a másiknál növekszik. A *legelőjog*, mint önálló vagyontárgy, eladható, örökölhető volt. Ez a joggyakorlat egészen 1960-ig, a falu szociális átalakulásáig életben volt, Kovács Károly adatközlő szerint: „A *legelőilletőség* a föld és ház után volt, de később adták-vették pénzért. Volt olyan gazda, akinek 20–40 hold legelőjoga is volt. Aki megszorult, de nem akart a földtől megválni, eladta a legelőjogot. Erre mindig volt vevő, mert sok volt a jószág.

Ma már a két mezőgazdasági nagyüzem, a Hunyadi és az Alkotmány Tsz közt oszlik meg a határ legelőterülete is. De ezen belül mindkét termelőszövetkezetben a közös nyáj mellett van háztáji juhászat. A Hunyadi Tsz közös nyája a *Gyapáros*on, háztáji nyája a *Búzás tó*nál jár, az Alkotmány közöse a *Tordai szik*en és a *Békarívás*on, a háztáji a *Méneskút*tól a *Mosó tó*ig jár. Ha a határ szabadul, mindegyik szövetkezet a maga területén engedi a nyájakat.

3. *A juhgazdaságok szervezete*

A konyári juhgazdaságok, az alföldi hasonló társulások szerint, részben szabad gazdaközösség volt. Azért nem beszélhetünk szabad társulásokról, mert bár ügyvitelüket, gazdálkodásukat függetlenül intézték, de a legelők használati jogáról és több alapvető gazdasági kérdésben a község vezetőségétől, illetve ennek képviseletében a bírótól függtek és ennek utasításait kötelesek voltak megtartani. Molnár Sándor visszaemlékezése szerint így volt: „Jött a kisbíró, hogy a főbíró uram tiszteltetni az öreggazda uramat, ekkor, meg ekkor jelenjik meg a városházán megbeszílísre. Hát ezen a megbeszílísen együtt tárgyaltuk meg, melyik legelő kié legyik. Amit itt határoztunk, az kötelező volt. Ha nem tudtunk jóra jönni, a főbíró uram mondta ki a döntíst. Azt el kellett fogadni."

Egy-egy juhgazdaságban 20–24 tag volt. Attól függően, kinek hány juha volt, továbbá az is meghatározta a gazdaszámot, hogy a gazdaság melyik legelőterületet kapta az évi elosztáskor. Nyájanként általában 600–1000 juhot számoltak. Az 1920-as években 7 gazdaság volt, 1730 kh. összterülettel.[18]

Ha megalakult egy gazdaság, a belépő tagok mindegyike egy darab éves *toklyót* adott a gazdaságnak. Ha a gazdaság érdeke és a közösség határozata úgy kívánta, egy *jerke* volt a belépési díj. Ennek ellenében a tag jogosult volt a közös legelő használatára. Ha a tag kilépett a gazdaságból, nem kapta vissza a beadott állatot, sem jogát ennek ellenében másra nem ruházhatta át. Ha az apa meghalt és a fia belépett, annak is meg kellett adni a kívánt jószágot. Ezek a gazdaság közös tulajdonát képezték és gyapjúhozamuk, vagy eladási áruk fedezte a közös kiadásokat. A közös vacsorák, *juhtor*ok alkalmain is ezekből került levágásra.

Az egyes gazdaságok élén a gazdatársak által választott *öreggazda, főgazda* állt. Ritkábban, de nevezték *nagygazdá*nak is. Főgazdát csak a gazdaság tagjai közül választhattak. Megbízatása 3 évre szólt, de ha megfelelt, újraválasztották és mint adatközlőnk, Molnár Sándor is, 1928-tól 1944-ig volt a szigeti gazdaság főgazdája. A választás a Mihály napi *szorulás*kor volt a *pásztorfogadás*sal együtt. A főgazda kiválasztásánál fő szempont volt a rátermettség, szakértelem és a kellő tekintély, hogy

18 Kovács Károly teljes adatközlése, az általa énekelt juhásznótákkal együtt magnószalagra rögzítve. Letétbe helyeztem a KLTE Néprajzi Intézete adattárában.

mind a pásztorokkal, mind a gazdatársakkal be tudja tartatni a rendet. Az is fontos szempont volt, hogy „nagy háza legyík, hely legyík elegendő, hogy juhtor alkalmával 30–40 ember elfírjík. Ilyenkor együtt volt a tagság, meg a pásztorok." A közmegelégedéssel működő főgazdát szerették a juhászok, becsülte a tagság. Akkor is benéztek hozzá, ha nem volt hivatalos ügy. „Öreggazduram, úgy megszoktuk má, hogy ha erre járunk, csak betívedünk má!" S egy pohár öregkerti bor mellett szóba került a gazdaság ügye-baja is.

Az öreggazda kötelessége volt a gazdaság *főkönyvé*nek a vezetése. Ebben jegyezték fel a gazdaság kiadásait, bevételeit, tagság névsorát, jószágszámát, valamint az állandóan változó *hodályjog*ot, a juhász évi bérét és meghatározott kötelességét stb. A főgazdának fegyelmezési joga volt nemcsak a társulás pásztoraival, hanem a tagsággal szemben is. A fegyelmezetlen és közösségellenes magatartású tagok kizárását javasolhatta a taggyűlésen. Az egyik derecskei juhgazdaság 1861-től kezdődő gazdakönyvében azok neve is szerepel, akiket a főgazda pénzbüntetésre ítélt.[19]

A főgazda tárgyalt a *juhnyíró*kkal és átvétel előtt a gyár megbízottjával. Egyes gazdaságok közösen értékesítették a gyapjút. A tagoktól a főgazda vette át és ő továbbította a gyár megbízottjának. A felelősség is közös volt, mert akár tudatlanságból, akár gondatlanságból eredő kárért az egész gazdaság felelt. A főgazdának jól ismernie kellett a gyapjú minőségét, mert, ha silány anyag került közé, az egész értékét csökkentette. A főgazda feladata volt a gazdaság épületeinek, felszereléseinek karbantartása, ellenőrzése. Ha eljött a *téli hányás,* mindezekről számot adott. Vacsora előtt, *míg nem volt bor a fejekben.* Ha mindent rendben találtak, a főkönyvbe írták: „Ezen számadás az összes gazdaság előtt meg vizsgáltatott hejesnek találtatott." A tagság által kijelölt két ellenőr írta alá a záradékot, mely magába foglalta azt is, hogy „a számadás alól felmentjük az öreg gazdát".[20]

A közös vagyonnal jól gazdálkodót a tagság szerette, becsülte, elismerő szavakkal illette: „Mégis valami, míg másik öreggazdánk volt, sose vót píze a gazdaságnak, öreggazduramnak meg mindig van píze!" Ha letelt a 3 év, leköszönt az öreggazda: „Megköszönöm a tagtársak megtiszteltetését, átadom másnak a gazdaságot!" Mire a gazdatársak így marasztalták: „Mi is megköszönjük az öreggazduram bajoskodását. Úgy gondoljuk, jó kezekben van a gazdaság. Aggyik Isten jó egísséget továbbra is öreggazduramnak!"

A főgazda megbízatása tiszteletbeli volt. Fizetést nem kapott, de a gazdaság helyzetétől függően, bizonyos számú juh a közös nyájban ingyen élt. Ez után nem fizetett pásztorbért. Általában 10–15 darabban állapította meg a tagság. A *juhtor*ok alkalmával a közösből levágott juhok bőre régebben a gazdaságot illette, az utóbbi évtizedekben, amikor kevesebb lett a legelő, a főgazda kapta, hogy ezzel pótolják a kevesebb juhtartást. Másutt azért adták a főgazdának, mert a juhtoron a közös vacsora főzéséhez ő adta a tűzrevalót. A főgazda joga általában a mindenkori helyi viszonyoktól függött.

A *kisgazda* ugyancsak a tagság bizalma alapján nyerte el a tisztségét. A gazdaság népességétől függött, hogy egy-két, vagy három kisgazdát választottak. Kovács Lajos 78 éves konyári lakos, volt kisgazda adatközlése az 1942-ik gazdasági évről: „Akkor Bazsa Gyula volt a nagygazda. A kisgazda kötelességei voltak: *1.* A juhász bérit, pénzit, tűzreváló *izíkkóró*ját összeszedni. Valamelyik gazda adott fogatot, vagy a gazdaság fogadott egyet *fuvar*ba, arra szedtük a kórót, vagy búzát, vagy ami járt. Minden 5 birkától kapott a juhász 1 kéve *izíke*t. *2.* Valahányszor *hányás* van, akár *szorulás,* akár *fürösztés,* be kellett járni a hírrel a gazdákat. *3.* A kisgazda összeült az öreggazdával és megbeszélték, hogy mikor lesz juhtor, és ha *meg lett szentesítve,*

19 A derecskei juhgazdaságok főkönyve jelenleg letétben van *Csiszér Dezső* ált. iskolai igazgatónál, aki volt szíves kutatásra átengedni. A főkönyv 18,5 × 2 × 47,5 cm nagyságú, kemény kötésű és némi kihagyással folytatólagosan 1861-től 1966-ig.

20 A konyári szigeti juhgazdaság főkönyve. Derecskei gazdasági könyvben a megszólítás: *főgazda.*

mint a *vőfi a lakodalomba,* úgy hívta a kisgazda a gazdákat. *4.* A juhtorban, másnéven *jubál*ban a juhász megnyúzta a birkát, de az összedarabolásban, tűzrevaló elkészítésében a kisgazdasegített. *5.* A jutorban a kisgazda szolgálta fel a *pörgöltöt,* vitte *óro*sokban a bort. Verset nem mondott, de előtte illendően jó étvágyat kívánt, utána pedig egészségükre kívánta. *6.* Az összehordott edényt, lócákat hazaszállította, a házat segített rendbetenni. *7.* Gépelés után a kisgazda feljárta a gazdaságot, hogy *ki hány rudas szalmát vigyik* a hodályba, vagy alomnak, vagy a tetőre.

A kisgazdát az öreggazdával együtt választották, ugyancsak 3 évre, de megbízatását meghosszabbíthatták. Fizetése 4–6 darab juh szabadtartása volt.

Az *ellenőr*ök általában ketten voltak minden gazdaságban. A tiszteletbeli megbízatásukkal nem járt szabadtartás, vagy fizetés. Tennivalójuk az év végi elszámolás után a gazdatársak jóváhagyása után a főkönyv lezárása, aláírása volt. A főgazdák nagyon vigyáztak arra, hogy számadásuk rendben legyen.

4. A gazdaságok ügyvitele, gazdálkodása

A gazdasági év minden fontosabb eseményét, kiadásait, bevételeit s általában a gazdaságot érintő ügyeket a főkönyvbe jegyezték be. Így a főkönyvek nemcsak helyi vonatkozásban érdekesek, hanem adatközléseikben érdekes hagyományokat, gazdasági adatokat őriznek. Konyárról két *gazdakönyv* ismeretes.[21] Az egyik 1909-től 1950-ig, a másik 1928-tól 1942-ig tartalmaz feljegyzéseket. Sajnos, az utóbbi meglehetősen rongált, hiányos állapotban van. Az első gazdakönyv fedelének belső lapján ez áll: „Ezen könyv vétetett 1909 dik evben Vette Kis Károly, a szigeti nyáj gazdaság öreg gazdája, ára vólt 60 fillér." Majd így következik a gazdaság akkori életéről szóló feljegyzés:

„Gazdasági fő Törzs könyv.

Kezdetét vette az 1909 dik évben. A szigeti nyáj beli gazdaság jószág létszám túl elszaporodott, 1908 dik év őszén két nyájban alakult át, a Szücs Ferencz, öreg Gazda idejében, Miután a gazdaságnak tekintéjes pénzbeli és jószáglétszám s Más féle vagyona vólt, ezen gazdaság a maga kebeléből kinevezett három tagból álló bizottságot: N. V. sz. (névszerint) Dienes Ferencz, Bazsa Ferencz, Kis Károly agazdaság vagyona felosztására. Agazdaságnak pénzvagyona volt 168 kr 72 fillér.

Ezen gazdaságnak jutott 2 harmada 112 kr 48 fl a másik gazdaságnak I harmada 56 kr 24.

jószág volt 21 dr Nekünk jutott 14 dr, a másik gazdaságnak jutott 07 dr karám volt 4 dr. Nekünk jött 02 dr, nekik 2 tő. Rekesztő vólt 5 dr. Nekünk jött 3 dr nekik 2 tő úsztatáshoz való deszka jött 12 dr czölöp 5 dr. a gazdaságnak maratt az 1909 évből jószág 12 darab."

Általános gyakorlat volt az ilyen megosztás, ha túl nagy lett a gazdaság, vagy két gazdaság egyesült, ha anyagilag rosszul állt, vagy kicsi volt a jószágállománya. A szétváló gazdaságnak csak egy épülete volt, a taggyűlés döntött annak sorsáról, hogy szétszedve a darabjait felezik-e, vagy az ottmaradó gazdaság megváltja a távozó részét. A szétválás után újra felfektették a névsort és számbavették a gazdaságnak átadott belépési jószágokat. Így történt ez a fenti esetben is. (A gazdakönyvben szereplő 02, 03 stb. számok mindig egészet, 2, 3, 4 stb. jelentenek, itt betűszerinti másolatban a főgazda sajátságos helyesírási módját mutatja.)

21 A konyári gazdasági főkönyvet a KLTE Néprajzi Intézete adattárába letétbe helyeztem.

„Az 1909 dikévi Gazdaság nevei	A Gazdaság vagyonába jószágot ajánlottak
Sorszám	darab
1. öreg gazda	
1. Kis Károly	02
2. Fajzi Mihály	01
3. Dienes Ferencz	01
4. Dienes Lajos	01
5. Füzesi Ferencz	03
6. Bazsa Ferencz	01
7. Dienes József	01
8. Erdőháti Gábor	01
9. Fehér Ferencz	01
10. Gál Lajos	01
11. Hajnal József	01
12. Mólnár Józsefné	01
13. Nagy János	01
14. Nagy Lajos	01
15. Nagy Sándor	01
16. Pünkösti Gábor	01
17. Tikász András	=
18. Vas Mihályné	01
19. Vas Lajos	01
20. Veres András	01
21. Katona Sándor	01
22. Csiszár Major István	=
Ezen gazdák maradtak, mint törzsek az 1909 dik évben ifj Major István ajánlott	01"

Ha valamely gazdaság jószágállománya annyira megfogyott, hogy már nem volt érdemes pásztort fogadni, legelőt fenntartani, a tagság elhatározta az egyesülést egy jobb gazdasággal, vagy hozzá hasonlóval. Ennek megtárgyalását közgyűlés elé vitték és a másik felet is meghívták *baráccságos beszílgetísre.* Ha eredményes volt a tárgyalás, bevezették a főkönyvbe.

A gazdanévsorok nemcsak a neveket tüntették fel, hanem a jószágállományt és a *hodályjog*ot is, nehogy az új gazdaságban nézeteltérés legyen emiatt. A két szigeti gazdaság is így egyesült 1911-ben, amint erről és a gazdaság újraindulásáról beszámol a gazdasági főkönyv:

„Fő Könyvi Jegyzék

Jelzi azon 1911 dik év Deczember hó 23 kán, két Gazdaság Baráccságos össze jövetelét a két gazdaság jószágábul alakított egy nyáj.

Az egyik Nyájnak öreg gazdája vólt 3 évig Kis Károly

A másik Nyájnak öreg gazdája vólt 4 évig Olá Mihály.

A fentebb jelzett öreg gazdának jelen gazda társai voltak az 1911 dik évben még a. sz. r. (névszerint)

1. Kis Károly
2. Dihenes Ferencz
3. Dihenes Lajos
4. Dienes József
5. Erdőháti Gábor
6. Nagy Lajos
7. Hajnal József
8. Fehér Gábor
9. Nagy János
10. Vas Lajos

11. Pünkösdi Gábor
12. Biró Gyula
13. Katona Imre
14. Mólnár Józsefné

akik az akkori jelen Gazdasági Viszonyokhoz egyenlő jogosok.

I.ször az ossze jövetel előtti vagyonhoz 2.szor, akét gazdaság által összetett egyenlő részbeni vagyonhoz egyenlő jogosok, az 1911.dik évről maratt tiszta vagyon 35 kr 33 fl és jószág 7 darab amely 7 dr jószág fellett becsülve 86 koronára pénz értékben.

Kis Károly öreg gazda azon 7 dr jószághoz ismét vett 1 darab Bárányt amely maratt 35 kr 33 fillérből 11 koronáért.

Olá Mihály vót ör gazdának a jószág felbecslési pótlékban 8 koronát. A juhász fogadáson 19 és $^1/_2$ liter bor 12 üveg zóda víz felerészbeni árába 9 és fél liter és $^1/_4$, 4 korona 28 flér, 6 üveg zóda víz 36 filér így a fent 35 kr és 33 fillérből maratt 1911 dik évről 11 kr 69 fl. Ezen összeg osztóra megyen ezen összegből jut jelen 14 gazdának személyenként 83 fillér.

Olá Mihály komám Gazdasága szintén bejött 7 darab jószággal, mely felbecsültetett 94 koronára.

Olá komám szintén vett 1 dr bárányt a saját gazdasága péntztárából 11 koronáért és a fenti 19 és $^1/_2$ liter bor és a 12 üveg víz felerészben fizette a bort 22 krjával, így lett 1912 dik évre gazdaságunknak= 16 dr nagy jószága.

Az Olá komám Gazdaságai nevei

Olá Mihály
Dienes Károly
Füzesi Ferencz b
Fehér Lajos
Aran Gábor
Szombati Lajos
Mólnár Sándor
Füzesi János
Seres Lajos
Szilágyi Gábor
Szabó Sándor
Pál József
Nagy István

Mind egyenlő jogosak vagyunk az 1912 dik évi kezdődő úly összetett Vagyonhoz =szintén a jószág Mely gazdaságét kepezi egyenlő kitartásához. Konyár 1912 tő Január hó 24 én. Jegyezte vót Öreggazda Kis Károly mk Összesen 27 gazda van."

Minden alakuló közgyűlésnek elsőrendű tennivalói közé tartozott a gazdaság alapszabályának jegyzőkönyvbe vétele. Mivel a gazdák nem azonos birtokkategóriákkal rendelkeztek, az alapszabályban kimondták, hogy a gazdaságon belül jogegyenlőség van. Ehhez kell alkalmazkodnia mind a gazdáknak, mind a juhászoknak és kivételezni senkivel sem szabad. Az alapszabály határozta meg a juhászok fizetését és kötelezettségeit. Az alábbi szabályzat 1929-ből való:

„1929 Mihálynaptól 1930 Mihálynapig sz 1930. szept.29-ig. Mi alól írott juh tartó gazdák meg fogadtuk és tartozunk az élő juhainkat gondviselés végett elébe hajtani és kötelezzük magunkat, hogy bért négy egyenlő részben meg fizetjük, minden fertály év első 8 azaz nyolc nap alatt,okt.5–jan–5. Apl és Július hónak mindig 8–9-ére,a mely gazda ennek ellenében ellőre kiadja büntetést érdemel a gazdaságtól csak olyan esetben nem, ha tudatva van a gazdasággal, vagy az öreg gazdával különös esetben és a pénzt két részletben még pedig Okt. hó 15-ig felét és a másik felét pedig gyapjú mázsáláskor és ha a bárányt valamely gazda eladná nem tartizik érte a pásztornak fizetni, csak azon esetben, ha már legelőn volt előtte és ha a pásztor a fiksz vagy összes búza bérét megkapta bár mennyi is légyen az 10–12 mm, továbbá szót nem emelhet, mert a járondóságát megkapta és azon esetben, ha a nyájban hozzánk

jön valakiazal az illető mennyiségű búzával a gazdaság rendelkezhet ahogy jónak találja, a bárány és a pénz fizetés az már a pásztort illeti és ha a gazdaság a pásztort jónak nem találja hanyagol vagy korcsmázik sz évnek bármelyik szakában szabadon bocsátja, a bárány és a váltó pénzet aki fizet az Mihály hányáskor sem a legjobb sem a leg gyengébb tehát össz megegyezéssel a gazdával történhetik.

Kötelezem magam ennek a tisztelet gazdaságnak az összes juhaikat kezelni és a rüh és hasonló más betegségek ellen gyógyitani, azon kívül tőllem telhetően jó karban tartani, jószágot kiverés előtt mindet meg körmölni és a kolonczokat nem lenyírni, hanem ha az idő már olyan meg mosni és ha a gyapjút zsírosan adja el a gazdaság hogy a hodályban hál a nyáj a hányszor megázik a birka ugyan anyi tíz pengő, viszont kötelezem magam hogy a búza bérem fele rozs, de a mai nehéz viszonyokhoz képest köteles vagyok a rozs helyett árpát is elfogadni ezért semmi szavatosságom (!) sem lehet, köteles vagyok minden tisztel gazdának akinek csak meg lehet, a födgyén hálni minden különbség nélkül és egyformán tisztelni úgy akinek 5 db van mint akinek 50–60 van,mert egyformán fizetett minden darab után mindenki, a juhásznak, amikor a saját nyáját elhányják nyírni nem szabad adig,míg össze nincs szedve az egész nyáj megnyírva,a fent emlitett hanyagság és magaviselet végett annak felmondás és elbocsátás semiféle járandóságot nem követelhetek."

A gazdálkodás menetét a főkönyvek feljegyzéseiből kísérhetjük nyomon. A kiadás-bevételek mellett több olyan érdekes mozzanatot is megőriztek, melyek már feledésbe merültek. Így érdemes néhány részletet változtatás nélkül közölni:

„Gazdasági, Bevételek 1909 dik évben	kr	fl
1. avagyonból jutott pénz	112	48
2. két darab dög bűrért	02	80
3. 15 kl gyapjúért 125 ével	37	
4. Ponyván nyertünk	25	
5. áldomásra kaptunk	05	
6. Mihály napi két dög bűrért bejött	02	80
	185	58

Kiadás az 1909 dikévben napló	kr	fl
1. Kospásztor fogadáskor 1 liter bor		64
2. Bárány heriliskor 1 liter pályinka		92
3. Úsztatáshoz 10 liter pályinka ára	09	20
4. a Gazdasági könyv ára		60
5. 12 dr Birka Nyírásír	01	20
6. Gyapjú Mázsáláskor áldomást fizettem	15	22
7. az összes gazdaság részére az úsztatáshoz gerenda és deszkáért	02	32
8. Mihály napi és téli hányásra 102 l borír	38	76
Kiadás az 1909 dik évről	68 kr	86 fil

A bevételből a kiadást kivéve maradt a gazdaságnak az 1909 dik évről tiszta vagyon egyszáztizenhat korona és hetvenkét fillér

116 korona 72 fillér

Ezen számadás az összes gazdaság előtt meg vizsgáltatott hejesnek találtatott

Kelt 1909. XI. 25.

Fajzi Mihály mk
Fehér Gábor mk.

Bevétel 1925 ik Évről

1925 ik évben 1 mm gyapjú ára 3 millió 500 000 k. zsíroson.

Pénz maradvány 1924 ről egy millió kétszáz hetvenkét ezer egyszáz negyvenőt korona 1 272 145

Gazdasági gyapjú ára	2 109 000
ponyva nyeremény 23.5 k	822 500
2 db bőr ára	4 000
Összes bevétel:	4243645
levonva a kiadást maradv	2554220
	1689425

Kiadás az 1925 ik Évről.

őszi szoruláskor vetem bort 56 litert	560 000
kos vizsgálásért	205 000
Létáról boradó	518 670
Kos pásztor fogadás	18 000
bor ára	150 000
bárány hereléskor 1 lit. pál.	60 000
gyapjú mázsáláskor 1 ½ pálinka	114 000
mázsáláskor zöldavíz	52 000
zsák varó fonalért	20 000
nyírásir búza ár	58 000
juhász fogadáskor bor ára	75 000
Fél kiló kékkő ára	8 000
fél kiló timsó ára	5 000
krolin ára	35 000
Mihály napikor bor ára	640 000
Összes kiadás	2554 220

Kovács Józsefnek adtam a gazdaság pénzéből rüszere 35 ezer.

Bevétel az 1940 ik évben

Pénzmaradvány 1939 évről	180	pengő	27	f
1 dögbőr	4			
1 dögbőr	2			
gyapjú ár 1940 ben	205		48	
ismét gyapjú és pótlék	6		32	
egy dögbőr			50	
„ „ nagy	2			
egy rosz mustra hu elkelt	9			
1940 évi bevétel összesen	409		57	

kiadás az 1940 ik évben

szorulási 25 üveg szóldavíz	2	50 f
ugyan akor bor fogyasztás	3	
cseléd biztosítás	2	
kutya oltás	2	40
hodály biztosítás	24	34
hodályt mikor töltötük 8 liter bor	6	40
2 szál deszka szeg és retesz az ajtóra	3	70
53 kila só	29	18
kosvizsgálásért	5	
veder megcsináltatás	1	50
Pálinka hereléskor 1 ½ liter	4	80
nyírásdij	4	14
50 l bor és fogyasztás mázsáláskor	28	

,, ,, ,, ,,	28	
szóldavíz 70 üveggel és pálinka	11	20
,, 45 ,,	4	50
a juhásznak két szekér szalma	30	50
mázsáláskor 2 ik torra kenyér és zsír	5	88
a juhásznak adtam $^1/_2$ kiló kékkövet mihálynapi	125	30
és szorulási juhtorra bor és szóldavíz meg	3	
fogyasztás	1	70
mikor a bankba vóltunk úti kőlcség 2 szem		
30 üveg víz szoruláskor		
1940 évi összes kiadás	321	04
maradvány	88	53 f

Bárány Lajos gazda

	birka	fort	fill
Bevétel az 1950 évre			
Pénzmaradvány 1949 évről		45	19
Birka álománya a gazdaságnak	15		
1 db Birka eladásából bejött		129	80
Nyírásból 13 db birkáról lejött gyapjú 63, 5 k.			
kgja 12,06 ft		765	81
Ponyvanyereség lett		226	
Trágyaeladásból kaptunk		50	

Hodály elbontásából a gazdaságnak meg maradt 2 db
6 mt fa dranka, javításhoz és a végéről hulladékok deszkák

1950 évről összes bevétel	1216,80
1950 évről összes kiadás	1094,60
Maradvány	122,20

Lezáratott és jóváhagyatott 1950. XII. 28-n.
Ellenőrök Bárány Lajos Fehér Lajos

Kovács Károly főgazda

	birka	bor	fort	fill
Kiadás az 1950 évre				
Szorulási juhtorra levágatott	2			
,, ,, bor elfogyott 35			70	
,, ,, sbóldavíz elfogyott 20 l			20	
Juh eladatott meg volt 42 kg	1			
Gyűlésre elfogyott bor 8 l.			40	
Hodálycsináláskor 4 kg drót 3 kgr szeg			33	60
Bárány heréléskor Füredi Gyulának $^1/_4$ l. pálinka			7	50
IV havi Oti és szerződés csinálásért fizettem			19	50
Csóka Károlynak hodály csinálásért			15	
Gyapjú mázsáláskor levágott birka	2			
,, bort vettünk Erdőháti Gyulától 7 ft á 42 lit			294	
szóldavíz 30 l			30	
pálinka 1 lt 2,5 dl			44	
Meg nyírtunk 173 db birkát nyírásdíj			26 ft	
Mázsálónak attam			20	
Hodály elbontásakor levágatott birka	1			
szódavíz 30 lit			30	
Megdöglött 1 db tavaji tokjó				
oti általány díj			30	
Kreolinért			8	
V.VI.VII.VIII.IX.X.XI. havi oti bélyegért			126	
Szorulásra Szabó Gábortól bor 25 l. á 6 f			150	
ugyanakkor szódavíz 20 l. á 1 f.			20	
Szoruláskor 3 db nyúlért			36	
			1216,80	

A fenti példákból látható, hogy a főgazdák pontosan vezették a főkönyvet és ebből pontos keresztmetszetét kapjuk egy-egy gazdaság életének, valamint különböző korokban a pénz változásának, árak alakulásának. A gazdakönyvekben nemcsak a tagok névsora van feltüntetve, hanem azoknak jószágszáma és minősége, valamint a *hodályjog* is. Így nem juthatott senki sem jogtalan előnyhöz a közösség rovására. Ugyanitt tartották nyilván a gazdaság tulajdonában levő, de a gazdák által teleltetésre vállalt állatok számát, milyenségét. Erről szól az alábbi nyilvántartás:

„B Füzesi Ferencz a Gazdasági fő gazda az 1919 dik Evben az Gazdaság névsora

Gazdaságé Meddő meddő birka	Kos	Anya juh		Gazdaságé bárány	Anya juh		Bárány	
Füzesi Ferencz		1	30	2	1	1	21	19
Dienes József			22	2			29	30
Dienes Ferencz		1	12	1			20	20
Dienes Lajosné			13	2			20	19
Dienes Károly		1	11	2			12	10
Füzesi Gyuláné			15	3			13	14
Füzesi János		1	3				3	3
Hajnal József			7	2			10	8
Katona Imre			5	1			8	8
Arany Gábor			3	1	1	1	11	11
Nagy Jánosnál nem vólt			4	2			5	5
Seres Lajos			2				6	6
Mólnár Sándor			14				2	2
Biró Gyula			4	1			5	5
Kövér Márton		1	5	1			7	7
Vass Lajos			5	1			6	6
Bazsa Gábor			5	1			6	6
Páll József		1	21	3			27	26
Szilágyi Gábor			6	1	1	1	7	7
Kurucz Imre					1	1	10	9
Nagy István			5					
Fehér Lajos			5	1			5	5
Bárány Lajos			4					

Gazdasági Birka Summa 6 és ismét bárány 1 összesen 11 db.
Mihály hányáskor megöltünk maradt 9 db."

A gazdasági könyvek közel fél évszázadnyi időről mutatják be a juhtartás gazdasági menetét. Változás alig van. Az utóbbi évtizedekben néhány szociális, egészségügyi intézkedés történt, amit nyomonkövethetünk a kiadási tételekből, mint a juhászok társadalombiztosítása, az ebek oltási kötelezettsége, az apaállatok felülvizsgálata.

Ma már a háztáji juhászat is egyre inkább a közösségi gazdálkodáshoz igazodik, mert az ottani bérezés, egészségügyi s egyéb juttatás meghatározza a háztáji pásztorfogadást. Így ezek a szabadtársulások is elveszítik hagyományos jellegüket.

5. Gazdasági alkalmak, gyűlések, juhtorok

A *gazdasági* közösségek életéhez, ügyviteléhez szervesen hozzátartozott az a szabályzat, határozat, amit gyűléseiken megtárgyaltak és a közösség elfogadott. Minden *gazdatárs*nak tanácskozási, javaslattételi és szavazati joga volt. A tanácskozó jellegű összejöveteleket *gyűlés*nek hívták. Évente több alkalommal tartottak gyűlést, vala-

hányszor a gazdaságot érintő ügyről volt szó. Sürgős esetben a *főgazdá*nak intézkedési joga volt, de erről a legközelebbi gyűlés előtt számot adott. A gyűlések tárgya határozta meg a tanácskozás színhelyét is. Ha nem volt szükséges a helyszíni szemle, a főgazda lakására jöttek ösze, de ha szükséges volt, a legelőn hívták egybe a tagokat. Például, ha *hodály*t épített a gazdaság, a tervezés, a költségek elosztására vonatkozó határozatot a főgazda lakásán hozták, de mikor a tényleges kivitelre került sor, a helyet, az épület fekvését s egyéb fontos dolgot már a helyszínen tárgyaltak meg. Voltak évente megismétlődő, hagyományos alkalmak, mint a *pásztorfogadás, gyapjúmázsálás,* év végi *számadás* stb. Ilyenkor a főgazda lakásán tartottak gyűlést, mert ezek az alkalmak *toros gyűlés*ek voltak. Azt pedig soha nem csinálták szabadban. Ha építkezés, legelő tisztogatás, vagy bármi egyéb közös munka volt, a benne résztvevőket ott a helyszínen kínálták meg a gazdaság pénzén vásárolt tepertővel, pálinkával.

A gyűlésre való meghívás régebben szóban, újabban írásban történt. A *főgazda* utasítása szerint a *kisgazda* végigjárta a tagokat s elmondta a hagyományos mondókát: „A főgazduram tiszteltet i a gazduramat, ekkor és ekkor a főgazduramnál gyűlís lesz hányásra. Tessík eljönni!" A gazda illendően megköszönte a meghívást, egy pohár bor után ment tovább a kisgazda. A nagyobb gazdaságban két kisgazda hívogatott. Így nem ártott meg annyira a bor.

A fontos, közérdekű gyűlésekre írásbeli meghívót küldenek, aminek tudomásulvételét aláírásukkal igazolják a meghívottak. Ennek az a célja, hogy a gyűlésről távolmaradó tag ne bírálhassa a közösség határoztát. Az írásos meghívó már hivatalos szövegű:

„Meghívó

A Hunyadi TSz. háztáji juhos gazdasága 1968. évi Márczius 11-én este 7 órakor gyűlést tart a tsz kultúrtermében a mejre a tagtársakat ez úton tisztelettel meghívom

Tárgy juhász ügy:

Aki e gyűlésen indokolatlanul elmarad az a gyapjúját külön fogja értékesíteni.

Konyár 1968. III. 11.

Kovács Károly főgazda"

Aláírták a meghívottak:

Szőke Lajos
Kurucz Imre
Tőgyi Sándor
Gyirgyó Károly
Kovács Lajos
id. Dienes István
Füredi Gyula
Bazsa Károly
Dajnoki János
Kovács Sándor
Pap Ernő
ifj. Dienes István
Dienes Károly
Ádom Károly
Haraszti István
Bujdosó János
Szücs Lajos

A régebbi juhgazdaságokba a tagok a lakásuk szerint tömörültek, azonos, vagy szomszéd utcabeliek. Most viszont az a fő szempont, hogy ki melyik termelőszövetkezet tagja. Ugyancsak változott a gyűlések helye is. Nem a főgazda lakására, hanem a szövetkezeti helységbe hívják. Ennek oka a megváltozott lakásviszonyokban keresendő.

A hagyományos paraszti lakásokban a *nagyszoba,* vagy *nagyház pádimentuma* döngölt agyag volt, amit időnként felszórtak friss, sárga homokkal: *fellincselték.* Nem árott neki a sár, amit a csizmákon behordtak, a beszélgetők pipáztak, köpködtek. Ülőhelyül a *kemencepadka* és a *karoslóca* szolgált. Gyűlésekre még *bakok*ra *deszkát* tettek s így pótolták az ülőhelyeket. Ma már faluhelyen is parketta és festett padló van, amit beborítanak háziszőttes rongyszőnyeggel, de egyre gyakrabban a boltokból került gyári szőnyegekkel. Az ablakok redőnyös ikerablakok, *nájlon* függö-

nyökkel. Ebbe a lakásba már a gazdaasszony nem engedi be a sározó, pipázó gyűlést, vagy jutort. Félti a szőnyegeket és a függönyöket. A gazdasági alkalmak egyre inkább a szövetkezeti helységekben zajlanak le s hovatovább hivatalos jellegűek. Elmaradnak a torok, áldomások.

A gazdakönyvek elég pontos képet adnak a gyűlések idejéről, tárgyáról, menetéről. A feljegyzésekből láthatjuk, hogy az *áldomás* szinte minden közös alkalomnak része volt. A ősi, messze múltban gyökerező hagyomány továbbélése ez. Voltak *áldomásos és toros* összejövetelek. Az előbbiek közé tartozott: *1.* Kospásztor fogadás, *2.* Bárány herélés, *3.* Úsztatás, *4.* Nyírás, *5.* Kosvizsgálat, *6.* Hodály, vagy egyéb építmény munkálatai, *7.* Kútásás, kotrás, *8.* Legelő kijelölés, legelő tisztogatás, javítás stb. s egyéb alkalmi munkálatok. A nagy gyűlések után tor következett: *1.* Tavaszi kiverés, *2.* Gyapjú mázsálás, *3.* Mihály napi hányás, pásztorfogadás, *4.* Téli hányás, év végi számadás alkalmain.

Az áldomásra az öreggazda pálinkát vett, néha kenyeret, szalonnát vagy tepertőt. A pálinkát üvegből itták. Aki kézbevette, előbb az öreggazdára, majd a gazdatársakra köszöntötte: „Isten éltesse főgazduramat! Isten éltessen mindnyájunkat!" Visszaköszöntötték: „Isten éltessen téged (vagy magát) is!" Aki ivott, egészségére kívánták: „Használjik!" Az italt *takarosan* itták, vagyis „hogy jussík mindenkinek".

A hagyományos *juhtor,* vagy tréfásan *jubál* előkészítése a főgazda kötelessége volt. A nagyobb gazdaságban két, kisebb közösségben egy juhot vágtak a közös nyájból, tehát a gazdaság tulajdonát. Rendszerint ezekre az alkalmakra már jóelőre neveltek, *javítottak örü*ket. A legelőt egy kis abrakkal pótolták. A levágás, nyúzás a juhász feladata, a feldarabolást a főgazda feleségének irányításával a kisgazda és a juhász közösen végezte. Favágás, tűzrevaló kellő mennyiségben való előkészítése ugyancsak őrájuk várt. A *birkapörgölt*öt nem a szabadban, hanem a konyhában főzték. Vagy a nyári konyhában, a *főzőb*en, vagy ha felfért a meleg, a nagyház melletti helységben. Azt tartották, hogy a szabadban a szél „belekavarja a port, falevelet, fírget". Vagy bográcsban, vagy nagy érclábasban, *kondír*ban készítették. Úgy tartották, hogy csak akkor jó az igazi birkapörkölt, ha az egész birkát egyszerre *belehányják.* De nem mindegy, hogyan. Érteni kell a módját. A fejet baltával kettéhasították, a velőt sóval, borssal meghintették, majd vékony madzaggal szorosan összekötötték s ez így került a kondér aljára. Ez után jött a csontos, inas, a valódi jó ízt adó rész, legfelül a hús. A hagymát *pergelt szalonna* zsírján pirították. Vizet nem töltöttek rá. Ereszt az annyit, ami arra kell. Mire megfőtt, *zsírjára pirították.* Megkavarni nem volt szabad, legfeljebb fülénél fogva megrántották a kondért, hogy forduljon benne. Fűszere csak só és paprika volt. Tettek még bele erős csöves paprikát is. Más fűszert nem használtak, mert az elveszi „valódi ízét".

Amíg a vacsora főtt, megtárgyalták a hivatalos ügyeket. Ez alatt nem ittak szeszes italt. A főgazda ült az asztalfőre, a tagok kor szerint helyezkedtek el kétfelől. A megszólítás „tisztelt *tagtárs*ak", vagy „tisztelt *gazdatárs*ak" volt. Téli hányáskor az évi gazdálkodási eredményekről szólott a beszámoló, majd az ellenőrök aláírták a főgazda számadását. Ekkor a készenlétben álló kisgazda jelentette, hogy a vacsora kész. A főgazda megadta az utasítást a tálalásra. A *pörgölt*öt tálakba rakták. Alul hosszú szeletekre vágott, főtt burgonyát, ezt bőven megöntözték paprikás szafttal, zsírral, erre halmozták fel a húst, ügyelve arra, hogy egyenlően kerüljön csontosa, húsa. Az első tál a főgazda elé került, ennek tetején volt a főtt fej, amiről a madzagot már leszedték. Ez a főgazdát illette. Ha neki nem kellett, felkínálta másnak. A juhtoron csak férfiak vehettek részt, még a főgazda felesége sem. „Ez férfimulatság, nincs helye itt fehírnípnek!"

A vacsorát a kisgazda szolgálta fel és jó étvágyat kívánt hozzá. Általában 4–6 személy részére tettek egy tálat. Mindenkinek kanalat adtak, azzal szedett, azzal evett. Bal kézbe fogták a kenyeret, úgy harapták. A csontos húst vagy kézbefogva lerágták, vagy akinek *bicskája* volt, azzal faragta le. A csontot az asztal alá dobták. Ezt vacsora után összeseperték és az udvarra a kutyáknak hajították. A kisgazda és a juhász a konyhában evett a gazdaasszonnyal. A bort kancsókban, *óros*ban tette a kisgazda az asztalra. Poharakba töltöttek és az első tányér étel elfogyasztása után a főgazda kö-

szöntötte gazdatársait, ők pedig jó egészséget kívántak a főgazdának a továbbiakhoz. Ezután már mindenki kínálás nélkül annyit evett, ivott, amennyi jólesett.

Az asztalszomszédok egymásnak töltögettek,, egymást kínálták. Így *hamarosan megnőtt a fejük.* Ha leszedték az ételmaradékot, behívták a gazdaasszonyt, megdicsérték a jó vacsorát és megköszönték a fáradozását. Ilyenkor előkerült a házilag készített *citera, tambura.* Leginkább az alkalomra készenlétben álló cigányzenészek fokozták a jókedvet. Nóták az általánosan ismert műdalok, népies dalok voltak. Ritkábban a juhászokat tréfásan gúnyoló dalok. Mint az alábbi:

Fogarasi János bácsi lopott szamarának bal hátulsó patkószege
be fényes!
Fogarasi csaplár lánya be kényes!
Szamár lábról acél patkó lehullott,
De sok juhot bárányostól elhordott!

Három örü nem nagy falka,
Három juhászlegény hajtja,
Elől megyen a kolompos,
Nem is juhász, ki nem gacsos![22]

A kiürült *óros*okat a kisgazda töltögette tele. Vacsora végeztével a főgazdával szemben, az asztal végén foglalt helyet a juhásszal együtt és a beszélgetésben, nótázásban ők is résztvettek.

Éjfélkor ismét étel került az asztalra. A combokat felszeletelve, sózva, fokhagymával szeletekkel megtűzdelve tepsikbe rakva a kemencében sütötték meg és frissen került a gazdák elé. Ha vadász is volt a gazdaközösségben, egy, két nyulat lőtt erre az alkalomra. Ha a helyzet úgy hozta, meg is vették és éjfélkor fokhagymás sült nyúllal kedveskedtek.

Régi *jutor*ok két napig betartottak és hírük még évtizedek múlva is élt az emlékezetben. A főgazda büszke volt erre. „Ez férfimulatság volt", szokták mondani. Ilyenkor az asszonyok is elnézőbbek az ittasan hazatérő családfővel szemben. Úgy tartja a közvélemény, hogy juhtor alkalmával „jogos" a férfinép kirúgása a hámból. A hagyomány továbbélése semmi egyéb családi, vagy gazdasági alkalmon nem él olyan elevenen, mint ebben. A juhtor nemcsak egy-két vidám nap lehetőségét jelentette, hanem ezen túl a tagság egymás közt való adásvételi alkalmát is. Ugyanis a vacsora közben szóbakerült az esetleg eladandó állomány, *hodályjog, legelőjog, faközjog* stb. Poharazás közben hamar szót ért akár az eladó, akár a vevő. Az ilyen házkörüli adásvétel a *pitari vásár.* Ha a *pitarban* megegyeztek, az *áldomás*ra már a szobába tesékeli vendégét a gazda. „Nincs jobb a pitvari vásárnál", így vélekednek az öreg juhos gazdák.

A gazdasági élet szocializálódása egyebek közt ezt a kedves szokást is megváltoztatta. Legjobban a juhtorok elmaradását sajnálják a gazdák. Megpróbálták más formába átmenteni, mint „brigádvacsorák", „közebéd" stb. Erre is elmegy a tagság. jól is érzi magát, mégis az a vélemény: „Ez már nem a valódi!" A hagyományos gazdatársulások helyére új munkaközösségek lépnek, melyek kialakítják az új, sajátos helyi szokásokat. Ennek megfelelően egyre gyérül a régi juhászat szókincse is, hogy helyt adjon új fogalmaknak, mint „kollektív szerződés", „háztáji föld", „célprémium", „nagyüzemi felár" stb. Ezek a kifejezések eredetileg nem a juhászat fogalmai, hanem a nagyüzemi gazdálkodás minden ágazatára érvényesek s a juhász, akár mint szerződött alkalmazott, akár mint a termelőszövetkezet tagja, a maga munkáját a fentiek által megszabott feltételek szerint végzi. Így váltotta fel a *„metszőbárány"* kifejezést az új fogalom: *„exportbárány".* A jövő egyik feladata lesz nyomon ki-

22 Énekelte Kovács Károly főgazda.

sérni ezeket a változásokat és összegyűjteni a már meglevő, vagy ezután kialakuló új szakkifejezéseket.

6. *Gazdasági épületek, azok berendezése*

A konyári határ amilyen bőségben volt egykor a nádban és sásban, éppen annyira hiányzott az erdő, a fa. A XV. századi okmányok felsorolják a legelőket, réteket, halászó vizeket, művelt és műveletlen szántóföldjeit, de erdőt sehol sem jeleznek.[23] Az 1713. évi határleírás külön kiemeli, hogy „... sylvas absolute nullas, solum straminem utunt igne".[24] A XVIII. század második felében megpróbálkoztak erdőtelepítéssel és egy kis mocsári tölgyerdő vegetált a mai *Szilas*ban.[25] A XIX. században végbevitt lecsapolási, csatornázási munkálatokkal kiszárították a határ nagy részét, a vízutánpótlás megszűnt, vele együtt a tölgyes is. A régi pásztorok is úgy emlékeznek, hogy a „határban nem volt fa, vagy erdő. Legfeljebb kökénybokor. Ha a hó ott nyomta a birkát, vagy a temetőárokban, vagy a szőlőskert gerádgyánál húzta meg magát. Sokszor meg a *Korhány*nál a rétoldalon, a nádas széliben."[26] Lehetőleg nem is mentek messze a nyájjal, hogyha *feljön az idő,* közelben legyen a menedékhely.

A juhgazdaságok az első épületeiket az 1920-as évek elején kezdik megépíteni, amint erről a gazdakönyvek beszámolnak. A legelső építmény a *szín* volt. Favázas, nádtetős, nyitott épület, csak tavasztól őszig használták. Hasított fából készült a *karám,* mely ugyancsak időszakos használatra volt. A *hodály* 1926-tól kezdve épül a gazdaságok legelőin. Minden épületet a gazdaság közpénzen épített, de a tagság személyes részvételével. Amikor készen lett, az összes költséget elosztották a gazdaság juhainak a számával. Az így kapott hányados a *színjog,* vagy *hodályjog.* Ennek arányában vetették ki a gazdatársakra a költségeket és ennek megfelelően tarthatott juhot a hodályban. Aki a gazdaságból kilépett, nem kapott térítést a jogért, de eladhatta egy új belépőnek, vagy olyan régi tagnak, aki növelni akarta juhai számát. Aki nem lépett ki, de kevesebb állata volt, mint amennyit joga szerint tarthatott, a felesleges jogot eladhatta másnak. A jogváltozást mindig be kellett jelenteni a főgazdának, aki átvezette a főkönyvön, hogy a tagság egymás rovására ne tarthassan jószágot a közösben. A gazdakönyvekben 1924-től találunk ilyen bejegyzéseket: „Ezennel elismerem, hogy a birkaszínhez részes jogomat elattam Fábián Jánosnak." Fábián János is továbbadta: 16. ö. Szilágyi Gábornak, 12 Kóródi Istvánnak. Az 1926. évi bejegyzés szerint: „Ezennel elismerem, hogy a birkaszínhez részes jogomat 25 darab átadtam Chroditier Lőrincnek, Kis Lajos." A vételárat azért nem jegyezték fel, mert az szabad alku szerint ment, nem is volt fontos a gazdaság számára. Ott az volt a fontos, hogy kiki a joga szerint tartson állatot.

A hodályépítést gondos számvetés előzte meg. Felmérték a gazdaság erejét, várható költségeket. A véghatározatot illő áldomással pecsételték meg. „Pénz kivetéskor bor ára 64 000, Hodály megbeszéléskor bor ára 70 000. (Az 1920-as évek elején az

23 *OL.* D1 56104, 17217, 30220.

24 *OL.* Fasc. P. No. 512. R. 33 a.

25 A II. József-korabeli katonai felmérés térképeihez csatolt leírás 4. pontja: „Im Sumpf ein kleines ohndedeutendes Eichenwaldung". *(Dr. Csima János* alezredes, a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Intézete tudományos munkatársa szíves közlése).

26 Tőgyi Imre 72 éves konyári lakos, egykor híres juhász közlése. Figyelemre méltó, hogy a derecskei gazdakönyv sem hodályok, hanem nádtetejű, vesszőből fonott karámokról szól, amelyhez a vesszőt a hajdúbagosi, hosszúpályi erdőkből, a nádat Konyárról vették. Ugyancsak ebben a gazdakönyvben találjuk az alábbi szabályzatot is 1957-ből, mely a gazdák jogait és kötelességeit rögzíti: „Újonnan belépet gazda tartozik fizetni ½ kg gyapjút db-ként, 5 birkán felül, 5 birkán alul nem vehető fel. Éves juhtartó gazdáknak db-ként 10 ft karámdíj, 5 birkán felül éves gazdatársat nem fogadunk. A belépett gazdák az építő gazdákkal egyofrma kötelességeket és jogokat viselnek. Az építő és belépett gazdák közt annyi a különbség, hogy a belépett gazdák utódja a jogot nem örökli, ellentétben az építő régi gazdával, akinek utódai közül egy megnevezett a jogot örökli. A belépett gazda, ha a gazdaságot elhagyja, újonnan visszajön, újra be kell lépni."

inflációs korona keveset ért, 1 liter bor ára 10 000 korona.) Az épülethez szükséges faanyagot Pocsajból, a deszkát, cserepet Derecskéről, a vasalást Berettyóújfaluból szerezték be, de átvettek más gazdaságtól is kimaradt anyagot. A hodály költségeit birkaszám szerint vetették ki. A szigeti gazdaság 1926-ban épített hodályának költsége a következőképpen oszlott meg:

„1926. Az Birka hodályra való fizetés darabja 17 000 korona.

Név	Juhszám
Tripsó Antal	35
Kóródi Sándor	40
Biró Gyula	40
Bárány Lajos	40
Major István	40
Nagy Lajos	40
Dienes Ferenc	30
Kovács Sándor	40
Chroditier Lőrinc	25
Vas Lajos	30
id. Szombati Lajos	30
Magyi Sándor	25
id. Szilágyi Gábor	16
ifj. Szombati Lajos	30
ifj. Szilágyi Gábor	15
Kristóf Mihály	20
Bihari Károly	16
Fehér Lajos	12
Kabai Imre	12
Sarkadi István	12
Kis Lajos	25
ifj. Dienes Károly	25
Dienes István	25
Dienes Lajosné	10
Dienes Károly	10
Szentesi Gábor	12
Összes juh	640 db, kivetés 10780.000 korona."

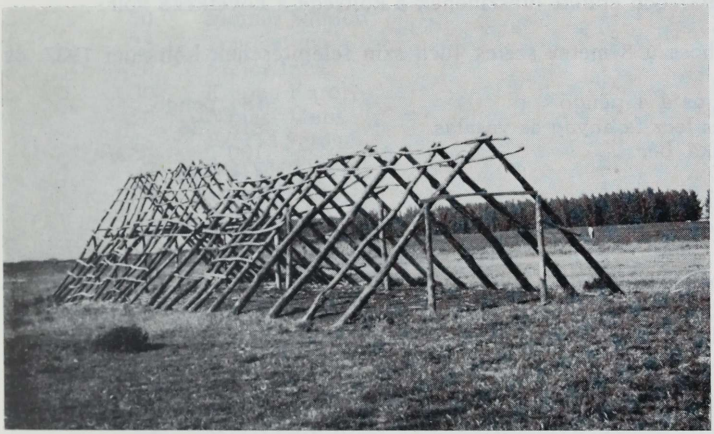
A hodályjogba beleszámították nemcsak a készpénzben fizetett hozzájárulást, hanem a személyesen végzett munkát és a közösbe adott anyagot, ágasfát, nádat, fuvart stb. is. A jogeladást a főkönyvi szabályzat határozta meg és a gazdaságnak elővételi joga volt az egyénekkel szemben: „Minden kor meg van az a jogok a gazdaság birka hodájában idővel eladhatja, ha nincs szüksége rá, de csak a gazdasággal tudatni kell, a gazdaság átváltya. Biró Gyula." Ez a hodály a Mosó tónál állott és 1950-ben bontották el, amikor azt gondolták, hogy a termelőszövetkezetek szervezésével megszűnnek a gazdaságok. A Búzás tónál építették újra.

A hodályjogot örökölni is lehetett. Az apa halála után annak örökösei kapták egymás közti megegyezés szerint. 1934-ben Kovács Sándor hodályjogát örökölte Kovács Károly és Lajos, 40 jogot két egyenlő részben. A jog áráról egy 1947. évi feljegyzés szól: Kovács Lajos 30 jogot 360 forintért vett meg, vagyis jogonként 12 ft. Összehasonlításul néhány egységár: 1 kg gyapjú 12 ft, 1 kg szeg 4,50, 1 liter pálinka 30, 1 szekér szalma 100 ft.

A hodályhoz való jogot egyéb tényező is meghatározta. Nevezetesen az, hogy ha új tag lépett a gazdaságba és a hodály férőhelye kevés volt a szaporodásnak, akkor az új tag is bővíthette a hodályt, a bevitt juhai arányában, a jogot is így kapta. Ezt *faköz*nek nevezték és mértékegységül is szolgált. Pl. Valaki belépett 30 birká-

1. kép

2. kép

3. kép

val, ehhez 30 jogra volt szüksége. A bővítéshez adott 3 pár, azaz 6 db szarufát, lécet, drótot, nádat stb. Ezt ha beépítették, nyert 3 faközt, ami egyenként 10, vagyis összesen 30 juh tartását tette lehetővé, mert egy faköz 10 juh tartásának jogát jelentette. Ezt éppúgy eladhatta, mint a pénzen vett hodályjogot. A *faköz* a *hodály*ok területének egységéül szolgált. Ha eladtak egy hodályt, úgy hirdették: „Eladó egy 20 faköz hodály." Ami 200 juh férőhelyének felelt meg.

Kétféle hodálytípust építettek Konyáron. A régibb és olcsóbb a *guggonülő*, vagy *seggenülő*. Ennek nincs oldala, hanem az átlagosnál hosszabb, 7 méteres *szarufák* végeit a *földbe eresztették*, fordított V betű formán (1–2. kép). Tehát oldalfal nélküli, földigérő nádtető, a két vége deszka. A másik a *fennálló*, vagy *oldalas hodály* (3. kép). Oldalfalának váza akácoszlopokból van, tetőzete nád, vagy szalma. Az oldalát deszkával szögezték be, ez a *deszkahodály*, ha vályoggal rakták be, *vályoghodály*nak hívták. A vályogot sárral tapasztották, majd lesimítva bemeszelték. Néha meghagyták a vályogot természetes valóságában is. Az oldalas hodálynak jobb volt a térkihasználása és jobban lehetett takarítani is.

A hodály födélfáit keresztbe szegelt rudak, a *szelemen*ek rögzítették. Erre akasztották száradni a *dögbőrök*et. Itt jó szellős helyen volt és a kutya sem fért hozzá.

A *juhszín*eket akkor is építették és használták, amikor a hodály lett a fő épület. Tágas, szellős *karám*okkal, rendszerint a hodály mellé. Ez nyári szállásul szolgált. A szigeti gazdaság 1927-ben épített juhszínének a költsége a következő volt:

„Egy 40 méter hosszú 8 méter széles Juch szín felépítésének költségei 1927. év március 10-én.

46 db ágos á 4 pengő	184	pengő
deszka és lécz fa anyag és vasalás	818	36
ács munka bér	100	
Nád	515	20
nád munka bér	140	80
drót és csiptető lécz	23	96
Összesen	1782p	32 f.
tűz biztosítás	38	40
	1820	72

640 Juchra elosztva darabonkénti Jog érték 2 pengő 80 fillér."

4. kép

A *hodály* közelében, de nem közvetlenül mellette van a *juhászkunyhó* (4. kép). A főépület mintájára ez is lehet *guggonülő*, vagy *oldalas*. Ha szegényebb a gazdaság, egyszerűbb, ha tehetősebb, vályogkunyhót épít, amit kívül-belül kitapasztva bemeszelnek. Alapterülete 2 × 2, vagy 2,5 × 2,5 méter. Itt tartja a juhász a felesleges ruhadarabjait, szerszámokat, gyógyszert, élelmiszert. Falba *fakampó*kat vernek, ez a fogas, ha erre deszkát tesznek, *polc*. Itt nem éri el a kutya a szalonnát, az egérnek is körülményesebb felmászni. A fő bútorzat a fekvőhely, a *dikó*. Földbevert *ágasfá*kra keresztbe-hosszába *dorongfá*kat tesznek, ezt vastagon beborítják szénával. Deszkából is készül fekvőhely.

Ha a gazdaság tagjainak juhai, jogaik meg vannak, de időközben új épületek emelése vált szükségessé, akkor a meglevő jogokra vetették ki a várható költséget, függetlenül attól, hogy a gazdának van-e annyi jószága, mint joga. Ez esetben a régi jogérték megszűnt és abban a gazdaságban az újonnan meghatározott költség szabta meg az új értéket. Ha az első kalkulációra meghatározott költség emelkedett, időközben változott a jogok értéke is. Csak így vághattak neki nagyobb, korszerűbb épületek emelésének, berendezések újításának. Nézzük, mit mutat a szigeti gazdaság kimutatása az 1935. aug. 2-án megkezdett építkezés alkalmával. A gazdagyűlés jószágdarabonként 55 fillérben állapította meg a jog értékét, ebből így esett a tagokra:

Jogszám	Név	Hozzájárulás
50	Molnár Sándor	27 P. 50 f.
25	Turi Ferenc	13 75
20	Major Imre	11
30	Katona Károly	16 50
50	Nánási János	27 50
15	Farkas Ferenc	8 50
50	Szarvas Fülöp	27 50
25	Leiter Imre	13 75
50	Szabó József	27 50
15	Balog Sándor	8 25
20	Szabó Károly	11
36	Nagy Lajos	20
15	Ádom Károly	8 25
10	Szabó Gábor	5 50
30	Gáll Imre	16 50
10	Csécsi Áron	10
40	Gulyás Károly	22
60	Erdőháti Lajos	33

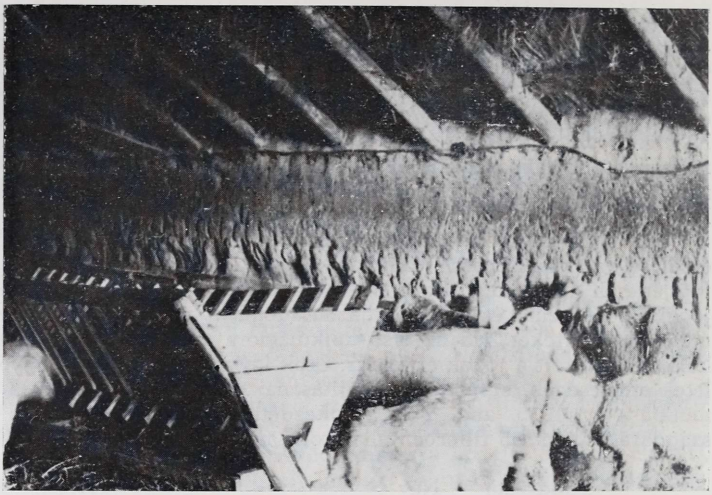
A gazdasági felszerelés kétfajta: egyik állandó, a másik időszaki használatú. Az építkezések alkalmával a faanyagot úgy vásárolták, hogy abból legyen készlet a berendezések pótlására. Ha a gazdaság tagjai közt volt ácsmunkához értő, ő készítette el, ha nem, valaki más csinálta meg. Állandóan használt felszerelési tárgyak:

1. *Étetőrács*. Kecskelábon álló, lécből készített szénatartó (5. kép), aminek a magassága és lécköze attól függött, hogy bárányoknak, vagy nagy juhoknak használják. Az állat feje befért a rácson, bele nem taposhatott a szénába. A hodályban több rövid, a szabadban egy-két hosszú rácsot alkalmaztak.

2. *Abrakoló vályúk*. Deszkából készült, olyan pontos illesztéssel (6. kép), hogy az abrakolásra etetett *dera* ki ne hulljon belőle. Főként választáskor a bárányokat abrakolták, vagy a szoptatós, fejős anyákat.

3. *Fejőkutricák*. Deszkából, vagy dorongokból, *drankó*ból összerótt ketrec (7. kép), amibe egyenként behajtották a fejős juhokat, majd a másik ajtón távozott. Ha nem volt fejés, a kutricákat szétszedték.

4. *Fejőszékek*. Alacsony ülőalkalmatosság, amire fejéskor *lekucorodtak*. A régi világban szárított kerek zsombékot használtak fejőszéknek, a *zsombokszék*et, de ugyanilyenek voltak a szőlőskertek pajtáiban szalonnát sütni, a ház elé is kivitték

5. kép

6. kép

esténként az öregek *tanyázni*. Készül farönkből fűrészelt 25–30 cm hosszú *kukli*ból, aminek 3 rövid lábat szegelnek, vagy befúrva beütik. Legegyszerűbb a hulladék deszkából összerótt láda formájú alkalmatosság, amit a juhász maga szegel olyanra, ami az ő testméretének legjobban megfelel.

Időszakonként használt felszerelés: 1. Az *úsztatás*hoz használt deszkák, korlátfák, *drankák*. 2. Ritkábban használt a gazdaság *bilyogozót* a közös állomány jelölésére. Inkább az volt a gyakorlat, hogy a gazdák a magukét jelölték és jeltelenek a gazdaság állatai voltak. 3. Fel nem használt, tartalék fák, *drugánfák*.

Gazdaváltozáskor a vagyont számbavették, feljegyezték az utasítással együtt: „A Gazdaságnak van 11 darab 7 nagy 4 bárányа, van 2 nagy és 2 kisebb deszka drankája, van 2 darab vendégrúd drugánfája, amit mindenkori főgazda tartozik magánál odahaza tartani és gondozni.
1949. okt. hó 4-én v Molnár Sándor."

A gazdaságok vagyontárgyai közé sorolhatjuk a kutakat is. Ásott és gémes kutak ezek, amiket csak akkor és ott használnak, ha nincs tiszta folyóvíz az itatáshoz. Ez

7. kép

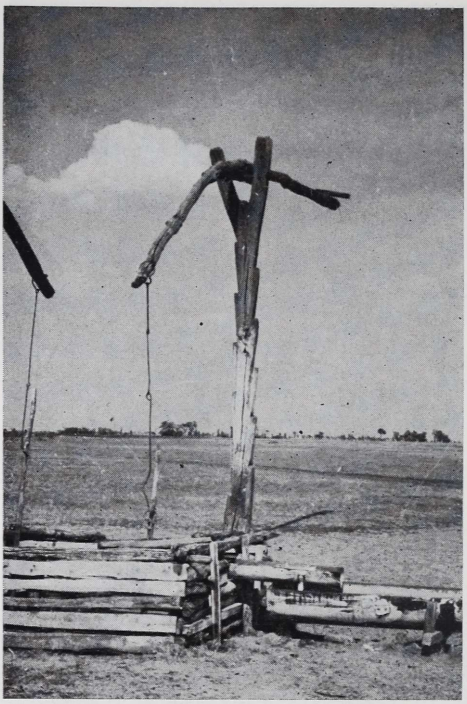
esetben előre meghúzzák a vizet, hogy *enyhős legyik*, mert a hideg kútvíz ártalmas a birkának. Régebben a gémeskút oszlopát kiképezték *látófá*nak is (8. kép). A kutakat időnként kitakarították, *kotorták*. Ha ezt közös munkával végezték, utána áldomás járt. Ha más végezte, a közös pénzből fizették.

7. *Pásztorfogadás, bérezés, bérkivetés*

A folyók, árterületek szabályozásával megváltozott a Nagy-Sárrét képe, vízivilága, legelői. Így történt Konyáron is. Az eladdig szeszélyesen kanyargó Kék Kállóból csatorna lett. Az egykori szikes, lápos legelőkből szántóterületek lettek és a legelők egyre közelebb kerültek a falu alá. Jelenleg így oszlik meg a konyári határ: Összterülete 7247 kat. hold. Ebből szántó 3788, kert, gyümölcsös 32, szőlő 116, rét 1218, legelő 1428, erdő 147, nádas 100, földadó alá nem eső terület 418 kh.[27] A legelőkből csak a falut körülvevő „mindenki földje" volt a juhlegelő. Itt könnyű volt a juhászoknak. Egész nap csak a falut kerülgették." Így vélekedik Kovács Károly főgazda. Hasonlóan emlékezik Kovács Lajos kisgazda is: „Ha feljött az idő, a juhász behajtotta a juhot a falu alá. Sokszor mérgelődtek is a szélső házban lakók, mert a ház hátulját összekenték a birkák." Mindezeket a tényezőket figyelembe vették a pásztorok fogadáskor, bérük megállapításánál.

Konyáron leginkább a régi, helybeli juhászcsaládok tagjai közül kerültek ki a gazdaságok juhászai. Ritkábban a Derecskéről, Hosszúpályiból *beszármazottak*. Helybeli juhászcsaládok: Tőgyi János és fiai, Lajos és Imre, Magyari Demeter és fiai, Ráduly János és fiai. Derecskéről származnak: Szegedi Ferenc, Erdei Gyula, Kabai Lajos,

27 *Papp Iringó* mérnök községberendezési terveinek adatai. Konyár, Községi Tanács V. B. irattára.

8. kép

Komócsin István, Keserű Lajos, Farkas József. A hosszúpályi Lichtstein (népies nevén *Listyán*) uradalomból jött Kovács Sándor és Kovács Ferenc. Ez utóbbi Hosszúpályiban, a bátyja mellett kezdte gyermekkorában a pásztorkodást.

A jó juhásznak híre volt. A gazdaságok több bért adtak, csak megkaphassák. A jó juhász nemcsak azt tudta, hogy mikor hova hajtson, hanem ismerte a téli, nyári tennivalókat, a juhok gondozását, gyógyítását. A közvélemény így tartja számon a már nem élő Magyari Demetert s az élők közt az öreg Tőgyi Imrét. „Az olyan juhász vót, hogy kikereste a nyájnak a jó legelőt, de ha valaki más odahajtott, vagy az ő nyáját megháborította, tett az olyan átkozódást, hogy ég-fődnek nehéz vót hallgatni! Még a kampóval is fejbe vágta. Még ha a hó leesett is, nem hajtott be, hanem elhajtott a Korhányig, oszt a juh kikaparta a vetíst a hó alul. Jól lakott, meghízott. Persze, ha bokáig érő volt. Csak akkor szorult be, ha mán akkora hó lett, hogy nem tudta kaparni. Meg osztán a betgségekhez is jól értett Tőgyi Imre."[28]

Ő maga így sorolja életútját: „Derecskére szabónak adott apám. De otthagytam, mert juhász akartam lenni. A juhászatot Lajos bátyámnál kezdtem a pályi földön 1907-ben. Attul kezdve csak juhász voltam."

A Kovács-család mintegy 130 éve folytatja a juhász mesterséget. Apáról fiúra maradt a tudomány és a foglalkozás szeretete. Akire emlékeznek még, az 1841-ben született Kovács János, aki mint árva gyermek, 8 éves korában bojtár lett Pályiban a káptalani birtokon. Onnan nősült Konyárra. Amikor elöregedett, akkor sem hagyott félbe a munkával, mert 80 éves korában kospásztor lett. Volt a nyájban a keze alatt

28 *Kovács Lajos* 68 éves konyári lakos, volt kisgazda közlése. Érdekes, hogy régen a gyógyító asszonyok is foglalkoztak a juhok gyógyításával, nem mindig sikerrel. Az 1680. jan. 28-án a debreceni félközzsinat fegyelmi alá vonja Kepes Jánosnét a juhoknak mérgező gyógyítása miatt és ekklézsiakövetésre ítéli. *Tóth Sámuel:* Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez. Debrecen, 1894.) 53.

80–100 kos. Ő még kint hált a nyájjal a hó leesésig. Temetőárokban, kospajtában húzódott meg rossz időben. Az ő fia István, tovább folytatta az apai foglalkozást, ma az ő fia Ferenc a Hunyadi Tsz. háztáji juhásza. Neki két leánya van, vele kihal a régi juhász nemzetség. Rokonaik is juhászok: Kovács János Hencidán, Kovács Gyula Péterszegen, de már az ő gyermekeik nem szeretik ezt a foglalkozást.[29] A Magyariak is felhagytak vele. Nem szeretik, nem is értenek hozzá.

A jeles juhásznak nem kellett munkát keresni, mert neki helyébe mentek a gazdák. Természetesnek tartották, hogy nagyobb bér *dukál*. Tőgyi Imrének volt 6 vékás földje, amit a gazdák megműveltek és a termését haza szállították.

A *pásztorfogadás* hagyományos ideje Mihály nap, szeptember 29. A megfogadott juhász *szorulás*tól szorulásig volt köteles szolgálni, tehát az első hó leesésig. Azért fogadták Mihály napkor a pásztort, hogy ha *kenyír nélkül marad*, legyen ideje máshol szolgálatot keresni. A Mihály-napi hányás a gazdaság fontos eseménye, mert a fogadáson múlik a gazdaság virágzása, vagy romlása. A jó juhász nagyon sok hasznot hajtott a gazdáknak. De amelyik hanyag volt, korcsmázott, a jószág leromlott, a mezőn kárba ment, a *kerülő* behajtotta és a gazdaság fizette meg a kárt és a bírságot. A fogadáskor feltételeket szabtak, de év közben vált meg, hogy ki mennyit ér.

A *pásztorbér* jelentős részét a *kenyírnekvaló*, vagyis a kenyérgabona tette. Tiszta búzát kivételes esetben adtak, inkább *kétszerest*, szűkebb esztendőben árpát. Fele búza, fele rozs, vagy rozs helyett árpa. Ez volt az általános gyakorlat. Már fogadáskor kikötötték, hogy ha a következő év sovány lesz, rozs helyett el kell fogadni az árpát is.

A juhászok közt a legnagyobb bére a *nyájpásztor*nak volt. Ebben együtt volt az anya, meddő és bárány, számra, gondra legtöbb. A gazdaságok külön báránypásztort nem szoktak fogadni, mert nem volt olyan nagy a szaporulat. A meddőhajtás korábban volt, mint az anyáké, de azután nem jártak külön. Legújabban a termelőszövetkezetek a szerződött bárányok mellé fogadnak *báránypásztor*t. Ez a megbízatás ideiglenes jellegű, mert a szállítással megszűnik. Idős, kiöregedett pásztorembert fogadtak *kospásztor*nak. Mellettük nem kellett sokat menni, kevesebb munkával járt. A bért is ehhez szabták. Gyakorlatban volt az is, hogy a korán meginduló *meddő*,- vagy *heverőnyáj*at egybecsapták a *kosnyáj*jal az *üzetés* idejére.

A *pásztorbér*t fogadáskor bejegyezték a *gazdakönyv*be, hogy év közben ne legyen vita a bér, vagy a kötelesség felett. A gazdakönyveket vizsgálva azt látjuk, hogy évtizedekig alig változott a kommenció. Kivétel az inflációs idő, amikor a bérek is ennek arányában emelkedtek.

Kovács János bére 1919-ben:
„Megfogatuk Nyáj Juhásznak S Kovács Jánost, 1918. Nov. 30. nap 1919 dik évre.

Az évi bére	
Búza köböl	7
béremeléssel rozs	8
Összesen	15

Pénz fizetés 1 drbtól 50 f
Bárány 25 drbtól 1 drb bárány, de akinek már 15 drb van, tartozik adni egy drb bárányt és az juhász pedig 1 drtól 25 ig 24 fillér váltót."

A juhászok bérének hagyományos és lényeges tétele volt a *váltó*, vagy *bárányváltó*. Minden 25 juh után járt egy bárány. A már idézett gazdasági szabályzat szerint: „Mihály hányáskor sem a legjobb, sem a leggyengébb, hanem a gazdával össz megegyezéssel." A gazdák mielőbb kiadták a bárányt, hogy ha beüt a baj, ne az övék hulljon. A juhász minél később kérte, hogy jó erős bárányokat kapjon. Ha a gazda még akkor eladta a bárányait, mielőtt legelőn lettek volna, nem számított bele a szám-

29 *Kovács Ferenc* 48 éves konyári lakos, a Hunyadi Tsz háztáji juhásza közlése.

ba, de ha csak egyszer is voltak a juhász előtt, meg kellett adni utánuk a váltót. Ha a gazda természetben kiadta a bárányt, ez volt a *bérbárány (bírbárán)*, de ha a gazda állománya nem 25 juh volt, hanem 20, akkor is kiadta a bárányt, de ez esetben a juhász fizetett a hiányzó 5 után 5 × 24 fillér *bárányváltót* = 1 kor 40 fillért. A *bárányváltó* alapárát, jelen esetben a 24 fillért a gazdagyűlés határozta meg. Ha ellenben a gazda úgy egyezett meg a juhásszal, hogy a bérbárányt nem adja ki, akkor juhainak száma szerint fizette a 24 fillért, tehát jelen esetben 20 × 24 f-t.

Az egyesség után a juhász *előleget* szokott kérni, vagyis *felpénzt*, nehogy a gazdaság közben mégis mást vegyen fel helyette. A főgazda fizette ki a közös pénzből, bejegyezve a gazdakönyvbe, mert a felpénz beleszámított az évi fizetésbe. Így kapott 1919-ben Komádi István kospásztor 150 korona előleget. A juhász költözéséhez a gazdaság adta a fogatot, fizette a költségeket. Ez nem számított a fizetésbe.

A szigeti juhgazdaság a következő bért adta 1931-ben: „13 köböl, fele tiszta, fele rozs, 25-től egy bárány". A *váltót* év közben is meghatározhatták, ez kölcsönös volt. Ugyanez a gazdaság 1937-ben a gabonát 17 köbölre emelte, 1938-ban 18-ra, 1939-ben ismét javították: „9 *köböl* búza, 9 köböl rozs, minden darab 10 fillér, 25-től egy bárány, 2 szekér szalma". Az 1940. évi elszámolás szerint a két szekér szalma megváltási ára 30 pengő 50 fillér volt, de ezután szalmát nem adtak többet.

Csak 1946-ban rendezték újra a juhász bérét; darabonként 20 fillér, 8 q búza, 8 q rozs, 25 darabtól 1 bárány, 5 darab után 1 kéve *ízik*, 3 heti *fejés*, $^1/_2$ lakásbér, oda-vissza költöztetés, az *ürüszert* (kreolin) a gazdák adják. Jelentős változás az, hogy az eddigi köböl helyett (80 kg) métermázsában számolnak, de visszatérnek a 16-ra.

A *kospásztor*ok bére ugyancsak szabad egyezség szerint van, de általában kevesebb, mint a *nyájjuhászé*. A konyári gazdakönyv szerint: „1920 évre megfogadtuk Kospásztornak Ráduly Jánost Búza 6 köböl, fele rozs, szalonna egy darabtól 25 deka, 1 dbtól Pénz 3 korona." A másik gazdaságban ugyancsak az 1920. évben: Kovács Lajos Kospásztor évi bére 7 köböl termény, búza 3 $^1/_2$, rozs 3 $^1/_2$, szalonna 1 db. után 25 deka. – Ha a juhász szalonnajárandóságát pénzben kívánta, a közös pénztár kifizete. Ez volt a *szalonnabér*. Pl. 1947-ben: „a kospásztor szalonnabére 32 P 50 f."[30] Viszont 1948-tól a kospásztor a természetbeniek helyett készpénzt kapott: 100 db kos után félévre 53 forintot.

A társadalombiztosítás 1926-tól szerepel a gazdasági feljegyzések közt. Nyilván ez ideig nem volt kötelező. „A Juhászért betegsegélybe fizetem 2 ezer 36 000 K." A „pengős világban" 1 P 44 f. volt, 1943-ban évi 3 pengő, 1948-ban 105 forint lett.

Összehasonlításul az alábbiakban néhány megállapodást közlünk a derecskei juhgazdaságok pásztorbéreiből, illetve ezzel kapcsolatos szabályaikból. A már említett, 1861. évben kezdett gazdakönyvet kilenc helyi gazdatársulás közösen megállapított és egyetemlegesen érvényes alábbi bérmegállapítása vezeti be:

„Az 1861 Évben kilentz társaság kospásztor fogadáskor megállapitotta elhatározta következőleg.

1.ször. Egy öreg kostól fizetődik 8 kr újba és fél kenyér

2.szór. Egy báránykostól két kr újba rüsírral együtt.

3.szor. Megjegyzendő továbbá az is hogy minden társaság tartozik a kosbárant annak idejében kihányni és aztat az öreg kos elhányása után Minden szentek napjáig tartozik őrizni.

Rűpënzzel a fent írt fizetésen felul semmi névvel nevezendővel nem tartozunk fizetni, hanem azokért a társaságot megbecsülni Jószágát tisztán tartani köteles lészen: Ő tartozván egy nyúzot Juhot és 10 itze bort adni.

Kelt Derecskén Janu 8-kán 861.

Bizonyitjuk valamennyi fő gazda

Tóth István mk

Szőllősi Péter mk

Tamási Bálint mk sattöbbi"

„Ugyan ez alkalommal elhatároztatott, hogy minden társaság tartozik addig várni az

30 Konyári gazdakönyv.

úsztatásra, míg a kosnyáj meg nem úszik és megnyíródik addig is senkinek meg úsztatni szabad nem lészen, különben ki ez ellen vétene 5 pp for. tig megbüntettetik megjegyeztetvén továbbá az is hogy mikor úsztatni akarunk az egész társaság sorshúzás útján megyen végbe. Melyhez való tartozásunkat nyilvánítjuk s meg erősítjük.

Kelt mint feljeb valamenyi fő gazdák."

A nyájpásztoroknak az alábbi konvenciót és kötelességet szabott meg a gazdakönyv: „Az 1881 dik évre megfogatuk nyáj pásztornak Sáfrány Imrét ilyen bér fizetés mellett hogyha nyájunk az ezerdarabott meg nem haladja csak is nígy kenyerett adunk egy hétre ha az ezer darabot meg haladja Adunk 5 kenyerett.

Másodszor a nyíriskori kiveréshez Számítva Mind a rüpénzt, mind a gúnya pénzt hogy A pásztort a mely jószágott nyíriskor ki hajtunk atol tartozunk megfizetni mint azt a pénzt mind a gúnya pénzt akár eladjuk akár mi változást Szenved.

A Kos pásztor fogadáson megerősített törvény hogy a nyáj pásztornak akár megdöglött akár mi szerentsétlenség miatt történt meg nyúzott birkából a gazdáji tuta nélkül nem Szabad kivágni mert a pásztor azt teszi 5 f büntetés terhe alatt büntetödik.

Hogy ha valamely gazdatárs birkájából ajuhász kivág és az gazda társ akor nem jelenti afőgazdánál mikor az történt hanem hanyagságban hagyja és idők teltével panaszkodik a gazdatárs fogmegbüntetödni hogy mikor atörtént mír nem jelentete 5 forint büntetetve. Az 1881-dik évre akos pásztor fizetése 1 szor minden nagy kostol fizetünk 12 k. egyfél kenyerett hozávaló főzelékett Bárány kostol minden darabtol fizetünk 6 krajcar.

Ha valamely Gazda társunk akár a nyáj pásztort, akár akos pásztort rendes kenyerekel és hozá járuló Szalonnával kinem elégíti az agazdatárs 10 forintik büntetődik ha a gazdaság megvizsgálja hogy nem rendes a kielégítés 1881 január 19 dikén."

A derecskei gazdaságok természetben adott járandóságai több tekintetben különböztek a konyáritól. Amint a megállapodásból látjuk, a derecskei pásztorok háromféle tételben kapták fizetésük jelentős hányadát: a heti kenyér ellátás (itt *kenyérsor*nak hívták), a *bocskorpénz* és a *gúnyapénz*. Ezek közt legérdekesebb hagyomány a *kenyérsor*. A jószág legelső kiverésével kezdődött és részben az évi jószágállománytól, részben a beszorulás idejétől függött, hogy mennyi volt az évi kenyérsor. Erről így ad számot a derecskei gazdakönyv: „1862 május 25-kén akenyérsort kivetettük gazduramék, tart tehát Július 25 dikéig, a fejőt is bele számítva tart a második kenyér sor Deczember 6-dikán elfogy a Nyájat pedig elhántuk Deczember 9-kén és így a jövő kenyír sorból három naprul vittek ki kenyeret ami 1863 Évi kiverésbe tudatik bele."

A felszaporodott jószágállomány, hosszú őszi idő egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a szokásos két *kenyérsor* helyett hármat adott a gazdaság, mint 1863-ban: „Az Első kenyír sor tart Július 18-káig A második kenyír sorral pedig írtük october 10 kéig, Elhántuk a Juhot Deczember 15kén, A harmadik kenyírsort ette a Nyájpásztor két hétig és három napig Deczember 15kéig.

1864. Évben a második kenyírsor kezdődött szeptember 12-kén 867 darabjától vetettem a második sorba a kenyírsort, Ette a Pásztorunk Deczember 28káig, így a második kenyírsorbul van még 5 kenyár mely a 1865 Évben lesz számítandó."

De nemcsak a pásztorbér, hanem a közebédek fedezetére is szolgált a *kenyérsor*, mert az 1864. évi bejegyzés szerint a főgazdának kihagynak 60 kenyeret, aminek ellenében tartozik a közebédeket kenyérrel ellátni. A bérezés több-kevesebb tételében változott, részben a jószágszámtól, részben a társaságok anyagi helyzetétől függően. „A Tisztelt társaság meg fogatta nyáj pásztornak az 1905 ik évre Orbán Imrét oly feltételek mellett

1ször Búzafizetés 15 köböl egy harmada tiszta
2 Minden darabja 10 krajtzár
3 Minden darabja egy krajtzár a gazdaság kaszájába
4 Húszönt darab jutól egy birbárán
5 Az apaálatok a juhász bér alól fel vannak mentve
6 A nyírási kiverís jószágszáma vétetik fel béralá

7 A főgazdának 40 darab búza és pénz birbárán fizetés alol kivan hagyva
8 A kis gazdának 20 darab
Az 1904 dik esztendőben vólt ajuhok száma 791 darab ezir jőtt a gazdaság kaszájába 7 f 91 kr."

Az 1906. évi egyesség szerint a bérbárányért a váltót 12 krajcárban állapították meg, ugyanezt 1915-ben „báránytódás"-nak nevezik és 16 krajcárban határozta meg a gazdaság. A háború után, a pénz megszilárdulásával a gazdaság új pásztorbért állapított meg az alábbi jegyzőkönyv szerint:

„Az 1929 évre megfogadta a tisztelt gazdaság Fő gazdának Szabó Antalt, Kis gazdának pedig Sipos Sándort, Nyáj pásztornak Varga Gábort.

Az 1929.évre a nyáj pásztornak Az évi bére 16 az az tizenhat köböl búza Minden egy darab juh után 4 dekaSzalonna És minden25 darab juh után 1 bárány. Szabó Antal fő gazdának 30 drb juhtartás Sipos Sándor kis gazdának 20 darab juhtartás Varga Gábor nyájpásztorunknak téli és nyári tartás."

Ez a bérezés változatlan maradt egészen a második világháborúig, majd ismét a pénz megszilárdulása után új megállapodás született a pásztor és a gazdaság között. Végül csak a legutolsó bér tételeit idézem: „Derecske 1957 január 10-én. A gazdaság a évvégi rendes közgyűlését megtartotta . . . A gazdaság nyájpásztornak megfogadta Varga Károlyt. Bérezése a következő: 16 q búza, db-ként 3 kg csöves tengeri, *bérbárány* (25 db nagyja után 1 db bárány) Nagyja db-ként 1 Ft *rüpénz*. A juhász tartozik a jószágot rendbentartani és gondozni. K mint fent Szőllősi József főgazda."

Érdekes, hogy a *fejés*, mint pásztorbér, nem szerepel sem a konyári, sem a derecskei gazdaságok jegyzőkönyveiben, pedig ténylegesen hozzátartozott a konyári juhászok fizetéséhez. Azért nem határozták meg előre az idejét, mert ez évközben változott az időjárástól, legelő minőségétől függően. A gazdák határozták meg, hogy mennyi fejést engednek meg apadóra. Ha maguknak tartották fenn a fejést, akkor a vasárnapi volt a juhászé, ha egyáltalán nem adtak fejést, akkor pótlásul szalonnát fizettek.[31]

A *szabadtartás* jószágszáma ugyancsak esetenként változott, a gazdaság legelőterületének nagyságától és minőségétől függően. Általában 10–15 anya és szaporulata, néha a *bérbárány* is vele ment.

A teleltetés a gazdatagok kötelessége volt. Mind a gazdaság közös állományát, mind a juhászét egy bizonyos ideig minden gazda köteles volt a téli hónapokban tartani és gondozni.

A juhász *gabonabér*ét évente több alkalommal szedték be. Fele részben cséplés után, másik felét szent György napkor. Ha *szorult* a juhász, év közben is fizettek. A terménynek fogatot adott a gazdaság. A kisgazda vitte a *taglistát*, melyre feljegyezték, hogy ki mennyit fizetett és mennyi jár. Ha évközben pénzre volt szükség, nem engedték be a juhászt, hanem a kisgazda járta végig a tagokat és egy bizonyos összeget begyűjtött. Azt soha nem engedték meg a gazdaságok, hogy a juhász előre felszedje a teljes bérét, mert akkor már nehéz volt vele rendbe tartatni a nyájt. A rendes ember nem is szorult előlegre, mert keresett annyit, ha beosztva élt vele, nem látott hiányt. Az öreg juhászok megelégedéssel beszélnek a gazdaságoknál eltöltött esztendőkről.

Ma a termelőszövetkezetek juhászai többféle bérkategóriába tartoznak. A közös nyáj juhászai *munkaegység*et, valamint *háztáji föld*et kapnak. Itt nincs a juhászok részére fejés, mert a szövetkezet a begyűjtőnek szállítja a juhtejet is. A fejést a juhász végzi, és a kifejt mennyiség után kapja a prémiumot, vagy pénzt, vagy a kifejt tejmennyiség bizonyos %-át. Ugyanígy érdekeltek a gyapjúhozam, szaporulat növelésében is. Jelenleg a konyári termelőszövetkezet juhászai megkeresnek havonta 2000–2500 forintot. Egyik adatközlőm, Kovács Ferenc, a Hunyadi Tsz háztáji juhásza. Az ő fizetése havi 3 forint darabonként, 1 havi fejés apadóra, általában július 15-től augusztus 15-ig. A fejési idő attól függ, milyen a mező. Ha jó, a bárányok hamar erősödnek, meg lehet kezdeni az apadót, ha gyengék, tovább kell szoptatni.

31 Ugyanő.

Az Alkotmány Tsz háztáji juhásza Tóth Sándor. Fizetése havi 800 forint, a gyapjúhozam 10% -a, minden 25 anya után a bárány 10% -a, választáskor leszámolva, továbbá 1 hold háztáji föld és vasárnapi fejés. Itt már keveredik a hagyományos és nagyüzemi bérezés.

A juhok kezeléséhez szükséges szereket, *kreolint, kékkövet, timsót, rühzsírt* stb. a gazdaság vette, vagy ennek ellenében térítést fizetett a juhásznak. Derecskén a századfordulóig találjuk feljegyezve a *bocskorpénzt, gúnyapénzt.* A konyári gazdaságok nem fizették.

A pásztorkutyák oltása 1935-től kötelező. Az oltási díjat a konyári gazdaságokban a közös pénztár fizette. Néhány tétel: 1935-ben darabonként 2,50 P. majd 2,40 P., 1942-ben 1,50 P. darabonként.

8. A juhászok ruházata, felszerelése

Az egykori konyári tanító, Szilágyi Imre szokta idézni a munkáját felületesen végző emberre:

Tavasszal a kihajtáskor
minden boglyas lehet pásztor
de ősszel a számadáskor
az a pásztor, aki számol!

Így vélekednek az idős pásztorok ma is. (Ez a pásztordal a közelmúltban hangzott el a Kossuth Rádióban, Sárosi Bálint „Zenei anyanyelvünk" c. műsorában énekelte egy sárándi pásztorember, „Debrecennek van egy vize" dallamára.)

Tőgyi Imre, konyári öreg juhász szerint: „Ma mindenki lehet juhász, mert nem kell tudni hozzá semmit. Reggel kihajt, este behajt, ennyi az egész!" Régen, ha kiverték a gyenge bárányt, Mihály napi hányáskor nem ismert rá a gazda s kérdezte: „Édes fiam, mi mán e? Őszi bárány?" „Gazduram, ju mán e!" – felelte büszkén a kisbojtár.

A konyári s a környéki juhászok ruházata és felszerelése sok tekintetben más volt, mint az alföldi hagyományos pásztorviselet. A legelők a falu alatt voltak, naponta kivitték a főtt ételt, még hálni is hazajárhattak, így nem volt szükségük olyan készültségre, mint ahol hétszám sem került falu alá a nyáj. Itt csak a legelők, tarlók, vetések szabadulásakor mentek el a határ távolabbi részeire, de ez is pár hétig, a Mihály napi hányásig, téli szorulásig tartott. Ruházatuk is ehhez igazodott s alig különbözött a határban dolgozó parasztemberekétől. Talán csak a nagyszélű, zsíros kalap s a mellétűzött toll jelezte a pásztort. Tőgyi Imre szerint az ő ruházata ebből állott juhász korában: Kalap, ing és *bőgatya,* majd amikor már kezdett kimenni a divatból, nadrág és *lábri,* azaz könnyű kiskabát. Ő télen, nyáron csizmában járt, bocskort sohasem hordott, de emlékezett arra, hogy az öregek még ezt viselték. Nyáron *szűr*t, hidegebb időben *bundát* hordott. Ha a nyáj mellett a szabadban hált, ezzel takarózott. Egyik felét maga alá gyűrte, másik felül volt. „Olyan meleg volt, mint a házban. A jó bundában sohase lehetett megfázni." Addig volt így, míg hodályok nem épültek. Azután este a juhász behajtott, maga is ott hált. Ha valakinek a földjét *hálatták,* akkor egész éjszaka azon hevert a nyáj, a juhász is ott aludt mellette. Kovács Sándor szerint a hagyományos bundavásár a berettyóújfalui vásáron szokott megtörténni. Itt találkoztak a környék juhászai és a jó vásár örömére 2–3 napig is mulattak a csárdában. Egy bunda ára 50–60 pengő volt. Betartott 4–5 évig. Általában 4 évenként vettek újat. Kovács Károly főgazda emlékezik a *cifraszűr*ben járó régi juhászokra, de faluhelyt ilyet viseltek az idősebb parasztemberek is. Ezt Derecskéről vették, itt voltak híres szűrszabók. A *bunda* a magyar, hosszúszőrű juh bőréből készült. Egy bundához hét bőrt használtak fel.

A juhász oldalán *bőrtarisznya* lógott. Ezt többnyire maga készítette. Esett juh bőrét kákóval megkaparta, megtördelte, a varráshoz házi fonalat használt. Ebben volt a napi élelem és mellette a tűzgyújtó készség, a *masina, a sótartó, rühzsír, kékkő.* Kését

a csizmaszárban hordta. A konyári juhászoknak furulyája nem volt. Ritkaságszámba ment az olyan juhász, mint Tőgyi Imre, aki a magakészítette furulyán játszogatott. Ő a szűr ujjában tartotta. „Magamtól tanultam meg furulyázni. Leghamarabb azt tudtam: Mint a szép híves patakra. *Gomolyazsír*ral kenegettem a furulyát, attól szép sárga lett. Apám nem tudott rajta. Neki még szamara volt, avval vitte a pakkot. Nekem már nem kellett." A juhászbot elengedhetetlen szerszáma és jelvénye a juhásznak. A *kampó*t vásáron vették. Régebben a cigányok öntötték sárgarézből, csengőt is csináltak. Az utolsó konyári cigánykovács Makula Gusztáv, népszerű nevén „Furus Gusztí" volt, aki sárból készített kohót, birkabőr fújtatót használt és ócska reszelőből hidegvágót, fúrót készített. Az ő apja még ilyesmivel nem foglalkozott, hanem csak csengőt, juhászkampót s egyéb használati tárgyakat öntött sárgarézből. Ma már alumíniumból készül a kampó, de ezt nem szeretik, mert könnyen törik és használat közben feketére fogja a kezet, a juh lábát is. A szép kampót nemezdékről nemzedékre hagyták a juhászok. A *sárgarézkapós juhász* elnevezés rangot jelentett, de felelősséget is, mert ha a nyája rühös lett, volt mit hallgatni a többi juhásztól és a gazdáktól: „Rezes kampó–rühös birka!" Sok időbe telt, míg visszaszerezte becsületét.

A juhászok leghűségesebb segítői a terelőkutyák, a *puli*k. „A jó puli többet ér, mint egy rossz bojtár!" Talán ezért olyan népszerű a Bojtár név. Régen kétféle kutyát tartottak, a nagy fehér komondorokat őrzőnek, a magyar pulit terelőnek.

Az őrző kutyákat éjjel a nyáj mellett, nappal a kunyhónál tartották, a farkasok és tolvajok ellen. A lápvilág lecsapolása előtt még a konyári határon is gyakori volt a farkas, főként ott, amit ma is *Farkasrét*nek hívnak. A *komondor*ok szembeszálltak velük, elkergették őket a nyájtól. Az őrző kutyák szegekkel kivert bőrövet, *örv*et viseltek a nyakukon, hogy a farkasok harapása ellen védjen. Ma csak a kunyhót őrzik hamis *kuvasz*ok. Itt van a napi élelem, ruházat. A juhász felesége a kotlót is kihozza, a kunyhóhoz pányvázza a lábát és a csirkék körülötte bogarásznak. A kutya elűzi a ragadozó madarat is.

Tóth Sándor háztáji juhász (9. kép) a méneskúti legelőn jár. Kunyhójánál a korcs kuvasz, a Hugyász vigyáz a holmira, a nyáj mellett ugyancsak korcs puli, a Bojtár teljesít szolgálatot. Drótból készült szájkosarat visel, mert harap. Embert és juhot egyaránt. A fajtiszta puli ritka. Akinek van, 3–400 forintot kér egy választott kölyökért. Tóth Sándor szerint mind jó kutya, amelyik kézmozdulatra terel. Ő is így idomította kutyáját. Az ilyen terelésnek meghatározott módja van: ha már messze a nyáj és szétszóródott, felemeli a kutyát, hogy jobban lásson, megmutatja neki a nyájat. A kutyát leteszi balfelől maga mellé. Most a kutya a gazdát figyeli. Bal kézzel előre int, a kutya futva megindul a nyáj felé. Ha közel ért, kétlábra áll, visszanéz. Most balkézzel maga felé *kavarintva,* félkörbe int. A puli ugatva körbefutja a nyájat és megáll. Az újabb intésre megismétli mindaddig, míg a nyáj együtt van. „Mire odamentem a kutya úgy összevágta, hogy olyan gombolyigba vót a nyáj, mint egy biciklikerék! De ha valamelyik kiugrik, annak utánamegy és megsanyargatja." A jó kutyának becsülete van, együtt eszik a gazdával. Ha főtt étel van, előbb a kutya részét teszi ki a gazdája, ha szalonnát süt, zsíros kenyér a kutya ebédje. Rá nem érvényes: „Bizonytalan, mint a kutya vacsorája lámpaoltás után."

Az itteni pásztorok faragó, díszítő művészetének nincsenek olyan szép, értékes emlékei, mint amilyenek más vidékeken, pl. Hortobágyon maradtak fenn. Amit maguk készítettek is, inkább a célszerűség jellemzi. *Késtok* bőrből, *borotvatok* fából, *karikásnyél* mutat némi díszítő kedvet. Eszközeiket többnyire vásáron vették. Találó, ha nem is mindenben elfogadható Kodolányi János véleménye: „Különös ez a jómódú, hajdúsági nép. Művészetet nem keres semmiben. Nem sző, nem himez, nem fest, nem farag. Ruhája, háza, minden szerszáma dísztelen . ." (Süllyedő világ 357.). Ha nem is teljesen helytálló ez a meglátás, mindenesetre az Ormánság, Sárköz, Somogy pásztorművészetével nem lehet egyszinten említeni.

9. kép

9. A juhok tartása, gondozása

a. A juhok fajtái, elnevezései

Már csak az idősebbek emlékezetében él, hogy régen volt több gazdának *magyar fajta,* más néven *purzsa* birkája. Erdélyből hozták. Szívós, igénytelen, de hosszú, kemény szőrű és kicsiny testű juhfajta volt. Bundája nem volt alkalmas a finomabb fonal készítésére, legfeljebb bundának. Ezt felváltotta a mai napig tartott *fésűs merinói.* A gyapja finom, vékonyszálú, a húsa gyenge, ízletes.

Konyáron, éppúgy, mint egyéb juhtartó helyeken, a juhok koruk, nemük – mondhatnánk – „családi állapotuk" szerint kapták elnevezésüket. *Anyajuh* (10. kép) a 2 évesnél idősebb, már ellett, tenyésztésre tartott; *kos* csak nemet jelöl, mert kicsi ko-

10. kép

rán, 1 évig *kosbárány,* ha közben ivartalanítják, *örü* lesz, ha kosként éri el az éves kort, *kostoklyó* s ha üzettek vele, *apaállat*nak marad, a neve *tenyészkos.* A második évébe lépő nőstény juh a *jerke,* vagy *jerketoklyó,* ezekből kellő válogatással anyajuhok lesznek. A nyáj vezetője a *vezérörü.* Erőteljes növésű állat, egy nyájban több is van. Nyakukra *kolompot,* nagyobb csengőt, *harangot* kötnek, így a nyáj hallja és mindig a vezérörühöz igazodik. Ha többen vannak úgy kell összeválogatni a csengőket, hogy *hangjuk összepászoljon,* vagyis szépen szóljon. A jó *vezérörüt* évekig meghagyják, mert ismeri a legelőket, tudja a rendet és jó segítsége a juhásznak. Az éves kort betöltött bárány a *toklyó,* ha anyának van kiválasztva, akkor *jerketoklyó,* ha apaállat lesz, akkor *kostoklyó.*

A magángazdaságokban is kötelező volt az időszakos *kosvizsga,* amelyen az apaállatok minőségét ellenőrizték s amelyik nem felelt meg, *mustra* lett. Ugyanígy az anyanyájból is. Ezeket nem járatták együtt a többivel, hanem mentek a *heverőbe,* vagy *meddőnyáj*ba. Ez indult ki tavasszal a leghamarabb, általában a legsilányabb takarmányt kapták. Azokat fogták jobb takarmányra, amiket előre *javítottak* levágásra. A testihibás bárányokat csak a meddőbe hajthatták ki. Ilyen volt a *malacállú,* amelynek az első állkapcsa előre állott, nehezen legelt, vagy egyáltalán nem tudta a füvet harapni. Az ilyet darával *(derával),* moslékkal javították a levágásig. Minél kevesebb került mustrába, annál jobb volt a nyáj minősége.

A jó apaállatok híresek voltak, fajtájáért sokat fizettek, messze földre elvitték. A gazdasági feljegyzések szerint a konyári, szigeti gazdaság az alábbi kosvizsgálati díjakat fizette: 1920-ban 126 korona, 1923-ban 380, 1924-ben 10 000 korona. Az emelkedést nem a jószág szaporodása, hanem a pénz romlása okozta. Ennek megszűnésével így alakult: 1927-ben 10 pengő, 1933-ban 2 kos vizsgálata 5 pengő, 1946-ban 18 pengő. A derecskei gazdasági könyvben nem szerepel kosvizsgálat, sem azért befizetett összeg, pedig nyilván itt is kötelező volt, hiszen 1929-ben eladott tenyészkosért 25 pengőt kaptak, ami akkor igen nagy pénz volt, tehát jóhírű kosokat tartottak.

Ma a konyári Hunyadi Tsz háztáji nyájában van külön *bárány-* és *anya-,* valamint *meddőnyáj.* Az Alkotmány Tsz közös állománya 810 darab, ebből *szőrös birka,* azaz frissen nyírott 480, külön nyájban. A háztáji nyája a Méneskútnál levő hodálytól a Suba kútig jár, együtt 750 darab.[32]

A gazdaságok külön fogadtak kospásztort. Rendszerint kiöregedett juhász volt, aki *elbajolt* velük. Feladata a legeltetés mellett a tisztántartás, különösen nyáron, amikor a legyek *beköpik a kosok csökit.* A gazdaság kreolint adott a kezelésre, néha

32 *Kovács Sándor* és *Tóth Sándor,* a konyári Alkotmány Tsz juhászainak közlése.

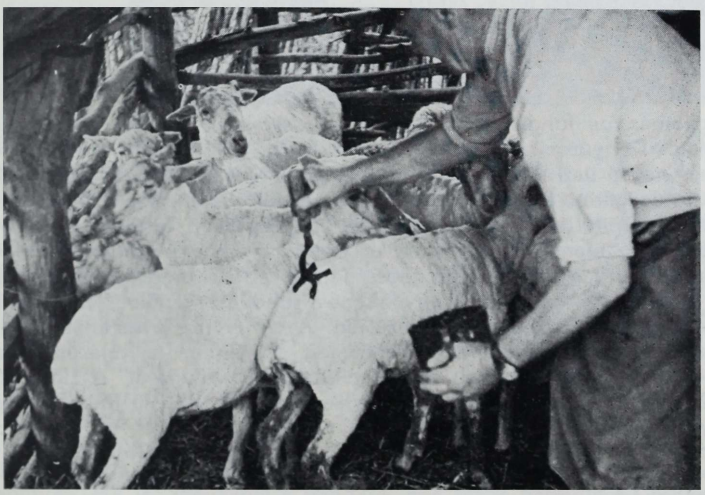
külön díjazást biztosított a nyári kezelésért. Az 1915. évi bejegyzés szerint: „A kosok kezelísiir fizetem a juhásznak magunk kosáir 6, amír tisztán tartya." A legelők gondozása a helyi szokásoktól függően, vagy a közösség dolga volt, vagy, mint Derecskén, a nyájpásztort azzal a feltétellel fogadták, hogy a legelőt tartozik töviselni, vagyis kivágni a gyomot, bokrot.

b. Legeltetés, bilyogozás, hálatás

Tavasszal a hagyományos *kiverés*i idő József nap, március 19. A kiverésre elő kellett készíteni a juhot. A juhász sorra járta a gazdákat és *megkörmölte* az állatokat. Görbe késsel kitakarította a patát, a téli állásban megnyúlt körmöt vagy késsel, vagy a gazdaság *körmölőollójá*val viszavágta. A körmölőolló legtöbbször éles harapófogó volt, amivel megfelelőképpen alakíthatták a patát. *Körmölőfogó*nak is nevezték. A *körmölés* benne volt a juhász bérében, de ettől függetlenül minden gazda enni-innivalóval és egy kis dohányravalóval jutalmazta a pásztort.

Az előkészület fontos része volt a *bilyogozás*. Ezt mindig a gazda maga végezte el. Kétféle jelzést alkalmaztak: festéket és *fülbilyog*ot. A festékhez bécsi korom festéket és napraforgóolajat használtak. A juhokat ketrecbe terelik, vagy beszorítják az udvar sarkába. A gazda közéjük megy és egyik kezében a festékes edény, másikban a bilyogozó, festékbe mártva a hátukra, farukra nyomja (11. kép). A *bilyogozót* falusi kovácsok készítik. Fanyéllel ellátott vas monogram. Egykor a lovak, marhák jelölésére használták, megtüzesítve nyakukra, farukra nyomták. Kátránnyal tilos a jelzés, mert ezt nem lehet a gyapjúból kimosni. Aki kátrányos gyapjút tesz a zsákba, az egész gazdaságot károsítja, mert a gyár megbízottja az összes gyapjút leértékeli. A derecskei gazdaság könyve minden évben szurkot jegyzett fel, mint a gazdaság kosainak bilyogozására használt anyagot. A *fülbilyog* nem általános. Inkább egyes *mustrát* jelölnek így. Hasítás, csonkítás, lyukasztás egyaránt szokásos volt.

Az előkészített nyájat legelőre indították, kiverték. Konyáron leghamarabb a meddőt, ezt már Gergely napkor, március 12-én. Viszont a derecskei gazdakönyv szerint a toklyónyájjal kezdték a kiverést. Volt olyan év, amikor már március 3-án ment a toklyó, utána a fias nyáj. Ez utóbbit József napkor, ha hideg éjszakák voltak, csak április 1-én verték ki Konyáron. Ha *zsendült a tű*, már nem fáztak a kisbárányok és legelni is tudtak. Ekkor már nagyon vigyázni kellett a nyájra, mert sokféle baj adhatta elő magát. A hirtelen jött kánikulai hőségben *összefordult* a birka. Orrát a földre nyomja, nem legel s olyan szorosan áll egymás mellé, hogy a kö-

11. kép

zépre került gyenge bárány megfullad. Ilyenkor mozgatni, zavarni kell a nyájat. Különösen nyírás után védekezik így a birka a csípős rovarok ellen, amik nemcsak a csupasz bőrét, hanem az orrlyukait is támadják. Máskor meg nem lehet megállítani, mert nem legel, hanem szüntelenül megy, „őr egész nap". (*Őr*-őröl, a régi szárazmalmokat ökörrel, lóval hajtatták, amik szünet nélkül jártak körbe, mert őrlés közben nem lehetett pihenni.) Ilyenkor elébe kell állni a nyájnak és az a juhász feladata, hogy *nyugtassa* a nyáját.

Nagy melegben naponta többször, de délben és este feltétlen itatni kell. Ha közel volt a Kálló, oda hajtottak, mert a tiszta folyóvizet tartották mindig a legjobb ivóvíznek. A folyó töltésén csináltak lassan lejtő *itató lejáró*kat, ezen nem törte egymást a jószág, míg inni ment, vagy feljött. Ha messze volt a folyó, vagy a kánikulában kiapadt, kutakból itattak, de a vizet előre fel kellett húzni, hogy enyhős legyen, mert a hideg víztől tüdőgyulladást és egyéb betegséget kaphatott a juh. Az állóvizeket, pocsolyákat nem itatták a fertőzés veszélye miatt. A legelőn levő kutakat egy-két évenként tisztították, *kotorták*. A vizet kimerték, az aljára beomlott földet, iszapot kihányták, ugyanúgy a belé hullott *fírget*, ürgét, egeret, egyebet. A derecskei gazdaság szigeti kútjának tisztítása 1866-ban 3 f. 60 krajcár, 1869-ben 3 f. 80 krajcár volt.[33]

Éjszakára *enyhős helyre*, szélvédett *gerádgya* alá, temetőárokba, majd a *hodály*ok megépülése után ide hajtották éjszakára a nyájat. Itt a jószág nincs kitéve az idő viszontagságainak, nem riogatja kóbor állat, tolvaj sem fér hozzá könnyen. A trágyahozam is nő, mert a *hodálygané* olyan, mint a *máj*. Ezzel ha meghányták a szőlő sorát, dinnyeföldet, évekig hajtja. Viszont az öreg juhászok véleménye szerint amióta a hodályok divatba jöttek, elkorcsosultak a juhászok is, birkák is. Azóta van olyan sokféle betegség. Addig „olyan vót a kisbárán, mint a vasík".

A konyári gazdaságokban a nyári *almozás* a gazdatársak joga volt. Az értékes trágyára mindenkinek szüksége volt s így a főgazda által nyilvántartott sorrendben és meghatározott ideig szalmát, vagy *pévát* vittek a hodályba, cserében elhordhatták a felgyűlt trágyát. A juhászok ügyeltek arra, hogy tiszta, lehetőleg pormentes alom kerüljön a juhok alá. Erre külön felhívták a gazdatársak figyelmét. Ha a tagok nem almoltak, a gazdaság gondoskodott róla, a trágyát pedig a közös pénztár javára értékesítették, 1942-ben 65 pengőt, 1950-ben 50 forintot könyveltek el. Ma új módszert vezettek be a háztáji gazdaságok. Ugyanis a gazdatársak nem vállalhatják az almolást szalmahiány miatt, de a gazdaságnak sincs rá lehetősége, így minden gazda köteles egy napot a közös javára kaszálni. A *Horgas* és a *Telek* nevű határrész szittyós, sásos rét, amit semmire sem használnak. Ezt szárítják és megszárítva almolnak vele. A trágyát a szövetkezet a közös földjére viteti ki.

c. A juhok fürösztése

A hagyományos juhgazdaságokban a *fürösztés*nek is meg volt a sajátos ideje, munkamenete. Konyáron általában május 5-én, ha az idő már jó meleg volt. A fürösztést, más néven *úsztatás*t a Kállóban végezték. A *vashídnál* (vasúti híd) *elkötötték* a folyót, vagyis gáttal felduzzasztották a vizet. A vízbe vezető lejtős úthoz dorongokból *karám*ot építettek. Ennek két ajtaja volt. Egyiken behajtották a nyájat, a másikon a fürösztőre ment. Itt kettős *korlát* terelte a vízbe a juhokat s ez végigment a folyómederben mintegy 600 méter hosszan. Itt álltak ingben, felgyűrt gatyában a *fürösztők*, kik kézről kézre adták egyenként a juhokat, vízmentiben, csak arra kellett ügyelni, hogy az orra a víz alá ne kerüljön. A víz elvitte a szennyet s mire a juh a hosszú korlátok közt leúszott, szép fehér lett a gyapja. A feljárón deszkapallókat helyeztek el, hogy a kijövő nyáj össze ne sározza a bundáját. A fürösztés után két hétig a juhász nem mehetett homokos, tövises legelőre, ha eső jött, behajtott, nehogy sáros legyen a nyája. Így vigyáztak a nyírásig.

A derecskei gazdaságok az úsztatást Hencidán, vagy Gáborjánban végezték a

33 Derecskei gazdakönyv

12. kép

13. kép

Berettyóban, amiért némi térítést fizettek egyrészt a helyi legelőgazdaságnak, másrészt azoknak, akik közreműködtek. Hencidán a községi elöljáróság volt az úsztatási terület gazdája, így ők szabták meg a díjat is, az 1862. évi feljegyzés szerint: „Hentzidára fizettem az Úsztatás végett az Elöljáróságnak 2 f. aki a vizet kitzölöpölte, megmutatta hun lesz jó, avval együtt fizettem 2f 20." Kétszer úsztattak, kétszer nyírtak. A költségeket együtt számolták a szokásos pálinkával, szekérfuvarokkal.

Ma már a Kállóban való úsztatás is lejárt. A közös és háztáji nyájat egyaránt a Hunyadi Tsz tanyaközpontjában a Kálló mellett készített fürösztőhelyen, kádban fürdetik (12., 13., 14. kép). Állatorvosi felügyelet mellett készül a fürdővíz, úgy megy végbe a fürösztés is. A gáborjáni híd mellett hatalmas, fafűtésű kazánban tüzelnek. Kállóból merik tele vízzel s ha elég meleg, hatalmas bádogkádba eresztik és HCH-tartalmú rovarölő szerrel vegyítik. A kád mellé épített karámba terelik a nyájat, két ember egyenként fogja a juhokat, a kád két oldalán álló fürösztőknek adja, akik a víz alá nyomják, de egyikük befogja az orrát, nehogy a vizet felszippantsa. Ha jól megázott a bundája, egy ferde bádoglapra fektetik és a fe-

14. kép

jétől a faráig végigmasszírozva kinyomják a bundájából a vizet, ami visszafolyik a kádba, a juhot pedig az asztal alá helyezett *bálázott* szalmára teszik le, innen visszahajtják a lefürösztött nyájba. Ez a fürösztési mód nemcsak a gyapjú tisztítását szolgálja, hanem a fertőtlenítést, féregtelenítést. Az ideje is a legmelegebb nyári hónapokban van, előzőleg nyírnak, a gyapjút zsírosan adják át, nem szükséges a fürösztés. A nyájat most kopaszon fürösztik, s utána a juhász *enyhelyt* jár vele, nehogy megfázzanak. Ugyanitt fürdik az Alkotmány juhállománya is. A fürösztők darabszám kapják a fizetést, napi átlagban 80–100 forintot.

d. Nyírás, gyapjúértékesítés

A gazdasági év egyik legfontosabb eseménye a *nyírás*. A *gyapjú* mindenkor jó pénzt jelentett a gazdáknak úgy, mint a köznek. Ha jó esős idő járt, kövér volt a fű, sűrű és finom gyapjat neveltek a juhok. A legtöbb faluban voltak nyíró emberek,

15. kép

16. kép

akik munkacsapatba állva vállalták ezt a könnyűnek nem nevezhető munkát. Tanulatlant, idegent nem szívesen fogadtak be maguk közé, mert csak hátráltatja a munkát és a szakszerűtlen nyírás az egész csapat jóhírét rontja. Nem mindenki tanulja meg jól ezt a mesterséget. „Minden ollónyitásra egyszerre, teljes ollóhosszában végig kell vágni" – magyarázza Balogh József, konyári lakos. Aki apró metszésekkel vág, csak *szecskázza* a gyapjút, nem halad, a gazdának kárt okoz, mert a gyapjú rövidszálú, értéktelen lesz. A nyíráshoz az általánosan ismert ollót használják. Mindennap újra élesítik a házilag készült köszörűkövön. Felváltva hajtják, mert szabály az, hogy mindenki maga élesítse az ollóját, így nem okolhat mást, ha rosszul vág. A birkát a hátuljára ültetik, a nyakánál kezdik, onnan végigvágják a *girincen*, majd oldalra fordítják. A jó nyírónak az ujja egyenletesen fekszik az állat bőrén és simán halad, nem hagy *torsot*, de a bőrt sem vágja ki. Végül, mint egy bunda, egy darabban marad az egész gyapjú a ponyván (15., 16. kép).

Konyáron az adatközlő Balogh József 65 éves, a helyi nyírók bandagazdája volt éveken át. Társai voltak: Király Mihály, Erdős Bálint, Szücs Lajos, Tornyi József, Magyari János, ifj. Ráduly János, Szilágyi János, Szabó Imre. Mintegy 40 éve végzi ezt a munkát, és szerződtek Nagylétára, Bagamérba stb.

Július elejétől kezdődik a nyírás. A bérezés darabszámra ment, 1909-ben darabja 10 fillér, az 1930-as években 1 pengő 50 f. Ezen kívül minden 1000 darab után egy vágót, 500 után 1 liter bort. Ezt a bért csak az uradalmak fizették, mert egyéni gazdáknak ekkora állománya nem volt, itt viszont darabonként 50 fillérrel többet fizettek, mert vándorolni kellett egyik háztól a másikhoz, ezzel sok idő telt üresen. A kosok nyírása kétszeres áron történt, mert kétszer annyi volt a gyapjú és az erős, 40–50 kilós kost ugyancsak meg kellett markolni, hogy nyugton legyen. A nyíró *kiállt*, mire ezekkel végzett. Arra is nagyon kellett vigyázni, nehogy a hátsó lábával kirúgja az ollót a nyíró kezéből, mert az éles, hegyes szerszám veszedelmes sebet ejthetett a szomszédon.

A jó nyíró naponta 25–30 darabot tesz rendbe, ha házalnak, 5–10-zel kevesebbet. Egyenként leadnak 3–5 kg gyapjút az anyák. Ha rosszul telel a juh, nehezebb a nyírás, mert sovány, *girinces*, a bőre nyúlik, *veréses*, a gyapja *meg van szappanosodva*, tapadós és csomós. A nyíráskor ejtett sebet azonnal kreolinozzák, nehogy a légy beköpje. A jelenben az anyajuh nyírási díja 5,50 Ft, a kos a duplája. A nyírás előtt a *bandagazda* leteszi a földre a kalapját, ebben cédulák vannak. Amikor egy juh készen van, a nyíró kivesz egy cédulát, felmutatja és elteszi. A munka végeztével a cédulák

17. kép

szerint fizetett a bandagazda. Az uradalmakban a juhászok egy juhot levágtak, paprikásan megfőzték, minden ember kapott egy üveg sört, ez volt a nyírók áldomása.

Balogh József azt tartja, nincs ennél nehezebb munka, pedig végigpróbált mindent, a kubikolástól a részesaratásig. Egész nap kétrét görnyedve, fogni-nyírni. Meg ne szúrja, de egy centiméternél hosszabb gyapjú se maradjon, mert az a gazda kára, aki nem hagyja szó nélkül: „Le rulla mind, ami levaló!" Gyomruk is úgy összeszorul, hogy enni sem tudnak, csak az ital tartja bennük az erőt. Idő kell, míg *megigazodnak.*

A nyírás vagy színben, vagy a szabadban történik a földre terített ponyván. A lenyírt gyapjút göngyölik, zsákba dugják (17. kép). A gazdaságok tagjai nem egyénenként értékesítették a gyapjút, hanem az egész gazdaság együtt. A gazdaság nagy ponyváján gyűjtötték össze az egyes gazdáktól, de a *bemerésnél* mindenkinek rá kellett hagyni, nehogy a végső bemérésnél kevesebb legyen. Ebből az a gyakorlat fejlődött ki, hogy bizonyos többletet a gazdaság a maga pénztárába könyvelte el. Ezt csak a konyári gazdaságokban találjuk és az ottani gazdasági könyvek évente ismétlődő tétele a *ponyvanyeremény,* vagy *zsáknyeremény.* Ebből mutatóba néhány tétel: 1909-ben ponyván nyertünk 25 korona, 1914-ben ponyvai nyeremény 39,40 korona, 1918-ban a gazdaság nyert ponyván 525,58 kor. 1936-ban ponyvanyereség 11 P. 16 fill., 1950-ben ponyvanyereség 3 forint 80 fillér.

A főgazdának nagyon vigyázni kellett a gyapjúátvételnél, nehogy valamelyik gazdatárs a közösség rovására a maga hasznát növelhesse. Ha sok *hasláb* került a gyapjú közé, az egész értéke csökkent. A *hasláb* a juh hasáról, lábáról nyírott rövid, értéktelen gyapjú, amit csak külön mérve, olcsó áron vettek át. Volt aki a gyapjú súlyát *fűllesztéssel* próbálta növelni. Nyírás előtti napon éjszaka a birkaól szellőző nyílásait szalmával betömték s nagy melegben megizzadtak a juhok s a gyapjúba felszívódott nedvesség növelte a súlyt. 1920-tól kezdve a gyárak által adott zsákokba kellett rakni a gyapjút úgy, hogy minden zsák pontosan 80 kg legyen. Amíg mosott gyapjút adtak

át, addig egy ember a zsákban állott, taposta, hogy a kívánt mennyiség belemenjen. A *gyapjútaposás* fárasztó munka volt, külön meg kellett fizetni. Az 1920. évi bejegyzés szerint: „a gyapjú taposóknak 100 korona". A tele zsákot fonallal varrták be.

Az első világháború előtti időkben a gyárak megbízottjai minden 100 kg gyapjúra adtak a gazdának 1 db 10 koronás körmöci aranyat, hogy ezzel is növeljék a termelési kedvet. Ezt az aranypénzt szokták a keresztgyermekeknek, unokáknak adni konfirmációi ajándékul. Még több konyári gazda emlékszik a gyermekkora fényes pénzére.

A gyapjú ára szabad alku szerint ment, az 1930-as években a jó gyapjú kg-ként 20 pengő. Ma a MÉK vállalat, vagy az Állatforgalmi veszi. Zsíros gyapjút nem szabad betaposni, nehogy befülledjen, így kg-ként 80–150 Ft. A minőség meghatározásánál több szempont jön figyelembe. A szálhosszúság legalább 5 cm, megfelelő zsírtartalommal. A konyári határ szikes legelőin kiváló gyapjú nő, zsírtartalma 36–38%-os, míg a homoki legelőkön csak 20–25%. A csomóból kihúzott próbaszál hosszát, vastagságát lemérik, majd elengedik, hogy összegöndörödjék. Ahány göndörödés van 1 milliméteren, annyi a *randmont*ja. Minél magasabb ez a szám, annál jobb a gyapjú.[34]

A *bőr*öket a vándorkereskedők a *bőrös*ök szedték össze, aránylag alacsony áron. Legdrágábban a nyíratlan *kosbőr*t vették. Néhány ilyen adat: 1909-ben a *dögbőr* 2 korona, vágott juhé 2,80, 1929-ben egy nyírott dögbőr 50 fillér, nyíratlan 2 P vágott örüé 2,50 P. Ma súlyra veszik, de a súlyt nem mérik, hanem becsülik, így az átlagár 150–180 forint. Az elhullott állat füléből a juhász kivágja a törzskönyvi számot, ezzel *számol el.* A bőröket a hodály szelemenjén szárogatják. A háztáji nyájban, ha baja esik valamelyik jószágnak, üzen a juhász. Ha nem megy a gazda, a juhász megöli, megnyúzza, bőrével számol. Ha fertőző beteg volt, a *dögkút*ba kerül, ha egyéb baja volt, megeszik a kutyák. (A dögkút fedett emésztőgödör betonból.)

e. *Fialtatás, hálatás, teleltetés*

Az anyajuhok apasztása aug. 20 körül befejeződik. Ezután 2–3 heti idő alatt feljavulnak. Ősi hagyomány, hogy a pároztatás szept. 8-án, Kisasszony napján kezdődhet, lehetőleg újholdon, vagy holdtöltén. „Azír, mer ekkor moccan a birka, azut megcsendesedik, tőttin megint moccan a kos." Így magyarázza Tőgyi Imre öreg juhász. Az *üzetés* idejét a juh vemhességi idejének figyelembevételével kell meghatározni, hogy a fialás február első heteire essék, mert sem a túl korai, sem a kései bárány nem jó. Egyiket a téli hideg, másikat a nyári hőség sanyarja meg. Az üzetés befejezése után jön a gazdasági év egyik fontos eseménye a Mihály napi *hányás* (18., 19. kép). A nyájat szétválogatják a gazdák. Rendszerint a hodálynál történik, ahol *kutricákat* készítenek és abba válogatják a juhokat. Két-három szomszéd összeáll, együtt hajtanak haza, így jobban elboldogulnak.

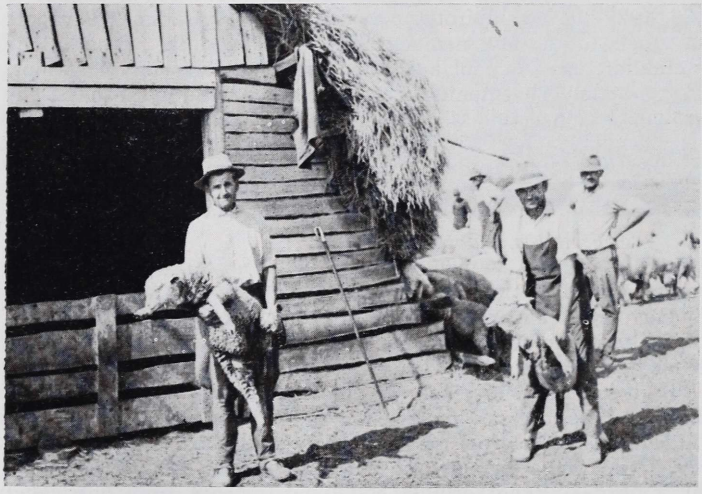
A *hányás* utáni *gazdagyűlés*en történik a *pásztorfogadás,* akár marad, akár megy, most történt a megállapodás, de az első hó leeséséig, a *szorulás*ig mindenképpen szolgálni kellett. A fogadás után újra kiverték a nyájat, mert az őszi tarlón jobban hízott a jószág, mint a sovány nyári legelőn. A juh a *hátán hozta a havat,* ekkor *beszorult* és megkezdődött a *téli tartás.*

Az őszi időkben történt a tagok földjeinek *hálatás*a is, ami nemcsak fontos gazdasági tennivaló volt, hanem a juhász meghatározott kötelessége. A konyári gazdaságokban az volt a rend, hogy csak a tagoknak *hálat*hat a juhász, de közülük is csak annak, aki vállalja a juhász és a közös állomány téli teleltetését. Ha ezeket lehálatta és az idő még engedi, hálathat másnak is. Úgy számolták, hogy 1000 darab juh egy éjszakára 400 négyszögöl területet hál meg. Ez volt az egység. Így jelentkeztek a főgazdánál a hálatók és bediktálták, hogy mikor következik, melyik határrészen és

34 *Kovács Károly* közlése.

18. kép

19. kép

mekkora területe van. A főgazda adta az utasítást a juhásznak és időnként ellenőrizte, betartja-e a rendet. A soron következő is előre jelezte: „Hallod, hé, ott van a föd, ott lesz a dinnye, meg kék hálatni." Amíg a juhász egy földön volt, addig az a gazda főzette a vacsorát, adta a bort, ki is küldte. Ha jó, kiadós vacsora, jó bor volt, a juhász jól *meghálatta,* korábban ráhajtott, nem engedte a juhot megszéledni. Ennek is megvolt a maga mesterségbeli fogása. A meghálatott föld évekig bőven adta a dinnyét, krumplit. A derecskei gazdaságban a hálatás a juhász szerződött bére volt, 1932-ben egy éjjel 1,50 pengő, ha idegennek hálat, esetenként 10 pengő bűntetést fizet.

A juhok teleltetése az időjárástól függött. Ha nagy hó esett, nem járhatott ki, az *ól*ba szorult. Régen a *juhól*akat vályogból készítették, nád tetővel, jól záródó ajtóval, kis szellőző nyílásokkal (20. kép). Télen enyhős, egyenletesebb hőmérsékletű, mint a deszka, vagy tégla épület. Istállóban nem tartottak juhot, mert a szarvasmarha a szagát nem szereti, betegséget is kaphat tőle. A juhok téli takarmánya silányabb minőségű széna, tengeriszár, kevés abrak és hetenként só. A régi teleltetés sajátos emlékét találjuk a nagylétai Református Egyház XIX. századi presbiteri jegyzőköny-

20. kép

vében, többek közt 1841-ből: „. . . . a belső telkek végiben eső dohány kórót, melyet a Szent Ekklézsia emberi emlékezetet meghaladó idő óta évenként a körülményekhez képest, több, vagy kevesebb áron a juhot tartó gazdáknak eladni szokott, némelyek már idő előtt egészen levágtak, némelyek pedig marháikkal leétették." A jegyzőkönyvek egyéb helyein „évszázados jog"-ról beszélnek. Az egyházgondnoki számadások is feltüntetik a bevételi oldalon már a XVIII. századtól kezdve. Hasonló feljegyzéseket találunk a kokadi Református Egyház jegyzőkönyvében is. Az eladásra kerülő dohánykórót a községháza előtt, árverésen adták el, vagy szabad egyezkedéssel. Kétségtelen, hogy ez esetben az Érmellék egyik régi gyakorlatával találkozunk, mert hasonló jószágtartási mód egyéb helyeken is volt: „A földeken lábon hagyott dohánykórót, a dohány szárát hasonlóképpen használták legeltetésre. A 19. sz. elején, a nagy gyapjúkonjuktúra idején letört dohányföldek is jelentős juhlegelőt szolgáltattak."[35] A Sárrét vidékéhez tartozó községekben lényegesen kevesebb dohányföldet találunk a korabeli írásokban, de hasonló teleltetésről sincs említés.

A telelő juhász havonta végigjárta a gazdákat, megkérdezte, nincs e valami baj? Ha volt *rühös*, megkente *rühzsír*ral. Étellel, itallal jól tartották, ez volt a fizetsége. Enyhe téli napokon az egy utcabeli gazdák a falu alatt felváltva *jártatták* a juhokat. Jót tett a mozgás.

10. Egészségügyi tennivalók a juhoknál
Ivartalanítás

Az ivartalanítás, népi elnevezéssel, a *herélés* nem tartozik a szorosan vett egészségügyi tennivalókhoz, mert ennek jelentősége elsősorban gazdasági vonatkozású és maga a művelet sem gyógyító eljárás hanem jellegmegváltoztatás. Legfeljebb annyiban van egészségügyi haszna, hogy az apaállatnak alkalmatlan egyed kiesvén a szaporodási folyamatból, nem rontja a minőséget. Viszont a juhtartó gazdák a juhász fogadásakor elsőrendű követelménynek tekintették a gyógyító eljárásokban való gyakorlatot s elsősorban a herélést. A bárányokosok herélése éppen olyan fontos esemény a gazdaság életében, mint egyéb közösségi tennivalók, a hányás, gyapjúmázsálás stb. Ezt is áldomás, vagy tor követte a helyi szokásoknak megfelelően. A derecskei gazdakönyvben évenkénti bejegyzés: „Kosheréléskor pálinkát vettem". Ebből nemcsak a műveletet végző juhász részesült.

35 A nagylétai Ref. Egyház irattára. *Szabadfalvi József:* Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XII. (Debrecen, 1970.) 118.

A konyári juhászok éppen olyan hagyományos módon végzik a herélést, (21., 22., 23. kép) mint az Alföld egyéb vidékein. A heréléskor egy személy a kifogott bárányokat tartja. Úgy, hogy a négy lábát összefogva, hanyatt a melléhez, vagy hasához szoritja, farral a juhász felé. Az pedig jó éles bicskaheggyel a herezacskót *elcsapja*, mintegy 2 cm hosszú vágást ejt. A jobb és a bal kéz 3 első ujjával két oldalról enyhén megnyomja s a kiugró herét a foga közé szorítva, a fejét lassan hátraszegi, mindaddig, míg a vezeték, *a gyökere* teljesen kijön. A kutyának köpi, a sebet kissé összenyomja, a földretett bárány hátuljára rápaskol, hogy szaladjon, mert a gyors mozgás következtében élénkebb a vérkeringés, gyorsabb a gyógyulás. Az ügyes juhász keze nyomán alig 1–2 csepp vér jelzi a műveletet.

A gazdaságok úgy állitották be az elletést, hogy a herélés idejére a bárányok már jó erőben legyenek, de még a nagy meleg beállta előtt, mert igy kisebb a légyfertőzés veszélye.

A gazdaság közös állományában díjazás nélkül végezték a juhászok a herélést, a gazdák bárányait darabonként 20–50 fillérért ivartalanitották. A herélési pálinkát a gazdaság vette, újabban a gazdák gondoskodnak róla. Általában minden 3-ik bárány után vesz egy kortyot a szájába a juhász, kiöblíti vele, van aki kiköpi, de a legtöbben lenyelik. „Kár vóna érte!" – mondják. A pálinkával való szájmosás nem fertőtlenités, hanem a szagtalanitás miatt szükséges, ugyanis a heréknek kellemetlen „kosszaga bejárja a fejit", amiről a legjobb orvosság a kisüsti pálinka. A juhászok véleménye szerint a foggal való herélés nem valami különleges hagyomány maradványa, hanem egyszerűen abból adódik, hogy két kézzel a heréket nyomja, a foga pedig a harmadik kéz szerepét tölti be, amivel óvatosan húzza, hogy el ne szakadjon. Régebben voltak, akik ezzel a módszerrel herélték a malacokat is, mert ezt tartották a legmegbízhatóbbnak. (Néhai Ádom József konyári lakost említik.)

A régi juhászok nem adták a kutyának a kivágott heréket, hanem edénybe gyűjtötték, sós forró vízben megabárolták és tojással hagymával megsütve megették. Ma már a malacokét fogyasztják csupán. Azt tartják, hogy a legizletesebb része a malacnak és a férfierőt is fokozza. Ebben a hitben bizonyára az ősi képzetek élnek.

A juhbetegségek közt nagyjából kétfélét különböztetnek meg: egyiket késsel, operációval lehet gyógyitani, a másikat műtét nélkül, különféle gyógyszerekkel. Mindegyikhez érteni kellett, de nemcsak az eljáráshoz, hanem a gyógyszerek és operáló szerszámok elkészitéséhez is. „Ammá nem vót az igazi, amikor a juhász a patikából vette a szereket." – mondja Tőgyi Imre.

A legjelesebb juhbetegség, mely próbára tette a juhász tudományát, a *kergeség*,

21. kép

22. kép

23. kép

más néven a *kábaság*. Úgy tartják, hogy az orron át a fejbe feljutó fertőzés okozza. A juh nem legel, fejét lógatja, majd körbe forog és egyensúlyi zavarai támadnak. Kovács Ferenc szerint: „Alig kerül ezer juh közül egy, hogy 6 fogas, 3 éves juhnak kábája legyen. Inkább a fiataloknak van. Az öregeknél már nehéz, mert nem puhul be."

Az operációt illetőleg azonosak a közlések, ugyanis mindegyik a koponyalékelést tartja célravezetőnek. Ennek elvégzését többféleképpen tudják. Molnár Sándor öreggazda közlése ez: „A kergeséget gyógyítani bajos dolog volt. Az csak ennyi: egy kis hólyag, akkora, mint az *izem*. (Az ujj egy izülete.) Ott, ha megnyomják, belemegy az ember ujja, erről tudtuk meg. Ahogy a bürt felvágtuk, kikkövel el kellett állítani a virt. Akkor a puha mestersiget a kisnek a hegyivel szépen kikavaritottuk. Akkor felhajtottuk a víkony bűrt, akkor olyan nagy gombostűt, amivel rígen az asszonyok a kendőt megtűzték, bedugtuk oda, hogy a hólyagot ki ne szúrjuk. Ha ilyen nem volt, cirokseprűbül húztunk szálat, megpuhítottuk, kettőbe hajlítottuk és beledugtuk. Akkor a birkának az orrát befogta az ember, az felfútta magát, a kis hólyag szépen

odajött a lyukhoz, az ember megcsípte, kijött, akkor a csonkot behajtottuk, a bőrt rátettük, akkor az ember vett a szájába egy falat kenyeret, öszerágta, hogy jó puha legyik, evvel behúzta, hogy levegőt ne kapjon. Másnap már ett."

Tőgyi Imre eljárása a következő: „A *kábája* jobbos volt, vagy balos. Ott puha volt a koponya. A birkát dagasztólábra tettük fel. (Kenyérsütésnél használt teknőtartó állvány.) Összekötött lábbal hanyatt fektettük. A bőrt felvágtuk, a koponyát késsel kikapartuk. Ezt nem volt szabad vágni, csak kaparni. Ha vérzett kikküvel állítottuk el. A velőhártyán nagy tűvel níztük meg. Ott volt a hólyag. Azt kivettük. Olyan serkeszerű volt benne. (A tetű petéje a serke.) A lyukat gyapjúval beborítottam, gyóccsal levarrtam a bőrihez zsákvarró tűvel. Csak aratáskor, a nyírők vágták le, úgy ott maradt."

A férgezés, férgészés, részben megelőző eljárás, az állatok gondozása, tisztán tartása. A kosok, ürük nemiszervét nyáron belepi a por, beköpi a légy, hamar megférgesedik. Így járnak azok a juhok is, amelyeknek a bőrét nyíráskor az olló kicsípi. Kreolinnal kenték a fertőzött helyet. „Férgelni kell az örüket. A monya hegye piszkos, beköpi a légy." Ezért nevezték a kreolint *örüszernek.* A juhászok a heréléskor használt pálinkát is tréfásan „örüszernek" nevezték. Ha már féreg volt a sebben, vagy az örüben, lefogták az állatot és a juhász a szűr ujjából, vagy a tarisznyából kivette a *férgészőfát,* amit állandóan magánál hordott, kitakarította, kreolinnal fertőtlenítette. A férgésző arasznyi hosszú, egyik végén lapos, másikon hegyes fadarab, amivel sokféle műveletet végezhettek.

A kábasághoz hasonló tünettel járt a *vértolulás,* amikor az állat a fejét ide-oda himbálta, nem evett. Ennek gyógyítása volt a *megerelés.* A lapocka és a nyak közt egy kisebb eret megvágnak és véreztetik bőségesen, majd a sebet összeszorítják, míg az alvadt vértől eltelítődve megszűnik a vérzés. Az erelést a *csizmaszár*ban tartott késsel végzik. Azért tartják itt, mert az erelést gyorsan kell végezni, jó ha mindig kéznél van a kés.

Leggyakoribb betegség a *rühösség,* a bőrön terjedő, fertőző gombásodás. A rühös juh vakarózik, tépi magáról a gyapjút, nem eszik, lesoványodik, kihull a szőre. Gyorsan terjed a többiekre is. Nagy szégyen volt, ha rühös lett a nyáj. Csúfolták is érte a juhászt: „Rezes kampó, rühös birka!" A juhászok maguk készítették és a szűr ujjában magukkal hordták a *rüszert, rüzsírt.* Egyénenként változott a készítési mód, de lényegében ugyanabból az alapanyagból. Tőgyi Imre így készítette: „Kényeső, vastagterpentin, vékonyterpentin, meg tanatol kellett. Ha ez nem volt, dohányból főztek. Ha elkészült, a tenyér gödribe egy cseppet tettek, ebbe beleeresztettek egy kullancsot. Ha kimászott, sót tettek hozzá, ha jó volt a szer, azonnal hanyatt vágta magát." Sok gazdaság készen vette a szert, amint erről a gazdakönyvek számot adnak.

Sajátos betegség a Konyáron *szőrféreg*nek nevezett nyavalya. Ez ugyanis nem azonos a másutt hasonlóan nevezett betegséggel.[36] Nem a tüdőben keletkezett fertőzést, hanem a bőr egyfajta gombásodását hívják *szőrféreg*nek. Az adatközlők szerint: „Hasonlít a rühösséghez, nyáron jelentkezik, mintha a féreg enné a szőrit, úgy lehull. A gazdák észreveszik, hogy beütött a baj, igyeknek a *bírbárán*t kiadni, „a juhászé hadd hulljon". Az ilyen bárány olyan gyenge lesz, hogy „ha az esős idő megjön, ő meg elmegy." Érdemes megemlíteni, hogy a híres gyógykovács, a konyári Kamuti Pál a XVIII. századi kéziratos receptes könyvében a lovak szőrférgességét külső és belső használató gyógyszerrel kezelte.[37]

„Próbált recept a szőr féreg ellenn.

Vagasd meg elsőben a tüdő has sarkantyú és rohanó eret az Utánn harmad napján végy

36 *Paládi-Kovács Attila:* A kelei palócok pásztorkodása. Műveltség és Hagyomány VII. (Debrecen, 1965.) 112. *Bencsik János:* Pásztorkodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől. (Debrecen, 1969.) 68. Így vélekedik *Gémes Balázs,* a kunsági juhászat kutatója, aki a Konyáron szőrféregnek nevezett betegséget *futónyű* néven ismeri (levélbeni közlése)

37 A receptes könyv ismertetése *Molnár Gyula:* Egy XVIII. századi gyógykovács könyv receptejei. Ethrographia LXXV. (1964) 3.

Bóldog aszony ágát, Perje füvet, Babért, matska szart, földi bodzát, Citvor magot. Mindenikből 2:2 latott. Két rempel etzetbe ezeket őszve kell timporálni és két regel melegen a lónak bé kell adni és három óráig tsak ugy had álani anakutána végy egy rempel Mézet egy rempel telyet 4 lat rüsikot egy marok buza lisztet, ezeket egy fazékba tévén melegits fel és a ló testét egészen azal jól meg kenyed dörgöljed."

A *büdös sántaság*ot rézgálicos mosogatással gyógyították.[38] A *métely*kórt az itteni juhászok nem tudták gyógyítani.[39] Legalább is a megkérdezettek nem tudtak senkit sem megnevezni, aki ezt a betegséget gyógyította volna. A métel yes elhullott juhot nem nyúzták meg, hanem mésszel leöntve a *dögkút*ba zárták. A *bélférgesség*et a kutyák terjesztik és az orron át jut a szervezetbe. A gyógyszertárban kapható féreghajtóval tisztítják ki. A *száj-* és *körömfájás* a juhoknál ritkán fordul elő. Főleg az aszályos nyárban a göröngyös, kopár legelőn lépett fel. Sántaság és nyálfolyás volt a jele. Behajtottak, jó takarmányozás, tiszta alom és kékköves lemosással gyógyult. Újabban fertőzős, vírus betegségnek tartják és oltással megelőzhető.

A *himlő* is a ritka betegségek közé tartozik, mert a megelőző oltás védelmet biztosít. Tőgyi Imre szerint: „A himlő Konyáron 1920-ban ütött ki. Tokájer volt az állatorvos. A himlős birkákból oltott az egészségesekbe. Utóbb már engem is megtanított. Leszedte a himlőt, kis üvegekben a pincében tartotta, csak tavasszal bontotta fel. A himlő nedvet kis orvosságos üvegekbe vette, ezeket dobozba zárta és pincében, homokban tartotta. Én is úgy csináltam. Ahogy meg volt borulva a falka, megláttam, van benne egy himlős. Megfogtam, beoltottam róla mindet." A *lépfene* a legveszedelmesebb betegségek közé tartozik. Mire a tünetek kifejlődnek, az állat menthetetlen. Sürgősen meg kell semmisíteni, mert mindenre veszedelmes. Az egykor népszerű Álmoskönyv is tartalmaz a hasznos tudnivalók között jótállási tanácsokat: himlő: 8 nap, rüh: 8 nap, férges tüdőnyavalya: 60 nap, métely és májrothadás: 60 nap.[40]

A juhász hűséges segítőtársának, a pulinak vesezdelmes betegségét a *veszettség*et gyógyítani nem tudták. Okát abban látták, ha a nagy melegben nem kap eleget inni. Mások szerint az orrán át, a mezőn szedi fel. Az 1920-as évektől a kutya oltása kötelező.

11. Tejhozam, tejfeldolgozás

Arról, hogy a tejfeldolgozásnak milyen ősi hagyományai vannak, csak véletlenül felbukkanó adatok szólnak, mert ezt általában nem jegyezték fel, a gazdakönyvek nagy része megsemmisült az idők folyamán. Kétségtelen, hogy a juhtartó helyeken a mindennapi táplálékok között szerepel a tej és az ebből készült sokféle étel. A konyári református lelkész 1620-ból való díjlevelében az egyik javadalmi tétel: „egy vödör thuró, vagy a thuróért 1 forint."[41] Ugyanitt az 1763. évi házassági anyakönyv szerint: „Magyi István fejős juhász házasságot kötött Magyi Erzsébettel." Tehát kétségtelen, hogy a tejfeldolgozásnak itt is ősi hagyományai vannak. A nagylétai református lelkészi javadalmi tételek közt 1757-ben a következő is szerepel: „Egy fejés tejet ád minden marhás és juhos ember, akinek tsak egy tehene vagyon is."[42]

A XVIII. századi összeírások bizonysága szerint a bihari községek gazdasági életében szinte a legjelentősebb tényezők közé a juhtenyésztés tartozott,[43] s ennek lényeges része a tejhaszon. A derecskei gazdakönyv nem említ fejőjuhászt, de a nyájjuhász fizetésébe a fejés is beletartozott. Az 1932. évi pásztorbérek közt említi: „Bárány

38 A büdös sántaság okát illetően eltérők a vélemények. *Paládi–Kovács* A. im. 108. nyári betegségnek mondja, más adatközlők szerint „a juhnak a vériben van". *Bombás András:* Juhtartás Szentmihályon (Tiszavasvári). (Nyíregyháza, 1963.) 241.

39 *Paládi–Kovács* im. 111. „nem igen tudták gyógyitani,... mondják, hogy a régi juhászoknak a mételyre is volt valamilyen füvük."

40 Almoskönyv. Címlapja, kiadási ideje hiányzik. 1965-ben: „A juhtej termelése, használata és ipari feldolgozása" címmel. (Kézirat)

41 Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára. Egyházmegyei jkv. 1615-től.

42 A nagylétai Ref. Egyház anyakönyve 1739-től 301.

43 *Szendrey* im. 155.

választás után 2 hétnél tovább fejni nem szabad . . ." Az 1933. évi szerződés ezt így módosítja: „A bárány vlaasztás után a fejés első héten egyszer, második héten két napba egyszer szabad fejni." Az egykor oly virágzó állattenyésztési ág a rétek kiszárításával lényegesen megcsappant, hiszen a szántóterületek növelése volt a cél mindenütt és az ún. számosállat növelése. Konyáron az összeírás szerint 1895-ben a gazdaságok száma 577, szántó 3170 kh, kert 35, rét 1396, szőlő 49, legelő 1695, nádas 281, nem termő terület 620, összesen 7235 kat. hold. Jószágállománya: Tehén 339, ökör 122, ló 412, juh 2133. Ez utóbbi 1935-ben 1281 db.[44]

Konyári gyakorlatban maradt fenn egy sajátos kifejezés, mely hosszú időn át, mint mértékegység, életben volt. Ez pedig: *„egy napi juh."* A község XVIII. századi jegyzőkönyveiben fordul elő először és 36 darab birkát jelent. Abból az időből származik, amikor a juhász bérében állandó tételként a fejés is szerepelt, de ugyanígy a gazdák is a maguk joga szerinti fejési mennyiséget kapták. Tehát „egy napi juh" volt az egység: 36, akinek félnapi juha volt, 18–20 juh tejhozamára volt jogosult. Ez a számítási mód egészen az 1900-as évek elejéig használatos volt. Így tartották nyilván a gazdák, kinek mennyi juhtej jár a *fejőjuhásztól* naponta.[45] A fejési idő mindig apadóra van. Ez nem naptár szerinti idő, hanem az évi időjárástól függ. Ha jó a nyár, elegendő a legelő, gyorsan fejlődnek a bárányok, erősek az anyák, meg lehet kezdeni a fejést július elején. Rossz időjárás esetén tovább kell szoptatni a bárányokat. Ilyenkor a juhászok tejbére csökkent, mert rövidebb a fejési idő. Általában 3 heti fejést kötöttek ki a bérben, úgy, hogy az esetleges elhúzódást is beleszámolták. Augusztus 20-ra be kellett fejezni az apasztást, mert legalább két heti időt számoltak az anyák feljavítására az üzetés megkezdéséig.

A *fejés* mindig a juhász feladata volt. Naponta kétszer fejt, reggel a *kihajtás* előtt, 5–6 órakor, estefelé, 6–7 óra közt, a *behajtás* után. A hodályba hajtott juhok előbb pihennek, azután viszik egyenként a hodály végében levő *fejőkutricá*ba (24. kép). Egyszerre 2–3 juhász számára van kutrica. A fejőszékre ülve, hátulról fejik a juhokat A *fejőszék*eket egymásra szegezett lécdarabokból a juhászok maguk készítették. Amíg még lápok, ingoványok borították a Sárrét nagy részeit, kerek *zsombéko*kat vágtak, megszárítva nagyszerű ülőalkalmatosság vált belőle. Ilyen *zsombokszék*en fejtek a juhászok is.

A *fejődézsa* régen fából készült, hasított vessző volt az abroncsa, Erdélyben szerezték be a többi háztartási edényekkel együtt. Ma már ez is a múlté, helyette alu-

24. kép

44 Mezőgazdasági Statisztika 1895. Statisztikai Közlöny 1937.
45 *Gál Gyula* 83 éves konyári lakos közlése.

25. kép

mínium fejőedényeket használnak (25., 26. kép). A *dézsát* leborítják ritka szövésű, tisztára mosott *fejőruhával*, ennek közepét kissé benyomják, és így fejik rá a tejet. Ez megszűri minden szennyeződéstől. Az alumínium edényeken gyárilag készült sűrű drótháló látja el ezt a feladatot, a *tészűrő*.

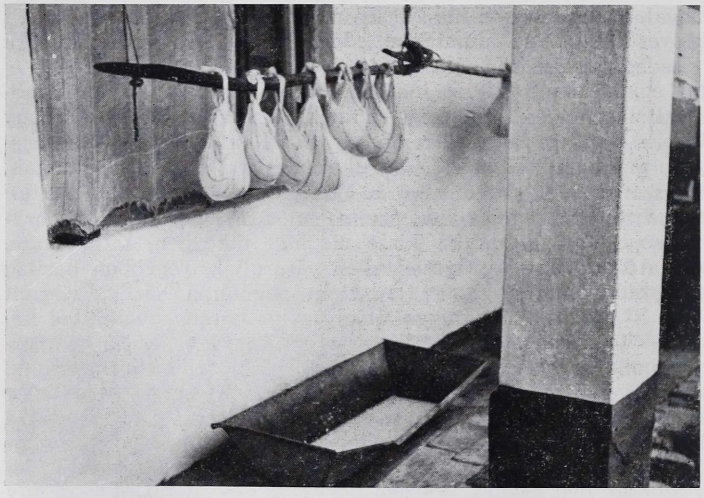
A juhok tejhozama egyedenként változó. Az erősebb anyák többet, a soványabbak kevesebbet adnak. Általában 1 és 1,5 dl közt változik, de van, amelyik csak „egy pipával ad, vagyis féldecit. Jelenleg 150–160 fejős juh lead 10–12 liter tejet. A zsírszázaléka 10–11%, míg a jó tehéntejé 3–4,5%. Az Alkotmány Tsz háztáji juhászának, Tóth Sándornak közlése szerint 300 fejőstől napi 50 litert fej. A juhtejet mindig feldolgozott állapotban fogyasztották. A fejés után azonnal még meleg állapotban hazaszállítják, a juhász felesége *beoltja*, de ha kissé meghűlt útközben, *testmelegre*, 35–36 C fokra melegíti. Az *oltót* ma gyógyszertárban vásárolják, régebben házilag készült, bárány, vagy disznógyomorból. Azért tartották jobbnak a házilag készült oltót, mert ez „nem veszi ki a zsírt". A *bárányoltót* olyan kis bárány gyomrából készítették, amelyik még csak tejen élt. A *tejesbárány* gyomrát mosás nélkül a gyomortartalommal együtt teletömik sóval, hűvös kamrában 3 hétig felakasztva érlelik. A gyomorban levő tej a sóval összeérik és az alá helyezett tálba csepeg. A gyomor pedig szikkad és fehéredik. Ezt a folyamatot úgy nevezik: *gyóccsul*, vagyis mint a mosott gyócs, olyanná lesz. Ha már nincs több lé benne, *fellaskázzák*, szeletekre vágják, a szeleteket friss *tehénsavóba* teszik. Egy gyomorhoz kb. fél liter *savó* kell. Ismét érlelik 2–3 hétig. Szoktak bele tenni 2–3 szem borsot és egy új rézkrajcárt. Így ért 3 hétig, akor leszűrik kis üvegekbe és jól ledugaszolják. Ez a valódi *gyomorótó*. Ebből az oltóból 5 liter tejhez fél decit adnak. Ha az oltót uborkás üvegben tárolják, az üveget disznóhólyaggal kell lekötni.[46]

*Disznógyomor*ból is készítettek oltót a következő eljárással: Disznóöléskor a gyomor belső, redős részét lehúzzák, jól lemossák, megkaparják és szeletekre vágják, de egy nagyobb darabot egészben hagynak. A szeleteket összevegyítik sóval és ebből akkora gombócot formálnak, amekkora belefér az egészben hagyott darabba. Azt megtöltik, szorosra nyomkodják, majd zsineggel jól átkötözik, mint egy zacskót s felakasztják hűvös kamrába. Ott lassan megszikkad, kiszárad. Ha oltó kellett, ebből vágtak egy darabot, langyos vízben, vagy savóban egy napig áztatták és ezt töltötték a tejbe.[47] Ehhez hasonló a másik recept: A megkapart és szeletekre vágott disznógyomor belsejét sóval összegyúrták, napokon át pihentették, majd felforralt tehénsa-

46 *Kovács Ferencné*, a háztáji juhász felesége közlése.
47 *Özv. Iklódy Józsefné* 70. é. konyári lakos közlése.

26. kép

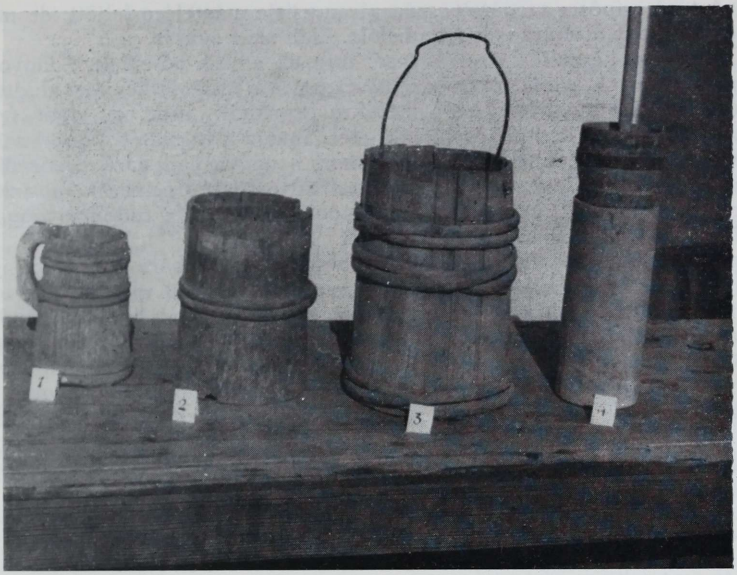

27. kép

vót töltöttek rá és jól lekötött uborkás üvegben tárolták. Egy evőkanálnyit használtak belőle 5 liter tej oltásához.[48]

A beoltott tej kb. másfél óra alatt *megalszik*, vagyis összeáll benne a *túró* és külön válik az *édessavó*. Lyukas teknőbe egy ritka vászonruhát tesznek, *szűrőruhát*, vagy *túrósruhát*, ebbe öntik a megaltatott tejet. A teknőt *vájdlingra* teszik, ebbe csorog a *savó*. Hogy a szikadást meggyorsítsák, a ruha négy sarkát összefogva, enyhén *meggyúrják*, majd a ruha sarkait összekötve rúdra akasztják (27. kép). Ha már nincs benne savó, a kerek *gomolyát* száraz kendőbe gyöngyölik és száraz helyen érlelik. A gomolyakészítés módja helyenként változik. Konyáron semmivel sem ízesítik, de emlékeznek arra, hogy régen tettek bele egy kevés sót, és „valami sárga szert" (valószínű, sáfrányvirág levét), amitől szép sárga béle lett. Érési idő alatt naponta háromszor kell a kendőt, a *gomolyaruhát* cserélni és azonnal ki kell mosni. Régen hamulúg-

48 Tőgyi Imre közlése.

28. kép

gal, ma Ultra mosóporos vízzel. Szappannal nem szabad, mert a szagot átveszi a gomolya.

A gomolya készítésénél visszamaradt *édes savót* felforralják (27. kép). Ettől darabossá válik a benne levő túró. Melegen tányérba merik, kanállal meregetve fogyasztják. Vagy kenyeret aprítanak bele vagy harapják hozzá. Ez a *zsendice*, kellemes ízű, tápláló és könnyen emészthető étel. A juhászok kedvenc étele. Azt tartják, azért hosszú életűek a pásztoremberek, mert sok zsendicét fogyasztanak. Nem mindenki tud jó zsendicét készíteni. Lassú tűzön kell hevíteni. Amíg voltak boglyakemencék, cserépfazékban itt főtt az igazi zsendice. Ma gáztűzhelyen melegítik, de ennek nagy a melege és pudvás lesz a túró, nem pedig „gyenge, mint a máj". A tányérba is úgy merik, hogy a túrója szép darabokban, egyenletesen legyen. „Evés közben is szípen, takarosan úgy kell fogyasztani, hogy egyszerre fogyjon el a kenyér a *savó* és a *túró*." Híres zsendicefőzőként emlegetik ma is az egykori konyári Kovács Ferencnét (Dani Kovácsné), aki mintegy 50 évvel ezelőtt élt. Receptje szerint a kinyomott savóhoz friss juhtejet kell tölteni, együtt forralni s ettől kiválóan jó.[49] A fel nem használt *savót* a malacok és pulik eszik, de itatják kiscsirkékkel is, mert ettől gyorsan, erőteljesen nőnek. A gomolyát 4–6 napi érlelés után fogyasztják. Ez idő alatt megérik, belseje szép lyukacsos lesz, mintha „megkelt" volna. A jó gomolyakészítőt számontartják és sohasem viszik piacra áruját, mert a háztól is elhordják, bármennyi van.

Juhsajtot ma már nem készítenek. Míg csinálták, lényegében azonos volt a gomolyával, csak a ruhát formába tették, kerek bádogforma, vagy ócska szita kérge megfelelő volt. A lecsorgás alatt deszkalapot, erre súlyt helyeztek, így nyomatták, majd szellős hűvös helyen, polcon érlelték 3–4 hétig, naponta megforgatva.

Hajdan kedvelt étel volt az *érett túró*, vagy *csípős túró*.

A gomolyát tésztareszelőn lereszelték, sóval összegyúrták (néha köménymaggal is ízesítették), szorosan belenyomkodták a *bodon*ba, másnéven *túrósvödör*be. Voltak olyan edények, amelyeknek a fülén facsavar ment át, mint a káposztásdézsán. Ezzel lehetett leszoritani. Minél szorosabban záródott, annál jobb volt a túró. Ezeket az edényeket erdélyiek készítették deszkából és hasított vesszővel abroncsolták körül

49 *Iklódy* J-né közl.

(28. kép). A túró csípősre megérett, szép sárga zsírja a tetejére feljött, de mielőtt etették, leengedték, hogy utóljára is legyen belőle. Eláll akár évig is.

Kora tavasszal készült a *gyenge túró,* míg az anyák bőtejűek. Langyos helyen köcsögben megaltatják a tejet és ruhán átcsorgatva a kissé felhevített aludttejet, felfogták a túrót. Kissé megnyomkodva, kerekre formálták, mint egy cipót, frissen fogyasztották; ma is igen kedvelt és tápláló étel. Savója a kismalacoknak kiváló táplálék. Ma egész éven át kapható a juhtúró, mert a nagyüzemi gazdaságoktól begyűjtött juhtejet túrónak feldolgozva, mélyhűtéssel tartósítják s nemcsak hazánkban, hanem külföldön is keresett cikk. A juhtej feldolgozása külön tudományággá nőtt és messze túlhaladta a hagyományos módszereket.[50]

A konyári termelőszövetkezetek is felújították a húsvéti bárányexportot, ismét van fejős nyáj. A juhászok pedig a kifejt tej után premizálásban részesülnek, ugyanis a terven felüli mennyiség bizonyos $^{0}/_{0}$-át pénzben kapják. Nincs külön fejőjuhász, hanem a nyájjuhászok a kollektív szerződés értelmében végzik a fejést is, napi beméréstigazoltatják, s így számolnak a tejbegyűjtő és a vezetőség felé. Így ez az ősi múlttal rendelkező állattenyésztési ág, mint a nagyüzemi gazdálkodás egyik tényezője él tovább, de egyre kevesebb marad meg a vele kapcsolatos hagyományokból, szokásokból. Meglehetősen gyorsan feledésbe merülnek s emlékük a levéltárak megsárgult irataiban él tovább.

50 *Czakó Bálint* agrármérnök diplomamunkája a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen

A

ABRAKOLÓ, vagy -VÁLYÚ = Deszkából V alakúra szegelt etető, amiből darát korpát, apró magot esznek az állatok. Ebből nem hull a földre.

ALMOZÁS = A juhgazdaságok tagjainak az a joga, hogy a közös hodályba szalmát, pelyvát vihetnek a nyáj alá s ennek ellenében az ott felgyűlt trágyát elvihetik.

ÁLDOMÁS = A gazdaság közös munkáin, tanácskozásokon s egyéb összejöveteleken a közös pénzből vett ital fogyasztása. Ivás előtt egymásra köszöntik. Ősi szokás továbbélése ez.

ANYA = Anyajuh, vagyis tenyésztésre kiválasztott, 2 éves kort meghaladott, már ellett juh.

ANYANYÁJ = Az anyaállatok külön nyája (L.:ANYA), ahova csak Kisasszony napján, szept. 8-án engedik be a kosokat.

APADÓ = A szopós bárányok leválasztási ideje. Ekkor lehet fejni a juhokat. Rendszerint beletartozott a juhász fizetésébe „két heti apadó". Általában júl. 15-től aug. 20-ig számolták.

APRÓJÓSZÁG = A ház körüli baromfi, legelője a falut körülvevő silányabb minőségű legelő (L.: JÁRÁS).

ARCCAL JÁSZOL = Olyan kettős jászol, amely mellett két sorával, egymással szemben állnak az állatok. Az istálló közepére szokták állítani.

AVAS = A zsírtartalmú ételeknél bekövetkezett változás, melynek eredményeképpen színe, íze jellegzetesen elváltozik. Így érik avasra a szalonna, juhtúró. A régiek csak az avas szalonnát és túrót szerették és ezt tartották egészséges eledelnek.

B

BANDA, vagy NYÍRÓBANDA = A juhok nyírására összeállt 5–10 tagú munkaegyüttes, lehetőleg azonos munkaképességű tagokból. Keresetük az egyéni teljesítményüktől függ, bérezésük a munkát adókkal való egyezkedéstől függ.

BANDAGAZDA = A *nyíróbanda* vezetője. Maguk közül választják, külön fizetése nincs, megbízása tiszteletbeli. Ő vállalja fel a munkát, ő osztja szét a keresetet a tagok teljesítménye szerint.

BARCSI = A gyapjúba ragadt bogáncs.

BÁRÁNY *(bárán)* = Az egy éves kor betöltése előtt minden fiatal juh, nemre való tekintet nélkül.

BÁRÁNYVÁLTÓ *(bárányváltó)* = A nyájjuhászok hagyományos fizetéskiegészítése. Minden 25 juh után jár 1 választot bárány. Ha valamelyik gazdának pl. csak 20 juha van, akkor is köteles kiadni a bárányt, de ez esetben a juhász 5 *bárányváltót* fizet a gazdának. Ha a gazdának 30 juha van, akkor ő fizeti a juhásznak az 5 *bárányváltót*. Az egységet minden évben a gazdagyűlés határozza meg. Pl.: Ha a *bárányváltó* egysége 5 krajcár, akkor a fenti példa szerint első esetben a juhász fizet 5×5 krajcárt, második esetben ő kap 25 krajcárt.

BEHAJTÁS *(béhajtás)* = Ha a juhász nem éjszakázott kinn a nyájjal, hanem naponta hazatért, általában naplementkor kezdte hazafelé terelni. A falusi szóhasználatban a *béhajtás* időjelző fogalommá is lett: „Úgy béhajtási idő tájt", vagyis estefele.

BÉRBÁRÁNY *(bírbárán)* = Minden 25 juh után járó 1 darab választott bárány, mint a juhász fizetéskiegészítése. Ezt a bárányt a gazdaság által meghatározott időben, rendszerint Mihály napi hányáskor adták ki, közepes minőségben.

BILYOG *(bíjog)* = A gazda, vagy gazdaság tulajdonjele az állatokon. Van festett, égetett, hasított bílyog.

BÍLYOGOZÓ *(bíjogozó)* = Nyeles szerszám, mellyel a tulajdonos a saját jelét, rendszerint nevének a kezdőbetűit az állatra ráfesti, vagy rásüti. A bílyogozókat régebben falusi kovácsok készítették vaslemezből. Használtak bílyogozónak festékbe mártott ecsetet, vagy összekötött cirokszálat, vagy éppen szalmacsóvát.

BÍLYOGOZÁS *(bíjogozás)* = A tulajdonjegy elhelyezése az állatokon. A juhokat rendszerint a tavaszi kiverés előtt, nyáron a nyírás után bílyogozták. Régebben szurokkal, kátránnyal, ma kizárólag repceolaj és bécsi korom nevű porfesték keverékével végzik.

BIRKASZÍN = Féleresz, egy oldalon nyitott épület. Oldala többnyire vesszőfonás, teteje nád, vagy szalma.

BOCSKORPÉNZ *(bocskorpíz)* = A derecskei juhgazdaság főkönyvében szereplő fizetéskiegészítés, amit a juhásznak az egykor természetben kapott bocskor ellenértékeként a közelmúltban is fizetett a gazdaság.

BODON = Juhtúró tartó faedény. Még néhány padláson ma is hányódnak. A XVIII. században, Erdélyben készült, veszőabroncsos edények. Az egyik fajta bodon fedődeszkájára követ tettek, hogy a *belecsömöszkölt* túrót leszorítsa, az újabb bodonok facsavarral szoríthatók. Így légmentesen összepréselődött túró jól megérett.

BOROTVATOK = A juhászok által is készített, díszesen faragott fa dobozka a borotva számára. Rendszerint olyan fur-

fangos zárral készült, amit idegen egyáltalán nem, vagy csak nehezen nyithatott. Így nem lophatták ki belőle a borotvakést, vagy ha otthonmaradt, a gyerek nem tehetett kárt magában.

BORSÓDZIK = A nyírás után nőni kezd a juh gyaja. Kis csomók göndörödnek.

BORUL A FALKA = Nyugodtan, szétterülve legel, „szípen megborút". Ha úgy terelik, hogy közben csendesen legel, akkor *megborítják. „Boricsd meg, hé!"*

BŐR *(bűr)* = Az állat lenyúzott bőre, a nyíratlan bőr értékesebb.

BUNDA = Jelentése kettős. Első értelemben a juh lenyíratlan gyapja. „Jó bundája van", azt jelenti, hogy vastag, sűrű a gyapja. Másik jelentése a juhbőrből készült hosszú kabát, amin a gyapjú is rajta van. Ha nyíratlan, akkor „hosszú szőrű", ha nyírott, „rövid szőrű" bunda. A régi hosszúbundához 7 juh bőrét használták fel. A hajdani juhászok télen, nyáron hordták, mert nyáron hűvöset, télen meleget tartott.

BÜDÖS SÁNTASÁG = A juhok patabetegsége, az állat lesántulásával jár. Leggyakrabban fertőzéstől keletkezik, rézgálic oldattal mossák. Az állatgyógyászat népszerű anyaga volt a rézgálic, népiesen *kíkkű*, vagy régi nevén *grispen*. Ezzel a szerrel mindig a gazdaság látta el a juhászt.

C

CSÍPŐS TÚRÓ (L. *:túró*).

CSONKÁZÁS = A juh fülhegyének levágása, behasítása, kilyukasztása bilyogozás céljából. Ezzel az ismertetőjeggyel leginkább a mustra kosokat, örüket látták el, tehát amelyek levágásra kerültek.

CSÖKE = A kos ivarszervének része, az örüknek a hugycső külső vége. Nyáron kreolinnal kenik, nehogy a légy petét rakjon bele.

D

DARA *(dera)* = Takarmánygabonából, tengeri, árpa, zab stb. készített őrlemény, amit a szoptató juhoknak és a levágásra szánt mustráknak adtak hízlalás céljából.

DESZKAHODÁLY = A juhok fedett szálláshelye, melynek oldala régen vesszőfonat, újabban fenyődeszka.

DÉZSMABÁRÁNY = Régen a földesúri, vagy egyéb hasonló szolgáltatásba adott szopós bárány. L. még: *metszőbárány* címszó alatt.

DIKÓ = Deszkából vagy dorongfából készült fekvőhely a juhászkunyhóban. Készült gyékényfonattal is, a derékalj széna volt.

DÖG = Elhullott állat. Rendszerint a betegségben elpusztultat nevezték így, ha baleset, ütés érte, *esett* (L: ott) volt a neve. Ha a betegség fertőző volt, a jószágot megsemmisítették, ha egyéb baja volt, a kutyák eledele lett. Rendszerint a gémeskút koloncára kötötték és csak annyi időre engedték le, míg a kutyák ettek, majd felhúzták, nehogy *megzabáljanak.*

DÖGBŐR *(dögbűr)* = Az elhullott állat lenyúzott bőre. Kevesebbet ért, mint a levágotté, ha nyírott bőr volt, csak fillérеket ért.

DÖGKÚT = Ma már egészségügyi okokból tilos az elhullott állat elásása. A községtől távol vannak dögkutak, betongyűrűkből készült és zárható vasfedővel ellátott emésztő aknák, ahova az elhullott állatot leeresztik, majd oltott mésszel leöntik.

DŐZSÖL = Jól él, jó legelője van. „Ha szabadult a határ, dőzsölt a birka!" – így mondják a juhászok.

DRANKA = Dorong, vagy hasított fából készült ketrec, korlát a juhok fejéséhez, fürösztéséhez.

DRUGÁNFA = Korlátok, épületek készítéséhez felhasználható, 3–4 méteres dorongfák.

E

EGYEST ESZIK = Kedvére él, jól lakik. A jó legelőn „Egyest eszik a hasával a birka".

ELŐLEG = A megfogadott pásztor béréből előre kikér bizonyos összeget. Ezzel magát is biztosítja, meg a gazdaságot is, hogy végleges a megállapodásuk.

ELLÉS = A juh szaporodásának folyamata, az utód világrahozása.

ELLETŐ KUTRICA = Az anyajuhok számára készített sarok, ahova az elléskor helyezik az anyát. Itt védve van és biztonságosabban hozza világra a kis bárányt. Deszkából vagy dorongokból készítik.

ELLETŐ HODÁLY = Nagyobb juhászatban, ahol külön jár az ellős anyanyáj, hodályt biztosítanak számukra az ellés idejére.

ERELÉS = Bizonyos betegség észlelése esetén, mint pl. magas vérnyomás, a nyaki eret egy helyt megvágva, a vérből kiengednek s így gyógyítanak.

ERŐS TÚRÓ = Hosszabb időn át bodonban, szorosan lezárt állapotban érlelt juhtúró. Sajátságos, erős ízt kap.

ESETT JUH = Elhullott állat, rendszerint baleset, ütés vagy egyéb külső behatás miatt. Az esett juhot megették a juhászok, de a levágott fülével számoltak. Több gazdaság megtiltotta az esett juh elfogyasztását, nehogy a juhászok szándékosan idézzenek elő balesetet. Az esett juh bőre a gazdát illette.

ÉDES SAVÓ = A gomolyakészítésre beoltott tej a lecsorgatás után.

ÉTETŐ RÁCS = Lécből készített ala-

csony szénatartó, amit a juhok körülállva, falatonként húzgálták ki belőle a szénát. Így nem tapsták, nem pocsékolták el.

EXPORT BÁRÁNY = A mai nagyüzemi gazdálkodásban előre leszerződik a bárányszaporulatot és húsvét előtti hetekben nagy tételben szállítják a külföldi kereskedő partnereknek. Így pl. a tiszántúli közös gazdaságok 1969 húsvétra 10 000, egész évre 60 000 gyenge bárányt szállítottak. (Népszabadság, 1969. II. 25.)

F

FAKAMPÓ = A juhászkunyhó vályogfalába vert görge faág, vagy faragott kampó, amire tarisznyát, kabátot, egyebet akasztanak.

FAKÖZ = A szín, vagy hodály tetőfái, ún. *szelementák* közt levő távolság, mely a benn elhelyezhető juhok számának meghatározására szolgál. Általában egy faköz 10 juh számára elég férőhelyet jelent. Eszerint nevezték 5–10, vagy ennél nagyobb *faközös* hodálynak, színnek, ami azt jelentette, hogy 50, 100, vagy még több állat fér benne. A gazdaságba újonan belépő tag, ha nem volt elég nagy a hodály, juhai száma szerint toldhatott hozzá, 1–2–3 faközt, ami a továbbiakban állandó jogrészességet jelentett.

FAKÖZJOG = A gazdaság közös épületeit, színeket, hodályokat a tagság közösen építette. A gazdagyűlésen számot vetettek, hogy mekkora legyen, mennyi anyag kell hozzá, mennyibe kerül. Ezt elosztották a faközökkel s az így kapott összeg lett a faköz értéke. Aki a közös épülethez pénzzel, munkával, anyaggal hozzájárult, ennek arányában kapott 1–2, vagy több *faközjog*ot. A faközjog a gazdaság tagjai közt eladható volt, vagy a családban örökölhető. A gazdaságon kívüli személy nem szerezhette meg. Minden egyes *faköz* 10 juh tartására adott jogot a tulajdonosnak. Újonnan belépő tag is szerezhetett ilyen jogot, ha a megállapított összeget a gazdaság pénztárába befizette.

FEJÉS = A tej elvétele az anyajuhoktól. Mint bizonyos jog, vagy bér is szerepel. Némely helyt a gazdáké a vasárnapi fejés, vagy a juhász bére egyik tétele „egy napi fejés". Általános gyakorlat az volt, hogy a juhász kb. 2–3 heti fejést kapott *apadóra*.

FEJŐS NYÁJ = Leellett anyanyáj, melytől a szopós bárányokat eladták, így a tejet nem szoptatják, hanem fejik.

FEJŐRUHA = Ritka szövésű, mosott ruha, amit fejéskor a fejő ráterít az edényre és ezen a ruhán át csorog a tej, hogy a szennyeződést megakadályozza.

FELJÖN AZ IDŐ = Vihar készül. „Ha feljött az idő, behúzódtunk a temető gerádgyába!"

FELLASKÁZ = Szeletekre vág. Az oltó készítéséhez a gyomrot *fellaskázták*.

FELPÉNZ *(felpíz)* = Előleg. A leszerződött juhász *felpízt* vett fel, hogy biztosítsa magát. Jószágeladásnál az alku után a vevő is *felpízt*, más néven *foglalót* adott, jelezve, hogy vételi szándéka komoly.

FELZSENDÜL = Növekszik, hízik. A kövér legelőn „a rossz bárán is felzsendül".

FÉLSZER *(félcer)* = Félereszesre épült, nádtetős épület. Oldala deszka, vagy veszszőfonás. A juhnyáj nyári szálláshelye, udvarokban pedig a szekér, eke stb. tárolási helye.

FÉLSZERJOG *(félcerjog)* = Juhgazdaság közösen épített épületének használatát a tagok hozzájárulásának mértéke határozta meg. Örökölhető és eladható volt. Lényegében azonos a *hodály- és színjoggal*.

FÉREG *(féreg)* = Az állatokon található élősdi, vagy sebben kikelt rovarálca. De így nevezik az apróbb mezei állatokat, egeret, ürgét, hörcsögöt stb. is.

FÉRGÉSZÉS *(férgészís)* = A juhász egészségügyi tennivalója. El kell távolítani a juhokba ragadt kullancsot, vagy a sebben levő álcákat. A juhász fogadásakor kikötötték, hogy a férgészésért külön fizetség nem jár. A gazdák, ha látták, hogy a juhász gondját viseli a nyájnak, étellel, itallal jutalmazták.

FÉRGÉSZŐFA *(férgiszőfa)* = A juhász által készített, mintegy arasznyi hosszú, egyik végén hegyes faeszköz, amivel az élősdieket, vagy a sebben levő nyűveket kipiszkálta. Állandóan magánál hordta a tarisznyában.

FÉSŰS MERINÓI = Ma általánosan tenyésztett juhfajta. Gyapja göndör, vékonyszálú.

FIAZTATÓ = Közvetlen a fialás előtt álló anyajuhok számára készített ketrec, vagy külön ól.

FOGADÁS = Pásztorfogadás. Hagyományos ideje Mihály nap, szept. 29.

FŐGAZDA = A *juhgazdaság* megbízott vezetője. A tagok maguk közül választják három évre, de korlátlan ideig újraválasztható. Nevezik *számadónak, számadógazdának* is, mert az év végi közgyűlésen elszámol a gazdaság évi bevételével, kiadásaival, ismerteti a gazdaság anyagi állapotát.

FŐKÖNYV = A juhgazdaság pénztári könyve, amelybe nemcsak a bevételt, kiadást jegyzik fel, hanem a gazdasági alapszabályokat, pásztorbért, gazdasági eseményt is. Minden év végén lezárják és az elszámolást az *ellenőrök* hitelesítik. A főkönyvet a főgazda vezeti.

FUNDUS = Belső telek. A régi joggyakorlat szerint a fundus nagysága alapján osztották el a legelőjogokat is.

FURCSA = Növendék, serdülő, hirtelenre nőtt. Gyermekre is mondják: „furcsa kis fattyú". Tavasszal akkor hajtják ki a bárányokat, amikor már „furcsák".

FURULYA *(furuja)* = A juhászok maguk készítette hangszere. Általában bodzafát használtak erre, de ritkábban lábszárcsontból is csináltak. A fából készült furulyát *gomolyazsírral* kenegették, hogy „szíp sárga legyík".

FÜLLESZTÉS = Tiltott eljárás a gyapjú súlyának növelésére. Nyírás előtti éjszakára ólba zárják a juhokat és a szellőzőnyílásokat szalmával betömik. Az állatok izzadsága a gyapjúba felszívódik.

FÜRÖSZTÉS = A juhok tisztításának egyik módja. Régen folyóvízben végezték, ma kádakban, előre melegített, fertőtlenítő szerrel kevert vízben.

FÜRÖSZTŐ = A folyónak az a része, amit juhfürösztés céljára kijelöltek és évente használtak. A fürösztő idegen gazdaság is használhatta megállapított bér ellenében.

FÜRÖSZTŐDRANKA = A folyóban való fürösztéskor a folyóvízbe épített kettős korlát arra a célra, hogy közte a juhok egyenként kerüljenek a vizbe.

G

GARÁDGYA *(gerádgya)* = Líciummal, vagy egyéb sűrű növénnyel benőtt határárok. Ezzel kerítették be a szőlőskerteket, temetőt. Rossz időben a *garádgya* alá húzódott a pásztor a nyájjal.

GAZDAKÖNYV = A juhgazdaság pénztári könyve (L: *főkönyv*).

GÁT = Kövesút, műút, melynek a töltése kiemelkedik a mezőből.

GOMBOLYÉK *(gombojík)* = Szorosan összetömörült nyáj.

GOMBOLYÉKBA VÁG *(gombojíkba vág)* = A szétszéledt nyájat a puli szorosan összetereli.

GOMOLYA *(gomoja)* = Megoltott juhtejből készült sajtféle.

GOMOLYAKENDŐ *(gomojakendő)* = Az érlelési idő alatt a gomolyát tiszta, fehér kendőbe takarják, s ezt naponta váltják. Nevezik *gomolyaruhá*nak is.

GOMOLYAZSÍR *(gomojazsír)* = A dézsába gyömöszölt és leszorított túró az érési idő alatt sárga színű zsírt ereszt. Ezzel kenik a juhászok a furulyát.

GUGGONÜLŐ (vagy *seggenülő*) = Olyan hodály, vagy egyéb épület, melynek nincs oldala, hanem ezt a földig érő tetőzet helyettesíti.

GYAPJÚ *(gyapja)* = A juh szőrzete. Átvitt értelemben a rét, kaszáló termése. Az első kaszálást „első gyapjának" nevezik. Ha a kaszálót termésével együtt adják el, úgy egyeznek: „Hadd vigye a gyapját is!"

GYAPJÚPÉNZ *(gyapjúpíz)* = A *mázsálás*kor a gyapjúért kapott összeg.

GYAPJÚS ZSÁK = Az átvevő vállalat által adott bő zsák, amibe a gyapjút *beletapos*sák. Minden zsákban egységesen 80 kg-nak kell lenni.

GYAPJÚTAPOSÁS = Az a művelet, amivel a *gyapjús zsákot* szorosan megtömik gyapjúval.

GYAPJÚTAPOSÓ = A zsákok töltésére két embert alkalmaznak. Az egyik a gerendára függesztett zsákban áll és a gyapjút tapossa, a másik rakja a taposó alá a gyapjút. Piszkos, poros munka, nem szívesen vállalják. A munka végén áldomás jár.

GYÓCCSÚL = Kifeheredik, a só kiszívja. Az oltónak előkészített, feldarabolt disznógyomor a sóban „gyóccsúl", azaz érik, kifeheredik.

GYÖRGY NAP = Szent György nap, április 24. A pásztorbér első részének hivatalos beszedési napja.

H

HARANG = A *vezérörü* nyakán levő nagyobb méretű csengő. Ha a nyájban több *örü* volt, úgy kellett összeválogatni a harangokat, hogy „szípen szóljík".

HASLÁB = A juhok hasán és lábán levő apró, silány gyapjú, amit nyíráskor külön raktak, mert a többi közt rontotta az egésznek az értékét.

HÁLATÁS = A szántóföldön a juhnyájjal való éjszakázás. Ez idő alatt a nyáj a földet megtömöríti, trágyázza. A gazdaság szabályt alkotott a *hálatás* rendjéről és díjáról. Egy hálatásra 1000 juhot számoltak 400 négyszögölnyi területre.

HÁLATÁSI PÉNZ *(hálatási píz)* = A föld tulajdonostól a hálatásért a juhásznak járó díjazás. Általában a tagság nem fizetett, hanem a társuláson kívüliek. A *hálatási pénz* összegét a gazdaság határozta meg és a juhász szerződésében feltüntették. A derecskei gazdaságokban az 1930-as években a hálatási pénz 1 pengő 50 fillér volt éjszakánként. Konyáron étellel, itallal látták el a pásztort, hogy „jól meghálassa", vagyis ne engedje széledni a nyájat a kijelölt területről.

HÁNYÁS = A juhnyáj szétválogatása a tulajdonosok részére. Évente több alkalommal volt, mint nyírás, pásztorfogadás *(Mihály hányás)*, szorulás stb.

HÁZ UTÁNI FÖLD = Konyáron így nevezik a belső fundus arányában osztott, közvetlen a falu mellett levő dinnyés, káposztás, kenderföldeket.

HEVERŐNYÁJ = Vágásra, hizlalásra szánt juhokból álló nyáj. A legsilányabb legelőrészt kapta. A heverőből befogott birkákat darával javították.

HIMLŐ = A juhok fertőző betegsége. Szérumos oltást alkalmaznak ellene.

HODÁLY *(hodáj)* = A juhnyáj szálláshelye. Van oldalas és guggonülő.

HODÁLYJOG *(hodájjog)* = A gazdaság tagjainak a közös épületben való jószágtartási joga. Annak a mértéke szerint változott, ahogy a tagok hozzájárultak az épület költségeihez. A gazdaságon belül örökölhető és eladható volt ez a jog.

HODÁLYGANÉ *(hodájgané)* = A hodályban felgyűlt trágya, amit vagy a gazdaság értékesített a közös pénztár javára, vagy azé volt, aki az almot adta.

I

IRHA = Kikészített juhbőr.

ITATÓ = A folyóvíznek az a része, amely a nyáj állandó itatására alkalmas volt.

ITATÓ LEJÁRÓ = A folyó töltésén készített széles, lassan lejtő lejárat, amelyen a nyáj könnyen lemehetett inni.

J

JÁRÁS = A falu alatti terület, ahol az aprójószág, liba, kacsa, tyúk szabadon járhatott.

JERKE = Az egyéves kort elért nőstény bárány.

JERKETOKLYÓ *(jerketokju)* = Az egy éves kort betöltött, de még nem üzetett nőstény bárány.

JÓZSEF NAP = Március 19., a juhok kihajtásának hagyományos ideje.

JUHGAZDASÁG = A juhtartó gazdák szabad társulása. Élén a *főgazda* áll.

JUHOS GAZDA = Juhtartó gazda.

JUHTOR, vagy JUHBÁL = A juhgazdaság közös vacsorája a főbb gazdasági események alkalmával. Évente többször tartottak *juhtort*. Zeneszóval, tánccal fejeződött be, ezért kapta a *juhbál* nevet is. A főgazda házánál volt és csak férfiak vehettek részt benne.

K

KAMPÓ = Rézből készült a juhászbotra.

KARÁM = Kerített hely a nyáj részére.

KARDALÉSZÁBAN = Gazdátlanul van, rendetlen. A hanyag juhász mellett „kardalészában van a nyáj".

KARISTOL = Kóborol, tilosban jár. „Össze-vissza karistolják a mezőt!"

KASTOS = Vizes, lucskos. A reggeli harmattól „kastos lesz a bárán, oszt hama baja esik".

KÁBA = Kerge, a juhoknál előforduló betegség.

KÁBÁJA = A kergeséget okozó agydaganat.

KÁBÁZÁS = A juh kergeségének gyógyítása koponyalékeléssel.

KÁKÓ = Élesre faragott kampós fa, amivel a kikészítésre kerülő juhbőr belsejét kikaparják.

KÁR = A juhokban, vagy az általuk okozott kárt, ha a juhász hibájából történt, béréből levonták.

KENYÉR = Munkalehetőség, munkaviszony. Hanyag pásztornak ha felmondtak, „kenyér nélkül maradt".

KENYÉRSOR *(kenyírsor)* = A derecskei gazdaságokban régen szokásos szolgáltatás a nyájjuhász részére. A gazdaság tagjai hetenként egymás után sütötték a kenyeret a juhásznak. Hetenként járt 5, ha mindennap kihajtott. Ha valami okból rövidült a munkaidő, erre nem járt kenyér. Az így kimaradt kenyérmennyiséget, mint a gazdaság tényleges vagyonát, az évvégi számadáskor bejegyezték a főkönyvbe és átvitték a következő esztendőre.

KERÜLŐ = Csősz, aki a határt, szőlőskertet őrzi, körbejárja, kerüli.

KÉKKŐ *(kékkű)* = Rézgálic, melynek oldatával többféle juhbetegséget gyógyítottak.

KÉNESŐ *(kényeső)* = Higany, a rühzsír készítéséhez használták.

KÉSTOK = Nyers juhbőrből varrt tok, amit színes fonallal, gyönggyel díszítettek. Száradással megkeményedett,a pásztor ebben tartotta a kését. Nadrágszíjra akasztva hordta.

KIÁLL = Elfárad, nehezen jár. A kis bárány, míg meg nem szokja a járást, estére „úgy kiáll, hogy ölben kell bevinni".

KIESETT A CSECS A SZÁJÁBÓL = Kicseppent a jólétből. A hanyag pásztorra mondták, ha felmondtak neki: „No, ennek is kiesett a csecs a szájából!"

KIHAJTÁS = A nyájnak a gazdáktól való együttes elindítása a legelőre.

KISASSZONYNAP = Szept. 8-a, az anyajuhok fedeztetésének hagyományos ideje.

KISKÖNYV = A juhász részére a gazdaság zsebben, tarisznyában hordható könyvecskét vett. Ebbe jegyezte be a pásztor az észrevételeit, kívánságait. A főgazda elolvasta és a gyűlésen megtárgyalták.

KOCKÁT HÚZNI = Sorsolni, titkosan szavazni. Összehajtott papírra írt számot kalapból kivesznek, így döntenek valamely ügyben.

KOLOMP = A *vezérőrű* nyakába akasztott, bádogból való csengő. A nagyobbat nevezik *harang*nak is.

KOLONC = A gondozatlan juh bundájába ragadt trágya csomó.

KOLLEKTÍV SZERZŐDÉS = Ma már a közös gazdaságok ennek alapján fogadják és bérezik a juhászokat.

KOMENCIÓ = A pásztorok évi bére, amit a gazdaság részükre biztosít, a pénz és természetbeni járandóság együtt.

KOMONDOR = Nagy, erős kutya, amit régebebn a farkasok ellen a nyáj őrzésére tartottak.

KORLÁT = Faragatlan gömbfából készített terelő, amit főleg a fűrésztéskor használtak.

KOS = Tenyésztésre hagyott apaállat juh.

KOSBÁRÁNY = Egy évet betöltött, de fedeztetésre még nem használt bárány apaállat.

KOSNYÁJ = Az apaállat juhokból álló falka, mely a többitől külön járt szept. 8-ig, a fedeztetés megkezdéséig.

KOSPAJTA = Az apaállatok szálláshelye.

KOSPÁSZTOR = A *kosnyáj* őrzésére alkalmazott pásztor, rendszerint kiöregedett juhászt fogadtak erre.

KOSTÖKZACSKÓ = A levágott kos herezacskóját kikészítették, gyönggyel díszítve dohányt tartottak benne. A *késtok* mellett a nadrágszíjra akasztva viselték.

KOSVIZSGA = Az apaállatoknál időszakonként tartott állatorvosi vizsgálat. A fedeztetésre alkalmatlant elkülönitették, a *mustrá*ba került.

KOTOR = Kutat tisztít. Időnként a legelői kutakat *kotor*tatták.

KÖRMÖLÉS = A tavaszi kihajtás előtt a juhász sorra járta a gazdákat és a juhok hosszúra nőtt körmeit szakszerűen levágta, kezelte.

KÖRMÖLŐFOGÓ = Rendszerint élesre köszörült harapófogóval csípték le a hosszúra nőtt paták hegyét.

KUKLIFA = Mintegy 30–50 cm hosszú kerek fa, amit fejőszéknek is használnak.

KUTYAOLTÁS = A vesztettség elleni oltás a pásztorkutyákra is kötelező, de a díját a gazdaság fizeti.

L

LAPOS = Rét, mélyfekvésű legelő.

LAPONYAG = Mocsárból kiszárított legelő. Tavasszal rendszerint víz áll rajta.

LÁBRI = Kiskabát, ujjas. Ha hűvösebbre fordul az idő, a pásztor felveszi a *lábrit*.

LÁTÓFA = A legelőn álló magános fa, melyre könnyen felmászott a pásztor, vagy kerülő, ha távolabb akart nézni. A gémesgutak ágasfájába lépcsőket vágtak és így képezték ki látófának.

LEDOBBAN = A nagy hőségtől megszédül, elbágyad. „Ebbe a nagy hősígbe szegín jószág majd ledobban!" – panaszolja a kánikulában a juhász, mikor a nyáj nem legel, hanem „összefordul", összedugja az orrát.

LEGELŐJOG = A belső telek után járó jószágtartási jog a közös legelőn. Eladható és örökölhető volt; a legelők karbantartási költségeit a legelőjog alapján vetették ki a gazdákra. Nevezték *legeltetési jog*nak, *legelőilletőség*nek is.

LEJÁRÓ = A gémeskút ostora.

LELÓG = Letelik, lejár. Ha valaki nehezen várta, hogy a szerződésben vállalt szolgálati ideje lejáron, azzal vigasztalta magát: „maj csak lelóg man!"

LÉPFENE = Veszedelmes állatbetegség. Az elhullott állatot meg kellett semmisíteni.

M

MALACÁLLÚ BÁRÁNY = Az alsó állkapcsa előre áll s ez akadályozza a legelésben. Az ilyeneket elkülönitik és levágásig moslékot, darapépet adnak neki.

MÁZSAKÖNYV = Gyapjúátvételkor a főgazda által vezetett könyvecske, amibe az egyes mázsálási tételeket írják, majd összesítve fizetik az árat.

MÁZSÁLÁS = A juhgazdaság egyik fontos eseménye, amikor a főgazda a tagoktól egyenként átveszi a gyapjút, majd az egész mennyiséget együtt adja át a gyár képviselőjének. Ez után tartották a *mázsálási tort*.

MEDDŐNYÁJ = Tenyésztésre alkalmatlan juhokból álló falka. Tavasszal a kiverést a meddőnyájjal kezdik, nyáron a legsilányabb legelőrészen jár. Levágás előtt a *meddő*ből kivett állatokat darával, abrakkal javítják. Hívják *heverőnyájnak* is.

MEDDŐHAJTÁS = A tavaszi kiverés legkorábbi időpontja, általában március hónap első hete.

MEDDŐPÁSZTOR = A *meddőnyáj* őrzésére fogadott juhász.

MEGHÍVÓ = A juhgazdaság tagjainak küldött szóbeli, vagy írásbeli értesítés a gazdasági gyűlés idejéről. A főgazda küldi, a kisgazda kézbesíti, vagy szóban elmondja.

MEGÚSZTAT = Folyóvízben, korlát közt juhot fürészt.

MEGÜTI MAGÁT = Megmakacsolja magát, nem megy tovább. Az idegen kapun, vagy karámajtón nehéz beterelni a juhokat, mert ott „megüti magát", nem megy be.

METSZŐ BÁRÁNY = A húsvétra adott gyengebárány régi neve. A községi tisztviselőknek, uraságnak, uradalmi vezetőknek járt ünnepre.

MÉTA = A legelő határát jelző földhányások. Amikor a határjeleket megújították, „métát hánytak".

MÉTELYKÓR = *Májmétely*, a juhok veszedelmes betegsége, az így elpusztult állatot meg kellett semmisíteni.

MIHÁLY HÁNYÁS = Mihály napi, szept. 29-i pásztorfogadás, amikor a nyájat szétválogatták, hazahajtották. Utána ismét kihajtott a juhász, akár megfogadták, akár nem, mert a szerződése a *téli hányásig* szólt.

MOCCAN A JUH = Az anyanyáj párzásra kész. Hagyományos ideje Kisasszony nap, szept. 8.

MUSTRA = Meddő, tenyésztésre alkalmatlan. A kiselejtezett állat *mustrába megy*, majd hizlalják és levágják.

N

NAPI JUH = A legelőjog szerint a naponta kihajtható juhok számát jelenti. De így határozták meg a juhász által fejhető tejmennyiséget is. Az előbbi vonatkozásban 25–30, a zutóbiban 30–35 darabot jelentett. Egy XVIII. századi jegyzőkönyvben is így áll: „Egy napi juha vagyon".

NYÁJ = Együtt legelő állatcsoport. A tárgyalt területen leginkább az *anyanyáj*at értik alatta.

NYÁJPÁSZTOR = Az anyanyájat őrző juhász. Legmagasabb bére a nyájpásztoroknak van, mert övé a legtöbb felelősség is.

NYÁJBÉLI = Ugyanazon juhgazdasághoz tartozó juhosgazda, más néven: *„egy nyájbéli"*.

NYÍRÁS = A juhok gyapjának eltávolítása. Sok gyakorlatot és szakértelmet kívánó munka.

NYÍRÓBANDA = A nyírásra összeállt munkaegyüttes. Vezetőjük a *bandagazda*, akit maguk közül választanak.

NYÍRÓOLLÓ = A juhok nyírására használt speciális acélolló, melynek az élesítését mindenki maga végzi, mert szakértelmet kívánó munka.

NYUGTAT = Kivált az üzetési idő közeledtével nyugtalan a nyáj, nem legel, hanem vándorol, hajtja egymást. Ilyenkor a juhász előttük áll, beszéddel, terelgetéssel csendesíti, *nyugtatja*.

O

ODAÁTALI FÖLD = Konyáron a telek utáni föld, melyet a falutól a Kálló folyó választ el. Többnyire szántóföld, mely a juhászok részére az őszi betakarítás után szabadult.

OLTÓ *(óttó)* = Bárány-, vagy disznógyomorból házilag készített savas hatású szer, amivel az édes juhtejet gomolyának *beótották*, vagyis a tejből kivált a *túró*.

OLTÓ SZER *(óttó szer)* = A himlős juh sebváladékából készített oltóanyag, melylyel az egészséges állatokat beoltva, megelőzték a himlőt.

ÓROS = Mázas cserép, vagy bádog boroskancsó. Ilyenekben szolgálják fel a bort a juhtorok alkalmain.

ŐR A NYÁJ = Nem legel, nyugtalanul jön-megy. Főként, ha vihar közeleg, vagy a párzási dőben. Ilyenkor nehéz a juhász dolga, mert „csak őr egisz nap". Az őröl szó rövidítése. Régen az állati erővel hajtott „szárazmalomban" a befogott jószág megállás nélkül ment, mert az őrlés alatt sem ember, sem állat nem pihenhetett.

ÖREGGAZDA = A juhgazdaság vezetője. A tagok maguk közül választják, megbízatása 3 évre szól, de újra választható (L: *főgazda*).

ÖRÜ = Ivartalanított *kos*. Ha a nyáj vezetésére szoktatják, csengőt, vagy kolompot kötnek a nyakába, hogy hallja a nyáj. Ez a *vezérörü*.

ÖRÜSZER = A fertőtlenítésre használt kreolin, de tréfásan így hívják a bárányheréléskor a juhásznak járó pálinkát is.

ÖRV = Amíg a farkasok ellen a nyáj őrzésére komondorokat tartottak, nyakukra szegekkel kivert bőrövet, *örv*et kapcsoltak, hogy a farkas harapása ellen védje a kutya torkát. Ma a *terelőpuli* csak keskeny szíjat hord, ezen van a *pergő*.

ÖSSZEFORDUL A NYÁJ = A nyári nagy hőségben a déli órákban a juhok körbeállva az orrukat szorosan összedugják, így védekeznek a legyek csípése ellen, melyre különösen az orrán nagyon érzékeny a birka.

ÖSSZEVÁG = A szétszéledt nyájat a puli szoros csomóba összehajtja.

ŐSZI SZORULÁS = Az őszi pásztorfogadáskor behajtják a nyájat, míg a fogadás megtörténik, majd utána újra kihajtanak a hó leesésig, a *téli szorulásig*.

P

PALLÓ = Deszkából készített feljáró a folyóban fürösztött juhok részére, hogy össze ne sározzák a tisztára mosott gyapjújukat.

PÁSZTORBÉR = A gazdaság által meghatározott fizetés, mely magába foglalja mind a pénzbeni, mind a természetbeni járandóságot.

PÁSZTORBÉR SZEDÉS = Évente több alkalommal történik. Tavasszal a pénzfizetés első részét, aratás után a kenyérgabonát és szalmát, ősszel a pénz másik felét és a terményt szedik. Rendszerint a pásztorral megy a kisgazda és felírja, hogy ki mit adott *pásztorbér*be.

PELYVA *(péva)* = Almolásra használt szalma és kalásztörmelék.

PERGŐ = A terelőpuli nyakán levő szíjra erősített egy, vagy több lyukacsos rézgömb, amiben kis vasgolyók vannak,, amik zörgő hangot adnak.

PIPA = Mint mérték, azt a csekély mennyiséget, mint fél decit, jelenti, amit az apadóban levő juh ad egy fejésre. Erre mondja a juhász: „Má nem érdemes fejni, mer csak egy pipával ad".

PITARI VÁSÁR = A háznál történő adásvétel. Kedvelik, mert a jószágot nem kell a vásárra „törni", otthon jobban elkél.

POLC = A juhászkunyhó belső falára deszkából készített tartó, amire az apróbb

holmit, sót, gyufát, kenyeret, szalonnát stb. felrakta a juhász, hogy se a kutya, se az egér ne férjen könnyen hozzá.

PONYVANYEREMÉNY = A gazdaság közös pénztárának hagyományos bevétele, mely abból ered, hogy a gyapjúátvételnél a tagok a maguk gyapjúját kissé bővebben mérték, nehogy az együttes átvételkor súlyhiány legyen. Ez a ráhagyás végül több kilónyi gyapjút jelentett, amit a a gazdaság a nagy ponyváról bemérve, a közpénztárba írt.

PURZSA = Erdélyből származott, régen általánosan tartott juhfajta. Igénytelen, de gyapja sima szálú, durva. Ma már nem tenyésztik.

PÖRKÖLT *(pörgölt)* = Juhhúsból készített húsétel, mely a *juhtor*ok hagyományos étele. Úgy tartják, akkor valódi, ha az egész juh fő a bográcsban, mert a sokféle csont, ín, hús, fej adja meg az ízét.

R

RACKA = Régi erdélyi juhfajta, ma már nem tartják (L: *purzsa*).

REKESZTŐ = Dorongfából, vagy deszkából készített választófal a *hodály*ban.

ROCSKA = Fejőedény, régen fából készült, ma alumíniumból csinálják.

ROSTÁLÁS = Újabb gyakorlat az, hogy nyírás után a gyapjút dróthálón átrázzák, hogy a nagyon apró szál és a por hulljon ki. Így értékesebb.

RÜH *(rü)* = A juhok fertőző betegsége, erős viszketéssel jár.

RÜHZSÍR *(rüsír)* = Régen házilag készített kenőcsös gyógyszer, amit a juhász állandóan magánál hordott. Ma készen kapható.

S

SAVÓ = A beoltott tejből kiválik a *túró* és lecsorog a *savó*. Az édestejből származó savó az *édessavó*, amit szívesen fogyasztanak.

SEGGENÜLŐ = Oldalfal nélküli épület, amelynek a teteje a földig ér.

SÓZÓ = Deszkából készült vályú, vagy ócska edény, amibe sót tesznek és a juhok ebből nyalogatják.

SÜTŐ = Vesszőből, vagy erősebb nádszálból készített nyárs, szalonnasütés céljára.

SZABADTARTÁS = A főgazdának, kisgazdának, a juhásznak meghatározott számú juhot engedélyezett a juhgazdaság, hogy egész éven át ingyen járjon a közös legelőn.

SZABADULÁS = Általában október első hete után, vagy a teljes betakarítással *szabadult* a határ és a legelő. Ezután a juhászok is hajthattak az eddig tilos területre. A falukban dobszóval tették közhírré, hogy mikor szabadul a határ. Ezután a csősz nem felelt a jószágok okozta kárért.

SZALONNABÉR = A juhásznak az állatok arányában a tagoktól meghatározott mennyiségű szalonna járt, mint fizetés. Ezt a juhász bármikor beszedhette.

SZAMÁR = A régi juhászok teherhordó állata. Amikor a lakott helytől távol őriztek, a szamár hátán átvetett zsákban hozták ki hetenként a kenyeret, szalonnát, egyéb szükséges holmit. Napközben a juhásszal járt, szükség esetén hátas állatként használták, ha valahova sürgősen menni kellett.

SZAPPANOS GYAPJÚ = A rosszul tartott, sovány juhnak a gyapja. Csomós, tapadós, az ilyet drágábban nyírták, mert nem haladtak vele.

SZÁMADÓ = A főgazda megszólítása az év végi számadási gyűlésen. Mielőtt megkezdte a beszámolót, a tagok felszólították: „Halljuk a számadót!" Ez esetben nem a jószágok, hanem a gazdaság anyagi ügyeinek felelős számadóját jelenti.

SZÁMOSÁLLAT = A ló, szarvasmarha, de a juh, sertés nem tartozott ide.

SZECSKÁZ = A gyakorlatlan juhnyíró nem tudja egy ollózárásra végigvágni, hanem aprózza, ezáltal a gyapjú apróbb, értéktelenebb. A gazda haragszik, ha *szecskázva* nyírnak.

SZELEMEN = A hodály tetőfája.

SZÉL ALÁ MEGY = Gazdátlanul kóborol. „Mehet a szél alá" – mondták arra a gazdaságra, ahol nincs gondviselő.

SZÍN = Féleresre épített nyári szállás, az oldala dorongfa, hogy a levegő jól átjárja.

SZÍNJOG = A gazdaság közös épületében való juhtartási joga a tagoknak, aszerint, hogy ki milyen mértékben vett részt az építésben, vagy mennyi *színjog*ot vásárolt.

SZORULÁS = A nyájak hazahajtása, amikor a tél beálltával megszűnik a legeltetés.

SZŐRFÉREG = Fertőzéstől eredő állatbetegség, melynek következtében a szőr, gyapjú csomókban kihull.

SZŐRÖS BIRKA = Frissen nyírott juh, melynek még nincs gyapja, csak „szőre". Eladásra kevesebbet ér.

SZŰR = A régi pásztorok hagyományos ruhadarabja. Vásáron vették a szűrszabóktól. Híresek voltak a derecskei és beretytyóújfalui szűrök. Nyáron, ha nagy meleg volt, a juhász feltette a szamár hátára s úgy vitte magával. Az elkötött szűrujjban volt a rühzsír, dohány, pipa, gyújtószerszám s egyéb szükséges holmi.

SZŰRŐ = A fejőedényre alkalmazott sűrűlyukú szűrőeszköz, hogy fejéskor a tejbe ne kerüljön szőr, vagy egyéb szennye-

ződés. Erre a célra mosott fehér ruhát is alkalmaztak.(L: *fejőruha*).

T

TANATOL = Gyárilag előállított rühkenőcs.

TAGTÁRS = A juhgazdaság tagjainak egymásközti megszólítása.

TEJESBÁRÁNY = Olyan szopós bárány, amelyik a tejen kívül más eledelt még nem evett. Ennek a gyomrából készült a legjobb *oltó*.

TELELTETÉS = A gazdaság juhászának és a gazdaság közös juhainak téli tartása a tagság által.

TÉLI HÁNYÁS = A nyáj szétválogatása és hazahajtása a hó leesésekor.

TOKLYÓ = Egy évet betöltött, anyának való bárány.

TORS = A frissen nyírott juh rövid gyapja. A gazda nem hagyta szó nélkül, ha a nyíró „nagy torsot" hagyott.

TÖMÖRÍT = Megtapos, a *hálatás* egyik haszna a trágyázáson kívül, hogy a nyáj *tömöríti* a földet.

TÚRÓ = Az aludt tejből kihevített étel. Több faja ismert: a frissen készült a *gyenge túró*, a dézsában, vederben érlelt *csípős*, vagy *erős túró*. Régebben a szabadkémények deszkapárkányán érlelték a *füstölt túró*t. Általában só nélkül, vagy enyhén sózva fogyasztják, tavasszal gyenge hagymával. A régiek kevertek közé köménymagot is, ez volt a *köményes túró*.

TÚRÓSRUHA = Ritka szövésű tiszta ruha, melyen átcsorgatták a megaltatott és hevített tejet. A savó lefolyt, a túró benne maradt. Ha sarokra hajtva egy oldalát összevarrták, *túrózacskó*nak nevezték.

ÚSZTATÁS = A szabad folyóvízben való fürösztés a nyírás előtt, hogy a gyapjú szép fehér legyen.

ÚSZTATÓ = A folyóvíznek az a kijelölt része, ami állandóan fürösztésre szolgált. A községek bérbe szokták adni olyan gazdaságoknak, ahol nem volt alkalmas folyó.

ÜZETÉS = A kosoknak az anyanyájba való beeresztése a hagyományos időben, szeptember 8-án, Kisasszony nap.

V

VÁGÓ BIRKA = Tenyésztésre nem alkalmas, már vágásra hizlalt juh.

VÁLTÓ = A *bárányváltó*ban megállapított alap összeg.

VERÉSES = A sovány juh pőtyögős bőre. Ha *veréses* a juh, rossz a gyapja, nehéz nyírni, mert az olló hegye beleakad a bőrbe. Nem szívesen nyírják.

VÉRTOLULÁS = A birka agyának vérbősége, *ereléssel* gyógyítják.

ZS

ZSÁKNYEREMÉNY = A gyapjú súlytöbblete a zsákbarakásnál (l: *ponyvanyeremény*).

ZSENDICE = *Édessavó* felforralva.

ZSOMBÉKSZÉK = Fejőszéknek használt, szárított zsombék, kerekre vágva.

Molnár Gyula

DIE TRADITIONELLE SCHAFZUCHT EINES DORFES IM NORD-BIHAR

Im Mittelpunkt der Studie steht die Gemeinde *Konyár*, die an der Begegnung von drei Landschaften, Sárrét–Hortobágy–Nyírség liegt. Der Verfasser benutzte das Archivmaterial der zwei benachbarten Gemeinden, Derecske und Nagyléta, um ein vollständiges Bild über dieses Gebiet schaffen zu können. Die Konyárer Mark bestand bis zur Entsumpfung in wesentlichem Masse aus beschilften, moorigen Gebieten mit wenig Ackerboden. Die Urkunden aus dem 15. Jahrhundert erwähnen schon für Viehhaltung und Weide brauchbare Teile. Ahnlichweise haben wir Angaben aus dem 16. Jahrhundert, als der Grundbesitzer, *István Bocskai* seinen Nachbar über die, aus der Konyárer Weide wertriebenen Schafe klagt. Aus einer Quelle aus dem 17. Jahrhundert geht es hervor, dass die Bäuern ihrem Prister einen Eimer Quark gaben, der auch noch heute gemacht wird. Zur Konservierung des Quarkes benutzt man heute Holzeimer.

Nach der Türkenherrschaft entwickelt sich die Landwirtschaft und besonders die Schafzucht sehr schnell. Die Steuerkonskriptionen aus dem 18. Jahrhundert beweisen die intensive Viehhaltung der Biharer Dörfer. Aus dieser Zeit stammt der Begriff *„egy napi juh"*, was die Zahl der in dem Weiderecht festgelegten Schafe zeigt, im allgemeinen 25–30 Schafe. Als das Haidukentum von Bihar seine Freiheitsrechte verlor, wurde unter anderem auch *Konyár* der Grundbesitz der Eszterházy Familie. Die zum Herrschaftsgut gehörenden Gemeinden gaben dem Gutsherrn nebst den anderen Lieferungen auch den sogenannten „dézsmabárány" (Lammzehnt). Den anderen amtlichen Personen zehnten sie ein Lamm zu Osten.

Laut der Steuerkonskription aus dem Jahre 1713 sind 30 Familien mit 322 Butten Ackerland und 217 Gemeindewiese zusammengezählt worden. Um ihren Viehen ausreichende Wiese zu sichern, pachtete man die, in der Türkenzeit verödeten Mark des benachbarten Dorfes *Fehértó*. Das Konyárer Weideland besteht in unserer Zeit aus den folgenden Teilen: die Weide am Mosó-See 50 kj, am Buzás-See 360 kj, insgesamt mehr als 400 Katastraljoch. Für jede 10 Schafe wird ein Katalstraljoch gezählt. Das *„Legelőjog"* (Weiderecht) ist das Recht nach dem Haus und Boden, das das Mass der Viehhaltung vorschreibt. Dieses Recht war als Besitzstück verkaufbar.

Die Schafzüchter der Gemeinden vereinigten sich zu Schafgenossen schaften, an derer Spitze der, durch die Mitglieder gewählte *„főgazda"* (Hauptlandwirt) steht. Zu einer jeden Genossenschaft gehören 20–24 Mitglieder, 600–1000 Schafe mit dem entsprechenden Grasland. Der Hauptlandwirt fürthe das Wirtschaftsleben, er verantwortete für die finanzielle Lage der Genossenschaft. Alles trug er in das Hauptbuch der Wirtschaft ein. Das bedeutende wirtschaftliche Ereignis beendete man mit dem gemeinsamen Abendessen, mit dem „juhtor" (Schafmahl). Das traditionelle Gerich war das *„Birkapörkölt"* (Schaftpörkölt, saftiges Schmorfleisch), was die Frau des Hauptlandwirtes mit der Hilfe des Schäfers kochte.

Die gemeinsamen Gebäude der Schafgenossenschaft waren: *„szín"*)der Schuppen), *„hodály"* (die Hürde), *„karám"* (der Pferch) und *„pásztorkunyhó"* (die Schäferhütte). Die se wurden gemeinsam aufgebaut. Das Hürderecht war auch verkaufbar. In der Schäferhütte waren die Kleider und die Lebensmittel untergebracht.

Die Schäfer der Wirtschaften waren gewöhnlich Mitglieder alter Schäferfamilien. Der gute Schäfer hatte einen Ruf, er bekam mehr Lohn, als die anderen, aber er musste von der Bewachung, Betreuung und Heilung auch verstehen. Der Zeitpunkt des Schäferlohnes war der *„kenyérnekvaló"* (Brotbedarf), d. h. das Weizen, der Roggen. Der grösste Lohn und die grösste Verantwortung hatte der Herdenhirt. Neben ihm waren noch *„báránypásztor"* (Lammhirt), *„kospásztor"* (Bockhirt) und manchmal *„meddőpásztor"* (Gelthirt) in der Wirtschaft tätig. Zu ihrem Lohn gehörte der *„bárányváltó"* (Lammwechsel). Nach jedem 25 Schaf bekam der Hirt ein Lamm, wenn aber die Zahl die 25 nicht erreichte, zahlte der

Hirt die fehlende Summe zurück. Wenn die Zahl die 25 überstieg, dann bekam er das gleiche. Der Hirt bekam noch Speck, Strock oder Mais, „izike" zu reuern, in manchen Orten noch einen Bundschuh dazu.

Die Kleidung ger Hirten sieht folgendermassen aus: Hut, Hemd, leichter Mantel (lábri), zauschige Hose und Stiefel. In den Hut stecke man als Verzierung eine Kranichfeder. In Sommer trug man ungarischen Bauernmantel, in der Kälte Pelz. Wenn die Herde in der Nacht draussen, auf der Weide blieb, hatte man sich in den pelz eingehüllt. Den Beutel hat man aus dem Fell der gefallenen Tiere gewöhnlich selbst gefertigt. In dem Beutel hatte man das Feuerzeug, das Messer, das Räudefett, andere Heilmittel und manchmal auch die Flöte. Am Prügelende war die Krücke, womit der Hirt das Schaf aus der Herde hereusnahm.

Der treuherzige Mithelfer des Hirtes war der Schäferhund. Einst hatte man zwei Hunde; einen grossen, weissen Komondor zur Behütung und den ungarischen Schäferhund (puli) zur Lenkung. Der gute Hund versteht die Handbewegugen des Hirtes, braucht kein Wort zur Lenkung. Es blieben wenig gezierte Hirtengegenstände erhalten, sie wurden eher an der Messe gekauft, als selbst gemacht.

Einst hielt man das sogenannte *„magyar"*, anders „purzsa" Schaf. Es hatte hartes Haar, seine Lebensweise war bedürfnislos. Heute ist schon überall das Merinoschaf bekannt. Sein Fleisch ist besser ,seine Wolle ist wertvoller. Den Namen erhalten sie nach ihrem Geschlecht und Lebensalter. Die Herde führt mit einer Herdenglocke im Hals das *„vezérönü"* (Hauptschaf).

Die Unterscheidungsmerkmale werden an die Schafe mit Öl bemalt, das ist ungarisch *„bilyogozás"*. Selten wird Pech gebraucht oder das Ohr geschnitten, gelocht.

Wor der Austreibunk wurden die Weiden von Dorn und Unkraut gereinigt, die Tränkplätze und Brunnen ausgeräumt. Wenn die Herde nachts in den Pferch getrieben wurde, gaben die Landwirten Stroh und Spreu zur Stereubettung.

Die Schafe hat man mehrmals in einem Jahr, spätens aber vor der Schur gabedet. Damit entgernte man einerseits die an das Fell gehefteten Zehrwürme, andererseits die Beschmutzung der Wolle. Früher wurden die Schafe im fliessenden Wasser, heute werden sie unter der Aufsicht des Tierarztes in gewärmter Desinfektionslösung gebadet. Ein wichtiges Ereignis der Wirtschaft ist die Schur, die von geübten Händen gemacht wird. Das Schaf soll so geschoren werden, dass die atbgeschnittene Wolle in einem Stück bleibe. Die Schur wird auf einer, auf den Boden ausgebereiteten Becke durchführt, und die zusammengerollte Wolle in Säcke gasemmelt.

Der Hirt zieht den geffallenen Tieren – wenn sie keine Ansteckung hatten – das Fell ab, was er dann abegeden muss.

Die Weidezeit tgeht im Herbst mit der *„Mihály napi hányás"* (Speierei am Mihály Tage) zu Ende. Dann wählen die Wirten ihre Schafe aus der Heide und treiben sie nach Hause.

Die Aufgabe der Hirten ist die Kastration der Bocke, die im Frühling mit den traditionellen Mehoden durchgeführt wird. Die Hoden werden aus dem Hodensack mit Zähnen ausgezogen. Zeitweise desinfiziert und entriecht man den Mund. Eine ansehnliche Einnahmequelle der Schafzucht ist der Milchertrag, die Milchverarbeitung. In den alten Zeiten war sie einer der Gründe der Existens, darum kommt sie in den Preisbrief der Dorfpriester in dem 17. Jahrhundert vor. Die Melke machten die Hirten in dem zu diesem Zweck gefertingen *„kutrica"*. Die Hirten sitzen auf dem zu Hause gemachten *„fejőszék"* (Melkstehl) und melken die Schafe von hinten. Das Melkgefäss war früher aus Holz, heute wird es aus Aluminium gemacht und ist mit Filter versehen. Aus der Milch macht man Quark und *„gomolya"* (Schafkäse). Dabei benutzt man aus Salz und Magen gemachtes *„oltó"* (Labmittel). Das Milchwasser isst man neugewärmt mit Brot.

Der letzte Teil der Studie ist das Fachwörterbuch der Schafzucht. Es ist die Sammlung und Erklärung der, auf dem geforschten Gebiet gebrauchten Wörter und Ausdrücke.

Varga Gyula

A legeltető állattartás kutatásának néhány kérdése (Uradalmi vándorpásztorkodás)

1974 nyarán a Hajdú-Bihar megyei Furtán érdekes pásztorkodási adatra bukkantam. Egy 75 éves egykori juhász, Rácz Lőrinc elbeszélte, hogy az 1920-as években több éven át őrizte a Szeghalom melletti Várhelyi pusztán a *Kárász* grófok örü nyáját s itt az volt a szokás, hogy a meddő és örü nyájakat valamint a hizlalásra szánt ártánokból álló sertés kondákat minden ősszel elhajtották a grófok dunántúli birtokaira, a Bakony erdőbe s ott teleltették ki. Maga az oda-visszahajtás közel hat hónapot tett ki s ezalatt többnyire az utak mellett legeltettek, illetve a grófok közbeeső birtokain meg-megálltak egy-két hetes pihenőre. A hajtás október elején kezdődött s december végére érkeztek a Bakonyba. Indulás előtt a tiszttartó *útlevelet* állított ki a juhásznak, amely a gróf legközelebbi majorságáig szólt. Megfelelő szóbeli instrukcióval is ellátták a juhászt, hogy milyen útvonalon hajtson, hol álljon meg éjszakázni, hol találhat kutat, folyót, ahol itatni lehet stb. A pásztor minden felszerelését szamár hátára *tergenyézték* fel. A felszerelés főként a pásztor gúnyájából állt: nagybunda, egy váltás fehérnemű, egy-két kisebb ruhadarab. Felpakolták a bográcsot, szalonnát, száraz tésztát, sót, paprikát, csobolyót friss vízzel. Mindenből annyit, hogy a legközelebbi majorig elég legyen. Ez az út néha egy-két hetet is igénybe vett, mert lassan, legeltetve haladtak. Ha elérték az útlevélben megjelölt első majort, itt egy-két hetet időztek, kicsit pihentek, élelmet kaptak. Ezalatt a juhok a major őszi legelőit, kaszálókat, tallókat legelték. Ha már a legelő fogytán volt, az itteni tiszttartók is kiadták az útlevelet a következő majorig.

Sajnos, magát az útvonalat már nem tudtuk tisztázni. A juhász egyedül *Átokházát* tudta megnevezni, ahol elhaladtak. Ez a hely a Debrecen–Hosszúpályi közötti erdőben van. Ezek szerint lehetséges, hogy jókora kerülővel, a Hortobágyon át igyekeztek a füredi Tisza révig. A Tiszán s majd a Dunán is kompon szállították át a juhokat. A menetlevél a kompra is érvényes volt, a juhásznak itt nem kellett fizetni, illetve azt az uradalmi tisztek előre elrendezték.

Míg a Bakony erdőt elérték, három-négy helyen álltak meg hosszabb pihenőre. Volt hely, ahol még hodály is várta őket s ha jó legelő volt, akár három hétig is maradtak. Legtöbbször azonban a szabadban éjszakáztak. A Bakonyban a teleltető helyen már előre elkészített sövényből font, egyik oldalán kővel is megerősített karám várta a nyájat. Itt, ha a hó leesett, a juhok némi takarmányt is kaptak. A pásztor számára azonban fedeles építményt nem készítettek, hanem éjjel-nappal a szabadban tartózkodott s bundájába takarózva húzta át a nappalokat és éjszakákat. Ha esett az eső, egész éjszaka nem fekhetett le, hanem állva virrasztott. A juhász a 200–400 darabból álló nyájat több-

nyire egyedül őrizte. Adatközlőm tudomása szerint a sertéskondák mellé mindig fogadtak egy-két bojtárt. A juhász – természetesen – magával vitte puli kutyáját is. Itt azonban a kis puliknak nem sok hasznát vehették, mert féltek az idegenben, a farkasok elől meg egyenesen elmenekültek. Ezért az itteni uradalomban nagytestű, tarka kutyákat is adtak a juhászoknak, amelyek szembeszálltak a farkasokkal.

A telelés lényegében 4–6 hétig tartott. Ezalatt a juhásznak nem sok dolga volt. Ha a tél engedte, naponta megjáratták a juhokat s azok próbáltak az avar közt ehető zöld füvet, makkot találni. Ha nagy hó volt, akkor egész nap a karámban maradtak. A szükséghez mérten naponta egyszer-kétszer a karám mellett előre elkészített boglyákból szénát szórtak a földre. Igaz, ennek egy része kárba veszett, mert a juhok beletaposták a földbe, de az elhullatott trágyával együtt bizonyos védőréteg halmozódott fel, mely a legnagyobb hidegben valamiféle meleget biztosított.

Február második felében, de legkésőbb március elején, mikor elolvadt a hó, ismét kiadták a juhásznak az útlevelet s az kezdte a nyájat hajtani hazafele. Kb. Június végére, nyírás idejére érkeztek haza s a nyarat itt, a várhelyi pusztán töltötték. Itt lakott a pásztor családja az uradalmi cselédlakásokban. Szóval ez volt az *otthona*, holott az évnek kisebb részét töltötte itt el. A feleség s a gyerekek az uradalomban házkörüli napszámos munkát végeztek. A cselédház körül maguk is kis majorságot igyekeztek kialakítani. Mindig volt baromfiuk, legtöbbször egy-két hízó disznót is tartottak. Arra törekedtek, hogy egyszer juhot vásárolva egyéni gazdaságot alakíthassanak ki. (Ez később be is következett.)

Az adatközlő szerint teljesen hasonló módon tartották állataikat más délbihari uradalomban is, csak más volt a hajtások útvonala. Így pl. a Bethlen grófok Erdély felé, a Bihar hegység védettebb lankáira hajtották a juhokat és disznókat teleltetni, az utóbbiakat makkoltatni.

Azt a pásztorkodási formát, amikor a nyájakat egy hosszabb, de meghatározott útvonalon, a különböző évszakok adottságait kihasználva legeltették, a szakirodalom *transzhumáció* néven ismeri. A transzhumációnak természetszerűleg számtalan variációját ismerjük s ezek valamelyike történeti vagy recens anyagban a világ legkülönbözőbb részén felbukkan. A bennünket közelebbről érintő Közép- és Kelet-Európában legtöbb adatunk a Balkán, a Kárpátok és Erdély területéről van. Az itteni hegyes vidékek pásztorai a nyári és téli legelők között néha több száz kilométeres utakat vándoroltak. A Déli-, Dél-keleti Kárpátokból pl. Moldva–Havasalföldre, az Alduna tájára, Közép- és Kelet-Erdélyből pedig az Alföldre jártak a pásztorok teleltetni. A Kárpátok vonulatán néha földrajzilag nem is mindig indokolható meggondolásból a pásztorok vándorlása évszázadok óta folyik s miután e pásztorok egy része *vlach módra* adózott, azaz bárányaik után nem *decimát*, hanem *tretinát* kellett fizetnie, sokan azonosították őket a román nemzetiségű pásztorokkal. A vlach kérdés elvileg már tisztázódott s tudjuk, hogy nem nemzetiségi, hanem egy adóztatási formával állunk itt szemben, bár éppen ezért még több részletkérdés vár megvilágításra.[1]

1 *Takáts Sándor:* Régi pásztornépünk élete. II. A sztrongálás. Rajzok a török világból. II. (Bp. 1915.) 295–318. és IV. Vándorló pásztorok. uo. 332–343; *Veress Endre:* Erdélyiek legeltetése Moldva–Havasalföldjében. Magyar Gazdák Szemléje XXXIII. ért. (1928.) 162–178., 209–228., 289–308; *Földes László:* A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Néprajzi Közlemények II. ért. (1957) 149–156; *Balogh István:* Néhány adat a magyar juhatenyésztés múltjához. DMÉ. 1937. 119–123; *Béres András:*

A téli és nyári legelő közt folyton vándorló juhászokat vidékünkön is megtalálhatjuk. Egyes Szabolcs megyei falvak (Kék, Demecser, Pátroha, Nyirtas stb.) juhászai lakóhelyüktől 100–150 km-re a Hortobágy északi szélén, a bihari szikeken béreltek nyári legelőt. De előbb, kora tavasszal a Hegyaljára tettek egy kitérőt s az erdős lankák korai sarjadását legltették, késő ősszel, amikor a nyári legelőkről hazaérkeztek s a faluk körüli tallókat is végig legeltették, a káposztatermő faluk határát keresték fel s itt a káposztatorzsán javították fel a juhokat telelésre. Gyakran még a tél is más faluk határában érte őket.[2] Újabban Vámospércs, Nyírlugos határában figyeltem meg, hogy a vándor juhászok a tsz-ek kukoricaföldjeit keresik fel ősszel, ahol a le nem vágott kukoricakórót legeltetik, közben az elhagyott kukorica csöveket is összegyűjtik.[3]

A transzhumáció és vándor pásztorkodás rokon fogalmak, s ma már eléggé ismeretes mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomban. Az állatfalkák migrációját feltételező legeltetési formának azonban több fajtája ismeretes. Újabban leginkább a *Wolfgang Jacobeit* által 1961-ben rendszerbe foglalt három főtípust szokták a kutatók alapul venni.[4] Jacobeit megkülönbözteti magát a *transzhumációt*, amikor a pásztorok egy előre meghatározott útvonalon haladva legelőiket az évszakoknak megfelelően folyton változtatják, de családjuk egy állandó lakóhelyen él, az ún. *alpwirtschaftot*, amikor az állatok a telet a telephely (falu) közelében, vagy éppen a falusi istállókban töltik s csak a nyári legelőre hajtják ki őket a havasokba vagy nálunk a pusztákra. Ilyen helyeken a kihajtás, még inkább az őszi hazahajtás rendszerint ünnepélyes ceremóniák között történik. Harmadik forma a *nomadizmus*, amikor a nyájak vándorlásával időnként maga a telephely is költözik, vagyis helyét változtatja. (Ez a forma főként a közép- és kelet-ázsiai sztyeppéken, valamint afrikai arab és néger törzsek között volt tipikusan jellemző.)[5]

Erdélyi purzsások teleltetése a Hortobágyon. Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és Hagyomány XV–XVI. évf. (Debr. 1972–7.) 139–151; A kérdés részletesebb irodalmát közli: *Földes László:* Az állattartás és pásztorkodás magyar néprajzi szakirodalma. Index Ethn. VIII. évf. (1963) 84–89; és *Szabadfalvi József:* Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műv. és Hagy. XII. évf. (Budapest, 1970) 193–214.

2 *Varga Gyula:* Vándorló juhászok a kismarjai sziken. Ethn. LXVII. évf. (1956) 109–123.

3 Saját megfigyelés 1973 telén.

4 *Jacobeit Wolfgang:* Zur Frage der beziehungen zwischen Transhumanz, Nomadismus und Alpwirtschaft. Beiträge zum Völkerforschung Hans Damm zum 65 Geburstag (Berlin, 1961.) Veröfenlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig Heft. 11. 313–322.

5 A kérdésnek igen kiterjedt irodalma van. Mindenekelőtt a Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa (Szerk.: *Földes László).* Bp. 1961.) című kötet következő tanulmányaira támaszkodtunk: *Belényesy Márta:* Viehzucht und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und. 15. Jahrhundert. im. 13–83.; *Dobrowolski Kazimierz:* Die Haupttypen der Hirtenwanderungen in den Nordkarpaten vom 14. bis zum 20. Jahrhundert. im. 113–146.; *Marinow Vasil:* Die Schafzucht der nomadisierenden Karakatschanen in Bulgarien. im. 147–196.; *Vlăduţiu Ion:* Almenwirtschaftliche Viehhaltung und Transhumance im Brangebiet (Südkarpaten, Rumänen). im. 197–242.; *Simonjenko I.:* Almenwirtschaftliche Schafzucht der ukrainischen Bevölkerung in den Waldkarpaten im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. im. 363–388.; *Kopczyńka–Jaworska Bronislawa:* Das Hirtenwesen in den Polnischen Karpaten. im. 389–438. A fentieken kívül: *Dunăre N.:* A juhtartás, illetve pásztorkodás hagyományos típusai a románoknál. Ethn. LXXV. évf. (1964.) 247–272.; *Kral J.:* Die Almwirtschaft in Karpatorussland. Mitteilungen den Geographischen Geselschaf in Wien, 71. (Wien, 1928.) 112–119.; *Morariu T.:* Citeva contribuţiuni le migraţile pastorală actuala din Republica Populară Romînă. Annarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959–1961. (Cluj, 1963.) 39–49.; *Vuia R.:* Tipuşi de păstorit la rominie (sec. XIX– incepul sec. XX.) (Bucureşti, 1960) A magyar szakirodalmat közli: *Földes László:* Az állattartás és pászorélet magyar szakirodalma. (Bp, 1963).

A három forma, természetesen, tisztán ritkán fordul elő, hanem legtöbbször keveredve s különböző variációkban. Az is lehetséges, hogy az egyes formák korszakonként tipikussá válhatnak egy-egy területen. (A népvándorlás kora pl. kedvezett a nomadizmusnak, nálunk a török hódoltság utáni időkben felújult az alpwirtschaft szerű legeltetés, a mai vágatlanul hagyott kukoricatallók kedveznek a téli legeltetésnek stb.) A kutatást sokszor nehezíti, hogy a korábbi leírások nagyon sokszor csak külsődleges jegyeket figyeltek meg, holott bizonyos alapvető adatok hiányában az egész vándorpásztorkodás valahol a ködös romantikába vész. Korábban jellemző volt, hogy maguk a fogalmak is keveredtek. Nomadizmusról beszéltek ott, ahol csak egyszerűen a téli szállás és a nyári legelő közötti állatmozgásról volt szó. Sokan nem vették figyelembe, hogy az ún. nomadizáló állattartásban lényegében maguk az állattartó gazdák nem is vettek részt, hanem fogadott pásztorokkal őriztették nyájaikat, miközben ők maguk falukban, városokban földművelő gazdálkodást folytattak, polgári életformát éltek. De hasonlóan fontos tudnunk azt is, hogy a transzhumáló pásztor alapvető, fő életformája-e a pásztorkodás, vagy pedig a faluban élő, letelepedett földművelő családnak egy-egy tagja, vagy éppenséggel fogadott pásztor az, aki a vándorló nyájat kíséri.

Éppen ezért a külső formai jegyek helyett ma a kérdést nekünk összetettebb formában kell szemlélnünk. Tudnunk kell, hogy mindenfajta legeltető állattartásnak legalább két pólusa van. Egyik maga a *lakóhely*. Az a telep, ahol az állatokat tartó család él, másik a *legelő*, hol az állatok táplálékukat – legalábbis az év egy bizonyos szakaszában – megszerzik. E két pólusnak a milyensége, belső szerkezete, a pólusoknak egymáshoz való viszonyulása és még több más tényező együttesen szabja meg az állattartás tartalmát.

A két pólus mindenikében külön-külön is számtalan és lényegbevágó variációk létezhetnek s e variációk egymással is bonyolult összefüggéseket hozhatnak létre. Nézzük pl. a telephelyeket, ahol az állattartó család él, ahonnan a legelő falkák lényegében kirajzanak s ahova periódusonként visszatérnek. A telephely legtöbbször egybeesik a család lakóhelyével. Ez lehet mezőváros, falu vagy tanya. Az állattartó család főfoglalkozását tekintve lehet paraszt (földműves gazda), zsellér, polgár vagy akár mester, tisztviselő vagy éppen földesúr. Az ő megélhetése, léte szempontjából a legelőn tanyázó állatfalkának különböző súlya, jelentősége lehet. Az ő helyzetüket, pozíciójukat nem lehet tehát a legelőn tanyázó extenzív fajta szempontjából megítélni. Egy jól jövedelmező cívis gazdaságnak, földesúrnak a legelő falka lehet, hogy nem több egyszerű tőkebefektetésnél, míg egy földtelen szegényembernek egyetlen megélhetési forrása. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az extenzív állatokon kívül milyen más jellegű állattartás folyik a gazdaságban. Kismarjában pl. az elmúlt században a szarvasmarhák ridegen tartása csupán egy nevelőiskola volt, melyen szinte minden házkörüli állat életének egy szakaszában át kellett esni, hogy aztán később minél intenzívebben vehessék használ.[6] A debreceni, kecskeméti szilaj gulyákból is időnként igázásra, hizlalásra kifogtak állatokat.

Nem mindegy, hogy a telephelyen milyen a tartott állatok fajonkénti aránya. Míg az erdélyi vlach pásztorok szinte egyetlen állatfajra specializálták magukat, addig a parasztgazdaságokban az egyes állatfajok különböző súllyal vehetnek részt s ezek között az extenzíven tartott falkák több vagy kevesebb jelentőséggel bírtak. A gazdaság, melyből az extenzív falka kiszakad le-

6 *Varga Gyula:* A szarvasmarha egy bihari falu gazdálkodásában. DMÉ. 1969–70. 403–422.

het olyan, amely főként a kihajtott legelő állatok vagyoni súlyára támaszkodik s odahaza csak egy szűkös kis háztartási élet folyik. Máskor egy erős, intenzív földművelő gazdaságnak mintegy élő bankja, tőke tartaléka a szilaj-, félszilaj falka vagy a vándorló juh.

Maga a telephelyszerkezet is lényeges. Vannak mezővárosok, amelyekben a lakóházak közvetlen közelében nem is alakultak ki olyan ólas udvarok, melyek a szilaj falkákat befogadhatták volna, hanem ezek részére külön ólaskertek alakultak. Így maga a fő pólus, a telephely is osztódott. De teljesen nem vált el a belső telek-udvar és az ólaskert, hiszen a család maga szervezte a két pólus között a munkát, az életet. Az állatok az ólaskertből szükség esetén a belső udvarra kerülhettek – mint hízó vagy igás állat –, vagy fordítva. A parasztfaluk jelentős részében ez az osztódás nem jött létre, hanem a belső telek, a porta egyben a teljes állattartás egyik pólusát is jelentette, ahol legalábbis telente az egész jószágállomány egybe gyűlt. Ilyenkor a belső telek néha rugalmasan alkalmazkodott az állattartás rendszeréhez s vagy ún. kettős udvarok jötte klétre,[7] vagy legalábbis a belső telek az állattartás követelményeinek megfelelően tagolódott lakóház-övezetre, istálló-szénáskert övezetre és konyhakertre.[8]

Lehet a telephely tanya is, amely vagy egy városi lakóház tartozéka (ebben az esetben szervezett együttműködés alakul ki a bent élő és a tanyán lakó családtagok, illetve cselédek között), vagy önálló porta, az itt lakó család fő lakóhelye. Ebben az esetben az állattartás övezetét nemcsak a körülzárt tanyaudvar, hanem az itt rendelkezésre álló földterület is megszabja. A szántóföldek közé ékelődött tanyák az extenzív tartás számára nem sokkal jelentenek nagyobb lehetőséget, mint a falusi udvarok (legfeljebb a baromfiak élhetnek szabadon, korlátok nélkül), míg az erdei tanyákat legeltetésre is felhasználható övezetek veszik körül, melyet az ittlakók – legálisan vagy lopva – ki is használnak.

Eddig azonban csak olyan példákat idéztünk, amikor az extenzíven tartott állatok egy önellátó, organikus gazdaság – parasztgazdaság vagy zsellér háztartás – részét képezték. Tudunk azonban arról, hogy már a korábbi évszázadokban is főrangú földesurak, fejedelmek, vagy éppen királyi városok legeltettek hatalmas méretű extenzív nyájakat. Külső formájukat megítélve ezek is éppen úgy lehettek vándorló nyájak, mint a parasztok közös nyájai. Nos, a fent idézett furtai adatközlő arra hívja fel figyelmünket, hogy a vándorló nyájak *telephelye* lehet egy kisebb vagy nagyobb uradalmi szervezet is, amely éppen úgy vándorútra bocsájthat egy-egy falkát, mint a falvak vagy mezővárosok gazdatársulásai vagy ahogy magán parasztgazdaságokból rajzanak ki a vándorló nyájak. A furtai transzhumáló pásztor éppen úgy vándorolt hónapokon át, mint a szabolcsi vándorpásztor vagy a vlach csobán. Itt azonban a nyáj egy jól szervezett, fél országot behálózó uradalom tartozéka. Maga a juhász fogadott cseléd, akinek útját uradalmi tiszttartók írják elő s egyéni szabadsága csupán addig terjed, míg a nyájra vigyáz. Nem maga határozza meg nyájának összetételét sem, szóval munkájával az uradalom által megfogalmazott célokat szolgálja.

A telephely tehát a legeltető állattartásnak az a pólusa, amely megannyi összetevőjével elsősorban megszabja az extenzív tartás lényegét, tartalmát.

7 *Hofer Tamás:* A magyar kettős udvarok kérdéséhez. Ethn. LXXXIII. évf. (1972) 29–52., s az itt közölt irodalom.
8 *Varga Gyula:* im. 385–393.

Nem elhanyagolható tényező azonban a másik pólus, a *legelő* sem. Jól tudjuk pl., hogy az alpwirtschaft jellegű állattartás egyszerű magyarázata az, hogy a helységnek más helyen, távoli pusztákon vagy havasokon volt nyári legelője, így minden tavasszal természetszerűleg megkezdődött a nyájak kitelepítése, ősszel pedig a teleltetőhelyre való költöztetése. Gazdaságtörténetileg igen tanulságos lenne az ilyen kettős birtoklási rendnek a kialakulása is. Tudjuk, hogy a nagy állattartó helységek már a török hódoltság előtt is törekedtek arra, hogy megfelelő nyári legelőket szerezzenek maguknak, s a XV–XVII. századi pusztásodás csak siettette ezt a tendenciát. A nagyobb városok ebben az időben sorra meg is szerzik a maguk pusztáit, s a XVIII. század után már többnyire csak rövid lejáratú bérletek formájában lehet jelentősebb nyári legelőhöz jutni.

Az állattartás formájának meghatározásánál azonban nem annyira a tulajdonjogi viszonyok váltak fontos tényezővé, hanem sokkal inkább a nyári legelők minősége, illetve ennek az eredeti telephelyhez, faluhoz, mezővároshoz való távolsága. Voltak szerencsés esetek, amikor a nyári legelőt sikerült a települések közvetlen közelében megtartani. Ebben az esetben lényegében vándorló forma nem is alakult ki. Hiszen tavaszi kihajtáskor a gazdák kivitték a maguk jószágát a legelőre, itt átadták a pásztornak, ősszel pedig érte mentek. Debrecentől 30–50 km-re voltak a nyári szállások, azonban a várost széles marhahajtó út kötötte össze a Hortobággyal, így szintén nem okozott különösebb gondot a hajtás. Bár a külső szemlélő számára a tavaszi kihajtás és az őszi beverés nem véletlenül tűnhetett valóságos nomád vándorlásnak.

Igazi vándorló állatartás azonban csak olyan helyeken alakulhatott ki, ahol a nyári legelő a téli szálláshelytől több napos, sőt több hetes járóföldre esett. Ilyenkor a hajtást külön meg kellett szervezni. Biztosítani kellett a hajtókat, az útvonalat, illetve útközben a legeltetést, itatást, a hajtók élelmezését. Uradalmak, gazdatársaságok ilyen esetben valóban csupán a szervezés gondját vették magukra, magát a tényleges munkát bérért fogadott pásztorokra bízták. A magatarti kisparasztok, vagy a földdel amúgy se rendelkező, állataik használából élő pásztorok azonban úgy igyekeztek megszervezni a vándorlást, hogy az számukra előnyt hozzon. Legtöbbször a nyári bérelt legelő csupán ürügy, igazoló bizonyíték számukra a hajtáshoz s valójában az útszéli ingyen legelőre számítottak. A legelőbér befizetéséről szóló igazolványukat azért vitték magukkal, hogy útközben az őket igazoltató hatósági személyeknek mondhassák, ide, vagy oda hajtom juhaimat nyaralóra. Ismeretes, hogy vándorló juhászaink olykor nem is bérelnek legelőt, hanem valamely távoli vásárra váltanak igazoló levelet, s az oda-visszahajtás alatt, mely néha heteket vesz igénybe, az utak mentén ingyen legeltettek. Igazolványukra nagy szükség volt, hiszen léptennyomon tilosba keveredtek s minden rafinériára szükségük volt, hogy a különböző nehéz helyzetekből kibújjanak.

Amikor városok, közösségek kénytelenek távolabbi vidékre falkákat hajtani, az útvonalat úgy igyekeznek biztosítani, hogy előre lekötnek bizonyos pihenőhelyeket, ahol bizonyos ideig legeltethetnek. Ingyen legelőket többnyire az útszéli csárdák, fogadók mellett kaphattak. Mint a furtai uradalmi példából láthattuk, az uradalom pontosan azt a lehetőségét használta ki, hogy majorjai Bihartól a Bakonyig, illetve a Bethlen grófok esetében az erdélyi hegyekig úgy hálózták be az országot, hogy hajtás közben az állatok legelhettek.

A jószágtartó család telephelye és a nyári legelő kettős pólusa az állattartás vonatkozásában azonban még tovább bővülhet, s egy harmadik pólus jöhet létre, ez pedig a *teleltetőhely*. E pólus talán legtöbbször egybeesett magá-

val a család szálláshelyével, a faluval Legtöbb faluban – mint arra korábban utaltunk – a családi ház mellett épül ki a teleltetőhely is, mely lehet egyszerűen egy elkerített akol, valamilyen színféleség, vagy éppen istálló. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk azt is, amikor ólaskertes településsel állunk szemben, hiszen az ólaskert lényegében a belső portának a szerves tartozéka, éppen úgy, mint a már véglegesült földművelő tanya. Tudjuk azonban, hogy – legalábbis a közelmúlt századokban – a nyári legelőről az extenzív formában tartott állatokat gyakran nem a településhelyre, hanem egy külön kiépített teleltető szállásra hajtották. Ez a teleltető szállás létrejöhetett akár a nyári legelő egy-egy védettebb helyén. (Ilyenek voltak többek közt a hajdúnánási nagylegelőn, ahova nem egy hajdúszoboszlói gazda is elhajtotta állatait teleltetésre.) Legtöbbször azonban a nyári legelőtől távol, a településekhez közeli védettebb erdőkben, ligetes helyeken alakítottak ki ideiglenes teleltető szálláshelyeket. A teleltető szállásokon gondoskodni kellett valamiféle szárnyékról, jobb esetben fedeles építményekről, s mindenképpen az állatok élelmezésére szolgáló takarmányról.[9] Az extenzív körülmények között tartott állatok ebben az esetben tehát nem a családi telephely és a nyári legelő, hanem a teleltetőszállás és a nyári legelő között vándoroltak. Amennyiben a teleltetőhely és a nyári legelő egybeesett, vagy legalábbis nem nagy távolságra voltak egymástól, akkor lényegében vándorlásról nem beszélhetünk. Ha azonban e kettő távol volt, akkor a hajtásból nem egyszer a szó szoros értelmében vándorlás lett. A szakirodalomból tudjuk, hogy legtöbbször a telelő szállás és a családi telephely között alakul szervezettebb kapcsolat. A telelőhelyen nagyon sokszor már maga az állattartó család szervezi meg az állatok gondozását még akkor is, ha egész nyáron át fogadott pásztor őrizte. De ha fogadnak is teleltető cselédet, a család maga is bekapcsolódik az állatok gondozásába. A telelő szállásokon közvetlenebbé alakul a kapcsolat a családtagok és az állatok között. És ez minden állatfajra vonatkozik, kivéve a makkoltatásra hajtott sertéseket. Ma már köztudomású, hogy a sertéshizlalásnak a korábbi századokban szinte legkézenfekvőbb formája az volt, hogy az uradalmi, vagy közös sertéskondákat elhajtották makktermő erdőkbe, s ott a téli hónapok alatt a sertések annyira feljavultak, hogy vágásra eladhatóvá váltak.[10] A sertésmakkoltatás esetében tehát a családi telephelytől kiinduló s a teleltetőhely felé való áramlásról van szó. Illetve, ha a nyári legelő is távol van a falutól, akkor a nyári legelő – a falu – és a makkos erdő között folyt a migráció. Az említett várhelyi pusztán a nyári legelő és a sertésnyájak állandó telephelye egy helyen volt, tehát innen történt a kisugárzás Erdély felé, illetve a Bakonyba.

A sertés makkoltatás kivételével a pásztorvándorlás természetes útja mindig télen a síkságok, alacsonyabb folyó völgyek felé irányult, télen pedig felfelé a hegyekbe. Kivételesnek tekinthető tehát a furtai példa, amikor a juhfalkát a hegyek felé irányítják ősszel, s tavasszal visszafelé. Hasonló esetet eddig csupán Szabadfalvi József írt le a Zemléni-hegységben folyó juhmakkoltatásról,[11] de ebben az esetben hizlalásról van szó. A mi példánkban a vándoroltatás célja lényegében a teleltetés. Igaz ugyan, hogy a téli egy-két hónap alatt a juhok némileg feljavultak a makkon, de nem kevésbé fontos törekvése volt az

9 *Balogh István:* A jószág teleltetése Debrecenben. (Debrecen, 1938.).

10 *Szabadfalvi József:* Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. Műv. és Hagy. X. évf. (1968.) 55–84.; *Uő.:* Makkoltatás a Zempléni-hegységben. Ethn. LXXIX. évf. (1968.) 62–75.; *Penyigei M. Dénes:* A makkoltatás története Debrecen erdőgazdálkodásában. Magyar Gazdák Szemléje. XLVI. évf. (1941) 299–305.

uradalomnak, hogy a közbeeső majorságok pillanatnyi legelő lehetőségét is hasznosítsa.

Mindebből csupán azt kell látnunk, hogy a vándorló nyájak puszta megfigyelésén túl érdemes mélyebb összefüggéseket feltárnunk. Mivel példánkban nem egyszerűen nyári vagy téli legelőváltásról van szó, ezt a formát *uradalmi vándor pásztorkodásnak* nevezhetnénk. Természetesen, ez tartalmában egészen más, mint a szabolcsi vándorpásztorkodás, akár a vlach, purzsás, kosarazó, vagy más eddig ismertetett forma. Más a tartási cél (meddő juhok gyapjú-, esetleg húshozamának növelése), más a juhtartó uraság és pásztor közötti viszony, általában az egésznek a tartalma. Jellemző, hogy Rácz Lőrinc is, mint több más társa, csupán átmeneti állapotnak tekintette a vándorpásztorkodást, s arra törekedett, hogy magának kisebb falka juhot szerezzen, amelyből családjával megélhet. Később, az 1930-as években ez sikerült is. Ekkor telepedett le Furtán, ahol házat is vett. 1945-ben kapott 8 hold földet, volt ekkor vagy 40 birkája s kezdett gazdálkodni. Később belépett a tsz-be, s itt ismét juhász lett, nyugdíjazásáig. Többé eszébe se jutott, hogy – mint a Szabolcs megyei vándorpásztorok – juhaival vándoroljon. Lényegében tehát uradalmi cseléd volt, akinek az volt a feladata, hogy az uradalom vezetőinek utasításait végrehajtsa. A furtai transzhumáló pásztort tehát nem lehet összetéveszteni tipikus, magatarti vagy paraszti sorstársaival, bár látszólag teljesen hasonló életformát élt, mint azok. Példája arra figyelmeztet, hogy a néprajzi szakirodalom óriási információs anyagát a jövőben erőteljesebben szelektálni kell, hogy az összefüggő rendszereket mélyebben elemezhessük.

11 *Szabadfalvi József:* Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. Műv. és Hagy. V. évf. (1963) 131–143.

Gyula Varga

EINIGE FRAGEN DER WEIDENVIEHZUCHT
(Wanderne Hirte bei Grundbesitzern)

Die einegartigen Momente des wandernden Hirtenwesens an Grundbesitzen konnten aus den Erinnerungen des im Dorf Furta (Komitat Hajdú-Bihar) lebenden 75-jährigen Lőrinc Rácz rekonstruiert werden. Am Einödhof Várhelyi der Grafen Kárász (bei Szeghalom) existierte auch nach dem ersten Weltkrieg die Gewohnheit dass die geiten Schafe des Grundbesitzes im Harbst ins mehr als 300 km eit liegende Bakony – Gebirge (nördlich vom Balaton) zur Winterung getrieben wurden. Das Hin – und Rücktreiben selbst brauchte beinahe sechs Monate. Das Vieh hat unterwegs an den anderen Grundbesitzen des Grafen grasen können, um die lokalen Weiden auszunutzen. Diese Hütungsweise erinnert an das als Transhumation bekannte System, weicht aber von ihm dem Inhalt nach ab. Der Aufsatz will gerade darauf aufmerksam machen, dass man die mit der verschiedenen Migrationen verbundenen Weidensysteme (Transhumation, Alpwitschaft, Nomadenwesen) nicht aufgrund blosser formaler Merkmale beurteilen darf, sondern auch die verschiedenen Pole der Migration und die inneren Faktoren dieser Pole beachten soll. Der Pol ersten Ranges ist die Stätte, wo der Hirt selbst wohnt und seine Familie lebt. Man soll weiter beachten, wem das Vieh gehört, und an was für eine wirtschaftliche Einheit sich die weidende Herde ein Teil eines gut organisierten Grossbetriebe, wo der Hirt nicht mehr als einer der Gutsarbeiter ist. Entscheidende Faktoren können die Weide, bzw. deren Entfernung von der Wohnstätte ud deren Qualität sein. Man soll schiesslich die Linie des Treibens, ihre Eigenart und Qualität beachten. In diesem Fall handelt es sich un die Ausnutzung der fernliegenden Weiden desselben Grundbesitzers, und zwar so, dass man auch die freien Weiden der unterwegs liegenden Grundbesitze zu Nutze zu machen versucht.

Sándor Mihályné

Egy régi berettyóújfalusi ház történetéről

Már nem áll ez a ház a Sárándi köz közepén, a mai Bercsényi utcában. Lebontották 1972 nyarán. Évszázadok viharát átélte: apró ablakszemével látta a vágtató kurucokat, a császári hadsereget s félte az uradalmi darabontokat, akik este megverték az ablakot, hogy gazdája „hajnalban legyik kézbelivel a Morgóban" – töltse a házzal bíró zsellérek tizennyolc napban meghatározott „kézi szolgálatát", amint azt „Berettyóújfalu nevű mezővárosnak 1772. évi Urbáriuma" igazolja. A ház utolsó gazdája, Balog Lajos cipészmester büszkén emlegette és adta át azt az apáról fiúra hagyományozott kengyelt, amellyel hajdúőse Rákóczi Ferencet szolgálta. Hiába küzdöttek a földesúri hatalom ellen az újfalusiak, hajdúszabadságukat nem tudták visszaszerezni, de hittek benne. A helybeli református egyház 1824. évi jegyzőkönyvében egy március 25-én kelt végrendelet „a herceg ellen folytatott per befejeztével visszakapott földről" is rendelkezik.

Az Országos Levéltárban (P. 18. Rep. 53. R. sz. 343.) található egy 1711. X. 19-én kelt levél, melyben gr. Csáky Imre közli Eszterházyval, hogy „a berettyóújfalusiak a maguk emberségéből a dézsmát adni nem akarják s katonai segítséget kér a behajtáshoz, mert a hajdúk fegyverrel támadnak a dézsmaszedőkre." A „város" lakói, a Sárrét többi községéhez hasonlóan földközösségben éltek. A mocsarakból kiemelkedő földekből szabadon foglaltak és időnként újraosztották a szántó területeket. A legelőt közösen, osztatlanul birtokolták. A „kertségekben" (Szillér-kert, Sárostókert, Gacsakert stb.) szőllőt és más gyümölcsöt termesztettek. A borból való „hegy-vám" fizetése érdekében „a jobbágyok szőllőinek száma lajstromba vétetett és amennyi hegyvám a Pozsonyi mérték szerint azoktól járand feljegyeztetett".

Ilyen gazdasági körülmények között építette Sz. Balog András, egy a 310 házzal bíró zsellér közül, (aki az uraságnak 18 nap „esztendőbeli kézi szolgálatot" teljesített, 1 forint árendát és a borból, miután a termés „megakoltatott", kilencedet fizetett), a szóban forgó házat, az ezerhétszázas évek végén . . .

Amikor 25 évvel ezelőtt ismerkedtem Berettyóújfaluval, a község főutcáján kívüli területen (a főutca városias jellegű, zárt házsoros, polgáriasult jómódú lakosokkal) – legáltalánosabb háztípus az ún. kanfaros, nádtetős ház volt. Ezek között felhívta a figyelmemet külső formájával, fakéményével a Bercsényi utcai öreg ház. Megismerkedtem lakójával Balog Lajossal és a házzal: szerkezetével, belső térelosztásával és berendezésével, melyek sok ősi vonást őriztek meg. Többszöri látogatás során mind többet és többet tudtam meg a házra vonatkozóan a hagyományőrző Balog Lajostól. Felhívtam az építményre néhány néprajzos szakember, valamint a helyi, járási és a megyei tanács figyelmét, akiknek segítségével sikerült e pusztuló, már-már féloldalára rogygyant népi emléket a legfontosabb külső és belső tatarozással egy évtizedre

megmentettük és a látogatók, iskolák tanulói számára a múlt beszédes bizonyságául bemutatnunk.[1] Az volt a további tervünk, hogy e házat és annak környékét korhűen rendezzük be és ellássuk a környékről származó népi gazdálkodási építményekkel és eszközökkel, hogy így a sárréti paraszthaz teljes képét és anyagát a szabadtéri múzeum rendezési elvei szerint mutassuk be. Sajnos ez a szép elgondolás nem valósulhatott meg.

A ház leírása

Az épületre vonatkozó adatokat, a korábbi berendezés módját és a formákat Balog Lajos elbeszélése alapján állítottuk össze. A házhoz tartozó telek korábban nagyobb volt, 1/8-os jobbágytelek, és *vesszőből font kerítés* futotta körül. A telek belső végén kiskapu vezetett a kertek aljára. A kiskapun különféle furfangos szerkezetű *tazárak* voltak, hogy a bejárást korlátozzák. Az udvaron gazdasági épületek állottak, valamint *gabonás-, krumplis-, pernyésvermek* mélyedtek a földbe (1. kép).

A ház kissé kiugrik a mai utca vonalába. Feltűnő, hogy az utcára nincs ablak. Ez nem az elzárkózás jele, hanem inkább az, hogy építése idején nem itt volt a közlekedés iránya. Ezt bizonyítja a ma már szintén lebontott Aranyi-féle öreg ház is, melynek szintén nyugatra néző ablaka volt. Ezért tűnik fordítottnak a ház belső becsztása, az általánosan ismert falusi házakhoz hasonlítva. A nádtető meghosszabbításából alakított *ereszajjából* a *pitar*nak nevezett konyhába lépünk. A pitarból jobbra a *komorába,* balra pedig a *ház*nak nevezett szobába vezet az ajtó.

Régen az építkezést nem szabályozták szigorú előírások és tervek. Amikor az új házhoz hozták a vályogot, beérve a telekre a szekérrel, ahol az első vályog leesett, oda építettek, intő jelnek vélvén: jó hely ez, ide építhetünk –, mondták. Ugyancsak szokásban volt a környéken az is, hogy a tulajdonos gazda az utca felé fordulva a fején áthajította a nádkötőtűt; ahova az leesett, oda építettek.

A ház szerkezete és formája, valamint építőanyaga a sárréti „építőkultúrának" nagyon szép példája. Minden fából, nádból és földből készült. Az ilyen építkezés vázának szemléletes példája a nádból *„korcolt"*, tapasztott, később „kontyolt", a baromfiak részére készült ól. De ilyenformán fedték a különböző vermeket is.

E háznak, mint a későbbi *vertfalú* házaknak sem, – nem ástak alapot. A ház falainak megfelelően kb. 15 × 15–20 cm átmérőjű *culápo*kat ástak a földbe, a házfal magasságának megfelelően, a ház szerkezetére, a tér elosztására ügyelve. A ház, vagyis a lakószoba nagysága 3 × 4 m, a „pitaré" 3 × 2,5 m, a komoráé 3 × 1,5 m. A később hozzáragasztott „külső komora" 1,5 m alapterületű. A falak magassága 2,6 m. Az így előkészített váz közeit *„ültették"* be, a falak irányának megfelelően jó köteg (8–10 cm-nyi) erős *veres nád*dal, amit fűzfa vesszővel háromszor megkorcoltak. A sarkokat, a falak találkozási helyét is sással, náddal képezték ki olyan fonással, mint ahogy a sövénykerítést fonták. Az így elkészült nádfalat tapasztották *„bepaticsolták"* kívül néhány cm-es vastagságban sárral. Amikor ez jól megszáradt, *„megkötött"*, vertek rá egy másik réteget mindaddig, amíg a kívánt falszélesség elkészült. Itt a külső falak szélessége bontásnál 60 cm, a belső térelválasztó falak vastagsága 36 cm volt. Ez természetesen nem az eredeti vastagság, hanem az idők folyamán, a sokszori javítás folytán duzzadt ilyen méretűvé.[2]

1 A ház helyreállításához és berendezéséhez segítséget nyújtó Marjai Márton, Takács Károly, Kiss Sándor és Balog János, valamint Molnár Balázs és Ikvai Nándor néprajzkutatók és I. Sándor Ildikó egyetemi hallgató. A ház vendégkönyve a Bihari Múzeum Adattárába került.

2 Az 1772. évi Urbárium XIII. paragrafusa ezt mondja: Minthogy pedig Erdőknek fogyatkozása miatt ezen Mezővárosban a faizás helyett jobbágyoknak a *nádalás* megengedtetik, Uraság által, azért is az urbarialis ölfának helyében minden egyes ház – helyes jobbágy 40 kéve nádat vágni s fönt írt mód szerint kirendelendő helyre vinni tartozzék. Úgy az egész házhelyes ezek proporciója szerint fél, fertály és nyolcad helyes jobbágyok is tartozzanak. Ezért kellett az építményeket nádból készíteni.

Ez a szerkezeti forma a tulajdonos közlésein túl az elbontásnál mutatkozott meg.

Ha elérték a falak kívánt vastagságát, marhatrágyás sárga agyaggal betapasztották, amit még *„pévával"* is jól meggyúrtak. Ennek a folyékonyabb anyagával *„keverccel"* simitolták, készitették elő meszelésre. Ezután rendszerint fehérre meszelték, bár a több cm széles mészréteg lekaparásakor színes festés nyomai is látszottak. Balog Lajos szerint gyermekkorában festették pirosasra az eresz alját oly módon, hogy durva zsákdarabot mártottak az előre elkészített festékbe s azt nyomkodták a falra; így keletkezett az *„erezetes"* festés, amit a későbbiek során mindig – a régi szokásnak megfelelően – fehérre meszeltek.

Az így felépített falakra és a falban levő, egymástól 1 m-nyi távolságra álló culápokon nyugszik a tetőzetet tartó *futógerenda* vagy *koszorúfa,* középen a *mestergerenda* és a *keresztgerendák,* a koszorúfákba beágyazva. Ezekhez kapcsolódtak a nádtetőt tartó szarufák, amelyeket jó nagy faszögekkel erősítettek ösze. A szarufákon nyugszanak a tetőlécek, amelyekhez a nád fűzfavessző *gúzsokkal* van felkötve.

A tetőt lezáró első és hátsó *tűzfalat* vesszőből fonták és sárral betapasztották, rajta szabálytalan elhelyezésben két-két szellőző nyílást, *„macskalikat"* hagytak.

A *pallás*t is letapasztották a már leírt pévás-törekes sárral.

A *pitar* bejárata előtt az *ereszajját* vagy *házelejét* találjuk. Két *culáp* tartotta a fölèje nyúló nádtetőt. Ezen jól látszott a hagyományos, fűzfavesszőkkel felerősített tetőfedési mód és az alkalmazott faszegek milyensége: hosszúsága és vastagsága. Ide gyűjtötték a babot, borsót, napraforgót s itt végezték el azok befejező tisztító munkálatait. Az *ereszajjban,* a bejárattól balra *sárpadka* volt elhelyezve. A ház lakói itt tanyáztak, vacsoráztak jó időben. Nyáron át itt aludt gyékény*dikón* az „ember", a házigazda, vagy a nagyobbacska legény, itt játszottak a gyermekek vagy készítette elő a főzéshez a főzeléket, *kolompírt* a gazdaasszony vagy a nagy, *eladójány* (3. kép).

Az *ereszajj*ból jobbra nyílott a *dutyi*nak nevezett szerszámos-lomos kamora. Ide rakták a kisebb szerszámokat: csépet, ásót, kapát, gereblyét, fejszéket, de néha ide zárták be a kotlós tyúkot csirkéivel, vagy rossz időben a kutya hált benne. Ha a kisgyerek rossz volt, őt is a *dutyiba* dugták be. Ajtaja egyszerű meszelt deszkaajtó, fakilinccsel. Valamikor *kerekes-makkos fazár* is volt rajta, olyan, mint a legutolsó ideig volt a pitarajtón. Az ajtó bal felső sarkán levő lyukba tették a pitarajtó kulcsát, ha elmentek valahová a házból. E külső kamora bejáratától jobra, az ajtó magasságában a falban volt egy mélyedés, amibe mindenféle kéznélvaló dolgot; szeget, patkót, kaszakövet s egyebeket tartottak.

Az ereszajja végén, régi vashordóba gyűlt össze a tetőről lecsurgó víz. Ez az úgynevezett *kapitányvíz,* amit az esetleges tűz oltásához tartalékoltak. Korábban *pemet* (tűzcsapó) és kétágú *tűzvilla* is volt a kapitányvíz mellett.

Az épületnek a lakásba vezető ajtaja, azaz a *pitar*ajtó, az ereszajjból nyílott. Nyáron, lécekből összeállított félajtó: *„veréce"* volt a nagyajtó elé feltéve. Ennek az alkalmazása ma is általános, mivel a nyitott ajtón át a lakás szellőzik, de a kis rácsosajtó megakadályozza, hogy az állatok, aprójószág házba szabadon bemehessen.

A *pitarajtó* egyidős volt a házzal. Vastag, alig gyalult keményfa deszkából készült. Kezdetleges fazárai végig kiszolgálták, épek voltak és működtek. Három zár volt az ajtón: felül egy fogaskerékkel működő, rejtett makkú zár, amelyet kívülről hosszúszárú kulccsal, belülről az egyik tartópántba épített kis makk felemelésével lehetett működésbe hozni. Ezt nevezték *makkos fazárnak.*

Alatta volt felerősítve a hosszúnyelű és a sok használattól már erősen megkopott *kilincs.* Az ajtónak egyszerű becsukására készült, fel- leemeléssel működő faalkotmány. Ez is általánosan használatos, főként az udvarokat elválasztó kerítések kapuján.

A kilincs alatt a *riglit* találjuk ami a felső makkos zárral együtt a biztonságos zárást szolgálja. Belülről egyszerű elhúzással, kívülről a fenti kulcs segítségével volt nyitható. Az ajtó két L-alakú vassarkon fordult, melyre bőrkarikákat raktak, hogy az ajtó a *rámá*hoz pontosan illeszkedjék. A baloldali rámán a záraknak bemélyített, illetve a kilincsnek a kiálló párja található még.

E régi ház korabeli anyagából a *pitar* és annak berendezése maradt meg leg-

szebben. E helyiségbe lépve balról a falba épített *korsószéket* találtuk. Ezen álltak a vizeskorsók, vízzel telt révi vászonkanták, felül a mindennap használt tányérok, cserépfazekak. Az alsó, fiókos (polcos) részbe tejet és egyéb ételféleséget raktak. Előtte szőttes kendő lógott. Az ajtó mögött tartották a zsíros-szalonnásládát. A pitart a *tüstfogó* két részre osztotta. Az első rész mennyezete le volt *„padlásolva"*, tapasztva és lemeszelve. A falakra helyezett gerendákra nádat erősítettek és azt tapasztották le. A *tüstfogó* külső, a bejárattal szemben levő félkörívesen kiképzett falán voltak elhelyezve a csak ritkán használt, díszes tányérok. A belső falába épített kampókra helyezték a kemence szerszámait: *színvonót, pemetét* stb. A belső rész közepén helyezkedett el a *sárkonyhának* nevezett *szabadtűzhely*. Ez a négyzetméternyi területű, hosszában kissé megnyúlt (110 × 90 cm), 70 cm magas *padka* a ház központja volt. Ezen égett a nyíltlángú tűz, rajta a vasháromláb, körülötte a vízzel vagy étellel telt fazekak. A sárkonyha (tűzpadka) jobboldali részében jókora mélyedés volt; ez a *konyhaajja*. Ide rakták a tüzelőfát, a begyújtáshoz való szalmát, de ide dobták, már ha kihűlt s nem főztek rajta, a vasháromlábat is. Sokszor megtörtént – mesélte adatközlőm – hogy egy-egy jámborabb tyúk is ide tojt. „Eriggy fiam, vedd ki a tojást, a tyúk a konyha alá tojt" mondta az édesanyja.

A sárkonyhán, a tűzpadka tetején két bemeszelt tégla állt az ajtóval szemben; ez volt a *szélfogó*.

A tűzhelytől jobbra a fal mellett deszkás *lóca* húzódott. Lábait tapasztott sárgaföldből készítették. Balra a fal mellett volt a katlan, régi rézüsttel. Ebben melegítették mosáshoz, mosdáshoz a vizet, de itt főzték, ha már beszorultak az udvarról, a *kolompírt*, de különösen disznóöléskor tett jó szolgálatot.

A katlan és a kicsit előre ugró kemenceszáj előtt L alakú padka húzódott, ami megszakadt, a *sárkonyha* mellett egy kis részt szabadon hagyva, hogy a katlanhoz lehessen jutni. Erre a *padkára* húzták ki a kemence és a katlan pernyéjét. Itt álltak az *előték* is; ezekre (sárból készültek – nagyon vigyáztak. Ha eltörött, szerencsétlenség jelének vélték. Volt a ház udvarán *pernyés gödör*, ahová a hamut kiöntötték. Ez főleg tűzrendészeti szempontból volt fontos.

A *kemenceszáj* felett balra a falba mélyedt egy tenyérnyi „vakablak", felül félkör alakúra képezve. Ebben tartották a *mécsest, masinát* (gyufát), *gyertyatartót*, gyertyadarabokat. A pitar belső részében, a szemben levő és a jobboldali falon nagy fakampókon sorakoztak a különféle konyhafelszerelések, -eszközök: bárd, szita, szűrők és edények. Mindennek meg volt az állandó helye. Az egész *pitarbelső* fölé borult a *pendelykémény*. Föltekintve bele csonkakúp alakú, csillogó, kormos, fekete oldalfalakat és az eget láthattuk. A kéménybe elhelyezett *füstölő gerendákon* konzerválták az aratásra tartalékolt húsokat. A kéményt vesszőből fonták és betapasztották, hogy tűzállóvá válljék. A kémény közelében a nádtető deszka burkolatú. A tetején X alakú lábakon álló, deszkából ácsolt csapóajtó, *„kalap"* zárta el a *szűkit* a kéménynek, hogy az eső és hó be ne essék és hogy a meleg hamar ki ne „menjék".

A pitarból a balra nyíló ajtón jutottunk a *házba*. Ez az ajtó már újabb darab, vaskilinccsel és -zárral, de több volt 50–60 évesnél. Az ajtó mögött tartották a seprűt, szemeteslapátot. Télen itt állt a káposztáshordó is, míg a káposzta meg nem érett; azután a *kamorába* került. Itt volt felakasztva a falra a *mángorló, súlykoló fa* és az a fogas, melyre a naponta használatos ruhadarabokat: réklit, ujjast, lábrit, gubát vagy szűrt akasztották. A fal mentén volt elhelyezve egy *díszesre festett ágy*, szalmazsákkal, dunyhákkal, kivarrott, csipkézett párnákkal. Ennek a végében egymásra rakva egy nagyobb és egy kisebb tulipános láda. Ezekben állott a fehérneműi és az ünneplő ruhák. Az ablakok (egy-egy a szemközti falon és a *ház* bal oldalán), az adatközlő szerint, még az ő gyermekkorában is jóval kisebbek voltak a mostaninál és középen két szárnyra nyílotak. Mindenik szárnyon két apró ablaktányér adta a világosságot. Az utolsó ablakokat 1925 után készítették. Méretük 40 × 60 cm. Az ablakokban muskátli, rozmaring, kígyóhagyma díszlett.

A bal oldali ablak alatt *rengő*, a másik oldalon *lóca* állt. A kettő találkozásánál a sarokban volt a *kenyérkosár*, ami gyékényből készült.

A lóca előtt, közel az ablakhoz, volt a csíkos, háziszőttes abrosszal leterített asztal, rajta egy nagyobbacska pohár, alatta az ivóvizes korsó.

A *petróleumlámpa*, ha égett, az asztalon állt, nappal az ablakba tették. Körülbelül 50 éves volt a *falióra*, ami a baloldali ablak mellett lógott, mérte a múló idő perceit.

Az ajtótól jobbra a ház első részét a *búboskemence* foglalta el. A *kucik* helyett *berakott spór* volt, amelynek füstjét bádogcső vezette át a pendelykéménybe. A kemence körül *padka* futott, amely a fal mellett *sutban* végződött. Itt aludtak télen a gyermekek, esetleg az öregek. Itt tartották a *kősót*, amit a kemence tetején álló mozsárban szoktak megtörni. A kemence tetején száradt az *aszalón* a kenyérsütéshez készített *morzsóka*, vagy a télire szánt *gyümölcs:* meggy, alma, szilva. A kemencétől a falig 2 ágy húzódott, benne a szalma lepedőkkel letakarva s ezen 1–2 gyapjúpokróc, suba vagy guba darab takarónak.

Az ágyak alatt tartották a lábbeliket, csizmákat, *csizmahúzókutyát*, papucsot.

A szemközti falon, a folyógerenda alatt függött a *téka*. Ez kicsi faliszekrény volt; iratokat, könyvet a felső polcon, alul pálinkát, orvosságot tartottak benne. A téka alatt állott a *komót*, leterítve csíkos kendővel, rajta *findzsák*, poharak, benne *türetvászon*, ruhák s a pénz állott.

A szoba bútorzatát még két festett szék egészítette ki. Ezeket az ágy előtt helyezték el. Képek régebben nem voltak a szobában, egyedül az utolsó tulajdonos, apjának az obsitjára emlékszik, hogy a falon volt. Később került a lakásba „Kossuth Lajos búcsúja a hazától" c. reprodukció.

A mestergerenda közepetáján volt látható az a mélyedés, amibe egy bőrdarab segítségével erősítették a *vetőkarót*, amire a *szűvéshez* szükséges láncfonalat illetve *nyújtott* fonalat *vetették* meg.

Ebben a helyiségben élt és folytatta mesterségét majdnem haláláig Balog Lajos cipész mester. Ez a kismesterség néprajzilag is több érdekességet rejtett magában. Inaséveiben még csak *egyeneslábas* cipőket készítettek. Mindegy volt, melyik lábra húzták a cipőt. A készítéshez is csak egy kaptafa kellett. Ilyen kaptafákat és cipőket lehetett látni a *ház* ajtómögötti részén elhelyezett állványon. Ványolt csizmát is csinált még, egy darab bőrből kiszabva és *„ványolón"* vizesen formálva.

A ház harmadik helyisége a *kamora*. A *pitar*ból egyszerű fakilincses ajtóval nyílott. A falak mellett körben húzódott az *ászok*. Ez vályoglábakra helyezett vastag deszkasor, ami a szellőzőnyílás alatt annyira széles volt, hogy a káposztáshordó is elfért rajta. A többi oldalon kb. 30 cm szélességű; rajta sorakoztak a terményes, lisztes zsákok a falnak döntve. Alája mindenféle lom volt behányva, de itt kaptak helyet az öntöttvas lábasok, kefék, meszelők is. Az ajtótól balra függött a kenyeres *sarogja*, alatta a *sütőteknő* és *kovászoló fa*. Itt kapott éjjeli szállást a macska is.

A *kamora* ajtaja mögötti létrán lehetett felmenni a *pallás*ra. Ide került fel a használaton kívüli szerszám, *szűvő, vetőkaró, rokka, bordák, nyüstök, lakodalmas tazekak*, csorbult *vászonkanták*, amikben a szemes főzeléket (bab, borsó, lencse, köles) tárolták. A szarufákon száradt a házilag főzött szappan. Itt lógott rudakon a szalonna, sonka, kolbász. Amikor a gabonásverem „kiment a divatból", ide raktározták a szemes terményt, *csüves tengerit*. De volt *tengerigóré* az udvaron is.

Ez a sok régi emléket őrző ház pusztult el 1972-ben.[3] Talán majd újra felépül az Országos Szabadtéri Múzeumban, ha ott a régi Sárrét építészeti emlékeit is bemutatják. Nem fejezhetem be rövid írásomat anélkül, hogy ne szóljak röviden a vidék lakóházainak fejlődéséről. A paticsolt, nádvázas építkezés után következett a még mindig egy szobás *vertfalú*, a leírthoz hasonló beosztású ház, majd a módosabbak *két-végű háza*, mely a *tiszta szobával* bővült és két kemencével volt ellátva. Itt gazdagon díszítik a falakat tükörrel, mellé tűzött daru, fácán, páva tollakból, faragott rámás esküvői és katona fényképekkel. A szobákból a gyalogszék, asztalszék, a színes cseréptányérok a pitarba szorultak ki.

3 A lebontott ház bútorait és egyéb felszerelését részben a berettyóújfalui művelődési ház, részben a III. sz. Ált. Iskola őrizte Erdélyi Gábor felügyelete mellett. Leltára dr. Sándor Mihálynénál volt. Az anyag egy része bekerült a Bihari Múzeum gyűjteményébe.

A bútorzat szekrényekkel gazdagodik, a székek száma 4–6-ra nő. Az írni-olvasni tudást a mestergerendán tartott Biblia, Zsoltár, Kalendárium és tintatartó jelezte.[4]

Az utolsó 5–6 év alatt ezeknek az épületeknek is nagyrésze eltűnt, s velük együtt a népi építészet, népi lakáskultúra, oly sok egyéni ízzel gazdagított, életmódhoz szabott, a természeti környezethez alkalmazkodó fehérfalú ház is.

A múlttól való szabadulás óhaja, a hagyományok elfelejtése, a városhoz való hasonulás vágyának beteljesülése a sok egyforma, sátortetős, redőnyös, vörösre festett házat eredményezte. Színesre festett betonoszlopos vaskerítések ezek kiegészítői. A lakásban a modern bútor, villany, gáztűzhely, rádió televízió, hűtőszekrény mutatja a technika vívmányaival való élnitudást, az életmód korszerűségét.

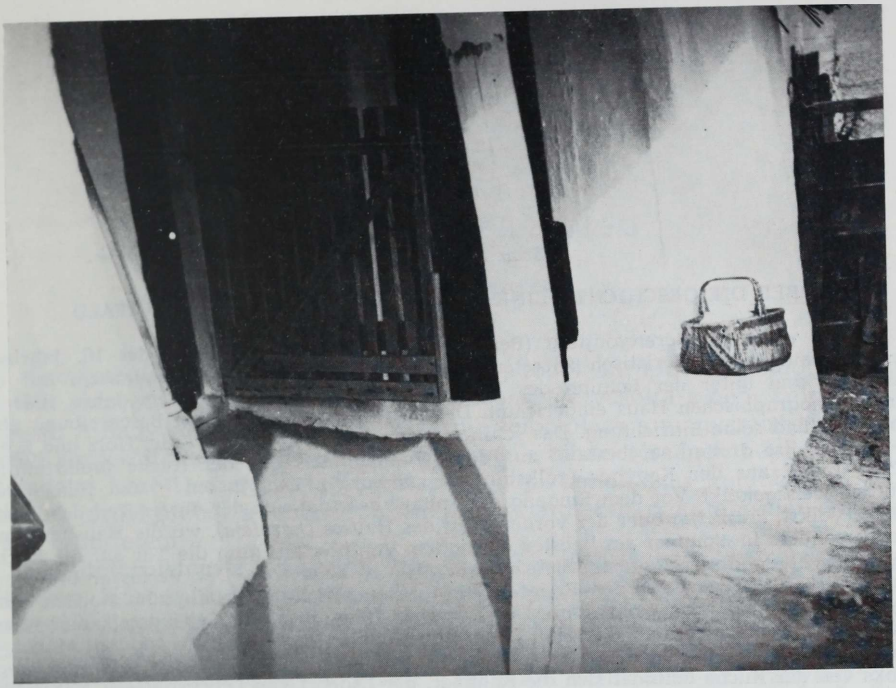
A régi Civitas, Communitas Republica után s a „szegény, nyomorult város''-ból,[5] igazi, állandóan fejlődő, iparosodó, városiasodó településsé vált. Kívánjuk, hogy járjon a fejlődés, előrehaladás útján, de őrizze meg történelmi emlékeit s azokat a haladó hagyományokat, amelyek megszépítik, gazdagítják jövendő életét.

1. kép

4 A sárréti házak építési módjával foglalkozik *Nadányi Zoltán* szerk. Biharvármegye monográfiája is. (Budapest, 1938).

5 *Osváth Pál:* Bihar megye sárréti járás leírása c. mű (Nagyvárad, 1875) idézi a mezőváros jegyzőkönyvéből.

2. kép

3. kép

Frau Mihály Sándor

ÜBER DIE GESCHICHTE EINES ALTEN HAUSES IN BERETTYÓÚJFALU

1972 wurde in Berettyóújfalu (Bercsényi-Strasse 7.) das am Ende des 18. Jahrhunderts gebaute, charakteristisch Sárréter-Typ aufzeigende Bauerhaus abgerissen. Auf die Initiative und unter der Leitung des Verfassers wurde das Gebäude im Jahre 1960 zu einem etnographischen Haus eingerichtet. Der Artikel gibt eine genaue Beschreibung über das Haus und seine Einrichtung. Das schilfbedeckte Haus wurde aus Erde, Holz und Schilf gebaut. Es ist dreiteiling, bestand aus dem Wohnzimmer, aus der Küche (volkstümlich *„Pitar"*) und aus der Kammer (volkstümlich *„kamora"*). Die Aussen – und Innerwände wurden weissgekalkt. Vor dem Eingang der „pitar" befindet sich der untere Teil der Drachrinne (Volkst. *ereszalja*) oder der vordere Teil des Hauses *(házeleje),* wo die Hausbewohner sich besonders im Sommer am liebsten aufhielten. Von hier aus ging die Tür auf die Küche. Die Einrichtung dieses Raumes blieb am allermeisten zeitgetreu. Der Verfasser beschreibt ausführlich den Feuerherd, den Freiofen, die Kücheneinrichtungen, die zum Kochen benötigten Gegenstände. Das Wohnzimmer war der, als Haus genannte Gebäudeteil, hier waren das zierlich gemachtes Bett, die Bank *(lóca),* die bemalte Truhe und die anderen Möbel. In diesem Raum trieb der Inhaber des Hauses, der Schuhmeister *Lajos Balog* sein Handwerk. Links von der Küche befindet sich die Kammer, der Lageort von Lebensmitteln, Naturalien, selten gebrauchten Geschirrn und Küchengegenständen.

Das im Jahre 1960 erneute Gebäude und seine Einrichtung wurde von zahlreichen Besuchern, in erster Linie von Schülern besichtigt. Ein Teil der im Haus befindlichen Stücke, Gebrauchsgegenstände wurde nach der Abreissung des Hauses in das Biharer-Museum eingeliefert.

Korompainé Szalacsi Rácz Mária

A bihari házikenyér

Gazdasági és társadalmi életünkben az utóbbi harminc esztendőben végbement alapvető strukturális változás döntően befolyásolta a népi kultúra alakulását. A hagyományos paraszti életforma felbomlása a magyar néprajztudományt sürgető feladatok elé állította. Megyénk bihari részének néprajzi gyűjtőfeladatai között az egyik legfontosabb a népi táplálkozás kutatása.[1] A táplálkozás tárgyköréből a kenyérsütéssel kapcsolatos bihari kutatásaim eredményeit ismertetem.

Gyűjtőterületem a történelmi Bihar vármegye Hajdú-Bihar megyéhez csatolt része. Három földrajzi tájegység alkotja: a Nagy-Sárrét, a Kis-Sárrét és a Berettyó völgye.[2] A múlt század végéig, a rétség lecsapolásának befejezéséig erősen vízjárta, mocsaras terület volt, a földművelés csak mellékfoglalkozásnak számított. Szücs Sándor így ír erről: „Szántani, vetni csak az aránylag igen kevés ármentes területeket, az ún. szigeteket és az ezek kanyarulatában levő hátakat lehetett, ezekre a helyekre is hajóval vitték be az ekét és hasig érő vízben gázoltatták, vagy ennél is mélyebbre úsztatták be a lovakat. A termést is hajóval lehetett kihozni. Éppen csak hogy megtermett az esztendei kenyérnek való."[3] Ilyen körülmények között a szemestermény tárolása különös gondot fordítottak. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a jó termésű években elvermelt gabonát hosszú ideig károsodás nélkül tartották[4] A terület fő kenyérgabonája a búza, a rozs és a kettő keverékéből származó *kétszeres* volt. Fényes Elek már a múlt század első felében megjelent művében megemlékezett erről: „Bihar vármegyének két fő termelvénye van, tudni illik a' tiszta s a kétszeres búza és tengeri. Ugyanis a' magyar főképpen tiszta 's kétszeres búzakenyérrel, az oláh pedig tengerikenyérrel vagy máléval él."[5]

Az első világháborút megelőző időszakban még a búzáéval azonos nagyságú vetésterületen termeltek kukoricát, amely a kenyérgabona pótlásaként valóban szerepet kapott az emberi táplálkozásban. A rozs vetésterülete fokozatosan csökkent.[6] Újabban a bihari részek fő termelvénye a kukorica, csupán

1 *Varga Gyula:* Megyei néprajzi gyűjtőfeladatok a bihari részen. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1962–64. – (Debrecen, 1965) 69–73.

2 Az alább felsorolt helységekben végeztem gyűjtőmunkát: Ártánd, Bagamér, Bakonszeg, Berettyószentmárton, Berettyóújfalu, Bihardancsháza, Darvas, Hencida, Komádi, Konyár, Körösszegapáti, Nagykereki, Nagyléta, Szentpéterszeg, Szerep, Újléta, Vértes.

3 *Szücs Sándor:* Néprajzi vonatkozások Bihar vármegyében. Bihar vármegye (Szerk.: *Nadányi Zoltán* Budapest, 1938) 164–247.

4 *Iváncsics Nándor:* Terménytartó vermek Berettyószentmártonban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1958–59. (Debrecen, 1960) 111–123.

5 *Fényes Elek:* Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben, IV. (Pest, 1839) 39.

6 *Berényi Dénes:* Mezőgazdaság. Bihar vármegye. i. m. 112–121.

ezután következik a búza. Rozsot csak Újléta, Bagamér és Álmosd határában termelnek.

Gyűjtőterületem határmenti falvainak egy részében román, illetve román eredetű lakosság él. Kenyérgabonájuk búza, kenyérkészítési módszerük megegyezik a magyarságéval. Táplálkozásukban korábban nagy szerepe volt a kukoricadarából készített pépes ételeknek és a kukoricalisztből sütött tésztaféléknek. A kenyeret is málélisztből készítették, csak a kovásza volt búzalisztből. A kukoricakásából és a kukoricalisztből készített eledelek Biharban sokkal elterjedtebbek, mint a szomszédos Hajdúságban – ezt a jelenséget a románság hatásával magyarázhatjuk.

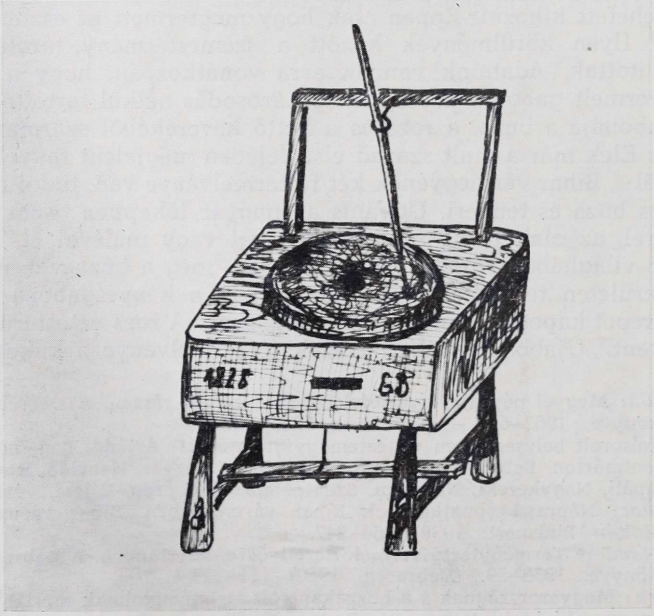
Régebben a szárazmalmokba vitt gabona nagyobb részét *kenyérlisztnek*, kisebb részét *finomlisztnek* őrlették, akkoriban még mindenki a saját gabonájából készült lisztet kapta vissza. Most a bevitt őrlenivaló helyett *cserelisztet* adnak, egy mázsa búzát – a minőségétől függően – a következő arányban cserélnek be:

1. 38 kg kenyérliszt
   25 kg nullás liszt
   25 kg korpa

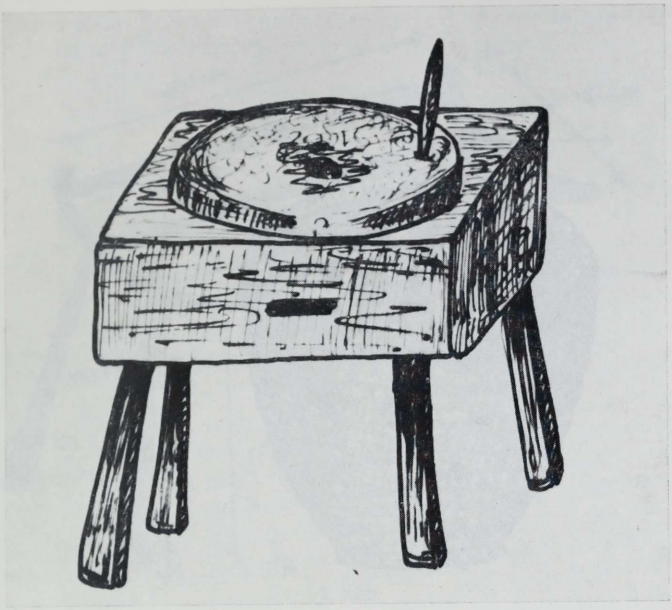
2. 40 kg kenyérliszt
   22 kg nullásliszt
   22 kg korpa

Ha a munkaegységre kapott gabona lisztje fogytán van, akkor az üzletből vásárolnak csomagolt lisztet.

Ínséges időkben a kenyérliszthez kukoricalisztet kevertek, a II. világháború éveiben *málékenyeret* ettek. Ekkor újra használatba vették kukoricaliszt készítésére a kézimalmokat, a *derálókat*, és az őrleményből ismét *vámot vettek*, mint hajdan, amikor gabonalisztet őröltek rajtuk. A még meglevő derálókat most is számontartják minden faluban, állati takarmány készítésére használják is. A legrégibb típusú derálót Berettyószentmártonban találtam, hajtószerkezete a felső kőbe ágyazott fadarab volt. Általánosan elterjedt a *keretes deráló*, amelynek hajtókarja fakeretre van erősítve.

1. kép

2. kép

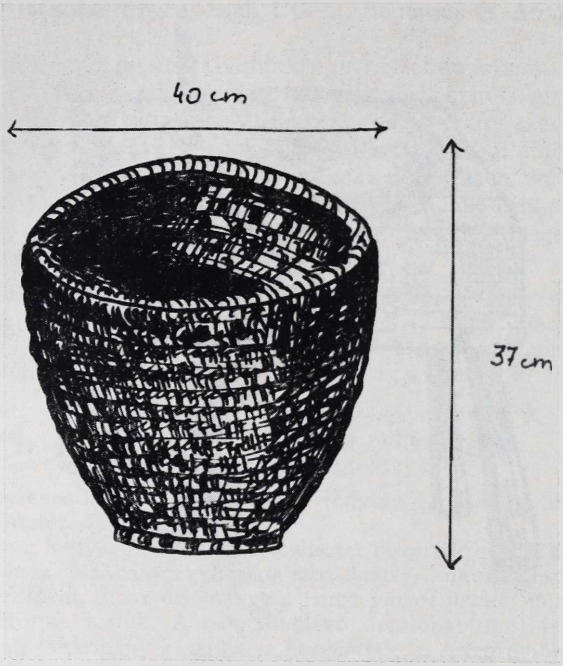
A legfejlettebb típusú, bonyolult szerkezetű kézimalmot Nagykerekiben láttam. Valamennyi kézimalmon megtalálható a *szabályozó,* a kezdetlegesebbeknél csak egyszerű faék, a fejlettebb típusúaknál csavaros szerkezet, amely arra szolgál, hogy a két kő közötti rést nagyobbítani vagy szűkíteni lehessen, aszerint, hogy durvább illetve finomabb őrleményt akarnak-e készíteni (1., 2. kép).

A bihari falvak népi táplálkozásának vizsgálata során mind a mai napig kimutatható, hogy legjelentősebb élelem a kenyér. A bihari kenyérről, sütésmódjáról, táplálkozásban betöltött szerepéről Szücs Sándor közölt adatokat.[7] A leírás különös értékét az adja meg számunkra, hogy a harmincas években és az azt megelőző időkben szokásos kenyérkészítési módot örökítette meg, s a harminc-negyven év alatt tapasztalható változások vizsgálatához nyújt támpontot. Annak ellenére, hogy a kenyérsütés az egyik legnehezebb asszonyi munka, még napjainkban is sokan sütnek háznál, elsősorban az idősebbek és a középkorúak. Ezelőtt tíz évvel még megszólták azt a fiatalasszonyt, aki nem tudott sütni. Egészen új jelenség, hogy mostanában a lányoknak már nem kell keltetlenül megtanulniok kenyeret sütni.

A sütés napja minden háznál elüt a szokványos hétköznapoktól. Az előkészületeket már az előtte lévő napon megkezdik: bekészítik és megszitálják a lisztet, *kovászt tesznek,* sőt sok helyen előre főz is a háziasszony, hogy ezzel másnap ne legyen gondja. Népesebb családoknál hetenként, ahol kevesen vannak, ott ritkábban kell sütni. (Nyáron gyakrabban sütnek, mert több kenyér fogy.) Minden háznál kialakul, hogy milyen időközönként kerül rá sor, s általában a hétnek mindig ugyanazon a napján végzik. Szombatra ritkán hagyják ezt a munkát, egyébként a hét bármely napján lehet.Vasárnap s ünnepnapokon nem szokás, bizonyos napokra pedig határozott tilalom van, így például áldozó csütörtökön, nagypénteken, úrnapján. Az idősebbek úgy tartják, hogy aki úrnapján süt, annak kővé válik a kenyere.[8]

A sütés előtti napon, délután 6–7 óra tájban a háziasszony *megteszi* (megáztatja) a kovászt. Ezután bekészíti a lisztet. A kamarában külön zsákban tartják a kenyér-

7 *Szücs:* i. m. 218–223.
8 *Dám László:* A kővé vált kenyér hiedelme a Nagysárréten. = Ethn. (1968) 429–430.

3. kép

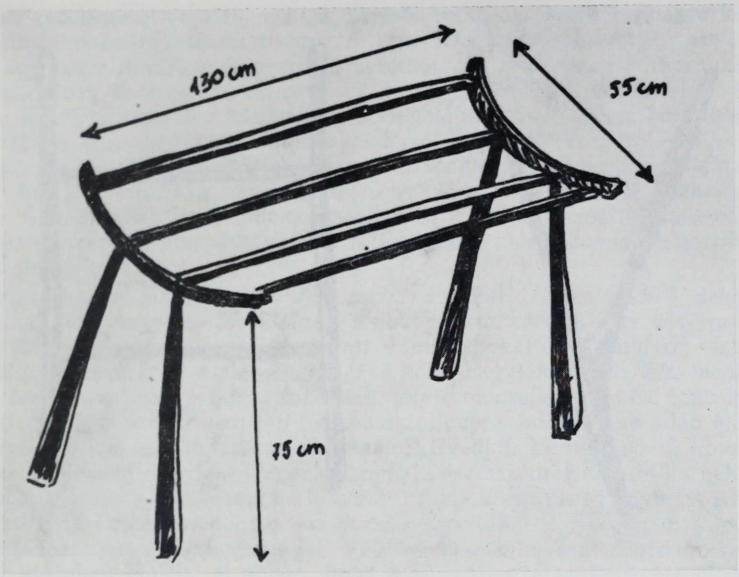
lisztet és külön a nullás- vagy finomlisztet, amelyekből *lisztmérő lapáttal,* vagy egyszerűen marékkal szedik tele a *szaksztókosarakat.* Egy szaksztóba 8–10 kg liszt fér. (Ebből két kenyeret és egy cipót lehet sütni.) Kenyérsütéshez 2/3 rész kenyérlisztet és 1/3 rész finomlisztet mérnek (3. kép).

Télen a kimért lisztet beviszik a szobába, közel teszik a kemencéhez, hogy felmelegedjék, mert a hideg lisztből dagasztott tészta nem kél meg szépen. Ezután beszitálják az eszközöket: *dagasztólábat,* (4. kép) erre kerül a *dagasztóteknő,* (5. kép) *kovászkanalat.* Használat előtt mindent alaposan megtörülgetnek, a szitálás előtt kötényt és fejkendőt kötnek. A szaksztókosarakból marékkal vagy lisztmérő lapáttal szedik a lisztet a szitába, egyszerre csak annyit, amennyit anélkül át tudnak *ejteni,* hogy oldalt a szita peremén kiszóródna. A szitát a dagasztóteknő fölött ütemesen dobálják egyik kezükből a másikba, mindaddig, míg a lisztmennyiség át nem hullott. A visszamaradt szemeket és korpát egy üres szaksztókosárba szórják s később a baromfinak adják, vagy tűzbe vetik.

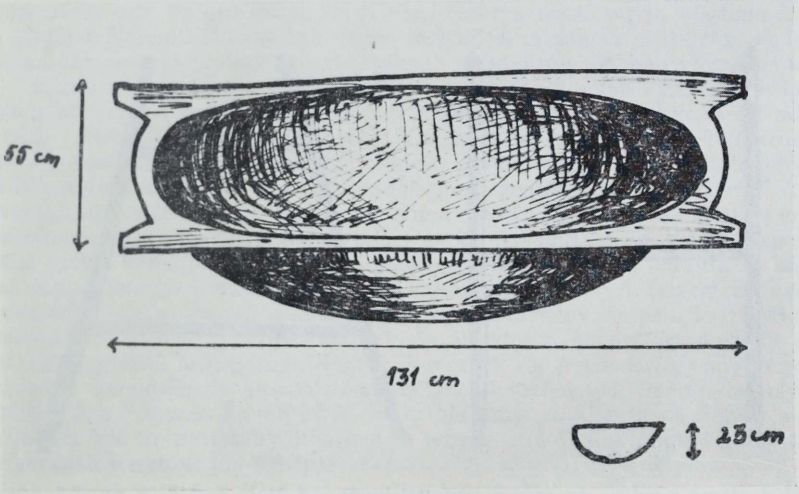
A megszitált lisztet szakasztóabrosszal letakarják. A bolti, csomagolt lisztet nem szokták szitálni.

A *kovásztevés* a kenyérsütésnek az a mozzanata, amikor az előző sütésnél készített kovászt gyári élesztővel elkeverve langyos vízben megáztatják. Biharban a kovászt *morzsókának* nevezik, úgy készül, hogy a bedagasztott kenyértésztából, vagy még korábban, a felvert élesztős kovászból, *anyakovászból*[9] elvesznek egy *kovászkanálra valót,* liszttel összegyúrják, szikkadni hagyják, majd szétmorzsolva, sütőabroszra teregetve megszárítják. A száraz, morzsás szerkezetű kovászt *vászontarisznyában, szütyőben* tartják, szellős, vagy száraz, meleg helyen, súlya 30–50 dkg.

9 *Szücs:* im. 219. Az anyakovász elnevezéséről: „Régi szokás volt, hogy a leány férjhez menvén anyjától kovászgyúráshoz való tésztát kapott. Ezért hívják... ma is anyakovásznak."

4. kép

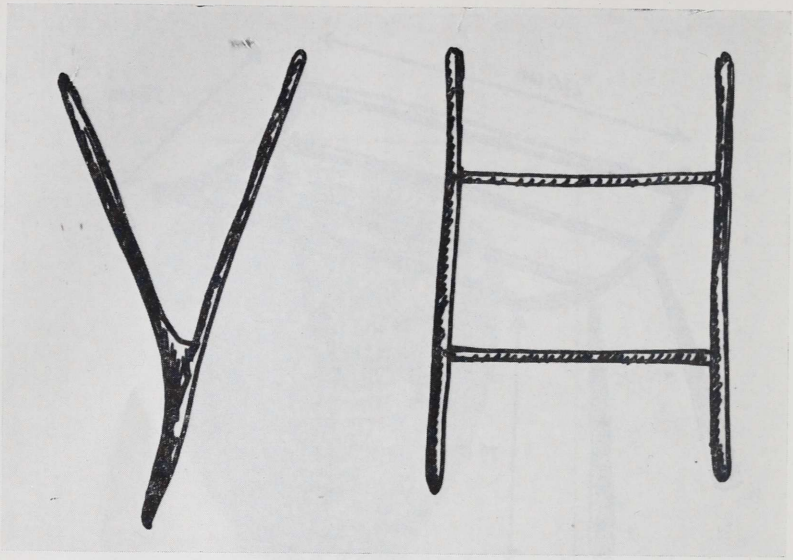
5. kép

Aszerint, hogy a kovásznak valót a liszttel felvert élesztős anyakovászból, vagy a bedagasztott kenyértésztából veszik-e el, három féle módszert lehet megkülönböztetni:

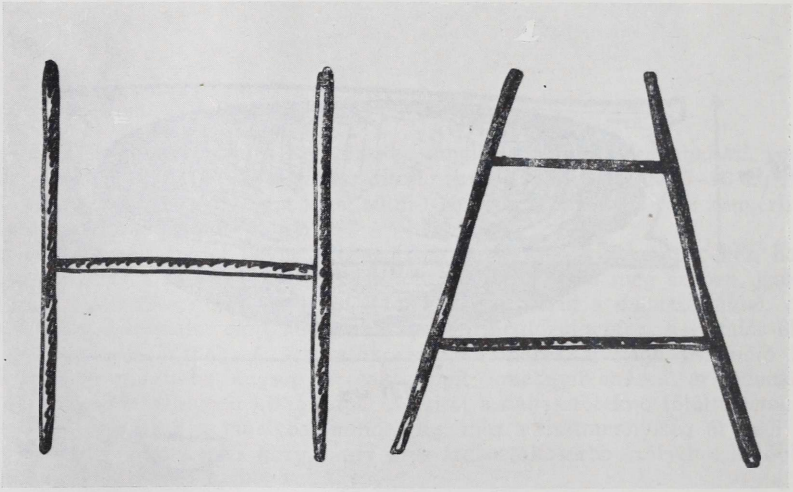
1. Az anyakovászból vett rész erősebb kelesztőanyagnak bizonyul, mert töményebb benne az erjedést létrehozó anyag, azért ebből kevesebb szükséges, ha véletlenül nem kap gyári élesztőt az asszony, az így készült morzsóka beáztatva önmagában is képes megkeleszteni a kenyeret.

2. A bedagasztott tésztából készült kovász hatékonysága valamivel kisebb.

3. Előfordul, hogy az anyakovászból is és a bedagasztott tésztából is tesznek félre kovásznak valót, s összevegyítve gyúrják fel liszttel.

6. kép

7. kép

Az egyes módszerek anyáról leányra öröklődnek. Abban, hogy ki milyen kovászt használ, csak a családi hagyománynak van jelentősége. A gyári élesztő elterjedése előtt – az 1930-as évek második felében kezdett elterjedni és csak a II. világháború után vált általánossá használata – ezen a vidéken is többféle kovászt és kovászolási módot ismertek. A háború előtt, s még a háborús években is a *komlós korpának* nevezett kelesztő anyag használata volt általános. Érdekes, hogy akkoriban már komlót nem is használtak hozzá, az elnevezés egy korábbi anyag és technika emlékét őrizte meg.[10]

10 *Szűcs:* i. m. 220.

A 18. század végéről és a 19. század elejéről becses adataink vannak a kelesztőanyagok változatosságára vonatkozóan.[11] A régi leírásokban olvasható anyagok és módszerek egy része Biharban sem volt ismeretlen, ezt elsősorban a népi emlékezet, a nyelvhasználatban fennmaradt elnevezések és tárgyi emlékek bizonyítják. Idősebb adatközlőim közül többen még használták, de legalább is hallottak a *borhabos élesztő*ről, a *párról*, a *korpakovász*ról, *komlóskovász*ról és *komlóskorpá*ról. Egyik-másiknak a készítésmódját is el tudták mondani.[12] Sok háznál még ma is megtalálható a *komló-*, vagy *párszárítónak* nevezett alacsony szélű, nagy, kerek gyékény- vagy vesszőkosár, az előbbiek tárgyi emléke. Itt-ott még most is használják morzsóka szárításnál. Tulajdonképpen már a kovászfát is a régebbi kelesztőanyagok tárgyi emlékei közé sorolhatjuk.

Kovásztevéskor a morzsókához *egy forint ára bóti élesztőt* (5–6 deka gyári élesztőt) adnak, egy nagyobb fazékban – régebben kifejezetten erre a célra készült és használt *kovászfazékban, vászonfazékban* – másfél, két liter langyos vízben *kovászkanállal* jól elkeverik és meleg helyre téve kelni hagyják. A *megtett, megkóficolt* kovász két óra hossza alatt *feljön* a fazékban, teteje megrepedezik, ha nem ügyelnek rá, ki is futhat. Ha a kovász nem jön fel, annak ellenére, hogy újabb adag élesztővel is *serkentették*, akkor nem tanácsos felhasználni. Ilyenkor kerülne sor a kovász kölcsönkérésére, amit elég nagy szégyennek tartanak, szomszédtól nem is kérnek. A kovász kölcsönadása nincs szokásban, csak közeli rokonok segítik ki egymást ilyen bajban. Arra most is ügyelnek, hogy a kovászból, morzsókából ne vigyen senki, mert ezzel elvinné a kenyérsütés szerencséjét. Valószínűleg a kovász megrontásával kapcsolatos ősi hiedelem emléke él abban, hogy a morzsóka lefényképezése ellen tréfásan, de élénken tiltakoztak adatközlőim.

Kovászolásra este tíz óra körül kerül sor, ekkor a teknő egyik végében a liszt nagyobb részét felhalmozzák, a másik végén mélyedést csinálnak a lisztben, ez lesz a *kovász ágya*. (Az asszonyok dagasztóteknőjüknek mindig ugyanabban a végében kovászolnak.) Télen a kovász ágyát enyhén meleg vízzel leöntik, aztán ráborítják a fazékban megkelt kovászt. A kovászos fazekat kevés langyos vízzel kiöblítik és ezt a levet is hozzátöltik. Nem általános, de előfordul, főleg nyáron, hogy megtört főtt krumplit is tesznek a kovászhoz. A teknőbe öntött kovászt, kovászlevet és krumplit először kézzel *őgyelitik* a liszthez, majd *kovászkanállal, kovászverő kanállal* felverik. A kovász felverését akkor lehet abbahagyni, amikor a massza elválik a teknőtől és erősen hólyagzani kezd, ekkor meglisztezik a tetejét és kelni hagyják. Katolikus öregasszonyok kezük élével keresztet nyomnak rá, mások kezüket magasba lendítik és közben szájukkal cuppogtatnak – ezzel serkentvén a kovász kelését. A felvert kovász, az anyakovász akkor jó, ha *megáll a lábán*, azaz se nem kemény, se nem lágy. Míg kél, *szakasztóabroszt* terítenek rá. Egyesek a teknőn átfektetett *kovászfára* borítják a *sütőabroszt*, hideg időben még párnát, dunnát is tesznek rá. A *kovászfa*, vagy *keresztfa* a *korpakovász, komlóskorpa* használatánál nélkülözhetetlen volt, mert a ráhelyezett szitán szűrték át a korpa és komló levét, funkciója azóta csökkent, sok helyen nem is használják. Két féle típusa ismert Biharban: a természetes V alakú ágból képzett és a létraszerűen összeszegezett (6., 7. kép).

Az anyakovász 4–5 óra alatt kél meg, közben megnézik, s ha a teteje kifényesedett, újra meglisztezik. A dagasztáshoz akkor lehet hozzákezdeni,ha az anyakovász erősen feljött és repedezik a teteje, hajnali 2–3 óra körül kerül sor erre. „A dagasztás a víznek, levegőnek, sónak, kovásznak a liszttel való egybeelegyítésére szolgál, tehát ennek jól elvégzése szabja meg, hogy jó lesz-e a kenyér." – olvashatjuk egy régi leírásban.[13] Feltűnő, hogy a munkamenet egy-egy mozzanata másfél évszázadon át mit

11 *K. Mátyus István:* Ó és új diétetika... I–II. (Posony, 1787) II. 85–87. – *Fábián József:* Értekezés a kenyérsütésről a magyar gazdaasszonyoknak. = Tudományos Gyűjtemény, IV. 1817. 9. – *Nagyváthy János:* A magyar házi gazdaasszony, (Pest, 1820) 69.

12 *Szalacsi Rácz Mária:* A hajdú-bihari kenyér (kézirat KLTE Néprajzi Int. Adattára Debrecen, 1963) 34–36.

13 *K. Mátyus:* i. m. 83.

sem változott. Nagyváthy a mai bihari asszonyokról is írhatta volna az alábbi sorokat: „Éjfél után 2–3 órakor a gazdaasszony felkel, megnézi a kovászt és ha közel van a megkeléshez és meg kezd repedezni, tüzet rak és dagasztani való vizet melegít és bele sót olvaszt."[14] Minden kenyérhez egy *télmarék sót* számítanak, az összmennyiséget – átlagos méretű sütésnél 30–40 dkg – 2–3 liter langyos vízben áztatják. A dagasztást azzal kezdik, hogy a jól megkelt kovászra rászűrik a sós vizet. A szűréshez ritkaszövésű vásznat, vagy alumínium szűrőt használnak. A kovászt a sós vízzel és mind több-több liszttel *elegyítik*, majd fokozatosan adják hozzá a *dagasztóvizet*, mindaddig, míg a teknő egész tartalma ragacsos masszává válik. A dagasztóvíz mennyisége – minden kenyérre külön-külön számítva másfél litert – összesen 5–6 liter szokott lenni. Friss liszthez kevesebb is elegendő. Dagasztáshoz is langyos vizet használnak. Berettyóújfaluból és Konyárról van adatunk arra vonatkozóan, hogy a dagasztóvizet előzőleg felforralták, hogy az esetleges szennyeződéstől megtisztuljon. A liszt vízzel és kovásszal való elegyítését jobbkézzel végzik, balkézből töltik a vizet, ha a kelleténél többet töltöttek, akkor dagasztás közben erősebben kell lisztezni. A ragacsos massza kidolgozása, a dagasztás úgy történik, hogy a sütőasszony először mind a tíz ujjával *összemarcingolja* a masszát, majd összeszorítva az ujjait, öklével jobbról vagy balról indulva *lapítja a tésztát.* Ha jobbról indult, akkor miután *végigöklözte*, a tészta balvégét felhajtja, rá a jobbat, s újra kezdi az *öklözést.* Tízszer, tizenötször kell ilyen módon felhajtani a tésztát és *végigdögönyözni.* Minden egyes felhajtásnál meglisztezik, mert így kevésbé ragad és nem válik a kenyér *szalonnássá.* (Szalonnás a kenyér, ha az alján ragacsos csík húzódik.)

A dagasztást akkor lehet abbahagyni, ha a tészta *leválik a kézről, pukkadozik a kéz alatt, hólyagzik,* s a késsel megvágott tészta belül *likacsos.* A dagasztás verejtékes, fáradtságos és hosszadalmas munka, Biharban is közismert a szólás: *„Addig kell dagasztani, míg az eresz meg nem cseppen"* – amíg a dagasztó asszony homloka meg nem izzad.

Nagygazdáknál, ahol cselédasszonyok sütötték a kenyeret, raffinált módon szorították rá a cselédeket a jó dagasztásra. Berettyóújfaluban egyes nagygazdánék szokása volt, hogy a megszitált lisztbe tíz búzaszemet dobtak, s csak akkor tartották megfelelőnek a dagasztást, ha a cseléd mind a tíz szemet meglelte munka közben. A cseléd nem merte kijátszani asszonyát, mert tudta, hogy ő húzza a rövidebbet, ha fogyasztás közben találják meg a búzaszemeket.

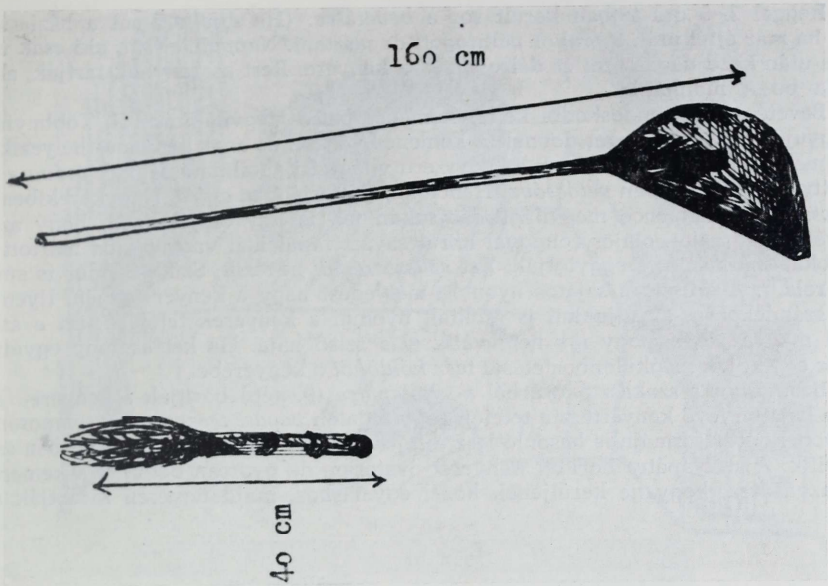
A dagasztás időtartama attól függött, hogy milyen mennyiségű tésztát kell kidolgozni. 10–20 kg lisztből készült tészta dagasztása *két óra ütésig* (két óra hosszáig) is eltart, ilyenkor munka közben 10–20 perc pihenőt tartanak. A dagasztás befejezésekor a tészta tetejét meglisztezik, sokan keresztet intenek rá, aztán leterítik sütőabrosszal. A kenyértészta hidegtől való megóvására különös gondot fordítanak, meleg fedőt tesznek a kovászfára, vagy dunnát borítanak a sütőabroszra.

Amíg a kenyér kél, addig a háziasszony *fűt.* Van, aki dagasztás előtt elkezdi a fűtést, van, aki a dagasztás szünetében. Idősebb asszonyok nagylányukat, menyüket fogják be, de az is előfordul, hogy a férj vagy a nagyfiú segít. Szücs Sándor szerint a fűtés még kimondottan asszonyi munka volt.[15]

A bihari falvakban a kenyérsütő kemencék a házban vannak, télen a szobát ezzel melegítik. Ezelőtt főztek is benne. A régi Sárréten a pákászok kezdetleges, halom oldalába vágott szabadkemencét készítettek, s abban sütötték pogácsaszerű kenyerüket.[16] Kenyérsütéskor szalmával, *izikkóróval* fűtenek, a rétség fennállása idején náddal tüzeltek.[17]

A fűtés kezdetén *egy dugat* szalmát tesznek a kemence egyik *sarkába* (oldalára), mikor *elparázslott,* a *szívanóval* (szénvonó) (8. kép) a másik oldalra hozzák és újabb

14 *Nagyváthy:* i. m. 71.
15 *Szűcs:* i. m. 220.
16 *Szűcs:* i. m. 218.
17 *Dám László:* A lakóház tüzelőberendezése a Nagysárréten. = Műveltség és Hagyomány, X. (Debrecen, 1968) 247–262.

8. kép

dugat szalmát tesznek a helyére. 9–10 dugat szalma kell egy fűtéshez, kóróból 7–8 *nyaláb* is elég. Vigyáznak arra, hogy a kemence egyenletesen melegedjék. Tüzelés közben a *piszkafával* gyakran megigazítják a tüzet, hogy mindenütt egyformán lángoljon. A *pernyét* közvetlen a kenyerek bevetése előtt húzzák ki vízbemártott szivanóval. Ha a szivanó nyomán szikrázik a kemence alja, akkor jól *felfűlt*. Artándon úgy tartják, hogy akkor jó a kemence fűtése, ha a kihúzott parázs helyén a bedobott szalmaköteg *lángrakap*. Miután a *pernyét, hóttpernyét* kihúzzák, nedves pisepről (kis cirokseprű) (8. kép) is megtisztogatják a *kemence fenekét*. A kemence jó vagy rossz állapota, illetve a fűtés nagymértékben befolyásolja a sikeres kenyérsütést. A túlfűtött kemencében megég, a gyengén fűtöttben *elszárad* a kenyér.

Dagasztás után fél óráig a teknőben hagyják kelni a tésztát, közben a tüzeléssel foglalkoznak és előkészülnek a *szakasztáshoz*. Előveszik és a kemence padkájára rakják a gyékényből készült *szaksztókosarakat*, kibélelik *szakasztókendővel* és jól meglisztezik. A régi szakasztókendők mérete 80×50 cm, házivászonból készültek, két szélükön szőttes mintával. A szakasztókendőket csak 3–4 sütés után mossák ki, egyébként minden sütés után kirázzák belőlük a lisztet és összehajtogatva a szakasztókosarakban tartják.

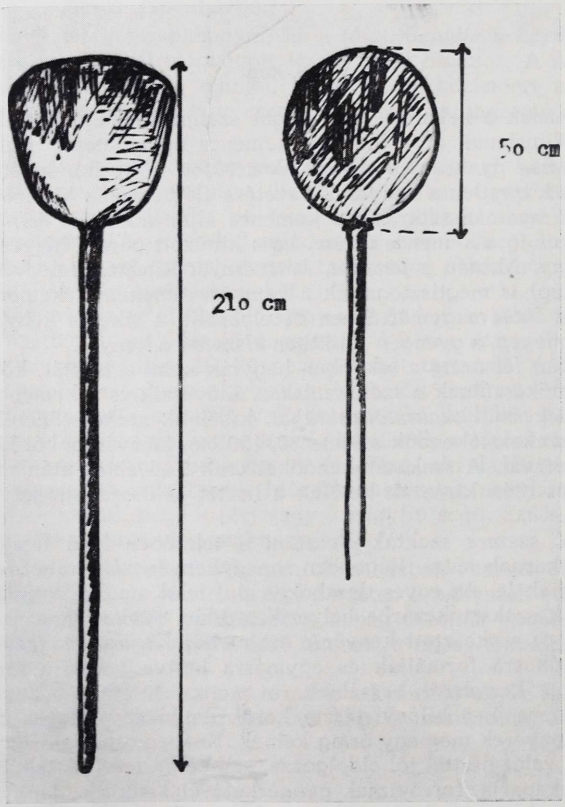
Szakasztásnál *szemre* szokták elosztani a teknőben levő tésztát, annyi részre, ahány kenyeret akarnak sütni. Régebben az *egykenyérnyi* darabot kézzel szakították el, ma késsel vágják le. Az egyes darabokat alul-felöl meglisztezik, jól *meggömbölygetik* és a *kibélelt* szaksztókosárba helyezik, azután rátakarják a szakasztókendő kihajló széleit. Az így szakasztott kenyérre azt mondják: *laposan szakasztott*. Ha a kenyértésztát hosszúkásra formálják és egymásra hajtva teszik a szakasztóba, akkor *tejesen szakasztott* kenyérről beszélnek.

Egy-egy kosárba 4–5 kilónyi tészta kerül, ennyi egy átlagos házikenyér súlya. A kiszakasztott kenyerek még egy óráig kelnek. Közben a háziasszony befejezi a tűzelést, a kovásznak valót liszttel jól eldolgozza, szikkadni teszi. A teknőre ragadt tésztát *vakarókanállal* lekaparja, forróvízzel, gyökérkefével kisúrolja, langyos vízzel kiöblíti és szárazra törli a dagasztóteknőt. Végül sorba rendbeteszi és helyrerakja a kenyérsütéskor használatos eszközöket. Ha a kenyértésztából lángost, lepényt, dübbencset is süt, akkor gyúródeszkát készít és a tésztával foglalkozik.

Reggel 7–8 óra tájban került sor a *bevetésre.* (Ha *éjjelivel* süt a háziasszony, azaz ha már éjfél után 3 órakor nekifogott dagasztani. *Nappalival süt,* aki csak reggel 6 óra után kezd dagasztani és délre sül ki a kenyere. Rest asszonynak tartják, aki így osztja be a munkát.)

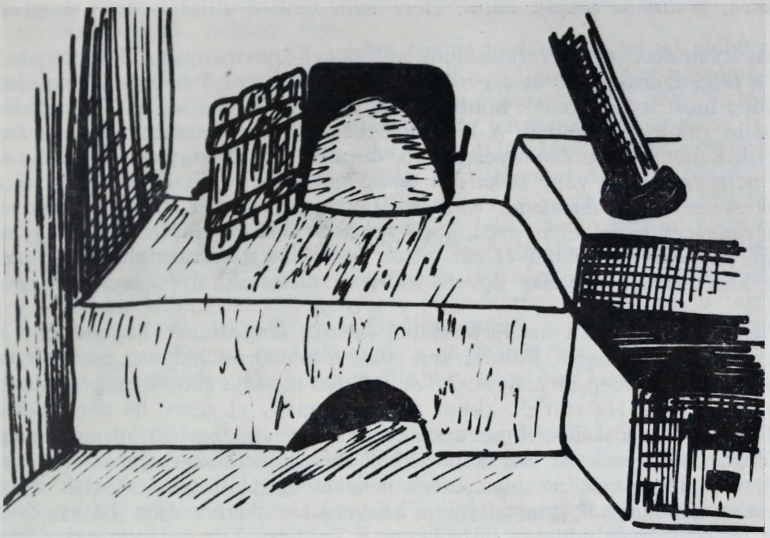
Bevetés előtt gondoskodni kell a kemence belső megvilágításáról. Többnyire kis meggyújtott szalmaköteget dobnak a kemence végébe és anak fényénél helyezik egymás mellé a kenyereket. Ennek az egyszerű világítási alkalmatosságnak *csóva* a neve, Berettyószentmártonban *vetőcsóva,* Hencidán, Gáborjánban *csúca,* Nagykerekiben *szalma csutak.* A kemence megvilágítását sokan ma is úgy oldják meg, hogy az első kenyérbe nádszálat, olajos ronggyal körülcsavart fapálcikát vagy olajba mártott kóró darabkát szúrnak és meggyújtják. Ezt *szusztorának* nevezik, Szücs Sándor is említést tesz róla.[18]. A szusztora sajátos nyomot, mélyedést hagy a kenyér tetején. Ilyen nyomot szándékosan, az ujjukkal is szoktak nyomni a kenyerek tetejébe, ezt a szokást azzal magyarázzák, hogy így nem válik el a felső haja. Ha két asszony együtt süt, akkor egyikőjük megkülönböztetésül tesz *köldököt* a kenyerébe.

Bevetéskor a szakasztókosárból a *sütőlapátra* (9. kép) borítják a kenyeret. Egyesek a lapáton levő kenyértészta tetején vagy oldalán *vágást tesznek,* így a laposan szakasztott kenyér formája is hasonló lesz a fejesen szakasztottéhoz; sülés közben szépen felnyílik. A sütőlapátra borított kenyeret óvatosan, de gyorsan betolják a kemencébe, vigyázva arra, hogy ne kerüljenek közel egymáshoz, majd ügyesen kirántják a ke-

9. kép

18 *Szűcs:* i. m. 220.

10. kép

nyér alól a lapátot. Ilyen módon egymás után *behajigálják* a kenyereket, a nagyobbakat hátra, a kisebbeket és a cipót előre. A kemencében való elhelyezésnek a kiszedés szempontjából van jelentősége. A kisebb kenyér, cipó vagy lepény hamarabb kisül, korábban lehet kivenni, s ha elől van, könnyebb hozzáférni.

Bevetés után a *kemence szájára* kerül az *előte* (előtét) és bezárják a kemence ajtaját (10. kép). Idősebb asszonyok ilyenkor sütőlapáttal keresztet intenek a kemenceajtóra és azt mondják: „Áldja meg az Atya, egye meg a fia", vagy csak annyit: „Na, hálá Istennek!" Ezzel jelzik, hogy túl vannak a munka nehezén. A sütés befejező mozzanatához egyéb szokások is járulnak, van aki *csücsörít a szájával, hogy a kenyereket húzza fel a kemence.* Mások a szoknyájukat combjuk között meglebbentik, s azt mondják: – „hasadj fel!" E szokásnál félreérthetetlen a cselekvés analógián alapuló karpogónikus jellege.[19] Szinte általános, hogy a szakasztókosarakat egymásra rakják, azért, hogy magasra nőjön a kenyér. Szentpéterszegen hallottam, hogy az asszony ugrik egyet, ugyanilyen célból. Gyakori szokás, hogy a nyelén álló sütőlapátot megforgatják, azért, hogy szépen süljön a kenyér. A szokások eredetét kivétel nélkül azzal magyarázzák: „így csinálta anyám is". A szakasztókendőkről a kemence szája előtt rázzák le a lisztet, majd gondosan felseprik és tűzre teszik, ez a liszt szemétbe sohasem kerül.

Bevetés után 15–20 perccel leveszik az előtét és ha sütöttek lángost vagy vakarót, az ilyenkor kihúzzák a szívanóval. Kis égő csóvát dobnak a helyére, hogy megnézhessék, *hogyan áll a kenyér?* A jó kenyér már ekkor *felhúzódik, felhasad,* a rossz ellaposodik. Egy óra múlva kerül sor a *kenyerek meghúzgálására.* Ekkor már a cipót is ki lehet szedni. A kenyereket szívanóval *megmozgatják,* elhúzzák eredeti helyükről, hogy egyenletesen süljenek, s még egy óra hosszáig benthagyják a lezárt kemencében.

A kisült kenyereket *szívanóval szedik ki.* A frissen sült kenyér tetejét nedves kézzel, vízbemártott ruhával vagy piseprűvel, *tallusepr*ű*vel* megmosdatják, vagy ahogy Berettyóújfaluban mondják: *megkeresztelik.* A kenyerek alját megütögetik, megkopogtatják és a hangjából következtetnek arra, hogy jól átsült-e? Ártándon azt tartják, hogy akkor jó a kenyér, ha *átreng.* Kiszedés után az asztalra, vagy földre terí-

19 *Szendrey Zsigmond:* A magyar népszokások osztályozása. = Ethn. (1933) 26.

tett zsákra, szalmára rakják hűlni, élére nem szabad állítani, mert megrepedhet a bele.

Kenyérsütéskor a kenyértésztából különböző süteményeket készítenek. Ide sorolható a *félkenyérnyi cipó* és a *parányi cipó.* Félkenyérnyi cipót, azaz egy kisebb kenyeret még most is készítenek minden sütésnél. Frissen fogyasztják, vagy idős, beteg, egyedülálló rokonnak küldik. A kisgyermekek számára készítették a parányi cipót, mindegyik kapott egyet. Zsemlyeformájú, de annál kissé nagyobb sütemény volt.

A *molnárpogácsa,* vagy *vakaró* a teknő oldaláról levakart tésztából készült, egy kis liszt és zsír hozzáadásával. Kézzel ellapították, tetejét keresztbe megvagdalták. A molnárpogácsa neve onnan ered, hogy régen az új liszt első *sütetéből* egy tenyérnyi nagyságú pogácsát formáltak és azt vitték kóstolóba a szárazmolnárnak.[20] A molnárpogácsa készítésének szokása egyéb, kultikus szokásokkal is összefüggésbe hozható.[21]

A legnépszerűbbek a kenyértésztából készült *lángos*félék. Bagamérban hiedelem fűződik a lángossütéshez: „Mindig kell sütni a kenyérrel lángost, mert ott van a kemencében az ördög meg az angyal. Az angyal azt mondja sütnek lángost, az ördög azt mondja, hogy nem. Ha sütnek, akkor az ördög megy el sírva, ha nem, akkor az angyal." Ez a hiedelem szélesebb körben elterjedt lehetett, mert itt-ott még felbukkan az *angyallángos* elnevezés is. Az előbbiekből arra következtethetünk, hogy a lángossütésnek valamikor kultikus jelentősége is lehetett, talán ezzel akarták megnyerni a jószellemek támogatását, biztosítani a kenyérsütés szerencséjét. Bátky Zsigmond a primitív lepénykenyér emlékét látja benne.[22] Területünkön a lángosnak többféle változata ismeretes. Legegyszerűbb a meglisztezett sütőlapáton elnyújtott, ujjnyi vastag lángos, amelynek tetejét késsel megszúrkálják, hogy ne hólyagosodjék fel. Gyakran még tüzelés közben kisütik. Szerepen és a szomszédos Püspökladányban *lángelő*nek nevezik. Megsózva, megpaprikázva, zsírral vagy tejfellel megcsurgatva fogyasztják. Kissé több gondot kíván a töltelékes lángos elkészítése: az elnyújtott tészta széleit körben visszanyomkodják, hogy vastagabb, magasított pereme legyen, ne folyhasson le róla a töltelék. Leggyakoribb a túrós, kaprostúrós, tejfeles és káposztás lángos. A zsírban kisütött lángos valamivel kisebb, *serpenyőben, kétoldalról* sütik, *kenyérpalacsintának* is nevezik.

A kenyértésztából sütött lepényszerű sütemény legelterjedtebb neve *dübbencs.* Többszörösen hajtogatják, zsírozzák, tepsiben sütik ki. Sóval, borssal, paprikával ízesített változatát Berettyószentmáronban *sóskavarjúnak,* Nagykerekiben *kanvarjúnak,* Bihardancsházán *borsoslepénynek* nevezik. Töltelékkel ellátott dübbencset is szoktak készíteni, leggyakrabban édes- vagy kaprostúróval, lekvárral és tepertővel.

Kenyértésztából készül a böjti időszak kedvelt csemegéje, a *bobajka.* Készítésmódja egységes: rudakat formálnak, majd egyenlő darabokra vágják, gombóccá formálják és kenyérsütés után a még meleg kemencében kiszárítják. Egyszerrel 50–100 darabot készítenek. Fogyasztás előtt leforrázzák, vagy sósvízben kifőzik. Sóványtúróval, cukrozott mákkal eszik. Elnevezése igen változatos: Újlétán, Bagamérban és Álmosdon *bobajka,* Nagykerekiben *fickó, lélekdugó,* Konyáron *lószarfickó,* Berettyóújfaluban és környékén *kucori.*

A házikenyérből egy-két hétre valót sütnek egyszerre, ezért gondosan tárolják, úgy, hogy ne száradjon ki, ne penészedjen meg, sőt, az egér se férhessen hozzá. A *megszegetlen kenyeret* a kamarában vagy más szellős, száraz helyen a falra vagy mennyezetre függesztett *kenyértartó pócon kenyérrácson* tartják élére állítva. A *megszegett kenyér* hagyományos helye a konyhában vagy a szobában a *kanapé* vagy a *komót* sarka. Szakasztókendővel letakarják, hogy légy ne járja, por ne lepje. Tetejére, hátára nem szabad fektetni a kenyeret, mert a néphit szerint ettől megfájdul a háta annak, aki dagasztotta. Komádiban elterjedt a gyékényből való, kerek, fedeles *ke-*

20 *Szücs:* i. m. 221.
21 *Ujváry Zoltán:* Magyar adatok a finn vetési kenyérhez. = Ethn. (1967) 359–365.
22 *Bátky Zsigmond:* Táplálkozás. – In: Magyarság Népraja, I. 82.

nyértartó kosár használata. Berettyóújfaluban vesszőből font, három lábon álló fedeles kenyérkosarakat árultak néhány éve.

A kenyér szinte csecsemőkortól kezdve fontos tápláléka a bihari embernek. Régebben a kicsi gyermeknek *kenyércsuszlit* dugtak a szájába, ez egy vászondarabkába kötött cukrozott kenyérbélből állt. A nagyobbacska gyermekek, ha megéheztek kaptak egy darab kenyeret megzsírzova, megvajazva vagy lekvárral. Az iskolába is ezt vitték, de az is előfordult, hogy csak *magába* eszegették. Mostanában a vajaskenyérre kolbászt is *karikáznak,* nyáron zöldpaprikát, paradicsomot kapnak hozzá. Újabban a szendvicset is ismerik, így beszél erről 1961-ben egy adatközlőm: „Mikor először hallottam, el nem tudtam képzelni, mi a köszvény lehet, aztán láttam, hogy csak egy kis vajaskenyér kolbásszal, tojással. Hogy mit ki nem találnak, még ilyen cifra nevet adnak neki! Mink még egy kis savanyú káposztát is szoktunk rátenni." A mezei munkát végző felnőttek különösen sok kenyeret fogyasztanak. Régebben a *tarisznyába, szütyőbe* kenyér, szalonna, só és hagyma került. Feltűnő, hogy az idős emberek menynyire *kenyeresek,* s mennyire ragaszkodnak a házikenyérhez. (Gyűjtőmunkám során találkoztam egy öregemberel, aki büszkén állította, hogy *bóti* kenyeret nem is venne a szájába.)

A kenyérfogyasztás szempontjából vizsgáltam több család heti étrendjét. Kitűnt, hogy a reggelihez mindig fogyasztanak kenyeret. Tejbe, kávéba kézzel beletördelik, *beleaprítják,* és *kikanalazzák.* Nem szabad késsel vagdalni, mert a néphit szerint ettől véres tejet ad a tehén. A *plattra* (tűzhely lapja), vagy a fűtött kemencébe tett kenyérdarab hamar *megpirul.* Teához a kacsazsírral, zsírral, fokhagymával megkent *pirítós kenyér* az egyik legkedveltebb reggeli. Serpenyőben, olajban vagy zsírban sült pirítóst is szoktak készíteni.

Délben a főtt ételeket is kenyérrel eszik, gyakran még a tésztás, krumplis eledeleket is. Ilyenkor nem tördelnek, vagy vágnak a kenyérből, hanem harapnak egy-egy *falatot.* Ha tarisznyából étkeznek a mezőn, akkor bicskával vágják a kenyérdarabot, rá szalonnából *katonát* tesznek és megsózva, megpaprikázva, hagymával eszik.

Vacsorára akár főznek meleg ételt, akár nem, kenyér mindig fogy, kivéve, ha kukoricalisztből készült étel kerül az asztalra. Ennek az a magyarázata, hogy Biharban a kukorica volt a legelterjedtebb kenyérpótló, a málét, puliszkát ínséges időkben kenyér helyett ették.

A kenyér különbözőképpen elkészítve, önálló ételként szerepelt a népi tudatban. 1944 tavaszán a közeli – ma Romániához tartozó – Bihardiószegen egy felmérés készült, iskolásgyermekek körében. Ebből kiderült, hogy a háborús körülmények között a kenyér pótolta a tésztaféléket, tejet, főzeléket és a húst is.[23] Böjti időszakban szinte kizárólag kenyérből, kenyértésztából készült ételeket fogyasztottak. Jellegzetes böjti levesek voltak: a *savanyú cibere leves* és a *tejcibere.* Előbbinél ecetes rántott lével, utóbbinál tejjel forrázták le az apróra darabolt kenyérbelet.

Kimutatható, hogy évszakonként különböző mennyiségű kenyér fogy: nyáron a legtöbb. Mezei munkák idején egy munkás ember legalább egy kilót elfogyaszt. A gyümölcsöt – szilvát, szőlőt, dinnyét – is kenyérrel eszik.

A sütés munkamenetéhez és a kenyér fogyasztásához sok-sok hagyomány, szokás és hiedelem fűződik Biharban. A megbecsült vendéget kenyérrel, szalonnával, kolbásszal és vízzel kínálják: „Tessék használni!" Koldust el nem engedtek anélkül, hogy legalább egy darab kenyeret ne adtak volna neki. Aki tudta az illemet, levette a sapkáját, kalapját, míg evett.

A kenyér megszegése ezelőtt kizárólag a családfő joga volt. Napjainkban már az asszony, a nagyanya vagy a felnőtt lány is megszegheti, ha tudja *foszlósra, szálára vágni.* (Foszlós lesz a szelet, ha úgy szegik meg, hogy a kenyérben levő lyukacsokat hosszában vágja el a kés.) Mielőtt megszegnék, sokan keresztet rajzolnak a *kenyérszelő késsel* az aljára. A levágott kenyérdaraboknak különféle elnevezésük van, az első vágás *duc* vagy *pilis.* A körbeszelt darab neve *karé* (karély), ha túl nagyra sike-

23 *Márton Béla:* A nyári és téli ételek Bihardiószegen 1944-ben. = Ethn. (1968) 431–436.

rül: *suláp*. Szeletről akkor beszélnek, ha csak félkörnyit *kanyarítanak le*. A kenyér egyes részeinek elnevezése: *teteje, alja, teneke, haja, alsó haja, felső haja, oldala, eleje, duca, fara, hátulja, sülése, béle*. A jó kenyér jelzői: *magasra nőtt, dúcos, foszlós bélű, likacsos, lágy*, színe: *cigányos, piros-barna, leányszínű*. A rosszul sikerült kenyér *lapos, ragacsos bélű, szalonnás, megégett hajú*.

A megszegett kenyeret nem szabad szegett részével az ajtó felé fordítva letenni, mert a hiedelem szerint akkor kimegy a házból a szerencse. Kenyérvágáshoz vékony, hosszú pengéjű kést használtak, ehhez gyereknek nem lehetett hozzányúlni. „Kés, olló – nem gyerek kezébe való" – mondogatják ma is az asszonyok. A ropogóspirosra sült kenyérhajat a gyerekekkel etették meg, mert úgy tartották, hogy attól pirosodnak. Ha nagyon barna, fekete lett a kenyér haja, akkor lehajazzák és a kenyérhéjat a moslékba keverik. Kenyeret eldobni, földhözvágni vagy összetaposni nem szabad, mert a néphit szerint a kenyér Isten áldása, s nagy bűnt követ el, aki méltatlanul bánik vele. A véletlenül leejtett darabot is megcsókolták, mikor felvették. Régebben még a házőrző kutyának sem adtak, csak *korpakenyeret*, amit korpalisztből a kislányok sütöttek a kutyának, erről szól a berettyószentmártoni mondóka: „Korpát eszik a kutyám, uszítanám, ha tudnám." Mostanában a szárazkenyeret, amiből nem csinálnak prézlit, a kutyának adják.

A bihari falvak népének szóhasználatában az *egykenyéren élés* családi összetartozást jelent. Ha a házastársak, vagy az egy családban élő anyós és menye között veszekedés üt ki, az idősebbek azt mondják: „Majd megbékélnek egykenyéren".

A kenyérrel kapcsolatos babonás hiedelmek közül említésre méltó, hogy a pirított kenyérnek különös erőt tulajdonítanak. Egész Biharban elterjedt, hogy veszettségből kigyógyítja, ellene megvédi a kutyát. Nagykerekiben, hogy a gyermekágyas asszony tejét a másik szoptatós anya el ne vigye, azt csinálják, hogy mindkettőjüktől fejnek néhány cseppet és pirításra csöpögtetik. Ha az asszonyok megették, elhárul a veszély.

A kenyérsütés asszonyi munka. Biharban az asszonyok fokmérője volt, hogy milyen kenyeret tudott sütni.[24] A hagyományos paraszti életforma egészen az 1950-es évek végéig megkövetelte, hogy az aszonyok értsenek hozzá. A felszabadulás előtt csak a falusi értelmiség asszonyainak nézték el, ha nem sütött. A parasztlányokat már 12–15 éves korukban kezdték kenyérsütésre tanítani. Ha gyenge, vézna volt a kislány, akkor várt az anyja, „nehogy elprédálja a drága lisztet", de a maga szórakozására *öklömnyi* nagyságú cipót, vagy korpakenyeret az ilyen kislányok is sütöttek, ezt a játékot még a szegényebb asszonyok is megengedték. Ha a leányka megerősödött, az édesanyja maga mellé állította, hogy először csak figyelje, mit hogyan kell csinálni, aztán kisebb feladatokat adott neki: készítse elő az eszközöket, hordja be a tüzelőt, vizet melegítsen, dagasztásnál töltse a vizet, lisztezze a tésztát. Ha ügyesnek bizonyult, az anyja rábízta a kovász elkavarását, felverését, segíthetett a dagasztásban és a fűtésben. Utoljára engedték meg a kemencébe vetést, mert annak különös jelentőséget tulajdonítottak, hogy jól sikerüljön. Ha a lapátról lefordult, lecsúszott a kenyér, azt nemcsak a pillanatnyi kár miatt tartották bajnak, hanem rossz jelnek is vélték, nem jó házasságot jósoltak az ilyen lánynak. A gyakorlás módja az volt, hogy a leány jó néhány alkalommal az édesanyjával együtt csinálta végig az egész munkamenetet. Ilyenkor adták át az anyák tapasztalataikat, jótanáccsal, dicsérettel biztatták az *„inast"*, ha ügyetlenkedett szidták. Hatodik, nyolcadik alkalommal már önállóan is megpróbálhatta a heány a sütést, akkor az anyja csak *ügyelte*. A családban ünnepnek számított, amikor a leány először egyedül sütött. „Férjhez lehet adni" – mondogatták, ha jól sikerült az első kenyér. Előfordult, hogy az édesanya betegsége miatt kellett a lánynak megtanulni a sütést, ilyenkor az anyja az ágyból *dirigálta*, hogy mit, hogyan kell csinálni. Ha az édesanya még azelőtt meghalt, mielőtt a lányát megtanította volna kenyeret sütni, akkor az aszonytestvér, a keresztanya, vagy a mostoha tette ezt meg. Volt olyan adatközlőm, aki az anyósától tanulta meg. Ez az asszony szegény, román család lánya volt, otthon csak málékenyeret készítettek, s

24 *Szücs*, i. m. 219.

mikor az új családjában búzakenyeret kellett volna dagasztania, az anyósa rájött, hogy nem járatos benne. Ezelőtt 10–15 évvel még minden falusi fiatalasszony tudott sütni. Az asszonyok mindaddig maguk csinálták ezt a munkát, míg fiatalabb, munkabíróbb nő nem került a családba, 40–50 éves korukban szokták átadni ezt a munkát lányuknak vagy menyüknek. Gyakran együtt szoktak sütni, megosztoztak a munkában. Gyűjtőterületemen előfordult, hogy az édesanya a fiait is megtanította a kenyérsütésre. Az ilyen férfiak később is büszkék a tudományukra, akadnak férfiak, akik dagasztani tudnak, mások a fűtésben szoktak segíteni. Az idősebb emberek nem jó szemmel nézik, nem tartják férfias dolognak az ilyet.

Kenyérsütéskor látogatót, vendéget nem szívesen fogadtak, a néprajzi gyűjtő sem kivétel, „meg kell ezt próbálni, több az minden írásnál" – mondta ki a véleményét egyik adatközlőm.

A felszabadulás előtt a falusi asszonyok közül többen házakhoz, meg piacra is sütöttek. Különösen Berettyószentmártonban foglalkoztak ezzel többen is, ezért hívták az idevalósiakat *kenyeres szentmártoniaknak*. A *kenyeres asszony* vagy *sütögető* és a *kenyérsütő asszony* között különbséget tettek. Az utóbbi 10–12 db nagy kerek kenyeret készített a családtagok segítségével és a piacra hordta áruját. A kenyeres, vagy sütögető asszonynak megvoltak az állandó helyei, ahonnan a lisztet, esetenként a fűtőanyagot is megkapta, ő csak a munkáját adta bele. A friss kenyereket reggel sütőabroszba kötve hátára vette, vagy talicskába tette és házhoz is szállította.

Nem lenne teljes a kép, ha meg nem említenénk, hogy az utóbbi esztendőkben egyre jobban terjed a bolti kenyér fogyasztása. Területünkön jelenleg hét sütőüzem működik. Az üzemek székhelyén: Derecskén, Létavértesen, Pocsajban, Berettyóújfaluban (2), Biharkeresztesen és Komádiban kenyérboltokban árulják, a kisebb falvakban kenyérszállító gépkocsival juttatják el a friss kenyeret. A Hajdú-Bihar megyei Sütőipari Vállalat számolt azzal, hogy a paraszti magángazdálkodást felváltó termelőszövetkezeti gazdálkodás megváltoztatja a lakosság életmódját. A mezőgazdasági nagyüzemben foglalkoztatott falusi lakosságnál háttérbe szorul az önellátás, s mint ilyen, a házi kenyérsütés is. A vállalat alkalmazkodva a változó igényekhez, korábban bérsütést és cserekenyér-készítést is vállalt, utóbb bevezette a házikenyérhez hasonló, körformájú és nagyobb súlyú (3 kg) kenyerek gyártását.[25] Az 1960-as évek elején a bolti kenyérrel kapcsolatban még általános elutasítást tapasztaltam, ma már másképpen van: nem szólják meg, aki az üzletből vásárol kenyeret, elismerik, ha jó a bóti kenyér, de még mindig a házikenyérhez hasonlítják, az a fokmérője.

Az utóbbi tíz esztendőben sok-sok falusi asszony abbahagyta a kenyérsütést, ahol még sütnek, ott is kezdenek feledésbe menni a vele kapcsolatos kultikus cselekedetek, a hagyományos, speciális eszközöket új, másra is használatos tárgyak váltják fel. A dagasztóteknőhöz tartozó dagasztóláb már sok helyről kikopott, a kemence padkája, *dikó* vagy pad helyettesíti. Vászonfazék helyett közönséges fazekat használnak kovásztevéshez, kovászkeverő kanál helyett egyszerű fakanalat, kovászfa helyett nyújtófát. Nem szakasztókosárba, hanem vájdlingba teszik a kenyértésztát és a régi háziszőttes szakasztókendőket is felváltja a készen vett konyharuha.

25 A hajdú-bihari állami sütőipar negyedszázada, 1949–1974. (Szerk.: *Szücs Ernő*. Debrecen, 1974).

Mária K. Szalacsi-Rácz

DAS BIHARER HAUSBROT

Auf dem heute zum Komitat Hajdú-Bihar gehörenden Teil des historischen Komitates Bihar hat man früher aus Weizen – und Roggenmehl, die hier sesshafte rumänische Bevölkerung aus Maismehl Brot zubereitet. Die Bäuerinnen, die auch heute zu Hause backen, arbeiton fast ohne Ausnahme mit Weizenmehl. Ihr Hefegut ist der während des vorigen Backens beiseite gelegte krumelige Sauerteig, dem auch Handelshefe beigemischt wird. Vor den 1930er Jahren, als es noch keine Hefe handelsüblich war, wurde der Sauerteig mit Kleie und Hopfen gemacht. Das Brotbacken zu Hause läuft traditionell ab, es werden mehrere alte Werkzeuge gebraucht: die hölzernen Knettrog und Knetscheit, der bastene Backkorb, das selbstgewebte Backtuch, die Backschanfel und Kohlenkrücke mit langem Stiel und der im Inneren des Hauses befindliche Backofen. Der Sauerteig wird am Tag vor dem Backen beigemischt, das Kneten beginnt man früh morgen. Das Kneten mit Hand ist eine zweistündige schwere physische Arbeit. Bei einem gewöhnlichen Backen werden drei grosse und ein kleiner Laibe bereitet. Die grossen Laibe wiegen 4–5 kg. Aus Brotteig erhält man auch anderes Gebäck (Flammenkuchen, Fladen- und Knödelspeisen).

Das Brotbacken ist eine Frauenarbeit, erfolgtein- bis zweiwöchentlich. Früher hat es jedes 13–15-jährige Bauernmädchen von der Mutter gelernt. Eine ganz neue Erscheinung ist, dass man darauf nicht undebingt verstehen muss.

Das Auflösen des traditionellen Dorfwesens verdrängt auch die Selbstversorgungswirtschaft in den Hintergrund, die Bauernwirtschaften gestalten sich um, immer mehr hört man auch mit dem Brotbacken auf, so werden auch die mit diesem Arbeitsprozess verbundenen kultischen Handlungen vergessen. Die ans Brot und ans Brotverzehren knüpfenden Bräuche und Aberglauben leben aber (heute noch!) auch bei den Familien weiter, wo man schon industriell zubereitetes Handelsbrot isst.

Máté László

Berekböszörményi népi konyha a XIX. század második felében

Berekböszörmény a Kis-Sárrét szélén a Sebes-Körös és a Csente között emelkedő magasabb földháton fekszik. A Sebes-Körös szabályozásáig egészen a község alá felnyúltak a mocsarak, többi oldalán pedig mocsári tölgyerdők kerítették. Szántóföld alig volt pl. 1815-ben is csak 282 és fél hold, de még a XIX. század második felében is a határ több mint 60%-a erdő és mocsár. A helyben levő erdő és mocsár meghatározta a falu életét: erdőgazdálkodás, fafeldolgozás mellett a pákász életmód volt a domináló Jellegzetes, hogy a pásztorkodás, különösen a többi bihari falura annyira jellemző juhtenyésztés teljesen hiányzik. Így érthető az, hogy a mocsári életmód megszűnésével a pásztorkonyhák megkerülésével egyből tipikus parasztkonyhák alakultak ki.

A lecsapolást követő életmódváltozás befolyásolta a táplálkozást s vele összefüggésben a konyha kialakítását, berendezését. Ekkor szűnik meg a régi pákász életmódot tükröző konyha, s alakul át teljesen a földművelő életmódhoz idomuló konyhává. Míg a régi konyhák felszerelésére csak elvétve előkerülő eszközökből és korabeli írott forrásokból következtethetünk (hiszen a legöregebb böszörményi ember sem tud már visszaemlékezni erre az időre), addig az 1850–60 körül kialakult parasztkonyha szinte tökéletes épségben megmaradt.

A berekböszörményi konyha (pitar) belső képe

A berekböszörményi ház az ún. sárréti típushoz tartozik. Csapott „kanfaros" nádtetejével, oszlopos vagy bolthajtásos tornácával igen szép látványt nyújt. Jellegzetesen berekböszörményi, hogy a tűzfala minden esetben tapasztott, s ezen a tűzfalon sokszor művészeti díszítmények között mindegyiknél megtaláljuk az építés évét, ami legtöb esetben 1840–60 körül van (1–2. kép).

A tornácról beléphetünk a *pitarba*, mely a parasztházak konyhája, főző és ebédlő helye is egyúttal. Ennek a helyiségnek nincs ablaka, csak az ajtó *szemöldökfája* fölötti négyszögletes kis lyukon szűrődik be némi világosság. Nyáron többnyire nem is igen volt szükség, mert napközben állandóan nyitva volt az ajtó, legfeljebb egy rongypokróccal elzárva a legyek elől, télen pedig az állandóan égő tűz, esetleg a mécses úgy-ahogy megvilágította.

A helyiség két részre oszlik. Az első, az ajtó felüli rész le van padlásolva, ki van meszelve. Ide nyílik a két ajtó, a *kis* és a *nagy házból* (szobából) (1. rajz).

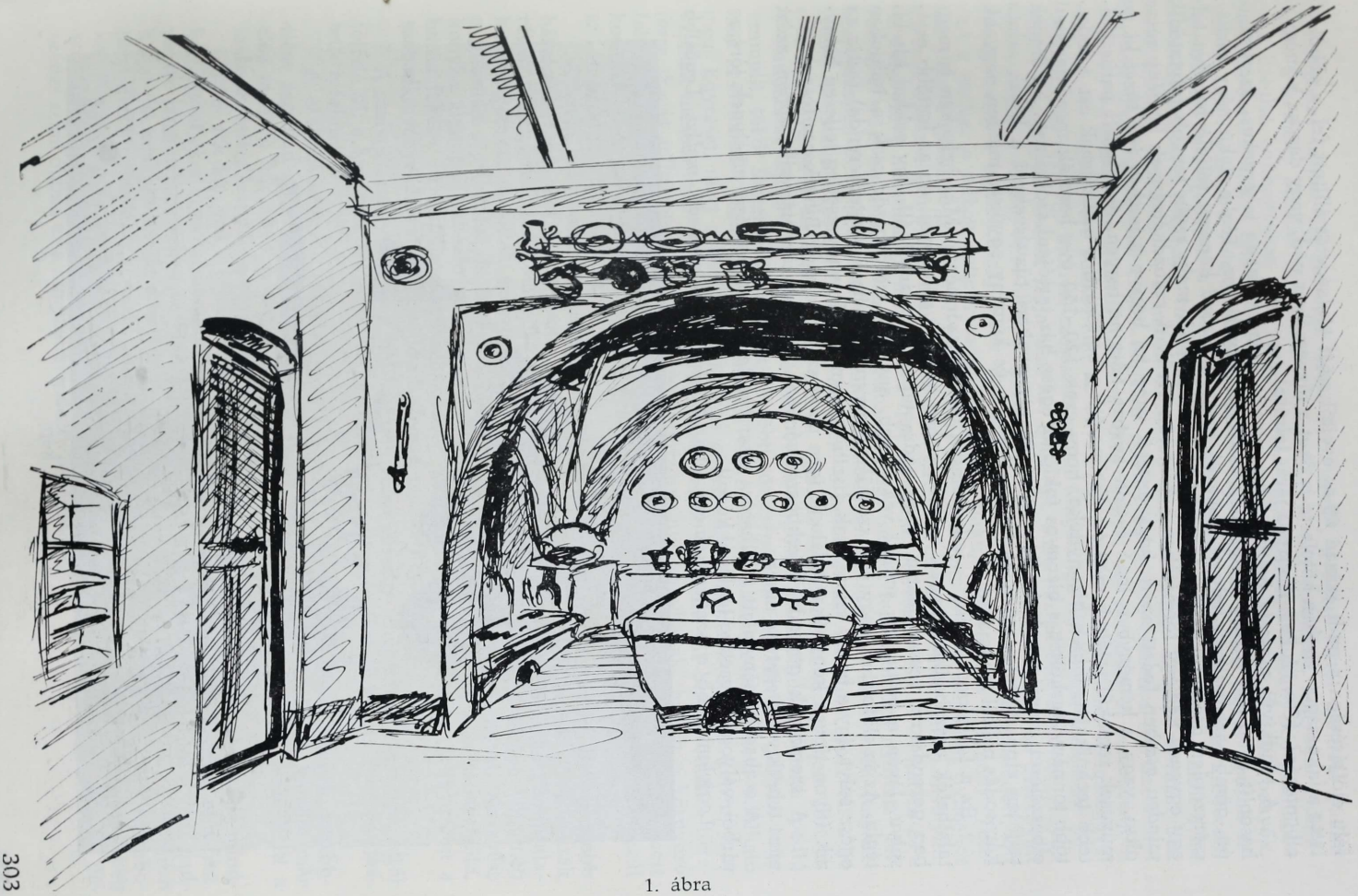
A pitar másik részét ettől egy masszív félkör alakú *bolthajtás* választja el, ennek anyaga minden esetben tégla. A leválasztott területet mind a négy oldalán boltív fogja körül. Szélesebb oldalán nagyobb, laposabb, keskenyebb oldalán keskenyebb bolthajtással záródik. A boltozat tulajdonképpeni célja a *szabadkémény*, vagy *pendelykémény* tartása. Az egész kémény is teljesen téglából készült. A más falvakban ma is látható deszka kéményeknek itt már az emléke is alig él. Ennek oka, hogy a

1. kép

2. kép

1. ábra

falu elöljárósága a múlt század 60-as éveitől saját téglaégetőt állított fel, s ebből ellátta a lakosságot, egyben kötelezte is őket a tűzveszélyes nád, vagy deszka kémények elbontására. (Osváth Pál: A sárréti járás leírása)

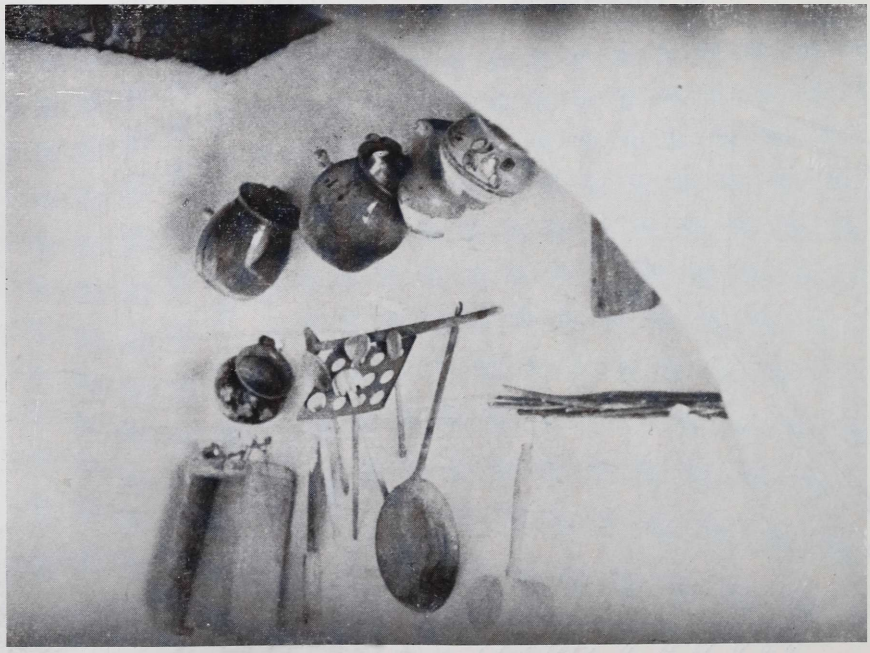
A rendkívül masszív bolthajtáson nyugvó kémény maga is érdekes. Szerkezete hasonlít a bizánci stílusú templomok csegelyes kupoláihoz. Tégla alakú négy sarkán. gömb-háromszögek helyezkednek el, s így a szabad kémény fölfelé haladva tölcsérszerűen összeszűkül kb. 1 m × 1 m-es négyzetté, mely aztán tovább folytatódik egy egyenes kémény formájában a háztetőn kívül. A szabadkémények kémény része minden esetben fedett azért, hogy az eső, vagy hó beesve a *patkán* égő tüzet ki ne oltsa, vagy a kéményben lógó füstölt húsban kárt ne tegyen. A helybeli parasztkőművesek remekül találták meg és alkalmazták a boltozást, a boltozásnak ezt a fejlettebb technikáját, minek bizonyítéka, hogy ezek 120–150 éve hordják mozdulatlanul több tonnányi terhüket, s bizonyos fokig az egész ház tartójául szolgálnak. Az öregek elbeszélései alapján tudjuk, hogy a régen oly gyakori tűzvészeknél a házak szinte teljesen elpusztultak, ugyanakkor ez a konyha és kémény együttes minden nagyobb károsodás nélkül megmaradt.

Ez a felépítmény rész – jellegzetesen berekböszörményi. Más helyeken is megtalálhatók a szabadkéménynek az említetthez hasonló példányai, de az legtöbb esetben gerendákra, vesszőfonatra, vagy nádra tapasztott sárból áll. Így sokkal kisebb súlyú, lévén a bolthajtás sokkal vékonyabb, anyaguk legtöbbször csak a boltívben tégla. Az is előfordul, hogy egy *szemöldök gerenda* (néha a mestergerenda) tartja az egész súlyt, így a boltív szinte csak díszítő elemmé válik, vagy esetleg teljesen hiányzik (ilyen típusú konyhákat találunk igen nagy számban még Biharkeresztesen).

A szemöldök gerenda Berekböszörményben legtöbbször hiányzik, éppen azért mert teherkiváltó szerepe nincs.

A szabad-kémény alatt található a pitar tényleges berendezése, amelynek jórésze sárból, vályogból, esetleg téglából készül.

Legjelentősebb a szabad-kémény alatt középen elhelyezkedő *padka.* Legősibb

3. kép

négyszögletes forma. Ez a fölfelé kissé kiszélesedő, a hátsó faltól elinduló padka betölti a kémény aljának jó részét. Három oldalról állt szabadon, negyedik oldalával a hátulsó bolthajtásban elhelyezkedő, vele egymagasságú keskeny kis padkához támaszkodott. Ennek a tetején égett a tűz, s álltak a vasháromlábak, lábasserpenyők, lábasok, itt végezték a tulajdonképpeni sütés-főzés jelentős részét. Egyes típusok tetején kisebb bemélyedések is voltak a parázs számára. Külső részének alján üreg volt, amibe begyűjtötték a tüzelőt, vagy ritkább esetben a hamut. A padkával – amit néha konyhának is neveztek –, szemben nyílott a *kemence* szája. Berekböszörményben találunk olyan házat, ahol csak a nagyház felőli oldalon van kemence (pl. Széchenyi utca 27.) de gyakori az olyan is, ahol mindkét oldalról van kemence. A kemenceajtók előtt is van sárból vert padka, ami az udvar felőli boltív lábazatának szélességével egyezik meg, vagy egy kicsivel szélesebb annál. Magassága kb. 40 cm, szélessége 30–50 cm. Közepén a kemence szája alatt kis lyuk van, ebbe húzták bele a hamut. A lyuk leért egészen a földig, ahol elölről egy másik lyukon ki lehetett szedni az összegyűlt hamut. Ahol a kemenceszáj előtti padka a hátsó falhoz ért és fölmagasodott, ott volt a *katlan*, a falhoz épített, nagyjából kocka alakú, belül üreges építmény. Tetején akkora lyuk, hogy a vas-, vagy rézüst belé menjen, alján a kemence nyíláshoz hasonló félkör alakú nyílás nyúlt a tűztérbe. Ezen keresztül tüzeltek. Külön füstnyílása, vagy csöve a katlannak nem volt, a füst az ajtaján keresztül jött ki. A katlan és a kemence szája egyaránt *előtével* zárható, ami egy sárból tapasztott kis nyújtott félkör, közepén mélyedéssel az ujj számára. Általában a cigányok készítették (tapasztották az istálló napsütötte falára) helyben, a kemenceszáj méretére. Az volt a jó előte, amelyikbe a sár közé szöszt tettek, mert az összetartotta és így nem tört el. A katlanokat mosáskor, disznóöléskor vízmelegítésre használták, naponta pedig krumplit, tököt főztek a disznóknak, legtöbbször *csepjűvel, izik-kóróval, gallyal*, vagy más *„csörmővel"* tüzeltek alá. A máshol oly általános ganétüzelés itt nem található meg. Egyrészt, mert a tüzelésre alkalmas *ganét* adó állatok tenyésztése (tehén, juh) itt csak másodrendű volt, másrészt a közeli erdők elegendő fát biztosítottak a tüzelésre. Ez is jellegzetessége volt a berekböszörményi konyhának, hiszen a környező falvakban, pl. Biharkeresztesen még a legutóbbi időkig tüzeltek ganéból taposott kockákkal. A böszörményi asszony nem mondhatta a fiának, „Eriggy fiam hozzál sz . . t, hadd főzzek apádnak!"

A hátsó boltív alatt a padka fölemelkedik a középső magasságáig. Bár az újabb házaknál, vagy ahol a középsőt elbontották, sok helyen ez is hiányzik. Erre rakták régen a mozsarat és a különböző edényeket. A bolthajtás alatti falrészen cseréptálakat, tányérokat tartottak szegre akasztva. Falba épített berendezési tárgya volt még a pitarnak a *vakablak* is, ami Berekböszörményben nem vált általánossá. Az egész konyha általában fehérre volt meszelve, felső része azonban lehet más színű: zöld, barna fekete. Itt szintén a szükségszerűség felismeréséről van szó: a mennyezetet a szabadkéményes konyhában szálló füst hamar befeketítette.

A szabadkémény alja is a bolthajtások fölső részéig fehérre volt meszelve, attól fölfelé ill. a kemence szájának környékén a sok évtizedes füst és korom feketére festette a falat.

A szabadkéményes tüzelési mód ma már falunkban megszűnt. Ennek továbbélése azonban mai napig megfigyelhető pl. az 1930–40 év körül épült, külsőre már elég modern házakban is megtaláljuk a konyhát kétfelé osztó boltívet, aminek itt a szabadkémény hiányában csak díszítő jellege van.

Igen sok ház van a faluban ahol a szabadkémény alsó nyílását elzárták, de mindkét házból és a konyhai berakott tűzhelyből is az eredeti kéményen távozik el a füst, persze mostmár csöveken vezetve. Ilyen házaknál néhol még megtaláljuk a régi padkákat (a középső kivételével) és a régi berendezés egyes darabjait is. A középső tűzpadka kibontása, a kémény alulról való elzárása új elrendezést és új bútordarabokat hozott a pitarba. Sokszor nagyon érdekes együtt látni az ősi, félig-meddig még szabadkéményes konyhában a legmodernebb magyar vagy külföldi konyhabútort. Beszédes szimbóluma ez a konyhaberendezés fejlődésének.

A pitar bútorzata

A régi tűz-padkás konyha berendezése igen egyszerű. Az ajtó mögött foglal helyet a szekrények egyik legősibb változata a *tejes.* Ez egy alacsony 100–120 cm magas egy, vagy két ajtós kis szekrény, amelyben a tejet tejtermékeket tartották a tejes edényekkel együtt. Ismerünk négyszögletes és háromszögletes alakú tejest, az utóbbit *sarok tejesnek* hívják. Általában a négyszögletes két ajtós, a háromszögletes egy ajtós. Ez az első olyan tárgy a pitarban, amelyen díszítést találunk. A tejesek szinte kivétel nélkül festettek, a tulipános ládákhoz hasonló virágdísszel vannak díszítve. Érdekességük azonban, hogy míg a tulipános ládáknak mind a három oldala, sokszor teteje, sőt tetejének belső oldala is festve van, addig a tejeseknél csak az ajtó közepén találunk díszítést. Tejes általában csak azoknál a házaknál fordul elő, ahol nincs vakablak. Bár Berekböszörményben a vakablak nem vált általánossá, de ahol megvan, ott polcokkal ellátott, függönnyel, vagy ritkán ajtóval zárul. Itt is megfigyelhetünk a többi sárréti falutól eltérő jellegzetességet. Míg más falvak öreg konyháiban a *vizes kantákat* a vakablakban tartották, addig itt ez soha nem fordult elő, ehelyett sokszor művészi faragású *kanta-székeket,* másképpen *vizespadokat* használnak. Ez a legegyszerűbb formájában kb. 60–80 cm hosszú, 20 cm széles deszka, mai két téglára van állítva, vagy esetleg két vastagabb lécre van rászegezve. Ez azonban messze elmarad azoktól a szépen faragott kant-székektől, melyek Berekböszörményben még mindig megtalálhatók. Alsó deszkájára a *karos-lócák* hátsó részéhez hasonló szépen faragott és festett tábla van szegelve, ez az előbbi bútordarabokhoz hasonlóan színesre van festve. Ezen állt 2, 3, 5 liter körüli *vászonkanta* vagy *korsó.* Azoknál a házaknál, ahol a középső sárpadka meg volt, ott annak a helye az ajtó mellett volt, azon az oldalon, amerre nyílt. Az ajtó háta mögött állt (amikor nem volt használatban) az *asztal szék.* Ez egy kb. 60 cm magas, legtöbbször egy szál fából faragott négy karóból készült lábú nagy méretű szék volt. Lényegében az általánosan ismert *kis-széknek* (*gyalogszék, fejőszék* stb.) egy fölnagyított változata. Paraszthá zaknál régen ez szolgált asztalként. Ezt énekelte meg Arany János a „családi-kör" című versében.

„Kiteszi középre a nagy asztal-széket
Arra tálalja fel az egyszerű étket."

Falunkban az asztal-széknek két típusa ismert. Az első, amelyiknek a lapján egy kerek lyuk van a bográcsszámára, ritkább, másik amelyiken ez a kerek lyuk hiányzik. A lyukon kívül lényeges eltérés még az is, hogy a lyuknélküli asztal-szék általában nagyobb méretű, mint a másik. Egyes darabjaival mai napig találkozhatunk mindkét típusnak. Állandó helye a pitvarban nem volt, evéskor általában kitették a pitar közepére vagy nyáron az udvarra, s ott ettek róla. Az asztal-székhez tartozik bizonyos fokig a kis-szék is. Erre ülve fogyasztották az asztal-székről az ebédet, vagy vacsorát. Részletes ismertetését általánosan ismert volta miatt mellőzöm.

Ennyiből áll a közép-patkás konyhák berendezése. Persze ezenkívül találunk még több más berendezési tárgyat (pl. fűszer, mécs, sótartó), ezek elrendezésével azonban a középpadka nélküli konyhák ismertetésével együtt foglalkozok.

Közép patka nélküli konyha berendezése

A középső patka eltűnése a pitarból meglehetősen nagy változást hozott az egész berendezésben. A változás részben abból áll, hogy a patkák eltűnésével hely nélkül maradt edények számára helyet kellett biztosítani. Eddig a sárpadka által elfoglalt nagy hely felszabadulásával a berendezésnek is új lehetőséget adott. Problémaként jelentkezett azonban hogy hol főzzenek, és ennek megoldására találták föl a berakott *spórt,* vagy berekböszörményi nevén *falipórt,* ez lényegében a tűzpadka egy tökéletesített formája. Alakjában erősen hasonlít a tűzpadkára. Különösen a ré-

gieknél megfigyelhető a fölfelé való szélesedés, a tüzelő és hamu-lyuk. Hasonlósága a tűzpadkáéhoz, nagy előnye azonban, hogy itt már a tűz egy zárt térben ég, mellyel felülről gyárilag készített öntött vas lap (tető) zár le. Fűtése történhet oldalról is, vagy a vége felől is, az újabb fajták már sütővel is rendelkeznek. A sütő és a por ajtó általában bádogmunkák. További előnyök még az is, hogy ezek már külön fülstelvezető csővel rendelkeznek, amely egyrészt tisztasági szempontból, másrészt a jobb huzat miatt jobbak voltak, mint az előzőek. Ezeket a tűzhelyeket azonban csak az 1880-as években kezdik használni a falunkban. Kb. ebben az időben jelenik meg általánosan az asztal is, bár ez sokáig inkább szobabútor.

A konyha berendezéséhez tartozik még a különböző fali polcok, tartók. Ezek közül egyik legjellegzetesebb polcszerű tárgy a tálas. Ez egy falra függesztett polc, amely két egymásra merőlegesen szegezett deszkából készült. Alsó részén fából faragott fogak voltak, tejesköcsögök vagy más korsók felakasztására, felső részén a tulajdonképpeni polc részén tányérokat, tálakat tartottak. A *tálas* volt a pitar berendezésének egyik legszebben faragott és festett darabja.

A tálason kívül elvétve más polcokat is találunk. A tejesköcsögök helye általában nem a konyhában volt, hanem a tornácon jó magasra fölszerelt nagy fafogasra akasztva tartották, vagy a kút melletti kórókerítésre húzták szájjal lefelé.

Minden konyhának fontos berendezési tárgya volt a *sótartó.* Ezt a mi vidékünkön mindig fából faragták, formája egy hosszúkás doboz, melynek hátsó lapja a többinél 8–10 cm-rel hosszabb. Felső részének közepén át volt fúrva s e lyuknál fogva akasztották fel egy-egy jókora pocokszegre. Alsó részén 1–4 kis fiók volt, amelyben a különböző fűszereket tartották. A felső legnagyobb részében tartották a sót, ennek csak ritkán volt fedele.

A világítást szolgálta a *mécstartó,* mely egy hosszan elnyújtott polc volt, ami a tűzveszély elkerülése végett helyenként bádoggal borítottak be. Gyermekektől biztos magasságban tartották a gyufát, az erre a célra faragott gyufatartóban. Ezen is igen szép, sokszor művészi szintet elérő faragásokat találunk.

A konyha berendezéséhez tartozott még a kanáltartó is, egy kilyukasztott fa, melyet a falra erősítettek és ebbe dugdosták bele a különböző kanalakat.

Tüzeléshez szükséges eszközök

A padkán való tüzelés viszonylag kevés tárgyat kívánt. Ezek közül legjelentősebb a *piszkavas, parázsfogó (vaskó).* Mindkettőt kovácsok csinálták, az elsőt általában kb. 8–10 mm szögletes vasból, melynek egy egyenes horog alakú végződést és nyelét hajtottak, majd néhányszor megcsavarták díszítés képpen. A parázsfogó acéllemezből vagy acélos vasból kalapálva készült, ami biztosította ruganyosságát.

A kemencében való tüzeléshez használt szerszámok mai napig is ismeretesek. Ezek: *piszkafa* és a *szévanó* (szénvonó). Mindkettő fából készült, legtöbbször házilag, de találunk vasból készült szévanót is, sőt olyat is, melynek nyelére vasvégződést tettek amire csavarral szorították föl a szévanó fejét. Ezek jórésze használt szalmahúzó horogból készült.

Az ételek előkészítésének eszközei

A különböző növényi táplálékokat általában nem a megszerzett természetes formában fogyasztották, hanem bizonyos fokú előkészítést végeztek rajta. Pl. a gabonaféléket megdarálták, a káposztaféléket, tököt meggyalulták, tormát megreszelték, a mákot megtörték. Ehhez az előkészítéshez is szüksegesek voltak különböző eszközök, darálók, gyaluk, mozsarak, reszelők. Ezek általánosan ismertek, kivéve a köves darálót. A köves darálók elterjedését bizonyítja az is, hogy még ma is legalább száz darab van a faluban. A régi emberek ezen őröltek különböző gabonaféléket és a sót is. A köves daráló nagyméretű és igen súlyos tárgy. Alapja egy darab diófatőből

kifaragott igen vaskos, erős aljzat. Ebbe van beszorítva a mozdulatlan alsókő, e fölött forog a felső hasonló méretű kő, melynek meghatjásában található a legtöbb eltérés. Ismerünk olyan típust, amelyiknek az egész hajtóberendezése egy, a kő szélén fúrt lyukba beszorított kis fogó, a másik fajtánál pedig a kő fölé egy állványzat van emelve, melynek közepén lyuk van, az ezen átdugott és a kő szélső lyukjába belészorított bottal lehetett körbehajtani. A szem beöntése minden típusnál a felső kő közepén levő lyukba történik, míg a dara az aljzatba vágott lyukon keresztül csorgott ki. Az őrlés finomságát az alul levő pockokkal szabályozták. Hajtása nehéz munka volt.

A főzés eszközei

A kemencében való főzés igényelte a kevesebb eszközt. Kemencében csakis vászon-, vagy cserépfazékban lehetett főzni. Ezekből a fajta fazekakból még ma is százszámra találunk a faluban különböző nagyságú darabokat. Szinte mindegyik máztalan, ill. csak belül mázas, 2 l-től 35 literig minden elképzelhető méret megtalálható közöttük.

Érdekességük az, hogy a kisebb darabok festett, a nagyobb méretűek nyomkodott (aplikált) díszítésűek. A kemencében főzés technikája nagyon egyszerű. A teljesen elkészített ételt beletették a fazékba, majd az egészet betolták a kemencébe és 2–3 óra elteltével megfőve vették onnan ki. Kemencében főzték pl. a töltöttkáposztát, paszulyt. A kemencébe való betevés- és kivevésnél általánosan használták az *ördögszekérnek, kantaszekérnek* vagy *guruglyának* nevezett ötletes kis szerkezetet. Ez háromnegyed kör alakú vas, melynek két kis kereke van és villáéhoz hasonló *köpűlyébe* egy kb. másfél méterek rúd van dugva. Ennek a segítségével tolták be, ill. húzták ki a fazekat. A főzés legnagyobb része azonban nem a kemencében, hanem a tűzpadkán történt. Az itteni főzéshez külön lábasokat, serpenyőket és ritkább esetben kondért, bográcsot alkalmaztak. A bogrács viszonylag ritkább falunkban, ezt inkább kinti (határbeli) munkáknál használták. A bográcsnak egyik tökéletesített változata a *lábasserpenyő* néven ismert edény volt az elterjedtebb, ami egy vasbádogból készült bogrács, melynek aljára három bádog van nyitolva és egy oldalt kinyúló köpűben végződő vasfogója van. A köpűbe egy-két arasz hosszúságú fa fogantyút faragtak, hogy az átmelegedett serpenyő nyél, meg ne égesse a használó kezét. Hogy az edényt ne közvetlenül a tüzelőanyagra helyezték el, különböző *vas-háromlábak* és *lábasok* alakultak ki. A lábas szót nem mai értelemben használjuk, mert a XIX. sz-i lábasok mindegyike három rövidebb hosszabb lábbal rendelkezett. Közvetlen elődje valószínűleg a három lábú cserép lábas volt, melyből jó néhányat találunk a faluban, igaz, ma már nincsenek használatban. Ezek jellegzetességei három kifelé kanyarodó láb, s egy rövid, vaskos fül. Belül mázasok, külső oldaluk mázatlan. A máz jellegéből és a festés technikájából ítélve a püspökladányi fazekas központ készítményei. A XIX. sz-ban minden paraszti konyha rendelkezett néhány ilyen lábassal, mely annál is inkább népszerű volt, mert ezekben soha nem kozmált le az étel. A vaslábasok hasonlóak az elmondottakhoz, annyi különbséggel, hogy oldaluk és lábuk egyenes, fogantyújúk vékonyabb, általában szögletes vasból készült. Ebből is igen sokféle nagyságot találhatunk meg. Érdekességük az is, hogy minél nagyobb a lábas, lábai annál rövidebbek.

A lábbal nem rendelkező edények alá (sokszor a bográcsok alá is) vas háromlábat használtak. Ez egy kb. 30 cm oldalú vas háromszög, melynek csúcsáról egy-egy láb nyúlik le. Magasságuk általában 15–20 cm. Két típusa ismeretes, az ősibb kerek és az újabb keletű háromszögletes forma. A háromlábat fölhasználták még különböző serpenyők vagy rostélyok segítségével sütésre is.

Sütés eszközei

A sütés legegyszerűbb eszköze a ma is ismert *nyárs.* Ennek fából és vasból készült formáit gyakran alkalmazta a berekböszörményi paraszt konyha. A *nyárstartó (tűzikutya)* használatának berekböszörményi elterjedéséről pontos adatunk nincs. Kerámia sütő edények közül, minder paraszti konyhán megtalálható volt a *pecsenye-* és a *tarkedli-sütő.* A pecsenyesütő kb. 5 cm mély ovális alakú, egyenes falú kis cseréptál, melyben főleg baromfihúst sütöttek. Ismeretes egy és két fülű típusa, a fülek mindig a keskenyebik végén voltak. Az egy fülű típusnak a füllel szemben levő oldalán kiöntő van a zsír számára. Kivétel nélkül mind zöld mázas karcagi kerámia munka. A tarkedli-sütő 4–9 kis köralakú mélyedéssel ellátott edény, oldalán két föllel.

Kerámiák a tálalásban

A faluban még igen nagy számban találhatók cseréptálak a tányérszerűen kicsitől egészen a 10 literen felüli óriásig. A tányér használata jóval későbbi. A cseréptálakat általában közös étkezéskor, más fajtáit *lavorként,* ismét más fajtáját pedig *vájlingként* használták. Színezésük, mintájuk meglehetősen eltérő, leggyakoribb azonban, egy a peremen piros, fehér, zöld csíkkal beszegett tálforma. A tálalásban használtak még különböző fazekas készítményeket: *szilkékben* ételeket, *tejes köcsögökben* tejet, kisebb cserépfazekakban lekvárt, *korsókban, bugykosokban* folyadékot (bortpálinkát, ecetet) tartottak. Ezeknél is nagy a szín- és formabeli eltérés, azonban jellemző az összes Berekböszörményben fellelhető kerámiában is. Ennek oka, hogy a község saját fazekas iparral nem rendelkezett, az edényeket általában vásárokon szerezték be. Ezért találhatók meg az egyes paraszti konyhában egymás mellett a püspökladányi, mezőtúri, tiszafüredi, karcagi, békési, nádudvari fazekasok munkái, sőt a Rév, Tenke, Belényes környékének fehér színű, barnamintás vászonedényei.

A konyha felszereléséhez tartozott még a különböző vesszőből, gyékényből, vagy lopótökből készített tárolóedények egész sora, melyek jellemzésére a jelen munka keretében nem vállalkozhatunk. Az evőeszközökről röviden csak annyit, hogy a múlt század vége felé a fa evőkanalak voltak használatban. Használtak fából és nádból készült villákat is, amelyet azonban hamarosan kiszorítottak a vasból készült evőeszközök.

Megtalálhatók ezenkívül még olyan egyszerű kis eszközök, mint pl. a nádból készített *szítócső,* amely a hamvadó tűz fúvására (felszítására) volt használatos.

Ezek a régi eszközök ma már használatban nincsenek, vagy pedig komoly funkció változáson mentek át, pl. a régi fazekak-szilkék ma már termények, vagy lekvár tartására szolgálnak, sőt sok esetben mint virágcserép találkozhatunk velük. A berendezési tárgyak nagy része is kikerült a konyhából, ma csak a padláson, a szín valamelyik eldugott sarkában, vagy jobb esetben a nyárikonyhában van a helyük.

Adatközlők:

Varga Zsigmond	79 éves	földműves Berekböszörmény
özv. Varga Mártonné	75 éves	htb.
id. Horváth Lajos	91 éves	pásztor
id. Bodó Károly	78 éves	földműves
Balogh Károly	90 éves	földműves
id. Bodó Károlyné	68 éves	htb.
özv. Kulcsár Zsigmondné	74 éves	nyugdíjas
Gy. Szilágyi Imréné	51 éves	értelmiségi
özv. Gedeon Lajosné	89 éves	htb (Biharkeresztes)

László Máté

DIE VOLKSKÜCHE VON BEREKBÖSZÖRMÉNY AM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS

Der Verfasser befasst sich in der Einleitung mit der Ernährung, die durch die Wandlung der Lebensweise der Dorfbewohner eine Anderung durchmachte, sowie mit der Ausbildung Küchen. Nach der Einleitung untersucht er in *Berekböszörmény* auf Grund der eigenen Sammlung den Baustruktur, den Aufbau, die verschiedenen Formen und Einrichtungen der Volkstüche am Ende des 19. Jahrhunderts.

Die Bauweise der sogenannten *„szabadkéményes konyhák"* (Küchen mit Freischornstein) verbreitete sich auch in *Berekböszörmény* – wie in den anderen Dörfern von Bihar. Der mittlere Teil der aus drei Räumen bestehenden Häuser war das *pitar*, das Vorhaus. Den grossen Teil dieses nahm der *kemence* (Backofen) ein, der nicht nur als Koch – und Backplatz diente, sondern er war das beliebte Ruhelager *(sut)* der Kinder und der Alten. Der Verfasser gibt die zum Backofen gehörenden Geräte, das *tűzgyújtó* (Feuerzeug) und den *tűztisztító* (Schürhaken) bekannt. Dann beschreibt er die in der Küche gebrauchten, verschiedenen Geschirranten: *serpenyő* (Pfanne), *vasháromlábak* (Eisenstänge) und die *lábasok* (Kochtöpfe). Die in der Küche untergebrachten Möbel, wie *tálas* (Kredenz), *téka* ((Wandschrank) und *asztalszék* (Kinderstuhl) dienten natürlich zum Mahl und zur Lagerung der Lebensmittel.

Die in der Abhandlung bekanntgegebene Volkstüche und derer Einrichtungen wurden durch die Wandlung der Lebensweise, die Umgestaltung der Ansprüche und die Entwicklung der Technik allmählich in den Hintergrund gedrängt. Heutzutage findet man nur in einigen alten Häusern die für das Ende des 19. Jahrhunderts charakteristische Küche und eventuell einige alte Einrichtungsstücke dieser.

Jakab László

Berekböszörmény földrajzi nevei

Berekböszörmény *(Berekböszörmíny, Böszörmímbe)* önálló tanácsú község a berettyóújfalui járásban a Sárrét szélén. Lakossága tisza magyar, számuk a tanácselnök közlése szerint 1973 tavaszán 2573. Az 1973-as népszámláláskor 2738, 1960-ban pedig 2906 volt a falu lakóinak a száma. A község a román határon fekszik, és ez a határmenti helyzet nemigen kedvez a népesség növekedésének. A falu határa 4284 hektár. Ezen a területen két termelőszövetkezet, a Petőfi és a Szabad Föld gazdálkodik. Az egyénileg gazdálkodák száma nem jelentős.[1]

A mai Berekböszörmény területe már az őskorban is lakott hely volt. Máté László általános iskolai igazgató gondosan számontartja a területről előkerülő leleteket, és belőlük kis gyűjteményt is alapított. A határban a *Korhánydomb* környékén i. e. 5–6000 évvel éltek emberek, más részekről pedig bronzkori leletek kerültek elő. Az erdős, mocsaras vidéken szívesen telepedtek meg a nomádok. 1965-ben egy szarmata kislány sírja került felszínre a határban.

Jakó Zsigmond „Bihar megye a török pusztítás előtt' című művében közli, hogy a középkorban a mai Berekböszörmény helyén két falu, Berek és Böszörmény állt. Böszörmény a régebbi, ezt Kálmán király rendeletére mohamedán kálizok alapították, akik a XIII. századra már beolvadtak a magyarságba. Feltehetőleg ezekről a lakóiról kapta a falu a nevét. Böszörmény a XV. század elején mezőváros. A két falu a középkor végén egyesült.[2]

A falu nevének első előfordulásai: 1291: *Buzurmen (Büszürmény)*, 1391: Bezurmen, *Kysbezermen (Beszürmény, Kisbeszermény)*, 1396: *Nagbezermen, Berekbezermen (Nagybeszermény, Berekbeszermény)*, 1496: *Bezermen, Berekbezermen (Beszermény)* (vö. *Jakó:* im. 210.)

A község határában még több település is volt, amelyek azonban elpusztultak. Ilyen volt például *Méhes*, és feltehetőleg volt itt egy *Besenyő* nevű lakott hely is (*Jakó:* im. 211). Nem messze volt a falutól egy *Verneld* nevű község, amelynek neve a böszörményi határban levő *Vernyike* határrésznévben maradt fenn (uo.). Két külön településre utal a *Kisböszörmény* és a *Nagyböszörmény* elnevezés is.

A XVI. századtól a Csáky család birtokába kerül a falu, és sorsa ezután szorosan összekapcsolódik a körösszegi vár sorsával. A törökök többször elpusztítják, így például 1554-ben, 1658-ban, 1660-ban. A falu lakói 1605-ben Bocskai mellé álltak, és a települést hajdú városnak nyilvánították. A Csáky család a XVIII. században építtette a ma is fennálló kastélyt. 1775-től jegyzőség lett a faluban, ettől kezdve van anyakönyv.

1 A Magyar Népköztársaság Helységnévtára 1973; Magyarország Helységnévtára 1967
2 *Jakó:* im. 87. és 210.

1943-ban olajat és földgázt találtak a határban, de a kutakat lezárták. 1944. október 13-án szabadult fel a falu, és 1945. december 27-én lett szocialista község.

Az adatokat a helyszinen 1973 tavaszán gyűjtöttük főleg Török Sándor 77 éves Veres Sándor 72 éves, Pálfi Ferenc 60 éves adatközlőktől. Munkánkat nagymértékben elősegítette Máté László igazgató, akinek ezúton is köszönetet mondunk.

A belterület elnevezései

ADY ENDRE UTCA *(Adi Endre ucca)*[3] Mai hivatalos utcanév. Az utca régebbi neve: *Csáki ucca,* de nevezik egyszerűen *Zug*-nak is.

ALKOTMÁNY UTCA *(Alkotmány ucca)* Korábbi neve *Nagyatádi Szabóu ucca.* Régen szántóföld volt.

ALVÉG *(Alvíg)* Falurész neve, a Torzsa utcától felfelé eső rész elnevezése; a szegények laktak itt.

ARANY JÁNOS UTCA *(Arany János ucca)* Mai hivatalos név. Korábbi neve: *Kössik sikátor,* mert itt volt a községháza. Az utca végét *Jézuskert*-nek hívták, mert egy feszület állt ott.

ÁRPÁD UTCA *(Árpád ucca)* Csak a felszabadulás után építettek ide házakat. Régebbi neve: *Nagy út.*

ASSZONYPIAC *(Asszonpijac)* L. Köztársaság tér.

ATTILA UTCA *(Attila ucca)* A múlt század végén épült ki. Akkor nevezték el *Újsor*nak. A lakosok ma is inkább ezt a nevet használják.

BÉKE UTCA *(Béke ucca)* Hivatalos név. Nevezték *Mátyás kiráj uccá*nak is. Az alsó végét eredetileg *Sërház uccá*nak hívták. A végén volt ugyanis a sörfőző és a *Sërcsapszék,* sörmérő kocsma. – Az utca felső végének a neve *Torzsa ucca* volt. Ez az elnevezés egy ott lakó ember ragadvány nevéből keletkezett. *Torzsá*nak csúfolták, mert sok káposztát termelt.

BEM UTCA *(Bem ucca)* Hivatalos elnevezés. Népi neve: *Pelbát sikátor.* Az utca ezt a nevet egy ott lakó emberről kapta.

BETHLEN UTCA *(Bethlen ucca)* Hivatalos elnevezés.

BOCSKAI UTCA *(Bocskaji ucca)* Hivatalos utcanév. Régen *Víz ucca* volt a neve, mert a Körös a kert alján folyt el.

BÓDÉKÚT *(Bóudékút)* Kút neve a Bethlen utcában.

BORJÚKÚT *(Bornyúkút)* A keresszeg alján levő kút neve.

CSÁKY UTCA L. Ady Endre utca.

CIGÁNY SIKÁTOR *(Cigán sikátor)* L. Vörösmarty utca.

DANKÓ PISTA UTCA *(Dankóu Pista ucca)* Régi neve *Pocóudal,* mert sok pocok volt. *Oldal*-nak azért hívják, mert csak a féloldalán állnak házak. Cigányok laknak itt.

DEÁK FERENC UTCA *(Deják Ferenc ucca)* Régebbi neve *Sikátor ~ Lukács sikátor.* Az ott lakó Lukács családról kapta a nevét.

DISZNÓPIAC *(Disztóupijac)* A Torzsa utca végén volt.

DOBÓ KATICA UTCA *(Dobou Katica ucca)* Korábbi neve: *Hatház ucca,* a hagyomány szerint azért, mert 6 ház volt rajta.

DÓZSA GYÖRGY UTCA *(Dóuzsa György ucca)* Mai hivatalos utcanév. Korábbi hivatalos neve *Tisza István ucca* volt. A nép *Juszar uccá*-nak hívja, mert itt állt a gróf juhtelepe.

FELSZABADULÁS UTCA *(Felszabadulás ucca)* Új utca, nemrégen szántóföld volt.

FELVÉG *(Felvíg)* A Nagy utca környéke, itt laktak a módosabbak.

3 A név kiejtés szerinti változatát adjuk zárójelben.

FŐTÉR *(Főütér)* L. Köztársaság tér.

FŐ UTCA *(Főü ucca)* L. Köztársaság utca.

FURKA SIKÁTOR L. Kossuth utca.

HATHÁZ UTCA L. Dobó Katica utca.

HUNYADI JÁNOS UTCA L. Kinizsi utca.

IZIDOR KOCSMA *(Izidor kocsma)* A tulajdonos keresztnevéről hívták így a kocsmát. Nevezik még *Zsidóu kocsmá*-nak is.

JÉGER KOCSMA *(Jéger kocsma)* Egy Jéger nevű emberé volt a Keresszeg utca végén.

JÉGER SIKÁTOR L. Zrínyi utca.

JÉZUSKERT L. Arany János utca.

JÓKAI UTCA *(Jóukaji ucca)* Hivatalos elnevezés. Az utca régi, de ma is használt neve: *Zug.* „Mëgyëk a Zugra".

JÓZSEF ATTILA UTCA *(Jóuzsef Attila ucca)* Mai hivatalos név. A harmincas években hivatalosan *Kálvin utcá*nak nevezték. A község lakói ma is inkább *Olaj sikátor* vagy *Tarsoj sikátor* néven emlegetik, mert egy Tarsoly nevű embernek volt itt olajmalma. – Az utcát alakja miatt hívják még *Nadrág uccá*-nak vagy *Nadrágfenék uccá*-nak is. Egy ott lakóról pedig a *Pünkösti sikátor* nevet kapta.

JUHSZAR UTCA *(Juszar ucca)* L. Dózsa György utca.

KÁLVIN UTCA L. József Attila utca.

KÁROLYI SÁNDOR UTCA L. Toldi utca.

KÖRÖSSZEG UTCA *(Kërësszëg ucca)* L. Széchenyi utca.

KINIZSI UTCA Korábban *Hunyadi János utcá*nak hívták.

KISISKOLA A Kossuth utca végén levő, régebben leányiskola neve.

KIS JÓSKA SIKÁTOR *(Kis Jouska sikátor)* L. Zrínyi utca.

KISMALOM TÉR L. Petőfi utca.

KISKOCSMA A Torzsa utca végén, az Árpád utcánál levő kocsma neve.

KISKÚT A Serház és az Attila utca végén levő jó vizű kút neve.

KOSSUTH UTCA *(Kosut ucca)* A nép az elejét *Német uccá*-nak, a végét pedig *Furka sikátor*-nak nevezi. Az előbbi nevet azért kapta, mert a hagyomány szerint egykor vasas németeket telepítettek oda. Az utóbbi név pedig az utca végén levő egyetlen házban lakó özvegyasszony, Furka Zsuzska nevéből született.

KÖLCSEY UTCA *(Kölcsei ucca)* Régebbi neve *Sërházvége.*

KÖZSÉG SIKÁTOR *(Kössik sikátor)* L. Arany János utca.

KOZTÁRSASÁG UTCA *(Kösztársaság ucca)* Mai hivatalos név. Az ötvenes években *Sztálin út*-nak nevezték. Népi neve: *Főü ucca* vagy *Nagy ucca.*

KÖZTÁRSASÁG TÉR *(Kösztársaság tér)* Hivatalos név. A lakosság *Főü tér*-nek, *Pijac tér*-nek vagy *Asszompijac*-nak hívja. *(Asszonypiac* = élelmiszerpiac, szemben a disznópiaccal.)

LUKÁCS SIKÁTOR L. Deák Ferenc utca.

MALOM UTCA L. Rákóczi utca.

MÁTYÁS KIRÁLY UTCA *(Mátyás király ucca)* L. Béke utca.

NADRÁG UTCA L. József Attila utca.

NADRÁGFENÉK UTCA *(Nadrágfenék ucca)* L. József Attila utca.

NAGYATÁDI SZABÓ UTCA *(Nagyatádi Szabóu ucca)* L. Alkotmány utca.

NAGYISKOLA A József Attila utcában levő fiú- és leányiskola neve.

NAGYKOCSMA *(Natykocsma)* A Nagy utcán volt. Ez volt a legnagyobb és a „legveszedelmesebb" kocsma.

NAGYMAGTÁR *(Nagymaktár)* A német katonák lovaglóterme volt.

NAGYUDVAR A kastély udvara. A Szabad Föld Tsz irodája van benne. Régen a Csáky grófé volt, akitől Pehánovics Imre főmérnök vette meg.

NAGY UTCA L. Köztársaság utca.

NAGY UTCAI TEMETŐ *Nagy uccaji Temetőü)* Az utca végén levő, ma is használt temető neve.

NAGY ÚT L. Árpád utca.
NÉMET UTCA *(Német ucca)* L. Kossuth utca.
OLAJ SIKÁTOR L. József Attila utca.
PELBÁT SIKÁTOR L. Bem utca.
PETŐFI UTCA *(Petőüti ucca)* Régen tanya volt itt cselédlakásokkal. Akkor *Kismalom tér*-nek hívták, mert *„rërálóu vóut ott az uraságnak". „Vóut itt ëty kis dërálóus malom".*
PIAC TÉR *(Pijac tér)* L. Köztársaság tér.
POCOLDAL *(Pocóudal)* L. Dankó Pista utca.
PÜNKÖZSDI SIKÁTOR *(Pünkösti sikátor)* L. József Attila utca.
RÁKÓCZI UTCA *(Rákóuci ucca)* Régi neve *Malom ucca.* Egy száraz malom állt itt.
SAMU KOCSMA A tulajdonos keresztnevéről kapta a nevét. A Torzsa utcában van.
SIKÁTOR L. Deák Ferenc utca.
SÖRCSAPSZÉK *(Sërcsapszék)* Sörmérő kocsma volt a *Sërház ucca* végén.
SÖRHÁZ UTCA *(Sërház ucca)* L. Béke utca. Az alsó végét ma Kölcsey utcának hívják.
SÖTÉT SIKÁTOR *(Sötít sikátor)* L. Vörösmarty utca.
SPORT UTCA *(Sport ucca)* Új utca neve. Nemrégen még szántóföld volt.
SULYKOS TÓ *(Sujkos tóu)* L. Szabadság utca.
SZABADSÁG UTCA *(Szabacság ucca)* Hivatalos név. Népi neve: *Sujkos tóu.* Az asszonyok idejártak a ruhát súlykolni.
SZITÁS MALOM Az Attila utca végén volt. Tulajdonosát Takácsnak hívták.
SZÉCHENYI UTCA *(Szécsényi ucca)* Hivatalos elnevezés. A nép *Kërësszëg uccá*-nak nevezi.
SZÖVETKEZET SIKÁTOR L. Toldi utca.
SZTÁLIN ÚT L. Köztársaság utca.
TARSOLY SIKÁTOR *(Tarsoj sikátor)* L. József Attila utca.
TOLDI UTCA *(Toldi ucca)* Told felé vezet. Nevezik *Károji Sándor uccá*-nak is. De a lakosság inkább *Szövetkezet sikátor* néven emlegeti, mert annak idején itt volt a Hangya szövetkezet boltja.
TOMPA UTCA *(Tompa ucca)* Régen egyszerűen *Zug*-nak hívták.
TORNA UTCA Új utca.
TORZSA UTCA L. Béke utca.
ÚJSOR L. Attila utca.
ÚJSOROSI TEMETŐ *(Újsorosi Temetőü)* Az Attila utcában levő, ma már lezárt temető.
VÍZ UTCA *(Víz ucca)* L. Bocskai utca.
VÖRÖSMARTY UTCA *(Vörösmarti ucca)* Hivatalos név. Az itt lakó cigányokról *Cigány sikátor*-nak és *Sötét sikátor*-nak is hívják.
ZRÍNYI UTCA *(Zirinyi ucca)* Régebbi neve: *Kis Jóuska sikátor* az ott lakó boltoról és *Jéger sikátor* az ugyancsak ott lakó kocsmárosról.
ZUG 1 L. Ady Endre utca.
ZUG 2 L. Jókai utca.
ZUG 3 L. Tompa utca.
ZSIDÓKOCSMA L. Izidor kocsma.

Akolkörnyík[4] sz.[5] A szilajménes *„akla"* volt itt, éjszakára ide hajtották be a lovakat. A ménes 1945-ben szűnt meg.[6] Térk.[3] ugyanilyen alakban közli; Térk.[2]: *Akol környéke.*

Alimán tanya A Gyapárosban volt. A tulajdonosáról nevezték el.

Álló rét Térk.[1—2] adata. L. Rét.

Almás (Almásra) Sok farkasalma termett ezen a helyen. Ebben a formában fordul elő a név a Térk.[2]-en, Térk.[3]-en.

Apáti út A Körösszegapátiba vezető út neve. Már a Térk.[2]-en is megvan.

Aranlapos sz. A Baranyi földben van. Kerek, nagy gödör.

Árgyilán tanya A Gyapárosban volt. A tulajodonosáról kapta a nevét.

Artány zug A Térk.[2] adata. Ilyen nevű helyet ma nem ismernek.

Bagzug sz. Talán itt volt a *Bak tanya?*

Baranyi tanya A tanya nincs meg. Tulajdonosáról nevezték így.

Bek tanya sz. A tanyát egy Bek nevű ember bérelte. Tulajdonosáról nevezik még *Nadányi tanyá*-nak is. Harmadik neve: *Éggyes,* mert itt volt az 1. számú olajkút.

Belec l.

Berecki tanya Vö. Csató tanya.

Berëkerdőü sz. Térk.[1]: *Berek erdő.*

Berëkhát sz. Térk.[3]: *Berekhát;* Térk.[1].: *Berek hát.*

Bodnár tanya tny. A Gyapárosban volt. A tulajdonosáról nevezték el.

Bojtor tanya A Gyapárosban volt. Bojtor volt a gazdája.

Budaji halom ~ Budaji domb sz. A dombot a hagyomány szerint azért hívják így, mert a budai pasának itt állt a sátra, amikor a törökök a körösszegi várat ostromolták.

Budaji szőüllőüskert sző. A Budai halom környékén levő szőlőskert neve.

Cóunya ~ Szóunya tanya sz. Ma már nincs meg. Tulajdonosáról kapta a nevet. A Gyapárosban volt.

Csahos (Csahosra) sz. Régen erdő volt, a lakosok szerint az erdőben csaholó farkasokról kapta a nevét. Térk.[3]: *Csahos.* A Térk.[2] adatát a kiadvány *Csalos*-nak közli; ez nyilvánvalóan hibás olvasat.

Csalányos ~ Csëlányos sz.

Csatóu tanya tny. Csató volt a tulajdonosa. Csató veje lett egy Berecki nevű ember, és később a tanyát is kezdték *Berecki tanyá*-nak nevezni.

Csente ~ Csente csatorna Kiszáradt csatorna. Berekböszörményben egyesül, a Kutasba ömlik.

Csente düllőü sz. *(Csentére)* A *Csente* két oldalán levő terület neve. Térk.[3]: *Csente dülő.*

Csenteközi csiktó A Térk.[2] adata. Feltehetőleg azonos a *Csiktóval.*

Csentezug l., sz. A kanyargó Csente köze.

Csiktóu sz. Valamikor tó, vízállás volt. Térk.[3]: *Csikló(!);* nyilvánvaló elírás.

Csomóus tanya tny. A Szabad Föld Tsz tanyája. Csomós család ma is él a faluban.

Csordalegelőü Vö. Közlegelő.

Csűr sz. Valamikor az urasági csűrök voltak itt.

4 A neveket csak kiejtés szerint közöljük.

5 A művelési jellegre utaló rövidítések: e.: erdő; h.: hegy; gy.: gyümölcsös; k.: kaszáló; l.: legelő; r.: rét; sz.: szántó; szö.: szőlő; tny.: tanya.

6 Anyagunkba bedolgoztuk a helybeli tanácson található átnézeti vázlat neveit (a továbbiakban: Térk.[3]), valamint a Hajdú-Bihari kéziratos térképek c. kiadvány alapján az 1840-ben készült BmT 73 jelzésű (Térk.[1]) és a BmT 75. jelzésű (Térk.[2]) kéziratos térképeken található neveket is.

Csűrkert Ma lakótelep az urasági csűrök helyén.
Daru rísz sz. Vizes terület volt, darvak jártak ide.
Disztóulegelőü l.
Doktor tanya Dr. Balogh Lajos tanyája volt, Nadányi Jánostól vette meg.
Eggyes Vö. *Bek tanya.*
Előüér sz. Több ér van rajta.
Epreskert Térk.[1] adata; ma ismeretlen.
Erdőü (Erdőüre) sz. Nevezik még *(Kössígi) Vínerdőü*-nek vagy *Nagyerdőü*-nek is. 1939-ben kiirtották az erdőt, tölgy-, szil- és akácfa volt benne.
Erdőüárok Csatorna. Nevezik *Erdőükërëzs*nek is.
Erdőüfőüd (Erdőüfőüdre) sz. Térk.[3] szerint ez a rész volt az *Urasági Vénerdő.*
Erdőükërëzs Vö. Erdőárok.
Farkazsdomb sz. Maga a domb Romániába esik, de a berekbörszörményi határban levő környékét is így hívják.
Fojás Kiszáradt ér, a Kutasba ömlik.
Fojázsdüllőü sz. A Folyás két oldalán levő szántóföld.
Fövenyes A Térk.[1] adata, ma ismeretlen.
Fűzfa erdő A Térk.[1] adata, ma nem ismerik.
Göngyör sz. A Térk.[1] és Térk.[2]: *Göngyör. Térk.*[3] *Gyöngyör* adata nyilvánvaló elírás.
Görbe ér Vö. Patkó ér.
Gyapáros ~ *Gyapáros domb* k., sz. *Gyapárosra)* Szikes, dombos terület. Térk.[3]: *Gyapáros.* A név eredetét nem ismerik.
Gyökmőü ~ *Gyökmőü düllőü* sz.
Hangyások Vö. Kishangyás, Nagyhangyás.
Hëgyës-halom sz. Homokos domb, alakjáról kapta a nevét. Térk.[3]: *Hegyeshalom.*
Hetes kút Az olajkutatások idején fúrták, gyógyvize volt.
Holtkörös A Térk.[1] és Térk.[2] adata.
Homoktetőü sz. Elég magas domb. Rézkori cserepeket is találtak itt. Térk.[2] és Térk.[3]: *Homoktető.*
Horvát tanya A Gyapárosban volt. Tulajdonosáról kapta a nevét.
Irtás düllőü sz. Valamikor erdő volt.
Kocsora tanya A tanya a tulajdonosáról kapta a nevét.
Kánic tanya sz. A tanya nincs meg. Tulajdonosról nevezték el.
Katila malom ~ *Kotilla malom* ~ *Kotella malom* A Nagy utca végén állt. Kotella Károly volt a gazdája. Nevezik még *Kőümalom*-nak is.
Kecskés Térk.[3] adata.
Keregbokor ~ *Keregbokor düllőü* l., sz. Térk.[3]: *Kerekbokor.*
Kerekdombhát Térk.[3] adata.
Kerekfűz sz. Térk.[1] és Térk.[2]: *Kerek fűz.* Térk.[3]: *Kerekfűz.*
Kërësztësi út A Biharkeresztes felé vezető országút.
Kërëzsátal ~ *Kërëzsár* ~ *Körözsátal* ~ *Körözsár* sz. Térk.[3]: *Körösár.*
Kettős Térk.[2] adata. Ma ilyen név nincs.
Kishangyás sz.
Kiskërëzs sz.
Kisszik ~ *Kisszig düllőü* sz.
Korhány ~ *Korhán düllőü* l., sz. Térk.[3]: *Korhány.*
Korhándomb ~ *Korhányhalom* Domb a Korhányban. Legelő veszi körül.
Korhánkút Kút a Korhányban.
Kotella ~ *Kotilla malom* Vö. Katila malom.
Körmösdi út A Térk.[2] adata. Talán azonos a *Sasi út*tal.

Kössigi Vínerdőü Vö. Erdő. Térk.[3]: *Községi Vénerdő.*

Közlegelőü l. Legelő a Korhányban. Nevezik még *Csordalegelőü*-nek és *Nagylegelőü*-nek is. Térk.[2]: *Közlegelő.*

Krátërëk Az olajkitörések helyei.

Lábasrít sz. Mély fekvésű terület; nádas volt. Nevezik *Nádasér*-nek is.

Libán rét A térk.[2] adata Ma ismeretlen. Vajon nem a *Lábas-rét*-et olvasták tévesen?

Lucërnás Kis, apró földek. Térk.[3]: *Lucernás I.*

Lucërnás Kis földek. Térk.[3]: *Lucernás ::.*

Lukács düllőü sz. A Göngyörben volt. Lukács Lajosé volt. A tagosítás után jött létre.

Méhes Nem élő név. Kb. a megjelölt helyen hajdan ilyen nevű település volt. Ma is több *Méhes* nevű család él a faluban.

Nadányi tanya Vö. Bek tanya.

Nádasér Vö. Lábasrét. Térk.[3] is közli.

Nagyerdőü Vö. Erdő.

Nagylegelőü Vö. Közlegelő.

Nagynyomás l., sz. Főleg legelő volt, a jószág járta, innen van a *nyomás* név. Térk.[3] is közli.

Nagyváradi út ~ *Váradi út* A Nagyváradra vezető út neve. Térk.[1] és Térk.[2]: *Nagyváradi út.*

Nagyvőügy (Nagyvőügybe) sz. Térk.[3]: *Nagyvölgy.*

Nagyvőügyi kút A Nagyvölgyben levő kút neve. Nincs jó vize.

Natyhálás l.

Natyhangyás Mocsaras terület, téglavető gödrök.

Natytábla ~ *Tábla* sz. Térk.[3]: *Tábla.*

Nyáras ~ *Nyáros* gy., sz., szó. Térk.[1]: *Nyáros.* Térk.[3]: *Nyáras.*

Nyárasi szőüllőüskert szó.

Okolicsányi ~ *Okolicsányi tanya* Ma is megvan; egy ilyen nevű ügyvéd építtette. Itt van a Petőfi Tsz birkatelepe.

Orbánzug sz. A Térk.[3] is közli.

Ördögárok ~ *Ördögárka* Mesterséges árok, átmegy az egész határon. Víz nincs benne. Néhol alig látni. A falu népe úgy tartja, hogy két ördög veszekedett a földön, és ez az árok lett a határ a földjeik között Az árkot az ördögök egy ekébe fogott kakassal szántatták. Térk.[3]: *Ördögárka.*

Ördöngös sz. Egykor ér volt, nád is termett benne. Nevezik *Vápóu*-nak is.

Pál dombja sz. A tetejét nem szántják. Avar- és honfoglaláskori sírok kerültek innen elő.

Páncíl tanya A tulajdonosról nevezik így.

Páskomok Kis parcellák voltak.

Patkóuér Patkó alakú ér. Hívják *Görbe ér*-nek is.

Patkóusziget sz. A Patkóér veszi körül.

Pízes tanya tny. Ma a Petőfi Tsz-é. Korábban Pénzes Józsefé volt, innen van a neve.

Rít sz. Régen füves volt, *alligán és állóu rít,* kaszálták.

Ruzsahát ~ *Róuzsahát* sz. Térk.[1] és Térk.[2]: *Rózsás hát;* Térk.[3]: *Rózsahát.*

Sasi út A Mezősas felé vezető országút neve.

Sásvőügy ~ *Sáskert* ~ *Sásvőügyi Szőülőüskert* gy., sz., szó. A szőlő és a gyümölcsös pusztulóban van. A hagyomány szerint az 1800-as években kapta a nevét egy nagy sáskajárásról. Ennek ellene mond, hogy 1489-ben már *Saswelgy* (Sásvölgyi) nevű ember lakott Böszörményben. (*Jakó,* im. 210). Ez a személynév feltehetően arról árulkodik, hogy Sásvölgy valamikor lakott terület volt. A Térk.[1] és Térk.[2] adatait nyilván téves olvasás miatt *Sósvölgy*-nek közlik. Térk.[3]: *Sáskert.*

Sásvőügy ajja l., sz.
Sërház ~ Sërház düllőü (Sërhászho) sz. Térk.[3]: *Serház.*
Szigdomb sz., szó. Térk.[1]., Térk.[1]., Térk.[3]: *Szikdomb.*
Szigdombi szőüllőüskert szó.
Szilhát l., sz. Veszélyes legelő volt, a jószág gyakran megbetegedett. *„Métejkóuros legelőü vóut".*
Szivák tanya tny. Ma is megvan. Szivák Lajosé volt. Most a Szabad Föld Tsz tulajdonában van.
Szóunya tanya Vö. Cónya tanya.
Tábla Vö. Nagytábla.
Táblabíróu tanya sz. A tanya ma már nincs meg. Szegedi Lajos táblabíróé volt.
Tégla düllőü sz.
Tohajhát Ma nem élő név. Az adatot közli egy – a faluban található – (1 : 75 000) K. U. K. térkép. A Térk.[2] adatát nyilván téves olvasás következtében *Tokaji hát*nak közlik. Tohajhát valamikor település volt.
Toldi út A Toldra vezető országút neve.
Tolvaj bokor Térk.[2] adata. Ma nem ismerik.
Tőköstóu Mocsár, láp, vízitök van rajta. Kb. 50 méteres sáv nem szántható, körülötte szántják.
Urasági kaszáló Térk.[1] adata. Ma nem élő név.
Urasági Vénerdő Vö. Erdőföld.
Urbéri kaszáló Térk.[1] és Térk.[2] adata. Ma nem él.
Vágóunyilas l., sz. Rossz föld. Térk.[2]: *Vágó nyulas* adata nyilván téves olvasat.
Vápőu Vö. Ördöngös.
Váradi út Vö. Nagyváradi út.
Város kaszálója Térk.[2] adata. Ma nem él.
Vínerdőü Vö. Erdő.
Vernyike sz. *(Vernyikére)* Térk.[2]: *Vernyéke;* Térk.[3]: *Vernyike.*
Zsombokos sz. Térk.[1] és Térk.[2]: *Zsombokos.*

László Jakab

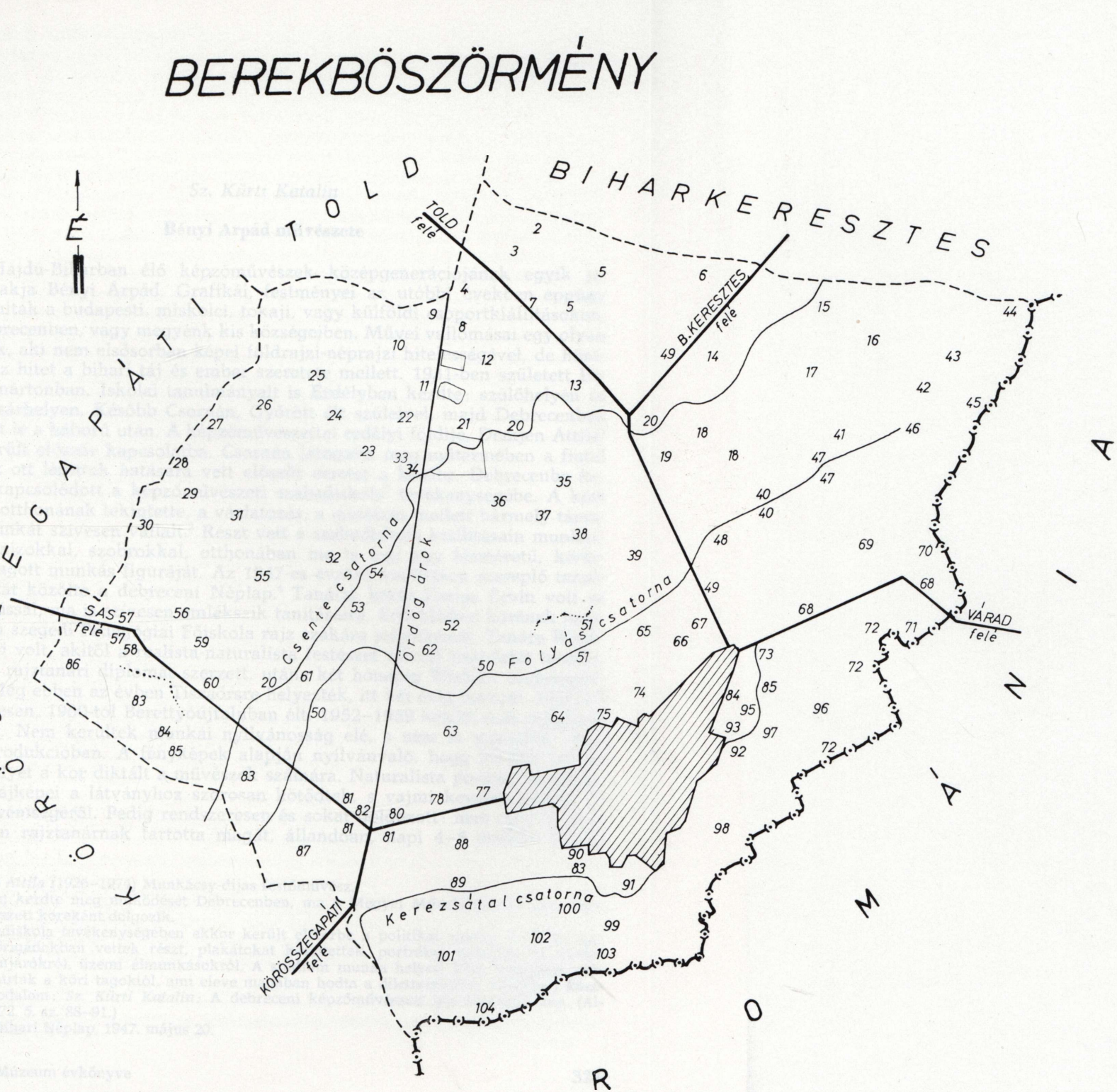
DIE ORTSNAMEN VON BEREKBÖSZÖRMÉNY

Berekböszörmény ist eine autonome Gemeinde im Landkreis Berettyóújfalu am Rande des Sárrét. Ihre Bevölkerung ist reinungarisch, die Einwohnerzahl war im Frühling 1973 2753 Menschen. Die Gemeindeflur beträgt 4284 Hektare. Dieses Gebiet bewirtschaften zwei Produktionsgenossenschaften.

Das Gebiet des heutigen Berekböszörmény war schon in der Urzeit bewohnt. In der Umgebung von *Korhánydomb* (Korhányhügel) lebten Menschen 5–6 tausend Jahre vor unserer Zeitrechnung. In dieser waldigen, sumpfigen Landschaft siedelten sich auch die Nomaden gern an. Im Jahre 1965 wurde in der Dorfflur das Grabmal eines sarmatischen Mädchens zum Vorschein gebracht.

Auf dem Gebiet des heutigen Berekböszörmény standen zwei Dörfer, Berek und Böszörmény im Mittelalter. Böszörmény war die ältere Siedlung, sie wurde auf die Verordnung des Königs Kálmán von mohamedanischen Kalizen gegründet, die sich bis zum 13. Jahrhundert in das Ungarntum verschmolzen haben. Das Dorf wurde nach diesen Einwohnern benannt. Böszörmény ist Anfang des 15. Jahrhunderts Marktflecken. Die zwei Dörfer wurden ende des Mittelalters vereinigt. In der Gemeindeflur bestanden noch mehrere Siedlungen, die aber untergangen waren. Solche waren z. B. *Méhes,* und voraussetzlich der bewohnte Platz *Besenyő.* In der Nähe des Dorfes war eine Siedlung namens *Verneld,* derer Name in der Grenzteiltenennung *Vernyike* fortlebt. Die mittelalterlichen Benennungen, *Kisböszörmény* und *Nagyböszörmény* weisen auch auf zwei Sondersiedlungen hin.

Die Bezeichnungen des Weichbildes und der Flur von Berekböszörmény sammelten wir 1973 zusammen. Neben den mündlichen Angaben haben wir die am Gemeinderat befindlichen Benennungen der Übersichtskarte, weiterhin die in der Auflage „Handschriftskarten von Hajdú-Bihar" veröffentlichten Kartenangaben in Betracht genommen.

BEREKBÖSZÖRMÉNY
É
TOLD felé
BIHARKERESZTES
B.KERESZTES felé
SAS felé
VÁRAD felé
KÖRÖSSZEGAPÁTI felé
Csente csatorna
Ördög árok
Folyás csatorna
Kerezsátal csatorna
KÖRÖSSZEGAPÁTI
ROMÁNIA

Sz. Kürti Katalin

Bényi Arpád művészete

A Hajdú-Biharban élő képzőművészek középgenerációjának egyik jelentős alakja Bényi Árpád. Grafikái, festményei az utóbbi években éppúgy megfordultak a budapesti, miskolci, tokaji, vagy külföldi csoportkiállításokon, mint Debrecenben, vagy megyénk kis községeiben. Művei vallomásai egy olyan embernek, aki nem elsősorban képei földrajzi-néprajzi hitelességével, de hűségével tesz hitet a bihari táj és ember szeretete mellett. 1931-ben született Dicsőszentmártonban. Iskolai tanulmányait is Erdélyben kezdte: szülőhelyén és Marosvásárhelyen. Később Csornán, Győrött élt szüleivel, majd Debrecenben telepedett le a háború után. A képzőművészettel erdélyi földije, Demjén Attila[1] révén került először kapcsolatba. Csornán látogatta meg műtermében a fiatal festőt, az ott látottak hatására vett először ecsetet a kezébe. Debrecenbe kerülve bekapcsolódott a képzőművészeti szabadiskola[2] tevékenységébe. A kört második otthonának tekintette, a vázlatozás, a mintázás mellett bármely társadalmi munkát szívesen vállalt.[3] Részt vett a szabadiskola kiállításain munkástémájú rajzokkal, szobrokkal, otthonában ma is őrzi egy kisméretű, körtefából faragott munkás figuráját. Az 1947-es évzáró kiállításon szereplő tanulmányrajzát közölte a debreceni Néplap.[4] Tanárai közül Tamás Ervin volt rá nagy hatással, ma is szívesen emlékszik tanításaira. Érdeklődési körének megfelelően a szegedi Pedagógiai Főiskola rajz szakára jelentkezett. Tanára *Winkler László* volt, akitől a realista-naturalista festészet túlzott tiszteletét tanulta. 1952-ben rajztanári diplomát szerzett, utána két hónapig Winkler tanársegédje volt. Még ebben az évben Tiszaőrsre helyezték, itt két évig tanított. 1954-től Kunhegyesen, 1960-tól Berettyóújfaluban élt. 1952–1959 között csak magának dolgozott. Nem kerültek munkái nyilvánosság elé, s nem is maradtak meg, csak reprodukcióban. A fényképek alapján nyilvánvaló, hogy követte azt az utat, amelyet a kor diktált a művészek számára. Naturalista portréi, munkajelenetei, tájképei a látványhoz szorosan kötődtek, s vajmi keveset árultak el Bényi egyéniségéről. Pedig rendszeresen és sokat dolgozott: nem csak és nem elsősorban rajztanárnak tartotta magát, állandóan, napi 4–5 órában festett,

1 *Demjén Attila* (1926–1974) Munkácsy-díjas festőművész.

1 1946-ban kezdte meg működését Debrecenben, ma a Megyei Művelődési Központ képzőművészeti köreként dolgozik.

3 A szabadiskola tevékenységében ekkor került előtérbe a politikai munka. A tagok agitációs brigádokban vettek részt, plakátokat készítettek, portrékat rajzoltak az aratásban élenjárókról, üzemi élmunkásokról. A stúdium munka helyett kész, tematikus műveket vártak a köri tagoktól, ami eleve magában hodta a dilettantizmus veszélyét. Részletes irodalom: *Sz. Kürti Katalin:* A debreceni képzőművészeti kör huszonöt éve. (Alföld, 1972. 5. sz. 88–91.)

4 Hajdú-Bihari Néplap, 1947. május 20.

rajzolt. Nem alakult ki azonban még nála a biztos szemlélet, s ezt késleltette vidéki elzártsága, valamint korának túlzott látványfestés tisztelete.

Berettyóújfaluba kerülése több változást hozott életébe. Itt kapott szolgálati lakást, s az iskolai rajzterem is jó műterem lehetőséggel szolgált. Rövidesen maga köré vonta az érdeklődőket, s a megyében az elsők között képzőművészeti szakkört alakított. Mintegy tizenöt tagú felnőtt körébe munkások, értelmiségiek jártak, élénk viták színhelye lett a szakkör a műhelymunka mellett. Bényi tanulva tanított, s ebben nagy segítséget adott a megyei képzőművészeti szakbizottság.[5] Munkahelyén, a Gyermekvárosban több megbízotást teljesített társadalmi munkában: ülő leányszobrot készített az intézmény elé, freskót festett a díszterembe. A felnőtt képzőművészeti szakkör megszűnte után, kizárólag a Gyermekvárosban vezetett szakkört a községben élő, és gyermekvárosban lakó iskolások számára. Rövidesen jelentős sikereket ért el csoportjaival. Helyi és debreceni kiállításokon szerepeltek, majd részt vettek az 1965-ös országos köri kiállításon, szép sikerrel. Az utóbbi években a debreceni nemzetközi gyermekrajz-kiállításokon, valamint a külföldi bemutatókon rendszeresen szerepelnek és díjakat nyernek taníványai.[6] A köri foglalkozásokon nemcsak a festés, rajzolás alapjaival, hanem pl. a sokszorosító grafikai technikákkal is foglalkoznak. 1950-től beküldte festményeit a Hajdú-Bihar megyei festők őszi tárlataira. Azóta megszakítás nélkül résztvevője a megyei, majd területi szervezeti kollektív kiállításoknak. Elzártságából nemcsak kiállításokon való szerepléssel akart kitörni, más kapcsolatokat is keresett. Egyre inkább érezte, hogy szükséges rajztanári, de főként művészi „továbbképzése". Bekapcsolódott 1963-tól a tokaji művésztelep[7], majd a böszörményi művésztelep[8] munkájába. Nyaranta 2–3 hetet, később többet is festőkollégák körében töltött, ennek hatása rövidesen jelentkezett festészetében.

A hatások alapján kezdte eddigi munkásságát felülbírálni. Rá kellett jönnie, hogy nem folytathatja tovább festészetét naturalista eszményei alapján, mert azokat már túlhaladta az idő. Átmenetileg, 1963–1967 között több hatás jelentkezett művészetében. Először óhatatlanul a közvetlen környezetében látható művészi példák alapján indult el, különösen *Zilahy György*[9] és *Biró Lajos*[10] volt rá hatással. Első, 1966-os egyéni kiállítása összegzője volt ezeknek a hatásoknak, valamint annak az irodalmi jelképekkel dolgozó korszaknak, ami 1965–66-ban jellemezte. A változás igénye, az önkontroll azonban átsegítette ezen a perióduson, 1968–69-es képei legjava már jelzi önálló útját. Azóta szinte töretlenül ível pályája, amelynek útjelzői kiállításai, sikerei. 1967-ben a Tokaji Helytörténeti Múzeumban, majd Miskolcon, Békéscsabán, Hajdúbö-

5 A Megyei Népművelési Tanácsadó mellett működött 1961–1967 között. Vezetője: Módy György muzeológus, tagjai: Bíró Lajos, Félegyházi László, Bíró Ferenc festőművész, valamint Kürti Katalin egyetemi hallgató.

6 Legutóbb pl. 1973-ban, a debreceni nemzetközi gyermekrajz kiállításon egy első díjat kapott egy köri tagja.

7 A Népművelési Intézet tartotta fenn képzőművészeti körvezetők részére.

8 1963-ban alakult a megyei képzőművészeti körök tanárai és tagjai, valamint egyénileg dolgozó amatőr festők részére. Ekkor Biró Lajos és Zilahy György voltak a tanárai. 1966-tól hivatásos festőművészek telepévé, 1969-től nemzetközi művészteleppé vált. Részletes irodalom *Székelyhidi Ágoston:* „Hajdúsági Művésztelep 1964–1973" jubileumi füzet. (Debrecen, 1973).

9 *Zilahy György* (1929–1966) festőművész. Szimbolikus hang és drámaiság jellemzi műveit.

10 *Biró Lajos* (1927–) Debrecenben élő festőművész, az alföldi festészet expresszív hatású képviselője.

szörményben volt egyéni kiállítása, s több ízben Berettyóújfaluban és a megye több községében. Kollektív kiállításon vett részt Nagyváradon (1973), Lublinban (1971), ugyanitt két társsal, 1973-ban. Szerepelt a műcsarnakbeli Új Művek bemutatóján (1971), a Kelet-magyarországi Területi Szervezet Nemzeti Galéria-beli kiállításán (1972). Az időközben nemzetközivé vált böszörményi művésztelepet rendszeresen látogatja, itt négy alkalommal nyerte el a Káplár-emlékérmet. Ezenkívül a vörösberényi rajztanári telepet, valamint a dunaújvárosi Székely Bertalan telepet látogatta.[11]

Berettyóújfaluban számtalan megbízatást teljesített 1960. óta. 1962-ben társadalmi munkában elkészítette a járási pártbizottság homlokzatára betonreliefjét, 1968-ban egy 9 × 1 méteres kő-mozaik frízt, a helyi ravatalozó homlokzatára. Több képzőművészeti kört vezet a község és a gyermekváros tanulói részvételével. 1973-tól irányítja a járási rajztanári stúdiót. Debrecenbe költözése sem hozott semmiféle változást ebben a közművelődési tevékenységben. Jelenleg, mint a debreceni nagyerdei művésztelep tagja új lehetőségeket kapott: kényelmes lakást és tágas műtermet. 22 évi vidéki élet után ismételt megújulást és új témákat, új művészeti kapcsolatokat vár Debrecentől.

Eddigi művészi munkasságát áttekintve az utóbbi tíz év terméséből válogathatunk. Ennek is inkább a második feléből, mert a korai festmények zömét megsemmisítette, átfestette. 1963-ig a naturalista festést tartotta eszményének. 1963-ban, a Népművelési Intézet tokaji művésztelepén érezte először, hogy más utat kell választania. Először kb. 1963–1966 között, választékos témájú, elegáns formaadású olajtempera képeket festett, amelyeken a síkban tartás, a dekoratív szándék és a harmadik dimenzió érzékeltetésének téri problémája küzdött egymással. A geometrikus elemek használatával konstruktivista szellemben készítette festményeit. E korszak legjelentősebb darabja, a ma is meglevő „Poros hangszerek" Braque-os utánérzést mutat, de érzékeny, finom mű. 1965-ös „Mécsvilág"-a választékos színhatásával, a barnák változataival tűnik ki. Csendéletei zömén vekker, mécses, villanykörte, írógép, hegedű stb. szerepelt, – mindezt írából kölcsönzött, filozofikus töltésű szimbólumelem. Nem festői, hanem irodalmi indíttatású motívumokból, azok rendszeréből képezte művei belső architektúráját. 1966-ban ezekből a csendéletekből, tájképeiből (pl. „Bodrogparti uszályok", „Három ház") és „Vegetáció", „Kohó" c. olajtempera képeiből, valamint József Attila, Radnóti fametszetű illusztrációiból rendezett kiállítást a debreceni Művészklubban. A tárlatot a nyitás napján bezárták. 1965–66-ban több vázlatban megfestette a Dunai Vasmű érdekes részletét, a martinkemencét, a kohót. Szerepelt a „Kohó" c. olajtempera képe 1966-os egyéni kiállításán és „Martin" c. műve a dunaújvárosi Székely Bertalan művésztelep zárókiállításán. A művész így írt erről a témáról: *„A munkának az a lüktetése, amit a Vasműben tapasztaltam, szép élmény. Az anyaggal, az izzó vassal, szinte Charon-i figurák viaskodnak. Eddig engem művészileg a természet felülete, a szép táj izgatott. 2–3 éve jelentkeztek szerkezeti igényeim is, ezek kielégítésére, úgy érzem, Dunaújváros jó lehetőségeket ad . . . A rideg konstruktivitás, a rideg függőlegesek és vízszintesek mögött ráéreztem a dinamikára, a munka dinamikájára."*[12] Ez a hatás azért volt döntő, mert némely festményénél tapasztalt öncélú konstruktivitás, a túlzott mértanias szerkezet e téma esetében az egyetlen lehetséges, hitelt adó formai megoldás lett, és ki-

11 Pedagógus Szakszervezet nyári tábora, művésztelepe pedagógusok, rajztanárok részére.
12 Megjelent a Dunaújvárosi Hírlap 1965. július 23-i számában, R. A. Három hét munkája c. cikke keretében.

induló pontját jelentette későbbi munkajeleneteinek. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy amit a fiatal Bényi nem tudott, nem tudhatott érzékeltetni 17 éves korában, köri tagként, az erőltetett tematikus művek esetében, arra most, két évtized múlva, ott Dunaújvárosban rájött. 1966 után felhagyott az olajtempera használatával, s pár évig szinte csak walkyddal dolgozott. Ezt az időszakát sötétszürkébe ágyazott csendéletek, tájképek reprezentálják. Rajtuk óhatatlanul érződött közvetlen környezetének hatása.

A válságból szigorú önkritikai képessége segítette ki. Rájött, hogy technikát kell változtatnia. A benzinnel hígított wallkyd ugyanis csak egyféleképpen csurog, s az azonos felületi hatás óhatatlanul hasonlóságot eredményezett. Ugyanakkor azt is látta, hogy színesebbé kell tennie képeit. Erre azonban még nem mert vállalkozni, meggyőződése ugyanis, hogy nem született kolorista, s csak hosszas szakmai gyakorlattal szerezheti meg azt a biztonságot, amely megóvja a tarkaságtól, vagy kulturálatlanságtól képeit.

Festményein már 1967-től felsejlett a változás igénye. 1968-ban mutatta be *„Jegyesek"*, *„Család"*, *„Önarckép"* c. gouache- és olajtempera képeit, 1969-ben *„Öreg férfi"*, *„Virágárus"*, 1970-ben *„Pródi (pusztai) emberek"*, *„Pusztai aszony"*[13] c. műveket. Ezek a festmények nem voltak ugyan színesek, de elegáns, fanyar koloritjuk, asztétikus egyszerűségük méltán keltette fel a kritika és a közönség érdeklődését.[14] A művész fanyar, szinte néha groteszk, magányos figurákat állított a néző elé, minden elidegenítő szándéka mögött érezni lehetett azonban mélységes emberszeretetét, közösség utáni kiáltását. Alakjaiban tulajdonképpen a művész belső és külső képét ismerhettük fel. Külön figyelmet érdemelnek háttéri megoldásai. A gouache és olajtempera az ő kezében végtelen improvizálás lehetőségévé vált, csurgatással artisztikus, néha misztikus hatást ért el.

Valóságszemlélete sokat változott, fejlődött, kifejezési eszközei egyre gazdagodtak az évek folyamán. Erről a megtett útról tanúskodnak, s a beérést bizonyítják az utóbbi 4–5 évben készült festményei, grafikái. Grafikai munkássága folyamatában egyenletesebb, egységesebb színvonalú. Korábban megtalálta itt az egyéni hangját, mint festészetében. 1964–65-ös Radnóti és József Attila illusztrációi a versekhez méltó, expresszív, sűrített grafikai kifejezések. 1968–69-es Ady illusztrációi (pl. *„Párizsban járt az ősz"*, *„Elillant évek szőlőhegyén"* stb.) a versek lényegének kifejezői, a „lassan, gőggel magasra lépő", a temető közelségét váró Ady hangulatainak érzékeltetői. Az 1968-as őszi tárlaton, majd az 1970-es böszörményi egyéni kállításán szerepeltette Illyés Gyula illusztrációit (pl. *„Vár a vizen"*, *„Puszták népe"*, *„Tor Pinceszeren"*, *„Gyászének"*, *„Közelítő fagy"*), valamint Babits *„Jónás könyvé"*-nek több monotypia illusztrációját. Szokatlan nagyméretű monotypiáin lemond a színesség lehetőségéről, bírja invencióval, bízik a vonalak puszta szépségében. Fő ereje, a drámaiság forrása a kalligráfikusan rajzolt, szinte írt vonal. Nem véletlenül hivatkozik kritikusa[15] a fogalom és kép ősi egységének idézésére Bényi monotypiái kapcsán. Az „Új Művek" 1971-es Műcsarnok-beli kiállításán két grafikája, a Kelet-magyarországi Területi Szervezet Nemzeti Galéria-beli tárlatán nyolc gra-

13 Ezek a festmények jórészt a művész tulajdonában vannak, ma is szerepelnek egyéni kiállításain.

14 Cikkek: *Kádár Zoltán–Thoma László* (Alföld, 1968. 7. sz.), *Tóth Béla* (Alföld, 1969. 1. sz.), *Székelyhidi Ágoston* (Alföld, 1970. 6. sz.), *Magyari Vilmos* (Napló 1968. november) stb.

15 *Székelyhidi Ágoston* (Alföld, 1970. 6. sz.), valamint katalógus bevezető a „Bemutatjuk . ." sorozat vándorkiállításához.

fikája szerepelt, többek között az *„Európa peremén"*, *„Hogy ünnep jöjjön . ."*, *„Forrás"*, *„Áradat ellen"*, *„Emberek a gáton"* stb. metszetek, monotypiák. A debreceni képzőművészek lublini kollektív kiállításán négy, ugyanott két társsal megrendezett egyéni tárlatán harminc grafikája szerepelt (linók, fametszetek, monotypiák stb.). Lengyel kritikusai egyaránt dicsérték választékos formaadását, invenciózusságát, nagy hangulatteremtő erejét.[16] Újabban saját gépén vonja le kisméretű, finomrajzú rézkarcait, amelyeket már be is mutatott 1974–75 fordulóján, a grafikai vándorkiállításon.[17]

Festészetének legérettebb korszakát az 1967–70-es előkészítő szakasz után, 1970–71-től számítjuk. Felszabadultság, nyitottság, önálló hang jellemzi ezt a korszakot, mindez témagazdagodásban, egy oldottabb festői stílusban és színesedésben mutatkozott meg. Olajjal és plextollal fest. Az olaj testes, húsos felületet ad, fékezi a túlzott csurgást. Bényi erősen hígítja benzinnel, ez adja képei lendületét függőleges irányú csurgatásaival. Jobban kedveli a plextolt, amelyet enfix színezőpasztával (újabban porfestékkel) vegyítve előre elkészít. Munka közben nem lenne türelme pepecselésre. Türelmetlenül, hevesen dolgozik, nem egy képen keresi ki az értékeket, hanem – ha szükségét érzi – négyöt variációban is megfesti egymás után ugyanazt a témát, ugyanazt a modellt, vagy beállítást, ebből válogatja majd ki biztos ízléssel, mi kerülhet a zsüri és a közönség elé.

Lendületesen festett tájképeire 1970–71 körül gyakran komponált patronozással, vagy vékony ecsetrajzzal apró ábrákat, többnyire emberalakokat (pl. „Küzdelem" sorozatán).[18] Nagy szerepe van a kontúrozásnak, a rajzos megoldásnak 1971-ben bemutatott *„Vágóhíd"* c. plextol képén, amelyről Székelyhidi Ágoston írt kitűnő elemzést.[19] 1972-től szinte kizárólag színes, és egyre színesedő foltokból, finom, csurgatott felületekből állnak össze Bényi választékosan szép képei. A Nemzeti Galériában rendezett területi csoportkiállításon[20] három, 1972-ben festett képe volt kiemelkedő: *„Ősz"*, *„Csendélet üveggel"*, *„Szürke szoba zenésze"*. Csendéletén a színek jelentik a legfőbb erőt, először

16 *Stanislaw Dziechciaruk* (Dwutygodnik Spoleczno-Kulturalny, 1973. szept. 9-i számában): *„Néhány ábrája – ezek a legjobbak – mintha régi falak tényképei volnának, melyeket felírások és ókori hajók vésetei borítanak... a civilizáció története feletti elmélkedés ez, valamilyen sajátos elmésséggel fűszerezett képzelet a „régi időkről". Ugyanő* (Lublini Kurir, 1973. szept. 5.): *„grafikáját... irodalmi igények határozzák meg. Formája a mesteri rajz iskolájából nő ki. Finom vonal, művészi rövidítés, világos, derűs kompozíció, diszkrét kifejezőerő jellemzi. A fekete és fehér monotypián kívül, mellyel dekoratívan és erőteljesen bánik, – grafikái tele vannak rafinált egyszerűséggel, ... friss távlattal, elmélkedéssel, és ábrándozással. Nagy művészi öntudata teszi lehetővé, hogy már elkerüli a direkten érthető effektusokat, s megindítja az ezstétikai átélések mélyebb rétegét."*

17 Rajz és grafika c. kiállítás a Magyar Képzőművészek Szövetsége Kelet-magyarországi Területi Szervezete rendezésben (Berettyóújfalu–Mátészalka–Nyíregyháza–Debrecen), 1974–1975-ben. Ezen Bényi „Könyvégetők", „Hitvitázók", „Erős várunk" és „Elhagyott szekérvár" c. rézkarcaival szerepelt.

18 Mind a négy, nagyméretű festmény a Hajdúböszörményi Munkás-Paraszt Kollégium tulajdona, a művész ajándékaként.

19 *Egyszerre megragadó és taszító látomása... az ölés eszközeit és színterét pokoli műhelynek mutatja. Az egybekapcsolódó motívumok a nyers hús, a felnyitott test hideg és elrémítő színeit viselik. Ez a főleg tárgyakat ábrázoló festmény valósággal felkorbácsolja az érzelmeket. Mindahhoz, ami az öléshez fűződik, az undort, a félelmet, a haragot, az ellenkezést társítja és társíttatja"* (Alföld, 1972. 1. sz.)

20 Budapest, Nemzeti Galéria, 1972. december 21.–1973. január 21-ig. Ezen Bényi nyolc festménnyel és kilenc grafikával szerepelt. Ebből az anyagból vásárolta meg a megyei tanács a Déri Múzeum részére a „Szürke szoba zenésze", a városi tanács a Képzőművészeti Galéria részére a „Csendélet üveggel" c. festményt.

sikerült a piros-zöld kontrasztot ilyen frappánsan kihasználnia. „*Ősz*" c. plextol képe a bent és kint összekapcsolása, interieur és tájkép együttes megjelenítése a nyitott ablakkal, egyben az ősz színvarázsának, hangulatának érzékeltetője. Ugyanez, csak mélyebb filozofikus és szubjektív töltéssel a „*Szürke szoba zenésze*".[21] Üres szobában önarcképszerű férfialak gordonkázik, mögötte tájra nyíló ablak. Mindent elönt a kékek-szürkék elégikus hangulata. Önmaga zárkózottságát, de közösség utáni vágyát, a világgal való szélesedő kapcsolatra való igényét fogalmazza meg itt Bényi a zártság és nyitottság képi elemeivel. Mondanivalóját, hangulatait már képcímei is elárulják. „*Daltalan táj*", „*Megtépett virág*", „*Elhagyott ház kertje*", „*Nyitott ablak*" stb. mindennek a zártságnak és nyitottságnak, magánynak és beolvadási igénynek, valamint a diszharmónián át megvalósuló harmóniaérzetnek kifejezői.

Jelenleg főként tájképet fest, ritkábban portrékat, csendéleteket, aktokat, szobabelsőket. Tájképei mind bihari élményből fakadóak. Az állandó és változó alföldi táj, a régi és az új együtt jelenik meg képein. Az ősi mozdulatlanságában elnyúló szikes puszta, a mocsaras berek éppúgy témája, mint a csatorna, vagy a gép megjelenése a tájon. Látszólag kisigényűek az alkotások: rajtuk hatalmas égbolt és sík vidék ölelkezik. Alig emelkedik a horizont fölé egy-egy fa, vagy nádas, s az ember-alkotta hodály, gémeskút. A megformálás módja és színvonala azonban jelzi, hogy sokkal többről van szó, mint a táj egyszerű lefestéséről. Benne van a képekben a táj lelke, karaktere, s a művész témához fűződő minden indulata, szeretete. Tornyai János – akinek bizonyos vonatkozású hatását éreznünk kell Bényi művein – írta 1910 körül: „Újabban inkább az eget szeretem, vagy a pusztát. Ennek is a lelkét inkább, mint a külsejét". „Festem a nagy sömmit" – jellemezte pusztai tájképei témavilágát, s azt a lehetőséget, hogy a sík vidéknek is megvan festői szempontból a jelentősége, habár a szemlélőnek az nem olyan izgalmas, mint a hegyvidék vagy vízpart. Tornyai valóban a lelkét ragadta meg a pusztának, s benne emberalak nélkül is jellemezte az ott élők sorsát. A megfestés hevessége is jellemezte indulatait, szinte egyetlen ecsetvonással, alla prima festette heves iramú, sodró erejű tájképeit. Ez a festésmód és indulat Bényi Árpádnál is jelentkezik. Egészen más azonban művei hangulata, mint ahogy más kor és más életérzés a festői alapja. S egészen más képei felülete, melyek megmunkálása a mai gesztusfestészeti törekvésekkel rokon.[22] Mocsarakat, berkeket ábrázoló képei mozdulatlan szép, homogén felületeikkel kapnak meg. A barnák, zöldek szinte zenei átmeneteiben finom kalligráfiával, szinte nem is festve, hanem írva tűnnek fel a fák, bokrok jelei, álomszerűen tünékeny jelzései. A festék véletlennek, esetlegesnek ható csurgatásai mentén leheletszerű árnyalatok képződnek, s fény-árnyék hatást, a vízben tükröződés képzetét keltik. „*Eső után*" c. nagyméretű plextol képe a borongásnak és a derűnek, a feszültségnek és a feloldódásnak, elernyedésnek misztériumjátéka. A táj hangulatának érzékeltetésén túl a művész indulataira utalás. A zöldek–sárgák, szürkék zeneileg összecsendülő, hatalmas lendülettel, dinamikusan festett foltjában a fák kalligráfikusan megrajzolt ágai vonalai vibrálnak. Jellegzetes Berettyó-parti hangulatot ad „*Ősz*" c. képe, amelyen erőteljes kékek, nedvzöldek, szürkék csattannak összse a fényes, vidám sárgákkal. „*Bihari táj*"-án és „*Pusztai Tájkép*"-én Bartók Concertojának elégikus csendjével indít a művész, hogy végül, egy felcsattanó

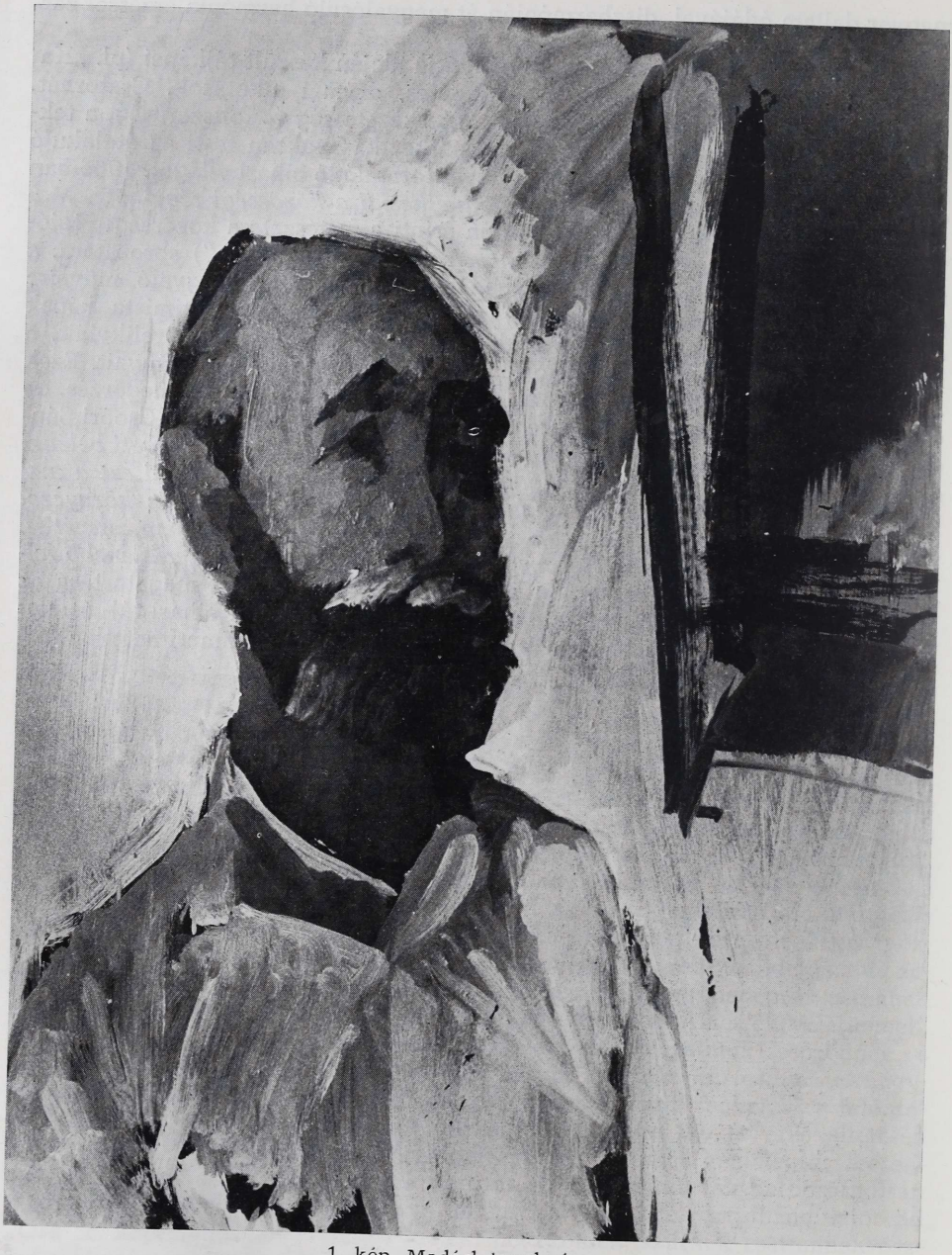
21 Egyik változata a Déri Múzeum, másik változata a Bihari Múzeum tulajdona.
22 Elsősorban Kokas Ignác és Lóránt János művészetével.

magyar dallam ódájával, diszharmónián át megvalósuló harmónia érzéssel zárjon.

1974 őszén, lengyelországi tanulmányútja idején készült tájképei (pl. „Kazimierz a Visztulánál") hasonlóan lendületes, drámai alkotások. Csatornát, hodályt, házakat megjelenítő tájképein a szerkezetesség és foltszerűség, a tektonikusabb és oldott felfogás egysége jelentkezik. Gyakran festi az átalakuló vidéket, az ember és a technika segítségével formálódó bihari világot. 1966-ban ezt írta róla Szij Rezső[23]: *„mondanivalója elkerüli a közösségi régiókat".* Mai képeire azt mondhatjuk: erejéhez mérten érinti a festészete a közösségi régiókat. Ezt konkrétan 4 részes *„Árvíz"*, („Ár ellen", „Küzdelem") sorozatára, a falu elnéptelenedésének, lakói elöregedésének problémáit tárgyaló műveire *(„Elhagyott ház", „A lét peremén")* vonatkoztatjuk. Nem optimista képek ezek: bemutatják a gondokat, a múlt ittmaradt, haladást gátló relikviáit, a szétszórt tanyavilág, a falusi életforma szellemi és tárgyi maradványait. Ezek azonban a valóságunk szerves részei. Ennek festői megjelenítése megőrzés, de egyben a valóság megváltoztatására tett törekvés is. Bényire is illő Csoóri Sándor költői jellemzése: *„. . . . a megőrzés festője . . . azok jelenlétét égeti belénk, akik szinte személytelenül, hivalkodás nélkül segítenek fenntartani ezt a mai világot is: kétkezi emberekét, magukat megtartókét. Hozzájuk és környezetükhöz kötődő hűsége így nemcsak érzelmi viszonyt fejez ki, hanem eszmét is. Azt, hogy a világot a széteséstől megőrizni semmivel sem korszerűtlenebb feladat, mint a szétesést korszerűen ábrázolni".*[24] Bényi Árpád magatartása az alföldi festőkkel rokon. Művészete elkötelezett, az alföldi, a bihari táj- és ember szeretete adja festészetének azt a meg-megújuló hitet, kimeríthetetlen forrást, amelyből továbbfejlődhet.

23 Megjelent írása az Alföld 1966. 1. számában.

24 Elhangzott Németh József egyéni kiállításának megnyitóján, 1967-ben, az Ernst Múzeumban. Megjelent *Csoóri Sándor:* Faltól falig c. kötetében (Bp., 1969), valamint *Bánszky Pál* Németh-monográfiájában Bp., 1974).

1. kép. Madách-tanulmány

2. kép. Mocsaras táj

3. kép. Illusztráció

4. kép. A szürke szoba zenésze

Sz. Katalin Kürti

DIE KUNST VON ÁRPÁD BÉNYI

Eine der bedeutendsten Persönlichkeit der Mittelgeneration von bildenden Künstlern im Komitat Hajdú-Bihar ist *Árpád Bényi* (geboren 1931). Er studierte in Debrecen und Szeged an der pedagogischen Hochschule, unterrichtete in Tiszaőrs, Kunhegyes und Berettyóújfalu, wo er Zirkel für bildende Kunst leitete. Seit 1975 ist er Bewohner der Künstlerkolonie von Debrecen in dem Nagyerdő. Árpád Bényi ist ständiger Teilnehmer der Künstlerkolonie von Hajdúság. Er hat merhrmals den Erinnerungspreis *Miklós Káplár* bekommen. Er beteiligte sich mit seinen Graphiken und Bildern an verschiedenen Gruppenausstellungen in Ungarn, in Rumänien und in Polen.

Seine frühesten Kunstwerke wurden im Zauber der Anblickmalerei gemacht. Die an den Künstlerkolonien verbrachte Zeit bestimmte seine weitere Entwicklung. Seit 1959 hat er schon bedeutendere Werke geschaffen und sie an Ausstellungen eingeschickt. An seinen zwischen den Jahren 1960–65 gemalten Bildern sind literarisch bemüssigten, surrealistische Einflüsse zu betrachten. Nach dieser Zeit malte er 2–3 Jahre lang mit Wallkyd und diese Technik brachte ihn unvermeidlich in Verwandschaft mit den Malern seiner Umgebung (in erster Linie mit *Lajos Biró* aus Debrecen). Seine eigene Stimme hat er 1967–68 gefunden. Neurlich malt er in Öl mit Plexfeder. Mit seinen Landschaftsbidern und Gestemalerei – gemischt mit den Einflüssen der modernen Gestemalerei – den Traditionen der Malerei von der Tiefebene. Seine Landschaftsbilder sind reizbar und kräftig, sie haben den Charakter der Landschaft und ihrer Leute. An den Bildern, wo er „die Bihari Pussta", die morastigen und waldigen Landschaften bemalt, regen ihn die zwei grossen Elemente: die Begegnung der erde und des Himmels, und die alla prima Darstellung derer an.

An seinen auch Häuser, Brücken, Kanäle in sich tragenden Bildern tritt die Einheit der Bodenstrukturständigkeit und Fleckähnlichkeit und die tektonischeren und mehr gelösten Auffassung auf.

Seine Werke sind die Bekenntnisse eines Malers, der sich an die Landschaft und an ihrer Menschen anknüpft.

Bakó Endre

Nadányi Zoltán levelesládájából

Sas Ede, a „Nagyvárad" főszerkesztője, a sokoldalú, konzervatív író – mesterember indította el Nadányi Zoltánt a költői pályán. Nem véletlen, hogy az első nyomtatott kritikát maga Rákosi Jenő, a konzervatív irodalom vezére, Ady megátalkodott ellensége írta az ifjú költőről 1908-ban, tehát abban az évben, amikor a Nagyváradon szerkesztett A Holnap című antológia kapcsán kirobbant a huszadik századi magyar irodalom egyik legnagyobb belháborúja.

Sas Ede tudta, hogy Nadányi igazi tehetség, ezért minden befolyását latba vetette, hogy egyengesse a fiatal költő útját a konzervatív irodalmi társaságokhoz és folyóiratokhoz. Nadányi azonban rövidesen kioldozta magát a népnemzeti epigonizmus bilincséből, s már a tízes évek elején A Nyugat világnézete, esztétikai ízlése felé orientálódott, amit nemcsak versei bizonyítanak, hanem többek között egy Osvát Ernőhöz írott levele 1914-ből, melyben személyes ismeretségükre hivatkozva a legendás szerkesztő figyelmébe ajánlja frissen megjelent kötetét, Újabb versei-t. (A levél a Petőfi Irodalmi Múzeumban olvasható.) A Nyugat azonban csak a Kerekerdő (1917) című verseskötetét méltatta, de azontúl minden Nadányi-kötetről elismeréssel szólt.

Nadányinak módjában állt (minthogy újságíró volt, s Nagyvárad szellemi életében jelentős szerepet vállalt), a Váradra látogató irodalmi főembereket megismernie. A Nyugathoz való kötődést ezek a személyes ismeretségek tovább mélyítették. Az alább közölt levelek bizonyítják, hogy az évek során az ismeretségek sorra barátsággá fejlődtek.

Felvetődik a kérdés – mint ahogy már felvetődött –, mi magyarázza a konzervatív örökséggel jószerint semmi rokonságot nem tartó Nadányi-költészet ellenére a költő személyes kapcsolatait bizonyos konzervatív körökkel? Mi lehet ennek az ellentmondásnak az oka?

A rövid válasz így hangzik: Nadányi életkörülményei és életszemlélete. 1920-ban tért vissza Magyarországra menyaszonyával és egy kötet vers kéziratával. Segítségre volt szüksége, s ő nagyváradi barátjához, Szigligeti Társaság-beli társához, Zilahy Lajoshoz fordult, aki Budapesten már bizonyos befolyással rendelkezett, s Nadányi régebbi kapcsolatairа is támaszkodva, felújította a költő konzervatív kötődéseit. Így lett Nadányi Zoltán az Új Idők, a Budapesti Szemle, a Protestáns Szemle, később a Budapesti Hírlap munkatársa.

De tudnunk kell azt is, hogy Nadányi a századforduló egyik uralkodó eszméjének, a liberalizmusnak volt híve, s ezért gondolkodásmódját, cselekedeteit faji-, vallási- és osztályszempontok nem befolyásolták. A szuverenitást mindenekfelett tisztelte, nem engedte meg, hogy alkotásmódjába beleszóljanak, de

ő sem kívánt senki dolgába beleavatkozni. Az más kérdés, hogy ítélt, minősített. Tudjuk, hogy Kosztolányit tartotta a legnagyobb kortársának, azt a Kosztolányit, aki Nadányihoz hasonlóan különböző világnézetű írókkal és lapokkal tartotta a baráti kapcsolatot.

Nadányi az említett lapokkal egyidőben vagy majdnem egyidőben munkatársa volt a Nyugatnak, a Kelet Népének, a Magyarországnak is. Barátjának vallotta a konzervatív Csathó Kálmánt, Komáromi Jánost, a polgári liberális Kosztolányit, Füst Milánt, Szép Ernőt, Illés Endrét, a paraszti-iparos rendből származott Szabó Pált stb. Nem taktikázás, nem kétszínűség volt ez, hiszen nem titkolta egyik baráti körét sem, mint ahogy korábban Nagyváradon sem zavarta a két irodalmi folyóirat közötti csatazaj: hol a Tavaszhoz, hol a Magyar Szóhoz vitte verseit, olyan természetes őszinteséggel, hogy a szerkesztők naivitást láttak magatartásában, s szó nélkül megbékéltek a „közös szerzővel". Akárcsak a húszas-harmincas években a magyarországi lapok szerkesztői.

***

A közreadott levelek természetesen nem egyformán értékes dokumentumok, fontos és kevésbé lényeges egyaránt akad köztük. Közlésüket mégis indokoltnak érzem, mert a kisebb értékű intformációk is szolgálhatják a kutatás érdekeit.

Talán felesleges említenem, hogy az anyag Nadányi levelezésének mindössze töredéke. Ez nem csupán logikus feltételezés, hanem bizonyosság. A költő és családja ugyanis 1944 májusában elmenekült Nagyváradról Kőszegre, októberben Budapestre húzódtak, s távollétük alatt értékeik egy része Váradon megsemmisült, de a másik része sem jutott vissza hozzájuk.

Szeretném végezetül megemlíteni, hogy a leveleket 1964 novemberében Nadányi Zoltánné bocsátotta rendelkezésemre, egy Nadányi Zoltánról készülő dolgozathoz. Az évek során a leveleknek egy részét különböző helyeken publikáltam. Nadányi Gertrud időközben úgy határozott, hogy a hagyatékot a Bihari Múzeumnak adományozza. A Bihari Múzeum vezetője felhatalmazott, hogy a már publikált levelek ismét jelenjenek meg a többivel együtt, hogy a hagyatéki levélanyag egy helyen hozzáférhető legyen. Nadányi Zoltánnak az ötvenes években feleségéhez írott levelei külön feldolgozást kívánnak, ezért azok itt nem szerepelnek, akárcsak néhány más természetű dokumentum sem.

A leveleket keltezésük időrendjében, ahol szükségesnek mutatkozott, rövid jegyzetek kíséretében adom közre.

1928

Nadányi Emiltől 1928. márc. 7. (autográf, boríték nélk.)

Kedves Zoltán, Herczeggel, Csathóval, Zilahyval átvettük a B. H.-át. Súlyt fektetnénk arra, hogy Te munkatársa légy a B. H.-nak. Tárcáidat, verseidet várjuk és tisztességesen fizetjük. Ha volna egy regényed az nagyon jól jönne –

Üdvözöllek kedves családoddal együtt
Nadányi

A Budapesti Hírlapról van szó, melynek kisalakú céges levélpapírján íródott a levél. Nadányi Emil (1881–1933) jogtörténész és lapszerkesztő, a költő távoli rokona volt.

Zilahy Lajostól, 1928. márc. 9. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Barátom,

bizonyára tudsz arról, hogy a Budapesti Hírlap Herczeg Ferenc vezetése alatt egy új szerkesztőségi gárdát toborzott, amelynek én is tagja vagyok. Nagyon boldogok volnánk, ha Te is munkatársa lennél a lapnak, amely alatt az értendő, hogy minden vasárnapi számba tetszésed szerinti terjedelemben és tetszésed szerinti témáról egy-egy cikket írnál. Felhatalmazásom van arra, hogy ezért a külső munkatársi minőségért havi százhatvan pengő fizetést helyezzek Neked kilátásba. Miután a lap iránya sem nem antiszemita, sem nem reakcionárius, hanem egyszerűen magyar szellemű, a Te írói egyéniséged minden bizonnyal akadály nélkül tudna összhangba kerülni a lap irányával. Minden elsején pontosan megkapnád ezt a fizetést. Kikötésünk csak az volna, hogy a cikkeknek legkésőbb péntekig meg kellene érkezni Budapestre. Mindent megírhatnál, ami a tollad hegyére kerül. Életképek a magyar vidéki életből, de ugyanakkor elvontabbb irodalmi, vagy társadalmi témákat is. Sőt, ha úgy adódna, hogy valamelyik hétre nem akadna cikktémád, küldhetnél helyette egy vagy két verset. Ismerjük a Te írói egyéniségedet és tehetségedet, mindnyájan nagyon örülnénk, ha megnyerhetnénk Téged munkatársunknak.

A régi és igaz barátsággal köszönt
kész híved:
Zilahy Lajos

1929

Komáromi Jánostól, 1929. május 19. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Zoltán!

Bizonyára megütközöl rajta, mi címen rontok be most minden bejelentés nélkül békés családi fészkedbe? Megmondom! Március elején választottunk meg a Petőfi-Társaságba, s te mindmáig nem jelentkeztél. Mély meggyőződéssel hiszem azonban, hogy a május 26-i felolvasó-ülésen okvetlenül itt leszel. Úgy készülj, kedves Zoltán, hogy a hétfő esti (szokásos baráti) vacsoránkon is résztvégy majd. Ezek a vacsorák ugyanis fölötte hangulatosak szoktak lenni.

Gondold meg, hogy ennyi idő után illő magad megmutatni ... Hisz a tagok túlnyomó többsége azt sem tudja, minő vagy földi-alakodban?

Hiszem, hogy legközelebbi vasárnap találkozunk. Addig is a Nagyságos Asszonynak kézcsókjaimat küldöm, téged szeretettel köszönt

vénülő kenyerespajtásod:
Komáromi János

1931

Szabó Páltól, 1931. július 24. Biharugra (autográf, boríték nélk.)

Kedves Zolikám!

Olyan sok minden belém vágott az utóbbi rongyidőkben, muszály azonnal írni valakinek, hát írok neked.

Nem panaszkodom: attól ne félj.

Nem kérek semmit: attól se félj.

De vannak néha olyan megveszett napjaim, hogy alig bírom tovább vonszolni a vállamon ... ilyen most ez a mai nap. Lehet, hogy nyavalygásnak veszed ezeket a kijelentéseket, de van ez így sokszor amíg aztán helyre billen újra egyebekben örökös jó kedvem.

Kérlek, hallottam azt, hogy a vármegye valamilyen ünnephez készül és szó lett volna arról, hogy Te javasoltad bizonyos társaságban azt, hogy én, szó szerint és név szerint Szabó Pál olvasnék fel ott egy novellámat. Persze, erre a kijelentésedre elször-

nyedtek Urak és Hölgyek, mert hát hogy mehetne azokra a deszkákra egy mezítlábas paraszt, amelyeken az illatos, és ideges kis megyei lábak topognak? Lakk cipőben, Antilop betéttel. Vagy persze, ez most már nem is divat, na jó.

Nem topoghat azokon a deszkákon az en-kezemmel pedikűrözött lábamujja, szemeim nem láthatják azt a napot, bűn volna, ha leheletnyit is ellopnék a Hölgyek keblének illatából.

Most keserű vagyok és buta. Mert bort ittam az este, ahogy ezeket a dolgokat meghallottam. De szeretnék erről sokat írni, de meg is írom. Úgy írom meg, hogy nem csak az úri-vármegye olvassa, hanem olvasni fogja a világ. Igen: a VILAG. Hát majd megírom. Most a dolgaimat hozzák angol–finn–svéd–francia nyelvre, de azt a majdani írásom lehozzák hindura is, hogy lássák arra lent a páriák, hogy felénk is szent az urak árnyéka.

De minden ezutáni esetekre leszögezem azt, leszögezem a múltbani vármegyéhez való viszonyomra: hogy én teljesen, tökéletesen jól érzem így magam, a magam társaságában is. Jól érzem magam azokban a társaságokban, melyek néhanapján pesti tartózkodásomkor szeretettel körül vesznek, de bizony ezek között kerül egy-két úriember is, és úriasszony is. Jól érzem én így, ahogy vagyok.

Lesz idő, mikor fog engem hívni a vármegye, a te sürgetésed nélkül, a te jó lelked nélkül. De jó volt ezt így nekem tudni az életem első állomásán, jó volt ezt így tudni a jövőre. Ne értcs (sic!) kérlek félre, hülye nem vagyok. Nem vagyok hülye, hogy földig görbülve keresztül könyörögjem az úri kaszinók falát Biharban, soha nem hajolt ilyen ordító marhaság felé az eszemnek legkissebbik (sic!) ága se, de nem is fog. De azért ilyen kőkeményre száradt gőggel belém rúgni nyílt társaságokban, aki mégis valaki vagyok... Ez az, ami bitangul fáj. Tudom pedig, hogy csikorgó gyöngyszem nekem ez a bitangság, és mégis fáj, fáj.

Belefogom (sic!) én még dobni ezt a vármegye kínai falának tövén verejtékezett gyöngyszemet a tönkre pofozott magyar-élet tenyerébe, hogy keresztül csap az áradat a mocskos partokon. Bele.

Kedves Zolikám, bocsásd meg tán, amiért elkáromkodtam itt szégyenemet. Az se muszáj, hogy te csöppet is szeress engemet. Közéjük tartozol: és én úgy elbírom cipelni a magam nyomorúságát, szégyenét. Elküldöttem azért neked fényképemet, legalább lássad mégegyszer, hogy van Biharban egy ember, akit akkor kezd megpofozni a vármegye, amikor az emberek közé cseperedett... Ez az ember az, ami. Soha se tagadja meg parasztságát.

Szeretném azért, ha te nem haragudnál.

Szeretettel Szabó Pál.

A levél dokumentálja, hogy Nadányi Zoltán és Szabó Pál között meghitt barátság szövődött már egy évvel Szabó Pál indulása után. Ez a barátság egy életre szólt. Említést érdemel, hogy Szabó Pál első szerzői estjét Biharban – de talán az országban – Nadányi Zoltánnal közösen rendezték Berettyóújfaluban, 1933. április elsején. Erről Szabó Pál is megemlékezik Az írás jegyében című önéletrajzi kötetében. A „Bihar" című újságban részletes előzetes és beszámoló olvasható az estről.

Dr. Bárdos Arturtól, postai bélyegzőn 1931. dec. 12. (autográf, borítékkal).

Kedves Zoltán,

elolvastam könyvedet s „nagy volt az én szívemnek ő gyönyörűsége". Különösen a kötet második felében lévő verseket szerettem, a kevésbé édeseket... A fanyarabb hanggal bravúrosan bánsz. Ebben a hangnemben annyi kedvencem van a kötetben, hogy el sem kezdhetem a felsorolásukat. A piripócsiaknak is újra örültem.

Ami a Lantos r. t.-t illeti, feleségem teljes mértékben rendelkezésedre áll, ők tőled egyszerűen is átveszik a könyveket, ez csupán a te Singerékkel kötött szerződésed kérdése. Ha te nem látsz benne akadályt, akkor küldd a könyveket oda (Múzeumkőrút 3.)

Kézcsókomat küldöm, téged ölellek. Bárdos Artur.

Bárdos Artur (1882–1975) színházigazgató, színházi szakíró és rendező. Bárdos Artur rendezte Nadányi Zoltánnak Az ajtó című színdarabját a Magyar Színházban, 1930 decemberében, kitűnő színészekkel (Honthy Hanna, Gózon Gyula, Ráday Imre stb.), de a darab megbukott, kilenc előadás után levették a műsorról.

1932

Szép Ernőtől, 1932. jan. 19. (autográf, dátum csak a borítékon).

Köszönöm Édes Kedves, a megható szép figyelmedet. Három napja, vagyis éjszakája vele hálok a könyveddel. Pedig szinte kivétel nélkül inhaláltam már ezeket a verseket. Milyen fiatal vagy hogy még ilyen boldog tudsz lenni, milyen boldog vagy hogy még ilyen boldogtalan tudsz lenni. Az isten áldjon meg amért fogod a farkát a szép ezüsttollú madárnak, nem engeded elvándorolni. Édes Zoltánom egyetlen Esterházynak a földje se fizet úgy, mint a Te földed, vigasztalódj és irigyeld Magadat, ha az Ezütskertet meglátod a könyvespolcodon – ott legyen az is! A Vásárosok című versedet megtanultam – ez volt a legkönnyebb, nagyon romlik már a memóriám.

Tisztelettel csókollak: Szép Ernő

Ódry Árpádtól, 1932. jan. 31-én. (A helyes dátum a borítékon. A levél alatt helytelenül 1931 áll. (Autográf.)

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm, hogy megküldted nekem az „Ezüstkertet". Végtelen finom költészeted nagy hatással volt rám. A verseid versekké váltak bennem. Ennek az érzésemnek 29-én visszhangot adtam a Rádióban, és örömmel közlöm veled, hogy – a hozzám érkezett vélemények szerint – műveid nagy hatással voltak a hallgatóságra.

Szeretettel köszönt, igaz híved Ódry Árpád

Csathó Kálmántól 1932. febr. 6-án (autográf, borítékkal.)

Kedves Zoltánom!

A jó Isten áldja meg azt a gazdag, meleg szívedet, amelyből ezek a versek fakadtak. Tegnap este kaptam meg a kötetet, addig le se feküdtünk, amíg a feleségemmel együtt fel nem olvastuk egymásnak az egészet, – egyiket-másikat háromszor is. Piripócs különös kedvencem, de az Alku-t egyenesen a szívemből loptad . . . Engem nehéz versekkel megfőzni Arany János óta. Neked sikerült. Köszönöm édes Cimborám, megérdemelt, nagy siker járjon a nyomodban. Darabot is írhatnál!

Szívből ölel és szeretettel Kálmán.

A Nagyságos Asszonynak kézcsók!

Somogyvári Gyulától, 1932. márc. 5-én (nagyrészt gépelt, kisebb részben autográf, boríték nélk.)

Kedves Barátom!

Elnézésedet kérem, hogy csak most válaszolok leveledre, azonban az influenza miatt olyan kevesen voltunk idebent, hogy a napi legsürgősebb munka elvégzését is alig tudtuk ellátni.

A verseket köszönöm, az alábiakban mindjárt értesítlek sorsukról is:

Mindenekelőtt a lapokat egyáltalán nem érinti közlés tekintetében az a tény, hogy a rádióban már leadásra került valamennyi mű. A verseknél bennünket sem érint, hogy megjelent művekről van szó, azokat beiktathatjuk, csak a novellánál más a helyzet, azokból nem vesz át a rádió olyat, amely már a lapokban megjelent (hiszen a rádió nagyobb honoráriumot fizet, mint a lapok), viszont az újságok legtöbbnyire átveszik a rádióban már megjelent dolgozatokat is.

Igy ez a kérdés ne aggasszon, hanem tedd a versekkel azt, amit akarsz, hírlapi közlés tekintetében.

Mielőtt még beküldötted volna a verseket, már gondoltunk arra, hogy valamelyik rádióelőadóestén szavaltatunk írásaidból. Bajor Gizit, aki nagyon szereti munkáidat s aki ilyen irányú kívánságát ki is fejezte, vezetőigazgatónk már elő is jegyezte erre az előadó estre. A dátumot persze nem tudjuk még, mert az attól függ, hogyan alakul Bajor Gizi színházi elfoglaltsága, s mikor akad szabad ideje előadóestjének megtartására. Márciusban sajnos már aligha lehetséges, mert hiszen a rádió négy hétre előre elkészíti programmját s így már akkor is, amikor Bajor Gizivel kapcsolatos tervünk felmerült, jóformán zárt műsoraink voltak március végéig. A versek honoráriumát azonban természetesen változatlanul megkapod akkor is, ha Bajor Gizi szavalja. Emellett azonban természetesen örömmel venné a rádió, ha más alkalommal Magad olvasnád fel költeményeidet. Ehhez azonban az szükséges, hogy előzetesen mikrofon próbát tartsunk veled. A mikrofon ugyanis olyan különös szerkezet, hogy mindenki orgánumát torzítja, sőt egyes esetekben, különösen a fog és ajakhangok terén, szinte kellemetlenné változtatja a hangot.

Ilyen esetekben természetesen magának az illetőnek is érdeke, hogy ki ne ábrándítsa a rádió hallgatóságát magából, mert hiszen emellett egyébként kiváló előadóhangja lehet a közvetlen előadásra. Remélem, hogy Nálad bizonyára nem lesz semmiféle ilyen torzulás, hiszen ez az eset eléggé ritka. Azonban a regula mégis csak az, hogy előbb át kell esnie mindenkinek ezen a mikrofonpróbán.

Ha tehát, – miként jelzed, – hamarosan feljössz Pestre, s meglátogatsz, nyomban megcsináljuk ezt a próbát, úgyhogy azután későbbi személyes szereplésed kérdése is tisztázódik ezzel.

A beküldött verseket tehát eljuttatjuk Bajor Gizihez, viszont a novellák ügyében kérnem kell, hogy eredeti anyagot, mégpedig körülbelül 20–22 perc hosszúságú dolgozatot küldjél, amelynek ezt azt hiszem nem is kell külön hangsúlyoznom, teljesen politikai és irredenta-mentesnek kell lennie s tárgya olyan legyen, hogy azt gyermekek is meghallgathassák, morális aggodalom nélkül.

Ismerve írásaidat, ez utóbbi tájékoztatásom is merőben feleslegesnek látszik, de hát a szabály-szabály s így ezt is közlöm.

A novellát hamarosan várom, mert a rádiónál ezidőszerint kézirat-tilalom van, amelynek értelmében senkitől sem fogad el most kézirat-anyagot, azonban kivételesen mégis olyan két műsor-ülés következik, amelynek során a tilalom ellenére is be tudnám vinni döntésre.

Egyebekben szeretettel várlak, nemcsak a mikrofonpróba miatt, hanem azért is, mert szeretném megszorítani a kezedet.

Őszinte barátsággal köszönt
Gyula diák

Ne haragudj ezért a nagyon hibás írásért, de a betegségek miatt pótmunkaerőkkel dolgozunk, s az a kislány akinek ezt a levelet diktáltam, úgy látszik épen olyan lassan sztenografál, mint amily hibásan gépel. Tudom, nem illő ilyen levelet postára tenni, ám sietni akarok a válasszal mert így is elég soká várakoztattalak.

Gy. d.

Ismeretlentől távirat, 1932. ápr. 23.

Ma este hat óra negyenöt perckor rádión Bajor Gizi Nadányi verseket szaval.

1932

Zilahy Lajostól, 1932. okt. 15-én (autográf, boríték nélkül).

Kedves Barátom!

A napokban alkalmam volt beszélni ügyedről Hóman miniszterrel. Nagyon a lelkére kötöttelek, ennélfogva lépj fel Pestre és jelentkezzél Ivántsovits Kálmán miniszteri titkárnál, akinek Hóman jelenlétemben adta ki az utasítást, hogy próbáljon kisüt-

ni valamit. Miután egy miniszteri titkár egyedül soha nem tud kisütni semmit, szükséges volna, hogy a sütésnél segédkezzél, amíg az ügy meleg.

Szervusz, ölel Zilahy Lajos

Kedves Nadányi,

Igen jól esett, hogy nem felejtkezett meg az ígéretéről, elküldte a gyönyörű verseket s így új kedvencekről gondoskodott számomra.

Sok, sok köszönettel üdvözli a viszontlátásig

Zilahyné Bárczy Piroska

A levél annak dokumentuma, hogy Nadányi megpróbált Zilahy Lajos segítségével eltávozni Újfaluból. Ez azonban nem volt könnyű, a levélben említett miniszteri segítség sem változtatott a helyzetén, ha ugyan felkereste Ivánsovits titkárt.

1933

Zilahy Lajostól, 1933. febr. 17. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Barátom!

A „Rothermere díj" ügyében megtettem a lépéseket. Írtam Voinovich Gézának, aki minden valószínűség szerint a „Pen Club" elnöke lesz.

Fáradságom jutalmául és költségeim fedezésére légy szíves elküldeni néhány újabb versedet kéziratban.

Hitelezőidet a legszívélyesebben üdvözölve, Feleségednek kezét csókolva, Téged szeretettel ölel Zilahy Lajos.

Nagyon érdekes dokumentum! Mint ismeretes, 1929-től Kosztolányi Dezső volt a Magyar Pen Club elnöke, s ebben a minőségben 1931 decemberében Krudy Gyulának és Móricz Zsigmondnak juttatta Lord Rothermere ajándékát, mellyel az év legjobb szépirodalmi művének szerzőjét lehetett kitüntetni. Erre a jobboldali írók támadást intéztek Kosztolányi ellen, akinek le kellett mondania, s helyette átmenetileg Berzeviczy Albert, majd később Radó Antal lett a Magyar Pen Club elnöke. Zilahy levele egy másik tervről árulkodik. Nadányi végül nem kapott Rothermere díjat.

1934

Ravasz Lászlótól, 1934. január 27. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Barátom!

Nagy örömet okoztál nekem EZÜSTKERT című költeményes köteted megküldésével. Már régen örömmel figyelek fel lírád hangjára, most aztán az egészben van módom gyönyörködni. Fogadd ezért őszinte köszönetemet.

Szíved(s) üdvözlettel köszönt Ravasz László.

Ravasz László Dunamelléki református püspök volt.

Zilahy Lajostól. 1934. febr. 7. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Barátom!

Február 17.-től (javítás a levélbe) Kissé eltolódott, (febr 24, vagy márc 3) kezdve én fogom szerkeszteni a Magyarország című lapot. Ebben a minőségemben jelentkezem Nálad és felkérlek, hogy tisztelj meg néha bennünket írásaiddal. Verset csak nagyritkán tudok adni, mert a lap elsősorban a körutaknak készül, miután azonban a napihír-rovatot vissza akarom állítani, időnként el tudnék helyezni egy-egy szépen megírt félhasábos prózai költeményt. Azt hiszem, nem kell bővebben magyaráznom, hogy miről van szó, lehetnek ezek apró kis megfigyelések a vidéki életből. Számomra inkább az volna fontos, hogy humoros legyen. Szeretném, ha a megnyitó szám-

ban már közölhetnék valamit Tőled, arra kérlek tehát, legkésőbb február 14.-ig küldd a kéziratot.

A régi barátsággal köszönt Zilahy Lajos

Ottlik Györgytől, 1934. február 19. (gépelt, boríték nélk.)

Igen tisztelt Barátom!

A Budapesti Hírlap tárcarovatának és szépirodalmi részének fejlesztése és minél magasabb nívóra való emelése érdekében arra kérem Önt, hogy a jövőben az eddiginél is nagyobb szeretettel támogassa törekvéseinket. Nagy súlyt vetek arra, hogy állandóan legyen nálunk tárcakézirata, amelyet bármikor felhasználhatunk. Természetesen nagy örömmel látom a vasárnapi karcolatait, kérem, hogy azokat továbbra is folytassa, de minden esetben rendkívül fontos, hogy a kéziratot a csütörtöki nap folyamán megkapjuk, mert a mai nyomdaviszonyok között másképpen teljes lehetetlenség annak vasárnapi megjelentetése.

Sajnálattal látom, hogy tárca novellája nagyon ritkán jut el hozzánk és így arra kérem, hogy verseken kívül tárcákkal is lásson el bennünket.

Fogadja őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását: Ottlik György.

Ottlik György ebben az időben a lap főszerkesztője volt.

Kosztolányi Dezsőtől, 1934. nov. 10. (autográf, a levélben tévesen X. 10. a dátum. Borítékkal).

Kedves Barátom,

köszönöm megtisztelő ajánlatodat. Lemegyek, már csak azért is, hogy lássam azt a környezetet, ahol élsz. A rendezést – mindent – reád bízok. Én talán néhány vidám prózai írásomat olvasnám föl. Tíz-tizenöt percet vennék igénybe. Ami az időpontot illeti, december 13-án, 15-én s november 23-án itt Budapesten van előadóestélyem. Egyébként szabad vagyok. Tehát rendelkezz velem. Feleséged kezét csókolom, téged szeretettel üdvözöl: Kosztolányi Dezső.

Kosztolányi Dezsőtől, 1934. nov. 17-én (autográf, borítékkal).

Kedves barátom,

az időpont megfelel. Verseimet – érzésem és megítélésem szerint – legjobban mondja feleségem, K. Harmos Ilona, aki évekig játszott a Vígszínházban s egyebütt. O gazdag műsort vihetne. Ezt az ajánlatot azonban csak úgy merem tenni neked, ha föltétlenül őszintén közlöd velem, hogy megfelel-e nektek; ha nem felel meg, sértődöttség nélkül másokat fogok ajánlani. (Palotai Klári stb.) Köszönöm sok fáradozásod, szeretetedet. Válaszod várva vagyok jó híved: Kosztolányi Dezső.

Kosztolányi Dezsőtől, 1934. nov. 21, (autográf, borítékkal).

Kedves barátom,

feleségem készörömest résztvesz az estélyen. A Szegény kisgyermek panaszaiból a Lánc-lánc-eszterláncot mondja el, a patikussegédet, a húgomat, aztán az Anya arcát, a Szegények című szabadversemet, s végül Verhaeren Szelét; a fordításomban. Ami a műsor beosztását illeti ezt ajánlom:

1.Megnyitó. 2. Tanulmányod. 3. Masits Miklós 4. Én, prózával (Rövid szünet). Szünet után:

1. Feleségem szavalata 2. Valami zene, helyi szereplővel, akár zongora, akár ének, s akkor Lányi Ernő és Viktor dalait is előadhatják, melyeket verseimre szereztek 3. Én, néhány verssel.

Kérlek, dönts belátásod szerint. Ha a Lányi hangjegyek kellenek, küldhetem. Közöld, hogy M. M. mit ad elő. Szeretettel híved: Kosztolányi Dezső.

Kosztolányi Dezsőtől, 1934, nov. 26. (autográf, borítékkal).

Kedves barátom,
Lányi Viktor barátom elküldi majd címedre a hangjegyeket. Január 8 és 10 között Nyíregyházán szereplek. Ennélfogva legmegfelelőbb volna január 7 vagy 6. Szívesen üdvözöl: Kosztolányi Dezső.

Kosztolányi Dezsőtől, 1934. dec. 6. (gépelt, borítékkal).

Kedves barátom,
közlöm veled, hogy a január 17-es nap megfelel nekünk. E szerint ekkor tartjuk meg estélyünket. Megkaptad Lányi Viktortól a hangjegyeket? Szívesen üdvözöl igaz híved: Kosztolányi Dezső.

1935

Kosztolányi Dezsőtől, 1935. jan. 14. (gépelt, borítékkal).

Kedves barátom,
vettem szíves soraidat. Eszerint a hó 17-én az esti vonattal érkezünk Berettyóújfalura. Feleségem elmondja a Színes tintá-kat is. Minden rendben van. Ha bármi előfordulna, sürgönyben értesítelek s kérlek Téged is, hogy telefonozz, vagy sürgönyözz, ha az est megtartása valami akadályba ütköznék.
A közeli viszontlátásig igaz híved. Kosztolányi Dezső.

1935. január 17-én az estet az eredeti program szerint megtartották a vármegyeháza dísztermében. Az est iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg. Az eseményről részletesen tudósít a „Bihar" című újság 1935. január 24-i száma.

Illés Endrétől, 1935. jan. 30. (autográf, boríték nélk.)

Kedves Barátom,
a B. H.-nál megbíztak a vasárnapi melléklet egy részének szerkesztésével, hogy Pogány Béla munkáján kissé könnyítsenek. Azon a tenyérnyi helyen, amely rendelkezésemre áll: tiszta, friss, őszinte hangot szeretnék leütni, egészen elsőrendbeli írásokkal. Programomnak egyik pillére Te vagy.
Írást, sok írást kérek Tőled!
Kérek verset, kérek novellát, kérek olyan írásokat, mint a „Szegényember naplója".
Nagyon jó volna, ha piripócsi képeidet versben, novellában folytatnád! Egy új piripócsi sorozat különösen jól beillenék a mellékletbe, amely kissé irodalmi magazinszerű is volna. (A régi piripócsi képek egytől egyig legjobb, legkönnyebb, legfrissebb írásaid közé tartoznak!)
És nagyon kérlek, küldj már holnap, küldj minél előbb, s minél gyakrabban.
A mellékletnek szánt írásaidat a B. H. szerkesztőségébe, de az én nevemre kérem.
Igaz szeretettel ölel Illés Endre.

„A budapesti érseki hivataltól, 1935. ápr. 22. (autográf, levelezőlap).

Áldás! Békesség!
Tudtul adatik, hogy IV 26-án Marcellinus napján este Orosz Júlia asszony 19.30 órakor (azaz fél nyolckor estve) a rádióban énekel. Dalai közt sorra kerül az érsekek dala „Óh csillagok" címmel. Hallgassuk szeretettel. Üzeni: a budapesti érseki hivatal.

Természetesen tréfás levélről van szó. Annyit tudunk, hogy az „érsekek" egyike Hlatky Endre volt, a későbbi nagyváradi főispán, aki Rozsnyay Kálmántól megvétette híres Ady kézirat és relikvia gyűjteményét, a mai nagyváradi Ady Muzeum anyagának nagyrészét. Az „Óh, csillagok" Nadányi vers.

Somogyvári Gyulától, 1935. május 25. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Barátom!

Eszedbe szeretném juttatni, hogy a mi szempontunkból az a fontos, hogy a regényt mihamarabb megkapjuk, mert épp most van szükségünk egy olyanfajta írásra, mint amilyennek a regényed ígérkezik. Ha hamarosan elkészülsz vele, mi is hamarosan kiadhatjuk. De csak akkor. Epedve várom az első részt.

Szeretettel ölel: Gyula

Somogyvári Gyulától, 1935. aug. 28. (gépelt, boríték nélk.)

Kedves Barátom!

Számíthatok-e regényed folytatására és befejezésére? Ezt tudnom kell, ha be akarom sorolni a regényt a jövő évi újdonságok közé.

Ölel: S. Gy.

Nem derül ki pontosan, hogy vajon Nadányi elkezdte a regényt vagy csak tervezte. Valószínűnek látszik, hogy belefogott a regénybe, de azután abbahagyta. Somogyvári Gyula az Új Idők szerkesztősége nevében kérte a regényt, de az Új Idők hirdetései, beharangozói között nincs nyoma a Nadányi-regénynek.

1936

Kéky Lajostól, 1936. febr. 11. (autográf, boríték nélkül).

Igen tisztelt, kedves Tagtársunk!

Van szerencsém örömmel értesíteni, hogy Társaságunk mai tagválasztó ülésén Önt rendes tagjai sorába választotta. Székfoglalója alkalmából Móra Ferenc elhunyt tagról tartozik mint elődjéről megemlékezni. Legyen szabad őszinte szerencsekívánataim kifejezése mellett Alapszabályaink értelmében azt a kérdést intéznem: vállalkozik-e Társaságunk céljait tagképen előmozdítani?

Kiváló tisztelettel s tagtársi szíves üdvözlettel

Kéky Lajos titkár

A Kisfaludy Társaságról van szó. Nadányi megtartotta Móra Ferencről előadását, mely a Kisfaludy Társaság Évlapjainak 60. kötetében olvasható.

1937

Lányi Viktortól, 1937. jan. 5. (autográf, boríték nélkül).

Kedves Barátom!

Ugye nem veszi rossz néven, hogy így szólítom, holott nem is tudom bizonyosan, ismerjük-e személyesen egymást.

Rossz levélíró vagyok s a leghanyagabb, de most nem tudom megállani: meg kell hogy mondjam, mennyire elragadtak, elbűvöltek a Pesti Naplóban ma megjelent versei. Meg kell hogy szorítsam innen a távolból az igaz költő kezét.

Kérem, ha Pesten jár, telefonáljon rám, akár a Pesti Hírlapnál, akár a lakásomon megtalálhat. Keressen föl, ha nekem nagyon nagy örömet akar szerezni.

Isten vele, kedves Nadányi, a viszontlátásig igaz szeretettel és barátsággal köszönti tisztelő híve, Lányi Viktor.

Ravasz Lászlótól, 1937. ápr. 7. (autográf, boríték nélkül.)

Kedves Barátom,
megkaptam verseskötetedet. Egy ültömben elolvastam s most mélyen megilletődve köszönöm meg, amit adtál benne.

Szívből köszönt: Ravasz László

Berda Józseftől, 1937. ápr. 12. (autográf, levelező lap).

Kedves kollegám,
nagy élvezettel olvastam „Nem szeretsz" című új verseskötetét. Nagyon örülnék, ha nékem is küldhetne belőle egy példányt. Hálás volnék érte! Igaz barátja: Berda József

„András érsektől" 1937. ápr. 10. (gépelt, borítékkal).

Főmagasságú Érsek Urunk!
Nagyon szeretett testvérünk!
Megkaptuk és nagy élvezettel olvastuk legújabb kötetjét verseidnek.
Különös örömünkre szolgál, hogy nem feledéd személyünket és nem feledéd rangunkat. Ellentétben a kötet címével ezúton is hangsúlyozni akarjuk, hogy minden ellenkező híresztelés dacára igen szeretünk Téged.

András érsek saját kezével

A tréfás levél szerzője Hlatky Endre. A Nem szeretsz című kötetről van szó.

Somogyvári Gyulától, 1937. ápr. 13. (gépelt, borítékkal).

Kedves Barátom!
Ritka nap van akkora örömöm, mint ma volt, amikor új verseskönyvedet megkaptam.
Ahány vers: annyi szín-líra. Áldjon meg érte a jó Isten.
Szeretettel ölel hálás pajtásod Somogyvári Gyula.

Zilahy Lajostól, 1937. ápr. 26. (gépelt, borítékkal).

Kedves Zoltán!
Köszönöm a szép könyvet, feleségemmel együtt lassan szürcsölgetjük.

Szeretettel ölel Zilahy Lajos

Bókay Jánostól, 1937. ápr. 26. (autográf, boríték nélkül).

Kedves Zoltán, –
számkivetettségemben külföldön csatlangoltam hosszú hetekig és így csak ma kaptam meg verseskötetedet. Nem tudom neked elmondani milyen elbűvölten, mennyi gyönyörűséggel és milyen meghatott megértésel olvastam verseidet, melyeket valóságos remekműveknek érzek. Köszönöm őket.

Baráti szeretettel ölel Bókay János

Csathó Kálmántól, 1937. máj. 19. (autográf, borítékkal).
Kedves Zoltánom, ma megkaptam a másolatot és hálásan köszönöm. Elismervény nem volt a borítékban, tehát vagy pótlólag küldesz egyet, vagy ha megfelel, fogadd el az idemellékeltet. – A pénzt utasításod szerint egyidejűleg feladtam. – A Pallag név felbukkanása Belényesen igen érdekes. Lehet, hogy rokon volt és így jutott ehhez a névhez. Ha megtudnál valamit, kérlek, értesíts.

Szeretettel ölel barátod Csathó Kálmán
A halálódát a Centrál-kávéházban olvastam, azaz ott olvasta fel nekem egy úr. Nem tudom, ismered-e? Karinthy Frigyesnek hívják.

Ölel Kálmán

Alulírott elismerem, hogy a 4 Lt. N. sz. 1937-számú másolat, amely Berettyóújfaluban 1937 évi május hó 18-án kelt, átvettem.
Budapest. 1937. május 19-én.

Csathó Kálmán

Karinthy felolvasása azért nagyon hihető, mert a Nem szeretsz című kötetről rendkívül elismerő sorokat írt a Nyugatba.

Péchy Blankától. 1937. júl. 20. (autográf, boríték nélkül).

Kedves Nadányi úr,
szégyenkezve köszönöm meg ilyen megkésetten „Nem szeretsz" című kötetét, de van mentségem amiért talán megbocsátja látszólag hálátlanságomat és neveletlenségemet: nemsokkal a könyv átnézése(?) után felszólítást kaptam a rádiótól, hogy adjak be egy előadóestre való programot, amibe rögtön és nagy örömmel vettem bele A két szemed szeretett legtovább és Körhinta című verseit és ezek előadásának a dátumközlésével együtt szándékoztam megköszönni kedves figyelmét. A dátum azonban a rádió részéről mind a mai napig késett. Épp most tudtam meg, hogy augusztus 17. ére van kitűzve az előadóestem, tehát azonnal értesítem és egyben megírom, hogy igen sokat beszéltünk az urammal a kötetéről és nagyon az én szívem szerint is volt, amit ő írt róla.

Szívélyes üdvözlettel jó híve Péchy Blanka.

Nadányi verseit a legkitűnőbb előadók szavalták, köztük Péchy Blanka, a kiváló színésznő, aki legújabban a szép beszédről írt könyvet.

Keresztessy Máriától, 1937. nov. 16. (autográf, boríték nélk.)

Tisztelt Nadányi Úr! –
Ma a Stúdióba bementem az Ön címét elkérni mert a kiadott verses könyvét már egy pár üzletben kerestem és nem találom. Mivel az Ön írásait nagyon szeretem ha pódiumra fellépek magánszámmal Öntől is szoktam előadni: – nagyon kérem ha lehetséges elküldeni a verseskönyvét.
A „Színészek a színészekért" lesz a Zeneakadémián egy estély amit a Stúdió is fog közvetíteni s mikor a műsort leadtam: „Kosztolányi Dezsőt" és „Nadányi Zoltánt" írtam be.
Így kérésemet azt hiszem fogja teljesíteni, – előre is hálásan köszönti: Keresztessy Mária, a Magyar Színház tagja.
Címem: Magyar Színház.

1938

Voinovich Gézától, 1938. dec. 22. (autográf, borítékkal).

Kedves Barátom!
Ülésünk után egyszeribe kámforrá váltál, a vacsorára se néztél be, így nem jutottam hozzá, hogy felolvasott költeményeidből kérhessek. Pedig nagyon szeretnék belőlük kapni a Szemlének. Vagy a horgászt, vagy a (olvashatatlan szó) verset, vagy mind a kettőt, – ez lenne legjobb.
Ha még szét nem kapkodták olyanok, akik jobban hozzád fértek, kérlek, jusson a Szemlének.
Nem csak ebben vagyok (olvashatatlan szó) abban is, hogy nem beszélgettünk.
Nem tudom, mit lett a Preszly ígéretéből. Nyitva van-e még az az út, vagy már nem lehet rá gondolni?
Jó ünnepeket és boldog új esztendőt.
Tisztelettel, szeretettel köszönt Géza (Voinovich)

A levél Nadányinak nemcsak rejtőzködő tulajdonságára világít rá, hanem arra is, hogy a harmincas évek végén kísérleteket tett arra, hogy elhagyja Berettyóújfalut, de nem sikerült.

1943

Guilleaume Árpádtól, 1943. jan. 24. (autográf, borítékkal).

Kedves Barátom!

„Bocsáss meg" verseskötetedet, amelyet az „Ungarn" szerkesztőségén át megkaptam, az elmúlt nyáron H.Szoboszlóra vittem magammal és ott Zilahy Lajosnéval, ki több versedet betéve tudta, ismét átnéztük. Miután Gyula diák barátom azt mondta nekem, mily érdekes a költő számára, ha versét „jó" fordításban olvashatja, bátorkodom Neked egypár fordítást küldeni. Hogy „jók"-e, annak megítélését a hivatottakra bízom.

Nehéz volt a választás, de végre az egyes verscsoportok névverseit fordítottam le, abból kiindulva, hogy azok különösen kedvesek előtted. Azonban az „Ezüstkertet" már kb. 5–6 éve lefordítottam a Rádió számára (:nem tudom, hozták-e:) és az kissé eltér attól, amit a kötetben közölsz.

Én most csak azt kérem, ne hallgattassa el a hivatalod kedves, finom lírádat, jelenlegi poézisunk oly értékes kincsét.

Ösmeretlenül is szívélyesen üdvözöl öreg tisztelő híved

Guilleaume Árpád

U. I. Mindig szívesen rendelkezésedre állok, ha „tudományomra" esetleg szükséged volna! G. Á.

A fordítóról nem áll módomban ismertetést adni, sem az Irodalmi Lexikon, sem a Nagy Magyar Lexikon nem ismeri.

1945

Buday Tibortól, 1945. november 6. (autográf, boríték nélkül).

Kedves Zoltán,

nagyon kérlek, hogy a mellékelt két novellát lapunk számára simítsd át. A simítás alatt teljes átírási szabadságot értek: mondatokat, ötleteket stb ... is beírhatsz, sőt jó is ha beírsz. A Katajev novella ráér még egy kicsit, de a másik nagyon sürgős.

Tudomásunk szerint Te a Társaságnál hivatalos „átíró" vagy, de ha ez nem így lenne, az Irodalom-Tudomány fejedelmien honorál. Már ahogy ma a fejedelmeket honorálják. Szerkesztőségünket tiszteld meg valamelyik délelőtt látogatásoddal, amikor is elbeszélgetünk de omni re scibili et quibusdam aliis.

Igaz barátsággal Buday

Az Irodalom-Tudomány céges papírján írott levélben a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot kell érteni, melynek első elnökei Zilahy Lajos és Szent-Györgyi Albert voltak, miként az Irodalom-Tudomány főszerkesztői is.

1947

András ?-tól, 1947. febr. 15. (autográf, boríték nélkül).

Nadányi Zoltán úrnak! (A Magyar Nemzet munkatársa)

Igen tisztelt költő Úr!

Bizonyára érdekelni fogja, hogy az itt élő Dr. Lénárd Sándor (Dott Alessandro Lenard. Roma. Via del Babuino 48. – V. piano. –) orvos, ki bécsi nevelésű s német nyelvben kiváló költő és műfordító, – szíves volt múlt okt. hó 7.én lefordítani a költő úr „A Harkály" című versét, melynek szövegét a megzenésítője emlékezetből ismeré.

Engedje meg, hogy e fordítást rendelkezésére bocsássam.

Kiváló nagyrabecsüléssel és egy nyári viszontlátásban bízva

András (olvashatatlan név)
Roma 20. Via della Pace.

A kéziratos levél másik oldalán Lénárd Sándor műfordítása olvasható. Itt jegyzem meg, hogy Nadányi verseit sokan fordították németre, többek közt az említett Lénárd Sándoron, Guilleaume Árpádon kívül Horvát Henrik, Földváry Henry, Szemere László, Lám Frigyes, Garzuly Gyula. A harkály című versének négy műfordítója is akadt.

1949

Devecseri Gábortól, 1949. febr. 25. (gépelt, levelező lap).

Kardos László miniszteri tanácsos úr megbízásából kérem, hogy a Kisfaludy Társaság 100-ik ünnepi ülésén felolvasott verseit szíveskedjék elküldeni. Ha a versek kötetben volnának, a kötetet majd vissza fogja küldeni.

Őszinte tisztelettel: Devecseri Gábor

Lám Frigyestől, 1949. márc. 6. (gépelt, boríték nélkül).

Kedves Barátom!

Talán emlékszel, hogy már kétszer is megígértem Neked, hogy megküldöm szép verseidnek német fordítását. Most már megembereltem magamat és silány és rozoga ötveneves írógépemen lekopogtam négyet. A Harkályt már többen lefordították, így Horváth Henrik és Szemere László is.

Fogadd mind a négyet igaz rokonszenvem és tiszteletem jeléül.

Nagyon boldog lennék, ha küldenél nekem fordítanivalót.

Szívélyesen üdvözöl őszinte híved Dr. Lám Frigyes.

Budapest II. Bimbó-út 3. V. 2.

irodalmi nyelven írt, őt tartják a legkiválóbb szepességi német költőnek. A modern magyar lírikusokat, többek között József Attilát is fordította. (Neu ungarische Lyrik – 1942.)

Füst Milántól, 1949. ápr. 19. (autográf, levelezőlap).

Kedves Zoltán sokféle rosszullétem akadályozott, hogy közöljem: – rögtön beszéltem Barabással, aki azt felelte, hogy sajnos nem tud változtatni a dolgon, de hogy mi oka van egy ilyetén eljárásnak s hogy kitől származik, azt igyekszik megtudni. S ennyi az egész, amire most képes vagyok. De ha megtudjuk, hogy a rosszakarat honnan ered, akkor talán megint lehet tenni valamit. Minden jót kívánok s nagyon szívesen üdvözöllek: F. M.

Füst Milán nagyon kedvelte Nadányi költészetét, ennek több helyütt hangot adott. A Nadányi halálára írt nekrológjában Nadányit a legnagyobb költők közé sorolja.

A Nadányit ért sérelem természetét pontosan nem ismerjük, az viszont bizonyos, hogy a beteg Füst Milán megpróbált segítségére sietni. Minden bizonnyal írószövetségi ügyről van szó.

Endre Bakó

AUS DEM BRIEFKASTEN VON ZOLTÁN NADÁNYI

Zoltán Nadányi (1892–1955), der Dichter, Publizist und Übersetzer, war der eigenartige Lyriker der ungarischen Poesie des 20-en Jahrhunderts. Den dichterischen Laufbahn begann er in Nagyvárad, bei der gleichnamigen Zeitung. Am Anfang folgte er der Traditionen der volksnationalen Schule, zu Geginn der zehner Jahre übte aber schon die Zeitschdift „Nyugat" ihre weltanschauliche und estetische wirkung auf ihn. Er hat Rechte studiert, dann war er in den letzten Jahren Weltkrieges als Journalist tätig. Bis 1917 erschienen ihm 4 Gedichtbände, die er später am liebsten verschwiegen hat.

Die Kritiker und Literaturhistoriker sind der Meinung, dass das erste „echte" Band des Dichters das Buch *„Der sonderbare Gast"* war, das 1921 erschien. Das Material zum Band hatte er hauptsächlich noch in *Nagyvárad* gesammelt. *Nadányi* verliess 1920 dem Rumänien angegliederten Nagyvárad. Zuerst übersiedelte er nach *Budapest,* später nach *Bakonszeg,* und am Ende der 20-er Jahre nach *Berettyóújfalu.* Er verbrachte etwa 20 Jahre auf dem Lande, abgeschlossen von allen literarischen und geistlichen Zentren. Der glänzende Beweis seiner Begabund und sicheren Geschmacks war, dass er auch in der dörflichen Zurückgezogenheit seine künstlerische Souverenität und sein Proportionsgefühl bewarthe. Die intellektuelle Ausdrucksweise legierte er glücklich mit der volkstümlichen Tonart. Am liebsten schrieb er Genrebilder, die auch seine philosofischen Gedanken genau ausdrücken. Seine Dichtkunst wurde von den Zeitgenossen hochgeschätzt, das Publikum las am liebsten seine Liebeslieder und den Satirezyklus *„Piripócs".* Die imposanteste ungarische Literaturzeitschrift aller Zeiten, die *„Nyugat"* zollte ihm ab 1917 für seine Bücher Anerkennung.

Nadányi war eine leise, sich versteckte Persönlichkeit, er hat sich von den Kämpfen der Literaturgesselschaften ferngehalten. Gedichte schrieb er meistens nur auf Aufforderung. Er gehörte eigentlich zur keinen Zeitschrift.

Der literarhistorische wert der hier veröffentlichten Briefe ist natürlich nicht gleich. Ein sehr bedeutendes Dokument ist, der 1931 geschriebene Brief desy ausgezeichneten, autodidaktischen Schriftstellers, *Pál Szabó.* Dieser Brief beweist ohne Zweifel, dass Nadányi die Begabund des bahnbrechenden *Szabó* sofort erkannte. Aus dem Brief von *Lajos Zilahy,* am 15. Oktober 1932, erfahren wir, dass Nadányi versuchte, Berettyóújfalu zu verlassen, der Plan scheiterte aber. Ein anderer Brief von Zilahy (17. 02. 1933) beleuchtet die literarischen Kämpfe, die die Krise des ungarischen PEN-Clubs am Anfang der 30-er Jahre vorausschickt. Die sechs Briefe von *Dezső Kosztolányi* sind Beweise der unvergesslichen Freundschaft beider Dichter. Der schon Kranke Kosztolányi nahm einen Auftritt in Berettyóújfalu ausschliesslich seinetwillen auf sich. Die Karte von *Milán Füst* zeugt davon, dass er nicht nur mit Worten, sondern – wenn es musste – auch mit Taten bewies, dass er die Dichtkunst und Mensclichkeit von Nadányi hochschätzt.

Aus den Briefen geht es auch hervor – wir denken hier an die Zeilen von *Árpád Odry, Blanka Péchy, Mária Keresztessy* – dass die hervorrangendsten Vortragskünsler auf ihren Vortragsabens die Nadányi-Gedichte sehr gern vorlasen. Die Redaktueren *(Emil Nadányi, Lajos Zilahy, Géza, Voinovich, Gyula Somogyvári, Endre Illés, Tibor Buday)* verlangen von ihm Gedichte, Novellen. Die Dignitare der verschiedenen leterarischen Gesellschaften *(János Komáromi, Lajos Kéky, Géza Voinovich)* rufen ihn unter sich. Andere *(Artur Bárdos, Ernő Szép, Kálmán Csathó, László Ravasz, Viktor Lányi, József Berda, János Bókay)* gratulieren ihm warm, manchmal hingerissen zu seinen neunen Büchern. *Árpád Guilleamue, Frigyes Lám* benachrichtigen ihn darüber, dass sie seine Gedichte gern übersetzen würden.

Dankó Imre

A Bihari Múzeum története

A történelmi Bihar vármegye valóságos ország volt. Így élt a köztudatban és így írt róla *K. Nagy Sándor* is.[1] Ez a hatalmas kiterjedésű megye két nagy vidékre, azonbelül számos kisebb földrajzi és néprajzi egységre oszlott. A bihari hegyvidék merőben különbözött a síkságtól, a Nagy-Alföld keleti peremvidékétől. A hegyvidéken főleg a folyók völgyei különültek el egymástól, az alföldi részeken is a vizek alakítottak ki kisebb tájegységeket: az Érmelléket, a Sárétet, a Körösközt stb. A földrajzilag élesen két részre tagolt megye népiség tekintetében is megoszlott. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a hegyvidéket inkább románok, az Alföldet pedig magyarok lakták. A népiségkutatások, a néprajzi és a helytörténeti kutatások korán a bihari népcsoportok felé fordultak. Kutatóink és kutatásaik közül kiemelten *Györffy Istvánra* kell gondolnunk, aki Délbihar lakosságának történeti alakulását példaszerűen feldolgozta.[2]

Ennek a sokrétű, változatos földrajzi és történeti, nem különben társadalmi képet mutató tájnak természetes és egyben történeti központja Nagyvárad volt. Várad úgy települt, hogy egyaránt központja lehetett a hegyvidéknek és az alföldi részeknek. Igazi peremváros volt, amelynek hadi jelentősége is korán nyilvánvalóvá vált. A katonai szerep mellett itt összpontosult a közigazgatás is és a művelődési élet is. Ez utóbbi már az egyházi művelődés időszakában is, hiszen a váradi püspökség egyike volt az ország legrégibb, legnagyobb és legmélyebb művelődési hatásokat kiváltó püspökségeinek (Szent László kultusza, Janus Pannonius, Ipolyi Arnold, Karácsonyi János, Bunyitay Vincze stb.). A reformáció idején művelődési szerepe csak nőtt, híres iskolája, amikor Nagyvárad eleste után menekülni kényszerült, Debrecen kollégiuma fejlődésének adott nagyobb lendületet. Itt szerveződött a románság kulturális élete is (gör. kath. püspökség stb.), ami legmagasabbra *Josif Vulcan* munkálkodásában, a *Familia* című lap körül fejlődött ki.[3] A „világi műveltség" a város gazdasági és társadalmi fejlődésével párhuzamosan széles körűen terjedt és országos viszonylatban is élénk, színvonalas volt. A Pecze-parti Párizs, *Ady Endre*, a Holnap Váradja országosan élenjáró szellemi életet élt.

Várad egyéni fejlődésének nagy hátránya volt az, hogy a megye többi helységei alig fejlődtek, Váraddal szemben mind gazdasági, mind társadalmi és természetesen kulturális fejlődés tekintetében messze elmaradtak. Ez mutatkozott meg a bihari múzeumügy terén is. Az óriási megyében egyedül Nagyváradon alakult múzeum; a *Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Múzeuma*, 1871-ben. A múzeum gyorsan fejlődött, már 1896-ban új, saját épületébe költözött, amihez 1910-ben két újabb termet építettek.[4] A múzeum gyűjteménye két részből állt: könyv- és levéltárból, valamint régiségtárból és képtárból. Ez a beosztás, a gyűjtemény természete

1 *K. Nagy Sándor:* Bihar-ország. I–III. (Nagyvárad, 1883. Második kiadás: 1884.)
2 *Györffy István:* A Feketekörös-völgyi magyarság települése. Földrajzi Közlemények XLI. érvf. (1913.) 10. sz. 451–552.; Dél-Bihar népesedési és nemezetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. Uo. XLIII. (1915.) 6–7. sz. 257–293.; Dél-Bihar falvai és építkezése. Néprajzi Értesítő XVI. (1926.) 104–129.; XVII. (1927.) 99–114. stb.
3 Centenar „Familia". 1865–1965. Muzeul Regional Crisana, Oradea, 1965. 218. p.
4 Magyar Minerva (1912–1913.) V. évf. (Budapest, 1915.) 445–446.

szépen mutatta a múzeum első évtizedeiben benne és körülötte dolgozó kiváló kutatók érdeklődési körét.[5] Ez a múzeum vetette meg az alapját, a ma a volt róm. kat. püspöki palotában elhelyezett *Muzeul Tarii Clisurirol*-nak, mely kevéssel ezelőtt ünnepelte fennállásának centenáriumát.[6]

A váradi múzeum mellett egyetlen más múzeum sem létesült Biharban. Itt is az volt a helyzet, hogy a nevezetesebb iskolák különböző gyűjteményei helyettesítették úgy-ahogy a múzeumot. A nagyszalontai állami gimnázium – amely a XVII. században keletkezett nagynevű partikuláris iskola utódja volt – különböző gyűjteményeiben (érem-, régiség-esztétikai gyűjtemény, természettani szertár, természetrajzi gyűjtemény és földrajzi gyűjtemény) is felfedezhetjük a múzeumi gyűjtés némi nyomát.[7] Hasonlóan a belényesi gör. kath. főgimnázium gyűjteményeinél (régiség gyűjtemény, természetrajzi gyűjtemény) is.[8] Különben a megye déli részei a gyulai, az északnyugati részek a debreceni, az északi pedig a nagykárolyi, szatmári, illetve nagybányai, a keleti részek pedig a kolozsvári múzeumok hatáskörébe kerültek.

A bihari múzeumügy fejletlenségéhez hozzájárult az is, hogy a múlt századvégi, századfordulói közvélemény egyedül a régészetben látta a múzeum feladatát. A többi múzeumi tudományág háttérbe szorult vagy figyelemre se méltódott. A képzőművészet háttérbeszorulása könnyen magyarázható a vidék szegényes képzőművészeti életével, a műalkotások drágaságából származó hozzáférhetetlenséggel, a helytörténeté pedig az ereklye-tárgyak gyűjtése felé történő elhajlással. Meg kell említenünk, hogy Biharban éppen ezen a téren történt valami: Nagyszalontán az Arany-emlékek összegyűjtése, amiből aztán az *Arany János Emlékmúzeum* fejlődött ki.[9] Érdekesen a néprajz sem váltott ki nagyobb visszhangot. Mégpedig azért nem, mert éppen vidékünk visszamaradottsága folytán a népélet színes, de ugyanakkor hétköznapi, mindenki számára közvetlenül elérhető, szemlélhető volt. Bár a közvélemény ezen korlátozó szemlélete nem kedvezett a múzeumlétesítésnek, a régészet terén akadtak próbálkozások. Ezek azonban valóban csak próbálkozások voltak és minden esetben megmaradtak a magángyűjtemény szintjén.

Tanulságos ide vonatkozóan *Márki Sándort* idéznünk, aki ha ki nem is mondta, le sem írta, nagyon hiányolt Sarkadon egy helyi múzeumot. *Márki Sándor* még szinte gyermek korában megírta Sarkad történetét.[10] A település és környéke őskoráról ezt írta: „A határ nem egy részében, különösen mégis az úgynevezett Peckesvárban, vamint a város belsejében levő várban s a szőlők aljában futó sáncban is gyakran találnak nevezetes agyag- és bronzkészítményeket, melyeket a kő- és bronzkorszakra kezdenek visszavezetni. Ezek legnagyobb része jelenleg a biharvármegyei történelmi társulat gyűjteményében foglal helyet s az 1876-i nemzetközi régészeti kongresszus tárlatában bizonyos feltűnést keltettek."[11] Magánál az idézett szövegnél tárgyunk szempontjából még érdekesebb a hozzáfűzött megjegyzés. Ez így szól: »A hivatalos „Cata-

5 *Radisics Jenő:* Képes kalauz Ipolyi Arnold gyűjteményéhez. (Budapest, én.); *Hegyesi Márton:* A biharmegyei régészeti és történelmi egylet évkönyve 1885/86–1887/88. (Nagyvárad, 1888.); *Karácsonyi János:* A biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet jelentése az 1888–92. évekről. (Uo. 1893.); *Uő.:* Emlékkönyv a biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet múzeumépületének s a benne levő kettős gyűjteményének megnyitó ünnepéről. (Uo. 1896.) – Kalauz a biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet múzeumához. (Uo. 1896.) – *Karácsonyi János:* A biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet 1896/97-i évkönyve. (Uo. 1897.) – *Némethy Gyula:* A biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet 1901/1902. évkönyve. (Uo. 1902.) – *Kis Kolos Jenő:* A biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet évkönyve az 1903/1909. évekről. (Uo. 1909.) stb.

6 *Sever Dumitrascu* (szerk.): Centenar muzeal Oradean. (Oradea, 1972.) 824.

7 Magyar Minerva im. 430–431.

8 Uo. 33. – Vö.: Istoria gymnasiului gr. cath. de Beius. (Belényes, 1896.)

9 1894-ben alakult meg Nagyszalontán az Arany Emlékegyesület, amely 1899-ben a Csonkatoronyban megnyitotta Arany János Emlékmúzeumát. *Móczár József* (szerk.): Nagyszalonta 1606–1906. (Nagyszalonta, 1906.) 242–244.

10 *Márki Sándor:* Sarkad története. (Budapest, 1877.)

11 Uo. 15.

logue d'Exposition Préhistorique" külön is kiemeli és a tudósok figyelmébe ajánlja őket a 109. lapon. A gyűjtések körül sok buzgalmat tanúsít *Nuszbek Sándor* s mióta ő gondot fordít az esetleges, bár nem rendszeres ásatásokra, az elveszett leletek száma egyre gyérül. A legnevezetesebb tárgyakat 1872-ben röviden én ösmertettem a „Nagyvárad" 190. számában; megvallom némi malitiával."[12]

Hasonló lelkes és ambiciózus tanítók, lelkészek, jegyzők, földbirtokosok végezte ásatások, gyűjtések előfordultak a megye több helyén is, így: Székelyhidon, Derecskén, Diószegen, Érkörtvélyesen és sok helyen másutt is. Közülük az egyik legnevezetesebb éppen Berettyóújfalun, a helyi herpályi romnál.[13] Ezeknek a vállalkozásoknak az anyaga azonban általában elkallódott, de a szakszerűtlen feltárás következtében tudományos értékük különben is csekély volt. Mindent figyelembevéve összegezésül elmondhatjuk, hogy századunk első évtizedeire a múzeumnélküliség volt a jellemző Bihart illetően.

Ez az állapot csak fokozódott az első világháború után, amikor Nagyvárad, az óriás megye egyetlen múzeumával határainkon kívülre került. A Berettyóújfalu székhellyel szerveződő Csonka-Bihar megye általában is, de különösen kulturális vonatkozásban erősen hátrányos helyzetben volt. Például egyetlen középiskolával sem rendelkezett – a néhány polgári iskolát nem számítva – a megye. A közművelődése is gyenge lábon állt.[14] Ez az elmaradottság volt az oka annak, hogy egyrészt az itt, az átlagosnál jobban konzerválódott paraszti életmód az osztályharcot jobban előtérbe állította, mint másutt, másrészt, hogy az irodalmi, művelődési, általában tehát a kulturális érdeklődés Bihar felé fordult. Ez az érdeklődés elsőnek nagyszerű népiségtörténeti felmérésekben mutatkozott meg. *Jakó Zsigmond* és *Mezősi Károly* munkái a későbbi kutatások nélkülözhetetlen forrásaivál váltak.[15] Rajtuk kívül aztán nemcsak *Szücs Sándor* munkásságára kell itt gondolnunk, hanem *Szabó Páléra, Kállai Gyuláéra* és sokan másokéra is, hiszen az érdeklődés sokrétű volt. Tekintélyes részben néprajzi és ezen át múzeumi jellegű is. A két világháború között főleg *Györffy István* ösztönzésére többen próbálkoztak létrehozni egy bihari gyűjteményt *(Szücs Sándor, Nadányi Zoltán, Molnár Balázs* stb.),[16] azonban fáradozásaikat nem koronázta siker. A sikertelenség oka a helyi okokon kívül abban is keresendő, hogy a magyar múzeumügy a két világháború között általában stagnált, ha éppen nem fejlődött vissza.

Bihar megyében a múzeumügy vonatkozásában is a felszabadulásnak kellett jönnie ahhoz, hogy változás, előrelépés történjen. A felszabadulás után kibontakozó honismereti mozgalom, helytörténeti kutatómunka feleleventette a hiányzó *Bihari Múzeum* kérdését.[17] A mind szebb és szebb eredményeket hozó helytörténeti, zömmel néprajzi kutatások világossá tették, hogy a bihari síkság önálló táj, a bihari emberek pedig mások, mint környezetük; körülhatárolható néprajzi csoport. Különösen nyilvánvalóvá vált ez akkor, amikor Csonka-Bihar megye megszűntével a Bihari síkság egyrésze Hajdú megyéhez került (1951.).[18] A hajdúság jól ismert, a közvéleményben is különállóan kezelt néprajzi csoportja mellett a bihari táj, a bihari ember élesebb kontúrokat kapott.

E sorok írója már nem sokkal a felszabadulás után, mint rövid ideig Csonka-Bihar megye szabadművelődési fogalmazója lépéseket tett egy bihari tájmúzeum lé-

12 Uo.

13 *Tardy György* ásatásai Herpályon bizonyos tekintetben kivételt képeznek, mert az előkerült leletanyag a Nemzeti Múzeumba került. – Vö.: *Nadányi Zoltán* (szerk.): Biharvármegye. (Budapest, 1938.) II. rész. 147.

14 *Szabó Pál:* Népnevelés Biharban. Új Szántás I. (1947) 12. 715–716.

15 *Jakó Zsigmond:* Bihar megye a török pusztítás előtt. (Budapest, 1940.) és *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében 1962. (Budapest, 1943.)

16 *Nadányi* im. 305.

17 „Múzeum? Vagy valami, valaki más? Senki nem törődött az ilyesmivel. Talán nem is törődhetett, hiszen mi lett volna, ha mindent elrendeztek volna, ami a földekből előkerül? Ki tudja, hány évezred törekvése, verejtéke, kínja temetődött el itt ilyenformán mindörökre?" *Szabó Pál:* Szülőföldem, Biharország. (Budapest, év n.) 18.

18 *Varga Gyula:* Megyei néprajzi gyűjtőfeladatok a bihari részen. A Déri Múzeum Évkönyve 1962–1964. (Debrecen, 1965.) 69–74.

tesítése érdekében. A szabadművelődés országos szervei és vezető személyiségei szívesen fogadták a kezdeményezést és sokoldalúan támogatták is. A tervezgetések során jutottam el a már korábbról ismert és tisztelt *Nadányi Zoltánhoz* is, akit elsőrenden fontos személynek gondoltam egy bihari múzeum létesítése ügyében. A tervért ő is lelkesedett, de jól látta a nehézségeket is. Nem akart lebeszélni, de az eredmény felőli kétségét nem titkolta el. Szép bizonysága ennek egy dedikációja a *Nem szeretsz* című kötetében 1947. május 7-én:

„Újfaluban múzeum –
merész;
Imre öcsém nem
félsz?"[19]

Nadányi Zoltánnak lett igaza. A helyi adottságok még akkor nem értek meg arra, hogy Berettyóújfaluban vagy bárhol másutt Biharban múzeum létesüljön. Valóban – én is beláttam – az akkori Biharban sokkal fontosabb gazdasági, társadalmi és természetesen kulturális feladatok voltak, mint múzeumlétesítés. Nem sokkal ezután, 1948-ban egy volt helyi földbirtokos, *Tardy György* felajánlotta elsősorban régészeti jellegű gyűjteményét a helyi tanácsnak, amely a felajánlást el is fogadta, de múzeum létrehozására nem gondolhatott. Így az át nem vett gyűjtemény anyaga szétszóródott.

A szocialista kultúrpolitikának előbb meg kellett teremtenie azokat az előfeltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek komoly múzeumszervezés számára. Az előfeltételek megteremtése magával hozta többek között Berettyóújfalu urbanizálódását, illetve urbanizációs törekvéseit is. Berettyóújfalu urbanizálódásának a múzeumügy szempontjából fontos tényezője volt az, hogy az elmúlt harminc év alatt tényleges művelődési központtá fejlődött. Elsőnek gimnázium létesült, amellyel kapcsolatosan nemcsak kollégiuma, hanem gyermekvárosa is lett. A gimnázium mellé a későbbiek során szakközépiskolát is kapott. Az általános iskolai hálózat kiépítésével, fejlesztésével Berettyóújfalu valóságos iskolavárossá vált. A széles körű tevékenységet kifejtő maga iránt az országos figyelmet több ízben felhívó járási művelődési központ az átlagosnál ugyancsak sokoldalúbb, szélesebb körű munkát végző könytárral együtt pedig tényleges kulturális központtá fejlesztette a települést.[20] Ez a helyzet alakította ki és juttatta egyre inkább szóhoz a múzeumlétesítés iránti igényeket. 1960-ban helyi kezdeményezésre egy 1750 körül épült sárréti típusú parasztházat állítottak helyre és rendeztek be múzeumnak társadalmi munkával. A Berettyóújfalu, Bercsényi u. 7. szám alatt levő „néprajzi ház" berendezését a környező falvakból összegyűjtött korhű bútorokkal egészítették ki. Az épület helyreállítása, berendezése *dr. Sándor Mihályné* vezetésével, a budapesti Néprajzi Múzeum és a megyei tanács művelődési osztálya segítségével történt.

A házat a helyi tanács táblával jelölte meg. Tulajdonosa, Balog Lajos idős cipészmester pedig lehetővé tette, hogy a megújított és korhűen berendezett házát a látogatók megtekintsék. Távolabbi terv volt, hogy a ház udvarát és környezetét is szabadtéri múzeumszerűen rendezik be, a látogatók elé tárva egy jellegzetes Sárrét vidéki gazdasági udvart. A ház kerítését a környéken szokásban volt különböző mintájú fonott vesszőből készítették volna el.

Az épület berendezése valamint a meginduló gyűjtés anyaga alkotta a már akkor Bihari Múzeumnak nevezet gyűjteményt. A gyűjtés elsősorban a „néprajzi ház" berendezésének kiegészítését célozta, s *dr. Sándor Mihályné* lelkes és hozzáértő vezetésével folyt.

A „néprajzi ház" kezdeti nagy látogatottsága után egyre jobban kiesett a közérdeklődésből, s 1972-ben az épületet lebontották. Ezzel egy igen érdemes kezdeményezés ment veszendőbe. Az épület berendezését ezt követően különböző helyeken tá-

19 *Nadányi Zoltán:* Nem szeretsz (Bp., 1937.) [A kötetet a cikk szerzője a Bihari Múzeumnak ajándékozta. A szerk. megjegyz.]

20 Berettyóújfalu középfokú központ fejlődése és helyzete. KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága. (Debrecen, 1973.)

rolták, s mivel igazi gazdája nem volt, nagy része elkallódott, s csak egy töredéke került a Bihari Múzeumba.

A hatvanas években Biharban több településen hoztak létre helytörténeti gyűjteményt, falumúzeumot (pl. Komádi, Nagyrábé). Ezek példája mutatja, hogy a szükséges gazdasági, társadalmi és kulturális előfeltételek nélkül, áligényekre alapozottan nem lehetett nem lehet és nem is szabad múzeumot létesíteni.

E sorok írója 1969-ben került a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet élére. Rövid tájékozódás után felmérte a múzeumügy állását, a vele kapcsolatos elvárásokat, lehetőségeket. A megalapozatlan igények mellőzésével, mind a tudományos kutatás, mind a közművelődés célkitűzéseinek figyelembevételével fejlesztési tervet készített a múzeumi szervezet részére. Ennek a fejlesztési tervnek az alapja a meglevő intézmények (Déri, Hajdúsági, Bocskai Múzeumok) fejlesztése volt, és mindössze egy új múzeum létesítését tartalmazta. Ez a múzeum a Berettyóújfaluban létesítendő *Bihari Múzeum* volt.

A Berettyóújfaluban létesítendő Bihari Múzeum 1970-től kezdve munkatervi feladatként szerepelt a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Szervezetének munkatervében. Az 1970. évi múzeumi hónap során (okt. 19-én) Berettyóújfaluban, a járási tanács nagytermében ankétot is tartottunk a szervezendő Bihari Múzeum ügyében.[22] Az ankéton a járás és a község párt- és tanácsi vezetőin kívül nagy számban jelentek meg az érdeklődők, köztük sok aktív kultúrmunkás, a honismereti mozgalom munkatársai, gyűjtők. Az ankét közönsége nagy érdeklődéssel hallgatta meg a bevezető előadást, amely a létesítendő múzeum szükségességét, további elodázhatatlanságát felvázolva a konkrét tennivalók felől is tájékoztatott. Az ankét magáévá tette az elképzelést és mozgásba hozta mind az illetékes szerveket, mind pedig a múzeumügy iránt érdeklődőket. Nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy *Kiss Imre* megyei tanácselnökhelyettesben a Bihari Múzeum kezdettől fogva nagy pártfogóra, hatékony segítőre talált. A megyei sajtó is foglalkozott a kérdéssel és hamarosan rendelkezésre állt bizonyos összeg, amiből a múzeum megindításához szükséges épületet kellett volna megvásárolni. Az épület kiválasztása, majd megvétele azonban hosszasan elhúzódott. Több terv is született, de egyik sem mutatkozott kivitelezhetőnek. A halogatást meghosszabbította az is, hogy a megyei múzeum, a Déri Múzeum épületének felújításával kapcsolatosan figyelmünk másfelé fordult. Az ügy azonban nem aludt el. Nemcsak időről időre szerepelt munkatervi feladataink között, hanem vissza-visszatértünk a kérdés sajtó útján való felszínen tartásához is.[23] A Múzeumi Kurirban már 1970-ben, az ankét előtt megfogalmaztuk a Bihari Múzeum célkitűzéseit: „Egy bihari, főleg helytörténeti és néprajzi anyagra épülő múzeum létesítésének gondolata már régóta kísért. Több kezdeményezésről is számot adhatnánk, bár eddig egyikből sem lett semmi. Pedig az igény egyre nőtt és napjainkra hovatovább szükségszerűséggé fejlődött. A bihari múzeumot Berettyóújfaluban kívánjuk megvalósítani. A községi és a járási tanácsok megértő támogatásával megfelelő épülethez fogunk jutni. A kezdő múzeum szép anyaggal indul majd, mert több kisebb, életképtelen gyűjteményt össze kívánunk vonni. A bihari múzeum kérdéseivel a múzeumi hónap során külön ankét foglalkozik."[24]

Ugyancsak a Múzeumi Kurirban adtunk hírt 1972-ben az ügyben elért szerény eredményről. Eszerint: „A már régebben tervezett Bihari Múzeum ügyében némi előrehaladás történik a közeljövőben. A berettyóújfalui Járási Művelődési Központ két

22 Meghívó műsorfüzet a Hajdú-Bihari Múzeumi Hónap 1970. rendezvényeire. (Debrecen, 1970.) 8.

23 *Bakó Endre:* Tudomány és népművelés. Beszélgetés dr. Dankó Imrével, a megyei múzeumok igazgatójával. Hajdú-Bihari Napló XXVI. évf. (1969.) aug. 29.; *Dankó Imre:* Múzeumi Hónap előtt. Uo. XXVII. évf. (1970.) szept. 29.; Uő.: Október: Múzeumi és műemléki hónap. Uo. XXX. évf. (1973.) szept. 29.; Uő.: Múzeumaink és a közművelődés. Új múzeumok Hajdú-Bihar megyében. Uo. XXXI. évf. (1974.) szept. 3.; Uő.: Az idei hajdú-bihari múzeumi hónapról. Szocialista művészetért XVII. évf. (1974.) 11. sz. 4–5.

24 Múzeumi Kurir I. 4. sz. (1970.) 52.

helyiségben állandó kiállítást nyit a múzeumi szervezet, ami kiindulópontja, alapja lesz a későbbiekben megszervezendő Bihari Múzeumnak."[25]

A járási művelédési központban rendelkezésünkre bocsájtani tervezett két szoba azonban semmiképpen sem volt megfelelő. További egy évnek kellett ahhoz sok-sok tanácskozással, utánjárással eltelnie, hogy a községi tanács átadhassa, átadás előtt múzeumi célokra átalakítsa, illetve felújítsa a Kossuth utca 36. számú épületet, amiben előzőleg orvosi rendelő működött. A jó helyen levő, megfelelő nagyságú és beosztású épület alkalmas volt arra, hogy benne a Bihari Múzeum megkezdje működését.

A *Bihari Múzeum* tényleges működését 1974 nyarán kezdte meg, azzal, hogy a Déri Múzeum néhány munkatársa, több, a Déri Múzeumban gyakorló néprajz és népművelés szakos egyetemi hallgató *dr. Varga Gyula* vezetésével széles körű gyűjtőmunkához fogott az új múzeum számára. A közvetlen gyűjtési cél az 1974. évi múzeumi hónap során megnyíló állandó kiállításhoz való anyaggyűjtés volt.[26] Ennek keretében felkeresték a bihari kis, életképtelen gyűjteményeket és anyagukat beolvasztották az új múzeumi gyűjteménybe (Komádi, Berekböszörmény, Biharkeresztes stb.). A lelkes gyűjtőgárda igen eredményes munkát végzett. Messzemenően élvezve a párt- és tanácsi szervek bizalmát, támogatását, a lakosság segítségét, rövid idő alatt nagy mennyiségű és értékes helytörténeti és néprajzi anyagot gyűjtöttek. Ollyat, hogy igen csekély kölcsönzéssel lehetségessé vált belőle az októberben nyíló állandó kiállítást megrendezni. Közben a múzeum szervezése is folyt. *Hethy Zoltán* személyében 1974. szeptember 1-től kezdődően múzeumvezetőt kapott az intézmény és a legszükségesebb felszereléssel, bútorzattal is elláttuk. A gyűjtés során, a kiállításrendezés közben beigazolódott, hogy az új múzeummal kapcsolatos tervek, elképzelések helyesek voltak. Ezek szerint a Bihari Múzeum olyan tájmúzeum, amely régészeti, helytörténeti, néprajzi, irodalmi és képzőművészeti gyűjtőmunkát végez. A múzeum ünnepélyes megnyitására, az első állandó kiállítás megnyitásával együttesen 1974. október 17-én, Berettyóújfalu felszabadulásának 30. évfordulóján került sor. A múzeumot és a kiállítást *Ökrös Ferenc*, a járási pártbizottság első titkára nyitotta meg az épületet zsúfolásig megtöltő lelkes közönség előtt.[27] A *Bihari Múzeum* pedig megkezdte oly régóta hiányolt működését.

25 Uo. 10. sz. (1972.) 35.

26 A Bihari Múzeumról. Meghívó-műsorfüzet a hajdú-bihari múzeumi és műemléki hónap 1974. (Debrecen, 1974.) 14–15.

27 *Bakó Endre:* Múzeumban a Holtak derese. Csütörtökön nyílik a Bihari Múzeum. Hajdú-Bihari Napló XXXI. évf. (1974.) okt. 15.; Ünnepi tanácsülés Berettyóújfaluban. Megnyílt a Bihari Múzeum. Uo. okt. 18.

Imre Dankó

DIE GESCHICHTE DES BIHARER-MUSEUMS

Der Verfasser beschriebt die Vorgeschichte des 1974 gegründeten Biharer-Museums und die Geschichte der Miseen dieses Gebietes. Das geographische, komemrzielle, verwaltungsmässige, kirchliche und kulturelle Zentrum des geschichtlichen Komitates Bihar war *Nagyvárad.* Hier wurde 1871 das einzige Museum des Komitates zustande gebracht, das in erster Linie archeológische Tätigkeit ausübte.

Die kulturelle Lage des Komitates, das nach dem ersten Weltkreig kleiner und auch Várad verlor, war sehr ungünstig. Obwohl seine traditionelle, bäuerliche Lebensweise die Aufmerksamkeit der Forscher erregte, wurde keine Biharer-Sammlung zustande gebracht. Auch die Bestrebungen des Verfassers von diesem Artikel im Jahre 1947 ein Museum zu gründen, brachte keinen Erfolg. Das natürliche Zentrum der Biharer Landschaft wurde nach 1945 *Berettyóújfalu.* Das Vorhandensein seiner Kultur- und Bildungsstätte betrieb mit Nachdruck auch die Gründung eines Museums. 1960 wurde ein beinahe 200 jähriges Bauerhaus vom Sárréter-Typ erneuert und zeitgetreu eingerich tet. Damit paralell begann auch die etnographische Sammlung unter der Leitung von *dr. Frau Mihály Sándor.* Das alte Haus – obwohl es vielbesucht war wurde 1972 abgerissen. Zu dieser Zeit kamen it mehreren kleineren Ortschaften von Bihar Heimatsmuseen und lokalgeschichtliche Sammlungen zustande, sie wurden aber aus Mangel an gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Voraussetzungen bald abgestellt.

Ab 1970 nahm die örtliche Organisation für Museumwesen in ihren Arbeitsplan die Gründung eines Biharer-Museums auf, das das Material der kleineren Summlungen vereinigt. Nach längeren Vorbereitungen, zahlreichen Anketen und Zeitungsartikeln begann im Sommer 1974 die Sammlung des Grungmaterials für das Museum, die Ausgestaltung des Museumgebäudes. Am 17. Október 1974 wurde die erste, ständige archeologische, ethnographische und literaturgeschichtliche Ausstellung in dem Museum eröffnet. Das Museum wurde gegründet, um die Denkmäler und Andenken der eigenartigen Biharer-Landschaft und der Menschen zu sammeln, dokumentieren und demonstrieren. Das Sammlungsgebiet des in Berettyóújfalu stehenden Heimatmuseums ist das historische Komitat Bihar, sein Sammelkreis umfasst archeologische, historische, ethnographische, literaturgeschichtliche bildkünstlerische Gebiete.

Bellon Tibor

Beszélgetés a „templomnyi időt megért ház" lakójával

Az ember egyik értékmérője, hogy kötődik egy tájhoz, egy nyelvhez, egy kultúrához. Azok az alkotók voltak képesek kibontakozni teljes virágjukban, s alkotni maradandót, akik vállalva küldetésüket, vállalva sorsközösséget a küldőkkel, kifejezték azoknak egész világát. Szabó Pál, Veres Péter, Tamási Áron, Erdei Ferenc példája elég bizonyíték erre.

– Biharnagybajomban, Szücs Sándor házában ez a beszélgetés nem is indulhatna másképpen, mint a fenti példák emlegetésével. Hiszen az ő tudós munkássága is erről a tőről fakad. A sárréti és a kunsági tájak múltjának idézése, példái a jelent tanítják, a jelenhez szólnak, mert igaz, mély emberségből fakadnak. Tolmácsuk, átbocsátó közegük Szücs Sándor, aki úgy ír, ahogyan beszél, úgy beszél, ahogyan él – tisztán, melegen, nyíltan – a tájból fakadóan. Szavának zenéjében benne muzsikál a megélt századok harmóniája – hite és rettegése – a tisztán izzó emberi értelem, az élni akaró és élni tudó „ahogyan lehet" tartása, embersége.

Írása tett, élete példa minden nyíltszívű ember előtt. Népben, népért gondolkodó, halk szavú „igazmondó táltosa" a múltnak. Igézete életre szóló meleget ad a befogadni kész elmének, mely gyarapodó lapokon marad nemzedékről nemzedékre. Erről az útról és erről a múltról vall most Szücs Sándor a „három föld" tudósa, a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum 70 éves nyugalmazott igazgatója.

– A Sárréten születve és élve – kutatva a hagyományait, sajátos, változó életformáját – megértettem ennek a tájnak a szavát. A sárréti táj nagyobb része Biharba esett, de átnyúlt Békésbe, a Nagykunságba és a Hajdúságba is. A régiek úgy nevezték, hogy három föld. Ennek a hagyományain nevelkedtem. Szerencse, hogy a családunk is ezt a régi hagyományt hurcolta, és ebbe nevelt fel engemet. Valószínűleg ez tett néprajzossá, hiszen az iskoláztatásom egészen más irányú volt.

Paraszt gyerek lévén – tájékozatlanul abban a szülők is, hogy mit csináljanak a fiukkal, beadtak a Felső Kereskedelmi Iskolába. Ott érettségiztem, de nem fűlött a fogam ehhez a pályához, szerettem volna másfelé menni, más irányú volt az érdeklődésem, minthogy egy banknak a hivatalszobájába beüljek. Nekiduráltam magamat, gimnáziumi érettségit tettem, úgy mentem az egyetemre. Ott megkaptam a kellő képzést, hogy az elgondolásaimat tudományos módon megvalósítsam. A családi indítás és az egyetemi képzés együttesen arra a felismerésre vezettek, hogy amit itt az öregek; a régi sárréti pákászok, rétjárók, rétes emberek, pásztorok elmesélgettek, ebben érték van, olyan érték, melyre egy tudománynak, a néprajznak szüksége van. Ezt a szükségletet talán ki tudnám elégíteni.

B. T.: Milyen volt a régi Sárrét világa?

– A múlt század közepén csapolták le a Sárrétet, amelyik Biharból és a szomszéd vármegyékből mintegy 15 000 holdat foglalt el. Ez a régiek szerint feneketlen mocsár volt. (Akkor jöttek rá, hogy nem feneketlen, mikor lecsapolták!) Náderdők, lápok világa volt a Sárrét. Én még értem azokat az öreg embereket, akik ennek a maradványaiban madarásztak, darvásztak és halásztak – a régi pákász életmódot folytatták.

B. T.: Sajátos multú ez a táj. Eltartotta, védte az itt élőket. Még a török hódoltság ideje alatt sem néptelenedett úgy el, mint az Alföld más területei. A menekülő embereket befogadta és megvédte a nádas, mely idegenek előtt mindig zárva maradt. Így századok emlékei rakódtak egymásra a tudatban. Találkozott-e gyűjtőútjai során ezekkel az emlékekkel?

– Én még találkoztam olyan emberekkel, akik ezekről a dolgokról szívesen és sokat tudtak mesélni. Ez megragadott engem. Amikor még iskolás gyerek voltam, elkezdtem az írkába feljegyezni az öregek meséit. Most már 69 évesen – ahogy visszanézek rá, ezek az írkába feljegyzett adataim a legértékesebbek, mert ezeket már nem tudnám senkitől sem beszerezni. Ezek olyan értékű adatok, amire a néprajznak szüksége van. Olyan hagyatékokat és hagyományokat őriznek, amelyek a magyar néprajz legvégső kérdéseire adnak választ. Azok a pákász öregek, akikkel én még beszéltem, olyan madárfogó, halászó eszközöket és eljárásokat ismertettek velem, amelyeket talán az ősidőben valamikor a magyarság halászó, vadászó rétegei ismertek. Ezek mellett is azonban legértékesebbek a felgyűjtött hagyományok, például a táltoshit.

B. T.: Élő hitvilág volt ez még a gyűjtéskor? Az adatközlők meggyőződéssel mondták el ezeket a dolgokat?

– Ezekben hittek. Akkor még, gyerek-, kisdiákkoromban ezek élő valóságok voltak. Összegyűjtöttem őket. Több adatközlő cikkem is jelent meg ezekről a dolgokról. A cikkekben bizonyos megérzéseimnek is hangot adtam, hogy ezek nagyon ősi, a magyar népre jellemző hiedelmek. Nagyon örültem, mikor a tudományos vizsgálatok is ugyanezt állapították meg. Gondolok pl. Diószegi Vilmos kutatásaira.

B. T.: A néprajztudomány örökké hálás lesz Sándor bácsinak, amiért ezt az erősen pusztuló hitvilágot olyan színesen, gazdagon írta le, mentette meg számunkra. Ma már lehetetlen lenne ezeket ilyen mennyiségben és ilyen teljesen összegyűjteni akármilyen fáradságos utánjárással is. – Tudjuk, a néphit minden elemének van több-kevesebb reális magva. Vajon van-e arra példa, hogy a táltoshittel kapcsolatban ilyen helyi hagyományt lehet összefűzni?

– Erre annyi példa van, hogy gondolkodnom kell, mit mondjak el belőle. Talán egy esetet, hogy mi módon kapcsolódik a valósággal a hagyomány. Ha jól emlékszek, 1953-ban Túrkeve határában szántás alkalmával találtak egy igen gazdag régészeti leletet, egy több mint száz darab dénárt tartalmazó edényt. – Mikor erről hallottam, eszembe jutott, hogy valamikor az 1920-as években beszéltem a karcagi határban a Móró tanyán az öreg Lacza András bácsival. Ő mesélt arról, hogy gyerek korában a kevi határban disznókat őrzött. Akkor jött oda hozzá egy öreg táltos forma kinézetű ember, akivel beszélgetésbe elegyedett. Beszélgetés közben azt kérdezi az öreg, hogy tudod-e fiam, hogy merre van a Törő fája? Ő nem hallotta ennek hírét sohasem.

– Milyen fa volt az? – kérdezte.

– Régi nagy fa. Itt kellene lenni valahol az Éroldalon.

– Azt mondtam rá, hogy nem tudok én errefelé ilyen nagy fát sehol.

– Mit akar kend vele?

– Nem akarnék én egyebet vele fiam, csak az árnyékába ülni.

– Ez má megint nem egyenes beszéd – gondolta az öreg Lacza András.

Vajon miért kóntörfalaz az öreg. Furcsa egy vén ember! – Majd alkonyattájt, mikor be akartam már hajtani a csürhét, magához intett a vín ember.

– Gyere csak ide, András fiam!

Ezt kiáltotta, amin nagyon csudálkoztam – honnan tudja a nevemet, hiszen én sohasem láttam őkelmét ennekelőtte.

– Eridj is be fiam – azt mondja –, mert éjszakára nehéz idő ígírkezik, én is mindjárt tovább baktatok. Nem is igen járok már erre többet. Látom szegény gyerek vagy. Az apád is szeginyember fia vót. Vedd eszedbe – fiam –, amit mondok, mert annak a helyén egy fazík arany meg ezüst vas elásva. Ha megtalálod, megemlegetsz róla.

Nagyon érdekes, hogy az öreggel való beszélgetésemből, ahogyan leírta a tájat, ahol annak idején gyerekkorában a disznót őrizte, pontosan rá lehetett ismerni arra a helyre, ahol a gazdag dénárlelet előkerült. Legvalószínűbb, hogy a monda és a lelet között nincs semmi kapcsolat. A helyszín egyezése csupán véletlen, bár a népi emlékezetben a mondának lehetett reális részlete is, melyet azonban a vén ember nem emlegetett, vagy az öreg Lacza András nem közölt, amelyből a monda és a lelet közötti összefüggésre következtethetnénk. Erre a fetevésre a Törő fája elnevezés ad némi alapot. Az 1753-as kunsági és környékbeli parasztfelkelésnek Törő és Pető volt a vezére. Illésy István nagykun kapitány fogta el a felkelés vezetőit, akik közül hármat halálra, a többit súlyos fogságra ítélték. – Valószínű, hogy nincs semmi kapcsolat – valószínű, de nem bizonyos!

B. T.: Tudja-e Sándor bácsi, hogyan alakult adatközlőjének, Lacza Andrásnak a sorsa?

1953-ban, mikor a régészeti lelet hírét olvastam, nem gondoltam, hogy az öreg él, hiszen már akkor is öreg ember volt. Mégis, karcagi éltes öregemberektől kérdezősködtem felőle. Alig találtam olyat, aki felvilágosítást tudott volna adni. Legtöbben a nevére sem emlékeztek. Hosszas utánajárással megtudtam, hogy már a találkozásunk évében elment a Móré féle tanyából, felmondta a szolgálatot. Egyedül élő ember lévén valami asszonnyal társult, aki azonban hamar elhagyta, amint a béréből keservesen összekuporgatott pénze elfogyott. Így ismét magánosságra jutott, ide-oda bolyongott, tanyáról tanyára, sehol sem fogadták be.

Alamizsna kenyéren és tökmagon tengette az életét. Végtére a Zádor éren túli Móró tanyán, 1923-ban egy használaton kívüli malacólban halva találták. Öcska szeredásban tökmag volt a feje alatt. A város temettette el, mert senkije, semmije nem volt.

B. T.: Munkál-e más cél is Sándor Bácsiban, mint hogy a tudománynak hasznára legyen?

– Már gyerek koromban, mikor elkezdtem jegyezgetni ezeket a hagyományokat – eltökéltem, hogy tovább adom. Később tudatosult bennem, hogy ne csak a szakmabeliek számára közöljem a múlt emlékeit, hanem ezeket vissza kellene adnom az adatközlőim utódjainak is, akik már lassanként elfelejtik az ősi hagyományokat. Ha a dolgozataim nem is, a könyveim azt a célkitűzésemet szolgálják, hogy nekik viszaadjam az elődeik hagyományait. Így valami módon pótolom azokat az átszármaztatási alkalmakat, amilyenek pl. a téli esték mesélgetései – sárréti viszonylatban a gyékényszövő, gyékénykosárkötő esték voltak, amikor összeült a fiatalság és az öregek, s hallgatták a meséket. Ezek az alkalmak kihaltak. Ezeket pótolni kell. Nagyon örülök, mikor egy-egy újságcikkem megjelenik. Legutóbb is a Naplót lapozta fel egy fiatal ember a mel-

lettem levő asztalon, s egy cikkemnél megállott. Rákönyökölt az asztalra, elolvasta, aztán összehajtotta. Ez volt számomra a legörvendetesebb.

B. T.: Tamási Áron Ábelje, mikor már bebarangolta a rengeteget, az országot, sőt Amerikát is, nem találván helyét, kétségbeesetten egy négertől kérdezi meg, hogy mivégre vagyunk a világon. A néger azt feleli neki: azért, hogy valahol otthon érezzük magunkat benne.

SZ. S.: – Úgy vagyok vele, mint a néger. Az ember valóban otthon érzi jól magát. Tőlem is kérdezték: Sándor, nem mennél el valahová pihenni és írni – alkotóházba?

– Nem. Pihenni csak Biharnagybajomban – ebben a templomnyi időt megért nádfedeles házban tudok, és írni is itt tudok.

– Írni – hogy alkotni, ezt csak az ők szavaiból idézem. Én csak dolgozó ember vagyok. Nem igénylem az alkotó címet.

B. T.: Szépen fogalmazta meg a hitvallását: írni, visszajuttatni valamit abból a kincsből a népnek, melyet felszínre hoztunk, melynek őrzésére vállalkoztunk – egyszóval jól sáfárkodni örökségünkkel.

– Így van. Mindenféle kitüntetésnél és elismerésnél nagyobb az, amikor végigmegyek az utcán, sokszor ismeretlen emberek köszönnek Szücs Sándornak. – Ezzel kapcsolatban van egy kis humoros történet. A rádióban beszéltem valamit egy régi szomszédunkról, az öreg hazug Szabóról. Remek ember volt. Aki figyelemmel kísérte a róla való megemlékezésemet, semmi sértőt nem talált benne. De azt mondja az unokája, egy nagyon vékony kis asszonyka, hogy ha én egyszer ezt a Szücs Sándort megtalálom, megbúbozom! – amiért a nagyapámat így kihíresztelte. – A másik ember, az öreg Madarász valamelyik leszármazottja meg avval állított meg az utcán, hogy Sándor bácsi, tessék mán az én nagyapámrúl is megemlékezni. Az is jó nagyokat tudott hazudni. – Nos – ebben a hazugságban az rejlett, hogy a régi öregek olyan csodálatos dolgokat meséltek, amit a maiak már nem hisznek el, hazugságnak vélnek. Pedig az ő életükről való hiteles, hazugság nélküli tájékoztatás volt. – Itt van pl. az egyik régi, nagyon remek adatközlőm, az öreg Éles Laci bácsi. Amikor a negyvenes években elhalt szegény, az egyik bácsi azt mondja nekem egy reggelen: na, tanár úr, meghal egy nagy hazugja. A másik meg azt mondta: na, tanár úr, meghalt az öreg Éles Laci. Nagy Rózsa Sándor volt. – Ők így mondták, de én tudtam róla, hogy a régi életnek az utolsó hírmondója volt.

B. T.: Elgondolkoztató az, hogy tanár úrnak szólítják Sándor Bácsit. Eszembe jut erről Váczi Mihálynak egy csodálatosan szép írása, melynek az a címe, hogy Gyalog a porban. Ebben fogalmazza meg azt, hogy mit jelent a pedagógus a falvak, tanyák népének. Így jellemzi őket: „Bár paraszttá lett kívül a tempó, de magasságosabb fénnyel ragyog bennük a lélek." Ebben benne van életük, munkájuk értékelése. Azt gondolom, Sándor Bácsinak is azért adták ezt a megtisztelő címet, mert a fenti értékítéletet vallják, érzik igaznak.

SZ. S.: Így igaz. Csakhogy mit kellett átélni, míg idáig jutottam! Volt idő, amikor nem tudták megérteni, hogy mindenki kenyérkereső foglalkozás után néz, és én elvégeztem az egyetemet, s hazajöttem Biharnagybajomba. Ebből azt a következtetést vonták le nemcsak az idegenek, hanem még a rokonságbeliek is, hogy ez a Szücs Sándor nem való semmire. Mint egyik rokonom mondta, még kondásnak se való volna. Hát én ezt évtizedeken át viseltem, amíg a falu arra jött rá, hogy most ha végigmegyek az utcán, vadidegen emberek, nemcsak emberek, asszonyok is előbb köszönnek, mint én nekik.

Tibor Bellon

EIN GESPRÄCH MIT DEM BEWOHNER EINES URALTEN HAUSES

Der Artikel veröffentlicht das Gespräch des Verfassers mit *Sándor Szücs,* dem grossen Forscher von *Sárrét.* (Sárrét ist eine sumpfige, moorige Landschaft Ungarns.) Die Fragen beantwortend, erzählt Sándor Szücs davon, wie er aus dem, auf die Überlieferungen von „drei Gebieten" (Sárrét, Nagykunság, Hortobágy) aufgewachsenen Kind zu einem Etnographen wurde, der die Traditionen, Überlieferungen der alten Kleinfischer (ung. *pákász)* und der Leute von Sárrét in eigenartigen, literarisch-etnographischen Schriften zusammensammelte und publizierte. Die Sárréter Landschaft hat eine eigenartige Vergangenheit. Ihre sumpfigen Gebiete dienten zum Schutz der, in ihr von den Tataren, Türken und Deutschen fliehenden Menschen. Sie bewahrten aber auch hier uralte Glaubenswelt, ihre Legenden, Märchen und Sagen. In den Rohrdickichten, auf dem Marschland wurde eine eigenartige Lebensführung, die Lebensweise der Kleinfischer geführt. Die letzten Vertreter dieser, sich im Aussterben befindenden Lebensweise liess Sándor Szücs sprechen, ihre Lebensführung und alltätigliche Tätigkeit zu demonstrierend.

Der Wissenschaftler verpflichtet sich in seinem jeden Satz zu der Landschaft und dem Heimatsland. Auch sein Leben beweist diese Verpflichtung. Sein ganzes Leben verbrachte er – ausgenommen eine kurze Zeit, als er Direktor des Nagykun-Museums in Karcag war – in seinem Heimatsdorf, in *Biharnagybajom,* wo er seine Bücher unter den Kleinfischern, den Menschen von Sárrét schrieb.

Héthy Zoltán

Jelentés a Bihari Múzeum 1974-1975 évi működéséről

A Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztálya 47. 914 974., valamint a Hajdú-Bihar megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 102/1974 (IX. 10) számú határozata alapján 1974. október 1-én megalakult és a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet részeként Berettyóújfaluban megkezdte működését a Bihari Múzeum.

A Bihari Múzeum létrejötte régóta meglevő társadalmi igényt elégített ki. (Ld.: *Dankó Imre:* A Bihari Múzeum története c. cikkét.) A múzeum létrehozásának célja a rohamosan fejlődő Berettyóújfalu urbanizációs törekvéseinek támogatása mellett elsősorban az volt, hogy a megye tájegységileg jól elhatárolható részének, az egykori Bihar megyéhez tartozó *bihari területnek a történetét, népének életmódváltozását, anyagi és szellemi kultúráját, műveltségét dokumentálja, felkutassa, feldolgozza és bemutassa.* Feladatából adódóan a Bihari Múzeum Bihar megye területére vonatkozóan gyűjti a régészeti, történeti, néprajzi, irodalomtörténeti és képzőművészeti emlékanyagot, s a felsorolt tudományos gyűjteményekkel rendelkezik. A múzeum gyűjteményeinek törzsanyaga a működésképtelen, kisebb helytörténeti és iskolai gyűjteményekből, a megszűnt berettyóújfalui Néprajzi Ház tárgyaiból, valamint az 1974 nyarán Berettyóújfaluban az állandó kiállítás megrendezéséhez gyűjtött néprajzi anyagból állt össze.

Elhelyezés, személyi ellátottság

A Bihari Múzeum a Nagyközségi Tanács által átalakíttatott és felújított volt orvosi rendelő helyén, Berettyóújfalu, Kossuth u. 36. sz. alatti épületben helyezkedik el. A múzeumban 4 kiállítóterem, 4 raktárhelyiség, könyvtár, iroda és fotólaboratórium, valamint gondnoki lakás található. 1975 végén a tanács múzeumi célokra rendelkezésünkre bocsájtotta az épületben levő további 2 helyiséget, melyet 1976-ban kiállítóteremmé alakíttattunk.

A múzeum munkatársai: igazgató: *Héthy Zoltán* történész muzeológus, gondnok-teremőr: *Palánki Róza,* takarító-kisegítő: *Jenei Sándorné* (1974. okt. 15–1975. jan 10.), *Karácsony Sándorné* (1975. febr. 1.–márc. 15.), *Jenei Lászlóné* (1975. május 1-től).

A Bihari Múzeumhoz tartozó kiállítóhely: a bakonszegi Bessenyei Emlékház (gondnoka: *dr. Miskolczy Józsefné).*

Gyűjtőmunka

Gyűjtőtevékenységünk elsősorban az állandó kiállításhoz szükséges tárgyak megszerzésére, az iskolai gyűjteményekben található múzeális értékek kiemelésére és a területen levő magángyűjtemények lehetőségek szerinti megvásárlására irányult. A múzeum megbecsülését, a táj szeretetét, és a tárgyak, dokumentumok utókor számára történő megőrzése szándékát a lakosság múzeumpártolását mutatja, hogy a gyűjtött anyag több mint háromnegyed részét tulajdonosaik ajándékozás útján adták a Bihari Múzeumnak. A múzeum *régészeti* gyűjteményét a Debreceni Déri Múzeum munka-

társai gyarapították. Gyűjteményünkbe került az 1967-es furtai ásatás, valamint a herpályi monostor-templom ásatásának leletanyaga. Az ásatást végzők *M. Nepper Ibolya*, valamint *Módy György*. Régészeti kiállításunkon mutatjuk be a berekböszörményi iskola gyűjteményanyagát. *Történeti* gyűjteményünk elsősorban a berettyóújfalui III. számú Általános Iskola által átadott tárgyakkal gyarapodott, melynek egy része a Nadányi családtól származik. Vásárlás útján jutottunk jelentős újabbkori anyaghoz (*Palcsu László* gyűjteményéből), valamint két századforuló előtti női díszruhához. *Numizmatikai* anyagunk alapját a *Molnár Gyula* hagyaték vetette meg, melyből kiemelkedik Konyár község 1717-ből származó pecsétnyomója, valamint néhány feudális kori családi pecsétnyomó. *Néprajzi* gyűjteményünket a berettyóújfalui III. számú, a berekböszörményi és a szentpéterszegi általános iskola, továbbá Ártánd község lakosai gyarapították, s múzeumunkba került *Palcsu László* néprajzi gyűjteménye is. A tárgyak elsősorban a szövés-fonás, a háztartás és a gazdálkodás eszközei. *Képzőművészeti* gyűjteményünket a Berettyóújfaluban hosszabb ideig működő *Bényi Árpád* festményeivel, továbbá festőművészek által ajándékozott művészi alkotásokkal és kisgrafikákkal növeltük (elsősorban *Dankó Imre* segítségével). Kiemelkedő az *irodalomtörténeti* gyűjtemény gyarapodása: múzeumunkba került ajándékozás és vétel útján *Nadányi Zoltán* és a sárrétudvari költő, *Nagy Imre* teljes hagyatéka. A hagyatékok külön érdeme, hogy nemcsak kéziratokat és írásos dokumentumokat, hanem tárgyakat is tartalmaznak. Létrehoztuk az *Általános Történelmi Dokumentációs Gyűjteményt* is, melynek legkiemelkedőbb anyaga a *Tóth Ferencné* által ajándékozott Miskolczy-család gyűjteménye. *Sándor Mihályné* az *Adattár* kialakítását segítette eddigi néprajzi és történeti gyűjtések átengedésével. *Fotótárunkat* néhány üveglemez és régi negatív begyűjtésével hoztuk létre. *Könyvtárunkat* a múzeumi szervezet és az Egyetemi Könyvtár átengedett dumplumanyagából létesítettük.

A Bihari Múzeum teljes gyűjteményanyaga:

gyűjtemény	1974.	1975. évi gyarapodás	1975. dec. 31-i állomány
régészet	43 + 400	86	129 + 400
numizmatika	–	131	131
néprajz	325	271	596
képzőművészet	–	48	48
történet	–	151	151
irodalmi (tárgyak)	75	77	152 db
irodalmi (kézirat)	63	305	368 lap
ált. tört. dokumentáció	53	634	787 tétel
Adattár	7	156	163 lap
Fotótár	–		
negatív	–	42	42 db
mozgófilm		57	57 m
Könyvtár			
könyv	30	191	221 kötet
folyóirat	82	64	146 kötet

A Bihari Múzeum 1974–75. évi gyarapodásához a következők járultak hozzá aiándékozással, illetve eladással:

Berettyóújfalu: Nagyközségi Tanács V. B., I., II., *III.* sz. Általános Iskola (Fiók Lajos, Kapornai András, Papp Dezső igazgatók, dr. András Balázsné és *Erdélyi Gábor* tanárok), Járási Könyvtár, Alimán János, Aranyi Jánosné, Ballai Katalin, *Balogh Elemér*, Balogh Janos, Boi Jánosné, özv. Bokor Lajosné, Barabás Mihályné, Daróczi Ilona, Daróczi Sándorné, Demeter Irén, *Erdei Lajos*, Gáll Imre, Gulya Imre, Harasztos Albertné, Harsányi Sándor, Hámos József, Hárász Istvánné, Horváth Sándor, Illisz Sándor, Jakab Dezső, Jakab György,

Karácsony Ilona, Karácsony Sándorné, Kádár Lajos, Kálmán Éva, Kinter Mihályné, dr. Kiss Antal, Koós Imre, Korócz Gáborné, Kovács Sándor, Kurucz Imre, Lisztes Bálintné, Magyari József, Matolcsi Antal, özv. Mezei Andrásné, özv. Nagy Istvánné, Nagy Lajosné, Nagy Sándorné, dr. Nemes Béla, Nyári Sándorné, *Palcsu László*, özv. Papp Jánosné, Papp Róza, Pozsár Gyula, Sáfián Anikó, Sándor Ildikó, *dr. Sándor Mihályné*, Soltész György, Somogyi Etelka, dr. Szabó Ödönné, Szincsák Mária, Takács Attila, dr. Takács Károly, Tatár Miklós, Török István, Varga Gusztáv, Varga Gyula, Varga Jenő, Varga Zoltánné, Vásárhelyi István, Vásárhelyi Istvánné, Veress Olga, Vékony Ferenc, *Zsupos Zoltán*

Ártánd: Ács Imréné, Bárczi Lajosné, Dávid Elekné, Erőss Józsefné, Fazekas Gyuláné, Harsányi Lajosné, Kozák Lajosné, Laczkó Józsefné, Losonczi Zoltánné, K. Nagy Sándor, Szendrei Elekné, id. Szilágyi Zsigmondné, Szőke Pál, Szőke Veronika.

Bakonszeg: Bodnár Józsefné, *dr. Miskolczy Józsefné Z. Horváth Piroska*, Nadányi Ágnes, Nadányi Olga, *Papp Lajos, Tóth Ferencné*

Berekböszörmény: Általános Iskola (*Máté László igazgató*), Balog Andrásné

Biharkeresztes: Frankó Györgyné, Kereszturi Lajos, Kránitz László, Kulcsár Imréné, Nagy Gyula

Budapest: Kóbor Elekné, *Nadányi Gertrud*, Somogyi Árpád, Szigethy Jolán

Debrecen: Bakó Endre, *Bényi Árpád*, Biró Béla, *dr. Dankó Imre*, özv. Demeter Istvánné, Égerházi Imre, dr. Schnitzler József, N. Tóth Lajos

Furta: Általános Iskola (Szepesi Mihály igazgató, Szabó József tanár), 995. sz. Úttörőcsapat, özv. Boi Miklósné, Juhász Erzsébet, Juhász Kálmánné, özv. Kállai Imréné, Kállai Kálmánné, Szabó Jánosné, Szabó Zoltánné, Szincsák József, Veress Béláné, özv. Veress Imréné, Veress Jánosné

Gyula: Koszta Rozália

Kokad: Gulyás Sándorné

Komádi: Sebestyén András József

Konyár: özv. Molnár Gyuláné

Kunszentmiklós: Gál Sándor festőművész

Mezősas: Bagdi Béla, Varga József, Varga Józsefné

Sárospatak: Bertha Zoltán festőművész

Sárrétudvari: Költő Nagy Imre családja

Sátoraljaújhely: özv. Kerényi Istvánné

Szentpéterszeg: Általános Iskola (Varga István igazgató, Veress Ilona tanár), Bedő Lajosné

Tokaj: Tenkács Tibor festőművész

Zsáka: Általános Iskola

Nyilvántartási munka

A múzeumba került tárgyak és dokumentumok nyilvántartása megtörtént, napra kész. Kartonálás és tárgyfotózás személyi ellátottság hiányában nem folyt. 1975 végén lehetőség nyílott fotolaboratórium vásárlására, melynek felszerelése és fotós szakember időszaki alkalmazása után a tárgyfotózás megindulhat.

Állagmegóvás, restaurálás, raktározás

Önálló restaurátor laboratórium hiányában az állandó kiállításra került tárgyakat részben a Déri Múzeum restaurátorai, részben *Kovács István*, a karcagi múzeum munkatársa restaurálta. A folyamatosan bekerült anyagokon, tárgyakon tisztítást végeztünk. Az új szerzemények konzerválása és restaurálása 1976-ban történik meg, a Déri Múzeumban. A tárgyak raktározása nehézségekbe ütközik. A múzeum már egy év alatt kinőtte a kapott épületet. Elsősorban a tárgyak elhelyezése okoz gondot, amit csak részben enyhít az 1975 végén bekövetkezett épületbővítés. Ettől függetlenül gyűjteményanyagunk nagy része dexion-salgó polcokon és (kis része) dobozokban van raktározva.

Tudományos tevékenység

A Bihari Múzeum célul tűzte ki, hogy az intézmény váljon a bihari tájra vonatkozó kutatások központjává. Ennek érdekében először a kutatások eddigi eredményeinek, publikációinak feltárását kezdtük meg, valamint kezdeti lépéseket tettünk a kutatások koordinálására. (A múzeum vezetője anyaggyűjtést végzett Berettyóújfalu és a bihari tájegység bibliográfiájának elkészítéséhez, kezdeményezte a Bihari Tájkutató Társaság létrehozását, valamint adatokat gyűjtött Berettyóújfalu készülő monográfiájához, melynek szerzői számára tájékoztatást, felvilágosítást is adott. (*Héthy Zoltán* múzeumigazgató a helytörténeti vonatkozású kutatómunkán túl jelentős bibliográfiai munkát is végzett: a Déri Múzeum munkatársaival *(T. Horváth Ildikó* és *Ormosi László)* elkészítette a magyar múzeumok 1945 utáni periodikus kiadványainak repertóriumát, amelyet a Múzeumi Restaurátor- és Módszertani Központ jelentetett meg.

Kiadványaink közül elkészült és nyomdába került a *Bihari Múzeum első évkönyve* gazdag tartalommal. A Nagyközségi Tanács anyagi támogatásával megindult a *Bihari Dolgozatok. A Bihari Múzeum Közleményei* c. kiadványsorozat, melynek 1975-ben két száma jelent meg: *Bakó Endre:* Nadányi Zoltán élete és költészete, valamint *Módy György:* Néphagyomány és helytörténet c. tanulmányai.

Közművelődési tevékenység

Közművelődési munkánk gerincét a múzeum kiállításai képezik. *Állandó kiállításunk* a múzeummal egyidőben, 1974. okt. 17-én nyílt meg. A négy termet betöltő, a táj régészeti, népművészeti emlékeit, a sárréti emberek régi életmódját, valamint Bihar irodalmi hagyományait bemutató kiállítást *dr. Varga Gyula,* a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa rendezte. A kiállítás megnyitásán megjelentek a megye, a járás és Berettyóújfalu nagyközség vezetői, dr. Schnitzler József országgyűlési képviselő, a település üzemeinek, intézményeinek képviselői, valamint *Költő Nagy Imre* családja és *Nadányi Gertrud.* Megnyitó beszédet *Ökrös Ferenc,* a Berettyóújfalui Járási Pártbizottság első titkára mondott. Az első látogatók ezután a herpályi műemléket keresték fel, amelynek régészeti feltáró és műemléki helyreállító munkáit *dr. Módy György* és *dr. Letényi Árpád* ismertette.

Az állandó kiállítás megnyitása után közművelődési munkánk előterében a kiállítás népszerűsítése állt. A hétfő kivételével naponta 11–15 óra között nyitva tartó kiállítás látogatása érdekében elsősorban a munkásság és az ifjúság körében fejtettünk ki propagandát. Állandó kiállításunkat 1974-ben 3108, 1975-ben 13 739 fő tekintette meg. *Látogatóink* zömét a tanulóifjúság adja, de jelentősek a szervezett brigádlátogatások, valamint a külföldiek (köztük a hazalátogató bihariak) száma. A csoportok számára sok esetben tartottunk tárlatvezetést. A kiállítást a hazai tudományos- és közélet számtalan képviselője megtekintette. A múzeumban tett látogatása után *Kállai Gyula* a következő sorokat jegyezte be vendégkönyvünkbe: „A Bihari Múzeum a közművelődés újabb központja, e táj kulturális értékeinek nagyon szép otthona. A Múzeum szervezőinek, vezetőinek és látogatóinak nagyon sok sikert kívánok. 1975. IV. 19."

Saját időszaki kiállítóterem híján mindössze három *időszaki kiállítást* tudtunk rendezni, különböző helyeken:

1974. okt. 17–nov. 1. Bényi Árpád festőművész kiállítása, Művelődési Központban. Rendezte és megnyitotta Sz. Kürti Katalin.

1975. márc. 3–25. Nadányi Zoltán emlékkiállítása, Fa-Fém Ktsz-ben, majd márc. 26–ápr. 3. között: Szabó Pál Kollégiumban. Rendezte *Bakó Endre* és *Héthy Zoltán,* megnyitotta: *Kiss Tamás* költő, tárlatvezetést tartott *Bakó Endre.* A megnyitón megjelent *Nadányi Gertrud,* a költő leánya, aki a kiállított dokumentumokat a Bihari Múzeumnak adományozta.

1975. okt. 25.–nov. 4. Osváth Pál emlékkiállítás, Művelődési Központban. Rendezte *Héthy Zoltán,* megnyitotta *Benedek László* tanácselnök-helyettes.

A kiállítások előtt irodalmi műsorok illetve tudományos előadások hangzottak el. A múzeum gyűjtőterületén szorgalmaztuk a Déri Múzeum vándorkiállításainak több helyen történő bemutatását.

A Bihari Múzeum több rendezvénnyel vett részt az 1974., 1975. évi *Múzeumi Hónap* programjában. Ezek közül kiemelkedő volt a már említett Osváth Pál emlékkiállítás és tudományos délután, az Ártánd község alapítása 900. évfordulója alkalmából rendezett emléktábla-avatás és emlékünnepség, népi szőtteskiállítát, a bakonszegi Bessenyei Emlékház avatásának tizedik évfordulója tiszteletére rendezett emlékünnepség. A felsoroltakon túl a múzeum vezetője több honismereti-helytörténeti előadást tartott.

A Bihari Múzeum feladatának tartja a gyűjtőterületen folyó *honismereti-helytörténeti tevékenység,* mozgalom támogatását, szakmai segítését, ami elsősorban a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságán keresztül történik. Jelentős az iskolai honismereti szakköröknek nyújtott szakmai segítségnyújtás. A Bihari Múzeum vezetője tagja a járási honismereti bizottságnak, és maga is vezet honismereti-helytörténeti szakkört (a berettyóújfalui Arany János Gimnáziumban).

A múzeumügy társadalmasítása érdekében, a múzeum tevékenységét segíteni szándékozók részére létrehoztuk a *Bihari Múzeum Baráti Körét,* mely a Déri Múzeum Baráti Köréhez tartozik. A múzeumpártoló egyesület az elmúlt időszakban több összejövetelt tartott.

A Bihari Múzeum másfél éve működő tájmúzeum. Kezdeti eredményei, nagy fejlődést hozó munkája igazolják létrehozásának szükségességét. A múzeum segített ráirányítani a figyelmet haladó hagyományaink, elődeink tárgyi és szellemi hagyatékának megőrzésére, ápolására, elősegítve ezzel a szocialista hazafiság kialakítását, a lakóhely szeretetét. A Bihari Múzeum Berettyóújfalu urbanizációs törekvéseinek egyik jó kifejezője és egyben munkása is. Munkáját az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei, a megyei és járási művelődésügyi szervek útmutatásai alapján végzi. A múzeum tevékenységét támogatták a párt, állami és társadalmi szervek, a lakosság. Nagy anyagi segítséget nyújtott Berettyóújfalu Nagyközségi Tanácsa és a Termelőszövetkezetek Bihari Területi Szövetsége, melyért e helyen is köszönetet mondunk.

A Bihari Múzeum munkájával foglalkozó cikkek:

1. *Bakó Endre:* Múzeumban a „Holtak derese". Csütörtökön nyílik a Bihari Múzeum. = Hajdú-Bihari Napló, 1974. okt. 15. 1. p.
2. Ünnepi tanácsülés Berettyóújfaluban. Megnyitották a Bihari Múzeumot. = Hajdú-Bihari Napló, 1974. okt. 18. 1. p. (A múzeum megnyitásáról valamennyi országos napilap közölt hírt.)
3. *Tóth Endre:* Az első életrajz Nadányiról. = Hajdú-Bihari Napló, 1975. jún. 12. 5. p.
5. *Héthy Zoltán:* Értékes ajándékok a Bihari Múzeumnak. = Hajdú-Bihari Napló, 1975. okt. 7. 5. p.
6. *Héthy Zoltán:* Osváth Pálra emlékezünk. = Hajdú-Bihari Napló, 1975. okt. 4. 5. p.
7. *V. Szathmári Ibolya:* Szőtteskiállítás Ártándon. = Hajdú-Bihari Napló, 1975. okt. 4. 5. p.

DÉRI MÚZEUM
6154/77
KÖNYVTÁR

76.2963.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre